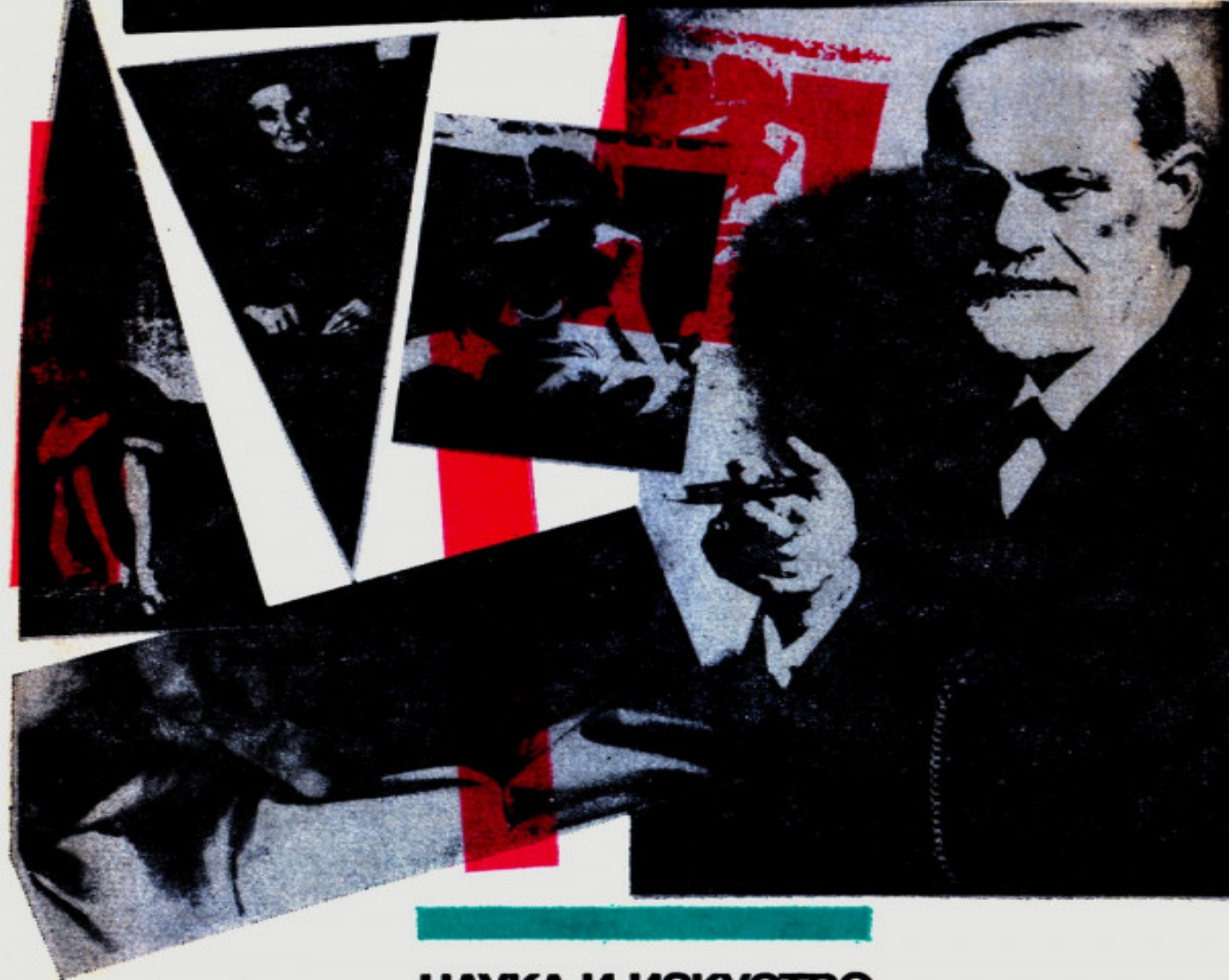

СЪВРЕМЕННА ЧУЖДЕСТРАННА ПСИХОЛОГИЯ

ЗИГМУНД ФРОЙД

**ВЪВЕДЕНИЕ
В ПСИХОАНАЛИЗАТА**

НАУКА И ИЗКУСТВО

ЗИГМУНД ФРОЙД ВЪВЕДЕНИЕ В ПСИХОАНАЛИЗАТА

Превод: Маргарита Дилова

chitanka.info

Славата на Зигмунд Фройд придоби митологични измерения. В нея никой не се съмнява. Различията се отнасят само до преценката доколко тя е заслужена и в противоположните обяснения, които ѝ се дават: пророк или мистификатор, гений или шарлатанин, гневен изобличител или хитър конформист, жрец на истината или съчинител на нови митове, велик хуманист или мизантроп, революционер или реакционер...

ЛЮБЕН НИКОЛОВ

ЗИГМУНД ФРОЙД: МЕЖДУ БУНТА И ПРИМИРЕНИЕТО

Отношението към Фройд е толкова знаменателно за съвременната културна епоха, колкото и самото му учение. Нестроен, но мощен хор от гласове слави името му или го хули. Между тези два полюса са малобройните групи от учени, които, запазвайки критичната дистанция, се опитват да открият действително значимото в неговите идеи, макар че се различават значително в оценката на обема и степента на това, което смятат за значимо. Името и внушенията на Фройд упражняват влияние върху съзнанието и дори върху съдбата на огромно множество хора, които не са прочели и един ред от него. Славата му придоби митологични измерения. В нея никой не се съмнява. Различията се отнасят само до преценката, доколко тя е заслужена, и в противоположните обяснения, които ѝ се дават. Пророк или мистификатор, гений или шарлатанин, гневен изобличител или хитър конформист, жрец на истината или съчинител на нови митове, велик хуманист или мизантроп, революционер или реакционер... Митологизирането му продължава благодарение на пристрастното усърдие на двете противоположни позиции. Но всичко това несъмнено свидетелства поне за две неща. Първо, че идеите на Фройд засягат дълбоко самочувствието и идентичността на съвременния човек; страстите стават разгорещени и непримирими винаги, когато се засегне самоличността на човека. Второ, че учението на Фройд е оригинален и ярък израз на най-дълбоки духовни движения на епохата; силата на неговия глас не е в това, че е единствен и самотен, а защото е един от гласовете, чрез които говори и се самоизразява нашата културна епоха. Фройд създава учение, за да отговори на най-характерния за тази епоха стремеж — стремежа да се изгради нов образ на човека. Всяка цивилизация се отличава по образа на човека, който се вгражда в нейната структура и във всяка нейна клетка. Този

образ е не само представа, идея, познание за човека. Това е образ оценка, образ отношение към човека. Той придава смисъл и дава оправдание на насочеността на обществените усилия, на обществения ред или на неговото променяне.

Скалата на ценностите в различните цивилизации винаги се е изграждала върху два принципа, които могат да се сближават до степен на сливане, но могат да се раздалечават до степен на противостоене. Това са принципите на „хуманността“ и на „социалността“. Сливането и противопоставянето на хуманното и социалното не е въпрос само на възгледи. Това е една от реалните драми в развитието на човешката цивилизация и може би най-дълбоката от тях. Стремещт за проумяването и надеждата за намиране на щастлив изход от тази драма се превърна във фундаментална характеристика на последния век от второто хилядолетие след Христа. Този стремеж се проявява както в мощни социални движения, така и в търсенията на научната мисъл. Впрочем също така характерна особеност на двадесетия век е възстановената традиция на Просвещението да се търси научно — рационално обосноваване на обществените и човешките ценности. В тази връзка възкръсна в модерна форма, под множество нови научни имена вековечният проблем за „природата на човека“.

Основните научни теории за личността през нашия век, освен „чисто познавателните“ си задачи решават в теоретична форма и проблема за обосноваването на човешките и социалните ценности. Затова някои от тях придобиха характер не само на теоретични системи, а на „учения“. Ученията се стремят не само да разкрият тайната на отношенията между човека и обществото, но и да дадат насока и тласък на развитието или преобразуването на тези отношения. Затова на психоанализата наистина приляга определението „учение“. Фройд сам нарича психоанализата „движение“. Дали в това влага нещо повече от „научно“ движение, например „културно“, „духовно“ или „социално“ движение, е сложен въпрос. Но няма никакво съмнение, че Фройд искаше да даде нов образ на човека и да осветли поновому отношенията му с обществото. Няма никакво съмнение също така, че е държал извънредно много на това негово дело да се гледа като на извършено с чисто научни средства. Значи ли това, че е бил безразличен към възможните културни и социални последици от

евентуалното приемане на неговия възглед за човека и за отношенията между личността и обществото? Този въпрос разделя мненията както на неговите почитатели, така и на неговите хулители. С позитивен знак от първите и с негативен знак от вторите и в двата лагера има хора, които виждат във Фройд преди всичко месията, и други, които виждат в него безстрастния изследовател, който не се интересува от последиците на прогласяваните открития. Но това е въпрос не само за субективните намерения и следователно за личността на Зигмунд Фройд. Това е въпрос за културния и социалния СМИСЪЛ на неговото учение. Именно интуитивното или осъзнатото проникване в този смисъл определя според нас цялата гама от противоположни и противоречиви начини на отнасяне към Фройд и психоанализата.

Нашите усилия в следващите страници ще бъдат опит да се проникне в различните пластове на социокултурния смисъл на Фройдовите открития в науката. След толкова подобни опити, предприемани по света от десетилетия, ние имаме куража да изкажем свои виждания само поради едно основание. Фройд и интерпретациите на неговото учение досега съставляват внушителна част само от т.нар. „западна култура“. В т.нар. „социалистическа култура“ фройдизмът бе превърнат в официално табу. Но както поради ограниченията, които правят забранения плод по-изкусителен, но и по-деформиран в нашето въображение, така и поради други неведоми влияния, участвали по парадоксален начин във формирането на догматичните предразсъдъци, нашата култура изстрада по особен начин фройдизма. Освен това, проектирайки основните идеи на Фройд за цивилизацията, обществото и човека върху съдбата на нашите общества, ние сме в състояние да забележим потвърждения и опровержения на тези идеи, които могат да убегнат на западния изследовател. Основният проблем на фройдизма и може би на цялото модерно обществознание — отношението между социалното и хуманното — премина през практически исторически перипетии, които съставляват уникален социален и човешки опит. Този опит формира и по-различна чувствителност по отношение на учения от типа на фройдисткото, позволява идеите им да се прочетат по-различно в новия социален контекст, в който попадат.

Най-важният, но и най-сложният въпрос за социокултурния смисъл на Фройдовото учение се отнася до неговите хуманистични измерения.

Въпросът е наистина толкова сериозен и заплетен, че Томас Ман е сметнал за наложително да напише специална студия, за да предварди евентуални реакционни злоупотреби с идеите на психоанализата. Предупрежденията, които писателят прави през 1929 г., и днес предизвикват тревожно внимание.

Винаги, отбелязва Т. Ман, е съществувала ретроградната неприязън към живота, който продължава напред, и тя винаги се е стремяла да го задържи и да върне старото. Но докато по-рано старото искаше да си бъде старо и не се колебаеше да хока новото, днес то иска да заеме мястото на новото. За да изглежда привлекателно, старото и грохналото се преоблича в революционни одежди. Най-удобни за такова дегизиране се оказват идеите на новата наука, която действително извършва революция срещу духа, като „възвестява посланието на най-долния слой на душата, на безсъзнателното, на динамиката на нагоните, на чувствеността — все едно коя ще е думата, с която ще опишем природно — демоничното — и като се изказва за духа пред храма на живота колкото укорително, толкова и непочтително“. Но докато за изследователите, продължава Т. Ман, песимизмът, който съпровожда изваждането на показ на тъмната страна на душата, е оправдан и нужен като средство в работата по създаването на една нова, по-задълбочена картина на света и човека, то за враждебните на духа ретрогради то е средство за постигане на разочарование в хуманността. За тях е важно „в сърцата да бъде унищожена и последната вяра в бъдещи и обновители цели“, да се дискредитира тя като плиткоумно и демодирано, изостанало от времето си просветителство... Това става много просто. Щом духът е само немоощен враг на живота, тогава природа, нагон, стихия, инстинкт са всичко, на което се държи светът, а щом това откритие е най-новата дума, тогава наистина ново и свежо е всичко старо, всичко доразумно, всичко, което стои по-ниско от разума, то е истинното, то е това, което ще донесе спасение... Това е реакцията като революция, голямото връщане назад, лъснато и разкрасено като стремително движение напред.

Томас Ман смята, че психоанализата обаче е такава форма на модерния ирационализъм, която се отличава с толкова силна вътрешна хуманистична насоченост, че категорично устоява срещу всяка реакционна злоупотреба. Това учение „може да бъде наречено

антирационално поради изследователския му интерес, отдаден на нощта, на съня, на нагона, на доразумното; но то съвсем не възнамерява да се превърне заради този си интерес в слуга на мрака, на екзалтираната фантазия, на регреса“. Това учение е подчинено на хуманистичната същност на лекарския морал, на „стремежа да се възстанови човешкото, като се превъзмогне страданието и се отстранят смущенията и деформациите, които то е нанесло... При цялата полза, която познанието за живота получава от изследването на онова, което е покрито с мрак, на първо и последно място стои въпросът за избавлението и излекуването, за «просветлението» в най-човечното значение на тази дума — тоест то се определя от лекарската идея на анализа“^[1].

Наистина психоанализата се ражда и вдъхновява от надеждата за изцеление на душевни страдания. Но има доста основания да се постави въпросът, дали идеите за човешката природа, до които достига Фройд към края на теоретическото развитие на учението, запазват някаква убеденост в „излечимостта“ на човешкия род.

Според Ерих Фром, един от най-проникновените и критични тълкуватели и продължители на делото на Фройд, последните открития на учителя за агресивната същност на човека довеждат до конфликт между Фройд теоретика и Фройд хуманиста. Теоретикът достига до заключението, че човекът има само алтернативата между това да разруши себе си (бавно, чрез болестно състояние) или това да разруши другите; или, казано по друг начин, между това да причини страдания или на себе си, или на другите. Хуманистът се бунтува срещу идеята за тази трагична алтернатива.^[2]

Така представена, въпросната алтернатива изглежда по-скоро ужасна и отблъскваща, отколкото трагична. По-нататък ще обсъдим обстойно въпросите кога, как и защо се бунтува Фройд. Ще се спрем и на опитите на Фройд да намери някакъв изход от песимистичната перспектива, произтичаща от възгледа му за природата на човека. Тези опити той прави в знаменитото си писмо отговор до Алберт Айнщайн през 1932 г. „Защо война?“. В тях Ерих Фром вижда доказателства за това, че ученият търси начин да примири теоретическите резултати с хуманистичните си стремежи и да види в по-благоприятна светлина бъдещето на цивилизацията и свързаната с нея участ на човека.

Но тук трябва да отбележим, че самият Фройд е поискал да изпревари подобни възможни тълкувания и да заяви, че личното му отношение към хуманистичните ценности няма място в логиката на научните му анализи. Последните се подчиняват само на стремежа за разкриването на истината за изследвания предмет. Нещо повече, той демонстративно отказва да сподели ценностните си предпочитания и се обявява за абсолютно безпристрастен, когато възникне въпросът за цивилизацията и човека като ценности. „Поради много и разнообразни причини аз съм извънредно далеч от намерението да изразя някакво мнение върху човешката цивилизация като ценност. Аз се стремях силно да се опазя от ентусиазираното предубеждение, според което нашата цивилизация е най-скъпоценното нещо, което ние притежаваме или можем да придобием, и че нейната пътека по необходимост ще ни доведе до висотите на невъобразимо съвършенство. Аз мога да слушам, най-малкото без възмущение, някой критик, който е на мнение, че когато се следят целите на културното развитие и средствата, които то използва, неминуемо се стига до заключението, че цялото усилие не си струва главоболията и че резултатът от него може да бъде само такова състояние на нещата, което е непоносимо за индивида. Моята безпристрастност е улеснена от това, че знам твърде малко за тези неща. Само за едно нещо аз знам, че е сигурно, и то е, че човешките съждения за ценност следват пряко неговите желания за щастие, че съответно те са само опит да поддържа своите илюзии с аргументи... Така че аз нямам куража да се изправам пред моите събратя като пророк и свеждам глава пред техния укор, че не мога да им предложа никакво утешение: тъй като всъщност това е, което те винаги искат — най-яроостните революционери не по-малко страстно от най-благоденствените вярващи.“^[3]

През целия си научен път Фройд е поддържал разбирането, че човекът е излязъл от животинското си състояние благодарение на културните и социалните условия, съставляващи цивилизацията, и че не би могъл да просъществува без тях. Същевременно вниманието му винаги е привлечено от непреодолимата според него враждебност между човешкия индивид и цивилизацията. Последната се изгражда преди всичко върху забрани и ограничения на човешките влечения, върху принуда, а човешките индивиди страдат и се бунтуват срещу жертвите, които цивилизацията ги принуждава да правят.

Парадоксалното противоречие между необходимостта за човека от цивилизация и враждебността между тях съставлява ядрото на Фройдовото учение. Интересът към този парадокс, търсенето на неговото научно обяснение, разкриването на последиците му за човешката личност и за перспективите на цивилизацията са постоянната задача, която Фройд решава през всичките етапи на развитието на своите идеи.

Ще се опитаме да покажем, че неизчерпаемата енергия, с която ученият се бори с тази загадка, има не само интелектуални извори. Предизвиква го не само мисловната трудност на обяснението й. Емоционално-ценностното преживяване на противостоеното между човека и цивилизацията и пулсациите на отношението му към двете противостоящи страни постоянно го тласкат към преразглеждане на направените открития и търсенето на по-голяма дълбочина в проумяването на въпросното противоречие. Въпреки стремежа за въздържане от ценностни квалификации и съпоставяне на достойнствата на индивида и цивилизацията вълнението на Фройд непрекъснато пробива защитните стени на научната безпристрастност и безстрастност. При това ценностната му позиция силно се колебае. Ако съпоставим началото и края на идейния му път, промяната ще ни се представи почти като преобръщане.

Бихме могли да разделим развитието на психоаналитичното учение на Фройд на два етапа. При смяната на първия с втория се откроява поврат не само във фундаменталните му теоретико-методологически виждания, но така също и в ценностните му отношения към цивилизацията и човека. Взаимната, но противоречива обвързаност между ценностните ориентации и интелектуалните решения при постепенното им съвместно развитие съставлява според нас вътрешната динамика и, бихме могли да кажем, скритата драма на формирането на смисъла на учението.

Какво е най-характерното за основните етапи от разгръщането на тази драма?

За да обозначим двата въпросни етапа по пределно обобщен начин, ще посочим ключовите идеи, които изпъкват най-ярко при всеки от тях. При първия етап това са идеите за механизма на ИЗТЛАСКВАНЕТО и за двата принципа на функциониране на психиката: ПРИНЦИПА НА УДОВОЛСТВИЕТО и ПРИНЦИПА НА

РЕАЛНОСТТА. При втория етап това са идеите за структурата на личността, представена от три психически инстанции: АЗ, ТО и СВРЪХАЗ, и за двата първични инстинкта или влечения: ЕРОСА и ВЛЕЧЕНИЕТО КЪМ СМЪРТТА. И при двата етапа ключовите понятия се отнасят до двата фундаментални проблема, които Фройд се опитва да реши научно: как си взаимодействат съзнаваното и несъзнаваното в психическия живот на човека и кои са енергетичните източници на психическите процеси.

Психоанализата се ражда с едно велико откритие. Това е механизмът на изтласкването. Широко е разпространено заблуждението, че Фройд е откривателят на несъзнаваните процеси и съдържания на психиката. Немалко язвителни укори са отправяни срещу него, че той самият е способствал за утвърждаването на несъществуващия си приоритет в това отношение. Обвиняват го, че не само е избегнал да се позове на множеството си предшественици, но и че направо е обсебил идеите на своя учител Бройер и ги е експлоатирал с помощта на непроверими и недоказуеми теоретически спекулации. Спираме се на този въпрос не от интерес към научните скандали, а защото е действително важно да се знае каква принципно нова стъпка прави Фройд при интерпретацията на откритото от Бройер в тъмната област на несъзнаваните психични явления. Въпросните открития са изложени в съвместни публикации на Бройер и Фройд през 1893 и 1895 г.^[4]

В една от работите си, посветени на пораждането и развитието на психоаналитичните идеи, писана тридесет години по-късно, Фройд излага накратко основното съдържание на съвместните публикации. Ето как самият той преценява приноса на Бройер: „Ако представянето, което направих дотук, създава впечатлението, че всички съществени пунктове на фактическото съдържание на «Изследвания върху хистерията» са духовната собственост на Бройер, то това е точно гледната точка, която винаги съм защитавал и която исках още веднъж и този път да изразя. Своят принос в теорията, която тази книга се опитва да прави, аз дадох в степен, която днес ми е трудно да преценя. Той е скромен и не отива прекалено далеч отвъд съобщаването на непосредствените наблюдения.“^[5]

А ето как Фройд излага главното в откритията на Бройер: „В будно състояние младото момиче подобно на другите болни не

можеше да каже нищо за начина, по който симптомите на болестта се бяха образували, и не намираше никаква връзка между тях и каквото и да било преживяване в нейния живот. Под хипноза тя откриваше веднага търсената връзка... По принцип нещата бяха ставали по такъв начин, че тя е трябвало да потиска дадена мисъл или даден импулс, бдейки край леглото на своя болен баща; и на тяхно място, и за да се проявяват чрез тях, се бяха появили впоследствие симптомите... Но когато болната в състояние на хипноза си спомняше този вид ситуации под формата на халюцинации и свободно изразявайки чувствата си, довеждаше до завършека им потисканите по-рано душевни актове, симптомите изчезваха и не се появяваха повече“.^[6]

В горното описание е дадено сякаш в зародишен вид всичко съществено, на което психоанализата дължи своя възход. Но нека бъдем внимателни. Тук става дума за откритие на едно явление и това откритие е значително. Но все още е налице само описанието на новооткритото явление. Фройд се насочва към обяснението на това странно явление, т.е. към причините, които го пораждат, и към механизмите, чрез които то се осъществява. Оттук нататък идват неговите собствени открития. Той открива не несъзнателното, а мястото, което последното заема в структурата на човешката психика, и ролята, която играе в психическите процеси. Чрез това открива принципно нови психични структури и принципно нови механизми на функциониране на психиката.

Първото му голямо откритие, с което всъщност започва теоретичната история на психоанализата, е механизмът, който Фройд нарича „изтласкване“.

Банален факт е, че човек контролира своите емоции и желания с помощта на съзнанието и волята си. В обикновените случаи, които са добре познати, съпротивата на разума срещу нежелателни влечения довежда до парирането и обезсилването на последните. Не по-малко познати са и случаите, когато конфликтът завършва с победа на страстите над разумния контрол. Изтласкването се отнася до борбата между възжеления и разум, но представлява особен начин на протичане на тази борба и особен начин на изход от нея. Тъй като Фройд с основание придава огромно значение на правилното разбиране на изтласкването, ще приведа собственото му възможно най-кратко изложение по този въпрос: „Още при първия сблъсък Азът

сякаш се отдръпва назад от неприличния инстинктивен импулс; прегражда му достъпа до съзнанието и до прякото му двигателно разтоварване (разреждане), но в същото време импулсът не губи нищо от своя енергетичен заряд. Това е процесът, който аз нарекох *изтласкване*; това беше новост, нищо подобно на това не бе дотогава установено в психическия живот. Касаше се очевидно за един механизъм на първична защита, сравнима с опит за бягство, за предшественик на по-късно развилата се нормална форма за ликвидиране чрез осъждащи съждения. Първоначалният акт на изтласкване водеше до други последици. На първо място Азът трябваше да се защитава срещу постоянно подновяващия се натиск на изтласквания импулс чрез постоянно изразходване на енергии, едно *контраинвестиране*, нещо, което води до неговото собствено обедняване; от друга страна, изтласканото, което отсега нататък е станало *несъзнавано*, беше в състояние да си намери начини за разтоварване и за задоволяване чрез заместители, тръгвайки по обиколни пътища и проваляйки по такъв начин намеренията на изтласкващото... Изтласкваният импулс пробива някъде и създава *симптомите*, които са резултат на компромис, тъй като, макар да е налице заместващо задоволяване, то е все пак изопачено и отклонено от собствената му цел поради съпротивата на Аза“^[7].

Теорията за изтласкването е първоначално изработена при изследването на определен вид неврози и за да обясни тяхната същност и поява. Но Фройд е озарен от идеята, че е открит механизъм с далеч по-широко значение. Впрочем той винаги е изгарял от характерната за XIX в. амбиция да бъдат разкрити „тайните пружини“ на човешкото поведение и особено на социалното поведение. Но откритието, което прави, го разтърсва дълбоко и даже го ужасява. Прочутите писма до приятеля му Флийс от този период свидетелстват, че той изпитва истинско потресение при мисълта, че се е добрал до една страшна тайна на човешката душа.

Ученият разбира, че хистеричните и невротичните симптоми са само специфични патологични прояви на по-дълбоки психични механизми, които са присъщи на нормалната психика, и то на нейната същност. Това разбиране няма нищо общо с вулгаризираната представа за това, че всички хора са луди, само че в различни степени. Фройд не пренася характеристики на болестните състояния върху нормалната

психика. Напротив, ясно показва, че болестта е отклонение от нормалното разрешаване на психическите конфликти. Но откритието му се състои в това, че в основата и на нормалното, и на болестното психично състояние лежат сроден тип конфликти, които обаче намират различен изход при нормалното и при патологичното им развитие.

По-нататък откритието на Фройд се състои в това, че конфликтът между несъзнаваното и съзнаваното не е един от множеството психични конфликти, не е нещо епизодично, а е фундаменталният психичен процес. Този процес дава облика на специфично човешката психика. Психичният живот на човека протича като постоянна борба между двете противостоящи сили и неговото поведение се определя от изхода на тази борба. Изтласканите импулси никога не се примиряват и продължавайки отчаяно борбата, винаги намират начин, макар и в най-невероятни и неузнаваеми форми, да се проявяват, да се **МАНИФЕСТИРАТ** в поведенческите актове на човека. Всъщност поведенческите актове се оказват израз на един **КОМПРОМИС** между силите на изтласкването и силите, които са изтласкани. Този компромис има особен характер. Това не е компромис, който се постига в резултат на взаимно приемливи отстъпки, на които двете страни разумно се съгласяват. Това е компромис, който характеризира само резултата от взаимодействието на двете сили, но не и техните „становища“. Двете сили си остават докрай непримиримо противоположни и яростно последователни в своите едностранчиви претенции. „Компромисът“ се получава обективно вследствие на невъзможността на нито едната от двете сили да се наложи изцяло и окончателно върху другата.

В началото Фройд схваща несъзнаваното по-ограничено: като особени съдържания на психиката, които са станали несъзнавани вследствие на изтласкването. По-късно стига до разбирането, че несъзнаваното са и самите процеси на изтласкване и манифестиране, т.е. самите процеси и механизми на взаимодействие между основните сили, които съставляват човешката психика и участват в психичния живот на човека. Именно това е принципно новото в неговото откритие и то отрежда такава неочаквано значима роля на несъзнаваното в психичния живот на човека.

Ако преценим това откритие в по-общ методологически план, трябва да отбележим, че чрез него на психиката на човека започва да

се гледа не просто като на система за ориентиране чрез познавателните процеси, но и като на система за регулиране на вътрешните подтици и на поведението на субекта. И изненадата, която традиционната психология не може да преглътне, идва от обстоятелството, че огромна част от психическата дейност по саморегулирането на душевния живот на човека се оказва скрита за неговото съзнание.

В културен план Фройд сам преценява откритието си като сродно по смисъл на великите открития на Коперник и Дарвин. Той смята, че това са три последователни революции, които в космологичен, биологичен и психологичен план са разкрили безпощадни истини, смачкващи високомерната самовлюбеност на човешкия род. Човекът не е божи избраник, поставен в центъра на вселената. Той не само произхожда от животните, но и още носи в себе си своята животинска природа. Той не е господар дори на собствения си психичен живот, а това, което смята за свое достойнство, което го издига над животинското състояние, се оказва жалко лицемерно бягство от самия себе си.

В самото устройство на човешката психика Фройд съзира нещо безкрайно фалшиво. Затова неговите открития имат характер на безпощадни разобличения.

Но срещу кого и срещу какво насочва той своя разобличителен гняв?

Срещу самоувереното невежество на човека, който си въобразява, че винаги съзнателно контролира своите постъпки.

Срещу тъпото самовъзхищение на човека, който си въобразява, че в основата на постъпките му лежат само благородни намерения и пориви.

Фройд смята, че човекът се самозаблуждава дълбоко в представата, която създава за себе си. Смята също, че тази заблуда не е невинна. Макар и неосъзната, тя има своята нарочна цел: да скрие от човека нещо изобличително за него, което е толкова непоносимо, че той предпочита да не го знае.

Несъмнено Фройд е изпълнен с гневно негодувание и се бунтува срещу закоравели предразсъдъци, които владеят представите на човека за самия себе си. Последните измамно приспиват критичността на човека, преграждат му пътя на истината към себе си.

В основата на тенденциозната самозаблуда стои новооткритият механизъм на изтласкването, а измамната сигурност в нашето благонравие се поддържа от хитрите маскировки, в които се прикриват компромисните манифестации на изтласканите сили. Следователно първото нещо, срещу което е насочен изобличителният гняв на откривателя, са самите основни механизми, самото устройство на човешката психика.

Но тогава възниква въпросът: а коя е причината човешката психика да бъде устроена по такъв възмутителен начин?

В отговора на последния въпрос редица автори виждат отговора и на въпроса, в какво се състои социалната критичност или революционност на психоаналитичното движение. Мнозина от тях смятат, че Фройд е открил не толкова универсални механизми на човешката психика, колкото характеристики, типични само за определен етап от културно-историческото развитие на човека, които са породени от особеностите на съответния етап в развитието на цивилизацията. Така например Херберт Маркузе и Ерих Фром твърдят, че Фройд се занимава преди всичко с онези механизми на вътрешна психична саморегулация, които възпроизвеждат в индивидуалната психика външните механизми на социален контрол, които са типични за някои стадии на буржоазното общество. „Ключовата дума е *контрол* — пише Е. Фром. — Психологическият концепт съответства на социалната действителност. Точно както социалното мнозинство е контролирано от управляващото малцинство, така и психиката би трябвало да бъде контролирана от властта на Аза и Свръхаза. Опасността от пробив на несъзнаваното носи със себе си опасност от социална революция. Потискането (изтласкването)^[8] е репресивен авторитарен метод за поддържане на вътрешното и на външното статукво. Разбира се, това не е единственият начин за справяне с проблемите на социалната промяна. Но използването на заплахата със сила, за да се притиска надолу това, което е «опасно», е необходимо само в авторитарните общества, където запазването на статуквото е върховна цел.“^[9]

Ето как Х. Маркузе резюмира мнението си за социалнокритическото ядро на Фройдовото учение: „Тезата за това, че не — репресивната цивилизация е невъзможна, е крайъгълният камък на теорията на Фройд. Обаче в неговата теория се съдържат елементи,

които разрушават подобни построения, разклащайки господстващата традиция на западното мислене и даже призовавайки към нейната пълна реконструкция. Неговите работи безкомпромисно подчертават репресивното съдържание на висшите ценности и постижения на културата. По силата на това той отхвърля отъждествяването на разума с потискането, върху което е построена идеологията на културата... Показвайки тяхната широта и дълбочина, Фройд разкрива забранените стремежи на човечеството: призова към състояние, в което свободата и необходимостта съвпадат“^[10].

Великият съперник на Фройд Карл Юнг също е потърсил историческия прототип на Фройдовия човек; но заедно с това е прозрял и специфичната емоционална реакция, която е мотивирала изобличителния патос на учението. Според Юнг прототипът на Фройдовата теоретична реконструкция на човешката психика е викторианската личност, чиято главна характеристика е отвратителното лицемерие, т.е. представянето на най-долни човешки стремежи под маската на чистота и святост. Викторианската епоха с целия си дух е най-ярък пример за изтласкване. Самият социален живот представлява лицемерна манипулация, при която усилията да се съживят идеалите на мрачното средновековие се представят като преданост към формите на буржоазното благоприличие. Тържеството на благопристойния ред е всъщност смазване на социалните революции и на поривите за морално освобождение. „Ако Фройд се разглежда именно като представител на неприязънта, с която започващият 20 век се отнася към 19 век, към неговите илюзии, лицемерие, полуневежество, към неговите фалшиви напрегнати чувства, към неговия безсъдържателен морал, изкуствена и суха религиозност и към неговия жалък вкус, то тогава според мен ще го видим много по-правилно, отколкото да го оповестяваме за откривател на нови пътища и истини. Той е един голям разрушител, който разкъсва оковите на миналото. Той освобождава от нездравия натиск на един изгнил свят на привичките. Той показва как ценностите, в които са вярвали нашите родители, могат да изглеждат по съвсем друг начин... Той като пророк от Стария завет събаря фалшиви божества и безпощадно излага на показ гнилостта на съвременната душа.“^[11]

От всички по-горни тълкувания се налага впечатлението, че изобличителният гняв на Фройд е насочен преди всичко срещу натиска

на социалните изисквания, които не само ограничават поведението на човека, но и го превръщат в двулично същество. Такъв момент във Фройдовото учение има, но той е вплетен в извънредно сложни и противоречиви интерпретации на самия Фройд, които ту го изтъкват на преден план, ту го обезсилват до степен на пълно отрицание. Отношението на Фройд към факторите и силите, от които произтича и които упражняват изтласкването, се колебае заедно с отношението му към силите, които биват изтласквани. А позицията му спрямо последните е също повече от двусмислена.

Още при първите стъпки на психоанализата Фройд свързва изтласканите импулси със сексуалния нагон. Съвсем скоро той стига до идеята за детската сексуалност и за етапите на развитие на сексуалния нагон и на начините на неговото задоволяване. Особено подробно разработва въпросите за спънките в това развитие, за превърнатите форми на задоволяване, които се появяват като следствие от тези стъпки, за последиците от всичко това върху психичната организация и психичния живот на бъдещия зрял човешки индивид. Читателите ще се запознаят с тези идеи на Фройд непосредствено от неговите текстове. Само мимоходом ще отбележим, че освен специфичното си конкретно съдържание те носят и нови подходи към човешката психика с много широко методологическо значение. По същество Фройд е между първите учени, които показват, че в психическо отношение детето съвсем не е умален модел на възрастния човек, че развитието на психичния му живот се подчинява на определени специфични закономерности, че нормалното следване или отклоненията от тези закономерности имат неизмеримо голямо значение за формирането на човешката личност, за съдбата на зрелия човек.

Но в контекста на нашия анализ Фройдовата трактовка на сексуалния нагон ни интересува от гледна точка на друг проблем. След като и според самия Фройд сексуалният нагон е нещо съвсем естествено за човека, защо все пак обществото трябва да го потиска така жестоко? След като непримиримата и ожесточена борба между изтласкващите и изтласкваните сили по-скоро деформира човешката природа, отколкото да я облагородява и след като причинява болезнени страдания на човешкото същество, защо в края на краищата трябва да се води тази борба?

Имаме основания да смятаме, че този въпрос не е давал покой и на Фройд.

Вярно е, че има текстове, където той проявява склонност да хвърли вината за това нелепо положение, в което е изпаднал човекът, върху обществото и неговите строги изисквания, които пренебрегват естествените потребности на човешкото същество. Почти изцяло в такъв дух е например студията му „Цивилизованият сексуален морал и модерното нервно заболяване“ (1903). Но трябва да обърнем внимание, че тук Фройд се занимава не толкова с принципната несъвместимост между сексуалния нагон на индивида и изискванията на цивилизацията, колкото с морала на съвременното му общество. Именно последният се отличава с непомерно високи и практически непосилни за нормалния човек ограничения на сексуалния му живот. Още в това съчинение Фройд поддържа една теза, която ще звучи като лайтмотив на цялото му по-късно и най-зряло творчество. Това е, че всяка цивилизованост налага на индивида определени ограничения и жертви, без които съвместният живот е немислим, а това значи, че осигуряването на средствата за съществуване би било невъзможно. Но нито тук, нито по-късно Фройд привежда убедителни доводи в полза на някаква фатална практическа несъвместимост между изискванията на съвместния живот и половото влечение на индивидите. Ще повторим, че в това съчинение вината за тази несъвместимост е видяна по-скоро в неоправданата прекомерна враждебност на съвременното общество към сексуалния живот на индивидите.^[12]

Но тогава възниква въпросът, защо Фройд така упорито се придържа към постулата на своето учение, според който именно сексуалният нагон е силата, която противостоя на произтичащите от разума ограничения на социалния живот върху индивидуалното поведение. Известно е, че той яростно е отхвърлял опитите на някои свои последователи да „смекчат“ скандалността на неговите идеи, като преодолеят акцентирането върху сексуалното начало. Особено непримирим е Фройд, когато упорито отстоява ядрото на своята теория за човешката сексуалност — прословутия ЕДИПОВ КОМПЛЕКС. Той неведнъж заявява, че без признаването на този комплекс би се разрушило цялото здание на психоаналитичното учение. Ако критиците му виждат в това проява на упорита и догматична едностранчивост, той вижда в едиповия комплекс основанията за

многогранната всеобхватност на учението. Върху причините за значимостта на едиповия комплекс в очите на Фройд ще се върнем специално. Сега ще се спрем на „пристрастеността“ му към сексуалното начало в по-общ план.

Изследователите и тълкувателите на Фройд отбелязват една от мощните интелектуални амбиции, която тласка изследователските му търсения. Това е желанието да идентифицира специфичната енергия на психическия живот и така да преодолее свеждането на последната до физически или химически източници на енергия в организма. Той приема като предизвикателство веруюто на собствените му учители по физиология Дю Боа Реймонд и Брюке: „В организма не действат никакви други сили, освен известните химически и физически енергии... Изследователят или трябва да установи специфичните начини и форми на тяхното действие в организма, или да установи някакви нови сили, които да са присъщи на изучавания обект и да са равни по достойнство на физическите и химическите“. За разлика от своите учители Фройд вярва, че такива сили могат да бъдат открити, но приема строгото изискване да бъде доказано тяхното самостоятелно достойнство.^[13]

След като е установил, че психическият живот представлява непрестанна и непримирима борба на противоположни сили, Фройд се насочва към търсене на източниците на енергия, която поддържа тези сили. Така се ражда неговата теория за инстинктите като източници на енергия за психическия живот. „Аз взех за отправна точка думите на поета философ Шилер, че «гладът и любовта са това, което движи света». Гладът може да бъде взет като представител на инстинктите, чиято цел е съхранението на индивида; докато любовта е възжелание, насочено към обекти, и нейната главна функция, благоприятствана по всякакъв начин от природата, е запазването на рода. Така, като начало, его-инстинктите и обект-инстинктите противостоят едни на други. За да назова енергията на последните и само за тях, аз въведох термина «либидо». Така антитезата бе между его-инстинктите и «либидните» инстинкти на любовта (в нейния най-широк смисъл), които са насочени към даден обект.“^[14]

Следващата стъпка в развитието на Фройдовата теория на инстинктите, която по собственото му признание е „най-мъчително напредващата част от цялата психоанализа“, е въвеждането на

концепта за НАРЦИСИЗМА. Фройд стига до идеята, че самото его е първичният обект на либидото и следователно енергията на самосъхранението е едно от превращенията на либидото. По такъв начин либидото се оказва „еквивалентно на инстинктивната енергия изобщо“^[15].

За да се стигне до такова „монистично“ решение на проблема за психичната енергия, важна роля изиграват формулираните малко преди това^[16] от Фройд два фундаментални принципа на функциониране на психиката: принципът на удоволствието и принципът на реалността.

Особено важно е да подчертаем, че за Фройд принципът на удоволствието, т.е. преследването на удоволствие, съвпада със самата цел и същност на живота. Живата материя се отличава от неживата, защото поражда устрема към изпитване на наслаждение. Колкото е природно по-първично и грубо наслаждението, толкова е по-интензивно. А от познатите на човека наслаждения най-интензивно се преживява сексуалната любов. Ето защо това „екстазно силно и изцяло завладяващо ни преживяване ни дава образа, модела на щастието, което търсим“.

Но импулсите, насочени към удоволствие, са колкото ненаситни, толкова и слепи. Ако бъдем оставени на тяхната стихия да ни носи, неизбежно ще стигнем до страдания и саморазрушение. Ето защо възниква съзнанието, което, ориентирайки ни в реалната действителност, ни предпазва от сляпата ненаситност на инстинктите, като ги потиска, ограничава или смекчава. Призванието на съзнанието е, действайки в съгласие с принципа на реалността, да намира компромис, чрез който инстинктивните влечения да се задоволяват до някаква степен и в такива форми, че да бъдат избегнати опасните последици от евентуалното им пълно задоволяване. Но ограничаването на възжеланията също е страдание. Фройд дори смята, че най-мъчителни са страданията, предизвикани от ограниченията, които ни налага съобразяващото се с обществените изисквания съзнание.

Тук според нас стигаме до най-важния, до ключовия момент от дълбинната логика на Фройдовата мисъл. Стремeжът към удоволствие и насладата се оказват неотвратимо и неотделимо свързани със СТРАДАНИЕТО. Каквито и да са вариантите на жизнената стратегия, чиято цел е удоволствието, страданието е неизбежно.

Вероятно тази обреченост на човека на страдание, която идва като неизбежно следствие от жизнения принцип на удоволствието, е основата на потресението, което е изпитал Фройд още при първите си открития. Ако стремежът към удоволствие изразява самата същност на живота, то значи, че и неотделимото от удоволствието страдание е част от тази същност.

Подобна мисъл е трудна за понасяне. Тази обреченост на човешкото същество изразява сякаш някаква чудовищна несправедливост. Но Фройд не вярва в бога, за да се разбунтува срещу него. А като естествоизпитател добре разбира, че бунтът срещу природата би бил нещо нелепо. Какъв е изходът от това непоносимо заключение? Отговорът е неочаквано прост: в неговото хладнокривно приемане...

Можем да подозираме, че заключението за неотделимост на удоволствието и страданието е всъщност предчувствано и търсено от Фройд още при първите му стъпки на изследовател на човешката душа. Ако се вгледаме внимателно, ще забележим, че тези първи стъпки са сблъсък на лекаря и учения не с човешките преживявания на щастие, а с човешките душевни мъки и страдания. Великата енигма, която му предстои да разгадае, е енигмата на човешкото страдание. Тук е най-дълбокият извор на Фройдовия хуманизъм. Разбунтуван срещу факта, че хората са нещастни, той търси виновника за това състояние, върху който да стовари изобличителния си гняв. Първо се насочва към социалните ограничители и принуди, които превръщат човека в дълбоко неискрено същество. След това се погнусява от самата тази неискреност. Накрая заключава, че човекът е нещастно същество по силата на закономерна природна даденост.

Монистичното решение, до което достига, е не само красиво от логическа гледна точка теоретично построение. То е и емоционално разрешение на бунта. Един особен вид примирение с неотвратимия природен закон.

Зад теоретическите аргументи обаче можем да се опитаме да съзрем и една по-древна логика на разрешаване на човешките проблеми: логиката на мита. Тук тя дава само бегъл знак за себе си. Насладата се изкупва със страдание. Стремежът към удоволствие е непреодолимият първороден грях, след който неотвратимо идва

възмездие в формата на страдание. Познат мотив, който при Фройд има една особеност: изкуплението не донася спасение.

Ако темата за ПЪРВОРОДНИЯ ГРЯХ в първия етап от развитието на Фройдовото учение е едва доловима, то митологичната логика на неговите търсения впоследствие се проявява все по-властно.

След продължителни съмнения и колебания Фройд се решава да признае и друг източник на психическа енергия, освен либидото. Това е инстинктът или влечението към смъртта. Фройд приема подобна независима сила едва след като намира основания за наличието ѝ в самата същност на живата материя. Според него влечението към смъртта е крайният израз на стремежа към задоволяване на всяка потребност, доколкото задоволяването е насочено към успокояване, към угасване на възбудата. Активността на организма във формата на възбудимост и действителен стремеж към задоволяване на потребностите по парадоксален начин носи в себе си търсене на покой. Самият живот се оказва по такъв начин насочен към възвръщане към доорганичните форми на материята, от които е възникнал.^[17]

Съответно се обогатява и представата за либидото. Неговата енергия се схваща като стремеж не само за съхраняване и възпроизводство на живота, но и като сила, насочена към изграждането на все по-сложни форми на живот. В инстинктивното влечение за съединяване на клетките се проявява всъщност градивната сила и господстващата тенденция на органичната еволюция. В това ново схващане либидото приема наименованието ЕРОС, чрез което Фройд изразява приемствеността с подобни идеи на Платон.

Ерос и инстинктът за смъртта се оказват неразделими една от друга сили, които образуват заедно същността на живота и същевременно са във вечен и неразрешим конфликт помежду си. Чрез това решение в интелектуален план е намерен компромисът между едновременните монистична и дуалистична тенденция в мисленето на Фройд. Но, както и при решението за връзката между насладата и страданието, и тук имаме основание да търсим не само интелектуален проблем. Чрез новата двойка от неразделими и противостоящи си сили се търсят решения и на други ценностни, емоционални и социални проблеми.

В лицето на влечението към смъртта е намерен нов виновник за безизходните вечни мъки на човешкото същество. Но тук двойната

смислова натовареност на понятието „виновник“ добива много по-ясни очертания. От една страна, „виновник“ е метафоричен заместител на идеята за причинител, за причина. От друга страна, „виновник“ в социално — ценностен смисъл е такъв субект — причинител на беди за човека, който трябва да носи отговорност и да понесе възмездие за своята вина.

Разбирането на влечението към смъртта като една сляпа органична сила, която е израз на самата същност на живата материя, се приближава към първия смисъл на „виновник“ и добре служи на стремежа на естествоизпитателя да се примири с „опаката страна“ на живота. Но по-нататъшното развитие на идеята се подчинява според нас на стремежа да се изобличи виновникът за непоносимото състояние на човека във втория смисъл на думата.

По-нататъшното развитие се изразява по думите на самия Фройд в „по-плодоносната идея, че част от инстинкта (към смъртта) се отклонява към външния свят и се проявява като инстинкт за агресия и разрушение. По такъв начин самият инстинкт (към саморазрушение) може да бъде поставен в услуга на Ероса, така че организъмът да разрушава нещо друго, все едно живо или неживо, вместо да разрушава себе си самия“.^[18]

Интересно е, че Фройд продължава да не признава агресивността за самостоятелен инстинкт. Последната е производна от влечението към смъртта, но сама по себе си не е между първичните сили на живота. Изглежда, той много държи, но само в последна сметка агресивността да бъде обяснена със силата на неотвратимата органична предопределеност на човешката участ и същевременно да бъде представена като „частен случай“, който би могъл да бъде повлиян от еволюцията на цивилизацията и на самия човек.

Интересно е също така, че Фройд сам се пита защо толкова продължително време не е давал на агресивността полагащото ѝ се място в интерпретацията на живота въпреки цялата очевидност на нееротични прояви на агресивност и разрушителност. И си дава сметка, че тук се проявява нежеланието да се повярва във вродена човешка склонност към „злото“.^[19]

Така или иначе, той се съгласява да „види“ проявите на жестокост, насилие, агресивност и разрушителност едва след като е намерил някакво донякъде „оневиняващо“ ги органично обяснение.

Оттук нататък се открива път за стремително развитие на нови идеи.

На първо място става възможно да се даде по-пълнен и убедителен отговор на въпроса, откъде идва психическата енергия, която е достатъчно мощна, за да се справя с неудържимата сляпа сила на нагоните.

Оказва се, че освен енергийните ресурси, които Азът „заема“ от самите нагони чрез нарцистичното им отклоняване, има още една психическа инстанция, която разполага с енергия, нужна за контролиране на импулсите. Тази инстанция Фройд нарича Свръхаз.

Свръхазът е психическата сила, която осъществява моралния контрол върху нашето поведение чрез механизмите на СЪВЕСТИТА.

Съвестта според Фройд се появява на определен етап от психическото развитие на детето и представлява качествено нова форма на ЧУВСТВОТО ЗА ВИНА. Първоначално чувството за вина не е нищо друго, освен СТРАХ да не се изгуби любовта на възрастния закрилник, неговата благосклонност и сигурна защита, както и страх от наказанията, които той прилага. Ето защо вината се преживява като вина само тогава, когато се появи опасност прегрешението да бъде открито от възрастните. Тук все още не може да се говори за съвест в истинския смисъл на думата. Въздържането от лошите влечения се дължи на съобразяването с обичта и със строгостта на родителя. Следващата степен на самоконтрол се появява, когато изискванията на морала, обществото и религията се интернализират и детето само започне да наблюдава себе си, за да установи дали ги спазва. Тогава се заличава разликата между действително извършената простъпка и желанието за нарушение на нормата, което още не е осъществено. И в двата случая е налице отклонение от предписваната норма, и в двата случая вината не може да се скрие от вътрешното зрение на съвестта.

Не докрай изяснения механизъм, чрез който става интернализирането на нормите, тоест вътрешното поемане на контролната родителска роля от самото дете, Фройд нарича ИДЕНТИФИКАЦИЯ. Това е „процес, при който собственият Аз се уподобява на един чужд Аз, вследствие на което първият Аз в определени отношения се държи като другия, подражава му, приема го, така да се каже, в себе си. Сравнявали са идентификацията — не несполучливо — с оралното, канибалско поглъщане на чуждата

личност. Идентификацията е много важен вид връзка с другия човек, вероятно първична и тя се различава от обектния избор. Разликата може да се изрази приблизително така: когато момчето се идентифицира с баща си, то иска да бъде като него; когато го избира като обект, то желае да го има, да го притежава... Аз самият не съм доволен от тези обяснения на идентификацията, но достатъчно ще е, ако се съгласите с мен, че възникването на Свръхаза може да се разглежда като успешен случай на идентификация с родителската инстанция“^[20].

Тук, стигайки до въпроса, *защо* се извършва тази идентификация, се връщаме към главния проблем за връзката между Свръхаза и агресивността.

Тъй като този пункт на теорията е не само особено важен, но и особено деликатен, ще си позволя отново един по-дълъг цитат. „В детето би трябвало да се натрупа значително количество агресивност срещу авторитета, който го възпира да задоволи свои желания, независимо от вида на инстинктивните влечения, от чието задоволяване го лишават; но то е длъжно да се въздържа от тази отмъстителна агресивност. То намира изход от тази мъчителна ситуация с помощта на познати механизми. Посредством идентификацията то вкарва недосегаемия авторитет в себе си. Авторитетът сега се превръща в негов Свръхаз и влиза в притежание на агресивността, която детето бе искало да упражни върху него. А Азът на детето ще трябва да приеме нещастната роля на деградирания по този начин авторитет. В случая, както често става, реалната ситуация е превърната“^[21].

Ядрото на конфликта между детето и родителя, от който се поражда Свръхазът, е прословутият едипов комплекс. И тук е мястото да отбележим, че вторият етап в развитието на психоаналитичното учение всъщност започва с опит за една социално-историческа интерпретация на въпросния комплекс. В „Тотем и табу“ (1912 — 1913) Фройд предлага една „научна легенда“, според която братята в първобитната орда се съюзили срещу всемогъщия самец баща. Той е владеел еднолично всички женски в ордата и е държал младите самци настрана от тях, като ги е потискал с грубата си физическа мощ. След като с обединени сили те успели да го убият, установили социален ред с помощта на различни табу, първото от които е забраната срещу

инцеста, а второто — забраната на отцеубийството. Едното предпазва от евентуална братоубийствена война за установяване на нова еднолична власт от силния между тях индивид. Другото — от изстребителна перманентна борба между поколенията, която би възпроизвеждала непрекъснато греха на отцеубийството. Така колективната сила е възтържествувала над индивидуалната. Постоянното поддържане на установения колективен ред е станало главното условие за осигуряване на средства за съществуване и на взаимната безопасност на отделните индивиди. Общественият ред се оказва по такъв начин преди всичко обуздаване на индивидуалната агресивност.

Психологическата мотивация на отцеубийството, тоест на първородния грях, с който започва изграждането на цивилизацията, се обяснява именно с едиповия комплекс: сексуалното влечение към майката и агресивната ревност към всемогъщия съперник и потисник — бащата.

Но заедно с това праисторическо убийство се ражда и съвестта с нейните угризения. Последните са резултат от изначалната АМБИВАЛЕНТНОСТ на чувствата спрямо бащата. „Неговите синове го мразеха, но и го обичаха. След като омразата им бе задоволена от агресивния акт, любовта им излезе на преден план чрез угризенията им за стореното. Тя въздигна Свръхаза чрез идентификация с бащата; тя придаде на този агент бацината власт и сила, както и наказанието за извършената срещу него агресия, тя също така създаде ограниченията, които да предвардят повторенията на стореното. И тъй като склонността за агресия върху бащата се повтаряше при следващите поколения, чувството за вина също стана постоянно... Сега мисля, че най-после схванахме две неща свършено ясно: ролята, която любовта играе в произхода на съвестта, и фаталната неотстранимост на чувството за вина. Дали някой е убил бащата, или се е въздържал, наистина не е решаващо. Човекът е обречен да се чувства виновен във всички случаи, тъй като чувството за вина е израз на конфликта, породен от амбивалентността, от вечната битка между Ерос и инстинкта за разрушение или смърт. Този конфликт се разгръща веднага щом хората се изправят пред задачата да живеят заедно.“^[22]

Така по парадоксален начин агресивната енергия бива впрегната в името на обществените идеали и моралните норми да парира

разрушителната омраза на индивида към другите хора. Че властта на Свръхаза върху Аза се дължи на преобразена агресивна страст, личи според Фройд от обстоятелството, че макар да е наследник на родителската инстанция, в регулирането на поведението Свръхазът „е наследил едностранчиво само суровата строгост на родителите, тяхната функция да забраняват и наказват, докато изпълнените им с обич грижи не намират продължение“^[23].

Съвестта се оказва постоянен страх на Аза от безмилостно взискателния Свръхаз, а чувството за вина е най-непоносимото страдание, което съпътства цивилизования човек.

Нека си спомним, че поначало стремежът към живот, тоест към наслада и щастие, се заплаща винаги със страдание. Но при чувството за вина това заплащане е особено високо, защото се изкупва не един някак си извиним грях, а се обуздава чрез вечни мъки, чрез постоянно възмездие най-страшното в човека — неговата агресивност. Променя се представата за първородния грях, променя се и представата за възмездието. Главният виновник за нещастното човешко съществуване е вече друг. Разобличените преди това виновници също са налице, но техните роли се видоизменят, а съответно на това се модифицира и отношението на Фройд към тях.

Остават резервите към угнетяващите обществени норми, които се налагат с помощта на насилие, но става ясно, че те имат за цел преди всичко да обуздаят насилничеството на самите индивиди. Последното предизвиква по-силно потресение у Фройд, отколкото принудата на обществения ред.

Изглежда, че тъкмо предчувствията му за ролята на агресивността в обществения и личния живот могат да ни обяснят една странна особеност на първоначалните му възгледи за страстите и инстинктите. Ще припомним, че когато той смяташе либидото за единствен източник на активност и го винеше само заради неутолимото влечение към удоволствие, още тогава тук-там се промъкват характеристики на инстинктивните влечения като „тъмни сили“, „разрушителни стихии“ и пр. По-късно, когато, освен Ероса съзира в ядрото на инстинктивния живот и влеченията към смърт и агресия, квалификациите на тази част от психиката стават естествено негативни.

За да разграничи този „котел, пълен с кипяща възбуда“, този „хаос“ от Аза и Свръхаза, Фройд въвежда специално ново название: „То“. „Нагоните изпълват То с енергия, ала то не е организирано, няма цялостна воля, а само стремеж да удовлетвори нагонните потребности съобразно принципа на удоволствието. За процесите в То не са валидни законите на логичното мислене, преди всичко не важи законът за противоречието. Там съжителстват един до друг противоположни пориви, без да се отричат или да си отнемат взаимно енергия... Душевните явления в То не се менят във времето. Желанията, които никога не са излизали от границите на То, а също и впечатленията, потопени в него посредством изтласкване, са фактически безсмъртни, тяхното поведение и след десетилетия е такова, като че ли току-що са възникнали... От само себе си се разбира, че То не познава оценки, добро и зло, не знае що е морал... Нагонни пълнежи, които се стремят към оттичане — с това според нас се изчерпва съдържанието на То.“^[24]

Най-много проблеми и спорове предизвиква отношението на Фройд към Аза. Смятаме, че то може да се охарактеризира с една от най-предпочитаните от самия Фройд категории: амбивалентно.

От една страна, Азът е послушният изпълнител на строгата и жестока воля на Свръхаза. Макар понякога да се бунтува срещу неговите постоянни упреци, все пак е негов верен служител в потискането на човешките възжеления. От друга страна, самият Аз мъчително страда от тиранията на Свръхаза и е несправедлива жертва на неговата сляпа едностранчивост.

По отношение на То, от една страна, Азът е потисник на неговите напори, но, от друга страна, е съобразителният и услужлив агент, който все пак намира реалистични пътища за задоволяване на влеченията на То. В крайна сметка Азът компенсира ограничаването на желанията с гарантирането на един сигурен минимум за тяхното редовно задоволяване.

В последните години на Фройд Азът сякаш се очертава повече като жертва, отколкото като насилник: „Бедният Аз... служи на трима строги господари, стреми се да приведе в съгласие техните претенции и изисквания. Тези изисквания винаги се разминават, често изглеждат несъвместими; не е чудно, че Азът много пъти не се справя със задачата си. Тримата тирани са външният свят, Свръхазът и То... Така, пришпорван от То, ограничаван от Свръхаза, отблъскван от

реалността, Азът се бори да приведе в хармония силите и въздействията в него и върху него. И ние разбираме защо така често не можем да потиснем възклицанието: «Труден е животът!». Когато Азът е принуден да види своята слабост, обзема го страх — реален страх от външния свят, страх от съвестта пред лицето на Свръхаза, невротичен страх от силните страсти на То“^[25].

Когато се опитваме да определим отношението на Фройд към трите инстанции на психическата личност, силно се изкушаваме да се позовем на неговите преживявания, споделени в известната му психоаналитична интерпретация на „Мойсей“ на Микеланджело. Когато Фройд стои пред прочутата скулптура, той сякаш се намира очи в очи със самия Мойсей. „Винаги съм се старал да издържам разгневения и презрителен поглед на героя. Но понякога аз благоразумно се измъквах от полумрака на нишата, сякаш сам принадлежах към човешкия измет, срещу който е насочен този поглед — измет, неспособен на вяроност към своите убеждения, който не знае нито да чака, нито да вярва, а надава радостни викове веднага щом измамният идол му бъде върнат“.^[26] Нека поясним, че Мойсей е представен от Микеланджело в момента, когато се връща при еврейския народ след среща със самия бог, който му е връчил скрижалите с издълбания върху тях Закон. И заварва народа си, който в отсъствието му е отстъпил от божественото си предназначение и от вярата си и лекомислено танцува около езическия идол — Златния телец. Според Фройд Микеланджело съзнателно се е отклонил от библийската легенда, съгласно която разгневеният Мойсей е строшил скрижалите. Той е представил героя си в състояние на презрителен гняв и все пак съумял да се овладее, за да не строши скрижалите.

Очевидно Фройд търси тълкуване, което е особено близко на собствените му нагласи. Изглежда, че качеството, което той най-много презира и от което най-много се страхува да не се всели в самия него, е човешката слабост. Ето защо той не може да си позволи никаква снизходителност в оценката на човешката природа, защото това би било проява на слабост от самия него. Същевременно обаче той трябва да овладее гнева си заради закона. Неговото примирение с неизбежните човешки недостатъци не е смирение, а само овладяване на гневното избухване, тъй като зад човешката низост стои все пак един природен закон.

Ще припомним, че Фройд винаги е смятал за нещо недостойно търсенето на подкрепа в утешителни илюзии и самозаблуди. Използването им той окачествява именно като проява на срамна слабост. И доколкото Азът си позволява подобни средства, дотолкова Фройд се отнася към него с гняв и презрение. Трудно е да преценим дали в тези си чувства Фройд никога не е заподозрял проява на един безкомпромисно строг и непрощаващ собствен Свръхаз. Но сме сигурни, че винаги е искал да укроти гнева си, давайки си сметка като учен за неизбежните предопределености на човешката участ.

Пазейки се най-строго от ролята на утешител, избягвайки старателно всякакви прояви на милостива снизходителност, ученият не се отказва да търси основания за надежда в бъдещето на човешкия род. И тези тенденции той намира именно в Аза или по-точно в тенденциите на неговата еволюция.

Същата лекция, от която приведохме редовете за измъчения, изплашен и слаб Аз, завършва с прорицание, което стана знаменито и което и досега поражда дискусии бури около Фройдовото идейно наследство. Когато говори за целебните усилия на психоанализата, Фройд заявява: „Тяхната цел е да укрепят Аза, да го направят по-независим от Свръхаза, да разширят полето на неговите възприятия и да изградят организацията му така, че той да може да завоюва нови дялове от То. Там, където е било То, трябва да стане Аз“^[27].

Силата на Аза според Фройд се състои в интелигентността, благодарение на която може да се постигне приемлив компромисен баланс между различните психически инстанции. Но редица текстове ни подсказват, че Фройд не третира интелигентността само в духа на инструменталната ефикасност. Постигнатите от интелекта компромиси могат да бъдат квалифицирани не само като успешни или неуспешни, но и като достойни или недостойни. За да илюстрира последния случай, той използва сравнението с умел политик, който знае добре какво трябва да се направи, но проваля едно сериозно дело, когато отстъпва от своето вярно разбиране на ситуацията, за да се хареса на моментните мнения на тълпата.^[28]

За Фройд интелигентността е неотделима от мъжеството да се гледа истината в очите, възпитаването на интелекта е едновременно „възпитаване в чувство за реалност“. Без такова чувство човекът е

осъден на инфантилизъм, а Фройд вярва, че човечеството постепенно ще стигне до етап на зрялост.

В тази връзка Фройд изтъква една особеност на интелекта, която е очевидно от морално естество и която има решаващо значение за приемането на една оптимистична перспектива: „Ние можем колкото си искаме да подчертаваме, че човешкият интелект е безсилен в сравнение с човешките влечения, и ще бъдем прави. Но има все пак нещо необикновено в тази слабост; гласът на интелекта е тих, но той не се успокоява, докато не накара да го чуят. В края на краищата, макар отново и отново, безброй пъти да го поставят на мястото му, той постига своето. Това е едно от немногобройните обстоятелства, подхранващи нашия оптимизъм относно бъдещото човечество, но и само то значи много само по себе си. Върху него могат да се строят и други надежди. Приматът на интелекта блещука като много, много отдалечен фар, но все пак не в безкрайна далечина“^[29].

Този оптимистичен мотив не е случаен и той прозвучава с още по-голяма сила в по-късното знаменито писмо до Айнщайн, за което споменахме в началото. В „Защо война?“ Фройд търси допълнителни основания за бъдещата победа на разумното начало. След като е обяснил пространно психологическите основи на човешката склонност към войни, насилие и разрушения, Фройд си задава и един неочакван въпрос: „А защо вие и аз, и толкова други хора се бунтуваме толкова страстно срещу войната?“. За първи път в своите съчинения Фройд проявява склонност да признае някакво вродено човешко благородство.

Ние на свой ред имаме основания да се запитаме откъде идва упоритата едностранчивост, която до този момент Фройд проявява в оценката на човешката природа.

Нека се върнем към идеите му за „първородния грях“. Той сам нарича версията, която дава за произхода на обществото и за ролята на борбата между Ерос и влечението към смъртта в съдбата на цивилизацията, „научна, при това в дадения случай неприятна митология“^[30]. Да припомним, че първородният грях, който всяко човешко същество възпроизвежда в своя индивидуален живот, е влечението към агресия и разрушение, омразата към другия човек и готовността да му бъде сторено зло. Окултуряването на човека не е могло да преодолее тези влечения. „Безкрайно множество културни

хора, които биха отхвърлили с ужас убийството или инцеста, не си отказват задоволяването на своята алчност, агресивност, сексуални страсти, не пропускат случая да навредят на другите с лъжа, измама, клевета, ако могат да останат ненаказани, и това си продължава без изменения в протежение на много културни епохи“.^[31]

Нека приемем, че Фройд е точен, когато се позовава на устойчивостта и широката разпространеност сред хората на озлоблението, на жаждата за господство и насилие. Но емпирично погледнато, историята на човечеството дава немалко примери за благородство, щедрост, сърдечност, преданост, всеотдайност, самопожертвователност. Защо склонността на учения към дуалистични решения не се проявява по отношение на този проблем? Кое му пречи да приеме, че в човешката душа не само бушуват силите на злото, но греят и поривите на доброто?

Според нас едностранчивата ориентация на Фройд по този проблем не е израз на някаква субективно — лична песимистична нагласа. Тук се проявява обвързаността му с трайни мисловни традиции и със съвременни нему представи, които третират относителното противостоене между човешкия индивид и обществото като продукт на непреодолимите различия между социалното и биологичното. Социалното се схваща като взаимосвързаност между хората, благодарение на която се осигуряват условията за задоволяване на техните потребности. Потребностите сами по себе си се схващат като произтичащи от биологическата природа на индивида и изразяват именно неговата индивидуална обособеност. Те са основата на егоцентризма. За да осигури своите егоцентрични възжелания, човек се съобразява с изискванията на съвместния живот. Но социосъобразното му поведение е само инструмент, средство за задоволяването на потребностите му, докато последните са израз на същността му като индивид. Като природна даденост тя е неизменна и постоянно тласка индивида към опити да заобиколи обществените изисквания в своя лична изгода и за сметка на останалите индивиди. И така в човешкото поведение съжителстват както социалното подчинение, без което той би се лишил от средства за съществуване, така и опитите за егоистични отклонения, когато се създаде удобен случай. Ето защо обществото полага постоянни усилия за поддържане на социалния контрол върху индивидуалното поведение.

Освен на принудата и на разумното убеждение обществото особено много разчита на формирането на социосъобразна мотивация на индивидите, основаваща се на емоционалната им привързаност към ценностите, които изразяват обществени изисквания.

Споделяйки подобни схващания, виенският психолог не се изявява като самотен мислител. Точно по същото време такива възгледи развиват и колосите на социологията Емил Дюркем във Франция и Макс Вебер в Германия. (Разбира се, в далеч по-сложна и дълбока форма от опростената схема, която представяме, и при наличието на съществени различия между тях по отношение на други страни на подходите им към социалните и човешките реалности.)

Фройд се отличава обаче с мнението си по въпроса за психологическата автентичност на привързаността на индивида към обществените ценности, за психологическата автентичност на превръщането на последните в негова собствена вътрешна природа. Бихме могли да кажем, че всъщност той открива този въпрос като научен проблем. Той смята, че е разкрил механизма, с помощта на който се постига приемлив психологически компромис между биологическия егоцентризъм и нормите на социосъобразното поведение. Това е СУБЛИМАЦИЯТА. Азът успява да пренасочи енергията на виталните егоцентрични инстинкти и да я употреби за социално и културно творчество. Но в този механизъм Фройд вижда по-скоро доказателство за това, че единственият двигател на всички човешки дейности са биологическите импулси, отколкото за някакъв нов, характерен само за човека източник на активност.

Новите социални форми на поведение се оказват само заместители, ерзаци, превърнати форми на задоволяване на автентичните човешки възжелания. Такива автентични възжелания могат да бъдат само нагоните. И тъй като последните съвпадат с индивидуалния биологически егоцентризъм, то всички алтруистични преживявания и социални чувства са само преиначени прояви на този егоцентризъм.

Какво можем да противопоставим на тази логика?

Разбира се, човешкият егоизъм вероятно има свои биологически предпоставки, които заслужават голямо внимание. Не по-малък интерес заслужават вероятните биологически предпоставки и на алтруизма. (Нека отбележим, че и самият Фройд, когато задава

въпроса за подбудите на благородната съпротива срещу войната, се насочва към предположения за биологическите им предпоставки.) Но и в двата случая въпросът за биологическите фактори не може да изчерпи проблема за същността и за произхода нито на егоизма, нито на алтруизма.

Човекът е единственото живо същество на планетата, което не просто съществува, а се стреми да се осъществи. Това значи, че иска да приложи своите способности, и то така, че да постигне свои стремежи и цели. В изявата на своите способности, в избора на своите цели и в борбата за тяхното достигане той се сравнява с другите, за да се самооцени. Също така желае да предизвика у тях благоприятна оценка за себе си. Неговото самочувствие се определя от тези две оценки — своята и на другите. Нека приемем, че желанието за висока оценка е израз на вроден нарцисизъм, на егоистично самолюбие. Но остава въпросът за основанията на оценките. Ако ни ценят за нещо, което ние самите не смятаме за особено достойнство, това едва ли ще ни радва. Ако не намираме признание за това, което ценим в себе си, това също е мъчително. Тоест ние се стремим не само към високи оценки, но и към съвпадение на основанията на самооценките и на оценките на другите. Без такова съвпадение нашето самоосъществяване никога не може да бъде пълно. Ние се нуждаем от мнението на другите, за да преживеем пълноценно своето самоосъществяване. Това вече е признаване на другия, на неговата значимост за нас, но чрез това и на неговата автономност. За нас е важно *какво той самият* действително мисли за нас. Той е значим за нас именно в качеството си на друг, на различен от нас. Това още не е алтруизъм, но е отваряне на възможен път към него. Има ситуации, когато значимият друг е значим само като инструмент на собственото ни самолюбие. Но тази значимост може да се развие и така, че другият да стане толкова значим за нас, колкото е значима собствената ни персونا за нас, дори да надхвърли тази значимост. Психологически това се идентифицира чрез болката, която изпитваме при бедите на другия, и радостта, която ни донасят неговите успехи и благополучие, дори когато ние самите нямаме никаква лична изгода от тях.

Ако липсва съ-чувстване между хората, не би могло да се появи и чувството за вина. То е страдание, породено от осъзнаването на страданието на друг човек, и е по-мъчително от обикновеното

състрадание, защото причината за чуждото страдание сме ние самите. Чувството за вина съдържа в себе си срам. Последният би могъл да се приеме за нарцистичен компонент. Но при чувството за вина срамът от себе си винаги е допълнен със състрадание към другия, тоест нараненото ни самоуважение се съчетава с преживяване на значимостта на наранения друг човек за нас.

Чувството за вина накърнява дълбоко преживяването за самоосъществяване на личността. Когато се чувстваме виновни, се чувстваме в някакво отношение провалени и снизени. Това е впечатляващо доказателство, че преживяването на самия себе си е станало неотделимо от преживяването на отношенията ни с другите, че самочувствието ни съдържа в себе си преживяването на участва на другите, че всичко това е станало част от нашата идентичност.

Има обаче взаимоотношения между хората, които се изграждат, като господство, насилие, ограбване, издевателство над другия човек. Те, колкото и това да е ужасно, са също форма на осъществяване. Разбира се, тя е възможна само когато се изключи чувството на вина. Вместо състрадание другият предизвиква у нас безжалостна ожесточеност. Но освен зловеща агресивност тук се проявява едно несъмнено чувство за превъзходство над жертвата, т.е. прозира жаждата за самоутвърждаване във и чрез отношенията с другите. Каквито и биологически предпоставки да има, такъв тип поведение изразява характерната само за човека и възможната само при отношения между хора форма на съществуване на индивида: самоосъществяването.

Най-чудовищните ексцесии са всъщност извратени форми на осъществяването на личността. Наричаме ги извратени, защото нормалното самоосъществяване като свойство, отличаващо човека от животните, се е породило в отношенията между хората, изградени върху съвместност на делата и взаимност на чувствата.

От психологическа гледна точка стремежът към самоосъществяване на индивида е феномен, който е възможен само при психика, която е изградена във формата на личностна идентичност. Това значи, че психическият субект се самопреживява като устойчива и неподменима обособена цялостност, като самоактивна страна във взаимодействията с външния свят и себеподобните, като носител на определени и устойчиви начини за

осъществяването на тези взаимодействия, като носител на определени начини на отнасяне към себе си и към другите хора като членове на социалната общност.

Такъв тип психика се изгражда само в процеса на изграждане на социален живот и при наличие на натрупани от биологическата еволюция предпоставки. Човекът не само е породен от биологическата еволюция и от социалното развитие. Той не може да съществува вън от природата и обществото. Нещо повече, те са и вътре в него. Но както всяка по-висша форма на организация и движение на материята, която не може да съществува без съставлящите я и заобикалящите я по-низши форми, но се отличава от тях именно с това, с което е „по-висша“, така и човешката личност се въздига над природната си и социалната си вътрешна и външна среда.

Една от най-забележителните прояви на това въздигане е появата на самоосъществяването като нов начин на съществуването на индивида и на стремежа към самоосъществяване като нов психически двигател на индивидуалната активност.

В същото време начините на самоосъществяването продължават да бъдат зависими от биологическия субстрат на индивида и от социалните отношения, в които той е вплетен. Изопачените, античовечните форми на самоосъществяване най-силно се стимулират, когато е налице несправедлив и потиснически социален ред. Това не означава, че не съществуват природни предпоставки за такъв тип поведение. Но това означава, че подобни наклонности могат да не намерят такъв мощен усилвател, какъвто е стремежът към самоосъществяване, ако социалният ред не насърчава и ограничава форми на осъществяване на определени групи хора за сметка на потискане достойнството и индивидуалността на други групи.

Фройд създаде психологическа теория за личността, която всъщност прокара пътя за признаването и утвърждаването на човешката индивидуалност като най-висше постижение и ценност на цивилизацията. Неговото най-голямо творение като теоретик е реконструирането на новата психологическа вселена, която се е образувала при формирането на човека като обществено и културно същество. С въвеждането на трите психически инстанции — Аз, Свърхаз и То, е открит принципно новият начин на организация на човешката психика. Тя се схваща като система, образувана от различни

равнища на психическо стимулиране и регулиране на човешкото поведение. Нито едно от тези равнища не може да определи самостоятелно хода на човешките постъпки. Обликът на поведението се определя като синтетичен резултат от взаимодействията между силите от трите равнища на регулиране. Същевременно тези три равнища съставляват различим пластове на личностната идентичност. Азът, Свърхазът и То образуват структурата на личността. Така за първи път структурата на човешката психика е разкрита като структура на самата личност.^[32] Психиката на човека се разглежда по такъв начин не само като апарат за ориентиране на организма в условията на външната му и вътрешна среда, а като нова индивидуално — субектна реалност, като нова форма на индивидуално съществуване в света. Каквито и конкретни възражения от гледна точка на съвременните постижения на психологическата наука да се отправят към теорията на Фройд за структурата на личността, с несъмнена и непреходна значимост си остава самият подход към структурата на психиката като към структура на личността. Така бе открита истинската психическа вселена, наречена човек.

Но Фройд не извървя пътя от това откритие до схващането, че благодарение на личностната й конструкция в човешката психика се пораждат нов тип потребности или влечения, именно ЛИЧНОСТНИ, а не просто природни и не просто социални потребности и стремежи. Тези нови психически сили се изразяват най-обобщено в стремежа към самоосъществяването на личността.

За това Фройд да не извърви пътя на откритието си докрай вероятно има значение и неговото специфично разбиране на потребността непременно и само като състояние на възбуда, на енергетично съгъстяване, което трябва да се оттече, за да се стигне до състояние на уталожване, на покой. Известно е, че в съвременните схващания за самоосъществяването на личността голяма роля играе разбирането за един друг тип потребности, при които човек се наслаждава на свободната изява на своите способности и сили и предпочита състоянието на възбуда вместо на покой.

Но отново трябва да подчертаем, че чрез откриването на личностната структура на психиката Фройд откри пътя към прозрението, че самоосъществяването на личността става главният двигател на човешкото поведение и главна особеност на самия човек.

(Неслучайно към проблема за самоосъществяването на личността особено активно се насочиха автори, школувани в психоаналитичната традиция.) Самоосъществяването е и ключ към разбирането на явлението „човешка индивидуалност“. Индивидуалността — това е всъщност неповторимият начин за осъществяване на всяка отделна човешка личност. Благодарение на разнообразието в начините на осъществяване и, разбира се, само когато те не са насочени към потискане на други хора, тоест в условията на свобода, може да се обогатява и развива човешката цивилизация в синхрон с облагородяването на човека. Правото на свой оригинален, стига да не е деструктивен, начин на осъществяване, което ще рече правото на индивидуалност, е немислимо без автономност на личността. Цивилизацията вече достига до такава степен на развитие, че ако интересите на социалната общност не могат да се съгласуват с правото на индивидуалност и автономност на личността, то тази общност е обречена на регрес.

Но Фройд смяташе, че опасността за цивилизацията идва от друга посока. Макар че бе на крачка от утвърждаването на човешката индивидуалност като продукт на самата цивилизация, той се спря, вероятно стъписан от масовите прояви на агресивност и егоизъм, които през второто и третото десетилетие на века заляха на вълни света. За основа на егоистичната агресивност той смяташе, както посочихме, самата индивидуалност, телесно — физиологическата обособеност на всеки отделен индивид.

Всъщност същинският първороден грях, чиято тайна той така настойчиво искаше да разкрие, е бил несъзнавано предпоставен в разбирането за тази връзка между индивидност и себичност. Първородният грях в края на краищата се оказва отделността, обособеността на индивида.

Наистина ако социалното се схваща само като принудително, наложено от нуждата и скрепявано със сила сцепление между индивидите, то обособеността им лесно се приема за антипод на социалното. Но подобно схващане за социалното обикновено е свързано с представи за обществото като система, съставена от безлични, еднородни елементи — хора. И колкото еднородността е по-голяма, толкова и сцеплението е по-силно... Следователно зад митологичния интерес към първородния грях се крият действителни

социални опасения от масово индивидуалистично и агресивно грехопадение, което би могло да срина обществото и целия човешки свят изобщо.

Фройд не е могъл да не се бунтува срещу обществото, след като е вярвал, че то по необходимост функционира върху принципа на неизбежно обезличаване на своите членове. Същевременно не е могъл да даде никакво право и никакво оправдание на егоистичната обособеност, в която по неговите представи се състои първородният грях на всеки човешки индивид.

Абсурдността на възгледа за социалното като сцепление между еднородни индивиди се разкри особено болезнено след опита на тоталитарния социализъм да гради социална система върху посочения принцип. Тоталитарната система е дълбоко враждебна именно срещу човешката индивидуалност. В нея тя вижда главната опасност за установения от нея ред, за собственото си съществуване. Това е система, изградена преди всичко върху недоверието между хората, върху убеждението, че ако не бъде нивелиран и потискан, всеки човек може да се обяви против системата. Затова при нея бе изпробван докрай моделът на поддържане на социалния ред чрез постоянно втълпяване на чувството за вродена вина и страх у поданиците ѝ. Затова начело на системата задължително трябваше да стои всевиждащ, всезнаещ, всемогъщ, строго взискателен и безмилостно наказващ вожд. Не е трудно да се види, че вождовете в различните страни, на различните етажи на управлението и през всички етапи на тоталитарния режим винаги са точни възплъщения на описания от Фройд Свръхаз.

Но това вярно, макар и несъзнавано възплъщаване на психоаналитичния модел се оказа съсипващо за обществото и гражданите му. То доведе до разрушаване на самата социалност. Истински социосъобразни се оказаха потъпканите от системата принципи на разнообразието и на творческата инициатива. Стана ясно, че тяхното отхвърляне в името на униформеното и послушното единство умъртвява социалния живот. Но разнообразието и инициативата са органично свързани с утвърждаването на човешката индивидуалност. Следователно дилемата, от която се измъчва Фройд, би трябвало основно да се преформулира: свободно общество на автономни индивидуалности със социалноориентирано

самоосъществяване или потисническо общество на зависими безлични с егоистично ориентирано самоосъществяване.

За да имаме куража днес да смятаме човешката *индивидуалност* за висша *социална* ценност, това до голяма степен се дължи и на откритията на Зигмунд Фройд. Той отхвърли безличностния подход при изучаването на човешката психика и по този начин направи решителната стъпка за хуманизирането на научните представи за човека. Той наистина видя човека по-скоро като лош, отколкото като добър, но го видя като личност, а не като безличен психически механизъм.

Веднъж под линия, сякаш мимоходом, Фройд отбелязва: „Както в злото, така и в доброто човекът може много повече, отколкото си мисли“^[33]. Фройд разкри много повече, отколкото хората са мислели за себе си преди него. В знак на благодарност ми се иска да го перифразирам по следния начин: Както в злото, така и в доброто човекът е повече човек, отколкото си мисли.

23 януари 1990

Проф. д-р Любен Николов

[1] Томас Ман. Мястото на Фройд в най-новата история на духа. — Бюлетин на СБП, №4, 1987, с. 115, 116, 117. ↑

[2] Erick Fromm. Greatness and Limitation of Freud's thought, ABACUS, London, 1982, p. 125. ↑

[3] Sigmund Freud. Civilization and its discontents, in The Pelican Freud Library, v. 12, Penguin books, London, 1985, p. 339. ↑

[4] „Психическите механизми на хистериичните феномени“, 1893; „Изследвания върху хистерията“, 1895. ↑

[5] S. Freud presente par lui-meme. Gallimard. P., 1984, p. 37, 38. ↑

[6] Op. cit., p. 35–36. ↑

[7] Op. cit., p. 50–51. ↑

[8] В публикациите на английски език ключовият термин „изтласкване“ обикновено се превежда като „потискане“ (репресия). ↑

[9] E. Fromm. Greatness and limitations of Freud's thought, p. 7. ↑

[10] H. Marcuse. Eros and civilisation: A philosophical inquiry Into Freud, N. Y., 1955, p. 16. ↑

[11] C. G. Jung. Wirklichkeit der Seele (Sigmund Freud als kulturhistorische Erscheinung) Rasdier. Zürich. 1934. S, 88, 89–90, 91. ↑

- [12] S. Freud. „Civilized“ sexual morality and modern nervous illness. — In: The Pelican Freud Library, Vol. 12, p. 41. ↑
- [13] Цит. по Erik H. Erikson. Insight and Responsibility, Norton. N. Y., 1964, p. 24. ↑
- [14] S. Freud. Civilization and its discontents, p. 308. ↑
- [15] Op. cit., p. 309. ↑
- [16] В студията „Формулиране на два принципа на функциониране на психиката“, написана в началото на 1911 г. ↑
- [17] S. Freud. Au delà du principe du plaisir. Essays de psychanalyse. Petite bibliothèque Payot. P., 1980, p. 48. ↑
- [18] S. Freud. Civilization and its discontents, p. 310. ↑
- [19] Op. cit., p. 311. ↑
- [20] З. Фройд. Дисекция на психологическата личност. — Сп. Съвременник, кн. 4, 1989, с. 440. ↑
- [21] S. Freud. Civilization and its discontents, p. 322. ↑
- [22] Op. cit., p. 325. ↑
- [23] З. Фройд. Дисекция на психологическата личност, с. 440. ↑
- [24] Пак там, с. 446. ↑
- [25] Пак там, с. 418. ↑
- [26] S. Freud. The Moses of Michelangelo. — In: The Pelican Freud Library, Vol. 14. Art and Literature. London, 1985, p. 255. ↑
- [27] З. Фройд. Дисекция на психологическата личност, с. 449. ↑
- [28] S. Freud. Le Moi et le Ca. Essays de psychanalyse, p. 230. ↑
- [29] З. Фрейд. Будущее одной иллюзии. — Вопросы философии, №8, 1988, с. 158. ↑
- [30] S. Freud. Why war? — In: The Pelican Freud library, Vol. 12, p. 358. ↑
- [31] З. Фрейд. Будущее одной иллюзии, с. 136. ↑
- [32] По този въпрос интересни и важни съображения изказва грузинският автор Аполон Шерозия в книгата „К проблеме сознания и бессознательного психического“. Тбилиси, 1973. ↑
- [33] S. Freud. Le Moi et le Ca, p. 225. ↑

ЛЕКЦИИ ЗА ВЪВЕДЕНИЕ В ПСИХОАНАЛИЗАТА ПРЕДИСЛОВИЕ

Предлаганото тук „Въведение в психоанализата“ съвсем не претендира да съперничи с вече издадените цялостни изложения на тази научна област. То предава точно лекциите, които изнесох през двата зимни семестъра на 1915 — 1916 и 1916 — 1917 година пред смесена аудитория от лекари и лаици, мъже и жени.

Всички особености, които читателят ще забележи в този труд, се обясняват с условията на създаването му. Не бе възможно в изложението да се запази хладното спокойствие на научния трактат, защото лекторът имаше задачата да задържи будно вниманието на слушателите почти два часа. За целите на моментното възприемане се налагаше да се повтаря обсъждането на някои въпроси, веднъж например във връзка със сънотълкуването, а сетне — във връзка с проблемите на неврозите. При подреждането на материала се получи така, че някои важни теми, например несъзнаваното, не можаха да бъдат изчерпани на едно място, а бяха многократно засягани и изоставяни до следващия удобен случай да се добави нещо ново към тях.

Човек, запознат с психоаналитичната литература, няма да намери в това „Въведение“ много неща, които да не са му известни от други, далеч по-обстойни публикации. И все пак стремежът към завършеност и обобщение застави автора да включи на някои места (при етиологията на тревогата, при хистеричните фантазии) неизползван досега материал.

Виена, пролетта на 1917

Фройд

ЧАСТ ПЪРВА

ГРЕШКИТЕ

ЛЕКЦИЯ I

ВЪВЕДЕНИЕ

Дами и господа! Не зная колко сте чели или слушали за психоанализата. Но заглавието, под което са обявени моите лекции — „Елементарен увод в психоанализата“ — ме задължава да се отнасям към вас така като че ли не знаете нищо и трябва да започнете от самото начало.

Едно обаче, предполагам, ви е известно — че психоанализата е метод за лечение на нервноболни; и още тук мога да ви дам пример за това как в тази област някои неща се извършват по различен начин, често противоположен на обичайната медицинска практика. Обикновено когато подлагаме болния на непозната нему медицинска техника, ние омаловажаваме пред него трудностите на тази техника и се стремим да му създадем увереност в успеха ѝ. Смятам, че имаме право на това, защото по този начин повишаваме вероятността за успех. Когато обаче приемаме за психоаналитично лечение болен от невроза, постъпваме другояче. Изтъкваме трудностите на метода, неговата продължителност, усилията и жертвите, които изисква, а що се отнася до успеха, казваме му, че не можем нищо да му обещаем със сигурност, че всичко зависи от неговото поведение, разбиране, послушание и издръжливост. Естествено ние имаме сериозни основания за това на пръв поглед странно поведение, които по-късно може би ще разберете.

А сега не ми се сърдете, ако отначало ви третирам както тези невротично болни. Всъщност аз бих ви посъветвал да не идвате да ме слушате втори път. За да разберете защо, ще ви разкрия какви несъвършенства са неизбежно присъщи на обучението по психоанализа и колко е трудно човек да си изработи собствена преценка за нея. Ще ви покажа как цялата насока на досегашното ви образование и усвоените от вас начини на мислене неизбежно би трябвало да ви направят противници на психоанализата и колко много неща в себе си ще трябва да преодолеете, за да потиснете тази инстинктивна враждебност. Доколко ще разберете психоанализата от

моите обяснения, това, разбира се, не мога да ви предскажа, ала мога да ви обеща, че няма да се научите да извършвате психоаналитично изследване или лечение. Но ако между вас се намери някой, който не иска да се задоволи с бегло познаване на психоанализата, а желае трайно да се свърже с нея, то аз не само ще го посъветвам да не прави това, но и направо ще го предупредя, че то е опасно. При сегашното състояние на нещата такъв професионален избор ще унищожи напълно изгледите му за академична кариера, а стане ли практикуващ лекар, ще се озове сред едно общество, което няма да разбира стремежите му, ще го гледа недоверчиво и враждебно и ще пусне насреща му всички зли духове, които таи в себе си. Може би явленията, които съпътстват бушуващата днес в Европа война, могат да ви дадат приблизителна представа за огромната армия на тези зли сили.

И все пак има хора, за които късчето ново познание запазва своята привлекателност, въпреки подобни неудобства. Ако някои от вас спадат към тях и независимо от предупрежденията ми се появят тук и следващия път, ще бъдат добре дошли. Но всички вие имате право да чуете кои са споменатите трудности на психоанализата.

На първо място онези, които са свързани с обучението, с преподаването ѝ. Следването на медицина е създало у вас навика да виждате с очите си. Виждате анатомичния препарат, утайката при химичната реакция, съкращението на мускула в резултат от дразненето на неговия нерв. По-късно ви показват болния, симптомите на страданието му, резултатите от болестния процес, в много случаи дори и изолираните причинители на болестта. В хирургическите дисциплини сте свидетели на интервенциите, чрез които се помага на болния, и сами се опитвате да ги извършите. Дори в психиатрията демонстрацията на болния ни дава възможност за обилие от наблюдения над промените в изражението, говора и поведението му. Така преподавателят по медицина играе ролята предимно на водещ и разясняващ, съпровожда ви из един музей, където вие имате пряк досег с обектите и чрез собствените си сетива се убеждавате в съществуването на новите факти.

В психоанализата за съжаление всичко е различно. При аналитичното лечение не се извършва нищо друго, освен размяна на думи между анализирания и лекаря. Пациентът говори, разказва за минали преживявания и настоящи впечатления, оплаква се, изповядва

желанията и чувствата си. Лекарят слуша, опитва се да направлява мисълта на пациента, предупреждава, насочва вниманието му в някои посоки, дава разяснения и наблюдава реакциите на разбиране или отхвърляне, които предизвиква по този начин у болния. Непросветените близки на нашия болен, които се впечатляват само от видимото и осезаемото, най-вече от действия, каквито могат да се видят по филмите, не пропускат да изразят съмнението си, че „само с думи може да се направи нещо срещу болестта“. Това, разбира се, е колкото късогледо, толкова и непоследователно. Та нали същите тези хора са убедени, че болните „само си внушават“ своите симптоми. Някога думите са служели на магията, съхранили са и до днес много от старата си магична сила. С думи един човек може да доведе друг до блаженство или до отчаяние, с думи учителят предава своите знания на учениците, с думи ораторът завладява слушателите и определя техните мнения и решения. Думите поражда чувства и са всеобщо средство, чрез което хората си влияят един на друг. Така че в психотерапията ние няма да ги подценяваме и ще бъдем доволни, ако можем да чуем думите, които си разменят аналитикът и неговият пациент.

Но дори и това не ни е позволено. Разговорът, който представлява психоаналитичното лечение, не търпи слушатели — той не може да се демонстрира. Разбира се, в една психиатрична лекция на учащите се може да бъде представен и неврастеник или хистерик. Той ще разкаже за своите оплаквания и симптоми, но нищо повече. Онова, от което се нуждае психоанализата, той споделя само в условията на особена емоционална връзка с лекаря и забележи ли индиферентен нему слушател, веднага ще замлъкне. Защото това споделяне се отнася до най-интимната страна на душевния му живот, до всичко онова, което той като социално самостоятелна личност трябва да прикрива от другите, а също и до онова, което като цялостна личност той не иска да признае дори пред себе си.

Тъй че вие не можете да присъствате на психоаналитично лечение. Можете само да слушате за него и ще се запознаете с психоанализата в собствения смисъл на думата единствено от разкази за нея. Чрез тази информация от втора ръка ще бъдете поставени в положението да си съставяте мнение при крайно необичайни условия.

Очевидно всичко ще зависи най-вече от това, доколко вярвате на информиращия ви.

Представете си, че сте отишли не на психиатрична лекция, а на лекция по история и лекторът ви разказва за живота и военните подвизи на Александър Македонски. Какви основания бихте имали да вярвате на разказа му? На пръв поглед положението изглежда дори още по-неблагоприятно, отколкото в случая с психоанализата, защото професорът по история, също както и вие, не е бил участник в походите на Александър — психоаналитикът поне ви разказва за неща, в които сам е играл някаква роля. Но после идва ред на доказателствата, които привежда историкът. Той може да се позове на писаното от древни автори, които или са били съвременници на въпросните събития, или поне са по-близо до тях, тоест да ви насочи към произведенията на Диодор, Плутарх, Ариан и др.: може да ви покаже снимки на запазени монети с лика на този цар или на негови статуи, на помпейската мозайка, изобразяваща битката при Исос. Строго погледнато, всички тези документи доказват само, че и предишните поколения са вярвали в съществуването на Александър и в реалността на неговите дела, а това вероятно отново ще ви настрои критично. Ще установите, че не всичко, което се съобщава за него, е убедително или проверено в подробности, но не вярвам да напуснете лекционната зала със съмнение в реалността на Александър Македонски. Вашето мнение ще се определя главно от две съображения: първо, че няма никакви причини лекторът да ви представя за реално съществуващо нещо, в което сам не вярва, и второ, че всички достъпни ви исторически книги описват тези събития по приблизително един и същ начин. Ако след това се заемете с изучаване на по-старите източници, ще обръщате внимание на същите два момента — възможните мотиви на информаторите и съгласието между отделните свидетелства. В случая с Александър Македонски резултатът от проучването положително ще бъде успокояващ, ала вероятно би бил по-различен, ако ставаше въпрос за личности като Мойсей или Нимрод^[1]. А какви съмнения може да имате спрямо човека, който ви описва психоаналитично лечение, ще разберете по-късно.

На това място имате право да зададете въпроса: ако психоанализата не разполага с обективни свидетелства и не подлежи

на демонстриране, как изобщо може човек да я изучи, да се убеди в истинността на твърденията ѝ? Това действително не е лесно и не са много хората, изучили добре психоанализата; но път към нея, разбира се, има. Психоанализата се изучава преди всичко на собствен гръб, чрез изследване на собствената личност. Този процес не съвпада напълно с онова, което наричат себенаблюдение, но в краен случай може да се отнесе към него. Съществува цяла поредица от често срещани и общоизвестни душевни феномени, които след известно запознаване с техниката човек може да изучава върху самия себе си. Така се постига желаното убеждаване в реалността на описаните от психоанализата процеси и във верността на нейните схващания. Обаче напредването по този път се натъква на определени граници. Човек ще стигне много по-далеч, ако се подложи на анализ от страна на професионален аналитик, ако преживее ефектите му върху собственото си „аз“, при което използва възможността да схване тънкостите на метода. Но, разбира се, този превъзходен път винаги е достъпен само за един човек, никога за цяла аудитория наведнъж.

За едно второ затруднение в отношението ви към психоанализата вече не мога да виня нея, а вас самите, уважаеми слушатели, поне дотолкова, доколкото досега сте се занимавали с изучаване на медицината. Досегашното ви образование е дало на мисленето ви определена насока, която е твърде далечна на психоанализата. Вие сте приучени да обосновавате функциите на организма и техните разстройства анатомически, да ги обяснявате химически и физически, да ги изследвате биологически, ала никой не е насочвал интереса ви към психичния живот, върха в постиженията на този удивително сложен организъм. Затова психологичният начин на мислене ви е останал чужд, свикнали сте да го гледате с недоверие, да не го признавате за научен, да го предоставяте на лаиците, поетите, натурфилософите и мистиците. Такова ограничение несъмнено е във вреда на лекарската ви дейност, защото болният — както по правило става в междучовешките отношения — ще ви покаже само душевната си фасада и аз се опасявам, че ще бъдете принудени — като наказание — да отстъпите част от желаното терапевтично въздействие на така презираните от вас лаици, природолечители и мистици.

Напълно разбирам с какво може да се оправдае този недостатък на досегашното ви образование. Не съществува помощна философска

наука, която би могла да послужи на лекарските ви стремежи. Нито спекулативната философия, нито описателната психология, нито свързаната с физиологията на сетивата, така наречена експериментална психология, които се преподават официално, не са в състояние да ви кажат нещо полезно за връзката между телесното и душевното и да ви дадат ключ за разбирането на едно разстройство на душевните функции. Наистина в рамките на медицината психиатрията се занимава с описанието на срещащите се душевни разстройства и обобщаването им в клинични болестни картини, но понякога и самите психиатри се съмняват дали чисто описателните им систематизации заслужават да се наричат наука. Неизвестни остават произходът, механизмът, взаимовръзките на симптомите, съставлящи болестните картини — изменения в анатомичния орган на душата, които да отговарят на тези симптоми, или не се откриват изобщо, или пък не са в състояние да ги обяснят. Тези душевни разстройства се поддават на лечение само тогава, когато се окажат странични прояви на друго органично увреждане.

Ето празнотата, която психоанализата се стреми да запълни. Тя иска да даде на психиатрията липсващата ѝ психологична основа, надява се да разкрие общата почва на съчетаващите се телесни и душевни разстройства. За целта психоанализата трябва да стои далеч от всякакви чужди ѝ презумпции от анатомично, химично или физиологично естество, да работи само с чисто психологични понятия и тъкмо поради това се страхувам, че отначало ще ви се види странна.

За следващата трудност не ще търся вината във вас, в досегашното ви образование или нагласа. С две от своите твърдения психоанализата оскърбява целия свят и си навлича неговата неприязън: първото от тях влиза в разрез с един интелектуален предразсъдък, второто — с морално-естетичен. Не бива да подценяваме тези предразсъдъци, те са нещо могъщо, останало от полезни, дори необходими етапи на човешкото развитие. Поддържат се от силите на чувствата и борбата срещу тях е тежка.

Първото от тези неприятни твърдения на психоанализата гласи, че душевните процеси по същество са несъзнавани; съзнават се само отделни елементи и актове от цялостния душевен живот. Спомнете си, че противно на това ние сме свикнали да отъждествяваме психичното със съзнаването. Дори смятаме съзнанието за определящо естеството

на психичното, а психологията дефинираме като наука за съдържанието на съзнанието. И това отъждествяване е за нас така самопонятно, че всяко възражение срещу него ни изглежда очевидна безсмислица. И все пак психоанализата не може да не възрази, не може да се съгласи с идентичността на съзнавано и душевно. Нейната дефиниция на душевното гласи, че то е съставено от емоционални, мисловни и волеви процеси, и тя застъпва тезата, че има несъзнавано мислене и несъзнавана воля. Ала още с това си твърдение тя се лишава от симпатиите на всички привърженици на трезвата научност и създава около себе си подозрението, че е някакво фантастично тайнствено учение, което работи на тъмно и иска да лови риба в мътна вода.

Вие, уважаеми слушатели, естествено още не можете да разберете с какво право обявявам такова абстрактно твърдение като „Душевното е идентично със съзнаваното“ за предразсъдък; не подозирате също по какъв път е могло да се стигне до отричане на несъзнаваното, при положение че то съществува, и каква може да е печалбата от такова отричане. Дали психичното съвпада със съзнаваното, или е по-широко понятие от него, може би ви се струва празно препиране за думата; и все пак ви уверявам, че с признаването на несъзнавани душевни процеси се слага началото на решаваща преориентация в света на науката.

По същия начин не бихте могли да предположите колко тясно тази първа дързост на психоанализата е свързана с втората, за която предстои да говоря сега. Вторият постулат, който психоанализата обявява за едно от своите открития, твърди, че за възникването на нервните и душевните заболявания огромна, неоценена досега роля играят нагони, които могат да се определят само като сексуални както в тесния, така и в по-широк смисъл. Нещо повече — че същите сексуални нагони имат немалък дял за създаването на най-висшите културни, художествени и социални творения на човешкия дух.

Според мен отвращението от този резултат на психоаналитичните проучвания е главният източник на съпротивата, с която се сблъска психоанализата. Искате ли да знаете как си обясняваме това? Ние смятаме, че цивилизацията се е създала под натиска на жизнената необходимост за сметка на удовлетворяването на нагоните и че тя до голяма степен се създава отново и отново, тъй като всеки нов индивид, който влиза в човешкото общество, повтаря тази

жертва — лишава се от нагонното удовлетворяване заради благо на общността. Измежду така употребените нагонни сили важна роля играят сексуалните пориви; те се сублимират, тоест отклоняват се от сексуалните им цели и се отправят към социално по-висши, вече несексуални цели. Такъв градеж обаче е неустойчив, сексуалните нагони не са достатъчно обуздани и затова при всеки индивид, който трябва да се приобщи към цивилизацията, съществува опасността те да се противопоставят на този начин на използването им. Обществото не познава по-голяма заплаха за своята култура от тази, която би се породила при освобождаването на сексуалните нагони и тяхното насочване към първоначалните им цели. Затова то не обича да му се напомня за този щекотлив момент в неговото изграждане, няма интерес да бъде разпозната силата на сексуалните нагони и значението на сексуалния живот да стане ясно за отделния човек; напротив — с възпитателна цел то се стреми да отклони вниманието му от цялата тази област.

Ето защо обществото не понася споменатото откритие на психоанализата и се мъчи да го заклеми като естетически отблъскващо, морално осъдително и опасно. Но подобни възражения са безсилни пред обективния резултат на научната работа. Те трябва да се преведат на езика на разума, за да добият тежест. За жалост на човешката природа е присъщо да смята за невярно онова, което ѝ е неприятно; и тогава е лесно да се намерят и аргументи срещу него. Тъй че обществото превръща неприятното в погрешно, оспорва истината на психоанализата с логични и обективни аргументи, които обаче произлизат от емоционални източници, и държи твърдо на тези възражения, както се държи на предразсъдъци, съпротивлявайки се на всякакви опити за оборването им.

Но ние, дами и господа, си позволяваме да твърдим, че с формулирането на този толкова атакуван постулат не сме преследвали никаква тенденция. Искрахме само да дадем израз на едно фактическо положение, което вярваме, че сме открили в резултат на упорит труд. Ние и сега се възползваме от правото си да отхвърлим безусловно намесването на подобни практически съображения в научната работа, и то преди да сме проучили дали опасението, от което произлизат тези съображения, е основателно, или не.

Това са някои от препятствията, които се изпречват пред заниманията ви с психоанализата. Като начало казаното е може би повече от достатъчно. Ако сте в състояние да надмогнете впечатлението си от него, ще продължим.

[1] Персонажи от Библията. — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ II

ГРЕШКИТЕ

Дами и господа! Ще започнем не с постулати, а с едно изследване. За негов обект ще изберем някои явления, които са много разпространени, много добре познати, но им се обръща твърде малко внимание; с болестите те нямат нищо общо, тъй като се наблюдават при всеки здрав човек. Това са така наречените *грешки* — например, когато човек иска да каже нещо и вместо правилната дума употреби някоя друга (*грешка на езика*); същото може да му се случи и при писане, забелязано или забелязано, при четене (*прочита грешка*), при слушане (*счуване*) — когато вместо казаното чува нещо друго (разбира се, тук се изключват случаите, при които има органично увреждане на слуха). Друга поредица от подобни явления има за основа *забравянето*, но не трайното, а само временното — например, когато някой не може да си спомни дадено име, което иначе му е добре познато, или забрави да изпълни някое *намерение*, за което по-късно се сеща, тоест забравил го е само за определен момент. При трета поредица от подобни явления липсва такава временност, например при *затуриянето*, когато човек поставя някъде един предмет и след това не може да го намери, или при аналогичното *загубване*. Тук имаме работа с едно забравяне, което, за разлика от другите случаи на забравяне не ни се вижда естествено, а ни изненадва или ядосва. Към тези явления се прибавят и някои *заблуждения*, също с временен характер — известно време човек смята за действително нещо, за което по-рано е знаел и по-късно пак ще знае, че не е така. Съществуват още много подобни явления под различни наименования.

Всички тези явления, вътрешното сродство на които проличава от общата представка^[1], почти винаги са маловажни, бързо се забравят и нямат голямо значение в живота на човека. Само рядко някое от тях, например загубата на предмет, добива известна практическа важност. Затова те не привличат вниманието ни и не ни вълнуват особено.

И така сега бих искал да ви занимая тъкмо с тези феномени. Вие бихте могли да ми отвърнете недоволно: „На света, както и в по-

тясната сфера на душевния живот, има толкова много велики загадки, душевните разстройства ни показват такива чудеса, изискващи и заслужаващи изясняване, че наистина изглежда направа несериозно да се отделя внимание и да се прахосва труд за такива дреболии. Ако сте в състояние да ни обясните как човек със здрави очи и уши може посред бял ден да вижда и чува неща, които не съществуват, защо друг изведнъж решава, че най-близките му досега хора са станали негови врагове, или привежда най-остроумни доводи в полза на такива налудничави идеи, чиято нелепост е очевидна за всяко дете — ако можете да ни обясните всички тези неща, тогава ще уважаваме психоанализата. Но ако тя умее да ни занимава само с това, защо някой оратор казал на банкета една дума вместо друга, защо някоя домакиня не знае къде си е сложила ключа и други подобни дреболии, то ние бихме могли да употребим времето и ума си за нещо по-полезно“.

На това бих ви отговорил: Търпение, дами и господа! Критиката ви не е правомерна. Вярно, психоанализата не може да се похвали, че никога не се е занимавала с дреболии. Напротив, обект на нейните наблюдения обикновено са онези небиещи на очи случаи, които другите науки подминават като прекалено дребни, тъй да се каже — трохите във феноменалния свят. Но не смесвате ли в критиката си значимостта на проблемите с очевидността на техните прояви? Нима не се срещат явления от голямо значение, които при някои условия и в някои моменти издават съществуването си чрез съвсем слаби признаци? С лекота бих могъл да ви приведа ред такива ситуации. От какви дребни признаци вие — младите мъже сред вас — заключавате, че сте спечелили симпатиите на една дама? Нима чакате да получите недвусмислено обяснение в любов, бурна прегръдка, нима не ви стига един незабележим за другите поглед, лек жест, миг по-дълго ръкостискане? Или ако сте криминалист и участвате в разследването на някое убийство, ще очаквате ли убиецът да остави на местопрестъплението снимката и адреса си, или по необходимост ще се задоволите с едва забележими и неясни следи от търсеното лице?

И така, нека не подценяваме дребните признаци, може би чрез тях ще открием следите на нещо по-значително. Аз съм съгласен с вас, че трябва да се интересуваме преди всичко от големите проблеми на света и науката. Ала обикновено няма особена полза, когато човек гръмки обявява, че се заема с изследването на този или онзи голям

проблем. В такива случаи често не знаем в каква посока да направим следващата крачка. Научната ни работа ще е по-резултатна, ако се заемем с онова, което е непосредствено пред очите ни и пътят към него ни е известен. Изследваме ли го задълбочено, без предубеждения и предварителни очаквания, помогне ли и късметът, то благодарение на всеобщата връзка между нещата, включително и между малките и големите, тази непретенциозна работа може да се окаже подстъп към важните проблеми.

Това ми се ще да ви кажа, за да задържа вниманието ви към разглеждането на привидно толкова незначителни грешки у здравите хора. Нека сега потърсим някой, който не е запознат с психоанализата, и го попитаме как си обяснява съществуването на тези грешки.

Най-напред той сигурно ще отговори: „О, та те не се нуждаят от никакво обяснение, те са просто дребни случайности“. Какво иска да каже с това? Нима има събития, колкото и дребни да са, които се намират извън всеобщата причинна свързаност на нещата, които биха могли и да не се случат така, както са се случили?

Ако някой разкъсва по този начин природния детерминизъм дори само на едно-единствено място, той разрушава целия научен светоглед. В този случай имаме право да го упрекнем, че е много по-непоследователен дори от религиозното светоразбиране, което твърдо вярва, че нито едно врабче не пада от покрива без изричната божия воля. След като осъзнае докъде води първият му отговор, нашият приятел, предполагам, ще отстъпи и ще каже, че ако проучи тези неща, сигурно ще им намери обяснение. Навярно, ще отговори той, това са незначителни отклонения от правилната функция, неточности в душевните процеси и е възможно да се установи при какви условия възникват. Човек с нормално развита реч може да допусне говорна грешка 1) когато е леко неразположен или изморен, 2) когато е възбуден, 3) когато умът му е погълнат от други неща. Тези предположения лесно могат да се потвърдят. Грешките на езика наистина се явяват особено често при умора, главоболие или започваща мигрена. При същите обстоятелства се забравят лесно и имена на хора. По забравянето на имената някои разпознават началото на мигрената. При възбуда също често се бъркат думи, даже и предмети, човек посяга не към това, което му е нужно, а забравянето на намерения, както и ред други неволни действия съвсем явно се

случват, когато човек е разсеян или по-точно — концентрирал е вниманието си върху нещо друго. Известен пример за такава разсеяност е професорът от „Флигенде блетер“^[2], който си забравя чадъра и взема чужда шапка вместо своята, защото размишлява над проблемите, върху които пише книга. Всеки от нас познава от собствен опит примери за забравени намерения и неспазени обещания поради това, че междувременно сме преживели нещо, което изцяло е погълнало мисълта ни.

Всичко дотук звучи съвсем понятно и сякаш не допуска възражения. Като че ли въпросът не е много интересен, поне не толкова, колкото очаквахме. Но нека разгледаме по-внимателно тези обяснения на грешките. Предполаганите условия за тяхното възникване не са еднородни. Неразположението и разстройствата в кръвообращението представляват физиологично обяснение за нарушаването на нормалните функции; възбудата, умората, разсеяността са фактори от друго естество, можем да ги наречем психо-физиологични. От тях лесно може да се състави теория. Както умората, така и разсеяността, а може би и общата възбуденост предизвикват раздвояване на вниманието, в резултат на което въпросната дейност не се извършва достатъчно съсредоточено. Поради това тя особено лесно може да се наруши, да се изпълни неточно. Лекото заболяване, недостатъчното кръвоснабдяване на централния орган на нервната система могат да дадат същия ефект, влияейки по подобен начин върху решаващия момент — разпределението на вниманието. Така че във всички случаи би се касаело за ефекти на разстроено внимание — или по органични, или по психични причини.

За психоаналитичния ни интерес всичко това не изглежда твърде обещаващо и би могло да ни изкуши да се откажем от темата. Но ако се вгледаме по-внимателно в наблюденията, ще видим, че те невинаги съвпадат с тази теория за вниманието или най-малкото не всичко може да се изведе по естествен път от нея. Опитът показва, че подобни погрешни действия и подобно забравяне се случват и на хора, които не са уморени, разсеяни или възбудени, а, напротив, състоянието им е нормално във всяко отношение, освен ако не решим постфактум, тъкмо заради грешката, да им припишем възбуденост, с което те обаче не се съгласяват. Освен това нещата не стоят така просто — повишената концентрация винаги да гарантира правилното

изпълнение на дейността, а намалената — винаги да го застрашава. Има много действия, които се извършват чисто автоматично, с много малко участие на вниманието и въпреки това съвсем правилно; човекът, излязъл на разходка, почти не обръща внимание на това къде върви, и все пак не обърква пътя. Поне в повечето случаи е така. Пианистът, който владее инструмента, не мисли кои клавиши да натиска. Разбира се, той може да сбърка, но ако автоматичното свирене повишаваше опасността от грешки, би трябвало тъкмо виртуозът да е изложен най-много на такава опасност, тъй като неговото изпълнение поради постоянното упражняване напълно се е автоматизирало. А ние наблюдаваме обратното: много действия се извършват с особена сигурност, ако не са обект на повишено внимание, и грешките възникват тъкмо когато човек особено много държи да не сбърка, тоест в никакъв случай не отклонява вниманието си от дейността. Някой може да каже, че това е резултат от „възбудата“, но защо всъщност възбудата трябва да понижава, вместо да повишава вниманието ни към дейността, от чието правилно извършване сме така заинтересовани? Когато във важна реч или при важен разговор човек изрече точно обратното на онова, което е имал намерение да каже, този феномен трудно може да се обясни с психо-физиологичната теория или с тази за вниманието.

Освен това при грешките се наблюдават множество дребни странични явления, които са непонятни и не стават по-понятни от досегашните обяснения. Например, когато човек е забравил временно някое име, той се ядосва, силно желае да си го спомни и желанието не му дава мира. Защо на така раздразнения човек толкова рядко се удава да насочи вниманието си към думата, която, както твърди, му била „на езика“ и която веднага ще познае, ако я назове друг? А има и случаи, когато грешките се множат, нанизват се една за друга, грешката се замества с грешка. Първия път сме забравили за уговорена среща, втория път, когато много сме внимавали да не я забравим, се оказва, че сме си записали погрешен час. По странични пътища се мъчим да си спомним някоя дума, при което от паметта ни изчезва втора, която би ни помогнала да се сетим за първата. Започнем ли да търсим тази втора дума, изплъзва ни се трета и т.н. Същото се случва, както е известно, и при печатните грешки, при грешките на словослагателя. Подобна упорита печатна грешка се промъкнала веднъж в един

социалдемократически ежедневник. В дописката за някакво тържество се четяло: „Между присъстващите беше и Негово величество *корнпринца*“. На следващия ден се опитали да поправят грешката. Вестникът се извинил, като писал: „Разбира се, трябваше да е отпечатано *кнорпринца*“^[3]. В подобни случаи се говори за някакъв печатарски дявол, за пакостлив дух в сандъчето с буквите и други такива поговорки, които излизат извън психо-физиологичната теория за печатните грешки.

Не зная също дали ви е известно, че говорните грешки могат да се провокират, да се предизвикват, тъй да се каже, по внушение. За това съществува един анекдот: При изпълнение на „Орлеанската дева“^[4] на един начинаещ артист била поверена важната роля да съобщи на краля, че констабълът^[5] връща своя меч. По време на репетицията един от главните изпълнители се шегувал с плахия новак, като няколкократно му „подказвал“ този текст по следния начин: комфортабълът връща своя кон^[6]. И постигнал целта си — на представлението нещастникът наистина дебютирал с така измененото съобщение въпреки многократните предупреждения да внимава или може би тъкмо поради тях.

Всички тези дребни особености на грешките не могат да се обяснят с теорията за отклоняването на вниманието. Ала това още не значи, че теорията е погрешна. Може би не ѝ достига нещо, някакво допълнение, за да бъде напълно задоволителна. Но и някои от самите грешки могат да бъдат разгледани от друг ъгъл.

Да вземем говорните грешки като най-подходящи за нашите цели. На същото основание можехме да изберем и грешките при писане или четене. Нека си дадем сметка, че досега си задавахме само въпроса кога, при какви условия се допускат такива грешки — и само на него получихме отговор. Но бихме могли да насочим интереса си в друга посока, да се запитае защо грешим тъкмо по такъв, а не по някакъв друг начин и да видим какво се получава при сгрешаването. Съгласете се, че докато не сме отговорили на този въпрос, докато не сме изяснили резултата от говорните грешки, феноменът в психологичен аспект си остава случайност, дори и да има физиологично обяснение. Една говорна грешка би могла да приеме безкрайно много форми, хиляди думи могат да ми дойдат на езика вместо единствено правилната, а и нея бих могъл да изопача по

безброй начини. Има ли нещо, което в конкретния случай да ми налага тъкмо тази от всички възможни грешки, или тя е случайна, произволна и не подлежи на разумно обяснение?

Двама автори, *Мерингер* и *Майер* (филолог и психиатър), са направили през 1895 година опит да изследват въпроса за говорните грешки откъм тази му страна.^[7] Те са събрали примери и са ги описали най-напред по чисто външни белези. Това, разбира се, още не е обяснение, но може да помогне в търсенето на обяснението. Двамата автори разграничават следните видове изопачения при говорните грешки, размествания, предзвущи, отзвущи, смесвания (контаминация) и замествания (субституция). Ще ви дам примери за всяка от тези пет главни групи. Разместване имаме, когато някой каже „Милос от Венера“ вместо „Венера от Милос“ (изменя се редът на думите); предзвук е налице в изказването „Es war mir auf der Schwest... auf der Brust so schwer“.^[8] Отзвук е известният злополучен тост „Ich fordere Sie auf, auf das Wohl unseres Chefs aufzustoßen“.^[9] Тези три вида говорни грешки са сравнително редки. Много по-често ще срещнете грешки, получени от сливане или смесване на думи; например един господин заговарва една дама на улицата с думите „Wenn Sie Gestatten, mein Fräulein, möchte ich Sie gerne begleitdigen“.^[10] Смесената дума очевидно е образувана от „begleiten“ и „beleidigen“. (Впрочем младият господин едва ли ще е имал голям успех пред дамата.) Като пример за заместване Мерингер и Майер привеждат изказването: „Ich gebe die Präparate in den Briefkaslen“, вместо „Brütkasten“^[11].

Опитът за обяснение, който правят двамата автори въз основа на събраните от тях примери, е съвсем несполучлив. Те смятат, че звуковете и сричките на една дума са с различна значимост, при което инервацията на по-значимите елементи има смущаващо влияние върху по-малко значимите. Това обяснение очевидно се основава върху далеч не толкова честите предзвущи и отзвущи; за другите видове говорни грешки такова предимство на едни звукове пред други, ако изобщо съществува, не може да играе никаква роля. Най-чести са грешките, при които вместо дадена дума се изговаря друга, много подобна на нея, и за мнозина това подобие е достатъчно обяснение. Например едни професор казва в своето слово при поемането на новия си пост: „Аз не съм склонен (вместо «способен») да оценявам заслугите на моя

многоуважаван предшественик“. Или друг професор: „Beim weiblichen Genitale hat man trotz vieler Versuchungen..., pardon, Versuche...“^[12].

Ала най-често срещана и най-впечатляваща говорна грешка е, когато човек изрича точно обратното на онова, което е искал да каже. Тя, разбира се, няма никаква връзка с отношенията между звуковете и ефектите на подобие; единственото възможно обяснение е, че противоположностите са тясно свързани като понятия и между тях има силна психологическа асоциация. За този вид грешки има исторически примери. Един от председателите на нашия парламент открил веднъж заседанието с думите: „Господа, констатирам присъствието на... депутати и затова обявявам заседанието за закрито“.

По същия начин, както отношението на противоположност, може да ни подведе и друга честа асоциация, когато се яви в неподходящ момент. Разказват например че на тържеството по случай сватбата на едно от децата на Х. Хелмхолц^[13] с дете на известния откривател и индустриалец В. Сименс приветствено слово трябвало да произнесе прочутият физиолог Дюбоа-Реймонд. Той завършил несъмнено блестящия си тост с думите: „И така, да живее новата фирма «Сименс и Халске»!“ А това било името на старата фирма. За един берлинчанин съчетанието между тези две имена е било така привично, както например за виенчанина „Ридел и Бейтел“.

Тъй че към отношението между звуковете и сходството между думите трябва да прибавим още и влиянието на словесните асоциации. Но с това нещата не се изчерпват. В редица случаи говорната грешка не може да се обясни, ако не вземем под внимание какво е било казано или дори само помислено преди нея. С други думи, пак явлението отзвук, както го изтъква Мерингер, само че по-далечен.

Да ви призная, имам впечатлението, че сега сме по-далеч от разбирането на говорните грешки от когато и да било!

Все пак, струва ми се, няма да е грешно, ако кажа, че от анализа на приведените примери добихме ново впечатление за говорните грешки и на него си заслужава да се спрем. Разгледахме условията, при които възникват тези грешки, после факторите, определящи вида им, но досега изобщо не сме се занимавали с ефекта на грешката, какъвто е той сам по себе си, без оглед на възникването му. Ако се решим на това, ще трябва най-сетне да намерим смелостта да кажем: в някои от примерите онова, което се получава при грешката, не е

лишено от смисъл. Какво ще рече това? Ще рече, че може би имаме основание да разглеждаме ефекта от грешката като пълноправен психичен акт, имащ своята цел, като съдържателно и значимо изказване. Досега говорехме все за грешки, но, изглежда, понякога грешката си е съвсем нормално действие, което само е заело мястото на другото, очакваното или възнамерявано действие.

Този собствен смисъл на грешките в някои случаи е съвсем очебиен. Когато председателят закрива с първите си думи заседанието на парламента, вместо да го открие, то ние, познавайки обстоятелствата, при които е извършена тази грешка, можем да видим в нея смисъл. Той не очаква нищо добро от това заседание и би се радвал, ако то приключи веднага. Разкриването на този смисъл или, с други думи, тълкуването на тази грешка изобщо не ни затруднява. Или когато една дама привидно одобрително пита друга: „Diesen reizenden neuen Hut haben Sie sich wohl selber aufgepatzt?“^[14], то никаква научност на света не ни пречи да чуем в това изказване мнението „Тази шапка е безвкусно натруфена“. Или когато една известна с властния си характер дама разказва: „Мъжът ми питал лекаря каква диета да спазва. Но лекарят му казал, че няма нужда от диета, че може да яде и пие всичко, което *ми* се иска“, то тази грешка е недвусмислен израз на постоянното ѝ отношение към нейния съпруг.

Дами и господа, ако се окаже, че може да откриваме някакъв смисъл не само в отделни говорни и други грешки, а в по-голямата част от тях, то този смисъл, за който досега не сме говорили, неизбежно ще стане най-интересното за нас и с право ще измести на заден план всички други страни на въпроса. В такъв случай ще имаме основание да изоставим всякакви физиологични и психофизиологични моменти и да се отдадем на чисто психологични изследвания върху смисъла, тоест върху значението, върху целта на грешките. Така че сме задължени да проучим по-голям брой наблюдения от тази гледна точка.

Преди да се заемем с това обаче, бих ви предложил да тръгнем по една друга следа. Писателите използват понякога говорни или други грешки като средство за художествено изображение. Този факт сам по себе си вече показва, че писателят схваща грешките, например грешките на езика, като нещо смислено, щом като ги създава преднамерено. Та нали това не са грешки, които той случайно е

допуснал при писането и после ги е оставил като грешки на героя си. Чрез тях писателят иска да ни каже нещо — може би, че даденото лице е разсеяно или уморено, или ще го сполети пристъп на мигрена. Разбира се, не бива и да надценяваме значението на тези грешки. Те биха могли и да нямат никакъв смисъл, да са чисти психологични случайности и само в много редки случаи смислени. Писателят има право да им придава определен смисъл, нужен му за определени цели. Все пак нищо чудно, ако от писателите научим за грешките повече, отколкото от филолозите и психиатрите.

Подобен пример за грешка на езика има във „Валенщайн“^[15] („Пиколомини“, първо действие, пета сцена). В предходната сцена Макс Пиколомини защитава пламенно херцога и възхвалява щастието на мира, разкрило му се през време на пътуването, когато е придружавал дъщерята на Валенщайн до лагера. Той оставя баща си и дворцовия пратеник Квестенберг в пълно изумление и сега следва пета сцена:

*Квестенберг: Дотам ли вече е
дошло? Горко ни!
(Настойчиво и припряно)
И ние го оставихме във тая
заблуда пак оттук да си отиде?
Защо не го повикаме назад,
очите му веднага да отворим?*
*Октавио (оборавя се от дълбок размисъл):
Той моите отвори днес и аз
видях у него нещо нежелано.*
Квестенберг: Какво е то, приятелю?
Октавио: Проклето пътуване!
Квестенберг: Защо? Какво, кажете?
*Октавио: Елате! Аз съм длъжен незабавно
следите съдбоносни да открия,
да видя сам с очите си. Елате.*
Квестенберг: Какво? Къде?
Октавио (бързо): При нея!
Квестенберг: При кого...

Октавио (**поправя се**): Хм, при херцога! Да вървим!
(И т.н.^[16])

Октавио иска да каже „при него“, при херцога, но сбърква и с думите „при нея“ най-малкото ни показва, че много добре е разбрал под чие влияние младият воин мечтае за мир.

Още по-впечатляващ пример е открил О. Ранк у Шекспир. Намира се във „Венецианския търговец“, в прочутата сцена, в която щастливият кандидат за ръката на Порция избира едно от трите ковчежета. Може би най-добре ще бъде да ви прочета краткото му описание от Ранк:

„Във «Венецианския търговец» от Шекспир, трето действие, втора сцена, има една езикова грешка, много тънко мотивирана от поета и блестящо осъществена технически, която подобно на откритата от Фройд грешка във «Валенщайн» показва, че писателите добре познават механизма и смисъла на този тип грешки и предполагат, че читателят ги разбира по същия начин. Порция, която по волята на баща си трябва да се свърже с избран по жребий съпруг, досега се е изплъзнала от всички нежелани кандидати, благодарение на случайността. В лицето на Басанио тя най-сетне е намерила кандидат, който действително ѝ харесва и затова се страхува, че и той може да загуби при избора. Много ѝ се иска да му каже, че и в такъв случай той пак ще получи любовта ѝ, но дадената клетва не ѝ позволява. При това вътрешно раздвоение поетът я кара да каже на желания кандидат:

*Недейте бърза, много ви се моля!
Поотложете избора с ден-два!
Ако сгрешите, аз ще ви загубя,
а нещо в мене — **друго, не любов** —
ме кара да желая да ви виждам,
... Знам, че мога
да ви подсказва в избора. Но туй
ще значи клетвата си да престъпя!
А то е грях! Но ако пък сгрешите,
ще ме накарате да се разкая,
задето не съм дръзнала да стана*

клетвопрестъпничка!... Ах, тез очи,
с какво вълшебство те ме раздвоиха!
Сега съм аз наполовина ваша —
наполовина ваша... тоест моя...
Но тъй като и моето е ваше,
то цяла ваша^[17]!

Тъкмо това, което Порция е искала само да му загатне, защото всъщност е длъжна да го премълчи — че още преди избора е изцяло негова и го обича, поетът с удивителен психологически усет го е оставил да се промъкне в говорната грешка, като по този начин съумява да премахне мъчителната неизвестност на влюбения и също така мъчителното напрежение у слушателите.“

Забележете още колко умело Порция примирява двете твърдения, съдържащи се в грешката, как отстранява противоречието между тях и накрая все пак дава право на грешката:

*Но тъй като и моето е ваше,
то цяла ваша.*

И друг мислител, чужд на медицината, е разкрил смисъла на една грешка и ни е спестил труда да ѝ търсим обяснение. Всички познават остроумния сатирик *Лихтенберг* (1742 — 1799), за когото *Гьоте* е казал: „Зад всяка негова шега се крие проблем“. Но понякога шегата носи и решението на проблема. Между духовитите си и сатирични хрумвания *Лихтенберг* е записал: „Той толкова много беше чел Омир, че вместо *angenommen*“^[18] прочиташе „Агамемнон“. Това фактически е теорията за грешките при четене.

Следващия път ще видим дали можем да приемем разбирането на писателите за грешките.

[1] На немски това е представката „ver“ в думите: *Versprechen* — говорна грешка, *Verlesen* — грешка при четене, *Verhören* — погрешно чуване, *Verlegen* — затуряне, *Vergessen* — забравяне и др. — Б.пр. ↑

[2] Немско хумористично списание. — Б.пр. ↑

- [3] Правилната дума е „кронпринц“ (нем. престолонаследник). — Б.пр. ↑
- [4] Драма от Ф. Шилер. — Б.пр. ↑
- [5] Констабъл (от фр.) — висш сановник, главнокомандващ. — Б.пр. ↑
- [6] „Меч“ на немски е „шверт“, а „кон“ — „пферд“. — Б.пр. ↑
- [7] Meringer, R., C. Nayer. Versprechen und Verlesen: eine psychologisch linguistische Studie, Wien, 1885. — Б.нем.изд. ↑
- [8] Лицето иска да каже: „Беше ми тъй тежко на гърдите“. Думата „тежко“ (швер) е смесена с предшестващата я в немския текст дума „гърди“ (бруст), от което се е получило „швест“. — Б.пр. ↑
- [9] Думата „анщосен“ (вдигам тост) е заменена с „ауфщосен“ (оригвам се). Вместо „Приканвам ви да пием за здравето на нашия директор“ се е получило „Приканвам ви да се оригнем...“. — Б.пр. ↑
- [10] Господинът иска да каже „Ще позволите ли да ви придружа, госпожице?“, но думата „придружавам“ (беглайтен) е деформирана от смесването ѝ с думата „обиждам“ (белайдиген) и се е получило „беглайдиген“. — Б.пр. ↑
- [11] „Поставям препаратите в пощенската кутия (брифкастен)“ вместо „в инкубатора (бруткастен)“. — Б.пр. ↑
- [12] При женските полови органи въпреки многото изкушения (ферзукунген), пардон — въпреки многото опити (ферзухе)... — Б.пр. ↑
- [13] Немски физик и естествоизпитател. — Б.пр. ↑
- [14] Тази прелестна нова шапка сигурно сама сте си я натруфили (ауфгенацт) — вместо „украсили“ (ауфгенуцт). — Б.пр. ↑
- [15] Драма от Фридрих Шилер. — Б.пр. ↑
- [16] Цит. по превода на Димитър Стоевски. — Б.пр. ↑
- [17] Цит. по превода на Валери Петров. — Б.пр. ↑
- [18] Ангеномен (нем.) — Да приемем. — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ III ГРЕШКИТЕ

(ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

Дами и господа! Миналия път стигнахме до идеята да разглеждаме грешката не във връзка с първоначално замисленото действие, което тя нарушава, а сама по себе си; при това останахме с впечатлението, че в отделни случаи тя сякаш издава някакъв собствен смисъл, и си казахме, че ако това се потвърди в по-широк мащаб, този смисъл скоро ще стане за нас по-интересен от изучаването на обстоятелствата, при които настъпват грешките.

Нека още веднъж се споразуем какво ще разбираме под „смисъл“ на един психичен процес. Нищо повече от целта, на която той служи, и от мястото му в поредици от психични актове. В повечето от нашите изследвания думата „смисъл“ може да се замени с „цел“, „тенденция“. Но дали не беше все пак илюзия или поетично преувеличение това, че открихме в грешката някаква цел?

Да останем засега при говорните грешки и да разгледаме повече такива наблюдения. Откриваме цели групи от случаи, в които целта, смисълът на грешката са съвсем явни. Преди всичко онези, при които настъпва противоположното на първоначалното намерение. Президентът казва в речта си при откриването на заседанието: „Обявявам заседанието за закрито“. Това е съвсем недвусмислено. Смисъл и цел на неговата грешка е да изрази желанието му да закрие заседанието. „Та той сам си го казва“^[1], ни идва да цитираме; трябва само да приемем думите му буквално. Недейте сега да ми възразявате, че това не е възможно, че ние много добре знаем: той иска не да закрие, а да открие заседанието и сам той, когото приехме за последна инстанция, ако го попитаме, ще потвърди, че е искал да го открие. Забравяте, че се споразуяхме засега да анализираме грешката сама за себе си; за връзката ѝ с намерението, което тя обърква, ще говорим по-късно. Иначе допускате логическа грешка, като чисто и просто

отстраняват разглеждания проблем или — както се казва на английски — *begging the question*.

В други случаи самата грешка не е точна противоположност на първоначалното намерение, но въпреки това издава противоположен смисъл. „Не съм склонен да оценявам заслугите на моя предшественик.“ „Склонен“ не е противоположното на „способен“, но при все това имаме открито признание, намиращо се в рязко противоречие със ситуацията, в която говори ораторът.

В още по-други случаи грешката просто прибавя втори смисъл към първоначалния. Тогава фразата изглежда като сливане, спояване на две или повече фрази. Например властните думи: „Той може да яде и пие всичко, което ми се иска“. Все едно че казва: „Той може да яде и пие, каквото му се иска; но какво трябва да му се иска? Аз решавам това вместо него“. Говорните грешки често оставят впечатлението за такова съкращаване. Например един професор по анатомия след лекцията си за носната кухина пита слушателите дали са я разбрали и подир всеобщия утвърдителен отговор продължава: „Не ми се вярва, защото хората, които разбират устройството на носната кухина, дори в един милионен град се броят *на пръст*... пардон, на пръсти“. И това съкращение има смисъл: то казва, че съществува само един човек, който разбира устройството.

На тези групи от случаи, когато грешката сама издава смисъла си, противостоят други, при които в нея няма нищо смислено, тоест които категорично противоречат на очакванията ни. Когато някой изопачава собствено име или произнася безсмислени звукосъчетания, тези така чести случаи като че ли налагат отрицателен отговор на въпроса дали във всички грешки има някакъв смисъл. Но при внимателното разглеждане на такива примери се оказва, че те лесно могат да се разберат и че разликата между тези неясни и предишните ясни случаи съвсем не е толкова голяма.

Попитали един човек дали конят му е оздравял, а той отговорил: „Не, това ще *протъжи*... ще продължи може би още месец“. Запитан какво е искал да каже с първата дума „протъжи“, той обяснил, че си е мислел, че това е една тъжна история и от сблъсъка на „тъжна“ и „продължи“ се е получило „протъжи“ (Мерингер и Майер).^[2]

Друг човек разказва за някакви събития, които го възмуцават, и продължава. „После обаче се *изсвиниха* някои факти...“ При запитване

той потвърждава, че е искал да нарече тези случки *свинщини*. Думите „изясниха се“ и „свинщини“ са породили странното „изсвиниха се“ (М. и М.).^[3]

Припомнете си младия мъж, който едновременно искал да придружи и да обиди непознатата му дама (*begleitdigen*). Ние си позволихме да разложим това словообразуване на *begleiten* и *beleidigen* и се чувствахме уверени в нашето тълкуване, без да му търсим потвърждение. От тези примери виждате, че и подобни „тъмни“ случаи на говорни грешки могат да се обяснят със сблъсъка, с *интерференцията* на две различни речеви намерения; разликите се получават само поради това, че понякога едното намерение напълно замества другото, както е при изговаряне на противоположното, докато друг път то се задоволява само да го изкриви или модифицира, от което възникват смесени думи с повече или по-малко ясен смисъл.

С това смятаме, че сме разкрили тайната на голяма част от говорните грешки. Ако се придържаме към горното схващане, ще можем да разберем и други неразгадани досега групи от грешки. При изопачаването на имена например не можем да приемем, че винаги се касае за конкуренция между две подобни и все пак различни имена. При все това не е трудно да се отгатне какво тук е второто намерение. Изопачаването на имена се наблюдава достатъчно често и извън говорните грешки; то е опит да се придаде лошо звучене на името или да се преправи то така, че да напомня на нещо вулгарно. Това е популярно, но непочтено средство за подигравка, което възпитаният човек скоро се научава да избягва, макар и с неохота. Той често си го позволява под формата на „шега“, наистина твърде недостойна. За да посоча само един ярък и грозен пример на такова изопачаване, ще ви припомня, че името на президента на Френската република *Поанкаре* напоследък беше превърнато на „швайнскаре“^[4]. Близко до ума е да приемем, че и говорните грешки целят такава подигравка, която си проправя път чрез изопачаването на името. Подобно обяснение ни се налага като разширение на това схващане и за някои грешки с комичен или абсурден ефект. „Приканвам ви да се оригнем за здравето на нашия директор.“ Тук тържествената атмосфера неочаквано се нарушава от проникването на дума, пораждаща неапетитни представи. Като имаме предвид и други примери на оскверняващи и хулителни речи, можем да допуснем, че в случая си пробива път една тенденция,

драстично противоречаща на симулираното почитание; нейният смисъл приблизително е: „Не ми вярвайте, не говоря сериозно, не давам пет пари за този тип“ и т.н. Същото важи за грешките, които превръщат безобидни думи в неприлични и вулгарни, например апопо вместо апропо^[5] (Мерингер и Майер).

У много хора наблюдаваме тази склонност да преиначават за удоволствие безобидни думи във вулгарни; това се смята за духовито и на практика, когато чуем подобно нещо от някого, трябва да си изясняваме дали е преднамерена шега или грешка на езика.

Ето че със сравнително малко усилия разрешихме загадката на грешките! Те не са случайности, а сериозни душевни актове, те имат свой смисъл, пораждат се от взаимодействието — може би по-точно: от противодействието на две различни намерения. Естествено вие ще ме засипете сега с въпроси и съмнения, които трябва да получат отговор, да бъдат елиминирани, за да можем да се радваме на този първи резултат от работата ни. В никакъв случай не искам да ви тласкам към прибързани решения. Нека трезво да анализираме всичко поред, едно след друго.

Какво бихте искали да ми кажете? Дали смятам, че това обяснение е валидно за всички говорни грешки или само за част от тях? Дали можем да го отнесем и към множеството други видове грешки — прочитните, писмените, забравянето, вземането на предмет по погрешка, загубването на предмет по погрешка, загубването и т.н.?

А имат ли все пак някакво значение умората, възбудата, разсейването предвид това психично естество на грешките? И после виждаме, че от двете конкуриращи се при грешката тенденции едната е винаги явна, а другата — невинаги. Как можем да я открием? А когато мислим, че сме я открили, как да докажем, че тя не е просто вероятна, а единствено вярната? Имате ли други въпроси? Ако не, аз сам ще продължа да питам. Ще ви напомня, че самите грешки не са кой знае колко важни за нас, че с тяхна помощ искахме само да научим нещо, което ще е от полза за психоанализата. Затова ще поставя въпроса: какви са тези намерения и тенденции, които могат така да разстройват други намерения и тенденции и каква връзка има между разстройващите и разстроените? Ето че след като решихме предишния проблем, работата ни започва наново.

И тъй, дали това е обяснението на всички говорни грешки? Много съм склонен да смятам така, защото при всеки анализ на подобен случай се удава да открием такова решение, но няма как да докажем, че не са възможни и говорни грешки извън този механизъм. Нека да е тъй; теоретично за нас това е без значение, защото изводите, които искаме да направим за въведението и психоанализата, си остават валидни дори ако схващането ни се отнася за малък брой грешки, докато всъщност той съвсем не е малък. На следващия въпрос — дали това, което открихме за говорните грешки, може да се отнесе и към другите видове — ще отговоря предварително с „да“. По-късно вие сами ще се убедите, когато се обърнем към примерите за грешки при писане, вземане на предмет и т.н. Ала по технически причини предлагам да отложим това, докато не сме разгледали по-основно говорните грешки.

Въпросът какво място имат в нашето виждане изтъкваните от други автори моменти — разстройство на кръвообращението, умора, възбуда, разсеяност, теорията за отклоняване на вниманието — заслужава да му се отговори подробно. Забележете, ние не отричаме тези моменти. Изобщо не са много чести случаите психоанализата да отрича твърдения, изказани от друга гледна точка; обикновено тя само добавя нещо ново и понякога този подминаван дотогава момент наистина се оказва същественият. Несъмнено трябва да се признае ролята на физиологичните състояния от рода на леко неразположение, разстройства на кръвообращението, изтощеност за възникването на говорните грешки — ежедневният личен опит ще ни убеди в това. Но колко малко ни обяснява то! Преди всичко това не са необходими за грешката условия; говорните грешки са не по-малко възможни при пълно здраве и нормално самочувствие. Тъй че тези физиологични моменти имат само улесняваща и благоприятстваща роля за специфичния психичен механизъм на говорните грешки. Веднъж илюстрирах това положение с едно сравнение, което ще повторя и тук, защото не съм открил по-добро. Представете си, че се разхождам в тъмна нощ на усамотено място, напада ме някакъв скитник и ми задига часовника и кесията; понеже не съм видял ясно лицето на крадеца, аз подавам в най-близкия полицейски участък жалба със следното съдържание: „Безлюдността и мракът току-що ми ограбиха ценните вещи“. Полицейският комисар има право да ми отговори: „Вие, струва

ми се, сте в плен на крайно механистично виждане. Нека по-добре да разглеждаме нещата така: под закрилата на мрака, подпомогнат от безлюдността, неизвестен крадец е изтръгнал от вас ценностите ви. Главната задача във вашия случай е да открием този крадец. Тогава има надежда да му отнемем откраднатото“. Психо-физиологичните моменти като възбуда, разсеяност, отклоняване на вниманието очевидно ни предлагат твърде малко за целите на обяснението. Това са само фрази, паравани, пред които не бива да се спираме. Въпросът по-скоро е в това, кое е предизвикало възбудата или отклонението на вниманието. Влиянието на звуковете, сходството между думите и словесните асоциации също трябва да се признаят за значими. Те улесняват сгрешаването като му сочат пътищата, по които може да тръгне. Но ако имам пред себе си някакъв път, непременно ли ще тръгна по него? Нужен е още мотив, за да го избира, и сила, с която да се придвижвам. Тъй че тези връзки между звуковете и думите са, също както физиологичните състояния, само улесняващи говорната грешка моменти и не могат да дадат същинското ѝ обяснение. Не забравяйте, че в огромния брой случаи речта ни съвсем не се смущава от обстоятелството, че използваните думи напомнят по звученето си други, че са тясно свързани с противоположните им понятия или с други обичайни асоциации. У философа *Вунт* можем да намерим твърдението, че говорните грешки се получават, когато вследствие на лесно изтощение склонността към асоцииране взема връх над речевата интенция. Това би звучало много добре, ако не противоречеше на опита, според който в ред случаи липсват физиологичните, а в други — асоциативните фактори за грешката.

Особено интересен е за мен следващият ви въпрос: по какъв начин се разкриват двете интерфериращи тенденции. Вие може би и не подозирате колко важен е той. Нали едната от двете, разстроена тенденция, не подлежи на съмнение — тя е известна на лицето, допуснало грешката, и то държи на нея. Предмет на съмнение може да бъде само втората, разстройващата тенденция. Но вече чухме и вие сигурно не сте забравили, че в редица случаи тази тенденция е също така ясна. Тя проличава в самата грешка, ако не се побоим да ѝ дадем право. Президентът, който изрича противоположното — ясно е, че иска да открие заседанието, но не по-малко ясно е също, че му се иска да го закрие. Това е така очевидно, че не се нуждае от никакво тълкуване.

Но как може да се отгатне смущаващата тенденция в другите случаи, при които тя само изопачава първоначалната, без да се разкрива напълно?

В цяла редица от случаи я разчитаме много просто и сигурно — по същия начин, по който се открива и разстроена тенденция. Нея говорещият ни съобщава сам; след като е сгрешил, той веднага възстановява първоначално замислените думи. „Това ще *протъжи*, не ще продължи още месец.“ Питаме го: „Защо най-напред казахте «протъжи»?“. Той отговаря: „Исках да кажа: това е *тъжна* история“. В другия пример „изсвиниха се“, говорещият също потвърждава, че най-напред е искал да каже: „Това е свинщина“, но после се е въздържал и думите му са взели друга насока. И така разкриването на изопачаващата тенденция се извършва с такава сигурност, с каквато и разкриването на изопачената. И аз нарочно си послужих за това с примери, чието съобщаване и тълкуване не изхожда нито от мен, нито от някой мой привърженик. Но и в двата случая беше нужна известна интервенция, за да се стигне до решението. Трябваше да попитаме говорещия как е допуснал грешката, какво би могъл да каже за нея. Инак той може би щеше да я отмине, без да ѝ търси обяснение. Но на запитването той отговори с първото, което му хрумна. Ето, виждате ли, тази малка интервенция и нейният успех вече са психоанализа, първообраз на всяко психоаналитично изследване, което ще предприемем по-нататък.

Дали не съм прекалено подозрителен като предполагам, че в момента, в който психоанализата се появи пред очите ви, у вас се надигна съпротива срещу нея? Не ви ли се ще да ми възразите, че сведенията на човека, който е допуснал грешката, нямат пълна доказателствена сила? Според вас той се стреми да отговори на искането ни, да обясни грешката и така казва първото, което му хрумва, стига то да му изглежда приемливо като обяснение. Това не е доказателство, че грешката е настъпила тъкмо по този начин. Може да е така, но може и да не е. Можело е да му хрумне и нещо друго, също толкова и дори още по-подходящо.

Странно колко малко уважение изпитвате пред психичния факт! Представете си, че някой е предприел химически анализ на някакво вещество и е установил, че дадена негова съставка тежи толкова и толкова милиграма. От това тегло могат да се направят определени

изводи. Мислите ли, че на един химик ще му хрумне да оспорва тези изводи с мотивировката: изолираната субстанция можеше да има и друго тегло? Всеки се подчинява на факта, че е имала тъкмо такова тегло, а не друго, и уверено строи върху този факт по-нататъшните си заключения. Но когато имаме психичния факт, че на запитания е дошло определено хрумване, вие не го признавате и казвате, че е могло да му хрумне и нещо друго! Вие сте в плен на илюзията за някаква психическа свобода и не желаете да се откажете от нея. Съжалявам, но тук аз съм категорично несъгласен с вас.

Сега вие ще изоставите тези аргументи, но само за да възобновите съпротивата си на друго място. Вие продължавате: „Разбираме, че специалната техника на психоанализата се състои в това анализираният да съобщава сам решението на проблемите“. Хайде тогава да вземем друг пример, онзи, в който ораторът приканва събранието да се оригне за здравето на директора. Ще кажете, че в този случай разстройващата тенденция е желанието за обида; то е, което се изпречва пред изразяването на почит. Но това е просто ваше си тълкуване, опиращо се на други наблюдения. Ако в този случай попитате сгрешилия, той няма да потвърди, че е искал да унизи директора, по-скоро енергично ще го отрича. Защо не се отказвате от недоказаното си тълкуване при такова недвусмислено възражение?

Да, този път попаднахте на нещо много важно. Представям си непознатия оратор; той навярно е асистент на директора, в чиято чест е тържеството, или е дори вече частен доцент, млад човек с отлични перспективи. Ще настоя на въпроса, дали все пак не е усетил у себе си нещо, противопоставящо се на поканата да бъде почетен директорът. Ала зле си изпащам. Той губи търпение и изведнъж се нахвърля върху мен: „Слушайте, престанете с тоя разпит, че ще ме изкарате от кожата. Ще провалите цялата ми кариера с вашите подозрения. Просто казах «aufstoßen» вместо «anstoßen», защото в същото изречение вече два пъти бях изговорил «auf». Това е, което *Мерингер* нарича отзвук, и повече тук няма какво да се рови. Разбрахте ли? Стига!“.

М-да, изненадваща реакция, наистина много разпалено отричане. Ясно е, че повече нищо няма да постигна при този млад човек, но си мисля, че той издава твърде силна лична заинтересованост да не се види в грешката му някакъв смисъл. Може би и вие ще се съгласите, че не е редно да реагира толкова грубо на едно чисто теоретично

изследване. Но в крайна сметка, ще кажете, той сигурно знае какво е искал и какво не.

Дали наистина знае? Може би тъкмо в това е въпросът.

Сега сигурно смятате, че сте ме поставили натясно. Това значи е вашата техника, ви чувам да казвате. Ако човекът, допуснал грешка на езика, ѝ даде обяснение, което ви се харесва, вие го обявявате за решаващата инстанция. „Той сам си го каза“. Но ако това, което казва, не ви влиза в сметката, изведнъж започвате да твърдите, че е недостоверно, че не бива да му се вярва.

Да, това наистина е така. Мога обаче да ви опиша аналогичен случай, при който се действа със същата чудовищна несправедливост. Когато обвиняемият се признае за виновен, съдията вярва на признанието му; но отрича ли вината си, не му вярва. Ако беше другояче, нямаше да има правораздаване и мисля, че въпреки случващите се понякога грешки вие одобрявате тази система.

Но няма вие сте съдия, а човекът, допуснал грешка на езика — обвиняем? Да не би тази грешка да е престъпление?

Може би не бива да отхвърляме дори и такова сравнение. Но вижте само до какви дълбоки несъгласия стигнахме, след като се позадълбочихме в тези на пръв поглед така безобидни проблеми на грешките. Несъгласия, които в момента съвсем не знаем как да преодолеем. Засега аз ви предлагам един компромис, основаващ се на сравнението със съдията и обвиняемия. Ще се съгласите с мен, че смисълът на една грешка не подлежи на съмнение, ако анализираният го съобщава сам. В замяна аз ще ви призная, че не може пряко да се постигне доказване на предположения смисъл, ако анализираният отказва да дава сведения или естествено, ако не е налице, за да ги даде. В този случай ние, както и в съдопроизводството, сме принудени да се ръководим от улики, които налагат едно или друго решение с по-голяма или по-малка вероятност. По практически съображения в съда се отсъжда виновност и само въз основа на улики. Ние не сме принудени на това, но и нищо не ни задължава да се откажем от употребата на улики. Заблуждение е да се мисли, че една наука се състои само от строго доказани тези, и е неправилно да се изисква такова нещо. Подобно изискване може да поставя само властолюбив дух, който има нужда да замени религиозния си катехизис с друг, макар и научен. Катехизисът на науката съдържа малко безспорни

твърдения, повечето са такива, които тя е довела до едно или друго равнище на вероятност. Да можеш да се удовлетвориш с такава приблизителност и да продължиш конструктивната работа въпреки липсата на окончателни доказателства — това дори е една от чертите на научното мислене.

Откъде обаче вземаме опорните точки за нашите интерпретации, уликите за нашето доказателство, в случаите, когато анализираният не разкрива сам смисъла на грешката си? От различни посоки. Най-напред по аналогия с други феномени, например, когато твърдим, че изопачаването на лични имена при грешка има същия обиден смисъл, както преднамереното им изопачаване. Освен това и от психичната ситуация, в която се е случила грешката, от представата ни за характера на допусналото я лице и от въздействията върху това лице преди грешката, спрямо които тя може би е реакция. По правило най-напред извършваме тълкуването според общи принципи и дотогава то все още е само хипотеза, предложение за тълкуване, после му търсим потвърждение чрез изследване на психичната ситуация. Понякога трябва да изчакаме настъпването на събития, които грешката сякаш предсказва, за да потвърдим предположението си.

Не е лесно да ви приведа доказателства за това, ако трябва да се ограничи в областта на говорните грешки, макар че и тук има отделни хубави примери. Младежът, който предложил на дамата едновременно да придружи и обиди (*begleitdigen*), несъмнено е стеснителен; госпожата, на чийто мъж е позволено да яде и пие това, което тя иска, ми е позната като енергична жена, умееща да налага волята си у дома. Или вземете следния случай: на общо събрание на „Конкордия“^[6] един от младите членове произнася рязко опозиционна реч, в която нарича ръководителите на дружеството „господа *Vorschußmitglieder*“^[7], което, изглежда, произлиза от „*Vorstand*“ и „*Ausschuß*“^[8]. Можем да предположим, че у него се е зародила противоречаща на опозицията му тенденция, която изхожда от нещо, свързано с аванс. И наистина научаваме от наше доверено лице, че ораторът постоянно се намирал в парични затруднения и тъкмо по това време бил подал молба да му се отпусне заем. Тъй че за смущаваща интенция действително трябва да се приеме мисълта: „Бъди по-умерен в нападките си, това са същите хора, които трябва да ти отпуснат аванса“.

Ще ви демонстрирам по-голямо разнообразие от такива доказателства по улики, когато премина към широката сфера на другите видове грешки.

Когато някой забрави иначе добре познатото му име или го запомня с мъка въпреки всичките си старания, това ни навежда на предположението, че той има нещо срещу носителя на името, че не обича да си спомня за него. Вземете за пример анализа на следната психична ситуация, в която се е случила такава грешка:

„Господин Y. се влюбва безответно в една дама, която скоро след това се омъжва за господни X. Макар че Y. отдавна познава X. и дори има с него делови връзки, той непрестанно забравя името му, тъй че многократно трябвало да пита за него други хора, когато му се налагало да пише на X.“^[9]

Очевидно господин Y. не желае да чува за своя щастлив съперник.

„Да изчезне всеки спомен.“^[10]

Или: Една жена пита лекаря за здравето на обща позната, но я нарича с моминското ѝ име. Забравила е името, което приятелката ѝ е приела след сватбата си. По-късно си признава, че била много недоволна от нейния брак и не можела да търпи мъжа ѝ.^[11]

За забравянето на имена ще говорим и в други аспекти; засега ни интересува главно психичната му ситуация.

Забравянето на намерения може най-общо да се разглежда като причинено от противоположен импулс, според който изпълнението на намерението е нежелано. Така мислим не само ние в психоанализата, такава е всеобщото разбиране на хората, в живота всички се придържат към него и само на теория го отричат. Покровителят, който се извинява пред своето протеже, че е забравил молбата му, не е оправдан в неговите очи. Протежето веднага ще си рече: „Той не дава пет пари за мен; обеща, но всъщност не иска да го направи“. Така в някои отношения забравянето бива осъждано и в живота и като че ли няма разлика между популярното и психоаналитичното схващане за тази грешка. Представете си домакиня да посреща госта си с думите: „Как, идвате днес? Аз съвсем забравих, че за днес съм ви поканила“. Или младеж, комуто се налага да признае на любимата си, че е забравил да иде на последната им среща. Той положително няма да си го признае, а ще измисли на бърза ръка най-невероятни пречки, поради

които не е могъл нито да отиде, нито по-късно да ѝ се обади. Че в армията забравянето не е никакво извинение и не предпазва от наказание, това е всеизвестно и трябва да се съгласим, че е правилно. В този случай хората изведнъж стават единодушни, че грешката има определен смисъл. Защо тогава не са достатъчно последователни да приемат същото и за другите видове грешки? Разбира се, и това си има обяснение.

След като забравянето на намерения има несъмнен смисъл дори за лаиците, сигурно няма да ви изненада, че и писателите го използват в този му смисъл. Който от вас е чел или гледал „Цезар и Клеопатра“ от Б. Шоу, ще си спомни как в последната сцена отиващият си Цезар е преследван от мисълта, че е забравил да извърши нещо. Най-сетне си спомня какво е то: да се сбогува с Клеопатра. Чрез тази малка перипетия писателят е искал да придаде на Цезар превъзходство, каквото той не е имал и не се е и старал да има. От историческите източници ще научите, че Цезар е наредил Клеопатра да го последва в Рим и че тя е била там със своя малък Цезарион по време на Цезаровото убийство, след което е трябвало да избяга от града.

Случаите със забравянето на намерения са по правило толкова ясни, че стават непригодни за нашата цел — да разкриваме смисъла на грешката по особеностите на психичната ситуация. Затова нека се обърнем към друга особено многозначна и неясна грешка — загубването и затурянето на вещи. Сигурно ще ви се види неправдоподобно, че може да сме вложили умисъл в загубването, една случайност, която често преживяваме твърде болезнено. Но има много наблюдения като следното: млад човек загубил молива си, на който много държал. Предния ден бил получил писмо от свой роднина, завършващо с думите: „В момента нямам нито желание, нито време да подкрепям твоето лекомислие и мързела ти“^[12]. А моливът му бил подарък именно от този роднина. Разбира се, без това съвпадение на загубата с получаването на писмото не бихме могли да твърдим, че в нея има пръст желанието за освобождаване от неприятното преживяване. Подобни случаи са твърде чести. Човек загубва предмети, когато си е развалил отношенията с онзи, от когото ги е получил или когато на самия него са му вече омръзнали и си търси повод да ги замени с по-добри. На същото намерение спрямо предмета служат естествено и изпускането, счупването, повреждането му.

Можем ли да приемем за случайност, че едно дете тъкмо преди рождения си ден изгубва или счупва свои вещи, например училищната чанта или часовника си?

Който е изпитвал достатъчно често досадата да не се сеща къде е сложил някоя вещ, не ще иска да повярва, че и при затуриянето има умисъл. И все пак не са рядкост примерите, когато обстоятелствата около затуриянето говорят за намерение да се отстрани предметът временно или трайно. Може би най-хубавият пример от този вид е следният:

Един млад човек ми разказа: „Преди години в моя брак имаше недоразумения. Намирах жена си прекалено студена и макар да признавах с готовност големите ѝ достойнства, ние живеехме един до друг без нежност. Веднъж тя ми донесе от разходката си книга, която купила, защото мислела, че ще ме интересува. Благодарих ѝ за тази проява на «внимание», обещах да прочета книгата, прибрах я при себе си и повече не я видях. Изминаха месеци, през които аз от време на време си спомнях за изгубената книга, но напразно я търсех. Около половин година по-късно се разболя обичната ми майка, която живееше отделно от нас. Жена ми отиде да се грижи за свекърва си. Състоянието на болната сериозно се влоши и даде възможност на жена ми да се прояви откъм най-добрите си страни. Една вечер се връщам вкъщи, изпълнен с възхищение и благодарност. Пристъпвам към писалището, отварям едно от чекмеджетата неволно, но сякаш с увереността на сомнамбул, и най-отгоре намирам така дълго липсвалата, затурираната книга“.

С угасването на мотива идва краят на затуриянето на предмета.

Дами и господа! Бих могъл да продължа до безкрай с описанието на подобни примери. Но не искам да го правя тук. В книгата ми „Психопатология на всекидневието“ (излязла за първи път през 1901 г.) можете да намерите пребогата казуистика за изучаване на грешките.^[13] Всички тези примери показват едно и също: вероятността грешките да имат свой смисъл и начина, по който този смисъл може да се отгатне или докаже чрез съпътстващите ги обстоятелства. Днес ще бъда по-кратък, тъй като се ограничихме до намерението да извлечем от изучаването на тези феномени полза за въведението в психоанализата. Трябва да се спра само още върху две групи наблюдения, върху

струпването и комбинирането на грешки и върху потвърждаването на нашите тълкувания от настъпили по-късно събития.

Верижните и комбинирани грешки са несъмнено най-висшите представители на своя вид. Ако нашата задача беше само да докажем, че грешките могат да имат смисъл, щяхме поначало да се спрем единствено на тях, тъй като смисълът им е ясен дори за най-непрозорливия ум, издържа и най-критичната преценка. Подобно натрупване на грешки разкрива една упоритост, която трудно може да бъде плод на случайност — присъща е на преднамереността. И накрая взаимозаменянето на отделните видове грешки ни показва кое е важното и същественото при грешката: не нейната форма или средства, които използва, а намерението, на което самата тя служи и което трябва да се постигне независимо по какъв начин. Ще ви приведа един случай на многократно забравяне. *Ъ. Джоунс* разказва, че веднъж, необяснимо защо, оставил едно писмо да лежи на бюрото му в продължение на няколко дена. Най-сетне решил да го изпрати, но от пощата му го върнали, понеже бил забравил да напише адреса. След като го адресирал, го занесъл отново на пощата, но този път забравил пък да му залепи марка. И тогава вече трябвало да си признае, че не му се иска да изпрати това писмо.

В друг случай се комбинират вземането на предмет по погрешка и загубването му. Една дама заминава за Рим със зет си, прочут артист. Живеещите в Рим немци му устройват тържествено посрещане и между другото му подаряват античен златен медальон. Дамата се огорчава, че зет ѝ не оценил достатъчно хубавия подарък. Когато сестра ѝ идва на нейно място и тя се връща обратно вкъщи, открива при разопаковането на багажа, че е взела — неизвестно как — медальона. Веднага пише за това на зет си, като му обещава, че още утре ще му изпрати задигнатата вещ. На следващия ден обаче медальонът се оказва така ловко затурен, че е невъзможно да бъде открит и изпратен, и тогава на дамата започва да ѝ се изяснява какво означава нейната разсеяност, а именно — че иска да задържи медальона за себе си.

Вече ви дадох пример за съчетаването на забравяне със заблуждение, когато един човек най-напред забравил за уговорената среща, а следващия път, внимавайки много да не я забрави, отишъл в погрешен час. Съвсем аналогичен случай от собствения си опит ми

разказва мой приятел, който освен научни има и литературни интереси: „Преди няколко години приех да бъда избран в ръководството на едно литературно дружество, защото мислех, че дружеството би могло да ми помогне да прокарам една моя пиеса. Затова участвах редовно, макар и без особен интерес, в заседанията, които се провеждаха всеки петък. Преди няколко месеца театърът в град Ф. обеща да постави драмата ми и оттогава редовно ми се случва да забравя за заседанията на дружеството. Когато получих от тях писмено напомняне, се засрамах много, упреквах се, че е подло да занемарявам задълженията си сега, когато вече нямам нужда от хората, и твърдо реших следващия петък да не забравя за заседанието. Напомнях си за това отново и отново, докато най-сетне се изправих пред вратата на заседателната зала. За мое смайване тя беше заключена, заседанието беше свършило; оказа се, че съм сбъркал деня — беше вече събота“.

Би било занимателно да изреждаме още подобни наблюдения, но нека продължим нататък. Искам да хвърлим поглед върху онези случаи, в които нашето тълкуване трябва да чака потвърждение от бъдещето.

Разбира се, главната тяхна особеност е, че моментната психична ситуация им е непозната или е недостъпна за нашето изследване. Затова тълкуването ни представлява само предположение, на което самите ние не придаваме голяма тежест. По-късно обаче се случва нещо, което ни показва колко основателно е било тълкуването ни още тогава. Веднъж бях на гости у новобрачна двойка, където младата жена със смях разказа последното си преживяване: В деня след завръщането си от сватбеното пътешествие отишла при неомъжената си сестра, за да излязат, както по-рано, заедно на покупки, докато съпругът ѝ бил зает със своите си работи. Изведнъж един господни от отсрещния тротоар ѝ направил впечатление и тя извикала, смущавайки сестра си: „Виж, господин Л.“. Била забравила, че от няколко седмици този господин е неин съпруг. Аз се ужасих от разказа, но сам не посмях да повярвам в налагащите се изводи. Спомних си тази малка история години по-късно, когато въпросният брак бе приключил по възможно най-нещастния начин.

А. Медер разказва за една дама, която в деня преди сватбата си забравила да изпробва сватбената си рокля и за отчаяние на шивачката

си спомнила чак късно вечерта. Той свързва това забравяне с последвалия скоро след сватбата развод. Аз познавам една разведена дама, която и преди развода често подписваше документи с моминското си име. Познавам също жени, изгубили по време на сватбеното пътешествие брачната си халка, на която случайност изходът на брака им придава ясен смисъл. А ето ярък пример с подобър завършек. За един прочут немски химик разказват, че бракът му не се осъществил, защото той забравил часа на бракосъчетанието и вместо в черквата отишъл в лабораторията си. Той проявил достатъчно благоразумие да не повтаря опита и доживял като ерген до дълбока старост.

Може би и на вас ви минава през ума, че в тези примери грешките са заели мястото на прокобите или предзнаменованията от древността. И наистина част от предзнаменованията не са били нищо друго, освен грешки, напр., когато някой се спънал или паднал. Други обаче са имали характера на обективни случки, не на субективни действия. Но едва ли ще повярвате колко трудно е понякога да се реши дали дадено събитие спада към едната или към другата грешка. Действията така често успяват да се маскират като пасивни преживявания!

Всеки от нас, който има зад себе си малко по-голям житейски опит, навярно ще си каже, че е щял да си спести много разочарования и болезнени изненади, ако е намирал кураж и решителност да разглежда дребните грешки в отношенията между хората като предзнаменования и като признаци за скритите им намерения. Обикновено човек не се решава, защото му се струва, че така би станал отново суеверен, този път чрез посредничеството на науката. При това не всички предзнаменования се сбъдват, а вие ще разберете от нашите теории, че няма и защо да се сбъдват всичките.

[1] Рефрен из операта „Сватбата на Фигаро“ от В. А. Моцарт. — Б.нем.изд. ↑

[2] В оригинала: „draut“ от „dauert“ и „traurig“. — Б.пр. ↑

[3] В оригинала: „zum Vorschein gekommen“ от „Schweinereien“ и „zum Vorschein kommen“. — Б.пр. ↑

[4] Свинско каре (нем.). — Б.пр. ↑

- [5] „Апопо“ на немски напомня за думата „дупе“ (Роро). — Б.пр. ↑
- [6] Виенско журналистическо обединение. — Б.нем.изд. ↑
- [7] Букв. „членове на аванса (форшус)“. — Б.пр. ↑
- [8] „Форщанд“ и „аусшус“ — синоними за „ръководен орган“. — Б.пр. ↑
- [9] По К. Г. Юнг. ↑
- [10] Из стихотворение на Х. Хайне. — Б.нем.изд. ↑
- [11] По А. А. Брил. ↑
- [12] По Б. Дантер. ↑
- [13] Също и в сборниците на А. Медер (на френски), А. А. Брил (на английски), Ъ. Джоунс (на английски), Й. Стереке (на холандски) и др. ↑

ЛЕКЦИЯ IV

ГРЕШКИТЕ

(КРАЙ)

Дами и господа! От досегашната си работа можем да заключим, че грешките имат свой смисъл, и да положим това заключение в основата на по-нататъшните си изследвания. Нека още веднъж подчертаем: ние не твърдим — а и не се нуждаем от такова твърдение за нашите цели, — че всяка срещана грешка има смисъл, макар аз да го смятам за вероятно. Достатъчно е, че откриваме такъв смисъл сравнително често и при различни видове грешки. Впрочем отделните видове грешки се различават в това отношение. Между говорните, писмените и други подобни грешки може да има и такива с чисто физиологична причина, докато при забравянето (на имена и намерения, на мястото на предмети и т.н.) ми е трудно да повярвам в такава възможност; съществуването на непреднамерено загубване е много вероятно; само част от срещащите се в живота заблуждения се подчиняват на нашата гледна точка. Имайте предвид тези уговорки при по-нататъшното изложение, в което ще изхождаме от възгледа, че грешките са психични актове, възникващи от интерференцията между две различни намерения.

Това е първият резултат на психоанализата. Досега психологията не знаеше нищо за съществуването на такива интерференции и за възможността те да пораждаат подобни явления. Ние разширихме значително сферата на психичното и спечелихме за психологията феномени, които по-рано не се смятаха за неин предмет.

Нека още малко задържим вниманието си върху твърдението, че грешките са „психични актове“. Съдържа ли то нещо повече от другото ни твърдение, че те имат смисъл? Мисля, че не; първото твърдение е само по-неопределено и допускащо недоразумения. Всичко, което се наблюдава в областта на душевния живот, може да се нарече душевен феномен. Скоро ще стане ясно, че същественото тук е дали отделната душевна проява е пряко следствие от телесни,

органични, материални въздействия, в който случай тя не е обект на психологията, или произтича на първо място от други душевни процеси и някъде зад тях започва веригата на органичните причини. Когато наричаме едно явление душевен процес, ние имаме предвид последния случай и затова е по-добре да приемем формулировката: явлението е смислено, то има смисъл. Под смисъл разбираме значение, намерение, тенденция и място в един ред от психични взаимовръзки.

Съществуват редица други явления, които са твърде сходни с грешките, но не могат да се нарекат така. Определяме ги като *случайни* и *симптоматични* действия. То също имат характера на нещо немотивирано, дребно и незначително, но освен това носят по-ясно и чертите на нещо излишно. От грешките те се различават по липсата на друго намерение, на което да противодействат и да го смущават. От друга страна, те се сливат с онези жестове и движения, които смятаме за израз на чувства. Към тези случайни действия спадат всички извършвани като на игра, привидно безсмислени манипулации с дрехите, с части от тялото, с предмети, които са в обсега ни, както и прекратяването на тези манипулации, а също и мелодиите, които си тананикаме. Аз издигам пред вас тезата, че всички тези феномени имат смисъл и подлежат на същото тълкуване, както и грешките, че те са дребни прояви на други, по-важни душевни процеси, че са пълноправни психични актове. Но мисля да не се спирам върху това ново разширение на сферата на душевните явления, а да се върна към грешките, тъй като при тях важните за психоанализата въпроси могат да се видят с по-голяма яснота.

Най-интересните въпроси, които поставихме във връзка с грешките и на които още не сме отговорили, са следните: казахме, че грешките са резултат от интерференцията на две различни намерения, от които едното разстройва другото. Разстроеното намерение не повдига други въпроси, но за разстройващото бихме искали да знаем, първо, каква е неговата природа и, второ, как се отнася то към разстроеното.

Позволете ми да взема отново говорната грешка за представител на целия род и да отговоря най-напред на втория въпрос.

Разстройващото намерение при говорната грешка може да бъде в съдържателна връзка с разстроеното, като му противоречи, коригира го или го допълва. Но — по-загадъчният и по-интересен случай — то

може в съдържателно отношение да няма нищо общо с разстроеното намерение.

Доказателства за първия случай можем лесно да намерим сред вече познатите ни примери и сред други подобни. Почти във всички случаи, при които човек изговаря обратното на онова, което е възнамерявал да каже, разстройващото намерение е противоположно на разстроеното, грешката изразява конфликт между две несъвместими желания. „Обявявам заседанието за открито, но ми се иска вече да съм го закрил“ е смисълът в грешката на президента. Политически вестник, обвинен в подкупност, се защитава чрез статия, кулминация на която би трябвало да са думите: „Нашите читатели ще потвърдят, че ние винаги сме се застъпвали най-безкористно за благото на обществото“. Но редакторът, натоварен с написването на статията, пише: „най-користно“. Това значи, че той си мисли: „Трябва да пиша така, но знам, че не е вярно“. Един депутат, който в речта си пред германския райхстаг (ноември 1908 година) приканва да се казва истината на императора безрезервно (*rückhaltlos*), навярно е дочул вътрешен глас, изплашен от неговата дързост и затова превръща „*rückhaltlos*“ в „*rückgratlos*“ (безгръбначно).

В познатите ви примери, приличащи на съкращения или съгъствания, се касае за корекции, допълнения или продължения, чрез които се изразява втора, паралелна тенденция. „*Изясниха* се някои неща, но право да си кажем това бяха *свинцини*“, тъй че: „*изсвиниха* се някои неща“. — „Хората, които разбират това, се броят на *пръст*.“ — Или „Мъжът ми може да яде и пие, каквото му се иска. Но знаете, че *аз* не търпя той да има своя воля, тъй че: той може да яде и пие каквото *ми* се иска.“ И така във всички тези случаи грешката произлиза от съдържанието на самото разстроено намерение.

Другият вид връзка между двете интерфериращи намерения изглежда странна. Ако разстройващото намерение няма нищо общо със съдържанието на разстроеното, то откъде се взема и защо се появява точно в този момент? Наблюдението, което единствено може да ни даде отговор в този случай, разкрива, че грешката произлиза от мисли, занимавали лицето малко преди дадения момент и отразяващи се сега по този начин, все едно дали преди това са били изречени, или не. Тъй че тук грешката действително може да се нарече отзвук, но не е задължително да бъде отзвук от произнесени думи. В случая също не

липсва асоциативна връзка между разстройващото и разстроено, обаче тя не е съдържателна, а изкуствена, често породила се по много сложен път.

Чуйте един прост пример за такава грешка, мое наблюдение. Веднъж срещам в красивите наши Долонити две познати от Виена, пременени като туристи. Придружавам ги донякъде, като по пътя говорим за удоволствията, но и за трудностите на туризма. Едната от дамите признава, че развлечението си има някои неудобства. „Вярно, никак не е приятно цял ден да маршируваш така под слънцето, а блузата и ризата ти да са просмукани от пот.“ Изричайки тези думи, тя леко се запъна. След това продължи: „Но после, като си отидеш *вгащи* и се преоблечеш...“. Тази говорна грешка не сме анализирали, но мисля, че лесно ще я разберете. Дамата имаше намерение да бъде по-подробна в изброяването и да каже: блузата, ризата и гащите. Заради благоприличието гащите бяха спестени, но в следващото, по съдържание съвсем независимо изречение произнесената дума се появи като изопачение на сходно звучащото „вкъщи“.

Сега вече можем да се обърнем към главния, дълго отлаган въпрос, какви са тези намерения, които се проявяват по такъв необикновен начин като смущения на други намерения. Най-различни, разбира се, но ние ще се опитаме да открием общото между тях. Ако разгледаме голям брой примери в такъв аспект, то скоро се оформят три групи. Към първата принадлежат случаите, при които смущаващата тенденция е известна на говорещия и освен това е почувствана от него преди грешката. Така при „изсвиниха се“ говорещият не само признава, че е окачествил дадените събития като „свинщини“, а и че е имал намерението да го изрече, но после се е отказал. Втората група образуват онези случаи, при които говорещият също признава за свое смущаващото намерение, без да знае, че то е било активно у него тъкмо преди грешката. Той приема нашето тълкуване на грешката му, като донякъде е изненадан от него. Примери за такова поведение е може би по-лесно да се намерят сред другите видове грешки, отколкото сред говорните. В третата група грешки тълкуването на смущаващото намерение решително се отхвърля от говорещия; той не само отрича да го е имал преди грешката, а твърди, че то поначало му е съвсем чуждо. Спомнете си примера с оригването и направо неучтивия отказ, който получих на предложеното от мен

тълкуване. Знаете, че по въпроса за тези случаи още не сме постигнали съгласие. Аз не приемам сериозно възраженията на оратора и продължавам непоколебимо да държа на тълкуването си, докато вие, струва ми се все пак сте впечатлени от неговата съпротива и се питате дали не трябва да се откажем от тълкуването на такива грешки и да ги приемем за чисто физиологични актове в доаналитичния смисъл. Представям си какво ви плаши. Моето тълкуване съдържа допускането, че у говорещия могат да се изявят намерения, за които той самият не знае нищо, аз обаче съм в състояние да ги разкрия въз основа на някои признаци. Пред такова необичайно и свързано с важни последствия допускане вие се стъписвате. Разбирам ви и засега ви оправдавам. Но нека да сме наясно: ако искате да прилагате последователно провереното върху толкова много примери схващане за грешките, ще трябва да се решите да приемете въпросното плашещо ви допускане. Ако ли не, ще трябва да се откажете от току-що постигнатото разбиране на грешките.

Да се спрем още малко на онова, което обединява трите групи и е общо за трите механизма на говорна грешка. За щастие то е съвсем ясно. При първите две групи говорещият приема смуцаващата тенденция; в първата група, освен това той я чувства непосредствено преди да сгреша. И в двата случая обаче тя бива *изтласкана*. *Говорещият решава да не я допусне в речта си и тогава прави грешката, тоест изтласканата тенденция против волята му си проправя път в речта, като променя израза на допуснатата от него интенция, смесва се с нея или направо я измества.* Такъв е механизмът на говорните грешки.

От своя гледна точка аз мога прекрасно да съгласувам описания дотук механизъм с процеса, който се извършва в третата група. Трябва само да приема, че тези три групи се различават по степента на изтласкване на интенцията. В първата група интенцията е налице и говорещият я възприема преди изказването си; едва тогава тя бива отблъсната, за което си отмъщава чрез говорната грешка. При втората група изтласкването е още по-силно; интенцията вече не се възприема преди изказването. Забележителното е, че това съвсем не ѝ пречи да предизвиква грешката! Нейното поведение тук ни улеснява при обяснението на процеса в третата група. Ще се одързостя да допусна, че в грешката може да намери израз и такава тенденция, която е била

потисната от дълго, може би много дълго време, говорещият не я възприема и затова отрича нейното съществуване. Но да оставим настрана проблема на третата група; наблюденията върху другите случаи налагат извода, че *потискането на желанието да се каже нещо е задължително условие за появата на говорна грешка*.

Ето че напреднахме още малко в разбирането на грешките. Знаем не само че те са душевни актове, в които се откриват смисъл и преднамереност, не само, че се пораждат от интерференцията на две различни намерения, а и че едното от намеренията трябва да е претърпяло известно изтласкване, за да се изрази чрез смущаване на другото. Трябва то самото да е било разстроено, преди да стане разстройващо. Разбива се, това още не е пълното обяснение на явленията, които наричаме грешки. Вече виждаме да изникват нови въпроси и изобщо предчувстваме, че колкото повече напредваме в нашето разбираме, толкова повече въпроси ще се породят. Можем например да запитаме защо всичко това не се извършва по по-прост начин. Щом като има намерение да се изтласка една тенденция, вместо да се реализира, то това изтласкване би трябвало да се извърши така, че тя да не се прояви с нищо, или пък ако не успее, то тя би трябвало да получи пълен израз. Грешките обаче са компромиси, наполовина успех, наполовина неуспех за двете тенденции, застрашеното намерение нито се потиска напълно, нито пък може — като оставим настрана отделни изключения — да излезе наяве ненакърнено! Вероятно са нужни специални условия, за да се получи такава интерференция или такъв компромис, но нямаме никаква представа какви биха могли да са те. Аз и не мисля, че ще разкрием тези неизвестни нам положения като се задълбочаваме по-нататък в изучаването на грешките. По-скоро ще се наложи да проникнем преди това в други тъмни сфери на душевния живот; едва аналогите, с които се срещнем там, ще ни дадат кураж за онези допускания, които са необходими за по-пълното изясняване на грешките. И още нещо! Боравенето с дребни признаци, с каквото постоянно се занимаваме в тази област, също крие своите опасности. Съществува едно душевно заболяване, комбинаторна параноя, при което неограничено се използват подобни дребни признаци, а не бих казал, че постигнатите по този начин изводи са винаги правилни. От такива опасности могат

да ни предпазят широката сфера на нашите наблюдения и множеството сходни впечатления от различни области на душевния живот.

И така на това място ще изоставим анализа на грешките. Трябва да ви предупредя още само за едно: запомнете начина, по който разглеждахме тези феномени, като образец. Този пример ви разкрива целите на нашата психология. Ние не само описваме и класифицираме явленията, а ги схващаме като прояви на борбата между отделни душевни сили, на израз на целенасочени тенденции, които взаимно се подкрепят или си противостоят. Ние схващаме душевните явления като *динамични*. В нашето гледище възприеманите феномени трябва да отстъпят мястото си на тенденции, за които можем само да предполагаме.

Тъй че повече няма да се задълбочаваме върху грешките, но бихме могли да се поразходим още из тази област, при което ще се срещнем с познати неща и ще открием някои нови. Ще се придържаме към приетото вече разделение на три групи говорни грешки съответно и по отношение на писмените грешки, на грешките при четене, на погрешното чуване, на забравянето с разновидностите му в зависимост от забравяните обекти (собствени имена, чужди думи, намерения, впечатления), на погрешните действия, на затурянето и загубването. Заблужденията, доколкото имат значение за нас, могат да се отнесат отчасти към забравянето, отчасти към погрешните действия.

Макар че разглеждахме говорните грешки толкова обстойно, все пак трябва да добавим още нещо. С тези грешки се свързват дребни афективни явления, които не са съвсем безинтересни. Никой не обича да допуска такива грешки; човек често не забелязва собствените, но никога не пропуска чуждите. В известен смисъл говорните грешки са заразителни; съвсем не е лесно да се говори за тях, без човек сам да почне да ги допуска. При най-незначителните им форми, които не ни разкриват кой знае какви скрити душевни механизми, мотивацията се открива лесно. Ако например някой е произнесъл дълга гласна като кратка поради някакво независимо как мотивирано смущение при дадената дума, то той разтяга някоя от следващите кратки гласни и допуска нова грешка, компенсирайки предишната. Същото става, когато е произнесъл нечисто или небрежно дифтонг, напр. *ei* или *oi* като *eі*, стреми се да го поправи, като променя някое следващо *eі* в *ei* или *oi*. Това, изглежда, се определя от съобразяването със слушателя,

който не бива да мисли, че на говорещия му е безразлично как борави с матерния си език. Второто компенсиращо изопачаване като че ли направо има за цел да обърне вниманието на слушателя върху първото и да го увери, че и говорещият го е забелязал. Най-честите, най-прости и незначителни говорни грешки представляват сливания и предзвучи, явяващи се при маловажни части на речта. Например в едно по-дълго изречение последната дума може да се измести напред. Това оставя впечатлението за нетърпение да се завърши фразата и, общо взето, говори за известна съпротива срещу това изречение или срещу цялото изказване. Така стигаме до гранични случаи, при които се заличават разликите между психоаналитичното и обикновеното физиологично разбиране на грешките. В тези случаи вероятно също е налице смуцаваща речевото намерение тенденция; тя обаче само издава присъствието си, без да разкрива своята цел. Предизвиканото от нея смущение се подчинява на някакви взаимни влияния между звуковете или на асоциации и може да се схване като отклоняване на вниманието от речта. Но нито това смущение на вниманието, нито действието на асоциациите определят същината на явлението. Неговата същина си остава наличието на смуцаваща речевото намерение интенция, чието естество обаче този път не може да се отгатне по нейните прояви, както става при по-добре изразените случаи на говорна грешка.

Писмените грешки, към които преминавам сега, съвпадат с говорните дотолкова, доколкото не можем да очакваме някакви нови аспекти. Тези грешки ще ни послужат може би само за допълнителна илюстрация на казаното. Толкова разпространените дребни сливания или измествания напред особено на последната дума са указание за обща неохота спрямо писането и нетърпение да се приключи по-бързо с него. По-ярките писмени грешки разкриват естеството и целта на смуцаващата тенденция. Но поначало, когато видим грешка в едно писмо, знаем, че с пишещия не всичко е било наред; невинаги обаче можем да установим какво го е смуцавало. Често писмените грешки, както и говорните, остават незабелязани за човека, който ги е допуснал. Показателно е следното наблюдение: някои хора имат навика да прочитат още веднъж писмото си, преди да го пускат. Други нямат този навик, но ако някой път по изключение го сторят, винаги се случва да открият и поправят очебийна грешка. Как може да се обясни

това? Като че ли тези хора все пак знаят, че са допуснали грешка. Трябва ли да повярваме в това?

Практическото значение на писмените грешки е свързано с един интересен проблем. Може би си спомняте случая с убиеца Х., който съумявал да си доставя чрез различни научни институти култури от много опасни болестотворни бактерии, представяйки се за бактериолог, а всъщност ги използвал, за да ликвидира свои близки по този най-модерен начин. Веднъж той написал оплакване до ръководството на такъв институт по повод неефикасността на изпратените му култури, но допуснал грешка и вместо „при опитите ми с мишки и морски свинчета“ съвсем ясно се четяло „при опитите ми с хора“. Грешката направила впечатление и на лекарите от института, но доколкото ми е известно, те не си извадили никакви заключения от нея. Как мислите? Не трябваше ли лекарите да приемат тази грешка за самопризнание и да предизвикат разследване, при което злодействата на убиеца щяха да бъдат осуетени навреме? Не е ли това случай, при който непознаването на нашето схващане за грешките е довело до практически важен пропуск? На мене лично подобна грешка несъмнено би ми се видяла много подозрителна, ала някои важни съображения не позволяват тя да се използва като признание. Грешката несъмнено е улика, но само тя не е достатъчна за започването на разследване. Тя наистина ни показва, че в ума на този човек се върти мисълта за заразяването на хора, не позволява обаче да кажем дали тази мисъл представлява престъпно намерение, или е просто безобидна фантазия. Възможно е дори човекът, допуснал такава грешка, с пълни субективни основания да отрече подобна фантазия, да я отхвърли като нещо, което му е свършено чуждо. По-късно, когато се спрем на разликата между психична и материална реалност, ще разберете още по-добре тези възможности. Но ето още един случай, при който в една грешка допълнително се открива неподозирано значение.

При прочитните грешки се натъкваме на психична ситуация, която определено се отличава от ситуацията при говорните и писмените грешки. Тук едната от двете конкуриращи се тенденции е заместена от сензорно въздействие и може би затова е по-малко устойчива. Та нали онова, което четем, не е продукт на нашия собствен душевен живот, за разлика от онова, което пишем. Затова в повечето

случаи прочитните грешки представляват пълно заместване. Написаната дума се замества с друга, като това може да стане само въз основа на сходство между думите, без съдържателна връзка между текста и грешката. Примерът, който дава *Лихтенберг* — „Агамемнон“ вместо „ангеномен“ — е най-добрият от тази група. Ако искаме да открием смущаващата тенденция, която причинява грешката, можем изобщо да не обръщаме внимание на текста и да започнем аналитичното изследване с двата въпроса: коя мисъл е най-близка до съдържанието на грешката и в каква ситуация е била допусната тази грешка. Понякога познаването на ситуацията е достатъчно за обяснението на грешката, напр. в случая, в който един човек броди из непознат му град, измъчван от известни нужди, и изведнъж вижда на първия етаж на една сграда голяма табела с надпис „Клозети“. Той успява още и да се учуди, че табелата е поставена толкова високо, преди да открие, че на нея пише „Корсети“. В други случаи тъкмо независимата от съдържанието на текста грешка изисква задълбочен анализ, който не може да се извърши без опит и доверие в психоаналитичната техника. Но обикновено обяснението на прочитните грешки е по-лесно. Заместващата дума по примера на „Агамемнон“ пряко разкрива породилите грешката мисли. В сегашните военни времена например е нещо обикновено да прочитаме имената на градовете и военачалниците, както и различните военни понятия, които се набиват в ушите ни, навсякъде, където срещнем подобни думи. Така на мястото на непознатото и неинтересното идва онова, което ни интересува и занимава мисълта ни. Отраженията на мислите засенчват новите възприятия.

И при прочитните грешки не липсват случаи от другия вид, при които самият текст събужда смущаващата тенденция, а после обикновено го превръща и в неговата противоположност. Когато е трябвало да прочетем нещо неприемливо за нас, анализът ще ни убеди, че силното ни желание да отречем написаното е довело до неговото изопачаване.

При първите, по-чести случаи на прочитни грешки отстъпват на заден план два момента, на които отредихме важна роля в механизма на грешките: конфликтът между две тенденции и изтласкването на едната от тях, която се обезщетява чрез грешката. Не че при прочитните грешки става обратното, но тук много повече ни се

натрапва доминирането на мислите, довели до грешката, отколкото евентуалното им предварително изтласкване. Тъкмо тези два момента обаче най-отчетливо се разкриват при различните ситуации на забравяне.

Забравянето на намерения е почти еднозначно, неговото тълкуване, както вече казахме, не се оспорва и от лаиците. Смущаващата намерението тенденция представлява винаги противоположно намерение, нежелание, за което остава само да разберем защо не се изразява по друг, по-неприкрит начин. Но съществуването на такова противоположно намерение е несъмнено. Понякога успяваме да научим нещо за мотивите, които го карат да се прикрива, и почти винаги те се свеждат до това, че чрез грешката то скрито се осъществява, докато във вид на открито противоречие със сигурност би срещнало отпор. Ако междувременно е настъпила някаква промяна на психичната ситуация, която да прави осъществяването на намерението невъзможно, то забравянето му вече не представлява грешка. Човек не му се учудва, защото вижда, че е било безсмислено да си припомним това намерение; в този случай то бива трайно или временно угасено. Забравянето на едно намерение е грешка само тогава, когато няма убедителна пречка за неговото осъществяване.

Случаите със забравяне на намерения са, общо взето, толкова еднообразни и прозрачни, че тъкмо затова не представляват интерес за нашето изследване. В два пункта обаче от тях можем да научим нещо ново. Казахме, че забравянето, тоест неизпълнението на едно намерение, е свидетелство за враждебно нему желание. Но изследванията ни показват, че това враждебно желание бива два вида — пряко и опосредствано. Второто може най-добре да се обясни чрез някои примери. Когато покровителят забрави да се застъпи за своето протеже пред трето лице, причината вероятно е, че той не се интересува много от протежето си и няма особено желание да ходатайства за него. Поне протежето така ще изтълкува неговото забравяне. Но случаят може да е и по-сложен — причината за нежеланието на покровителя да идва от съвсем друга посока и да се отнася до съвсем други неща, изобщо да не е свързана с протежето, а с третото лице, пред което трябва да се ходатайства. Виждате, че и тук възникват съображения срещу практическото използване на нашите

тълкувания. Въпреки правилното обяснение на забравянето протезето рискува да прояви прекалена недоверчивост и тежка несправедливост спрямо покровителя си. Или когато някой забрави за среща, за която е дал обещание на другия и пред самия себе си, то най-честото обяснение ще бъде, че той не желае да се срещне с това лице. Но тук анализът би могъл да покаже, че смущаващата тенденция не се отнася до лицето, а до мястото на срещата, което човекът отбягва поради свързан с него неприятен спомен. Или когато някой забравя да пусне писмо, враждебната тенденция може и да се отнася до неговото съдържание, но не е изключено то само по себе си да е безобидно, а да става жертва на такава тенденция само защото с нещо напомня на друго, предишно писмо, спрямо което тази тенденция е имала своето основание. Тук нежеланието ще се е пренесло от предишното писмо, където е било оправдано, върху сегашното, където всъщност е неуместно. И така виждате, че при използването на нашите основателни интерпретации са нужни съдържаност и предпазливост; онова, което психологически е еднозначно, на практика може да бъде твърде многозначно.

Подобни феномени сигурно ви изглеждат твърде странни. Навярно сте склонни да смятате, че „непряката“ противоположна воля вече характеризира процеса като патологичен. Аз обаче ви уверявам, че той се среща и в рамките на нормата и здравето. Впрочем не ме разбирате неправилно. Съвсем не твърдя, че нашите аналитични интерпретации са ненадеждни. Тази многозначност на забравянето на намерения е налице само докато не сме извършили анализ на случая, а го тълкуваме въз основа на общите положения. Направим ли анализ с определено лице, всеки път научаваме с достатъчна сигурност дали нежеланието е пряко, или идва отнякъде другаде.

Вторият пункт е следният: след като в толкова случаи се потвърждава, че забравянето на намерения се дължи на противоположно желание, можем да се осмелим да приложим това решение и спрямо редицата други случаи, в които анализираното лице не потвърждава, а отрича разкритото от нас противоположно желание. Вземете за пример пределно често срещащото се забравяне да се върнат взети назаем книги, да се платят сметки и дългове. Ние ще дръзнем да заявим на даденото лице, че то не желае да върне книгите и дълговете си, а то ще отрича, но няма да бъде в състояние да ни даде

друго обяснение на поведението си. В отговор ще му кажем, че то не знае за това свое намерение; за нас обаче е достатъчно, че то се разкрива в забравянето. Лицето навярно ще ни повтори, че просто е забравило. Вие познавате тази ситуация, вече сме изпадали в нея. Искаме ли последователно да развием нашите интерпретации на грешките, които вече бяха многократно потвърдени, неизбежно стигаме до предположението, че у човека могат да действат тенденции, без самият той да знае за тях. Това обаче противоречи на всички господстващи в живота и в психологията възгледи.

Забравянето на собствени имена и чужди думи може да се обясни по същия начин чрез противоволя, насочена пряко или непряко срещу даденото име. Вече ви дадох не един пример за пряка антипатия към имена. Тук обаче особено често се среща непряката причинна връзка, за установяването на която е необходим внимателен анализ. Например в нашето военно време, което ни принуди да се откажем от толкова много свои предишни склонности, припомнянето на собствени имена също е засегнато поради най-странни асоциативни връзки. Наскоро ми се случи да не мога да си припомня името на безобидния моравски град *Бизенц* и анализът разкри, че причината не е някаква директна неприязън към него, а сходството му с името на Палацо Бизенци в Орвието, където по-рано обичах често да отсядам. Като мотив на насочената срещу припомнянето на това име тенденция тук за първи път срещаме един принцип, който по-късно ще ни разкрие огромното си значение за възникването на невротичните симптоми — нежеланието на паметта да си припомни неща, свързани с изпитано неудоволствие, за да не се възобнови то при репродуцирането им. Този стремеж към отбягване на неудоволствието, породено от спомени или други психични актове, психичното бягство от неудоволствието трябва да признаем за изначален мотив не само при забравянето на имена, а и при много други грешки като пропуски, заблуди и подобни.

Забравянето на имена обаче е особено улеснено от психофизиологична гледна точка, поради което се явява и в случаи, при които не може да се открие намеса на мотива за отбягване на неудоволствието. Ако някой поначало е склонен към забравяне на имена, аналитичното изследване ще открие, че той ги забравя не само когато не ги обича или когато му напомнят за нещо неприятно, а и защото са свързани с друг, по-съкровен асоциативен кръг. Този кръг

сякаш задържа името и не го допуска до другите, активирани в момента асоциации. Припомнете си триковете на мнемотехниката и ще откриете с известно удивление, че имената могат да се забравят поради същите взаимовръзки, които иначе преднамерено се създават, за да ги предпазват от забравя. Най-яркият пример за това са собствените имена, които по понятни причини имат съвсем различна психологична стойност за различните хора. Вземете например името Теодор. За едни от вас то не значи нищо особено, за други е име на баща, брат, приятел или пък собственото. Аналитичният опит ще ви покаже, че при първите не съществува опасност да забравят, че по-далечно лице носи това име, докато другите все няма да свързват с чужд човек името, което им се струва запазено за техните близки. Представете си сега, че асоциативното задържане може да се съчетае с принципа за отбягване на неудоволствието, а освен това и с някакъв непряк механизъм, и ще добиете понятие за сложния процес, на който се основава временното забравяне на имена. Адекватният анализ обаче е в състояние да разкрие всички тези сложни взаимовръзки.

Забравянето на впечатления и преживявания още по-ясно и по-пълно от забравянето на имената разкрива действието на тенденцията за избягване на неприятни спомени. Разбира се, то не спада изцяло към грешките, а само дотолкова, доколкото ни изглежда странно и неоправдано от гледна точка на привичния ни опит, тоест когато например се отнася до пресни или важни впечатления или до такива, чието отпадане оставя празнина в иначе добре свързана верига от спомени. Защо изобщо можем да забравяме, в това число и преживявания, които са ни впечатлили дълбоко, като събитията от ранните ни детски години — това е съвсем друг проблем, при който съпротивата срещу неудоволствието играе известна роля, но далеч не може да обясни всичко. Безспорен факт е, че неприятните впечатления се забравят лесно. Много психолози са го забелязали, а великият Дарвин е бил така поразен от това, че е приел за свое „златно правило“ да си записва особено грижливо наблюденията, които противоречат на неговата теория, защото се убедил, че тъкмо те не се задържат в паметта му.

Който за първи път чуе за този принцип на защита срещу неприятните спомени посредством забравянето, рядко пропуска да възрази, че според неговите наблюдения тъкмо неприятните неща се

забравят трудно, че те отново и отново се връщат в съзнанието на човека против волята му, за да го измъчват, например спомените за обиди и унижения. Това също е вярно, но като възражение не е състоятелно. Важно е навреме да се осъзнае, че душевният живот представлява бойно поле на противоположни тенденции или, казано не динамично, той се състои от противоречия и двойки противоположности. Установяването на определена тенденция съвсем не изключва противоположната ѝ тенденция, има място и за двете. Важно е само как се отнасят една към друга противоположностите, какви въздействия произтичат от едната и какви от другата.

Загубването и затуляването са особено интересни за нас със своята многозначност, тоест с многообразието на тенденциите, на които служат. Общото за всички случаи е, че сме искали да загубим нещо, но причините и целите могат да бъдат различни. Губим един предмет, ако се е повредил, ако ни се иска да го заменим с по-добър, ако е престанал да ни бъде скъп, ако са се влошили отношенията ни с човека, който ни го е дал, или пък сме го придобили при обстоятелства, за които не желаем да си спомняме. На същите цели може да служи изпускането, повреждането, счупването на вещи. Твърди се, че доведените и незаконородените деца са много по-нездравни от желаните. Съвсем не са нужни грубите похвати на мащехата, за да се стигне до това — достатъчна е известна небрежност при гледането на децата. Със съхраняването на предметите положението може да е същото.

На загубване могат да бъдат обречени и предмети, които не са намалили нищо от стойността си, но човек скришом иска да ги принесе в жертва на съдбата, за да отклони друга, по-страшна загуба. Анализът показва, че такива заклинания към съдбата са все още много чести сред нас, че загубването често е доброволно жертвоприношение. То може също така да служи и за съпротива или самонаказание; казано накратко, далечните мотиви на желанието да се освободим от един предмет чрез загубване са необозрими.

Погрешните действия, както и други заблуждения, често служат за осъществяването на всъщност непозволени желания. Тук преднамереността се маскира като щастлива случайност. Подобно нещо се случило например с наш приятел, комуто се налагало да направи крайно неприятно му посещение с влак в околностите на града и при прекачването по погрешка се качил във влака, който го

върнал обратно в града. Или когато при пътуване ни се иска да спрем за по-дълго на някоя междинна спирка, но определени задължения не позволяват да го направим, се случва да пропуснем връзка в разписанието или закъсняваме за влака и се оказваме принудени да осъществим желаното прекъсване на пътуването. Или както се случи с мой пациент, на когото бях забранил да се обажда на приятелката си, но той „по погрешка“, „в записията“ произнесъл нейния номер вместо моя и така изведнъж се оказал свързан с нея.

Хубав и важен за практиката пример за пряко погрешно действие дава наблюдението на познат инженер върху предисторията на една авария:

Преди известно време работех с няколко колеги в лабораторията на института над поредица от сложни опити върху еластичността — работа, която бяхме поели доброволно, но която започна да ни отнема повече време, отколкото очаквахме. Веднъж, когато пак отивах в лабораторията с колегата Ф., той каза, че му е особено неприятно да губи толкова време точно днес, защото имал много друга работа въкъщи. Аз можех само да се съглася с него и рекох полунашега, като имах предвид един случай от предната седмица:

— Дано машината отново се повреди, та да си тръгнем по-рано.

При разпределението на работата на колегата Ф. се падна да управлява вентила на пресата, тоест да пуска бавно налягащата течност за акумулатора в цилиндъра на хидравличната преса чрез внимателно отваряне на вентила. Ръководителят на опита стоеше при манометъра и когато бе достигнато желаното налягане, извика високо „Стоп“. При тази команда Ф. хвана вентила и с всичка сила го завъртя... наляво (вентилите без изключение се затварят надясно). Цялото налягане на акумулатора падна върху пресата, тръбопроводите не издържаха и една връзка между тръбите моментално се разкъса — съвсем дребен машинен дефект, който обаче ни принуди да прекъснем работата за деня и да си тръгнем за въкъщи.

Показателно е впрочем, че след известно време, когато обсъждахме този случай, приятелят ми Ф. изобщо не можеше да си спомни моите думи, а аз ги помнех със сигурност.

Всичко това може да ви наведе на предположението, че невинаги невинна случайност превръща ръцете на вашата прислуга в такива опасни врагове на имуществото ви. Но може и да се запитате дали е

винаги случайност, когато човек сам си наврежда и сам се излага на опасност. Въпроси, които при случай можете да проучите чрез анализ на собствени наблюдения.

Уважаеми слушатели! Това далеч не е всичко, което може да се каже за грешките. Има още много за изследване и обсъждане. Но аз ще съм доволен, ако разсъжденията ни дотук са довели до известно разклащане на вашите досегашни становища и са създали у вас готовност за възприемането на нови разбирания. По отношение на останалото ще си позволя да ви оставя пред едно неизяснено положение. Ние не можем да докажем всичките си тези с изучаването на грешките, а и те не са единственият материал, от който можем да черпим доказателства. Голямата стойност на грешките за нашите цели е в това, че те се срещат много често, лесно можем да ги наблюдаваме и у самите себе си и появата им съвсем не е свързана със заболяване. Само едни от неизяснените ваши въпроси ще припомня в заключение: щом хората са толкова близко до разбирането на грешките, както видяхме от много примери, и често се държат така, сякаш прозират смисъла им, как тогава е възможно то по принцип да гледат на същите тези явления като на случайни, лишени от смисъл и значение и да се противопоставят така енергично на психоаналитичното им тълкуване?

Прави сте, това е странно и изисква обяснение. Но аз няма да ви го дам, а постепенно ще ви доведе до онези положения, от които обяснението ще изникне само, без моя помощ.

ЧАСТ ВТОРА СЪНИЩАТА

ЛЕКЦИЯ V

ТРУДНОСТИ И ПЪРВИ СЪПКИ

Дами и господа! Един ден беше направено откритието, че симптомите на някои нервноболни имат определен смисъл.^[1] В отговор на това се създаде психоаналитичният лечебен метод. При прилагането му се натъкнахме на случаи, в които болните вместо симптоми съобщаваха свои сънища. Така се роди предположението, че и сънищата имат някакъв смисъл.

Ние обаче няма да тръгнем по този исторически път, а по обратния. Ще разкрием смисъла на сънищата като подготвителен етап към изучаването на неврозите. Тази обратна последователност е оправдана, защото изучаването на сънищата не само е най-добрата подготовка за разбирането на неврозите, но и самите сънища са невротични симптоми, и то такива, които имат неоценимото предимство да се срещат при здравите хора. И ако всички хора бяха здрави и само сънуваха, то въз основа на сънищата им бихме стигнали почти до всички разкрития, до които ни доведе изследването на неврозите.

Така сънят стана обект на психоаналитичните изследвания. Отново имаме работа с обикновено, незначително явление, което на пръв поглед няма практическо значение, така както и грешките; с тях го сродява фактът, че се среща и при здрави хора. Но извън това тук условията за нашата работа са по-неблагоприятни. Грешките бяха само пренебрегвани от науката, тя малко им обръщаше внимание, но поне не се смяташе за позорно да се занимаваш с тях. Казваха, че има по-важни неща, но може би и от това ще излезе нещо. Заниманието със сънищата обаче не само е непрактично и излишно, но и направо срамно; то носи печата на ненаучността, буди подозрение за склонност към мистицизъм. Как може един лекар да се занимава със сънищата, когато в невропатологията и психиатрията има толкова по-сериозни неща — тумори, големи колкото ябълка и притискащи органа на душевния живот, кръвоизливи, хронични възпаления, при които

измененията на тъканта могат да се демонстрират под микроскоп! Не, сънят е прекалено дребен и недостоеен за науката обект.

При това самото негово естество се противопоставя на всички изисквания на точната наука. При изучаването на сънищата ние не сме сигурни дори в своя обект. Налудната идея например е ясна и определена. „Аз съм китайският император“, казва болният на висок глас. Но съновидението? Обикновено то изобщо не може да се разкаже. Когато някой ни разказва сън, има ли гаранция, че разказът му е верен, че той не променя и не измисля нищо, заставен от смътността на спомена си? Повечето сънища се забравят, с изключение на някои дребни фрагменти. И върху тълкуването на такъв материал трябва да се строи научна психология или метод за лечение на болни?

Крайността на една преценка би трябвало да събуди подозрението ни. Възраженията срещу сънищата като обект на науката явно отиват твърде далеч. С аргумента за маловажността вече се сблъскахме при разглеждането на грешките. Тогава казахме, че важните неща могат да се проявяват и в дребни признаци. Що се отнася до неопределеността на съня, такова е неговото естество. Не можем да диктуваме естеството на нещата. Впрочем срещат се ясни и определени сънища. А пък има и други обекти на психиатрията със същата неопределеност, например редица случаи на натрапливи представи, с които въпреки всичко се занимават сериозни, уважавани психиатри. Спомням си последния такъв случай в моята лекарска практика. При първата ни среща болният каза: „Имам някакво чувство, че съм навредил или съм искал да навредя на някакво живо същество... може би дете?... Не, по-скоро куче... Като че ли съм го блъснал от мост... или нещо такова“. С несигурността на спомена за съня можем да се справим, като приемем, че тъкмо това, което сънувалият ни разказва ще смятаме за негов сън и няма да се интересуваме дали е забравил, или променил нещо в разказа си. И накрая не може да се твърди така обобщено, че сънят е нещо маловажно. Знаем от собствен опит, че настроението, с което се събуждаме от сън, може да трае през целия ден; лекарите са наблюдавали случаи, при които душевната болест започва с някакъв сън, като фиксира породена от него налудна идея. Съществуват разкази за исторически личности, почерпили подтик за своите важни дела от

сънища. Затова трябва да се запитаме откъде всъщност идва презрението на научните кръгове към съновиденията.

Според мен то е реакция на тяхното надценяване в миналите епохи. Възпроизвеждането на миналото, както знаем, не е лесно, но едно нещо, позволете ми тази шега, можем със сигурност да приемем — че нашите предци отпреди 3000 и повече години са сънували по същия начин, както и ние. Доколкото ни е известно, всички древни народи са придавали голямо значение на сънищата и са ги смятали за практически полезни. От тях са извличали предзнаменования за бъдещето, търсели са в тях поличби. За гърците и другите ориенталски народи военен поход без тълкувател на сънищата е бил така немислим, както днес — без въздушно разузнаване. Когато Александър Македонски потеглил за своите завоевания, към свитата му се числели най-прочутите съногадатели. Градът Тир, който тогава се намирал на остров, оказал такава упорита съпротива на императора, че той почти решил да се откаже от обсадата. И тогава една нощ му се присънил сатир, който изпълнявал триумфален танц. Когато разказал този сън на своите гадатели, те му отвърнали, че е получил предзнаменование за победата си над града. Той заповядал да се атакува и превзел Тир. Етруските и римляните използвали други методи за гадаене на бъдещето, но тълкуването на сънищата се практикувало и било на голяма почит през цялата елинско — римска епоха. От посветената на него литература до днес е достигнало главното съчинение, книгата на *Артемидор Далдиански*^[2], за когото се предполага, че е живял по времето на император Адриан.

Трудно ми е да ви кажа на какво се дължи по-късният упадък на съногадателното изкуство и изгубването на вярата в съня. Просвещението едва ли е изиграло голяма роля за това, защото от мрачното средновековие са се запазили много по-абсурдни неща, отколкото древното сънотълкуване. Факт е, че интересът към съня постепенно бил сведен до суеверие, на което се поддавали само необразованите хора. Последната злоупотреба със съногадаенето, стигнала до днес, е опитът да се узнаят от сънищата числата, които ще бъдат изтеглени в лотарията.

Точната наука в наши дни нееднократно се е занимавала със сънищата, но винаги само с цел да приложи към тях физиологичните си теории. За лекарите сънят, разбира се, не е психичен акт, а

отражение на соматични дразнители в душевния живот. През 1876 година *Бинц* обявява съня за „телесен, във всички случаи безполезен, в много случаи направо болен процес, който е така далеч от световния дух и безсмъртието, както синият етер от обрасла с бурени пясъчлива местност в дълбока падина“.^[3] *Мори* го сравнява с безразборните свивания на мускулите при хореата в противоположност на координираните движения на здравия човек. Според едно старо сравнение съдържанието на съня наподобява топовете, които „десетте пръста на неумеещ да свири човек изтръгват от клавишите на пианото“.^[4]

Тълкуването означава разкриване на скрит смисъл; при тези преценки на съня не може да става и дума за подобно нещо. Вижте описанието на съня у *Винт*, *Йодл* и други съвременни философи; то се задоволява да изброява отклоненията на съня от мисленето в будно състояние с явната цел да покаже по-нисшия характер на сънищата; изтъкват се разпадането на асоциациите, отсъствието на критичност, изключването на знанията и други признаци на непълноценно функциониране. Единственият ценен принос на точната наука за опознаването на съня се отнася до влиянието на телесни, въздействащи в спящо състояние дразнители върху неговото съдържание. Един наскоро починал норвежки автор, *Й. Мурли Вулд*, ни е оставил два дебели тома експериментални изследвания върху съня (преведени на немски през 1910 и 1912 година), които се занимават почти само с ефекта от промяната в положението на крайниците.^[5] Те се сочат като пример за истинско научно изследване на сънищата. Представяте ли си какво би казала точната наука, ако разбере, че ние се опитваме да открием в тях *смисъл*? Може би го е и казала вече. Но ние не ще се оставим да ни уплашат. Щом грешките могат да бъдат смислени, то и сънищата могат, а при грешките в много случаи се открива смисъл, убягнал на точната наука. Нека възприемем предразсъдъците на древните и на народа и тръгнем по стъпките на античните съногадатели.

Преди всичко трябва да се ориентираме в нашата задача, да се огледаме в областта на сънищата. Какво е сънят? Трудно е да се каже това с едно изречение. Но няма да се опитваме да даваме дефиниции, след като явлението е познато на всички. Трябва обаче да отбележим същественото в съня. Как ще го открием? Съществуват такива огромни

различия в тази сфера, различия във всяко отношение. Същественото ще е навярно онова, което е общо за всички сънища.

Е, да, първото нещо, общо за всички сънища, е, че по време на сънуването спим. Сънят очевидно е душевният живот по време на спането, който с нещо наподобява душевния живот в будно състояние, но и силно се различава от него. Това е още определението на *Аристотел*. Може би между спането и сънуването има дори по-тесни връзки. Сънят понякога ни събужда, често си го спомняме, когато се събудим спонтанно или ни събудят насила. Както изглежда, сънуването е междинно състояние между спането и бодърстването. Така стигаме до спането. Какво представлява то?

Това е физиологичен или биологичен проблем, по който още много се спори. Тук ние не можем да предложим никакви решения на спорните въпроси, но мисля, че трябва да се опитаме да дадем психологическа характеристика на спането. То е състояние, в което сме обърнали гръб на света, интересът ни към него е угаснал. Аз заспивам, когато се оттегля от външния свят и се прикрива от неговите дразнителни. Заспивам също, когато съм изморен от него. Все едно че му казвам: „Остави ме на спокойствие, защото искам да спя“. Обратното казва детето: „Не искам още да си лягам, не съм уморен, искам да изживея още нещо“. И тъй биологичната тенденция на спането, изглежда, е почивката, а психологическата му характеристика — секването на интереса към света. Сякаш за нашата връзка със света, в който сме дошли с такова нежелание, е свойствено, че не можем да го понасяме без паузи. Затова временно се оттегляме в първичното състояние, в което сме били, докато сме се намирали в майчината утроба. Поне условията, които си създаваме, много приличат на онези — топло, тъмно и тихо. Някои от нас се свиват на кълбо и заемат положение, наподобяващо това на плода в утробата. Сякаш и ние, възрастните, не принадлежим изцяло на света, а само до две трети; в третата си част изобщо не сме още родени. Затова всяко събуждане сутрин е като ново раждане. Така и определяме състоянието си след събуждането: „Като новороден съм“, а с това навярно правим съвсем погрешно предположение за общото самочувствие на новороденото. На него по всяка вероятност му е твърде неудобно. За раждането казваме още: „Вижда белия свят“. Ако това е спането, то сънят като че ли изобщо не влиза в неговия план, а по-скоро изглежда нежелателна

добавка. Затова и смятаме, че спането без сънища е най-доброто, единствено правилното. То не бива да се придружава от душевна дейност; прояви ли се такава, значи не ни се е удало да възстановим състоянието на предродилен покой, да отстраним всички остатъци от будността. За такива остатъци смятаме сънищата. Тогава наистина излиза, че те не би трябвало да имат смисъл. С грешките беше друго, те бяха дейност в будно състояние. Но когато спя, преустановил съм изцяло душевната си дейност и не съм успял да потисна само отделни остатъци от нея, няма никаква необходимост тези остатъци да притежават някакъв смисъл. Аз дори не бих могъл да използвам този смисъл, защото цялата останала част от душевната ми дейност спи. Тук наистина може да става дума само за прости реакции, за душевни феномени, които са пряк отговор на телесни дразнения. Така стигаме до извода, че сънищата са остатъци от душевната дейност в будно състояние, които смущават спането и че трябва възможно най-бързо да изоставим тази неподходяща за психоанализата тема.

Все пак, дори да са излишни, сънищата съществуват и ние можем да се опитаме да си обясним тяхното съществуване. Защо душевният живот не заспива? Вероятно защото нещо не дава на душата покой. Върху нея въздействат дразнители и тя трябва да реагира на тях. Сънят следователно е начинът, по който душата реагира на въздействащите ѝ в спящо състояние дразнители. Тук като че ли се открива път към разбирането му. Бихме могли да видим какви са при различните сънища дразнителите, които смущават спането и на които се реагира със сънуване. С това бихме разкрили първото общо нещо между всички сънища.

Има ли друго общо нещо? Да, то е несъмнено, но много трудно може да се определи и опише. Душевните процеси в спящо състояние имат съвсем различен характер от тези при будност. Насън човек преживява най-разнообразни неща и вярва в тях, докато в действителност не преживява нищо, освен може би смущаващия дразнител. Преживяването е предимно в зрителни образи; могат да се породят и чувства, мисли, нещо могат да преживеят и другите сетива, но преобладаващото са картините. Част от трудностите при разказването на сънища се дължат на това, че трябва да преведем тези картини в думи. „Мога да го нарисувам — чуваме често от разказващия, — но не знам как да го кажа.“ И това не е понижена

душевна дейност, както тази на слабоумния в сравнение с гениалния; това е нещо качествено различно, но е трудно да се каже в какво се състои разликата. Г. Т. Фехнер^[6] изказва на едно място предположението, че сцената, на която се разиграват сънищата (в душата), е различна от тази на представите в будно състояние. Наистина това не е ясно за нас и не знаем как да разбирате тази мисъл, но тя действително предава впечатлението за нещо необикновено, което създават повечето сънища. Не е подходящо и сравнението на сънуването с изпълнението на немусикалната ръка. При случайното натискане на клавишите пианото все пак ще отговори със същите тонове, макар и не с мелодии. Нека запомним добре тази втора обща черта на всички сънища, макар че остана неразбрана.

Има ли други общи черти? Аз не намирам такива, навсякъде виждам различия, и то във всички отношения — както в субективната продължителност, така и в яснотата, засягането на чувствата, запаметяването и т.н. Всичко това всъщност не изглежда така, както би трябвало да се очаква от една принудителна, бедна, автоматична реакция спрямо дразнител. Що се отнася до измеренията на сънищата, съществуват съвсем кратки, съставени само от една или няколко картини, от една мисъл, дори само от една дума, и други, отличаващи се с богато съдържание, цели романи, с привидно голяма продължителност. Има сънища, осезаеми като действително преживяване дотолкова, че известно време след събуждането все още не можем да ги разпознаем като сънища; други пък са извънредно бледи, призрачни и смътни; възможно е дори в един и същи сън да се сменят свръхясни и едва доловими епизода. Сънищата могат да бъдат напълно смислени или най-малкото свързани, дори забавни, приказно хубави; други обаче са объркани, глуповати, абсурдни, често дори налудничави. Някои ни оставят напълно равнодушни, а други разбудят всевъзможни чувства, натъжават ни до плач, стряскат ни така, че се събуждаме, смайват, възторгват и т.н. По-голямата част от сънищата се забравят скоро след събуждането или се задържат в паметта ни до края на деня, като споменът все повече избледнява; но някои, например сънища от детството, се запомнят така добре, че и след 30 години са като току-що преживени. Има сънища, уникални като човешките индивиди, други се повтарят при едно и също лице непроменени или с малки изменения. Накратко, тази малка нощна

душевна дейност притежава огромен репертоар, може всичко, което се удава на душата през деня, и все пак то не е същото.

За обяснение на тази многообразност на сънищата би могло да се приеме, че различните форми отговарят на различни преходни етапи между спането и бодърстването, на различни степени на спане. Да, но в такъв случай колкото по-качествени, по-съдържателни и по-ясни са сънищата, толкова по-ясно би трябвало да осъзнаваме, че сънуваме, защото при такива сънища душата се доближава до събуждането и не би трябвало след ясен и смислен сън да следва безсмислен и смътен, а после отново доброкачествен. Душата едва ли би могла така бързо да променя дълбочината на спането. Следователно това обяснение е незадоволително, направо казано — негодно.

Нека засега изоставим въпроса за „смисъла“ на сънищата и вместо това се опитаме да си проправим път към тяхното по-добро разбиране, като тръгнем от общите им черти. От връзката им със спането заключихме, че те са реакция спрямо смущаващ го дразнител. Както вече казахме, това е единственият пункт, в който точната експериментална психология може да ни дойде на помощ; тя доказва, че въздействащите по време на сън дразнители се явяват в сънищата. Проведени са много такива изследвания, включително и това на споменатия вече *Мурли Вулд*; навярно и всеки от нас би могъл да потвърди този извод от собствени случайни наблюдения. Аз ще изложа някои по-стари експерименти. *Мори* е извършвал такива опити върху самия себе си. Поднесли му по време на сън одеколон. Той сънувал, че се намира в Кайро пред магазина на Йохан Мария Фарина, след което последвали други удивителни приключения. Друг път го оципали леко по тила. Сънувал, че му се поставя пластир против мехури, а после му се присънил един лекар, който го лекувал в детските години. Или капнали капка вода на челото му. Той се оказал в Италия, където се потял силно и пиел бялото вино от Орвието.

Онова, което прави впечатление в тези експериментално предизвикани сънища, може би ще стане още по-ясно от друга поредица сънища, свързани с дразнители. Това са три съня, разказани от един остроумен наблюдател — *Хилдебрант*^[7], всичките свързани със звъна на будилник.

„Разхождам се в едно пролетно утро през раззеленените поля и стигам до съседното село, където виждам жителите му в празнични

дрехи, с молитвеници под мишниците да отиват масово към църквата. Но да! Днес е неделя и утринната служба скоро ще започне. Решавам и аз да вляза, но преди това, понеже съм се позадъхал и запотил, да се разхладя в гробището до църквата. Докато чета различни надгробни надписи, чувам звънаря да се изкачва към кулата, поглеждам нагоре и виждам малката селска камбана, която трябва да даде знак за започване на богослужението. Тя виси още известно време неподвижна, а след това се залюлява и изведнъж ударите ѝ заехтяват звънко и пронизително — така звънко и пронизително, че слагат край на съня ми. Оказва се, че този камбанен звън идва от будилника.“

„Второ съвпадение. Ясен зимен ден; улиците са покрити с дебел сняг. Обещал съм да участвам в разходка с шейна, но се налага дълго да чакам, докато ми съобщят, че шейната е пред вратата. Следват приготовленията за качването — разстила се кожата, изважда се калъфът за топлене на краката — и най-сетне съм в шейната. Но все още се бавим; накрая поводите дават на неподвижно застаналите коне осезателния знак за тръгване. Те дръпват рязко шейната, силно разтърсените звънчета започват добре познатата си еничарска музика с такава сила, че веднага разкъсват нишките на съня. Отново това е само пронизителният звън на будилника.“

„И третият пример. Виждам една прислужничка да върви, натоварена с голяма купчина чинии, по коридора към трапезарията. Струва ми се, че порцелановият стълб в ръцете ѝ ще изгуби равновесие. «Внимавай — предупреждавам я, — ще изтървеш всичко.» Тя, разбира се, ми възразява, че е свикнала да носи по толкова чинии и т.н., но аз все пак я съпровождам със загрижен поглед. И наистина, на прага на трапезарията тя се спъва, крехките съдове падат и се разпиляват на стотици дрънчащи парчета. Но безкрайно продължаващият шум, както скоро забелязвам, всъщност не е дрънчене, а истинско звънене; и събудил се, разбирам, че това е просто звънът на будилника.“

Тези три сънища са твърде хубави, напълно смислени, съвсем не така объркани, каквито обикновено биват сънищата. Но няма да ги оспорваме заради това. Общото в тях е, че ситуацията всеки път завършва с някакъв звук, който при събуждането се идентифицира като звън на будилника. И така тук виждаме как се създава един сън, но научаваме и още нещо. Сънят не разпознава будилника — той изобщо

не се появява в него, — а замества звъна му с друг. Сънят тълкува дразненето, което прекъсва спането, но го тълкува всеки път по различен начин. Защо? Няма отговор за това, то изглежда произволно. Но да разберем съня означава да кажем защо е избрал тъкмо този шум за тълкуване на часовниковия звън, а не някой друг. Точно по същия начин можем да възразим и срещу експериментите на *Мори*; ясно е, че въздействащият дразнител се появява в съня, но не е ясно защо тъкмо в този вид, той съвсем не произтича задължително от естеството на дразнителя. Освен това в опитите на *Мори* прекият резултат от дразненето е последван от огромно количество друг съновен материал, например бурното приключение в съня с одеколona, който не знаем как да обясним.

Имайте предвид, че сънищата, при които се събуждаме, предлагат най-добрата възможност да се установи въздействието на външни, смущаващи спането дразнители. В повечето други случаи това е по-трудно. Човек не се събужда при всички сънища, а как можем да открием евентуалния въздействал през нощта дразнител, когато си припомним съня на сутринта? Аз успях веднъж да установя такъв звуков дразнител, но, разбира се, благодарение на особени обстоятелства. В едно високопланинско тиролско село се събудих една сутрин със спомена, че съм сънувал смъртта на папата. Не можех да си обясня съня, но после жена ми ме попита: „Чу ли тази сутрин как ужасно звъняха камбаните на всички църкви“. И е, не бях чул нищо, аз спях дълбоко, но в резултат на това известие можах да разбера съня си. Колко ли често се пораждат сънища от подобни дразнения, без човек да разбере? Може би много често, а може би не. След като не сме в състояние да установим дразненето, няма как да си съставим мнение по този въпрос. Но и без друго вече не отдаваме на външните дразнители голямо значение, откак го разбрахме, че те могат да ни обяснят само малка част от съня, а не цялата реакция на сънуващия.

Ала това не значи, че трябва изцяло да се откажем от тази теория. Още повече че тя може да бъде развита по-нататък. Очевидно е без значение какво смущава спането и подтиква душата към сънуване. Ако това невинаги е външен дразнител, може да бъде дразнител от вътрешните органи, така нареченият телесен дразнител. Такова предположение е много близо до ума, то съответства също на най-популярното разбиране за възникването на сънищата. Често чуваме да

се казва, че те идвали от стомаха. Но за съжаление и в този случай навярно често след събуждането е невъзможно нощният телесен дразнител да се установи и докаже. Ала нека не забравяме колко много наблюдения подкрепят схващането за възникване на сънищата от телесни дразнители. Общо взето, не подлежи на съмнение, че състоянието на вътрешните органи може да повлияе върху съня. Връзката на някои сънища с препълването на пикочния мехур или с възбудата на половите органи е толкова явна, че не може да не бъде забелязана. Освен тези прозрачни случаи има и такива, при които съдържанието на съня поне позволява с основание да се предположи въздействието на телесни дразнители, защото нещо в него може да се разглежда като преработка, представяне, тълкуване на такива дразнители. Изследователят на сънищата *Шернер* (1861)^[8] особено горещо е застъпвал схващането за възникването им от органични дразнители и е привел няколко хубави примера за това. Когато например в един свой сън вижда „две редици хубави момчета, с руси коси и светла кожа на лицето, войнствено да застават едно срещу друго, да се нахвърлят едно върху друго, да се вкопчват, после отново да се пускат и да заемат същото положение, а сетне всичко да се повтаря отново“, тълкуването на тези редици момчета като зъбите е само по себе си привлекателно и изглежда напълно потвърдено, когато след тази сцена сънувалият „изважда един дълъг зъб от челюстта си“. Тълкуването на „дълги, тесни, виещи се коридори“ като резултат от дразнене на червата също изглежда състоятелно и потвърждава мнението на *Шернер*, че сънят се стреми да изобрази излъчващия дразненето орган чрез наподобяващи го предмети.

Следователно трябва да се съгласим, че вътрешните дразнители могат да играят за съня същата роля, както и външните. За жалост тяхната оценка търпи същите възражения. В голям брой случаи тълкуването на съня като резултат от телесен дразнител е несигурно и недоказуемо; не всички сънища, а само известна част от тях будят предположението, че възникването им е свързано с дразнене на вътрешните органи, и накрая — вътрешният дразнител, както и външният, не може да обясни от съня нещо повече от онова, което е пряка реакция спрямо дразнителя. Откъде се взема останалата част на съня, остава неясно.

Но нека запомним една особеност на сънуването, която се проявява при изучаването на тези дразнения. Сънят не просто отразява дразнителя, а го преработва, маскира, вменява го в някакъв контекст, замества го с нещо друго. Това е една страна от работата на съня, от която трябва да се поинтересуваме, защото може би ще ни доближи до неговата същина: ако някой направи нещо по силата на даден подтик, то не е задължително с този подтик да се изчерпва цялото му дело. Например Шекспировата пиеса „Макбет“ е написана по повод коронасването на краля, който за първи път обединил короните на трите страни в една. Но покрива ли този исторически повод съдържанието на драмата, обяснява ли ни нейната величавост и загадъчност? Може би въздействащите върху спящия външни и вътрешни дразнители също са само подтик към съня и не ни разкриват нищо за неговата същност.

Другата обща черта на сънищата — психологичната им особеност, е от една страна трудно уловима, а от друга страна като че ли не води наникъде. Насън обикновено преживяваме някакви зрителни форми. Може ли това да се обясни с дразнителите? Дразнителят ли е всъщност онова, което преживяваме? Защо тогава впечатлението е зрително, след като в много редки случаи подтикът за съня е дразненето на очите? Или може би когато сънуваме например разговор, до ухото ни достигат говор или някакви подобни шумове? Смея да отхвърля решително такава възможност.

Щом като не можем да напреднем, изхождайки от общите черти на сънищата, да опитаме тогава с различията между тях. Сънищата често са безсмислени, объркани, нелепи; но има и смислени, трезви, разумни. Да видим дали вторите, смислените, могат да ни разкрият нещо за безсмислените. Ще ви разкажа последния разумен сън, който чух, съня на един млад човек: „Разхождах се по улица «Кертнер», срещнах там господни Х., повървах малко с него, после влязох в ресторанта. Две дами и един мъж седнаха на масата ми. Отначало това ме ядоса и се стараех да не ги поглеждам. Но после ги погледнах и намерих, че са много симпатични“. Разказвачът добавя, че предната вечер действително е бил на улица „Кертнер“, откъдето е обичайният му път, и там е срещнал господин Х. Втората част от съня не е пряка реминисценция, само напомня донякъде едно по-раншно преживяване. А ето и друг разумен сън, на една дама. Мъжът ѝ пита: „Дали не

трябва да се настрои пианото?“. Тя: „Не си струва, то и без това е за основен ремонт“. Сънят повтаря без особени изменения разговор, състоял се предния ден между нея и мъжа ѝ. Какво научаваме от тези два разумни съня? Само едно — че възпроизвеждат преживявания от деня или свързват с тях друго съдържание. То вече би било нещо, ако можеше да се твърди за сънищата изобщо. Но за това не може да става и дума, то е валидно за малка част от тях. В повечето сънища не се открива никаква връзка с предишния ден, безсмислените и нелепи сънища не могат да бъдат осветени от тази страна. Ясно е само, че се натъкнахме на нова задача. Защото искаме не само да разберем смисъла на съня, но когато той е ясен, както в нашите примери, искаме да знаем по каква причина и с каква цел познати, току-що преживени неща се повтарят в него.

Предполагам, че и вие като мен нямате желание да продължавате повече с опити, подобни на досегашните. Виждаме, че колкото и силен да е интересът ни към един проблем, това не е достатъчно, ако не знаем път за неговото решаване. Досега още не сме намерили този път. Експерименталната психология не ни даде нищо, освен някои много ценни данни за значението на дразнителите като подтик за сънищата. От философията няма какво друго да очакваме, освен отново да ни упрекне високомерно за интелектуалната малоценност на нашия предмет, а с окултните науки все пак не искаме да се свързваме. Историята и народните вярвания обаче ни казват, че сънят има смисъл и важно значение, че той прозира в бъдещето. Така първите ни усилия завършиха с пълна безизходица.

Неочаквано получаваме напътствие от една посока, в която досега не сме поглеждали. Езикът, който не е нещо случайно, а отражение на отдавнашни познания, които обаче трябва да се извличат от него с предпазливост, нашият език познава нещо, наречено „сънуване наяве“. Това са творения на фантазията, много разпространено явление, което също се среща както при здрави, така и при болни и човек лесно може да го изучава върху самия себе си. Най-странното при тези продукти на фантазията е названието им „сънища наяве“, защото те не притежават нито едно от двете общи за сънищата свойства. Връзката със спането се отрича още от самото им име, а що се отнася до второто свойство в тях човек не възприема, не халюцинира, а само си представя нещо; той знае, че фантазира, че не

вижда, а мисли. Тези сънища най-вече се появяват в годините преди пубертета, често дори още през късното детство, продължават до достигането на зрелост, след което или се прекратяват, или се запазват до дълбока старост. Съдържанието им се диктува от твърде прозрачна мотивация. Това са сцени и случки, в които намират удовлетворение егоистични потребности на личността, като стремежите ѝ към успех и власт или еротичните ѝ желания. При младите мъже обикновено доминират честолубивите фантазии, при жените, чиито амбиции са съсредоточени върху успехите в любовта — еротичните. Но често и при мъжете прозират еротичните потребности; всички геройства и успехи са предназначени да спечелят женското възхищение и благоволение. Иначе тези фантазии са разнообразни и имат различна съдба. Те или скоро се изоставят и заменят с нова, или пък се запазват продължително, развиват се в дълги истории, приспособявани към промените в житейските обстоятелства. Те вървят, така да се каже, в крак с времето и получават неговия печат, свидетелстващ за влиянието на новата ситуация. Те са изходен материал за литературните творби, защото от собствените си сънища най-вече чрез известно преобразуване, маскиране и подбиране писателят създава ситуациите на своите новели, романи, драми. Но в сънищата най-вече герой е винаги собствената личност — или пряко, или в очевидна идентификация с някой друг.

Може би сънищата най-вече носят това име поради същото им отношение към действителността, за да се покаже, че съдържанието им е точно толкова нереално, колкото и това на истинските сънища. А може би пък това название е породено от някаква още неизвестна нам психологична особеност на сънищата, някоя от онези, които търсим. Възможно е също да не сме прави като придаваме някакво значение на съвпадението в наименованията. Това ще стане ясно по-късно.

[1] Йозеф Бройер през годините 1880 — 1882. Вж. по въпроса лекциите, които изнесох в Америка през 1900 г. — „За психоанализата“ и „История на психоаналитичното движение“. ↑

[2] Вж. „Съногадания“. С., Нар. култура, 1988. — Б.пр. ↑

[3] Binz, O. Über den Traum, Bonn, 1878. — Б.нем.изд. ↑

[4] Maury L., F.A. Le sommeil et les rêves, Paris, 1878. — Б.нем.изд. ↑

[5] Void, J. Mourly. Über den Traum. Leipzig, 1910, 1912. — Б.нем.изд. ↑

[6] Fechner, G. T. Elemente der Psychophysik. Leipzig, 1868. — Б.нем.изд. ↑

[7] Hildebrandt. F. W. Der Traum und seine Verwertungen für das Leben. Leipzig, 1875. — Б.нем.изд. ↑

[8] Scherner, K. A. Das Leben des Traumas. Berlin, 1861. — Б.нем.изд. ↑

ЛЕКЦИЯ VI

ПРЕДПОСТАВКИ И ТЕХНИКА НА ТЪЛКУВАНЕТО

Дами и господа! Видяхме, че ни е нужен нов път, нов метод, за да се придвижим напред в изследването на съня. Сега искам да ви предложа нещо близко до ума. Нека приемем като предпоставка за всичко по-нататък, че *сънят не е телесен, а психичен феномен*. Вие разбирате значението на това, ала какви са основанията ни за подобно допускане? Никакви, но няма и пречки да го направим. Работата е там, че ако сънят е телесно явление, той не ни засяга; той може да ни интересува само, при условие че е душевен феномен. Затова нека приемем, че наистина е такъв и да видим какво ще произлезе от това. Изходът от работата ни ще реши дали ще се придържаме и по-нататък към това допускане и ще го разглеждаме вече като резултат от нашите изследвания. Какво всъщност искаме да постигнем, към какво се стремим? Онова, към което се стреми цялата наука — разбиране на явленията, откриване на връзки помежду им и в крайна сметка, доколкото е възможно, разширяване на нашата власт над тях.

И така ще продължим работата си, приемайки, че сънят е психичен феномен. В такъв случай той е дейност и проява на сънуващия, но дейност, която не ни говори нищо и която не разбираме. Какво ще направите, ако кажа нещо непонятно за вас? Ще ме помолите да го обясня, нали? Защо да не направим същото, да *попитаме сънувалия какво означава сънят му*?

Спомнете си, веднъж вече бяхме в такова положение. Това беше при изследването на някои грешки, на един случай на говорна грешка. Човекът беше казал „Тогава се изсвиниха някои неща“ и ние го попитахме — не, за щастие не ние, а други хора, нямащи нищо общо с психоанализата, те го попитаха какво иска да каже с тези непонятни приказки. Той веднага отговори, че е имал намерение да каже „Това бяха свинцини“, но го е потиснал за сметка на по-мекото „Тогава се изясниха някои неща“. Още там ви обясних, че този случай е образец на психоаналитичното изследване, и сега разбирате, че техниката на психоанализата е да оставя изследваните лица, доколкото е възможно,

сами да разкриват загадките. Така и сънувалият трябва сам да ни каже какво означава сънят му.

Но, както е известно, при съня това не е толкова просто. При грешките то беше възможно само в част от случаите; по-късно се натъкнахме на такива, за които запитаният не искаше нищо да ни каже, дори отхвърляше възмутено отговора, който му подсказвахме. При сънищата случаи от първия вид изобщо не се срещат; сънувалият винаги казва, че нищо не знае. Нашето тълкуване той не може да отхвърли, защото не сме в състояние да му предложим такова. Дали не трябва да се откажем и от този опит? Щом като сънувалият не знае отговора, ние също не го знаем, а още по-малко може да го знае някой трети, изглежда, че няма никакви изгледи някога да го научим. Е, да, ако искате, можете да се откажете. А ако не, продължете заедно с мен. Аз твърдя, че е напълно възможно, дори много вероятно сънувалият да знае значението на съня си, *но да не знае, че го знае, да мисли, че не го знае.*

Навярно ще ми обърнете внимание, че въвеждам ново допускане, вече второто в тази кратка част от изложението, с което извънредно много намалявам убедителността на своя метод. При условие че сънят е психичен феномен и още, при условие че в душата има неща, за които човек знае, без да знае, че ги знае, и т.н. Достатъчно е само да си представим маловероятността на всяко от тези две допускания, за да отвърнем с чиста съвест интереса си от изводите, до които би се стигнало чрез тях.

Дами и господа, аз не съм ви поканил тук, за да ви заблуждавам или да скриям нещо от вас. Вярно, обявил съм, че ще чета „Елементарен курс за въведение в психоанализата“, но нямам намерение да ви предлагам изложение *usum dephini*^[1], което да ви представи нещата в пълна хармония, с грижливо прикриване на всички трудности, запълване на всички празноти, замазване на съмненията, та да повярвате безрезервно, че сте научили нещо ново. Напротив, тъкмо защото сте начинаещи, исках да ви покажа нашата наука такава, каквата е, с нейните грапавини и трудности, с нейните изисквания и колебания. Защото знам, че в нито една наука нещата не са по-различни и не могат да бъдат по-различни, особено в началния й стадий. Знам също, че в началото преподаването обикновено се старее да скрие от обучаващия се трудностите и несъвършенствата. Но при

психоанализата това не е възможно. И така аз наистина направих две допускания, едното в рамките на другото, и онзи, за когото всичко това е прекалено трудно и неопределено, който е свикнал на повече сигурност и на по-елегантни доказателства, може да се откаже от по-нататъшно участие в нашата работа. Искам да кажа, че той трябва изобщо да се откаже от психологичните проблеми, защото се опасявам, че няма да намери тук такива ясни и сигурни пътища, по каквито му се иска да върви. А освен това е напълно излишно наука, която има какво да предложи, да се бори за слушатели и привърженици. За нея трябва да говорят резултатите ѝ и тя може да изчака, докато те привлекат вниманието върху себе си.

А онези от вас, които искат да продължат, ще предупредя, че двете ми допускания не са равностойни. Първото, че сънят е душевен феномен, е онова, което искаме да докажем чрез успеха на нашата работа; другото вече е доказано в друга област и аз само си позволявам да го пренеса оттам върху нашите проблеми.

Къде, в каква област е доказано, че има знание, за което човек нищо не знае, както искаме да приемем тук за сънуващите? Това би било забележителен, изненадващ, променящ цялото ни виждане за душевния живот факт, който няма защо да се крие. Впрочем един факт, който се отрича сам чрез наименованието си и въпреки това претендира да бъде истина, едно *contradictio in adjecto*^[2]. Всъщност той съвсем не се крие. Не е негова вината, че не го знаят и не го зачитат. Както не е и наша вина, че всички тези психологически проблеми се отхвърлят от хора, които се държат настрана от решаващите тук наблюдения и опити.

Доказателството произхожда от областта на хипнотичните явления. Когато през 1889 година наблюдавах изключително впечатляващите демонстрации на *Лиебо* и *Бернхайм* в *Нанси*, станах свидетел на следния експеримент. Един човек беше доведен до сомнамбулно състояние, при което го накараха да изживее халюцинаторно най-различни неща. Когато го събудиха, той отначало като че ли не помнеше нищо от случилото се по време на хипнотичния му сън. *Бернхайм* направо поиска от него да разкаже какво е ставало по време на хипнозата. Той твърдеше, че не може нищо да си спомни. Но *Бернхайм* настояваше, насилваше го, уверяваше го, че знае, че трябва да си спомни и ето че човекът започна да се разколебава, започна да си

припомня, най-напред смътно си спомни едно от внушенията му преживявания, после друго, споменът ставаше все по-ясен, все по-пълнен и най-сетне беше възстановен изцяло. И тъй като накрая се оказа, че човекът знае, а не можеше междувременно да е научил нещо от някого, налага се изводът, че е знаел и преди това. Но споменът беше за него недостъпен, той не знаеше, че знае, смяташе, че не знае. Както виждате, съвсем същият случай, какъвто предположихме при сънищата.

Надявам се, че сте изненадани от този факт и ще ме попитате: „Защо не се позовахте на това доказателство по-рано, още при грешките, когато приписахме на един човек, допуснал говорна грешка, намерения, за които той не знаеше и които отричаше? Щом някой смята, че не знае нищо за преживявания, които носи в паметта си, то тогава не е така невероятно той да не знае и за други душевни процеси у себе си. Този аргумент щеше несъмнено да ни направи впечатление и да ни улесни в разбирането на грешките“. Разбира се, че можех да се позова на него още тогава, но го спестих за друго място, където е още по-необходим. Грешките отчасти се изясниха от само себе си, а в другата си част ни оставиха указанията, че заради логиката на нещата е по-добре да приемем съществуването на душевни явления, за които човекът сам не знае. При сънищата сме принудени да търсим обяснения от другаде, а освен това разчитам, че преносът на хипнозата върху съня ще ви се види по-приемлив. Състоянието, в което допускаме грешка, сигурно ви изглежда нормалното, нямащо нищо общо с хипнозата. Докато между хипнотичното състояние и сънното състояние, което е условие за сънуването, съществува явно родство. Та нали хипнозата е изкуствен сън: ние казваме на лицето, което хипнотизираме: „Заспете!“, а внушенията, които му правим, могат да се сравнят със сънищата при естествения сън. Психичните ситуации в двата случая са действително аналогични. При естествения сън отвърщаме вниманието си от външния свят, а при хипнозата — от целия свят, с изключение на човека, който ни хипнотизира и с когото оставаме в рапорт^[3]. Впрочем известният сън на кърмачката, при който тя остава в рапорт с детето и може да бъде събудена само от него, е нормална разновидност на хипнотичния сън. Тъй че пренасянето на едно положение от хипнозата върху естествения сън не изглежда чак толкова дръзко начинание. Допускането, че и сънувалият

знае за своите сънища, но няма достъп до това знание и затова сам не вярва в неговото съществуване, не е съвсем изсмукано от пръстите. Нека отбележим, че тук ни се открива трети подстъп към изучаването на сънищата — първият бяха смущаващите съня дразнители, после сънищата наяве, а сега се прибавят и внушените в хипнотично състояние сънища.

Сега може би ще се върнем с повече увереност към нашата задача. Видяхме, че е много вероятно сънувалият да знае за смисъла на своя сън; работата се състои в това да му дадем възможност да стигне до своето знание и да го сподели с нас. Не изискваме веднага да ни съобщи смисъла на съня, но би могъл да определи произхода му, онзи кръг от мисли и интереси, който го е породил. Припомнете си, че в случая с грешката го попитахме как е стигнал до думата „изсвиниха се“ и първото негово хрумване ни даде обяснението. При сънищата нашият похват е много прост, подобен на този от примера. Пак ще запитаме човека как се е получил при него този сън и първия отговор, който ни даде, ще приемем за обяснението. Ще пренебрегнем въпроса, дали самият той смята, че знае отговора или не, и ще третираме двата случая като идентични.

Този похват несъмнено е много прост, но се опасявам, че ще породи у вас най-остро несъгласие. Ще кажете: още едно допускане, третото! И най-неправдоподобното от всички! Ако запитам сънувалия какво му идва наум във връзка с неговия сън, нима тъкмо първото му хрумване трябва да донесе желаното обяснение? Та нали не е задължително да му хрумне нещо или пък може да му хрумне бог знае какво. Не разбираме какво ни дава основание за подобно очакване. То наистина е проява на прекалено лековерие там, където би подхождала повече критичност. Освен това сънят не е отделна сгрешена дума, а се състои от много елементи. Към кое от хрумванията трябва да се придържаме?

Вие сте прави по всички второстепенни въпроси. Един сън се различава от говорната грешка и по множеството на своите елементи. Методът трябва да се съобразява с това. Ето защо ще ви предложи да разделим съня на елементите му и да извършим изследването за всеки елемент поотделно; така аналогията с говорната грешка ще бъде възстановена. Освен това запитаният наистина може да отговори, че не му хрумва нищо към отделните елементи. Има случаи, в които

приемаме такъв отговор, по-късно ще разберете кои са те. Показателно е, че за тези случаи самите ние имаме определени идеи. Но в общия случай, ако сънувалият твърди, че не му хрумва нищо, ще му възразим, ще настояваме, ще го уверяваме, че трябва да му хрумне нещо, и ще излезем прави. Той ще стигне до някакво хрумване, все едно какво. Най-лесно ще му е да съобщи някои сведения, които могат да се нарекат исторически. Ще каже: „Това се случи вчера“ (както в двата „разумни“ съня, с които се запознахме), или: „Това ми напомня нещо, което се случи неотдавна“; и така ще забележим, че връзките на сънищата с впечатленията от последните дни се срещат много често, отколкото мислехме отначало. И най-сетне, сънят може да го накара да си припомни по-отдавнашни, може би дори много отдалечени в миналото събития.

В главното обаче не сте прави. Ако смятате за произволно да се приема, че тъкмо първото хрумване на сънувалия ще донесе търсеното обяснение или ще ни отведе към него, ако допускате, че хрумването може да е съвсем случайно, без връзка с търсеното и е лековерие от моя страна да очаквам обратното, вие много се заблуждавате. Веднъж вече си позволих да ви упрекна, че у вас е дълбоко вкоренена една вяра в свободата и своеволието на психиката, която обаче е свършено ненаучна и би трябвало да свие знамената пред необходимостта душевният живот също да бъде подчинен на детерминизма. Моля ви да имате респект пред факта, че на запитания е хрумнало тъкмо това, а не нещо друго. Но не искам да противопоставям на едната вяра друга. Може да се докаже, че хрумването на запитания не е произволно, не е неопределимо, не е без връзка с това, което търсим. Дори неотдавна научих — без впрочем да придавам голямо значение на това, — че и експерименталната психология е открила такива доказателства.

Моля ви за особено внимание към този въпрос. Когато поискам от някого да каже какво му хрумва въз връзка с определен елемент от съня, аз го карам да се отдаде на свободно асоцииране, *като се придържа към една изходна представа*. Това изисква особена нагласа на вниманието, която е съвсем различна от нагласата при размишляването и го изключва. Някои лесно постигат тази нагласа, а други проявяват удивителна несръчност. Възможна е по-висока степен на свобода при асоциирането, когато се откажа и от изходната представа и определя само вида на хрумването, например поискам от

човека да назове първото дошло му наум име или число. Такова хрумване би трябвало да бъде още по-произволно, още по-непредвидимо, отколкото при нашата техника. Оказва се обаче, че то винаги е строго детерминирано от важни вътрешни нагласи, които са ни неизвестни в момента на действието им, както смущаващата тенденция при говорните грешки и онази, която предизвиква случайните действия.

Аз и много други след мене сме правили многократно такива изследвания за имена и числа, дошли наум без всякаква опорна точка; някои от тях са публикувани. В случая караме лицето да продължи да ни съобщава асоциации с възникналото име, тоест вече не така свободни, а подобни на хрумванията към елементите на сънищата, и това продължава дотогава, докато тези асоциации се изчерпат. Но тогава значението на името и причините, поради които е хрумнало, са вече изяснени. Тези опити всеки път показват едно и също, описанието им би било прекалено дълго, защото често са свързани с обилие от материал. Асоциациите към свободно възникналите в ума числа са може би най-показателни; те идват така бързо и с такава непонятна сигурност вървят към една прикрита цел, че наистина смайват. Ще ви съобща само един пример за такъв анализ на име, защото той може да се предаде по-накратко.

Когато лекувах един млад човек, заговорих веднъж на тази тема, като между другото казах, че въпреки привидната произволност всяко хрумнало на човека име се оказва пряко обусловено от най-близки събития, от особеностите на изследваното лице и неговата ситуация в дадения момент. Тъй като той се усъмни, предложих му незабавно да опита сам. Известно ми беше, че поддържа твърде многобройни връзки от всякакъв вид с жени и момичета, затова казах, че ще има голям избор, ако поиска да се сети за женско име. Той се съгласи. За мое или по-скоро за негово учудване съвсем не последва лавина от женски имена; той помълча известно време, а после призна, че му идва наум само едно име и никакво друго: *Албина*. Странно, а какво е свързано с това име? Колко Албини познавате? Удивително, той не познаваше никаква Албина и нищо друго не му хрумна във връзка с името. Човек би могъл да помисли, че анализът не е успял; но не, той просто беше вече завършен, нямаше нужда от друго хрумване. Човекът беше с необикновено светла кожа и в разговорите ни аз често го бях

наричал *Албино*; по онова време тъкмо се мъчехме да установим женския компонент в неговия характер. Тъй че самият той беше тази Албина, жената, която най-много го интересуваше в момента.

По същия начин мелодиите, идващи ни наум като че ли без причина, се оказват породени от някаква мисъл, която основателно ни занимава, без да знаем за това. В тези случаи може лесно да се покаже, че мисълта е свързана с текста на мелодията или с произхода ѝ; ще бъде обаче предпазлив и няма да разпростирам това твърдение и върху истински музикалните хора, защото нямам никакъв опит с такива. При тях определящо е може би музикалното съдържание на мелодията. Но несъмнено по-чест е първият случай. Познавам например един млад човек, който известно време беше направо преследван от наистина очарователната песен на Парис из оперетата „Хубавата Елена“, докато най-сетне анализата му обърна внимание, че интересът му в момента е раздвоен между една Ида и една Елена.

Щом като съвсем свободно възникващите хрумвания са така обусловени и вградени в определен контекст, то с основание можем да направим извода, че хрумванията, които имат една-единствена връзка, тази с изходната представа, са не по-малко строго обусловени. Изследванията действително разкриват, че освен връзката с изходната представа те показват и една втора зависимост от афективно наситени мисли и интереси, наречени *комплекси*, чието въздействие в момента е неизвестно, тоест несъзнавано.

Хрумвания с подобна обвързаност са били предмет на много поучителни експерименти, изиграли забележителна роля в историята на психоанализата. Школата на Вунт създаде така наречения асоциативен експеримент, при който на изследваното лице се възлага задачата да реагира колкото може по-бързо на подадена му дума дразнител. Може да се изследва интервалът между дразнителя и реакцията, естеството на реакцията, евентуалната грешка при по-сетнешно повтаряне на опита и т.н. Цюрихската школа под ръководството на *Блойлер* и *Юнг* даде обяснение на наблюдаваните в асоциативния експеримент реакции, карайки изследваното лице да разясни своята реакция чрез допълнителни асоциации в случаите, когато тя правела с нещо впечатление. Оказва се, че тези необичайни реакции са най-строго детерминирани от комплексите на изследвания.

Така *Блойлер* и *Юнг* прокараха първия мост между експерименталната психология и психоанализата.

След всичко казано можете да възразите: признаваме, че свободните хрумвания са детерминирани, а не произволни, както мислехме. Признаваме го и за асоциациите към елементите на сънищата. Но не това ни интересува. Вие твърдите, че асоциацията към елемента на съня е детерминирана от неговия неизвестен за нас психичен фон. Това не ни се вижда доказано. Предполагаме вече, че тя ще се окаже детерминирана от някакъв комплекс на сънувалия, но какво ни помага това? То не ни води към разбиране на съня, а както и асоциативният експеримент, ни запознава с тези така наречени комплекси. Но какво общо имат те със сънищата?

Имате право, но пропускайте един момент. И то именно този, заради който аз не започнах това изложение от асоциативния експеримент. При този експеримент едната детерминанта на реакцията, думата дразнител, се избира от нас произволно. В този случай реакцията е опосредстващо звено между тази дума дразнител и събудения от нея комплекс на изследваното лице. При сънищата думата дразнител е заменена от нещо, което също произхожда от душевния живот на сънувалия, от неизвестни нему източници, тъй че много лесно би могло самото то да е „рожда“ на комплекс. Затова съвсем не е фантастично предположението, че и асоциациите към елементите на съня произтичат не от друг комплекс, а именно от породилия тези елементи, поради което също могат да доведат до неговото разкриване.

Нека ви покажа с друг пример, че наистина е така. Забравянето на собствени имена всъщност е отличен образец за анализа на сънищата; само че онова, което при сънотълкуването е разделено между двама души, тук е слято в един човек. Когато забравя временно някое име, аз все пак съм убеден, че го знам — същата сигурност, която за сънищата постигнахме по обиколния път през експеримента на *Бернхайм*. Забравеното и въпреки това познато име не е достъпно за мен. Мисленето, колкото и напрегнато да е, не помага в този случай нищо, както скоро се убеждавам от опит. Винаги мога обаче да асоциирам на мястото на забравеното име едно или няколко други. Когато такова име заместител ми хрумне спонтанно, съвпадението между тази ситуация и анализа на сънищата става очевидно. Защото

сънят също е заместител на нещо друго, на същественото, което не познавам и мога да открия единствено чрез анализа на съня. Разликата отново е само в това, че при забравянето на имена е съвсем ясно кое е заместител, докато, за да стигнем до същото разбиране по отношение на сънищата, трябваше да изминем дълъг и труден път. Но при забравянето на имена също има начин да се стигне от заместителя до несъзнаваната същина, до забравеното име. Ако насоча вниманието си към имената заместители и се постарая да ми хрумнат още асоциации, след повече или по-малко време ще стигна до забравеното име и при това ще открия, че както спонтанните имена заместители, така и предизвиканите от мене са свързани със забравеното име, детерминирани са от него.

Ще ви демонстрирам такъв анализ. Веднъж забелязах, че съм забравил името на онази малка държавица на Ривиерата, чиято столица е Монте Карло. Досадно, но факт. Съсредоточавам се върху всичките си познания за тази страна, припомням си княз Алберт от рода Люзинян, неговите бракове, страстта му към изследванията на морските дълбочини и всичко друго, което знам, но нищо не помага. Затова изоставям размишленията и започвам да асоциирам имена заместители. Те идват бързо. Самото *Монте Карло*, после *Пиемонт*, *Албания*, *Монтевидео*, *Колико*. В тази поредица най-напред ми прави впечатление Албания, скоро я замества *Монтенегро*, навярно поради контраста „бяло — черно“. После виждам, че четири от тези имена заместители съдържат сричката „мон“; изведнъж се сецам за забравената дума и се провиквам: *Монако*! Виждате, че имената заместители действително са произлезли от забравеното име, първите четири — от първата сричка, последното възпроизвежда реда на сричките и цялата последна сричка. Между другото лесно можах да открия и какво ми бе отнело за известно време това име. Монако е също италианското име на Мюнхен; това бе станало причина за потискане на другото му значение.

Примерът е несъмнено хубав, но прекалено прост. В други случаи са нужни много повече асоциации и аналогията с анализа на сънищата е по-явна. Имал съм и такива наблюдения. Веднъж един чужденец ме покани да пийнем заедно италианско вино и в ресторанта се оказа, че не се сеца името на виното, което искаше да поръча, защото го помнел като много хубаво. От множеството имена

заместители, които му хрумнаха, можах да заключа, че забравянето на името е свързано с някаква жена на име Хедвиг. И наистина той не само потвърди, че най-напред е вкусил това вино в компанията на една Хедвиг, но и веднага след това разкритие си го припомни. В момента той имаше щастлив брак, а въпросната Хедвиг принадлежеше към отминали времена, за които не му се искаше да си спомня.

Това, което е възможно при забравянето на имена, трябва да е възможно и при сънотълкуването — от заместителя посредством изхождащи от него асоциации да се стигне до скритото същинско съдържание. По аналогия със забравянето на имена трябва да приемем, че и асоциациите към сънищата са детерминирани както от елементите на съня, така и от тяхното несъзнавано същинско значение. С това положихме някои аргументи за обосноваването на нашия метод.

[1] „За ползване от дофина.“ Изразът се отнася до опростеното издание на древните класици, което Луи XIV наредил да изготвят за сина му. — Б.нем.изд. ↑

[2] Противоречие в определението (лат.). — Б.пр. ↑

[3] С този термин се означава специфичната връзка между хипнотизатора и хипнотизирания при хипнотичния сеанс. — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ VII

МАНИФЕСТИРАНО СЪДЪРЖАНИЕ И ЛАТЕНТНИ МИСЛИ НА СЪНЯ

Дами и господа! Виждате, че изучаването на грешките не беше без полза. Благодарение на тези усилия придобихме — при познатите ви предпоставки — две неща: схващане за съновния елемент и техника за тълкуване на сънищата. Схващането за съновния елемент се свежда до това, че той не е съществен, а замества нещо друго, неизвестно на сънувалия го, също както тенденцията към грешките замества нещо, за което човек знае, но това знание му е недостъпно. Надяваме се, че ще можем да разпрострем този възглед върху целия сън, който се състои от такива елементи. Нашата техника се състои в това чрез свободни асоциации към елементите да се предизвикат други заместители, от които да се отгатне неизвестното.

Сега ви предлагам да направим една промяна в нашата номенклатура, която ще ни позволи повече гъвкавост. Вместо скрито, недостъпно, чуждо, нека кажем — и това е правилното определение — недостъпно за съзнанието на сънувалия или *несъзнавано*. Имаме предвид не нещо друго, а това, което е характерно за забравената дума или за смущаващата тенденция при грешките — *несъзнавано в момента*. В противоположност естествено можем да наречем самите съновни елементи и асоциираните заместващи представи *съзнавани*. Тези наименования още не са свързани с някаква теоретична постройка. Но думата „несъзнавано“ е безупречно точно и лесноразбираемо определение.

Ако пренесем нашето разбиране от отделния елемент върху целия сън, излиза, че сънят като цяло е изопачен заместител на нещо друго, *несъзнавано* и че задачата на сънотълкуването е да открие това *несъзнавано*. Оттук обаче веднага произтичат три важни правила, които трябва да съблюдаваме при работата си по сънотълкуването:

1. Да не обръщаме внимание на онова, което сънят привидно ни говори, все едно дали е разбираемо или абсурдно, ясно или смътно,

защото то в никакъв случай не е търсеното от нас несъзнавано (по-късно ще се наложи една лесноразбираема уговорка за това правило).

2. Да се ограничи работата до това към всеки съновен елемент да се събудят заместителни представи, без да се обмислят, без да се търси в тях нещо подходящо и без да ни е грижа до каква степен се отклоняват от елемента.

3. Да изчакаме, докато скритото, търсено несъзнавано изникне от само себе си също както забравената дума Монако в описания случай.

Сега виждаме също колко безразлично е дали човек си спомня съня добре, лошо, уверено или неуверено. Нали този спомен не е същественото, а негов изопачен заместител, който трябва да ни помогне чрез извикването на други заместители да се доближим до същественото, да направим несъзнаваното в съня съзнавано. Ако споменът ни е неточен, той просто е извършил още едно изопачаване на заместителя, което впрочем също не е без причина.

Може да се извършва сънотълкуване като на собствени сънища, така и на чужди. Чрез собствените се научава дори повече, процесът е по-убедителен. При тези опити човек скоро забелязва, че нещо се съпротивлява на работата му. Идеи му идват, но той не всички приема. Подлага ги на преценка и подбор. За едно хрумване си казва: „Не, не подхожда, не му е тук мястото“; за друго: „Прекалено е нелепо“; за трето: „Това е съвсем маловажно“. И може да се види как с подобни възражения хрумванията се задушават и прогонват още преди да са се изяснили напълно. Тоест, от една страна човек прекалено се придържа към изходната представа, към самия елемент на съня, а от друга страна, чрез подбирането разваля резултата от свободното асоцииране. Ако не е сам при тълкуването, ако сънят му се тълкува от друг, много ясно се забелязва още един мотив за този непозволен подбор. Понякога той казва: „Не, това хрумване е твърде неприятно, не искам или не мога да го споделя“.

Тези възражения явно застрашават успеха на работата ни. Трябва да се пазим от тях и при себе си ние го правим, като вземаме твърдо решение да не им се поддаваме, а когато тълкуваме съня на другите — като му поставяме задължителното условие да ни съобщава всяко свое хрумване дори ако срещу него възникне някое от четирите възражения: че е маловажно, нелепо, няма връзка с въпроса или е неудобно за споделяне. Той обещава да спазва правилото, ала често ни кара да се

ядосваме, тъй като много лошо изпълнява обещанието си. Отначало сме склонни да си го обясняваме с това, че въпреки авторитетните уверения той не е схванал значението на свободните асоциации, и може би ще решим да го спечелим за работата най-напред теоретично, като му дадем да чете книги по въпроса или го пратим на лекции, така че да се превърне в привърженик на нашите възгледи за свободното асоцииране. Но от подобни погрешни стъпки ни предпазва наблюдението, че и у нас самите, макар да сме сигурни в убежденията си, се появяват същите възражения срещу някои хрумвания, които отстраняваме допълнително, тъй да се каже, във втора инстанция.

Вместо да се ядосваме от непослушанието на сънувалия, можем да използваме тези наблюдения, за да научим нещо ново, особено важно, тъй като не сме подготвени за него. Разбираме, че работата по сънотълкуването изисква преодоляване на някаква *съпротива*, която ѝ се противопоставя и израз на която са горните критични съображения. Тази съпротива не зависи от теоретичните възгледи на сънувалия. Научаваме дори още нещо. Забелязваме, че критичните възражения никога не са основателни. Напротив, хрумванията, които искаме да потиснем по този начин, *без изключение* се оказват най-важните, решаващите за откриването на несъзнаваното. Тъй че когато едно хрумване се съпровожда от подобни възражения, това го прави особено значимо.

Тази съпротива е нещо съвсем ново, явление, на което се натъкнахме въз основа на нашите предпоставки, без то да се е съдържало в тях. Не сме особено приятно изненадани от този нов фактор в сметките ни. Вече усещаме, че той няма да направи работата ни по-лесна. Може да ни изкуши да се откажем изобщо от усилията за разбиране на сънищата. Такова маловажно нещо като съня и толкова трудности вместо една гладка техника! Но, от друга страна, тъкмо тези трудности биха могли да ни привлекат и да ни накарат да предполагаме, че работата ще си заслужава усилията. Натъкваме се системно на препятствия, когато се опитваме да стигнем от заместителя, какъвто е съновният елемент, до скритото му несъзнавано значение. Значи има основание да смятаме, че зад този заместител се крие нещо важно. Защо иначе ще са тези трудности, целящи то да остане скрито? Когато детето не иска да разтвори свития си юмрук, за да покаже какво държи, то сигурно държи нещо непозволено.

Щом въвеждаме в нашата работа динамичната представа за някаква съпротива, трябва да имаме предвид, че този фактор варира по количество. Има силна и слаба съпротива и ние сме подготвени за такива различия в нашата работа. С това бихме могли да свържем и друго наблюдение при работата върху сънотълкуването. Понякога има нужда само от едно или няколко хрумвания, за да се стигне до несъзнаваното, а друг път са необходими дълги вериги от асоциации и преодоляване на много критични съображения. Може да се помисли, че тези различия са свързани с различната сила на съпротивата и това навярно е така. Когато съпротивата е малка, заместителят не е много далеч от несъзнаваното; силната съпротива обаче предизвиква по-значителни изопачавания на това несъзнавано и по-голямо отдалечаване на заместителя от него.

Може би вече е време да вземем един сън и да изпробваме нашата техника върху него, за да видим дали свързаните с нея очаквания ще се потвърдят. Да, но какъв сън да изберем? Нямате представа колко труден е този избор, а аз все още не мога да ви обясня в какво се състоят трудностите. Очевидно има сънища, при които изопачаването е малко и най-добре би било да се започне с тях. Но кои са най-малко изопачените сънища? Дали най-ясните и най-смислените, за каквито вече ви дадох два примера? Тук много бихме сгрешили. Изследванията показват, че тези сънища са претърпели много голямо изопачаване. Но ако взема кой да е сън, без някакъв критерий за избора, навярно силно ще ви разочаровам. Възможно е да се натъкнем на такова изобилие от асоциации към отделните съновни елементи, че работата да стане много трудно обозрима. Ако си запишем съня, а отделно отбележим всички явяващи се асоциации, списъкът ни може да се окаже многократно по-дълъг от текста на съня. Най-целесъобразно би било да се подберат за анализ няколко кратки сънища, всеки от които да ни каже или потвърди поне едно нещо. Такова решение и ще вземем, освен ако опитът не ни подсказе как да намерим най-малко изопачените сънища.

Но аз знам едно улеснение, при това съвсем достъпно. Вместо да се заемаме с тълкуването на цели сънища, ще се ограничим до отделни техни елементи и ще проследим в поредица от примери какво обяснение намират те посредством нашата техника, а) Като дете една жена често сънувала, че *господ има на главата си островърха книжна*

шапка. Как бихте изтълкували това без нейна помощ? Изглежда съвсем нелепо. Но престава да бъде такова след разказа на жената, че като дете са ѝ слагали такава шапка на трапезата, задето непрекъснато поглеждала в чиниите на братята и сестрите си, за да види дали не са им сипали повече, отколкото на нея. Шапката служила за нещо като наочник. Сведение от типа на историческите, дадено без никаква трудност. Тълкуването на този елемент и заедно с това на целия кратък сън идва съвсем лесно с помощта на друго хрумване на жената: „Тъй като ми бяха казвали, че господ е всезнаещ и всевиждащ, то сънят може да означава само, че и аз знам и виждам всичко като него дори когато се опитват да ми попречат“. Този пример е може би прекалено елементарен.

б) Една скептично отнасяща се към лечението пациентка сънува дълъг сън, в който наред с другото някакви хора ѝ разказват за моята книга „Вицът“ и много я хвалят. После се споменава нещо за някакъв „канал“, може би *друга някаква книга... тя не знае... съвсем неясно е.*

Сигурно предполагате, че елементът „канал“ ще се изплъзне от тълкуването като прекалено неясен. Имате основание да предвиждате тук трудност, но тя не е в това, че елементът е неясен, той е неясен по друга причина и тъкмо тя затруднява тълкуването. На пациентката не ѝ идва наум нищо във връзка с канал, на мене, разбира се, също. След известно време, всъщност на другия ден, тя казва, че ѝ е хрумнало нещо, което *може би* има връзка. Виц, който била чула. На параход, пътуващ между Дувър и Кале, известен писател разговаря с един англичанин, който по някакъв повод цитира мисълта: *От възвишеното до смешното има само една крачка.* Писателят отговаря: *Да, през Ламанша*^[1] — с което иска да каже, че намира Франция възвишена, а Англия смешна. Но Ламаншът е канал. Дали смятам, че хрумването има нещо общо със съня? Несъмнено то разкрива смисъла на неговия загадъчен елемент. Съмнявате ли се, че този виц още преди съня е бил несъзнаваното в елемента „канал“, допускате ли, че може да се е прибавил допълнително? Той разкрива скептичното отношение към терапията, което пациентката крие зад принудителното възхищение, а съпротивата е причина както за колебливата почва на хрумването, така и за неяснотата на съответния елемент от съня. Вижте какво е тук отношението между този елемент и несъзнаваното. Той е като частица

от това несъзнавано, като загатване за него; изолирането му го е направило съвсем неразбираем.

в) Един пациент сънува като част от по-дълъг сън следното. Около маса с особена форма са насядали няколко души от семейството му... За масата се сеща, че е виждал подобна при посещението си у друго семейство. После му идва наум, че в това семейство имало по-особено отношение между бащата и сина, и скоро добавя, че всъщност и неговите отношения с баща му са същите. Следователно масата участва в съня, за да означа тази аналогия.

Този пациент беше добре запознат с изискванията на сънотълкуването. Друг навярно би възразил срещу това да се занимаваме с такъв дребен детайл като формата на масата. Наистина в съня ние не смятаме нищо за случайно или незначително и очакваме важни изводи тъкмо от изясняването на такива дребни, демотивирани детайли. Може би ще се учудите, че сънят е избрал тъкмо масата, за да изрази чрез нея мисълта „и при нас е същото като при тях“. Но и това ще ви стане ясно, след като чуете, че въпросното семейство се нарича *Тишлер*^[2]. Като разполага близките си около тази маса, пациентът иска да каже, че и те са като Тишлер. Впрочем обърнете внимание колко недискретен става човек по необходимост, когато разказва такива сънотълкувания. Това е една от споменатите трудности при избора на примери. Лесно можех да заменя този пример с друг, но вероятно щях да избегна едната недискретност с цената на друга.

Мисля, че е време да въведем два термина, които отдавна вече можехме да използваме. Това, което сънят разказва, ще наречем *манифестирано съдържание на съня*, а скритото съдържание, до което достигахме чрез проследяване на асоциациите — *латентни мисли на съня*. Сега нека видим какви отношения между манифестираното съдържание и латентните мисли се разкриват в дадените примери. Тези отношения могат да бъдат много различни. В примерите (а) и (б) манифестираният елемент се съдържа в латентните мисли, но само като малка частица от тях. Частица от голямото, сложно психично образуване в несъзнаваните мисли на съня прониква в манифестирания сън като фрагмент или в други случаи като загатване, като ключова дума или съкращение в телеграфен стил. Тълкуването трябва да възстанови цялото от този отломък или намек, както ни се удаде особено добре в пример (б). И така единият вид на

изопачаването, в което се състои работата на съня, е заместване чрез частица или намек. А във (в) наблюдаваме друг вид отношение, което се разкрива още по-чисто и по-ясно в следващите примери.

г) Сънувалият измъква една позната му дама иззад леглото. Той сам открива смисъла на този елемент от съня още с първото си хрумване: *отдава предпочитание на тази дама.*^[3]

д) Друг сънува, че *брат му се е скрил в сандък*. Първото хрумване замества сандъка с шкаф, а второто донася тълкуването му: братът се ограничава.^[4]

е) Сънуващият *изкачва една планина, от върха на която се открива много широк изглед*. Това звучи съвсем разумно и може би няма какво да се тълкува в него, а трябва просто да се разбере от какъв спомен произлиза сънят и какъв мотив е пробудил този спомен. Но тук се заблуждаваме; оказва се, че сънят се нуждае от тълкуване точно толкова, колкото и един безсмислен сън. Защото сънувалият го не си спомня нищо за собствени планински походи, а се сеща, че негов познат издава вестник със заглавие „Обзор“, който пише за връзките на нашата страна с най-отдалечените кътчета на земята. Значи латентната мисъл на съня тук е идентификацията на сънувалия го с този „обозрител“.

Тук виждате нов тип отношение между латентните и манифестираните елементи на съня. Манифестираното е не толкова изопачаване на латентното, а негово изображение, пластично, конкретно онагледяване, което се опира на сходството в звученето на думите. Но с това то отново става изопачение, защото ние отдавна сме забравили от какъв конкретен образ произхожда думата и не я разпознаваме по заместващата я картина. Като имате предвид, че манифестираният сън се състои предимно от зрителни образи и порядко от мисли и думи, можете да се досетите, че този вид отношение има особено значение за сънообразуването. Виждате също, че по този начин е възможно да се намерят заместващи образи за много абстрактни мисли, които всъщност имат за цел да прикрият тези мисли. Това е техниката на нашите картинки загадки. Откъде идва хуморът в тези изображения, това е специален въпрос, на който тук можем да не се спираме.

Един четвърти вид отношение между манифестирани и латентни елементи засега ще трябва да премълча, докато в техниката не стане

дума за него. И с него не се изчерпват всички възможни отношения, но за нашите цели това е достатъчно.

Имате ли вече кураж да се заемем с тълкуването на цял сън? Нека видим дали сме готови за тази задача. Няма, разбира се, да избира най-неясния, но все пак ще взема такъв, в който са изразени добре свойствата на съня.

И така една млада, но от доста години омъжена жена сънува: *На театър е с мъжа си. Партерът е наполовина празен. Мъжът ѝ разказва, че Елиза Л. и годеникът ѝ също са искали да дойдат, но им предложили лоши места, три билета за 1 флорин и 50 крони. Те, разбира се, не можели да ги приемат. Тя отвръща, че това не е беда.*

Първото, което ни съобщава жената, е, че поводът за съня се засяга в манифестираното му съдържание. Мъжът ѝ наистина разказал, че Елиза Л., една позната, приблизително нейна връстничка, се е сгодила. Сънят е реакция на това известие. Вече знаем, че за много сънища лесно се намира повод от предния ден, че сънувалият често го посочва без всякакви трудности. Подобни сведения жената ни дава и за другите елементи на манифестирания сън. Какво означава детайлът, че половината партер е незает? Това е намек за реална случка от предишната седмица. Тя била решила твърдо да отиде на едно представление и затова си купила билети *отрано*, толкова рано, че трябвало да плати такса за предварителна продажба. Когато отишли в театъра, станало ясно колко излишни са били притесненията ѝ, защото *едната половина на партера била почти празна*. Можела да купи билетите и в деня на представлението. Мъжът ѝ не пропуснал да ѝ се присмее за тази *прибързаност*. А откъде идват 1 флорин и 50 крони? От съвсем друг повод, който няма нищо общо с първия, но също се отнася до известие от предния ден. Снаха ѝ получила 150 флорина като подарък от мъжа си и първата ѝ работа била, гъската глупава, да хукне при бижутера и да си купи за всичките пари едно бижу. А откъде идва числото 3? За това тя не може да каже нищо, освен ако приемем за съществено хрумването, че годеницата Елиза Л. е само с три месеца по-млада от нея, омъжената близо десет години жена. А тази безсмислица да се купят три билета за двама души? За това не казва нищо, отказва изобщо да съобщава по-нататъшни хрумвания и сведения.

Тя обаче ни даде толкова материал със своите няколко хрумвания, че той позволява да се отгатнат латентните мисли на съня. Прави впечатление, че в коментарите ѝ към него на много места се явяват определения за време, свързващи различни части на материала. Купила е билетите за театъра *прекалено рано, преждевременно*, тъй че трябвало да плати повече за тях; по същия начин снахата *побързала* да си купи бижутото, сякаш за да не *пропусне*. Ако прибавим към така подчертаното „по-рано“, „прибързано“, поводът за съня, новината, че само три месеца *по-младата* приятелка все пак си е намерила добър мъж, и упрекът към роднината, че е *глупаво* да се бърза толкова, спонтанно се оформя следната конструкция на латентните мисли, на които манифестираният сън е силно изопачен ерзац:

„Глупост беше от моя страна да избързвам толкова с женитбата. От примера на Елиза виждам, че и по-късно щях да си намеря мъж.“ (Привързването е изобразено чрез покупката на билетите и на бижутото от роднината. Женитбата е заместена от посещението в театъра. Това е основната мисъл; бихме могли навярно да продължим, макар и с по-малка сигурност, защото тук анализът не бива да се извършва без коментара на сънувалата; „И щях да намеря сто пъти по-добър за тези пари!“ (150 флорина са сто пъти повече от 1,50.) Ако заместим парите със зестрата, това ще рече, че мъжът се купува със зестрата; както бижутото, така и лошите билети заместват мъжа. Още по-желателно би било елементът „три билета“ да има нещо общо с мъж. Но за това още нямаме сведения. Отгатнахме само, че сънят изразява нейното *пренебрежение* към мъжа ѝ и съжалението ѝ, *че се е омъжила така рано*.

Според мене резултатът от това първо сънотълкуване по-скоро ще ни изненада и обърка, отколкото удовлетвори. Прекалено много ни се струпа наведнъж, повече, отколкото в момента можем да осмислим. Вече виждаме, че не ще изчерпим поуките от това тълкуване. Нека побързае да отбележим онова, което със сигурност представлява ново познание.

Първо. Забележително е, че в латентните мисли акцентът пада върху елемента „прибързаност“, докато в манифестирания сън не се открива нищо от него. Без анализа нямаше и да подозираме, че този момент играе някаква роля. Излиза, че е възможно тъкмо главното, централното в несъзнаваните мисли да не се появи изобщо в съня.

Така впечатлението от целия сън се променя основно. Второ. В съня се среща една нелепа комбинация — три за 1,5 флорина. В съновните мисли отгатваме: беше глупост (да се омъжа толкова рано). Можем ли да отхвърлим допускането, че мисълта „беше глупост“ се изобразява тъкмо чрез включването на такъв абсурден елемент в съня? Трето. Една съпоставка показва, че връзката между манифестирани и латентни елементи не е проста, че съвсем невинаги един манифестиран елемент замества един латентен. По-скоро трябва да се предположат множествени отношения между двата лагера, при което един манифестиран елемент представлява няколко латентни или един латентен — няколко манифестирани.

Относно смисъла на съня и отношението на сънувалата го към него също могат да се кажат много изненадващи неща. Тя приема тълкуването, но му се учудва. Не знаела, че изпитва такова пренебрежение към мъжа си, не вижда и причини за това. Следователно тук има още много неизяснени неща. Наистина мисля, че засега не сме готови за сънотълкуване, че още има да се учим и подготвяме.

[1] Френската дума „pas“ означава едновременно „крачка“ и „пролив“. Pas de Calais — „проливът при Кале“ или Ламанша. — Б.пр. ↑

[2] На немски „тиш“ означава маса, а „тишлер“ — майстор на мебели. — Б.пр. ↑

[3] „Херфорциен“ — измъквам, „форциен“ — предпочитам. — Б.пр. ↑

[4] „Шранк“ — шкаф, „шранке“ — ограничение. — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ VIII

ДЕТСКИ СЪНИЩА

Дами и господа! Останахме с впечатлението, че твърде много сме избързали. Нека се върнем малко назад. Преди последния ни опит да преодолеем чрез нашата техника трудностите, свързани със съновното изопачение, казахме, че би било най-добре, ако заобиколим тези трудности, като се придържаме към сънища, при които изопачението липсва или е съвсем незначително, стига да има такива. Така обаче се отклоняваме от историческото развитие на нашето познание, защото в действителност съществуването на неизопачени сънища беше забелязано едва след последователното прилагане на тълковната техника и анализирането на изопачените.

Сънищата, които търсим, се срещат при децата. Те са кратки, ясни, свързани, лесноразбираеми, недвусмислени и все пак несъмнено са сънища. Но не мислете, че всички детски сънища са такива. Изопачаването започва в твърде ранна детска възраст, отбелязани са сънища на пет- до осемгодишни деца, които притежават вече всички типични черти на по-късните. Но ако се ограничите с възрастта от началото на забележимата душевна дейност до четвъртата или петата година, ще откриете редица сънища, чийто характер може да се определи като инфантилен; в по-късните детски години също могат да се срещат отделни такива сънища. Дори при възрастни хора в определени условия се наблюдават типично инфантилни сънища.

От тези детски сънища ние с голяма лекота и сигурност можем да направим изводи за природата на съня и искаме да се надяваме, че те ще се окажат решаващи и общовалидни.

1. За разбирането на тези сънища не са нужни нито анализ, нито техника. Не е необходимо да се разпитва детето. Но трябва малко сведения от живота му. Винаги има някакво преживяване от предния ден, което обяснява съня. Той е душевната реакция на това преживяване.

Нека чуем няколко примера, на които да се опрем в разсъжденията си:

а) Момченце на 22 месеца трябва да поднесе някому като подарък кошница череши. То го прави с очевидно нежелание, макар да са му обещали, че ще дадат малко и на него. На другата сутрин разказва като свой сън: *Хе(р)ман ял сички челеши*.

б) Момиченце на 3¼ години за първи път се вози по езеро с лодка. На слизание то не иска да напусне лодката и жално плаче. Разходката му се е видяла прекалено кратка. На другата сутрин разказва: *Тази нощ плувах по езерото*. Навярно можем да допълним, че този път разходката е продължила по-дълго.

в) Завеждат едно 5¼-годишно момче на излет до Ешернтал край Халщат. То било чувало, че Халщат е разположен в подножието на Дахщайн. Към тази планина момчето изпитвало голям интерес. От жилището им в Аусзее тя се виждала добре, а с далекоглед можело да се различи и хижата „Симони“. Детето многократно се опитвало да я види през далекогледа; доколко е успяло, не се знае. Излетът започнал в настроение на весело очакване. Щом на хоризонта се показало някакво възвишение, детето питало: „Това ли е Дахщайн?“. С всеки отрицателен отговор то все повече се умърлушвало, по-късно съвсем се умълчало и не пожелало да участва в едно малко изкачване до водопада. Решили, че е преуморено, но на следващата сутрин то с щастлив вид разказало: „Нощес сънувах, *че сме на хижата Симони*“. Явно, че е тръгнало на излета с това очакване. Подробностите от съня били само такива, които знаело отпреди; че дотам водят стъпала, които се изкачват за шест часа.

Тези три съня са достатъчни да ни дадат всички желани сведения.

2. Виждаме, че разказаните детски сънища не са безсмислени; те са *разбираеми, пълноправни душевни актове*. Спомнете си медицинското становище за съня, което ви изложих, сравнението с необучените пръсти, които чукат по клавишите на пианото. Сигурно не ще ви убегне колко рязко се противопоставят на такова гледище детските сънища. Но би било много странно тъкмо детето да осъществява пълноценни душевни функции в спящо състояние, а възрастният да се задоволява в същата ситуация с откъслечни реакции. Имаме всички основания да смятаме, че детето спи по-добре и по-дълбоко.

3. В тези сънища липсва изопачаване, затова те не се нуждаят и от тълкуване. Тук манифестираният и латентният сън съвпадат. *Следователно изопачаването не спада към същината на съня.* Предполагам, че с това свалих камък от сърцето ви. Но като поразмислим, ще трябва да признаем, че и тук има мъничко изопачаване, известна разлика между манифестираното съдържание на съня и латентните му мисли.

4. Детският сън е реакция на нещо преживяно през деня, което е оставило съжаление, копнеж, незадоволено желание. Сънят носи непосредствено, неприкрито осъществяване на желанието. Спомнете си какво казахме за ролята на външните и вътрешните телесни дразнители като смутители на спането и подбудители на сънищата. Запознахме се с редица надеждни данни за това, но много малко сънища можахме да си обясним по такъв начин. В описаните детски сънища нищо не говори за въздействието на подобни соматични дразнители. По този въпрос не можем да грешим, тъй като сънищата са напълно разбираеми и лесно обозрими. Но това не значи, че трябва да отречем подобна етнология на съня. Можем само да се запитаме защо забравихме, че освен от телесни спането може да се смути и от душевни дразнители? Знаем, че тъкмо тези възбуди най-често смущават заспиването при възрастния, като му пречат да си създаде съответната душевна настройка, да отвърне вниманието си от външния свят. Той предпочита да не прекъсва живота, да продължи работата си върху нещата, които го занимават, и поради това не заспива. За детето такъв смущаващ спането душевен дразнител е неосъщественото желание и то реагира на него чрез съня.

5. Оттук по най-краткия път ще си изясним функцията на съня. Като реакция на психичния дразнител сънят трябва да го отстрани, за да може спането да продължи. Още не знаем как се осъществява динамично това премахване на дразнителя, но вече установихме, че *сънят не е смутител на спането*, за какъвто го смятат, а негов пазител, отстраняващ смущаващите го дразнители. На нас ни се струва, че сме щели да спим по-добре, ако не е бил сънят, ала това е заблуждение; в действителност без него изобщо нямаше да спим. Негова заслуга е, че сме спали що-годе добре. Той не е можел да не ни обезпокои малко, тъй както на нощния пазач често се налага да вдигне малко шум, докато прогонва смутителите на нашия покой.

6. Че сънят се причинява от някакво желание, че неговото съдържание е осъществяването на желанието, това е едната от основните му характеристики. Другата, също така постоянна негова черта е, че той не просто изразява мисъл, а изобразява реализацията на желанието като халюцинаторно преживяване. *Искам да се разхождам с лодка по езерото*, гласи желанието, подбудило съня; самият сън обаче има за съдържание: *Разхождам се с лодка по езерото*. Следователно и при простите детски сънища се запазва една разлика между латентния и манифестирания сън, едно изопачаване на латентната мисъл — *превръщането ѝ в преживяване*. При тълкуването на съня трябва преди всичко да се отстрани тази малка промяна. Ако това се окаже всеобща черта на сънищата, то разгледаният по-горе съновен фрагмент „*виждам брат си в сандък*“ трябва да се преведе не като „брат ми се ограничава“, а като „искам брат ми да се ограничава, брат ми трябва да се ограничи“. От двете отбелязани тук общи черти на съня втората има очевидно по-големи изгледи да бъде приета без възражения. Ще ни трябват обширни проучвания, за да установим със сигурност, че сънят винаги се подбужда от желание, а не също и от грижа, намерение или упрек, но това не засяга втората характеристика — че сънят не просто възпроизвежда дразнителя, а чрез своеобразно преживяване го отстранява, премахва, ликвидира.

7. Във връзка с тези характеристики на съня можем отново да се върнем към сравнението между него и грешката. При грешката разграничихме смущаваща и смущавана тенденция, а самата тя представляваше компромис между двете. В същата схема се вмести и сънят. Смутената тенденция при него не може да бъде друга, освен желанието за спане. Смущаващата замества с психичния дразнител, нека кажем — с желанието, напирало към осъществяване, тъй като досега не открихме друг смущаващ спането дразнител. И тук сънят е резултат от компромис. Човек спи, но преживява задоволяването на свое желание; задоволява желание, но продължава да спи. И двете неща биват наполовина осъществени и наполовина изоставени.

8. Спомнете си, че по-рано разчитахме да разберем проблемите на съня, като изхождахме от факта, че някои съвсем разбираеми продукти на фантазията са наречени „*сънища наяве*“. Те действително представляват осъществяване на желания, на честолюбиви и еротични желания, които са ни добре известни, но това осъществяване е

мислено, макар да си го представяме много живо, ние не го изживяваме халюцинаторно. Тоест от двете основни характеристики на сънищата тук се запазва установената с по-малка сигурност, докато другата отпада като зависима от спането и неосъществима в будно състояние. Следователно в говоримия език се съдържа догадката, че осъществяването на желанията е основна характеристика на съня. Между другото, ако преживяването насън е фантазиране, преобразено от условията на спящото състояние, тоест „нощно сънуване наяве“, то тогава е разбираемо, че сънообразуването отстранява нощния дразнител и донася удовлетворение, защото и сънищата наяве са свързани с удовлетворяването на потребности, което е единствената им цел.

Но има и други случаи, в които езикът ни дава указание в този смисъл. Известни са поговорките „гладна кокошка просо сънува“, „свинята сънува жълъди, гъската — царевица“. Поговорките отиват дори по-далеч от нас — от детето към животното — в твърдението, че съдържанието на сънищата е задоволяването на някаква потребност. Толкова много изрази загатват за същото: „прекрасно като сън“, „не съм и сънувал това“, „не съм си го представял и в най-смелите си сънища“. Очевидно тук е налице пристрастие — от страна на езика. Защото има и страховити сънища, и сънища с неприятно или индиферентно съдържание, но от тях не са се родили сравнения и поговорки. Вярно, говори се за „лоши“ сънища, но, общо взето, за езика сънят е блаженото осъществяване на желанията. Няма поговорка, която да ни уверява, че свинята или гъската сънуват как ги колят.

Естествено немислимо е изследователите на съня да не са забелязали неговата способност да осъществява желания. Напротив, много от тях са я забелязали, но никому не е дошло наум да я приеме за общовалидна и за изходна точка при обясняването на сънищата. Ние се досещаме за причините, които са им попречили да направят това, и по-нататък ще се спрем на тях.

Вижте обаче колко много неща си изяснихме чрез детските сънища, и то почти без усилия! Функцията на съня като пазител на спането, възникването му от две конкуриращи се тенденции (от които едната, желанието за спане, остава постоянна, а другата се стреми да задоволи някакъв психичен дразнител), доказателство, че сънят е

смислен психичен акт, двете му основни характеристики — осъществяването на желания и халюцинаторното изживяване. И при това почти забравихме, че се занимаваме с психоанализа. Освен връзката с грешките работата ни нямаше друга специфика. Всеки психолог, без да знае нещо за психоаналитичните постановки, би могъл да намери обяснение на детските сънища. Защо никой не го е направил?

Ако всички сънища бяха като инфантилните, проблемът би бил решен, задачата ни — изпълнена, при това, без да разпитваме сънувалите, без да прибъгваме до несъзнаваното и до свободните асоциации. Но очевидно оттук е продължението на работата ни. Неведнъж вече ни се случи черти, които бяхме смятали за общовалидни, да се потвърдят само за определен вид и брой сънища. Затова сега въпросът е дали изследваните от детските сънища общи черти имат по-широка валидност, дали важат и за онези сънища, които не са така прозрачни, в чието манифестирано съдържание не се открива връзка с някакво незадоволено през деня желание. Според нас тези сънища са претърпели значително изопачаване и затова не могат непосредствено да бъдат предадени. Догаждаме се също, че за разкриването на това изопачаване ще ни е нужна психоаналитичната техника, без която можахме да минем при току-що достигнатото разбиране на детските сънища.

Във всеки случай има още една група сънища, които не са изопачени и подобно на детските лесно се разкриват като осъществявания на желания. Онези, които през целия живот се предизвикват от властните нужди на тялото — глада, жаждата, сексуалната потребност, с една дума, реакциите на вътрешни телесни дразнителі. Записал съм си например съня на едно 19-месечно момиченце, състоящ се от меню, към което е прибавено име (Ана Ф... ягоди, малини, к/р/ем, ам). Този сън е реакция на едновременно гладуване заради разстройство, предизвикано тъкмо от явяващите се в съня горски плодове. В същото време и бабата, чиято възраст, прибавена към тази на внучката, прави точно 70 години, трябвало да гладува един ден, понеже я безпокоял плаващият ѝ бърбек. Същата нощ тя сънувала, че е поканена на гости и ѝ се поднасят най-отбрани ястия. Наблюдения над пленници, оставени да гладуват, и над лица, принудени да понасят лишения по време на пътешествия и експедиции, показват, че при

такива условия редовно се сънува задоволяването на тези потребности. Например Ото Нурденшолд пише в книгата си „Антарктика“ (1904) за презимуващите заедно с него хора (т. I, с. 336): „Много показателни за насоката на нашите най-съкровени мисли бяха сънищата ни, ярки и многобройни като никога. Дори онези от другарите ни, които иначе много рядко сънуваха, сега всяка сутрин, когато си споделяхме преживяното в този въображаем свят, имаха да разказват дълги истории. Всичките се отнасяха до така далечния сега външен свят, но често бяха приспособени към сегашното ни положение... Най-често сънищата ни се въртяха около яденето и пиенето. Един от нас, който нощем присъстваше на пищни обеда, изпитваше голяма наслада, когато сутрин можеше да ни разкаже, че са му поднесли три ястия; друг сънуваше цели планини тютюн; трети пък кораб, който се приближава към нас с надут платна. И още един сън заслужава да се спомене: пощальонът носи пощата и надълго обяснява защо се е забавил, как я предал на погрешно място и с голяма мъка си я взел обратно. Разбира се, занимавахме се в сънищата си и с още по-невъзможни неща, но липсата на въображение във всички сънища, които сам сънувах или които ми разказваха беше очебийна. Сигурно би представлявало голям интерес за психологията да се запишат тези сънища. Но всеки може лесно да си представи с какво нетърпение очаквахме съня, предлагащ ни всичко онова, което най-страстно желаехме“. Ще цитирам още и *Дю Прел*^[1]: „Мунго Парк по време на едно пътуване из Африка, когато бил близо до гладната смърт, непрекъснато сънувал богатите на вода долини и тучните ливади на родния си край. Също и Тренк, измъчван от глад в Магдебург, насън се виждал заобиколен от изобилни ястия, а Джордж Бек, участник в първата експедиция на Франклин, когато почти умираше от глад, сънувал непрестанно богати трапези“.

Онзи, който си причини нощна жажда като консумира силно подправени ястия на вечеря, често сънува, че пие. Разбира се, не е възможно да се задоволи по-остра потребност от храна или вода чрез съня; от такива сънища човек се събужда жаден и трябва да пийне истинска вода. В този случай работата на съня има малко практическо значение, но независимо от това е ясно, че неговата цел е да предпази спящия от дразнителя, който го подтиква към събуждане и действие. А

при по-слаба интензивност на потребностите задоволяващите ги сънища често помагат.

По същия начин сънят осигурява задоволяване и при въздействието на сексуални дразнители, но при тях има някои заслужаващи внимание особености. Поради свойството на сексуалния нагон да бъде малко по-независим от своя обект, отколкото гладът и жаждата, задоволяването в придружения от полюция сън може да бъде реално, а по причина на някои трудности в отношението към обекта, на които ще се спрем по-късно, се случва особено често реалното задоволяване да се съчетае с неясен или изопачен сън. Както отбелязва О. Ранк, това своеобразие на полюционните сънища ги прави подходящ обект за изучаване на съновното изопачение. Впрочем всички свързани с потребности сънища при възрастните хора, освен задоволяването обикновено имат и друго съдържание, произхождащо от чисто психични дразнители, за чието разбиране е необходимо тълкуване.

Всъщност ние не твърдим, че задоволяващите желания сънища при възрастните, които са формирани по модела на инфантилните, се срещат само като реакция на споменатите властни потребности. Има също кратки и ясни сънища от този вид, възникнали под влияние на доминиращи ситуации с несъмнено психичен източник. Например сънищата, породени от нетърпение, когато някой е завършил всички приготовления за пътуване, за важно представление, за лекция или визита и сънува преждевременното осъществяване на своите очаквания, тоест през нощта се вижда пристигнал до целта си, в театъра, в разговор с домакините. Или с право наречените така сънища на сънливите, когато някой, който обича да си поспи по-дълго, сънува, че е станал, че се мие или вече е на училище, докато в действителност продължава да спи, тоест — предпочита да стане насън вместо наистина. Желанието за спане, което, както видяхме, закономерно участва във формирането на сънищата, тук изпъква ясно и се проявява като главния фактор за съня. Потребността от спане с право се нарежда до другите важни телесни потребности.

На репродукцията от картина на *Швинд*, намираща се в галерия *Шак* в Мюнхен, ще ви покажа колко вярно художникът е изобразил възникването на съня от една доминираща ситуация. Това е „Сънят на затворника“, който не може да съдържа друго, освен неговото

освобождение. Много сполучливо решение е, че то става през прозореца, защото оттам идва светлинният дразнител, който ще събуди затворника. Стоящите едно върху друго джуджета вероятно представят последователните пози, които той би трябвало да заеме, изкачвайки се към прозореца; и ако не греша, ако не приписвам на художника прекалено много умисъл, то най-горното джудже, което прерязва решетката, тоест върши това, което би искал самият затворник, има чертите на неговото лице.

Но, както казахме, при всички други сънища, освен детските и тези от инфантилен тип на пътя ни се изпречва изопачаването. Засега не можем да решим дали и те служат за осъществяването на желания, както предполагаме; манифестираното им съдържание не подсказва какъв психичен дразнител ги е породил и е трудно да докажем, че също са насочени към отстраняването или ликвидирането на такъв дразнител. Те трябва да бъдат изтълкувани, тоест преведени, освободени от изопачаването, трябва манифестираното им съдържание да се замести с латентното, за да можем да кажем дали установеното при инфантилните сънища е валидно за всички сънища.

[1] Du Prel, C. Die Philosophie der Mystik. Leipzig, 1885. — Б.нем.изд. ↑

ЛЕКЦИЯ IX

ЦЕНЗУРАТА В СЪНЯ

Дами и господа! От изучаването на детските сънища се запознахме с възникването, същината и функциите на съня. *Сънищата служат за отстраняване на смущаващи спането (психични) дразнители по пътя на халюцинаторното удовлетворение.* От сънищата на възрастните обаче успяхме да изясним само една група, онези, които нарекохме сънища от инфантилен тип. Как стои въпросът с другите, още не знаем, освен това не ги разбираме. Засега имаме един резултат, чието значение не бива да подценяваме. Всеки път, когато сънят ни се стори разбираем, той се оказва халюцинаторно осъществяване на някакво желание. Такова съвпадение не може да бъде случайно и маловажно.

За друг вид сънища приемаме въз основа на различни съображения и по аналогия със схващането ни за грешките, че представляват заместители на неизвестно съдържание, до което трябва да се достигне по обратен път. Изследването, разбирането на това *изопачаване в съня* е задачата, която сега ни предстои.

Изопачаването прави съня да изглежда странен и неразбираем. За него искаме да научим няколко неща: първо, какво го поражда, неговата динамика; второ, какво извършва; и трето, как го извършва. Можем да кажем също, че съновното изопачаване е продукт от работата на съня. Тази работа на съня искаме да опишем и да открием действащите в нея сили.

А сега чуйте следния сън. Записан е от наша колежка^[1] и по нейно сведение е сънуван от уважавана и образована възрастна дама. Анализ на съня не е извършван. Според колежката за психоаналитиците той не се нуждае от тълкуване. Самата сънувала го дама също не го е тълкувала, но му е дала такава осъдителна преценка като че ли е разбрала смисъла му. Защото се изказала за него така: „Как може една 50-годишна жена, която денем и нощем няма друга мисъл, освен грижата за детето си, да сънува такива отвратителни, глупави неща!“^[2].

А ето и самия сън за „любовните услуги“. Тя отива в гарнизонна болница № 1 и казва на дежурния на портала, че трябва да говори с главния лекар... (назовава непознато й име), защото иска да постъпи на служба в болницата. При това така набляга на думата „служба“, та подофицерът веднага разбира, че става дума за „любовна“ служба. Понеже е възрастна жена, той след известно колебание я пуска да влезе. Но вместо при главния лекар тя се озовава в голяма мрачна стая, където множество офицери и военни лекари седят или стоят около дълга маса. Тя се обръща с предложението си към един щабен лекар, който бързо я разбира. Думите й в съня са: „Аз и много други виенски жени и момичета сме готови да... (тук в съня следва неясно мърморене) на войниците, офицерите и служещите без разлика“. Отчасти смутените, отчасти цинични погледи на офицерите й показват, че всички присъстващи са я разбрали правилно. Тя продължава: „Знам, че решението ни звучи странно, но то е напълно сериозно. На бойното поле войника също не го питат дали иска да умре, или не“. Следват няколко минути неловко мълчание. Щабният лекар я хваща през кръста и казва: „Уважаема госпожо, представете си, че наистина се стигне до това...“ (мърморене). Тя се освобождава от ръката му с мисълта „Всичките са еднакви“ и отговаря: „Боже мой, аз съм стара жена и до мен може би няма да се стигне. Впрочем едно условие би трябвало да се спазва — да се държи сметка за възрастта, а не някоя възрастна жена със съвсем младо момче... (мърморене); това би било ужасно“. Щабният лекар: „Разбирам ви напълно“. Няколко офицери, между тях един, който на млади години я бил ухажвал, се изсмиват гръмко, а тя поисква да я заведат при познатия й главен лекар, за да се уточнят всички подробности. При това осъзнава за голямо свое удивление, че не знае името му. Въпреки това щабният лекар много любезно и почтително я упътва да се качи на втория етаж по тясна желязна вита стълба, която направо от стаята води към горните етажи. Изкачвайки се, тя чува един офицер да казва: „Това е изумително решение, все едно дали млада или стара; моите уважения!“.

С чувство, че просто изпълнява дълга си, тя се изкачва по безкрайната стълба.

В рамките на няколко седмици този сън се повтаря още два пъти, според дамата — със съвсем незначителни и твърде безсмислени промени.

По протичането си сънят наподобява фантазия в будно състояние — прекъсванията са малко, а някои подробности биха могли да се изяснят с разпитване, но това, както вече знаете, не е направено. Забележителното и интересното за нас обаче е, че в съня има няколко празнини, не в спомена, а в съдържанието. На три места то е сякаш изтрито; думите се прекъсват от мърморене. Строго погледнато, нямаме право да се изказваме за смисъла на този сън, понеже не сме провели анализ. Има обаче загатвания, позволяващи някои заключения, например думата „любовни услуги“, а най-вече онези части от речта, които непосредствено предхождат мърморенето, могат съвсем недвусмислено да бъдат допълнени. Ако го направим, се получава следната фантазия: сънуващата е готова в изпълнение на своя патриотичен дълг да удовлетворява любовните потребности на офицерите и останалите военнослужещи. Това, разбира се, е крайно скандализиращо, образец на дръзка либидна фантазия, но... в съня то изобщо не се явява. Тъкмо на местата, където трябва да дойде това признание, в манифестирания сън има неясно мърморене, нещо е изгубено или потиснато.

Разбирате, надявам се, че тъкмо скандалният характер на тези места е бил мотивът за потискането им. Къде можем да открием нещо подобно? В наши дни не е необходимо да търсите дълго. Вземете който и да е политически вестник и ще видите, че на много места текстът липсва и вместо него се белее празно място. Знаете, че това е работа на цензурата. На тези места е било написано нещо, което не се е харесало на височайшите й чиновници и те са го отстранили. И вие си казвате: „Жалко, това трябва да е било най-интересното, най-“силното“ място“.

В други случаи цензурата не е пипала напечатания текст. Авторът е предвидил срещу кои места тя би възразила и предварително ги е смекчил, леко изменил или се е задоволил само да загатне онова, което всъщност е искало да напише перото му. В този случай във вестника няма празни места, но по известни усуквания и мъглявости в израза може да се отгатне съобразяването с цензурата.

Нека използваме тази аналогия. Според нас изпуснатите, забулени с мърморене части от речта в съня също са станали жертва на цензура. Ние говорим направо за съновна цензура, която има определен дял в изопачаването при съня. Всички празнини в

манифестирания сън се дължат на нея. Трябва да отидем още по-далеч и да виждаме проява на цензурата навсякъде, където някой елемент от съня е по-слаб, по-неопределен и по-несигурен от останалите. Но рядко цензурата се проявява така неприкрито, бих казал наивно, както в съня за „любовните услуги“. Много по-често ефектите ѝ са от втория тип — смекчаване, наподобяване, загатване на същинското.

За един трети начин на действие на съновната цензура не мога да намеря аналог из дейността на вестникарската, но тъкмо нея мога да демонстрирам чрез единствения анализиран досега сън. Сигурно си спомняте съня за „трите лоши театрални билета, струващи 1 флорин и 50 крони“. В латентните мисли на този сън на преден план изпъкваше елементът „прибързано, преждевременно“ — „беше глупост да се омъжа толкова *рано*“, „глупаво беше да купя толкова *рано* билетите“, „смешно беше от страна на моята близка да *избърза* толкова с купуването на бижутото“. Нищо от този централен елемент на съновните мисли не е преминало в манифестирания сън; централно място в него заемат отиването на театър и купуването на билетите. С това изместване на акцента, с това прегрупиране на елементите манифестираният сън става толкова различен от латентните мисли, че никой не може и да предположи какви са те. Изместването на акцента е едно от главните средства за изопачаване, то придава на съня онази чудноватост, заради която сънувалият го сам не може да го разпознае като свое творение.

И така ефектите на съновната цензура и средствата за изопачаване са изпускането, видоизменянето, прегрупирането на материала. Самата цензура е причинителят или един от причинителите на изопачаването, с чието изследване сега се занимаваме. Видоизменянето и прегрупирането сме свикнали да обединяваме в понятието „изместване“.

След тези бележки върху действието на цензурата в съня нека се обърнем към нейната динамика. Надявам се, че не схващате израза прекалено антропоморфно и не си представяте съновния цензор като малко строго човече или като дух, който живее в една мозъчна килийка и оттам изпълнява своята служба; надявам се също, че не го схващате прекалено локализаторски и не си представяте „мозъчен център“, който упражнява тази цензура и с чието увреждане или отстраняване тя би се прекратила. На първо време това не е нищо повече от удобен

термин за едно динамично отношение. Тази дума не ни пречи да поставим въпроса, от какви тенденции се осъществява въздействието и върху какви; няма да се изненадаме също, ако се окаже, че вече сме се срещали с цензурата на съня, може би, без да я разпознаем.

Това наистина е така. Спомнете си, че когато започнахме да прилагаме нашата техника на свободните асоциации, забелязахме нещо изненадващо. Почувствахме, че усилията ни да се доберем от съновния елемент до несъзнавания, на който той е заместител, срещнаха една *съпротива*. Казахме, че тази съпротива може да бъде с различна сила, понякога огромна, понякога незначителна. Във втория случай нашето тълкуване преминава през съвсем малко междинни звена; при силна съпротива обаче се налага да извървим дълга асоциативна верига, отдалечаваме се много от първоначалния елемент и трябва да преодолеем по пътя си всички трудности, явяващи се под формата на критично отношение към хрумванията. Именно тази съпротива, на която се натъква тълкуването, при работата на съня трябва да определим като цензура. Съпротивата срещу тълкуването е обективизиране на съновната цензура. Тази съпротива доказва също, че силата на цензурата не се изчерпва с изопачаването на съня, след което да угасне, а че цензурата продължава да съществува като постоянна институция, поддържаща изопачението. Впрочем както съпротивата при тълкуването е различно силна за всеки елемент, така и предизвиканото от цензурата изопачение е различно голямо при отделните елементи на един и същи сън. При сравняване на манифестирания и латентния сън се вижда, че отделни латентни елементи са изцяло елиминирани, други са повече или по-малко модифицирани, а трети са влезли в манифестираното съдържание непроменени, може би дори подсилени.

Но ние искахме да видим какви тенденции упражняват цензурата и срещу какви. На този основен за разбирането на съня, а може би дори и на човешкия живот въпрос може лесно да се отговори, ако разгледаме поредицата от разтълкувани досега сънища. Упражняващите цензурата тенденции са такива, които в будно състояние човек приема, с които е съгласен. Бъдете уверени, че ако отричате едно проведено по всички правила тълкуване на ваш сън, го правите по същите мотиви, поради които се упражнява съновната цензура, осъществява се изопачаването и става нужно тълкуването.

Спомнете си съня на 50-годишната жена. Без да го е тълкувала, тя го намира отвратителен и щеше да е още по-възмутена, ако госпожа д-р фон Хуг ѝ беше съобщила нещо от очевидния му смисъл. Тъкмо поради това нейно осъдително отношение неприличните моменти в съня ѝ са заменени с мърморене.

А тенденциите, срещу които е насочена цензурата на съня, трябва да се опишат най-напред от нейна гледна точка. В такъв случай може само да се каже, че те са изцяло осъдителни, скандални в етично, естетично и социално отношение, неща, за които човек не смее да помисли или мисли с отвращение. Преди всичко тези цензурирани и добиращи се до съня в изопачена форма желаня са израз на безграничен и безогледен егоизъм. Собственото „Аз“ се явява във всеки сън и винаги играе главната роля, макар че добре умее да се прикрива в манифестираното съдържание. Този „sacro egoismo“^[3] на съня сигурно не е без връзка с настройката преди заспиване, при която, както казахме, се обръща гръб на целия външен свят.

Освободеното от всякакви етични окови „Аз“ е съгласно и с всички искания на сексуалното влечение, с такива, които отдавна са осъдени от естетическото възпитание, и с такива, които противоречат на всички нравствени ограничения. Жаждата за удоволствие — либидото, както я наричаме — избира обектите си без задръжки, като най-много предпочита забранените. Не само жената на ближния, но преди всичко инцестни, по традиция свещени обекти като майката и сестрата при мъжа, бащата и братя при жената. (Инцестен е и сънят на нашата 50-годишна дама, неговото либидо несъмнено е насочено към сина ѝ.) Страсти, които мислим за чужди на човешката природа, се оказват достатъчно силни да предизвикат сънища. Омразата също бушува на воля. Желания за отмъщение и смърт на най-близки, най-обичани в живота хора — родители, братя и сестри, съпрузи, собствени деца — съвсем не са нещо необичайно. Тези цензурирани желаня излизат сякаш от самия ад; след като ги изтълкуваме в будно състояние, никаква цензура не ни се вижда достатъчно строга за тях.

Но недейте да упрекувате самия сън заради ужасното му съдържание. Нали не сте забравили, че той има невинната, дори полезна функция да предпазва спането ни от смущения. Тази лошотия не е в природата му. Знаете също, че има сънища, които задоволяват основателни желаня и остри потребности на тялото. При тях обаче

няма изопачаване; те не се и нуждаят от него, защото могат да изпълнят функциите си, без да оскърбят етичните и естетичните тенденции на нашето „Аз“. Забележете също, че изопачаването в сънищата е пропорционално на два фактора. От една страна, то е толкова по-силно, колкото по-грозно е цензурираното желание, но, от друга страна, също и колкото по-строги са изискванията на цензурата в дадения момент. Едно младо, строго възпитано и целомъдрено девойче ще изопачава с неумолима цензура пориви, които за нас, лекарите, например са позволени, безобидни либидни желания и които самото девойче след десет години ще преценява по същия начин.

Впрочем ние още не сме отишли толкова далеч, че да имаме основание да негодуваме срещу този резултат на тълкувателната ни работа. Мисля, че още не го разбираме истински; преди всичко обаче трябва да го подсигурируем срещу някои възможни нападки. Никак не е трудно да му се намерят недостатъци. Нашите тълкувания се основават на направените преди това допускания, че сънят има изобщо някакъв смисъл, че съществуването на временно несъзнавани душевни процеси може да се пренесе от хипнотичния върху нормалния сън и че всички асоциации са детерминирани. Ако въз основа на тези допускания бяхме стигнали до лесно приемливи резултати, можехме с право да заключим, че допусканията ни са били верни. Но ако резултатите са такива, каквито ги описах току-що? Не е ли близко до ума да се каже: това са невъзможни, нелепи, най-малкото крайно невероятни резултати, значи нещо в допусканията е било погрешно. Или сънят все пак не е психичен феномен, или няма нищо несъзнавано в нормално състояние, или техниката ни някъде куца. Не е ли по-просто и по-задоволително да се приеме това, отколкото всички тези гадости, които уж разкрихме въз основа на нашите допускания?

И двете! И по-просто, и по-задоволително. Но това не значи, че е и по-правилно. Нека поизчакаме, въпросът още не е достатъчно узрял. Преди всичко можем да засилим критиката срещу нашето тълкуване. Може би не е чак толкова важно, че резултатите му са така нерадостни и трудни за преглъщане. Още по-сериозен аргумент е, че сънувалите го хора, на които приписваме подобни желания с тълкуванията си, най-решително и с пълно основание ги отхвърлят. „Какво? — казва единият. — Искате да кажете, че ми е жал за парите, които похарчих за задомяването на сестра си или за образованието на брат си? Това не

може да бъде; аз работя само за тях двамата, нямам други интереси в живота, освен да изпълнявам дълга си към тях като най-възрастен, както обещах на покойната ни майка.“ Или друга пациентка: „Искала съм била мъжът ми да умре! Това са възмутителни глупости! Не само че бракът ни е щастлив — това сигурно няма да ми повярвате, — но смъртта му ще ме лиши от всичко, което имам на този свят“. А трети ще ни отговори: „Имал съм плътски желания към сестра си? Това е смехотворно; тя ми е напълно безразлична, не сме в добри отношения и от години не съм разменил нито дума с нея“.

Навярно би било по-лесно, ако тези хора само отказваха да потвърдят или отричаха приписаните им тенденции; тогава бихме могли да кажем, че просто не знаят за тях. Но че те усещат у себе си тъкмо противоположното желание и ни го доказват чрез начина си на живот — това най-сетне трябва да ни озадачи. Не е ли време да изоставим цялата работа по сънотълкуването, тъй като започва да стига до абсурд.

Не, все още не. И този по-силен аргумент ще отпадне, когато го разгледаме критично. Това, че в душевния живот има несъзнавани тенденции съвсем не означава, че в съзнателния живот не могат да преобладават обратните на тях. Може би в душата има място за противоположни тенденции, за противоречия, които съществуват съвместно; а може би тъкмо доминирането на един мотив е причина да не се осъзнава противоположният му. Така останаха само предишните възражения — че резултатите от сънотълкуването не са прости и са твърде нерадостни. На първото трябва да се отговори, че ако мечтаете за простота, няма да решите нито един проблем на съня; ще трябва да се примирите, че тук нещата са по-сложни. А на второто — че сте очевидно не прави, когато използвате харесването или нехаресването на нещо като мотив за научна преценка. Какво от това, че резултатите на сънотълкуването ви се виждат нерадостни, дори срамни и отблъскващи? *Ça n'empêche pas de'exister*^[4] — чух веднъж да казва в подобен случай моят учител Шарко, когато бях млад лекар. Ако желаем да научим реалностите в този свят, трябва да се смиряваме, деликатно да потискаме симпатиите и антипатиите си. Ако един физик ви убеждава, че органичният живот на земята в най-скоро време ще загине напълно, ще си позволите ли да му отвърнете: „Не е възможно, това са прекалено нерадостни изгледи“. Мисля, че ще замълчите,

докато дойде друг физик и докаже на първия, че е допуснал грешка в изходните предпоставки или в изчисленията си. Отхвърляйки онова, което ви е неприятно, вие по-скоро повтаряте механизма на сънообразуването, вместо да го разберете и преодолеете.

Сега може би ще обещаете, че няма да възразявате срещу отблъскващия характер на цензурираните в съня желаня, и ще се задоволите с аргумента, че все пак е невероятно злото да има толкова голям дял в човешката природа. Но дали вашият собствен опит ви дава основание да го твърдите? Не говоря за това какви сте самите вие в собствените си очи, но наистина ли сте срещали толкова много доброжелателност у висшестоящите и конкурентите си, толкова рицарство у враговете си и толкова малко завист във вашите кръгове, че се смятате задължени да оспорвате егоистичната злина на човека? Или не ви е известно колко необуздани и ненадеждни са повечето хора в сексуалния си живот? Не знаете ли, че всички сънувани от нас прегрешения и изстъпления всекидневно се извършват от хора в будно състояние? Нима психоанализата не е просто потвърждение на древната максима на *Платон*, че са добри хората, задоволяващи се да сънуват онова, което другите, лошите, действително вършат?

А сега преместете поглед от индивидуалното към голямата война, която все още опустошава Европа, помислете колко бруталност, жестокост и коварство се развихрят сега в цивилизования свят. Наистина ли мислите, че шепа безсъвестни честолюбци и измамници биха успели да освободят всички тези зли духове, ако милионите им последователи не бяха съучастници в това? Ще се наемете ли и при тези условия да защитавате идеята, че злото няма дял в душевното устройство на човека?

Ще ме упрекнете, че гледам на войната едностранчиво, че тя е извадила на показ и най-красивото, най-благородното у хората — геройството, саможертвата, социалното чувство. Безспорно, ала недейте да вършите и вие тази несправедливост, която така често се върши спрямо психоанализата — да я упрекват, че отрича нещо само защото изтъква нещо друго. Нямаме намерение да отричаме благородните пориви в човешката природа, нито пък някога сме ги подценявали. Напротив, аз ви разкрих не само лошите цензурирани желаня, а и цензурата, която ги потиска и прави неузнаваеми. Ние наблягаме повече на злото у човека само поради това, че другите го

отричат, нещо, от което човешката душа не става по-добра, а само непонятна. Ако се откажем от едностранчивата етическа преценка, несъмнено ще открием вярната формула за съотношението между доброто и злото в човешката природа.

Значи всичко остава, както беше. Не се отказваме от резултатите на работата си по сънотълкуването, макар да изглеждат странни. Може би по-късно ще се доближим до тяхното разбиране по друг път. На първо време нека запомним: изопачаването на съня е резултат от цензура, упражнявана от одобрявани тенденции на Аза срещу желания, които се събуждат у нас нощем в спящо състояние и по някаква причина са неприемливи. Вярно, защо тези осъдителни желания се явяват тъкмо нощем и откъде произлизат — по този въпрос са нужни още много проучвания.

Ще бъде обаче несправедливо, ако пропуснем да изтъкнем друг резултат от нашите изследвания. Желанията, които ни смущават, докато спим, са неизвестни за нас, научаваме за тях едва от сънотълкуването; тоест преди това те могат да се нарекат несъзнавани в споменатия смисъл. Но трябва да кажем, че са нещо повече от несъзнавани в момента. Както видяхме от много примери, сънувалият ги отрича, след като са му станали известни чрез тълкуването. Повтаря се случаят, който най-напред срещнахме при тълкуването на грешката „да се оригнем за здравето на шефа“, когато ораторът възмутено ни уверяваше, че нито в момента, нито когато и да било преди не е изпитвал неуважение към шефа си. Още тогава се усъмнихме в стойността на такова уверение и вместо това приехме, че ораторът никога не е знаел за това свое чувство. Същото се повтаря при всяко тълкуване на силно изопачен сън и това го прави важно за нашите разбирания. Сега вече сме готови да приемем, че в душевния живот има процеси, тенденции, за които човек изобщо не знае продължително време, а може би и постоянно. Така несъзнаваното придобива за нас нов смисъл; определенията „в момента“ или „временно“ отпадат от неговата същност, то може да бъде и *трайно* несъзнавано, не само „латентно в момента“. Разбира се и затова по-нататък ще кажем повече.

[1] Г-жа д-р фон Хуг-Хелмут. ↑

[2] Синът на пациентката по това време (Първата световна война) е войник на фронта. — Б.нем.изд. ↑

[3] Свещен егоизъм. — Б.пр. ↑

[4] Това не им пречи да съществуват (фр.). — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ Х

СИМВОЛИКАТА В СЪНЯ

Дами и господа! Установихме, че изопачаването в сънищата, което пречи за тяхното разбиране, е резултат от цензурата, насочена срещу неприемливите, несъзнавани желания. Но не сме казали, че тя е единственият фактор, на който се дължи изопачаването; и действително при по-нататъшното изследване на съня ще открием съучастието и на други моменти в този процес. Това ще рече, че дори цензурата да е изключена, пак няма да сме в състояние да разбирате сънищата, манифестираният сън пак няма да е идентичен с латентните мисли.

Този друг момент, който прави съня неясен, този нов принос за изопачаването откриваме, когато обърнем внимание на една празнина в нашата техника. Вече ви признах, че в някои случаи на анализирания наистина не им хрумва нищо във връзка с отделни елементи на съня. Вярно, това не е така често, както те твърдят; много пъти ни се удава чрез настойчивост да изтръгнем хрумване. Но все пак остават случаи, в които асоциирането отказва, а когато го предизвикаме принудително, не дава онова, което очакваме от него. Ако това стане по време на психоаналитичната терапия, то има особено значение, с което тук няма да се занимаваме. Но то се наблюдава и когато тълкуваме сънища на нормални лица или свои собствени. След като се убедим, че в такива случаи никакво настояване не помага, ние най-сетне ще открием, че тази нежелателна случайност винаги се появява при определени съновни елементи, и лека-полека ще съзрем една нова закономерност там, където отначало мислехме, че техниката ни по изключение отказва да функционира.

Така стигаме до изкушението да изтълкуваме сами тези „неми“ елементи на съня, да ги преведем със собствени средства. Очевидно е, че всеки път, когато се решаваме на такова заместване, получаваме задоволителен смисъл, а не посмеем ли да го направим, сънят остава безсмислен и несвързан. Натрупването на много сходни случаи вдъхва необходимата увереност на този първоначално плах наш опит.

Излагам всичко това малко схематично, но такова изложение е позволено за дидактични цели, още повече че нещата не са изопачени, а само опростени.

По този начин получаваме постоянни съответствия на цяла поредица съновни елементи съвсем както в популярните тълковници. А нали не сте забравили, че при асоциативната ни техника никога не се получават постоянни заместители на съновните елементи.

Веднага ще кажете, че този начин на тълкуване ви се вижда още по-несигурен и по-уязвим от предишния посредством свободните хрумвания. Но има и още нещо. След като сме събрали достатъчно такива постоянни заместители, започва да ни се струва, че тази част от сънотълкуването действително трябва да извършваме по собствено усмотрение, че тези елементи наистина са разбираеми без хрумванията на сънувалите ги. А откъде ние знаем значението им, това ще стане ясно във втората половина на изложението.

Такава постоянна връзка между съновния елемент и неговия превод наричаме *символна*, а самия елемент — *символ* на несъзнаваната съновна мисъл. Спомняте си, че когато изследвахме връзката между съновните елементи и тяхната същина, разграничих три вида отношения между тях — част от цялото, загатване и изобразяване. Тогава ви казах, че има и четвърти вид, но не го назовах. Той именно е въведеното тук символично отношение. С него са свързани много интересни въпроси, с които ще се заемем, преди да изложим специалните си наблюдения върху символиката. Тя е може би най-забележителната част от учението за сънищата.

Преди всичко, като имат точно определено значение, символите в известна степен осъществяват идеала на древното и на популярното съногадание, от което ние с нашата техника твърде много се отдалечихме. При известни обстоятелства те позволяват да тълкуваме съня, без да разпитваме сънувалия го, който и бездруго не може да каже нищо за символа. Ако познаваме най-честите символи, а заедно с това и личността на сънувалия, житейските му обстоятелства и преживяванията, предшестващи съня, често сме в състояние да изтълкуваме съня непосредствено, така да се каже, от прима виста. Такова майсторство прави горд тълкувателя и се харесва на клиента му; то приятно контрастира с усилената работа при разпитването на сънувалия. Но нека това не ви подвежда. Нашата задача не е да

демонстрираме фокуси. Основаващото се на символите тълкуване не може да замести асоциативната техника или да ѝ съперничи. То я допълва и носи полза само в съчетание с нея. А що се отнася до сведенията за психичната ситуация на сънувалия, трябва да имате предвид, че ще ви се налага да тълкувате сънища не само на познати хора, че обикновено няма да знаете нищо за събитията, подбудили съня, и тъкмо хрумванията на анализирания ще ви дадат сведение за това, което наричаме психична ситуация.

Забележително е още — също и с оглед на неща, за които ще стане дума по-късно, — че и символното отношение между съня и несъзнаваното беше посрещнато с най-яръстна съпротива. Дори висококompетентни и уважавани личности, възприели голяма част от психоанализата, тук отказаха да я следват. Това поведение е толкова по-странно, като се има предвид, че първо, символиката не е свойствена единствено на съня и второ, символиката в съня съвсем не е открита от нас, макар иначе психоанализата да не е бедна на изненадващи открития. За откривател на съновната символика, ако изобщо ще търсим началото ѝ в ново време, трябва да се смята философът К. А. Шернер (1861). Психоанализата само потвърди неговите открития, като обаче съществено ги видоизмени.

Сега навярно искате да чуете нещо за същността на съновната символика и примери за нея. С радост ще споделя с вас онова, което знам, но трябва да ви призная, че познанията ни тук не са така големи, както ни се иска.

Същността на символното отношение е сравнението, но не някакво произволно сравнение. Ние подозираме, че то има специална обусловеност, но не можем да кажем в какво се състои тя. Не всичко, с което даден предмет или дадено явление са сравними, се явява като техен символ в съня. От друга страна, сънят не символизира какво да е, а само определени елементи от латентните мисли. Тоест тук има ограничения и в двете посоки. Трябва да признаем също, че засега понятието „символ“ не е строго определено, то се слива със „заместване“, „изобразяване“ и подобни, доближава се дори до загатването. При редица символи сравнението е близко до ума. Има обаче и такива, при които се питаме къде е общото, *tertium comparationis*^[1] на предполагаемото сравнение. Или го откриваме при по-внимателно разглеждане, или то наистина си остава скрито.

Странно е още, ако символът действително е сравнение, че то не се разкрива чрез асоциациите, че сънувалият си служи с него, без да го познава. Нещо повече, той не иска да го признае, след като му е посочено. И така виждате, че символното отношение е особен вид сравнение, чиято основа още не сме разбрали напълно. Може би по-късно ще открием нещо повече за това непознато явление.

Не са много нещата, които се представят символично в съня. Човешкото тяло в неговата цялост, родителите, децата, братята и сестрите, раждането, смъртта, голотата — и още едно нещо. Единственото типично, тоест постоянно представяне на човешката личност като цяло е чрез *къща* — факт, установен още от *Шернер*; той дори е склонен да приписва на символа „къща“ първостепенно значение, каквото тя всъщност няма. Случва се насън човек да слиза по фасадата на сграда, понякога с удоволствие, понякога със страх. Гладките стени представляват мъжете, а тези с издатини и балкони, за които можеш да се заловиш — жените. Родителите се явяват в сънищата като *император* и *императрица*, цар и царица или други авторитетни лица; видно е, че тук сънят изразява голяма почит. Помалко внимателен е към децата, братята и сестрите; те се символизират от *дребни животни*, от *насекоми*. Раждането почти винаги се изобразява чрез някаква връзка с *вода*; човек скача във вода или излиза от нея, спасява някого от удавяне или сам намира спасение във водата, тоест отнася се към нея като към майка. Умирането се замества от *заминаване*, *пътуване с влак*, смъртта — от различни неясни, плахи загатвания, голотата — от дрехи и униформи. Виждате как границата между символичното изобразяване и загатване се размива.

Не може да не направи впечатление, че в сравнение с оскъдния брой на горепосочените символи обектите и темите от една друга сфера се изобразяват с извънредно богата символика. Това е сферата на сексуалния живот, гениталиите, половите процеси, половия контакт. Преобладаващото мнозинство от символите в съня са сексуални. Тук се забелязва странно несъответствие. Обозначаваните обекти са малко, а символите им — изключително много, тъй че всеки обект може да се изрази чрез многобройни, почти равностойни символи. Така при тълкуването се получава нещо, което среща всеобщо несъгласие. В противоположност на многообразието в сънищата тълкуването им е твърде монотонно. Това не се харесва на никого, но какво да се прави?

Тъй като за пръв път в тези лекции стана въпрос за сексуалния живот, дължен съм да ви поясня как смятам да разглеждам тази тема. Психоанализата не вижда тук никакъв повод за забулване и намеци, не вижда причини да се срамува от заниманието с тази важна материя, смята, че е коректно и прилично да изрича нещата със собствените им имена, и се надява, че по този начин най-добре ще предотврати смуцаващите странични мисли. Обстоятелството, че говоря пред аудитория от двата пола не променя тук нищо. Както няма наука *ad usum delphini*^[2], тъй няма такава и за невръстни девойчета, а дамите между нас със самото си присъствие в тази зала вече са дали да се разбере, че желаят да бъдат поставяни наравно с мъжете.

И така за мъжкия полов орган сънят разполага с редица символични изображения, при които основата на сравнението обикновено е твърде явна. Преди всичко за мъжките гениталии като цяло е символично свещеното число три. Най-забележителната и най-интересна за двата пола част от гениталиите — членът — се замества символично, на първо място, от неща, които наподобяват по форма, тоест дълги и стърчащи — *бастуни, чадъри, прътове, дървета* и подобни. Освен това от предмети, имащи с него общото свойство да проникват в тялото и да го нараняват: всякакви остри *оръжия* — *ножове, камии, копия, саби*, но също и огнестрелни — *пушки, пистолети* и особено подходящия по форма *револвер*. Нощните кошмари на девойките много често съдържат преследване от мъж с нож или огнестрелно оръжие. Това може би е най-разпространения случай на съновна символика, която сега без труд ще си преведете. Лесно разбираемо е и заместването на мъжкия член с предмети, от които тече вода — *чешми, кани, фонтани*, и с обекти, които могат да се удължават, като *спускащи се надолу лампи, моливи с изваждащ се графит* и т.н. Че *моливите, перодържките, пилите за нокти, чуковете* и други *инструменти* са несъмнено мъжки сексуални символи, също се дължи на едно близко до ума възприемане на този орган.

Забележителното свойство на члена да се издига нагоре, което се проявява при ерекцията, води до символичното му представяне чрез *балони, самолети*, а напоследък и чрез въздушния кораб на *Цепелин*. Но сънят познава и друг, още по-изразителен начин за символизиране на ерекцията. Той прави от половия член същината на целия човек и

кара самия него да *литне*. Нека не ви шокира, че познатите на всички, често така приятни сънища, в които човек лети, се тълкуват като резултат от обща сексуална възбуда, като ерекционни сънища. От известните психоаналитици П. Федерн отстрани всяко съмнение относно това тълкуване, а и широко хваленият заради неговия трезв ум *Мурли Вулд*, провел експериментите с изкуствено положение на ръцете и краката по време на сън, който е бил далеч от психоанализата, може би дори не е знаел за нея, достига в изследванията си до същото заключение. Недейте да възразявате, че и жените могат да летят насън. Спомнете си вместо това, че нашите сънища са реализации на желанията ни, а желанието да бъдат мъж, все едно съзнавано или не, е много често у жените. А че за жената е възможно да реализира това желание чрез същите усещания, както и мъжът, в това не ще се усъмни никой, който познава анатомията. Защото и тя притежава в гениталиите си един малък член, подобен на мъжкия, и този малък член, клиторът, в детството и в годините преди започването на полов живот играе дори същата роля, както големият член на мъжа.

Към по-малко понятните мъжки сексуални символи спадат някои *влечуги и риби*, преди всичко прочутият символ на змията. Защо *шапката и палтото* се използват по същия начин, наистина е трудно да се разбере, но тяхното символно значение е безспорно. Накрая можем да се запитаме дали заместването на мъжкия член от друг член, като крака или ръката, може да се нарече символично. Мисля, че това се налага от логиката и от съответствията при жените.

Женското влагалище се представя символично чрез всички обекти, които са кухи като него и могат да поемат неща в себе си. Това са *шахти, ями и пещери, съдове и шишета, кутии, буркани, куфари, сандъци, чанти* и др. Към тази поредица принадлежи и корабът. Някои символи са свързани повече с майчината утроба, отколкото с влагалището, например *шкафове, печки* и най-вече *стаята*. Символиката на стаята се доближава до тази на къщата, *вратата* пък символизира гениталния отвор. Но символи на жената могат да бъдат и някои материали, *дървото, хартията* и направени от тях предмети като *масата и книгата*. От животните трябва най-малкото да се споменат *охлювът и мидата*, от частите на тялото — *устата* като символ на гениталния отвор, от постройките — *църкви и параклиси*. Както виждате, не всички символи са еднакво разбираеми.

Към гениталиите трябва да се причислят и гърдите, които, както и по-големите заоблености на женското тяло, се изобразяват чрез ябълки, праскови, изобщо плодове. Гениталното окосмяване на двата пола в съня се описва като гора и храсти. Сложната топография на женските гениталии прави разбираем факта, че те много често се изобразяват като пейзаж със скали, гори и потоци, докато внушителният механизъм на мъжкия полов апарат води до символизирането му чрез всякакви видове сложни *машини*.

Заслужава да се спомене и още един символ на женския полов орган — *кутийката за бижута*; *бижутата* и *скъпоценностите* и насън са названия на любими хора; *сладкишите* често изобразяват сексуалната наслада. Половото самозадоволяване се замества чрез всякакви видове *игра*, включително и *свиренето на пиано*. Типични символи на мастурбацията са *пързлянето* и *отчупването на клон*. Особено забележителен символ е опадването или ваденето на зъби. То вероятно означава най-вече кастриране като наказание за мастурбацията. Специалните символи на половия живот в съня са помалобройни, отколкото сме склонни да очакваме след всичко казано. Тук трябва да се споменат ритмични действия като *танц*, *езда* и *изкачване*, а също преживяването на насилие, например *прегазване от кола*. Освен това някои занаятчийски работи и, разбира се, *заплашването с оръжие*.

Не бива да си представяте използването и превеждането на тези символи като нещо прекалено просто. Тук се случват всякакви неочаквани неща. Трудно е за вярване например че в символичните изображения половете често не са строго разграничени. Някои символи означават полов орган изобщо, все едно мъжки или женски, например малкото дете, син или дъщеря. Друг път някой предимно мъжки символ може да се използва за женските гениталии и обратното. Това е неразбираемо за онзи, който не познава развитието на сексуалните представи у хората. В някои случаи тази двузначност на символите е само привидна; освен това най-ярките символи, като оръжия, чанти, сандъци, са изключени от бисексуална употреба.

Сега, като изхождам не от значението, а от символа, ще разгледам областите, от които най-често се вземат сексуалните символи, и ще добавя някои неща, особено с оглед на неразбираемата символика. Такъв неясен символ е *шапката* или покриването на

главата изобщо, който по правило има мъжко значение, но понякога и женско. *Палтото* също означава мъж, може би невинаги във връзка с гениталиите. Имате право да попитате защо. Висящата вратовръзка, която не се носи от жени, е явен мъжки символ. *Бялото бельо*, изобщо *бельото*, е женски символ; *дрехите*, *униформите* заместват, както казахме, голотата, формите на тялото; обувката, чехълът са женските гениталии, вече споменахме *масата* и *дървото* като загадъчни, но несъмнено женски символи. *Стълба*, *стъпала*, *стълбище* и съответно ходенето по тях са безспорни символи на половото сношение. Като поразмислим, виждаме, че основата на сравнението е ритъмът на ходенето, може би също и нарастването на възбудата, задъхването при изкачването.

Вече отбелязахме *пейзажа* като изображение на женските гениталии. *Планините* и *скалите* са символи на мъжкия член; *градината* — чест символ на женската полова област. Плодът символизира не детето, а женската гръд. *Дивите животни* означават сексуално възбудени хора, а още и лоши нагони, страсти; цветята — женските гениталии и по-специално — девствеността. Не сте забравили, че цветовете действително са гениталии на растенията.

Стаята вече ни е позната като символ. Тук изобразяването продължава, като прозорците и вратите поемат значението на отворите по тялото. *Отключването* и *заклучването* на стаята също е част от тази символика, а ключът, който отключва — несъмнен мъжки символ.

Ето това е част от съновната символика. Тя може както да се задълбочи, така и да се разшири. Но мисля, че казаното за вас е повече от достатъчно, а може би дори ви е възмутило. Ще попитате: нима наистина живея сред сексуални символи? Нима всички предмети, които ме заобикалят, всички дрехи, които обличам, всички неща, до които се докосвам, са само сексуални символи и нищо друго? Наистина има достатъчно поводи за учудени въпроси и първият от тях е: откъде всъщност знаем значението на тези символи, за които самите сънували ги хора не ни казват нищо или ни казват много малко?

Отговарям: от най-различни източници, от приказки и митове, от шеги и вицове, от фолклора, тоест от науката за нравите, обичаите, пословиците и песните на народите, от литературния и обикновения език. На всички тези места се среща една и съща символика и понякога я разбираме без нуждата от особени напътствия. Ако се спрем по-

подробно на всеки от източниците, ще открием толкова сходства със символиката на съня, че напълно ще се убедим в нашите тълкувания.

Казахме, че според *Шернер* човешкото тяло много често се символизира в съня от къщата. Прозорците и вратите са входовете към телесните кухни, фасадите могат да бъдат гладки или с издатини за залавяне. Но същата символика се открива и в немския език, когато поздравяваме близък приятел с фамилиарното „стара къщо“, когато се заканваме да цапардосаме някого „по покрива“ или твърдим, че нещо не е в ред в горната му стаичка. В анатомията телесните отвори направо се наричат *порти на тялото*.

Това, че родителите се явяват в съня ни като императорска или царска двойка, на пръв поглед е изненадващо. Но то има съответствие в приказките. Няма ли усещането, че множеството приказки, които започват с думите „Имало едно време един цар и една царица“, всъщност искат да кажат: „Имало едно време един баща и една майка“? Вкъщи на шега наричаме децата принцове, а най-голямото — престолонаследник. Царят сам назовава себе си *баща на отечеството*. Малките деца шеговито наричаме *червейчета*, жалостиво казваме: *бедното червейче*.

Да се върнем при символиката на къщата. Когато насън се хващаме за издатините на фасадата ѝ, това не напомня ли известния народен израз за силно развит женски бюст „При нея има за какво да се хванеш“? И още народът казва в такъв случай: „Тя има много дърва пред къщи“, сякаш иска да ни помогне в тълкуването на дървото като женски, майчин символ.

Още нещо за дървото. Как този материал е станал символ на майчинското, на женското начало? Тук може да ни помогне сравнението между различни езици. Твърди се, че немската дума дърво^[3] произхожда от гръцкото δῦρ, означаващо вещество, суровина. Това е не съвсем редкият случай, когато наименованието за вещество изобщо е станало име на конкретно вещество. Има един океански остров — Мадейра. Така го нарекли португалците при откриването му, защото целият бил покрит с гори. На португалски мадейра значи дърво. Но нали забелязвате, че мадейра не е нищо друго, освен леко изменената латинска дума „материя“, която също означава вещество изобщо. Материя обаче идва от *матер*, тоест майка. Или материалът, от който е направено нещо, е сякаш майчиният дял в него.

Следователно в символичната употреба на дървото за жената, за майката се е съхранило това древно схващане.

Раждането по правило се изразява в съня чрез връзката с вода; човек се хвърля във водата или излиза от нея, което ще рече — ражда или бива роден. Нека не забравяме, че този символ може да се обоснове по два начина от развитието на живите същества. Не само че всички сухоземни бозайници, включително предците на човека, са произлезли от водни животни — това е по-далечен факт, но и всеки бозайник, всеки човек прекарва първата фаза от съществуването си във вода — като ембрион в околоплодната вода на майчиното тяло — и при раждането си излиза от водата. Не твърдя, че сънуващият знае това, а че няма нужда да го знае. Той знае едно друго нещо, вероятно защото са му го казали в детството, но аз мисля, че дори то не е допринесло нищо за формирането на символа. В детството са му казали, че щъркелът носи децата, но откъде ги взема? От блатото, от кладенеца, тоест пак от водата. Един от моите пациенти, по онова време малък граф, като получил това сведение, изчезнал за цял следобед. Най-сетне го намерили на брега на езерцето край замъка, легнал по корем, с наведено над водната повърхност лице, усилено търсещ да види дечицата на дъното.

В митовите за раждането на героите, които О. Ранк^[4] е подложил на сравнително изследване (най-старият е този за цар Саргон от Акад^[5], около 2800 г. пр.н.е.), хвърлянето във водата и спасяването от нея играят решаваща роля. Според Ранк това са изображения на раждането; аналогични на тези в сънищата. Когато насън спасяваме някого от водата, ставаме негова майка или майка изобщо; в мита жената, която спасява детето от водата, се разкрива като истинската му майка. В един популярен виц питат хитрото еврейче коя е майката на Мойсей. То отговаря, без да се замисля: „Принцесата“^[6]. „Но не, казват му, тя само го е извадила от водата.“ „Тя твърди така“, отвръща то, с което доказва, че е намерило вярното тълкуване на мита.

Заминаването в съня означава умиране. И тук има обичай, когато детето запита за някой починал, да му се казва, че е *заминал*. Отново искам да възразя срещу предположението, че съновният символ произлиза от това обяснение в детството. Поетът използва същото символно отношение, когато говори за отвъдния свят като за неоткрита страна, от която никой *пътник* (no traveller) не се завръща.^[7] И във

всекидневния език често говорим за последното пътуване. Всеки познавач на древните обичаи знае колко сериозно са гледали например египтяните на представата за пътуване в страната на смъртта. Запазили са се много екземпляри от „Книга на мъртвите“, която била поставяна до мумията като пътеводител за тази страна. Откакто гробищата се намират извън градовете, това последно пътуване на покойника е станало реалност.

Гениталната символика също не е нещо, което се среща само в съня. Сигурно всеки от вас е проявявал някога грубостта да каже по адрес на някоя жена „стара кутия“^[8], без да знае, че използва генитален символ. В Новия завет се казва: „Жената е крехък съд“. Свещените книги на евреите с техния така близък до поетичния стил са изпълнени със сексуални символи, невинаги разбирани правилно, и при тълкуването им, например в „Песен на песните“, се е стигнало до някои недоразумения. В по-късната староеврейска литература изобразяването на жената като къща, вратата на която представлява отворът на половия орган, е много разпространено. Например в случаите на липсваща девственост мъжът се оплаква, че е намерил *вратата отворена*. Масата като символ за жената също е позната на тази литература. Жената казва за мъжа си: „Аз му приготвих масата, но *той я обърна*“. Когато мъжът обръщал масата, се раждали сакати деца. Вземам тези примери от едно изследване на Л. Леви, издадено в Бърно: „Сексуалната символика в Библията и Талмуда“.

Че корабите в съня означават жени, ни убеждават етимолозите, според които думата кораб (шиф — б.пр.) първоначално е означавала глинен съд и е сродна с „шаф“ (каца, чебър, също и шкаф — б.пр.). Че печката е символ на жената и майчината утроба, се потвърждава от гръцката легенда за Периандър от Коринт и неговата жена Мелиса. Според Херодот тиранинът призовал духа на жена си, за да поиска от него някакво предсказание. За да докаже, че наистина е тя самата, жена му му напомня, че е *сложил хляба си в студена печка* — нещо, чийто смисъл само той можел да знае. В издадената от Ф. С. Краус „Антропофитея“, незаменим извор на всякакви сведения за сексуалния живот на различните народи, четем, че в една област на Германия за жената, която току-що е родила, казват: „При нея се е строшила печката“. Запалването на огън и всичко, свързано с него, е дълбоко

пропито със сексуална символика. Пламъкът винаги е мъжкият член, а мястото на огъня, огнището — женският скут.

Ако сте се учудили, че женските гениталии често се изобразяват в съня като земна повърхност, то нека специалистите по митология ви кажат каква роля играе *майката земя* в древните вярвания и култове и до каква степен представите за земеделието се определят от тази символика. В съня жената се представя и като стая (нем. цимер — б.пр.), а в езика ни тя, освен фрау (жена — б.пр.) се нарича и фрауенцимер, тоест човекът се представя чрез предназначения за него помещение. По същия начин говорим за Високата Порта, имайки предвид султана и неговото правителство; наименованието на древноегипетския владетел *фараон* означава „обширен двор“. (В стария Ориент дворовете между двойните градски порти са били място за среща, както пазарните площи в класическия свят.) Но аз мисля, че тези аналогии са твърде повърхностни като обяснение на символиката. По-вероятно ми се струва стаята да се е превърнала в символ на жената, понеже е помещение, в което се затваря човекът. Вече разкрихме това значение на къщата; от митологията и от поетичната реч трябва да приемем като други символи на жената *града, крепостта, замъка*. Този въпрос лесно може да се реши чрез сънищата на хора, които не говорят немски. През последните години аз се занимавам предимно с пациенти чужденци и доколкото си спомням, в техните сънища стаята също означаваше жена, макар да нямат такова съответствие в езика. Има и други данни за това, че символното отношение надхвърля рамките на езика, което впрочем твърди още старият изследовател на сънищата *Шуберт* (1814).^[9] Но сред моите пациенти нямаше такъв, който изобщо да не знае немски, тъй че трябва да предоставя това разграничение на психоаналитиците от други страни, които работят с пациенти, владеещи само един език.

Сред символите на мъжките гениталии няма такъв, който да не се среща в шеговития, вулгарния и поетичния език, поне у древните поети. Но тук се натъкваме и на нови символи, например различни инструменти, на първо място ралото. Ала със символизацията на мъжкото начало се доближаваме до една много обширна и много оспорвана област, в която, за да спестим време, няма да навлизаме. Ще отделя само няколко думи на числото три, обособяващо се като символ от останалите. Да оставим настрана въпроса дали то не дължи

светостта си тъкмо на това символно отношение. Но изглежда несъмнено, че някои срещащи се в природата трисъставни предмети се използват в гербове и емблеми благодарение на символното си значение — например детелината. Трилистната френска лилия и необикновеният герб на два така отдалечени един от друг острова като Сицилия и Ман — три полупрегънати крака, излизащи от един център — би трябвало да са стилизации на мъжките гениталии. Рисунките на мъжкия член в древността са били смятани за най-силното защитно средство (*apotropeia*) срещу злите сили и по същия начин в днешните наши муски за щастие лесно могат да се разпознаят гениталии или сексуални символи. Да разгледаме една колекция от такива предмети, които обикновено се носят като малки сребърни висулки: четирилистна детелина, прасенце, гъба, подкова, стълба, коминочистач. Четирилистната детелина замества истинския символ — трилистната, прасенцето е древен символ на плодородието, гъбата несъмнено символизира пениса — има гъби, които дължат името си в биологичната систематика на очебийната си прилика с мъжкия член (*Phallus impudicus*), подковата повтаря очертанията на женския генитален отвор, а коминочистачът, който носи стълбата, е включен в компанията поради това, че извършва при работата си манипулации, на които вулгарно се оприличава половият акт (вж. „Антропофитея“). Видяхме, че в съня неговата стълба е сексуален символ; тук ни идва на помощ и разговорният немски език, като ни показва как думата „качвам се“ се употребява в подчертано сексуален смисъл — „изкачване подир жената“^[10] и „стар катерач“. Във френския, където стъпало е *la marche*, намираме съвсем аналогичен израз за стар бонвиван — „*un vieux marcheur*“. Това навярно е свързано с факта, че при половото сношение на редица едри животни мъжкото трябва да се качи върху женското.

Отчупването на клон като символично изображение на мастурбацията не само се съгласува с вулгарните названия на този акт, а има и ред съответствия в митологията. Но особено забележително е изобразяването на мастурбацията, по-точно на наказанието заради нея — кастрацията — чрез опадане или изваждане на зъби, защото за него се открива съответствие в етнографията, което надали е познато на много от сънувалите такъв сън. За мен е несъмнено, че практикуваното от толкова много народи обрязване представлява еквивалент и

заместител на кастрацията. А етнографията ни разказва, че някои първобитни племена в Австралия извършват обрязването като пубертетен ритуал (за празника на възмъжаването), докато други, съседни на тях, са въвели вместо този акт избиването на зъб.

С тези примери ще завърша изложението си. Те са само подбор; ние знаем повече по въпроса, а пък можете да си представите колко по-богат и по-интересен би бил подборът, ако беше съставен не от дилетанти като нас, а от истински специалисти по митология, антропология, езикознание, фолклор. Налагат се някои изводи, които не могат да бъдат изчерпващи, но ще ни дадат много материал за размишление.

Първо, изправени сме пред факта, че сънуващият свободно борава със символичния начин на изразяване, макар в будно състояние да не знае за него и да не го разпознава. Това е така удивително, както ако откриете, че вашата прислужничка разбира санскритски, макар да знаете, че произхожда от чешко село и никога не го е учила. Не е лесно да обясним този факт с нашите психологични понятия. Можем само да кажем, че познаването на символиката е несъзнавано, че принадлежи към несъзнавания душевен живот. Но и с това допускане не отиваме далеч. Досега се налагаше да приемем само съществуването на несъзнавани желания, такива, за които човек временно или постоянно не знае нищо. Но сега става въпрос за нещо повече, за несъзнавани знания, мисловни отношения и сравнения между различни обекти, които водят до редовно заместване на едни от тях чрез други. Тези сравнения не се извършват всеки път наново, те са дадени наготово, веднъж завинаги. Това се доказва от съвпадението им при различни лица, даже при различни езици.

Откъде идва знанието за тези символни отношения? В езика се съдържа само малка част от тях. Множеството паралели от различни области обикновено са непознати на сънуващите; ние също ги събрахме с големи усилия.

Второ, тези символни отношения не са нещо специфично за сънуващия или за съновната работа, чрез която се проявяват. Видяхме, че същата символика се използва от митовите и приказките, от народа в неговите пословици и песни, от разговорния език и поетичното въображение. Символиката представлява огромна област, съновната символика е само малка част от нея; дори не е целесъобразно да се

подхожда към целия проблем от гледна точка на съня. Много от използваните на други места символи не се явяват или се явяват много рядко в него; а пък както видяхте, някои от съновните символи не се срещат във всички други области, а само тук-там. Създава се впечатлението, че имаме работа със стар, отмрял вече начин на изразяване, от които са се съхранили различни неща в различни области, някое само тук, друго само там, а трети, може би в леко изменена форма, на повече места. Тук си спомням фантазиите на един интересен душевноболен, въобразяващ си, че е открил „основен език“, от който всички тези символни отношения са остатъци.

Трето, сигурно ви е направило впечатление, че в споменатите други области символиката съвсем не е само сексуална, докато в съня символите почти изцяло изразяват сексуални обекти и отношения. Това също не е лесно за обясняване. Дали сексуални първоначално символи не са започнали по-късно да се употребяват другояче и дали не е в това причината другите видове изображения да са по-слаби от символичното? Явно, че на тези въпроси няма как да отговорим, ако се занимаваме само със съновната символика. Остава да предположим, че съществува особено тясна връзка между истинските символи и сексуалността.

През последните години получихме едно важно указание по този въпрос. Един езиковед, Х. Спербер (Упсала)^[11], който работи, независимо от психоанализата, издигна тезата, че сексуалните потребности имат най-голям дял за възникването и развитието на езика. Първоначално звуците са служели като апел към сексуалния партньор; по-нататъшното развитие на езиковите корени е съпътствало трудовите действия на първобитния човек. Тези действия са били извършвани съвместно, в ритъма на повтаряни думи. При това върху работата е бил пренесен сексуален интерес. Първобитният човек я правел поносима, разглеждайки я като еквивалент и ерзац на половото общуване. Така изговаряната при съвместната работа дума е имала две значения, означавала е както половия акт, така и приравнената към него трудова дейност. С времето тази дума е загубила сексуалното си значение и се е фиксирала върху труда. Поколения по-късно същото е ставало с нова дума, поела сега сексуалното значение и приложена после към нов вид трудова дейност. По този начин са се образували голям брой езикови корени, всичките със сексуален произход, но

загубили впоследствие сексуалния си смисъл. Ако така екипираната теория е вярна, пред нас се открива нова възможност за разбирането на съновната символика. Става понятно защо в съня, който е запазил нещо от тези най-стари отношения, има толкова много символи на пола, защо оръжията и инструментите по принцип означават мъжкото начало, а материалите и изработеното от тях — женското. Символното отношение е в такъв случай остатък от старата идентичност на думите; неща, които някога са носили същото име, както гениталиите, сега се явяват техни символи в съня.

Но от съпоставките със съновната символика можете да си създадете представа и за характера на психоанализата, който я прави предмет на всеобщ интерес, на какъвто не се радват нито психологията, нито психиатрията. При психоаналитичната работа се създават извънредно много връзки с други хуманитарни науки, чието проследяване обещава изключително ценни данни — с митологията и езикознанието, с фолклористиката, народопсихологията и религиознанието. И сигурно ще ви се види естествено, че на психоаналитична почва беше създадено списание, посветено изключително на тези връзки — „Имаго“, основано през 1912 година, ръководено от Ханс Закс и Ото Ранк. Във всички тези връзки психоанализата засега повече дава, отколкото получава. Вярно, придобивката за нея е, че странните ѝ резултати стават по-лесно достъпни, когато се открият и в други области; но като цяло психоанализата е, която предлага нови технически методи и гледни точки, плодотворни за тези области. Душевният живот на отделното човешко същество при психоаналитичното изследване ни разкрива закономерности, с чиято помощ можем да разрешим или поне да осветлим някои загадки от живота на човешките маси.

Впрочем аз още не съм ви казал при какви обстоятелства можем да проникнем най-дълбоко в предполагаемия „основен език“, в коя област се е запазило най-много от него. Докато не знаете това, не можете да оцените напълно значението на предмета. Тази област са невротичните заболявания, материалът ѝ са симптомите и другите прояви на нервнболните, за чието изясняване и лечение е създадена психоанализата.

Четвъртият пункт се връща там, откъдето тръгнахме, и ни насочва отново по поетия вече път. Казахме, че дори ако не

съществуваше цензурата в съня, той пак нямаше да е лесно разбираем, защото щеше да ни се налага да превеждаме символния му език на езика на нашето мислене в будно състояние. Тоест символиката е втори, независим момент на изопачаване в съня редом с цензурата. Близко до ума е да приемем, че за цензурата е удобно да използва символиката, защото тя води до същия резултат, до странност и неразбираемост на сънищата.

Дали при по-нататъшното изследване на съня няма да се натъкнем на още един момент, допринасящ за изопачаването, това скоро ще се види. Не искам обаче да напусна темата за съновната символика, без да отбележа още веднъж колко странно е, че тя среща такава яростна съпротива сред образованите кръгове въпреки несъмнената разпространеност на символите в митовете, религиите, изкуството и езика. Дали вината не е пак във връзката със сексуалността?

[1] „Третото в сравнението“ (лат.), тоест общото между два сравнявани предмета, което е основа за това сравнение. — Б.пр. ↑

[2] „За ползване от дофина.“ Изразът се отнася до опростеното издание на древните класици, което Луи XIV наредил да изготвят за сина му. — Б.нем.изд. ↑

[3] Холц. — Б.пр. ↑

[4] Rank, O. *Der Mytne: von der Geburt des Helden*. Leipzig. 1909. — Б.нем.изд. ↑

[5] Основател на първата семитска династия в Месопотамия. Според легендата майка му била жрица и тъй като на жриците не било позволено да имат деца, тя го родила тайно, положила го в кошница и го пуснала по р. Ефрат. Един водоносец го намерил и отгледал. — Б.пр. ↑

[6] Според библейското повествование египетският фараон заповядал всички новородени евреи от мъжки пол да се давят в Нил. Майката на Мойсей го оставя скрит в кошница в крайречната тръстика. Там го намира и спасява дъщерята на фараона. — Б.пр. ↑

[7] Из монолога на Хамлет „Да бъдеш или не...“. — Б.пр. ↑

[8] На немски този израз означава възрастна жена с неугледен вид и неприветливо държане. — Б.пр. ↑

[9] Schubert. G. H. Die Symbolik des Traumes. Bamberg. 1814. — Б.нем.изд. ↑

[10] В смисъл на „задиряне, ухажване“. — Б.пр. ↑

[11] Sperber, H. Ober den Fintluß sexueller. Momente auf Entstehung und Entwicklung der Sprache. Imago, Bg. 1, 1912. — Б.нем.изд. ↑

ЛЕКЦИЯ XI

РАБОТАТА НА СЪНЯ

Дами и господа! Овладееете ли цензурата и символизацията в съня, с това още няма да преодолеете напълно изопачаването, но ще можете да разбирате повечето сънища. Ще си служите с двете взаимно допълващи се техники, ще подтиквате сънувалия към хрумвания, докато стигнете от заместителя до същността, и ще заместите символите с познатото ви тяхно значение. Има някои несигурни моменти в тази процедура, за които ще поговорим по-късно.

Сега можем да се заемем с една задача, която по-рано се опитахме да разрешим без достатъчно средства — изучаването на отношенията между елементите на съня и същественото, което стои зад тях. Тогава установихме четири главни отношения: част от цялото, доближаване или загатване, символно отношение и пластично изобразяване на думите. Сега ще предприемем същото в по-голям мащаб, като сравним цялото манифестирано съдържание на съня с открития по пътя на тълкуването латентен сън.

Надявам се, че никога вече няма да смесвате тези две неща. Ако постигнете това, ще сте отишли по-далеч в разбирането на съня, отколкото навярно повечето читатели на моето „Сънотълкуване“^[1]. Нека още веднъж ви напомня, че работата по превръщането на латентния сън в манифестиран наричаме *работа на съня*. А противоположната работа, чиято цел е да стигне от манифестирания до латентния сън, е нашата *тълкувателна работа*. Тълкувателната работа се стреми да премахне извършеното от работата на съня. Сънищата от инфантилен тип, които са явни реализации на желания, също претърпяват известна съновна работа — превръщането на желанието в реално изживяване, а в повечето случаи — и на мислите в зрителни образи. Тук няма нужда от тълкуване, трябва само да се премахнат тези две трансформации. Допълнителните изменения чрез съновната работа в останалите сънища наричаме *съновно изопачаване*; то е, което трябва да бъде отстранено от нашата тълкувателна работа.

Съпоставянето на много разтълкувани сънища ми позволява да ви изложа в обобщен вид какво извършва работата на съня с материала на латентните негови мисли. Но моля ви, не очаквайте да разберете изцяло всичко. Това е просто кратко описание, което трябва да се изслуша спокойно и внимателно.

Първата функция на съновната работа е *сгъстяването*. Под това разбираме факта, че манифестираният сън има по-бедно съдържание от латентния, тоест представлява нещо като негов съкратен превод. Случва се сгъстяването да липсва, по правило обаче го има, много често в значителна степен. Никога не се среща обратното — манифестираният сън да е по-обемист и по-съдържателен от латентния. Сгъстяването се постига по следния начин: 1. Някои латентни елементи се изпускат напълно; 2. От някои комплекси на латентния сън в манифестирания преминава само малка част; 3. Латентни елементи, които имат нещо общо, в манифестирания сън се съчетават, спояват се в едно цяло.

Ако желаете, можете да запазите наименованието „сгъстяване“ за последната операция. Ефектите от нея се демонстрират особено лесно. Без усилия ще си припомните от ваши собствени сънища сливането на няколко души в един. Такава смесена личност има външния вид на А., облечена е като Б., прави нещо, характерно за В., а при все това ние знаем, че е Г. Разбира се, с това смесване се изтъква нещо общо за четирите лица. Освен хора могат да се смесват също предмети или местности, стига между тях да има нещо общо, което латентният сън иска да подчертае. Сякаш се образува ново, временно понятие, чието ядро е това общо нещо. По правило при тази операция се получава смътен, размит образ, както ако направите няколко снимки върху една и съща плака.

Изглежда, че за работата на съня тези смесвания са особено важни, защото се установява, че необходимите за тях общи черти преднамерено се създават там, където преди това не ги е имало, например чрез определен словесен израз на дадена мисъл. С такива сгъстявания и смесвания вече се запознахме, те участваха във възникването на някои говорни грешки. Спомнете си младия човек, който едновременно искаше да обиди и изпрати една дама. Има също вицове, чиято техника се свежда до такова сгъстяване. Но като оставим това настрана, може да се каже, че явлението е много необикновено и

странно. Вярно, образуването на смесени лица в съня има своите аналогии в някои творения на фантазията ни, в които с лекота се съчетават компоненти, нямащи връзка в реалността, например кентаврите и други приказни същества от древните митологии или от картините на Бьоклин^[2]. „Творческата“ фантазия поначало не изнамира нищо ново, а само съчетава чужди една на друга съставки. Но необикновеното в работата на съня е следното: материалът, който тя има на разположение, са мисли, някои неприлични и неприемливи, но всички правилно формирани и изразени. Работата на съня превръща тези мисли в друга форма, а странното и неразбираемостта е, че при това превръщане, наподобяващо превод на друга писменост или на друг език, се прилагат средствата на спояването и комбинирането. Един превод обикновено се стреми да спазва съдържащите се в текста обособявания и да разграничи тъкмо сходните неща. Съновната работа, обратно, се стреми да слее две различни мисли, като търси подобно на вица многозначна дума, в която те да се срещат. Нека не настояваме веднага да разберем тази черта, но да я запомним, тъй като може да се окаже от голямо значение за разбирането на съновната работа.

Макар сгъстяването да прави съня непонятен, все пак нямаме впечатление то да е действие на цензурата. По-скоро сме склонни да го отдадем на механични или икономични моменти; цензурата обаче във всички случаи има полза от него.

Постиженията на сгъстяването могат да бъдат изключителни. Понякога то успява да обедини в манифестирания сън две съвършено различни мисли, тъй че да се получи привидно задоволително тълкуване, което въпреки това е погрешно.

И така работата на съня осъществява един крайно необичаен вид транскрипция на съновните мисли, не превод дума по дума или знак по знак, не и подбор според определени правила, както например ако се предадат само съгласните на думата, а се пропуснат гласните, нито пък представителство, когато няколко елемента винаги се заместват от един-единствен, а нещо съвсем различно и много по-сложно.

Втората функция на съновната работа е *изместването*. За него вече сме подготвени; знаем, че то изцяло е дело на цензурата. Двете му прояви са: първо, че латентният елемент се замества не със съставна част от самия него, а с нещо по-далечно, тоест загатва се; второ, че

психичният акцент се премества от важен елемент върху друг, маловажен, така че сънят получава по-различен център и изглежда странен.

Загатването е познато и на мисленето ни в будно състояние, но в този случай то е различно. В будното ни мислене то трябва да е лесноразбираемо, а заместителят да е съдържателно свързан с онова, което изразява. Вицът също си служи със загатване, но изоставя условието за съдържателна връзка и я замества с необичайни външни асоциации като съзвучие или многозначност на думата. Той обаче запазва условието за разбираемост; ако не можеше да се измине без усилие обратният път от намека към същината, вицът би изгубил всякаво въздействие. А изместващото загатване на съня се е освободило и от двете ограничения. То има изцяло външни и съвсем далечни връзки с елемента, който замества, поради което е неразбираемо, а тълкуването му оставя впечатлението за несполучлив виц, изглежда насилино, изсмукано от пръстите. Защото целта на цензурата е именно да направи невъзможен обратния път от загатването към същината.

Изместването на акцента като средство за изразяване на мисълта е нещо безпримерно. В будното си мислене го допускаме понякога, с цел да постигнем комичен ефект. За да ви дам представа за объркващото впечатление, което то прави, ще ви припомня вица за селския ковач, който извършил престъпление, заслужаващо смъртно наказание. Съдът решил, че престъплението трябва да се изкупи, но тъй като ковачът бил един в селото и незаменим, а пък имало трима шивачи, то вместо него бил обесен един от шивачите.

Третата функция на съновната работа е психологически най-интересната. Това е превръщането на мислите в зрителни образи. Нека отбележим, че не всичко от съновните мисли претърпява такова превръщане; част от тях запазват и в манифестирания сън формата си на мисъл или знание, а освен това зрителните образи не са единствената форма, в която се превръщат мислите. Но все пак те са най-същественото в сънообразуването; тази част от работата на съня е, както знаем, втората по устойчивост, а вече се запознахме и с „пластичното изобразяване на словото“ в някои елементи на съня^[3].

Ясно е, че тази функция не е лека. За да добиете понятие за нейната трудност, представете си, че имате задачата да заместите

политическата уводна статия на един вестник с поредица от илюстрации. Тоест трябва да се върнете от буквеното към изобразителното писмо. Споменаваните в статията лица и конкретни предмети лесно ще заместите с изображения и може би така ще се получи дори по-добре; трудностите ще дойдат, когато ще трябва да изобразите абстрактните думи и онези части от речта, които означават мислени отношения, като предлози, съюзи и подобни. При абстрактните думи бихте могли да си помогнете с различни хватки. Например да се постараете да предадете текста с други думи, които, макар да звучат по-необичайно, ще са по-конкретни и по-добре поддаващи се на изобразяване. После ще си спомните, че повечето от абстрактните думи са избледнели конкретни и затова колкото може по-често ще се възползвате от първоначалното им конкретно значение. Ще сте доволни например че можете да изобразите привързаността към някакъв обект чрез действително завързване за него^[4]. Така действа и работата на съня. При тези обстоятелства не бива да имате претенции за голяма точност на изображението. Ще трябва да извините съновната работа, задето представя толкова труден за изобразяване елемент като изневярата чрез счупване на кост^[5]. По такъв начин ще успеете да компенсирате донякъде неудобствата при заместването на буквите с образно писмо.

Но за изобразяването на онези части от речта, които означават мислени отношения — „защото“, „поради“, „обаче“ и т.н., — не разполагате с такива помощни средства; при превеждането на текста в образи те ще се изгубят. По същия начин при съновната работа суровото съдържание на латентните мисли се откъсва от обекти и дейности. Трябва да сте доволни, ако ви се удаде да загатнете по някакъв начин в образа отношения, които сами по себе си не са изобразими. Точно така съновната работа успява да изрази част от съдържанието на латентните мисли чрез формални особености на манифестирания сън, чрез неговата яснота или заблуденост, чрез разделянето му на няколко части и други подобни. По правило броят на частите, на които е разделен сънят, съответства на броя на главните теми, на поредицата от мисли в латентния сън; един кратък първи сън често представлява въведение или мотивировка към следващия го основен и подробен; второстепенният мотив от съновната мисъл се маркира в манифестирания сън чрез вмъкната сцена и т.н. Тъй че

формата на съня съвсем не е без значение и сама по себе си изисква тълкуване. Няколкото съня през една и съща нощ често имат еднакво значение и говорят за усилие да се преодолява все по-добре дразнител с нарастваща сила. В единичния сън някои особено труден елемент може да се изобрази с „дубли“, с няколко символа.

При по-нататъшното сравняване на съновните мисли със заместващите ги манифестирани сънища ще научим ред неща, за които няма как да сме подготвени, например че безсмислието и абсурдността на съня също имат своето значение. Да, в този пункт противоречието между медицинското и психоаналитичното разбиране за сънищата достига крайна острота. Според първото сънят е безсмислен, защото в спящо състояние душевната дейност е лишена от всякаква критичност; според нашето сънят става безсмислен тогава, когато трябва да изрази съдържаща се в съновните мисли критика, преценката „безсмислено е“. Познатият ви сън за посещението на театъра (три билета за 1,5 флорина) е добър пример за това. Изразената в него преценка е: „*Нямаше смисъл да се омъжвам толкова рано*“.

При тълкувателната работа разбираме също какво съответства на така често споделяните от пациентите съмнения дали даден елемент се съдържа в съня или не. Обикновено на тези съмнения в латентната мисъл не отговаря нищо; те са изцяло резултат от цензурата и трябва да се схващат като не съвсем успешен опит за пълно заличаване на дадените елементи.

Едно от най-изненадващите открития е начинът, по който съновната работа третира противоположностите в латентния сън. Знаем вече, че съответствията в латентния материал претърпяват съгъстяване в манифестирания сън. С противоположностите се постъпва по същия начин, като особено често те се изразяват с един и същи манифестиращ елемент. Така че даден елемент от манифестирания сън, който има противоположност, би могъл да означава както самия себе си, така и тази противоположност или и двете заедно; едва тълкуването решава кой превод да се избере. По тази причина в съня не се среща отрицание, поне не еднозначно.

Тук много ни помага една аналогия с това странно поведение на съновната работа, откриваща се в развитието на езика. Според някои езиковеди в най-старите езици противоположности като „силно — слабо“, „светло — тъмно“, „голямо — 14:09 ч. 9.6.2018 г. обавим

малко“ са били изразявани чрез една и съща коренна дума („Противоположният смисъл на първичните думи“)^[6]. Така например в староегипетския език *кен* е означавало едновременно силно и слабо. В говора недоразуменията при употребата на такива амбивалентни думи са били избягвани чрез интонацията и жестовете, а в писмената реч — чрез прибавяне на един така наречен детерминатив, тоест йероглиф, който не е бил изговарян. *Кен* в значението „силен“ се изписвало, като след буквения знак било добавено изображението на изправено човече; ако *кен* означавало слабо, следвал образът на небрежно клекнал човек. Едва по-късно чрез леки модификации на първоначалната дума се получават две означения за тези противоположности. *Кен* остава в значението „силно“, а „слабо“ става *кан*. Не само най-старите езици в последните си форми, а и много по-млади и дори някои от живите днес езици съдържат в изобилие остатъци от това старо двусмислие. Ще ви дам някои примери, взети от К. Абел (1884).

В латинския такива все още амбивалентни думи са *altus* (висок — нисък) и *sacer* (свещен — нечестив).

Като примери за модификацията на един и същи корен ще спомена *clamare* — крещя, *clam* — тихо, тайно; *siccus* — сух, *succus* — сок; а в немския *Stimme* — глас, *stumm* — ням.

При съпоставянето на сродни езици се открива изобилие от примери: английски — *lock* (заклучвам), немски — *Loch*, *Lücke* (дупка, отвор); английски — *cleave* (разделям), немски — *kleben* (залепвам).

Английското *without*, всъщност „със+без“, днес се използва само за „без“; че *with*, освен значението на придаване е имало и значението на отнемане свидетелстват съчетанията *withdraw* — оттеглям се, отнемам, и *withhold* — отказвам, възпирам. Подобно е немското *wieder*.

В развитието на езика намира съответствие и още една особеност на съновната работа. В староегипетския, както и в други, по-късни езици, има случаи, когато за същото значение се използва обратният ред на буквите в думата. Такива примери в английския и немския са: *Topf* — *pot* (тенджера); *boat* — *tub* (лодка); *hurry* (бързам) — *Ruhe* (покой); *Balken* — *Kloben*, *club* (пън).

Между латинския и немския: *capere* — *packen* (опаковам), *ren* — *Niere* (бъбрек).

Подобни обръщания, каквито тук се извършват с отделната дума, в работата на съня се срещат под различна форма. Вече познаваме обръщането на смисъла, заместването му с противоположния. Освен това в сънищата се обръщат ситуации, отношението между двама души — както в „огледалния“ свят. Често насън заекът стреля по ловеца. Освен това се обръща поредицата на събитията, тъй че следствието се явява преди причината. И става като в лош театър, където героят най-напред пада и чак след това зад кулисите се разнася изстрелът, който го е убил. А има и сънища, в които целият ред на елементите е обърнат, така че при тълкуването последното трябва да се вземе за първо, а първото — за последно, за да се получи някакъв смисъл. От изследванията ни върху символиката на съня си спомняте, че влизането или падането във вода означава същото, което и излизането от нея — раждане, а изкачването по стълби — същото, каквото и слизането по тях. Очевидно е какви предимства носи за изопачаването в съня такава свобода на изображението.

Тези черти на съновната работа могат да се нарекат *архаични*. Те са присъщи и на старите изразни системи, езици и писмености и носят същите затруднения, за които по-нататък предстои да говорим.

И още нещо. Очевидна цел при работата на съня е формулираните словесно латентни мисли да се превърнат в сетивни, най-често зрителни образи. Но нашите мисли са произлезли от такива сетивни образи; първият им материал, първите им форми са били сетивни впечатления, по-точно — спомените за такива впечатления. Едва по-късно те се свързват с думи, които пък формират мисли. Следователно работата на съня извършва с мислите *регресия*, връща развитието им назад, при което отпада всичко, придобито в развитието от сетивни впечатления до мисли.

Ето това представлява работата на съня. Пред свързаните с нея явления интересът ни към манифестирания сън би трябвало да отстъпи на заден план. Но аз бих искал да отделя на него, който единствен ни е даден непосредствено, още малко внимание.

Естествено манифестираният сън загуби значението си за нас. Би трябвало да ви е безразлично дали е добре композиран или се състои от поредица несвързани сцени. Дори когато външната му страна е привидно смислена, ние знаем, че тя се е получила чрез изопачаване и че има толкова малко връзка с вътрешното съдържание на съня,

колкото фасадата на една италианска църква с нейната структура и с плана ѝ. В някои случаи тази фасада на съня също има значение, като разкрива важна съставна част на латентните мисли в малко изопачен или почти неизопачен вид. Но ние не можем да знаем това, преди да сме подложили съня на тълкуване и да сме добили представа за размерите на изопачаването. Подобно съмнение е валидно и в случаите, когато два елемента на съня изглеждат тясно свързани. В това може да се съдържа ценното указание, че техните съответствия в латентния сън също са свързани, но друг път наблюдаваме как свързаното в мислите бива разкъсано от съня.

По правило трябва да се въздържа да обясняваме една част от манифестирания сън чрез друга, сякаш той е хармонично и прагматично образуване. Той по-скоро може да се сравни с брекчите, споени от различни скални отломки чрез свързващо вещество, така че образуваната картина не зависи от първоначалната форма на отломките. Действително част от съновната работа, така наречената *вторична обработка*, е предназначена да създаде от първичните резултати на съновната работа нещо цялостно, съгласувано поне в общи линии. При това материалът често се подрежда около един съвсем заблуждаващ смисъл, а тук-там, ако е нужно, се вмъкват нови моменти.

От друга страна, не бива и да се надценява съновната работа, да се очаква прекалено много от нея. Нейната дейност се изчерпва с изброените функции; нещо повече от сгъстяване, изместване, пластично изобразяване и вторична обработка на всичко това тя не умее. Когато в съня се срещат оценки, критичност, удивление, заключения, те не са резултат от съновната работа, много рядко са прояви на размишление над съня, а най-често са части от латентните мисли, преминали в манифестирания сън повече или по-малко видоизменени и приспособени към контекста му. Съновната работа не е в състояние да съставя и изказвания. С малки изключения изказванията в съня са съставени от чуто или произнесено предния ден, което е станало част от материала или от подбудителите на съня. По същия начин съновната работа не е способна и на пресмятания; когато такива се срещат в манифестирания сън, те обикновено са безсмислени поредици от числа, привидни сметки, които нямат смисъл и отново са само копия на сметки от латентните мисли. При това

положение не е учудващо, че интересът скоро се отвърща от съновната работа и се устремява към латентните мисли, които прозират, повече или по-малко изопачени, през манифестирания сън. Не е оправдано обаче този обрат да стигне дотам, че латентните мисли да изместят изцяло съня в теоретичните разсъждения и твърденията, валидни само за тях, да се пренасят и върху него. Странно е, че откритията на психоанализата се използват по такъв погрешен начин. Сънят не е нищо друго, освен резултат от съновната работа, тоест формата, която тя е придала на латентните мисли.

Работата на съня е уникално явление, досега в душевния живот не е открито нищо подобно. Тези съгъствания, измествания, регресивни превръщания на мислите в образи са новости, чието откриване само по себе си е вече достатъчна награда за усилията на психоанализата. А от аналозиите със съновната работа виждате какви връзки се очертават между психоаналитичните проучвания и други области, по-специално развитието на езика и мисленето. По-широкото значение на тези открития ще ви стане ясно едва когато се убедите, че механизмите на сънообразуването са образец за начина, по който възникват невротичните симптоми.

Аз самият разбирам, че още не можем да си съставим пълна представа за всички новопридобивки, които тези изследвания дават на психологията. Ще посочим само новите доказателства за съществуването на несъзнавани душевни актове — та нали латентните мисли са тъкмо такива — и неподозирано широкия подстъп към несъзнавания душевен живот, който ни обещава сънотълкуването.

Но вече е време да ви демонстрирам поотделно, чрез примера на различни кратки сънища, всичко онова, за което ви дадох обща представа.

[1] Главният труд на Фройд по въпросите на сънуването, издаден през 1900 г. — Б.пр. ↑

[2] Арнолд Бьоклин (1827–1901) — швейцарски художник, за чиито картини са характерни митологични същества, персонифициращи идеи и абстрактни понятия. — Б.пр. ↑

[3] Докато изчитах коректурите на този текст, попаднах случайно на едно вестникарско съобщение, което ще цитирам тук като неочаквана илюстрация на гореказаното.

„БОЖИЕТО НАКАЗАНИЕ (*Счупване на ръка заради прелюбодеяние*): Госпожа Ана М., съпруга на опълченец, подаде в съда жалба срещу госпожа Клементина К. заради *прелюбодеяние*. В жалбата се казвало, че К. поддържа незаконни отношения с Карл М., докато собственият ѝ мъж е на фронта, откъдето дори ѝ изпраща 70 крони месечно. Клементина К. била получила от съпруга на тъжителката вече *доста пари*, докато самата тя и детето ѝ живеели в *глад и мизерия*. Приятели на нейния мъж ѝ съобщили, че К. посещава с М. кръчми, където двамата гуляят до късна нощ. Дори веднъж обвиняемата попитала мъжа на тъжителката в присъствието на няколко войници кога най-после ще се разведе с «дъртата» и ще дойде да живее при нея. Домашната прислужница на К. също многократно била виждала мъжа на тъжителката в къщата в пълно negliже.

Вчера пред един съдия от Леополдщат К. *отрече* да познава Карл М., камо ли да има интимни връзки с него. Ала свидетелката Албертина М. заяви, че изненадала К., когато целувала съпруга на тъжителката.

Разпитан като свидетел в едно предишно заседание, Карл М. отрекъл да има интимни отношения с обвиняемата. Вчера съдията получи *писмо*, в което свидетелят се отказва от предишните си показания и *признава*, че до миналия юни е имал любовна връзка с К. На предишното заседание той отрекъл тази връзка само защото преди заседанието обвиняемата отишла при него и го молила *на колене* да я спаси и да не издава нищо. «Днес — пише свидетелят — почувствах нужда да призная всичко пред съда, защото си счупих лявата ръка и това ми се струва божие наказание заради провинението ми.»

Съдията установи, че деянието не подлежи на наказание поради давност, след което тъжителката оттегли жалбата си и обвиняемата беше оправдана.“ ↑

[4] В оригинала — „Besitzen als wirkliches körperliches Draufsitzen“. — Б.пр. ↑

[5] Немската дума за изневяра Ehebruch е съставена от думите Ehe (брак) и Bruch (счупване). — Б.пр. ↑

[6] Abel, K. Über den Gegensinn der Urworte., Leipzig, 1984. — Б.нем.изд. ↑

ЛЕКЦИЯ XII

ПРИМЕРИ ЗА АНАЛИЗИ НА СЪНИЩА

Дами и господа! Недейте да се разочаровате, задето пак ще ви предложи само откъслеци от сънотълкувания, вместо да ви покана да разтълкуваме един голям хубав сън. Ще кажете, че след толкова дълга подготовка имате право на това, с което ще изразите убеждението си, че ако някой е разтълкувал успешно хиляди сънища, би трябвало да може да подбере една сбирка от образцови примери, които да илюстрират всичко казано за работата на съня и съновните мисли. Така е, но твърде много неща пречат да се изпълни желанието ви.

Преди всичко трябва да ви призная, че няма човек, за когото сънотълкуването да е основно занимание. В какви случаи се заемаме с тълкуването на сънища? Понякога можем без специална цел да се занимаваме със сънищата на наш приятел или да анализираме известно време собствените си сънища като школовка за психоаналитичната дейност; най-често обаче имаме работа със сънищата на нервноболи хора, намиращи се в процес на аналитично лечение. Техните сънища са отличен материал и ни най-малко не отстъпват на сънищата на здравите, но техниката на лечението ни принуждава да подчиним сънотълкуването на терапевтичните цели и да изоставим редица сънища, след като сме взели от тях нещо ценно за терапията. Някои от явяващите се по време на лечението сънища изобщо не получават цялостно тълкуване. Тъй като са продукт на цялата съвкупност от първоначално неизвестния ни психичен материал, разбирането им става възможно едва след приключването на терапията. Освен това съобщаването на такива сънища изисква да разясним всички загадки на неврозата; за нас, които се занимаваме със съня като подготовка към изучаването на неврозите, това не е възможно.

Вие навярно с готовност ще се откажете от този материал и ще предпочетете да ви бъдат обяснени сънищата на здрави хора или ваши собствени. Но пречка за това е съдържанието на тези сънища. Не можете да изложите така безогледно нито себе си, нито някой друг,

който ви се е доверил. Защото вече знаете, че задълбоченото сънотълкуване засяга най-интимните страни на личността.

Освен тази трудност по набавянето на материала има и друга пречка за съобщаването на подобни сънища. Знаете, че сънят изглежда странен за самия човек, който го е сънувал, а да не говорим пък за друг, който не познава личността на сънувалия. В нашата литература не липсват добри и обстойни анализи на сънища. Аз самият съм публикувал няколко във връзка с описанието на клинични случаи. Но може би най-хубавият пример принадлежи на *О. Ранк*; това са два свързани един с друг съня на младо момиче, чието изложение заема две печатни страници. Но анализът им обхваща 76 страници. Ще ми е нужен цял семестър, за да ви превода през подобна работа. Вземем ли по-дълъг и по-силно изопачен сън, ще трябва да обясним толкова много неща, да привлечем толкова много хрумвания и спомени, да извървим толкова обиколни пътища, че изложението на всичко това ще бъде крайно непрогледно и незадоволително. Така че ще ви помоля да се задоволите с по-лесно достъпното, с малки откъси от сънища на нервнболни, които предлагат в изолиран вид едно или друго. Най-лесно е да се демонстрират съновните символи, а на второ място — някои особености на регресивното изобразяване. За всеки от следващите сънища ще ви кажа кое е ценното в него, заради което ви го съобщавам.

1. Сънят се състои от две кратки сцени: *Чичото на сънуващия пуши цигара, макар да е събота. — Една жена го гали и прегръща като свое дете.*

За първата сцена сънувалият (евреин) казва, че чичо му е набожен човек, никога не е вършил подобен грях и не би го извършил. Във връзка с жената от втората сцена не му идва наум нищо друго, освен собствената му майка. Явно е, че трябва да се търси връзка между двете сцени или двете мисли. Но каква? Тъй като той категорично отрича реалността на чичовата му постъпка, налага се да добавим едно „ако“. „Ако чичо ми, този свят човек, пуши в събота, тогава е редно и майка ми да ме прегръща.“ Очевидно това значи, че майчините ласки са нещо толкова забранено, колкото и пушенето в събота за набожните евреи. Спомнете си, че при съновната работа отпадат всички връзки между мислите; те се връщат в суровата си форма и задачата на тълкуването е да възстанови изпуснатите връзки.

2. Покрай публикациите ми за сънищата аз се превърнах в нещо като обществен консултант по въпросите на съня и вече много години получавам писма от най-различни хора, в които ми съобщават сънища или ме молят да им дам преценка. Разбира се, аз съм благодарен на всички, които добавят към съня си толкова материал, че да може той да се разтълкува или които сами предлагат тълкуване. Към тази категория спада следният сън на един мюнхенски лекар от 1910 година. Съобщавам го, тъй като той доказва колко недостъпен за разбиране е сънят, преди сънувалият го да ни даде нужните сведения. Защото подозирам, че смятате за идеално сънотълкуване заместването на символните значения, а подценявате техниката на асоциациите към съня, и искам да ви предпазя от тази вредна грешка.

„13 юли 1910. Призори сънувам следното: Минавам на велосипед по една от улиците на Тюбинген, когато едно кафяво куче — дакел, се спуска след нея и ме захваща за петата. Малко по-нататък слизам, сядам на един праг и започвам да налагам с юмруци животното, което здраво ме стиска със зъби. (Не изпитвам неприятни чувства от захващането и от цялата сцена.) Срещу мен седят няколко възрастни госпожи и ме наблюдават с насмешка. После се събуждам и, както често пъти, в момента на събуждането целият сън ми става ясен.“

Тук символите малко ще помогнат. Сънувалият обаче разказва: „От известно време съм влюбен в едно момиче, но само от срещи на улицата, не съм имал повод за запознанство. Най-приятен такъв повод за мене би бил дакелът, тъй като съм голям любител на животни, а и момичето ми е симпатично с това си качество“. Добавя още, че често смайвал хората, намесвайки се много ловко в борбата между кучета. И така научаваме, че момичето, което той харесва, винаги било съпровождано от такова куче. Момичето обаче е отстранено от манифестирания сън, останало е само асоциираното с него куче. Може би присмиващите се възрастни дами заместват в съня момичето. Споделеното от лекаря не стига за изясняването на този пункт. Карането на велосипед в съня е пряко повторение на реалната ситуация. Винаги, когато срещал момичето и кучето, бил на велосипед.

3. Когато някой е загубил близък човек, той дълго време след това продуцира особени сънища, в които знанието за смъртта и желанието да се съживи покойникът сключват най-странни компромиси. Той ту е мъртъв, но продължава да живее, защото не знае,

че е умрял и ако научи, тогава вече би умрял напълно; ту е наполовина мъртъв и наполовина жив, като всяко от тези състояния има особени признаци. Не бива просто да квалифицираме тези сънища като безсмислени, защото за съня оживяването не е по-неприемливо, отколкото например за приказките, където то е често срещана съдба. Доколкото съм имал възможността да анализирам такива сънища, те могат да имат разумно обяснение, но мистичното желание да се върне мъртвият към живота умее да си служи с най-изненадващи средства. Ще ви разкажа такъв сън, твърде странен и нелеп, чийто анализ ще ви демонстрира много от онова, за което сте подготвени от теоретичното изложение. Сънят е на човек, загубил преди няколко години баща си.

Бащата е починал, но е ексхумиран и изглежда зле. Оттогава той продължава да живее, но синът му полага всички усилия той да не забележи. (После сънят преминава към други, привидно съвсем далечни неща.)

Бащата е починал, това е факт. Но че е ексхумиран, не отговаря на истината, както и всичко по-нататък. Сънувалият обаче разказва, че след като се върнал от погребението на баща си, получил зъбобол. Решил да постъпи с този зъб според предписанията на еврейското учение — Ако те мъчи зъб, изтръгни го! — и отишъл на зъболекар. Той обаче казал: „Зъб не се вади току-тъй, трябва търпение. Ще му сложа едно лекарство, което ще го умъртви; след три дена елате да извадя лекарството“.

Това „изваждане“, заявява изведнъж пациентът, е ексхумацията.

Дали е прав? Сходството е само приблизително, защото не е изваден зъбът, а само нещо от него, умъртвената му част. Но, както знаем, такава неточност може да се очаква от съновната работа. Излиза, че сънят е слял починалия баща с умъртвения, но все пак запазен зъб. Не е чудно тогава, че в манифестирания сън се получава нещо безсмислено, защото не всичко, което може да се каже за зъба, подхожда за бащата. Къде изобщо е *tertium comparationis* между бащата и зъба, на което се основава това сливане?

Но, изглежда, наистина е така, защото сънувалият добавя, че бил чувал за поверие, според което, когато насън ти падне зъб, ще изгубиш близък човек.

Ние знаем, че това популярно тълкуване не е вярно или е вярно само в един карикатурен смисъл. Толкова по-изненадани сме, че така

започнатата тема се открива и зад другите елементи на съня.

Без повече подканяне пациентът започва да разказва за боледуването и смъртта на баща си, както и за своето отношение към него. Бащата боледувал дълго, грижите за него стрували на сина му много пари. Но нито веднъж не му се видели прекалено много, нито за миг не проявил нетърпение, не пожелал края да дойде по-бързо. Той изтъква истински еврейския си пиетет към бащата, строгото спазване на еврейския закон. Не се ли забелязва тук едно противоречие с коментара на съня? Пациентът идентифицираше зъба и бащата. Спрямо зъба беше искал да постъпи според еврейския закон, който повелява зъбът да се извади, ако носи болка и ядове. Спрямо бащата също искал да постъпи според предписанието на закона, ала в този случай той повелява да не скъпиш усилията и грижите си, да поемеш цялата тежест и да не допускаш у себе си враждебност спрямо обекта, причиняващ ти болка. Не е ли много по-очевидно друго сходство — че към бащата той е изпитвал същите чувства като към зъба, тоест искал е скорошната смърт да сложи крак на неговото излишно, мъчително и скъпо съществуване?

За мен няма съмнение, че това е било истинското му отношение към бащата по време на продължителното боледуване и че самохвалното изтъкване на неговата благочестивост има за цел да го отклони от този спомен. Обикновено при такива условия се събужда желанието родителят да умре, като се прикрива зад състрадателния довод „За него това ще е спасение“. Забележете обаче, че тук преодоляхме една преграда в самите латентни мисли. Първата част от тях навярно е била неосъзната само временно, при сънообразуването; ала враждебните чувства към бащата трябва да са били трайно несъзнавани, водещи навярно началото си от детството, като плахо и замаскирано са се промъквали в съзнанието по време на боледуването. Още по-уверено можем да твърдим това за други латентни мисли, които имат явен принос за съдържанието на съня. От враждебните чувства към бащата в него не се открива нищо. Но търсейки корените на тази враждебност в детството, ще си спомним, че страхът от бащата възниква, защото той още в най-ранните години се противопоставя на сексуалните действия на момчето и същото обикновено се повтаря след пубертета, вече по социални мотиви. Такова отношение към бащата беше характерно и за нашия пациент; в любовта му към него се

примесваше значителна доза респект и страх, произхождащи от ранното сексуално сплашване.

Мастурбационният комплекс обяснява и останалите фрази от манифестирания сън. „Изглежда зле“ се свързва с изказването на зъболекаря, че изглежда зле, когато загубиш зъб на това място, но същевременно и с лошия вид, с който в пубертета юношата издава прекалените си сексуални занимания или поне се бои, че ги издава. Не без облекчение сънуващият прехвърля в манифестираното съдържание лошия вид от себе си върху бащата, едно от познатите ви обръщения. „Оттогава той продължава да живее“ се покрива с желанието за съживяване и с обещанието на зъболекаря, че зъбът ще бъде запазен. Фразата „Синът прави всичко бащата да не забележи“ много ловко ни насочва към допълнението „... че е умрял“. Но и тук единственото смислено допълнение идва от мастурбационния комплекс, при който е естествено юношата да полага всички усилия, за да скрие от бащата сексуалния си живот. Спомнете си най-сетне, че сънищата, свързани с дразнене на зъбите, винаги се обясняват с мастурбацията и страха от наказанието ѝ.

Сега вече виждате как се е получил този неразбираем сън. Чрез необикновено и заблуждаващо съгъстяване, чрез пропускане на всички елементи от ядрото на латентния мисловен ход и многозначни замествания на най-скритите и отдалечени в миналото мисли.

4. Вече многократно се опитвахме да разгадаем онези трезви и банални сънища, в които няма нищо безсмислено и странно, но при които човек се пита: защо хората сънуват такива незначителни неща? И така ще ви демонстрирам нов пример от този вид, три свързани, сънувани в една нощ съня на младо момиче.

а) *Тя минава през салона на техния дом и си удря до кръв главата във висящия ниско полилей.*

Няма реминисценция, нищо подобно не се е случвало. Нейният коментар ни насочва по съвсем друг път. „Знаете колко ми пада косата. Детето ми, каза вчера мама, ако така продължава, главата ти ще стане като дупе.“ Тоест тук главата представя другия край на тялото. Символичното значение на полилея можем лесно да разберем — всички способни на удължаване предмети са символи на мъжкия член. Значи става въпрос за кръвене от долния край на тялото, възникнало от сблъсък с пениса. Дотук това все още може да има различни значения,

но, както показват по-нататъшните ѝ хрумвания, този сън е израз на вярването, че менструацията възниква от половите контакти с мъжа — част от сексуалната теория на много незрели момичета.

б) *Вижда в лозето дълбока яма, за която знае, че се е получила при изтръгването на едно дърво. Към това добавя, че дървото ѝ липсва.* Твърди, че не е видяла в съня си дървото, но тези думи изразяват друга мисъл, която окончателно потвърждава символичното тълкуване. Сънят се отнася до друга част от инфантилната сексуална теория, до вярването, че първоначално момичетата имат същите полови органи като момчетата, а по-късният им вид е резултат от кастрация (изтръгването на дървото).

в) *Стои пред чекмеджето на писалището си, чието съдържание така добре познава, че веднага може да разбере дали някой е пипал вътре.* Чекмеджето на писалището — като всяко чекмедже, сандък, кутия, представлява женският полов орган. Момичето знае, че по половия орган могат да се открият признаците на сексуалния контакт (според нея — и на докосването), и отдавна се бои от такова разкритие. Мисля, че акцентът на всичките три сънища е върху *знанието*. Тя си припомня как е изучавала сексуалността в детството си, с резултатите от което доста се гордеела.

5. Пак малко символика. Но този път се налага най-напред да опиша накратко психичната ситуация. Мъж, прекарал любовна нощ с една жена описва партньорката си като представителка на онези майчински натури, при които в любовния контакт с мъжа силно изпъква желанието за дете. Но обстоятелствата на въпросната среща ги принуждавали към онази предпазна мярка, при която се избягва изхвърлянето на семенната течност във влагалището. При събуждането си след тази нощ жената разказва следния сън:

Един офицер с червена фуражка я преследва на улицата. Тя бяга от него, тича нагоре по стълбите, той я следва по петите. Останала без дъх, тя се добира до дома си и залоства вратата след себе си. Той остава отвън и като поглежда през ключалката, тя го вижда да седи на една пейка и да плаче.

Предполагам, че разпознавате в преследването от офицера с червената фуражка и в задъханото изкачване на стълбите изображението на половия акт. Това, че жената се укрива от преследвача си, е пример за така честите в съня обръщания, защото в

действителност мъжът се е оттеглил преди края на любовния акт. Нейната тъга също е прехвърлена върху партньора — той е, който плаче в съня, което същевременно символизира семеизливането.

Сигурно сте чували да се твърди, че според психоанализата всички сънища имат сексуален смисъл. Сега вече можете сами да прецените колко некоректен е този упрек. Запознахте се със сънищата на желанията, в които се задоволяват най-явни потребности — гладът, жаждата, копнежът по свобода; със сънищата на мързеливите и нетърпеливите, както и със сънища, изразяващи чиста алчност и чист егоизъм. Но че силно изопачените сънища са предимно — пак не изцяло — израз на сексуални желания, това наистина трябва да запомните като един от резултатите на психоаналитичните проучвания.

6. Имам особена причина да трупам примери за използването на символите в съня. При първата ни среща се оплаках колко трудно е при преподаването на психоанализата да се илюстрират твърденията, което намалява тяхната убедителност; сигурно вече сте се съгласили с мен. Но отделните психоаналитични твърдения са така тясно свързани, че убедеността лесно преминава от един пункт върху по-голяма част от цялото. За психоанализата може да се каже, че ако ѝ подадеш малкия пръст, тя те хваща за цялата ръка. Онзи, който е възприел обяснението на грешките по силата на логиката, ще повярва и във всичко останало. Втори такъв достъпен момент е символиката на съня. Ще ви предам публикувания вече сън на обикновена женица от народа, чийто мъж е стражар и която със сигурност не е чувала нищо за съновната символика и психоанализата. Преценете сами дали интерпретирането му чрез сексуални символи може да се нарече произволно и насилено.

... Тогава някой се вмъкнал в жилището и тя уплашено извикала стражаря. Той обаче най-спокойно отивал заедно с двама поклонници към църквата, до която водели множество стъпала. Зад нея се издигала планина, а на върха ѝ имало гъста гора. Стражарят бил с шлем, окачена на шията значка за дежурство и палто. Имал кестенява брада. Двамата странници, които кротко вървели до него, били с престилки, вързани на кръста като торби. От църквата към планината водел път. От двете му страни растели треви и храсти, които ставали все по-гъсти и на върха вече представлявали истинска гора.

Лесно ще познаете използваните символи. Мъжките гениталии са представени чрез тройка лица, женските — чрез пейзаж с църква, планина и гора. И тук срещаме стълбите като символ на сексуалния акт. Онова, което в съня е наречено планина, се казва така и в анатомията — Mons Veneris, Венерин хълм.

7. Ето още един сън, който се разгадава чрез заместване на символите; той е забележителен и показателен с това, че сънувалият го сам преведе всички символи, макар да нямаше никакви предварителни познания по теорията на сънотълкуването. Такова поведение е твърде необичайно, а условията за него не са ни точно известни.

Сънуващият се разхожда с баща си, несъмнено в Пратера^[1], защото се вижда ротондата, а пред нея — малка пристройка; на покрива ѝ е закрепен балон, който обаче изглежда твърде омекнал. Бащата пита за какво е всичко това; той се учудва на въпроса, но му отговаря. После се озовават в двор, където е разстлан голям лист ламарина. Баща му иска да си отреже голямо парче от нея, но преди това се оглежда дали някой няма да го види. Той казва на баща си, че трябва само да се обади на пазача и после спокойно ще може да си вземе от ламарината. От двора по една стълба се слиза в шахта, стените ѝ са с мека тапицерия подобно на кожен фотьойл. В края ѝ има продълговата платформа, след която започва нова шахта...

Самият пациент дава следното тълкуване: „Ротондата е половата ми област, балонът пред нея — пенисът, чиято отпуснатост ми създава проблеми“. Ротондата може да се преведе по-точно като седалището, което децата често отнасят към половата област, а малката пристройка — като тестикулната торбичка. В съня бащата го пита за какво е всичко това, тоест за какво служат гениталиите. Логично е това обстоятелство да се обърне — синът да е питащият. Тъй като в действителност той никога не е отправял такъв въпрос към баща си, съновната мисъл трябва да се схваща като желание или в условен план: „Ако бях помолил баща си да ми обясни сексуалните въпроси“. Скоро ще открием продължението на тази мисъл.

Дворт, в който е разстлана ламарината, тук не играе ролята на символ, а съответства на бащината му търговска кантора. По мотиви за дискретност аз замених с ламарина действителния материал, с който търгува бащата, но иначе не съм променял нищо в съдържанието на съня. Пациентът беше започнал работа в магазина на баща си и силно

се възмущаваше от недотам честните похвати, на които до голяма степен се дължала печалбата. Затова продължението на горната мисъл вероятно гласи: „(Ако го бях питал), той щеше да ме излъже, както лъже клиентите си“. За откъсването на парчето ламарина, което изобразява нечестната търговия, пациентът сам дава другото обяснение — то представлява мастурбацията. Това не само ни е отдавна познато, но и много добре съвпада с обстоятелството, че тайната на мастурбацията е изразена чрез нейната противоположност (може да се направи открито). Отговаря на очакванията и това, че мастурбирането е приписано на бащата, както и въпросът в първата сцена от съня. Шахтата пациентът веднага интерпретира като влагалището, мотивирайки се с меката тапицировка на стените. По собствено усмотрение аз допълвам, че слизането, както и качването символизират коитуса.

А това, че след първата шахта идва продълговата платформа, последвана от нова шахта, той сам обяснява биографично. Известно време водел полов живот, после трябвало да го прекъсне поради затруднения, а сега с помощта на терапията се надявал отново да го започне.

8. Следващите два съня на един чужденец с твърде полигамни наклонности ви съобщавам като доказателство за твърдението, че собственото „аз“ винаги се явява в съня дори когато е скрито зад манифестираното съдържание. Куфарите в сънищата са женски символи.

а) Той заминава, багажът му е натоварен на файтон, за да бъде откаран на гарата. Много куфари са наредени един върху друг, между тях два големи, черни, подобни на куфарите с мостри на търговските пътници. Той казва утешително на някого: „Е, те ще пътуват само до гарата“.

Той наистина пътува с много багаж, но разказва и твърде много женски истории по време на терапията. На двата черни куфара съответстват две чернокоси жени, които в момента играят главна роля в живота му. Едната от тях искаше да дойде при него във Виена; по мой съвет той ѝ отказа телеграфически.

б) Сцена на митницата: Един от пътниците отваря куфара си и пушейки равнодушно цигара, казва: „Няма нищо вътре“. Митничарят като че ли му вярва, но все пак бръква вътре и намира

нещо особено строго забранено. На това пътникът примирено казва: „Какво да се прави“.

Пътникът е той самият, а митничарят съм аз. Инак много откровен в признанията си, той беше решил да скрие от мен новосъздадената връзка с една дама, защото с право предполагаше, че я познавам. Неловката ситуация с измамата той пренася върху друго лице, а сам привидно не се явява в съня.

9. А ето и пример за един символ, който още не съм споменал.

Сънуващият среща сестра си, придружена от две нейни приятелки, които са сестри. Ръкува се с двете, със сестра си обаче не.

Няма връзка с реална случка. Мислите му го връщат към времето, когато е размишлявал защо гърдите на момичетата се развиват толкова късно. Тоест двете сестри са гърдите, той иска да ги пипне, стига само това да не е сестра му.

10. Следващият пример е за символизирането на смъртта в съня:

Сънуващият минава с двама души, чиито имена знае, но при събуждането не си ги спомня, по един много висок, стръмен железен мост. Изведнъж двамата изчезват и той вижда насреща си призрачната фигура на мъж с фуражка и ленен костюм. Той пита мъжа дали е разносвач на телеграми... Не, да не е коларят? Не. Сънуващият продължава пътя си, но изпитва в съня силен страх и след събуждането го доразвива в съображението си, като си представя, че мостът внезапно се счулва и той пада в пропастта.

Хората, за които се подчертава, че са непознати, че имената им са забравени, обикновено са много близки. Сънувалият има брат и сестра; ако е желаел смъртта им, то съвсем редно е да го сполети смъртен страх. Коментарът му към разносвача на телеграми е, че тези хора винаги носят вести за нещастия. Ако се съди по униформата, би могъл да бъде и човекът, който пали уличните фенери, но също ги и гаси — както смъртта угасява свещта на живота. Към коларя асоциира стихотворението на Уланд за морското пътешествие на крал Карл и си спомня за едно опасно пътуване по езеро с двама другари, при което той е играл ролята на краля от стихотворението^[2]. Във връзка с железния мост му идват наум скорошна злополука и глупавият израз: „Животът е висящ мост“.

11. Друг пример за изобразяване на смъртта е следният сън: *Някакъв непознат е оставил за сънуващия визитна картичка, в която името е оградено с черна рамка.*

12. Следващият сън е интересен за вас в много отношения; той обаче е обусловен и от невротично състояние.

Пациентът пътува с влак. Влакът спира наред открито поле. Той е убеден, че предстои катастрофа, че трябва да бяга, минава през всички купета на влака и убива всички хора, които му се изпречат на пътя, кондуктора, машиниста и др.

Към това му идва наум разказът на един приятел. В един италиански влак превозвали в полукупе един умопобъркан, но по погрешка настанили заедно с него друг пътник. Лудият убил този пътник. Пациентът се идентифицира с лудия, като обосновава това с измъчващата го от време на време натраплива представа, че трябва да „отстрани всички посветени“. После обаче сам намира по-добра мотивировка на съня. Предният ден срещнал в театъра момичето, за което искал да се ожени, но се отказал, защото тя му дала повод за ревност. Предвид силата на неговите ревностни изживявания той наистина би трябвало да е луд, за да се ожени за нея. Тоест той я смята за толкова невярна, че ще му се наложи да избие от ревност всички, които му се изпречат на пътя.

Във връзка със спирането на влака в открито поле и опасението от катастрофа пациентът разказва: „Веднъж, когато влакът неочаквано спря извън населено място, една млада пътничка заяви, че може би ни предстои сблъскване с друг влак и че в такъв случай се препоръчва краката да се вдигнат на седалката“. Но „вдигането на краката“ беше играло известна роля при многобройните разходки и излети сред природата през първия щастлив период на любовта му с онова момиче. Още един аргумент, че би трябвало да е луд, за да се ожени сега за нея. Но от това, което знаех за ситуацията, аз бях уверен, че на него въпреки всичко му се искаше да бъде толкова луд.

[1] Увеселителен парк във Виена. — Б.пр. ↑

[2] В стихотворението на Уланд корабът, отвеждащ краля и неговите рицари в обетованата земя, бива изненадан от буря. Дванадесетте рицари един след друг оплакват съдбата си; кралят обаче

продължава мълчаливо да води кораба и успява да го спаси —
Б.нем.изд. [↑](#)

ЛЕКЦИЯ XIII

АРХАИЧНИ ЧЕРТИ И ИНФАНТИЛИЗЪМ НА СЪНИЩАТА

Дами и господа! Нека отново тръгнем от нашия извод, че работата на съня придава под влиянието на съновната цензура друга изразна форма на неговите латентни мисли. Тези латентни мисли не са по-различни от познатите ни съзнавани мисли в будно състояние, докато редица свойства на новата изразна форма я правят неразбираема. Казахме, че тя прибъгва до отдавна преодолените стадии на интелектуалното ни развитие, до езика на образите, до символните отношения, може би до процеси, които са съществували, преди да се развие мисловният ни език. Затова нарекохме изразната форма на съновната работа *архаична* или *регресивна*.

От това можете да заключите, че посредством задълбоченото изучаване на съновната работа ще можем да научим важни неща за слабо познатите ни първи стадии на нашето интелектуално развитие. Надявам се, че е така, но тези проучвания още не са започнати. Съновната работа ни връща в миналото по двояк начин, най-напред в индивидуалното минало, в детството, но, от друга страна, доколкото всеки индивид повтаря някак съкратено в детството си цялото развитие на човешкия род — и във филогенетичното минало. Дали ще ни се удаде да разграничим какъв дял от латентните душевни процеси се пада на индивидуалното минало и какъв — на филогенетичното? Аз не изключвам такава възможност. Струва ми се например че символното отношение, което не се научава, с право може да се разглежда като филогенетично наследство.

Но това не е единствената архаична черта на сънищата. Всички познавате от собствен опит странната амнезия по отношение на детството. Имам предвид факта, че първите години от живота, до петата, шестата или седмата, не оставят в паметта такива следи, както по-късните преживявания. Срещат се отделни хора, които могат да се похвалят с непрекъснати спомени от ранни години до ден-днешен, но празнините в паметта са несравнимо по-честият случай. Мисля, че

хората твърде малко се учудват на този факт. Двегодишното дете вече говори добре, скоро започва да се ориентира в сложни душевни ситуации и да прави изказвания, които другите години по-късно му припомнят, но които самото то е забравило. А при това в първите години паметта е по-силна, защото не е така претоварена, както по-късно. Нямаме също основание да смятаме запамятаването за особено висша и сложна душевна функция: напротив, добра памет се среща и при хора, които в интелектуално отношение са на твърде ниско равнище.

Втора забележителна черта, свързана с първата, е, че на фона на тази празнина в паметта за ранните детски години се открояват отделни отчетливи, най-често нагледни спомени, чието съдържание не може да обясни защо са се запазили. Към впечатленията от по-късния живот паметта подхожда избирателно. Тя запазва онова, което по някакъв начин е важно, и отстранява неважното. Със спомените от детството е различно. Те не са непременно важни преживявания, дори не и от тогавашната гледна точка на детето. Често са толкова банални и незначителни, че учудено се питаме защо тъкмо те са избегнали забравата. Навремето аз направих опит да разкрия загадката на детската амнезия и нарушаващите я единични спомени с помощта на психоанализата и стигнах до извода, че и при детето в спомените остава само важното. Но поради познатите ни вече процеси на съгъстяване и най-вече изместване важното се замества в спомена от неща, изглеждащи незначителни. Затова нарекох спомените от детството *прикриващи спомени*; чрез основен анализ от тях може да се стигне до всичко забравено.

В психоаналитичната терапия редовно се изправяме пред задачата да попълним празнините в инфантилните спомени и доколкото терапията е донякъде успешна, тоест твърде често, наистина ни се удава да извадим наяве съдържанието на покритите със забравата детски години. Тези впечатления никога не са истински забравени, а само недостъпни, латентни, принадлежащи към несъзнаваното. Случва се обаче те спонтанно да изплуват от несъзнаваното, и то като следствие от сънища. Оказва се, че сънят има достъп до латентните инфантилни преживявания. В литературата са отбелязани хубави примери за това, а самият аз също мога да се похваля с подобно постижение. Веднъж сънувах в определен контекст един човек, за

когото в съня си знаех, че ми е направил голяма услуга, и ясно го виждах пред себе си. Беше едноок, нисък, дебел, с разположена дълбоко между раменете глава. От контекста се разбираше, че е лекар. За щастие имах възможност да попитам още живата си майка как е изглеждал лекарят от родното ми място, което съм напуснал на тригодишна възраст. И разбрах от нея, че той е бил едноок, нисък, дебел, с глава, разположена дълбоко между раменете, и че ми е помогнал при една забравена от мене злополука. И така този достъп до забравения материал на първите детски години е другата архаична черта на сънищата.

Това откритие е свързано и с друга от загадките, на които се натъкнахме. Спомняте си какво беше учудването ни, когато дойдохме до извода, че сънищата се предизвикват от злонамерени и разюздани сексуални желания, довели до нуждата от цензура и изопачаване в съня. Когато разтълкуваме такъв сън и сънувалият го в най-добрия случай не възрази срещу тълкуването ни, той винаги пита как може да съществува у него подобно желание, след като му изглежда толкова чуждо и е убеден в обратното. Трябва да разкриваме произхода на тези желания без колебание. Те произхождат от миналото, често от не чак толкова далечно минало. Може да се покаже, че някога са били познати и съзнавани, макар днес вече да не са. Жената, чийто сън означава, че ѝ се иска да види мъртва единствената си, сега седемнадесетгодишна дъщеря, си припомня с наша помощ как в един момент действително е изпитвала такова желание. Детето е плод на нещастен краткотраен брак. Веднъж по време на бременността след бурен скандал със съпруга тя започнала в пристъп на ярост да удря с юмруци по корема си, за да убие детето. Колко много майки, които днес обичат децата си нежно, дори с прекалена нежност, са ги заченали против волята си и са искали този живот в тях да не се развие, дори са превръщали това желание в действия, за щастие без вреда. Тъй че толкова загадъчното по-късно желание за смърт на любимия човек произхожда от началото на връзката с него.

На един баща, чийто сън навеждаше на предположението, че желае смъртта на най-голямото си дете, негов любимец, също трябваше да му се припомни, че в миналото това желание не му е било чуждо. Когато детето било още кърмаче, недоволният от брака си мъж често си мислел, че ако малкото, безразлично му същество умре, той

ще бъде отново свободен и този път ще се възползва по-добре от свободата си. При много аналогични чувства на омраза се открива същият произход; те са спомени за нещо отминало, което някога е било съзнавано и е играло определена роля в душевния живот. От всичко казано ще поискате да заключите, че тези желания и сънища не би трябвало да се срещат, когато в отношението към дадена личност не е имало подобни обрати, когато то винаги е било еднакво. Готов съм да се съглася, само ще ви предупредя да разглеждате не съдържанието на съня, а неговия смисъл след тълкуването му. Може да се случи манифестираният сън за смъртта на любим човек само да е приел тази странна маска, а всъщност да значи нещо съвсем различно или пък любимият човек да е заблуждаващ заместител на някой друг.

Но същото явление ще породи у вас и друг, много по-сериозен въпрос. Ще кажете: Дори ако някога е имало желание за смърт, както потвърждават спомените, това още не е обяснение. Нали това желание отдавна е преодоляно и днес е само бледа следа в несъзнаваното, а не силно чувство. Нищо не говори за обратното. Защо тогава сънят го припомня? Въпросът е наистина основателен; опитът да му се отговори ще ни отведе твърде далеч и ще ни принуди да формулираме становището си по един от най-важните пунктове от учението за сънищата. Но се налага да останем в рамките на нашето изложение и да проявим въздържание. Приемете засега тази неизвестност. Нека се задоволим с установяването на факта, че преодоляното желание е подбудител на съня, и да видим дали има и други зли желания, чийто произход се открива в миналото.

Да останем при желанията за отстраняване на определен човек, които обикновено произтичат от безогледния егоизъм на сънуващия. Много често сънищата се подбуждат от такива желания. Изпречи ли се някой на пътя ни — а колко често се случва това в сложните житейски отношения, — и сънят, изразяващ желанието за неговата смърт, е готов. Все едно дали това е баща, майка, брат, сестра или съпруг. Ние доста се чудихме на тази човешка злост и не бяхме склонни да приемем лесно такъв извод от сънотълкуването. Но веднъж започнали да търсим произхода на тези желания в миналото, скоро откриваме онзи период от живота, през който подобен егоизъм и подобни желания спрямо най-близките не са нещо странно. Тъкмо през онези първи години, които сетне биват забулени от амнезията, детето

проявява такъв егоизъм, често в извънредно силна форма, а сетне — в зачатъчна или по-точно в остатъчна. Защото отначало детето обича само себе си и едва по-късно се научава да обича и други хора, да жертва за тях част от своето „аз“. Даже хората, към които като че ли е привързано от самото начало, то най-напред обича поради това, че се нуждае, че не може да се лиши от тях, тоест пак от егоистични мотиви. Едва по-късно любовта става независима от егоизма. Фактически детето *се научава да обича чрез егоизма*.

Поучително в тази връзка е да се съпостави отношението на детето към неговите братя и сестри с отношението му към родителите. Братята и сестрите си малкото дете не обича задължително, често тази липса на обич е съвсем явна. Без съмнение то ги ненавижда като свои конкуренти; известно е колко често това отношение продължава без прекъсване години наред, чак до зрелостта, а и по-късно. В много случаи то се сменя, по-точно покрива от нежни чувства, но изглежда, че първоначално е по правило враждебно. Най-лесно е да се наблюдава у деца между две и половина и четири — пет години, когато им се роди ново братче или сестриче. Обикновено те го посрещат твърде недружелюбно. Често може да се чуе: „Не го обичам, нека щъркелът си го вземе обратно“. Впоследствие при всяка възможност се изтъква колко лош е този натрапник и дори опитите да му се навреди, пряката агресия не са чак толкова редки. Ако разликата във възрастта е малка, детето открива конкурента още при събуждането на душевната си дейност и се приспособява към него. Ако разликата е по-голяма, новото дете може да се приеме като интересен обект, като жива кукла и да предизвика известни симпатии. А при разлика от осем и повече години, особено у момичетата, вече може да се породят майчински чувства. Но откровено казано, когато зад един сън се разкрие желанието за смъртта на брата или сестрата, то рядко е някаква загадка и обикновено без усилие се открива първообразът му от детството, твърде често и от по-късното съжителство.

Навярно няма детска стая без бурни конфликти между обитателите ѝ. Мотивите са съперничеството за любовта на родителите, за общата собственост, за помещението. Враждебните чувства се насочват както към по-големите, така и към по-малките братя и сестри. Мисля, че *Бърнард Шоу* беше казал: „Ако има някой, когото младата английска дама да мрази повече от своята майка, това е

по-голямата си сестра“. В това изказване има нещо много смущаващо. Омразата и съперничеството между братя и сестри в краен случай бихме могли да си обясним, но как могат да се промъкнат враждебни чувства в отношението между майка и дъщеря, между родители и деца?

Това отношение несъмнено е по-благоприятното, дори погледнато от страна на децата. Така е и според очакванията ни; за нас е много по-осъдителна недостатъчната обич между родители и деца, отколкото между братя или сестри. Може да се каже, че първата сме приели за свята, а втората сме лишили от такава святост. Но всекидневните наблюдения показват колко често емоционалните отношения между родителите и порасналите деца отстъпват от идеала на обществото, колко много е затаената враждебност, която би се проявявала, ако не я възпираха примеси на пиетет и нежни чувства. Мотивите за това са общоизвестни и показват тенденцията да разделят родителите и децата с еднакъв пол — дъщерята от майката, бащата от сина. Дъщерята вижда в майка си авторитета, който ограничава волята ѝ и има задачата да ѝ наложи изисквания от обществото, отказ от сексуална свобода, а в отделни случаи — и неотстъпваща мястото си конкурентка. Същото се повтаря в още по-драстичен вид между бащата и сина. За сина бащата е олицетворение на цялата неохотно понасяна социална принуда, препятствие за свободната изява на волята му, за ранната сексуална наслада, а когато има общо семейно богатство — за неговото ползване. А у престолонаследника нетърпеливото очакване на бащината смърт достига до трагизъм. По-малко застрашени изглеждат отношенията между бащата и дъщерята и между майката и сина. Последното дава най-чистите примери за неизменна, непомрачавана от никакви егоистични съображения нежност.

Защо говоря тези неща, след като са банални и общоизвестни? Защото съществува явна склонност да се отрича тяхното значение в живота и да се представя общественят идеал за осъществен много по-често, отколкото е в действителност. А по-добре е истината да се каже от психолога, отколкото да се оставя тази задача на циника. Това отричане обаче се отнася само до реалния живот. На повествователното и драматичното изкуство е разрешено да използват мотивите, произтичащи от нарушаването на идеала.

И така не е учудващо, че при голям брой хора сънят разкрива желанието им за отстраняване на родителите, по-точно на родителя от същия пол. Можем да приемем, че то съществува и в будно състояние и понякога дори се осъзнава, ако има как да се маскира чрез друг мотив, както при пациента от пример (3) — чрез съжалението за безполезните страдания на бащата. Враждебността рядко е единственото чувство, господстващо в тези отношения, много по-често тя е прикрита и потисната от по-нежни чувства и трябва да чака, докато някой сън я открие в изолирано състояние. Онова, което вследствие на изолирането сънят ни показва така уголемено, се смалва отново, когато тълкуването определи мястото му в реалния живот (Х. Закс). Но това желание се открива в сънищата и там, където няма житейска основа и възрастният никога не би го признал в будно състояние. Причината е, че най-дълбокият и най-честият мотив за отчуждението, особено между родители и деца от един и същи пол, се проявява в ранна детска възраст.

Имам предвид съперничеството за любовта на другия родител, при това с явно подчертан сексуален характер. Синът започва още като малко дете да изпитва особена склонност към майката, да я възприема като своя принадлежност, а бащата — като конкурент, който му оспорва това притежание. По същия начин малката дъщеря вижда в майка си човек, смущаващ нежните ѝ отношения с бащата и заемащо място, което би могло да бъде само нейно. Наблюденията показват колко рано се създават тези нагласи, които ние наричаме *едипов комплекс*, защото в легендата за Едип се реализират в малко по-смекчен вид двете крайни желания, произтичащи от ситуацията на сина — да убие баща си и да вземе майка си за жена. Не твърдя, че с едиповия комплекс се изчерпва отношението на децата към родителите; то може да бъде много по-сложно. Самият комплекс е изразен в различна степен, дори понякога се обръща в своята противоположност, но е постоянен и много важен фактор в душевния живот на детето и по-скоро има опасност влиянието му върху развитието да се подценява, отколкото да се надценява. Впрочем той често е реакция спрямо поведението на самите родители, чиито чувства към децата в много случаи се ръководят от пола, тъй че бащата отдава предпочитание на дъщерята, майката — на сина, а при

охлажняване на съпругеските отношения детето от другия пол става заместител на изгубения любовен обект.

Не може да се каже, че светът прояви особена благодарност към психоанализата за откриването на едиповия комплекс. Напротив, то предизвика най-яръстна съпротива на възрастните, а някои, които пропуснаха да вземат участие в отричането на това презряно и табунзирано чувство, по-късно наваксаха пропуснатото, като омаловажиха комплекса, давайки му по-различни интерпретации. Според моето непоколебимо убеждение тук няма нищо за отричане и нищо за разкрасяване. Трябва да се примирим с факта, който според самата гръцка легенда е неотменна съдба. Интересно е също, че изхвърленият от живота едипов комплекс е преотстъпен за свободно ползване на художествената литература. *О. Ранк* показва в едно свое задълбочено изследване какво изобилие от мотиви е почерпила от него драмата, като го е модифицирала, смекчавала и предреждавала по най-различни начини, тоест изопачавала го е така, както това прави цензурата. Тъй че едипов комплекс можем да припишем и на онези хора, които са имали щастието в по-късния си живот да избегнат конфликтите с родителите, а в тясна връзка с него откриваме и друг, *кастрационния комплекс* — реакцията спрямо приписването на бащата сексуално сплашване, спрямо забраняването на ранно детските сексуални действия.

След като досегашните проучвания ни насочиха към душевния живот на детето, можем да очакваме, че и произходът на другата част от изразяващите се в съня забранени желания, на прекалените сексуални щения, ще намери там обяснение. И така решаваме да проучим развитието на детския сексуален живот и от множество източници научаваме следното: преди всичко е несъстоятелна заблуда да се отрича такъв живот у детето, да се смята, че сексуалността започва чак през пубертета, със съзряването на гениталиите. Напротив, детето от самото начало има богат сексуален живот, различаващ се значително от онзи, който в по-късна възраст се смята за нормален. Това, което в живота на възрастните наричаме „перверзно“, се отклонява от нормалното в следните отношения: първо — пренебрегване на границата между видовете (на пропастта между човека и животното), второ — прекриване границата на отвращението, трето — престъпване забраната върху инцеста

(половото задоволяване с кръвнородствени лица), четвърто — на забраната върху еднакия пол и, пето — прехвърляне на гениталната роля върху други органи и места по тялото. Всички тези ограничения не съществуват от самото начало, а се формират постепенно в хода на развитието и възпитанието. Малкото дете е свободно от тях. За него няма пропаст между човека и животното; едва по-късно то усвоява високомерието, с което човекът се отделя от животинския свят. Първоначално то не изпитва отвращение от екскрементите, а бавно се научава на това под натиска на възпитанието; за него няма голямо значение разликата между половете, то предполага, че те имат еднакви гениталии; първите си сексуални желания и любопитството си то насочва към най-близките хора, които обича по други причини — родителите, братята и сестрите, възпитателите; и накрая при него се наблюдава онова, което по-късно отново се проявява в истинските любовни отношения — то не черпи удоволствие само от половите органи, много други места по тялото създават аналогични усещания, с което поема ролята на гениталиите.

Тъй че детето може да се нарече *полиморфно перверзно* и ако проявява тези пориви само в зачатъчна форма, причината е, от една страна, по-слабата им интензивност в сравнение с по-късна възраст, а, от друга страна — това, че възпитанието незабавно и енергично потиска всеки израз на детската сексуалност. Потискането продължава, така да се каже, и в теорията, където възрастните се стараят да не виждат част от детските сексуални прояви, а друга част тълкуват така, че да прикрият сексуалното й естество, за да могат накрая да отрекат целия сексуален живот на детето. Често едни и същи хора се лютят в детската стая срещу сексуалните немирства на децата, а после доказват на писалището сексуалната чистота на детето. Когато децата бъдат оставени без надзор или дори станат жертва на съблазняване, те често отиват твърде далеч в перверзните сексуални занимания. Разбира се възрастните имат право да погледнат на това като на „детска игра“, защото детето не е отговорно нито пред съда на нравите, нито пред закона. Но тези неща съществуват, те са от значение и като признаци за вродена конституция и като причини и условия за по-сетнешното развитие; от тях научаваме много за детската сексуалност, а също и за сексуалния живот на човека изобщо, така че, ако зад изопачените си сънища откриваме отново посочените перверзни желания, това

означава само че и в тази област сънят ни връща назад към инфантилното състояние.

Сред забранените желания заслужават специално да се отбележат инцестните, тоест насочените към полово общуване с родителите и братята или сестрите. Знаете какво отвращение изпитва или поне си дава вид, че изпитва, обществото към такива връзки и колко строго държи на забраната им. Положени са неимоверни усилия да се намери обяснение на страха от инцеста. Едни приемат, че тази забрана е психична репрезентация на повелите на естествения подбор, защото кръвосмешението би влошило природните свойства на човешкия вид. Други твърдят, че сексуалното влечение към близките хора отслабва поради съжителството с тях от най-ранно детство. Но и двата варианта биха осигурили автоматично избягване на инцеста, така че не е ясно защо са нужни строгите забрани, свидетелстващи по-скоро за силата на желанието. Психоаналитичните изследвания недвусмислено показаха, че инцестният любовен избор е пръв и закономерен и едва по-късно се явява съпротива срещу него, което едва ли може да се обясни с индивидуалната психология.

Нека обобщим какво ни даде задълбочаването — детската психология за обяснение на сънищата. Не само установихме, че материалът на забравените детски преживявания е достъпен за съня, но видяхме също, че душевният живот на детето с всичките му особености, с егоизма, с инцестния любовен избор и т.н. продължава да съществува за съня, тоест в несъзнаваното, и че сънят всяка нощ ни връща на този инфантилен стадий. Това потвърждава, че *несъзнаваното в душевния живот е инфантилното*. Смущаващото впечатление, че у човека има толкова много зло, започва да се разсейва. Тази ужасяваща злина е чисто и просто първичното, примитивното, инфантилното в душевния живот, което е активно у детето, но ние отчасти го пренебрегваме поради незначителните му размери, отчасти не го вземаме сериозно, защото не предявяваме високи морални изисквания към детето. Като се връща на този стадий, сънят създава впечатлението, че е извадил на показ злото у нас. Но това е само плашеща ни привидност. Не сме толкова лоши, колкото излиза от тълкуването на сънищата.

Ако злите желания насън са само инфантилизми, завръщане към началото на моралното ни развитие, ако сънят просто ни кара отново

да мислим и чувстваме като деца, то разумното е да не се срамуваме от тези лоши сънища. Ала разумното е само част от душевния живот, много от явленията на душата не са разумни и поради това ние неразумно се срамуваме от сънищата. Подлагаме ги на цензура, червим се и се ядосваме, ако някое от тези желания по изключение успее да проникне до съзнанието в толкова неизопачен вид, че да го разпознаем, а понякога и от изопачените сънища се срамуваме така, като че ли ги разбираме. Спомнете си само възмущението на благопристойната възрастна дама от неразтълкувания неин сън за „любовните услуги“. Тъй че въпросът още не е приключен и при понататъшните си занимания със злото в съня може би ще стигнем до друга преценка за човешката природа.

Като резултат от цялото изследване ще формулираме два извода, които обаче са само началото на нови загадки и нови съмнения. Първо: Регресията в работата на съня е не само формална, а и съдържателна. Тя не само превежда мислите ни на примитивен език, но и възстановява чертите на примитивния ни душевен живот, първоначалното господство на егоистичното начало, първите пориви на сексуалността, дори и първоначалния ни интелектуален багаж, ако приемем за такъв символните отношения. И второ: Всичко инфантилно, което някога е било единствено и всеобхватно, днес трябва да бъде отнесено към несъзнаваното, представите ни за което сега се променят и обогатяват. Несъзнаваното не е вече само название на латентното в дадения момент, то е особено душевно царство със свои желания, свои изразни средства и специфични душевни механизми, които не действат извън него. Но латентните мисли на съня, които разгадахме чрез сънотълкуването, не произлизат от това царство; те са по-скоро такива, каквито бихме могли да ги мислим и в будно състояние. И все пак са несъзнавани. Как се разрешава това противоречие? Започваме да се досещаме, че тук се налага едно разграничение. Нещо, което произхожда от съзнателния ни живот и носи неговите черти (нека го наречем „остатъци от деня“), се съчетава с нещо друго от царството на несъзнаваното и формира съня. Между тези два компонента се извършва съновната работа. Въздействието на несъзнаваното върху остатъците от деня е, както изглежда, условието за регресията. Това е най-дълбокото разбиране за природата на сънищата, до което можем да достигнем на този етап, преди да сме

изследвали други душевни сфери. Но скоро ще се наложи да означим несъзнавания характер на латентните съновни мисли с друго име, за да го разграничаваме от несъзнаваното в царството на инфантилността.

Разбира се, можем да се запитаме: какво принуждава психичната дейност към тази регресия по време на сън? Няма ли как да се справи със смущаващите го душевни дразнители и без регресията? И ако заради цензурата трябва да се предрешава в старата, вече неразбираема изразна форма, за какво ѝ е да съживява някогашните преодолені вече душевни пориви, желания и свойства, тоест за какво е съдържателната регресия, която се прибавя към формалната? Единственият задоволителен отговор би бил, че само по този начин се постига сънят, че отстраняването на неговия дразнител не е възможно другояче. Но засега нямаме право да дадем такъв отговор.

ЛЕКЦИЯ XIV

ОСЪЩЕСТВЯВАНЕТО НА ЖЕЛАНИЯТА

Дами и господа! Да ви припомня ли пътя, който изминахме досега? Как, прилагайки нашата техника, се сблъскахме със съновното изопачаване, решихме на първо време да избегнем този сблъсък и почерпихме най-важните сведения за същността на съня от инфантилните сънища? Как после, въоръжени с резултатите от това изследване, директно атакувахме изопачаването и, надявам се, го преодоляхме крачка по крачка? Трябва обаче да кажем, че резултатите, до които стигнахме по единия и по другия път, не съвпадат напълно. Сега сме изправени пред задачата да ги съпоставим и съгласуваме.

И по двата пътя стигнахме до извода, че работата на съня се състои главно в превръщането на мислите в халюцинаторно изживяване. Как се извършва това, е загадка, но то е проблем на общата психология и тук няма да се занимаваме с него. От детските сънища научихме, че целта на съновната работа е да отстрани един смущаващ спането дразнител чрез осъществяване на съответното желание. За изопачените сънища не можехме да кажем такова нещо, докато не се научихме да ги тълкуваме. Но ние от самото начало очаквахме, че ще можем да подведем изопачените и инфантилните сънища под един знаменател. Първата реализация на това очакване беше изводът, че всички сънища са всъщност сънища на деца, работят с инфантилния материал, с детските душевни вълнения и механизми. Сега, когато смятаме, че сме преодолели изопачаването в съня, нека видим дали схващането за осъществяването на желанието е валидно и за изопачените сънища.

Ние наскоро подложихме на тълкуване цяла поредица от сънища, но при това изцяло пренебрегнахме въпроса за осъществяването на желанията. Убеден съм, че през това време многократно сте се запитали: къде остана осъществяването на желанията, което уж беше цел на съновната работа? Този въпрос е важен; той стана главният въпрос за нашите критици дилетанти. Знаете, че човечеството инстинктивно се съпротивлява на интелектуалните новости. Една от проявите на този

инстинкт е, че подобна новост веднага се свежда до минималния ѝ обем, по възможност до една ключова дума. При новото учение за сънищата такава ключова дума стана осъществяването на желанията. Лаикът пита: къде е тук реализираното желание? Веднага след като е чул, че сънят трябва да бъде осъществяване на желание, той поставя този въпрос и му отговаря отрицателно. Туктаки му идват наум безброй собствени сънища, които са били съпроводени с неприятно чувство и даже със силен страх. Така че твърдението на психоаналитичната теория за съня започва да му се вижда твърде невероятно. Лесно ще му отговорим, че при изопачените сънища осъществяването на желанията не се забелязва веднага, а трябва да се потърси, че преди тълкуването то не може да се посочи. Знаем също, че желанията в тези изопачени сънища са забранени, отхвърлени от цензурата и тъкмо това е причината за изопачаването на съня, мотивът за намесата на цензурата. Но за критика дилетант е трудно да проумее, че преди да е разтълкуван сънят, не бива да се пита какво желание осъществява. Той постоянно забравя това. Отрицателното му отношение към теорията всъщност не е нищо друго, освен резултат от съновната цензура, заместител и следствие на отхвърлянето на цензурираните желания.

Разбира се, и на нас ни се иска да си обясним защо има толкова много сънища с неприятно съдържание и особено със страхови изживявания. Тук за първи път се сблъскваме с проблема за емоциите в съня, който заслужава отделно проучване, но ние за жалост не можем да се занимаваме с него. Ако сънят е осъществяване на желание, не би трябвало в него да се появяват неприятни усещания; в това критиците дилетанти като че ли имат право. Тук обаче се явяват три усложнения, за които те не са се досетили.

Първо. Може да се случи съновната работа да не успее да реализира напълно желанието, така че част от неприятното чувство на съновните мисли преминава в манифестирания сън. При анализа би трябвало да се окаже, че тези съновни мисли са били още по-неприятни, отколкото получилият се от тях сън. И това всеки път се потвърждава. В такъв случай трябва да признаем, че съновната работа не е постигнала целта си, така както сънят, свързан с пиене, не утолява жаждата. Нужно е човек да се събуди и да пие вода, за да я утоли. И въпреки това имаме работа с истински сън, нищо от съществените му

черти не липсва. Можем да кажем: „*Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas*“^[1]. Безспорно намерението заслужава похвала. Такива случаи на неуспех не са редки. За това допринася и обстоятелството, че за съновната работа е много по-трудно да променя съдържанието на емоциите според своя замисъл; емоциите понякога са много устойчиви. Затова се случва тя да преработи неприятното съдържание на съновните мисли в реализирано желание, а неприятното чувство да се запази непроменено. В такива сънища чувството изобщо не съответства на съдържанието им и критиците ни имат възможност да кажат, че сънят е толкова далеч от осъществено желание, та и едно безобидно съдържание се възприема в него като неприятно. На това твърдоглаво възражение ще отговорим, че стремежът на съновната работа да осъществява желания най-ясно се проявява в такива сънища, защото е в изолиран вид. Заблудата идва оттам, че човек, който не познава неврозите, си представя съдържанието и емоцията прекалено тясно свързани и не може да проумее как съдържанието се променя, а съответната емоция — не.

Втори, много по-важен и съществен момент, който laikът също пренебрегва, е следният. Едно осъществено желание несъмнено трябва да достави удоволствие, но, пита се, на кого? Разбира се, на този, на когото е желанието. Но ние знаем, че сънуващият има твърде специално отношение към желанията си. Той ги отхвърля, цензурира, с една дума — не ги иска. Така че осъществяването им няма да му достави удоволствие, а по-скоро обратното. Опитът показва, че това „обратно“, което ще бъде изяснено допълнително, приема формата на страх. Така че в отношението си към своите желания сънуващият може да се оприличи на двама души, между които все пак има нещо много общо. Вместо по-нататъшни обяснения ще ви предложи една известна приказка, в която се откриват същите отношения. Добра фея обещава на двама бедни хора, мъж и жена, да им изпълни три желания. Те са безкрайно щастливи и се заемат да ги обмислят внимателно. Но ароматът на печени наденички от съседната къщурка изкушава жената да си пожелае и тя две парченце. В същия миг те са там — първото желание е изпълнено. Мъжът се ядосва и в гнева си пожелава тези наденички да ѝ се лепнат на носа. Така и става и наденичките не могат да бъдат махнати от новото си място — това е второто желание, но желание на мъжа, за жената то е много неприятно. Знаете как завършва

приказката. Тъй като двамата все пак са едно цяло, мъж и жена, третото желание трябва да бъде наденичките да изчезнат от носа на жената. С тази приказка бихме могли да илюстрираме различни неща; тук тя показва, че осъщественото желание на единия може да бъде неприятно за другия, ако между двамата няма съгласие.

Сега не ще бъде трудно да разберем по-добре свързаните със страх сънища. Ще приведем още едно наблюдение и после ще направим едно допускане, което може да се подкрепи с редица аргументи. Наблюдението е, че тези сънища често имат в съдържанието си нещо, което изобщо не е изопачено, което, така да се каже, е убягнало на цензурата. Страшният сън често представлява неприкрито осъществяване на желание, разбира се, не на приемливо, а на отхвърлено. На мястото на цензурата е дошъл страхът. Докато за инфантилния сън може да се каже, че е открито осъществяване на приемливо желание, за обикновения изопачен сън — че е прикрито осъществяване на изтласкано желание, то за страшния сън е подходяща единствено формулата: открито осъществяване на изтласкано желание. Страхът е признак за това, че изтласканото желание се е оказало по-силно от цензурата, че е наложило или за малко не е наложило осъществяването си въпреки нея. Ясно е, че това, което за него е желано осъществяване, за нас, които сме на страната на цензурата, може да бъде само повод за неприятни чувства и съпротива. Или другояче казано, явяващият се в съня страх е страх от силата на тези потиснати желания. Защо съпротивата срещу тях приема формата на страх, това няма как да се изясни само чрез изучаването на сънищата; страхът явно трябва да се изследва и в други негови прояви.

Казаното за неизопачените, свързани със страх сънища може да се отнесе и към частично изопачените, както и към другите неудоволствени сънища, в които неприятните изживявания вероятно се доближават до страха. Страшният сън обикновено води до събуждане; ние прекъсваме спането, преди изтласканото желание да се е наложило напълно над цензурата. В този случай сънят не е изпълнил функцията си, но от това същността му не се е изменила. Ние го сравнихме с нощен пазач или защитник на спането, който отстранява всичко, смущаващо покоя ни. На нощния пазач понякога се налага да събуди спящите, ако не му стигнат силите сам да прогони смущението или опасността. И все пак понякога успяваме да продължим спането дори

когато сънят става критичен и започва да се доближава до страха. Спейки, си казваме: „Но това е само сън“, и продължаваме да спим.

Кога желанието успява да надвие цензурата? Условието за това може да се създаде както от негова, така и от нейна страна. Понякога сънят по неизвестни причини добива необикновена сила; но по-често имаме впечатлението, че поведението на цензурата е виновно за промяната в съотношението на силите. Казахме вече, че във всеки отделен случай цензурата работи с различна интензивност, че към всеки елемент се отнася с различна строгост; сега ще допуснем, че тя поначало е твърде изменчива и невинаги подхожда с еднаква строгост към един и същи непристоен елемент. Ако се почувства безсилна пред някое желание, тя прибегва вместо към изопачаване към последното си средство — да прекрати спането чрез страха.

Тук забелязваме, че всъщност изобщо не сме изяснили защо тези лоши, осъдителни желания се събуждат тъкмо нощем и пречат на спането ни. Отговорът може да бъде само едно допускане относно природата на спането. Денем върху тези желания тежи цензурата и обикновено не им позволява да се проявят по никакъв начин. Нощем тя, както и всички душевни интереси, отстъпва или най-малкото отслабва пред единственото желание за спане. Благодарение на това отслабване забранените желания могат отново да се обадят. Някои страдащи от безсъние хора признават, че отначало безсънието им е било нарочно. Не се решавали да заспят, защото се бояли от сънищата си, тоест от последствията на отслабената цензура. Но навярно сами разбирате, че това отстъпление на цензурата не е някаква груба непредпазливост. Нашата активност е парализирана; макар и разбудени, лошите ни намерения не могат да направят нещо повече от един сън, който не носи практическа вреда. Това успокояващо обстоятелство се изразява чрез напълно разумната, макар отнасяща се до нощта, а не до съня мисъл на спящия: „Това е само сън“. И ние се примиряваме и продължаваме да спим.

Трето, ако си спомните, че оприличихме съпротивляващия се на своите желания сънуващ на сбор от две отделни, но по някакъв начин тясно свързани лица, ще ви се види разбираема и възможността осъществяването на желанията да доведе до нещо крайно неприятно, а именно — до наказание. Тук пак можем да си послужим с приказката за трите наденички. Наденичките в чинията са пряка реализация на

желанието на първото лице, на жената; наденичките на носа ѝ осъществяват желанието на второто лице, на мъжа, но същевременно са и наказание за нейното глупаво желание. По-късно при неврозите ще открием мотивацията на третото желание, което в приказката е единствено възможното. В душевния живот на човека има немалко такива наказателни тенденции; те са много силни и можем да ги смятаме отговорни за част от неприятните сънища. Може би сега ще кажете, че по този начин от прословутото осъществяване на желанията остана твърде малко. Но като размислите по-добре, ще видите, че не сте прави. За разлика от разните предположения какво би могъл да бъде (и според някои автори е) сънят предлаганото решение „реализация на желание — страх — наказание“ е твърде ограничено. Към това се прибавя, че страхът е пряката противоположност на желанието, че противоположностите са тясно свързани асоциативно, а в несъзнаваното, както чухме, съвпадат. А още — че и наказанието е осъществено желание — желанието на другото, цензурираното лице.

И така като цяло не отстъпих пред възраженията ви срещу теорията за осъществяването на желанията. Но наш дълг е да покажем това осъществяване във всеки изопачен сън и ние няма да изклинчим от тази задача. Нека вземем пак тълкувания вече сън за трите лоши театрални билета за 1,5 флорина, от който научихме немалко неща. Надявам се, че не сте го забравили. Една дама, на която предния ден мъжът ѝ казал, че три месеца по-младата ѝ приятелка Елиза се е сгодила, сънува, че седи с мъжа си в театъра. Партерът е почти наполовина празен. Мъжът казва, че Елиза и годеникът ѝ също са искали да дойдат на представлението, но им предложили само лоши билети, три за 1,5 гулдена. Тя отвръща, че не е голяма беда. Отгатнахме, че мислите на съня са свързани със съжалението ѝ за ранната женитба и с недоволството от съпруга. Любопитно е как от тези мрачни мисли се е получило осъществяване на желание и къде в манифестирания сън са неговите следи. Знаем вече, че цензурата е елиминирала от съня елемента „рано, прибързано“. За него загатва празният партер. Загадъчното „три за гулден и половина“ сега вече е по-разбираемо с помощта на символиката, която междувременно усвоихме^[2]. Числото три наистина означава мъж и манифестираният елемент лесно се превежда като: купуване на мъж със зестра. („С моята зестра можех да си купя десет пъти по-добър.“) Женитбата явно

е заменена с отиването на театър. Прекалено рано купените билети директно заместват прекалено ранната женитба. Това заместване обаче е резултат от осъществяването на желанието. Нашата пациентка не е била винаги така недоволна от ранната си женитба, както в деня, когато е научила за сгодяването на приятелката си. Навремето тя се гордеела с това и се е чувствала предпочетена пред приятелката си. Казват, че след сгодяването си наивните девойки често не скриват радостта си, задето скоро ще могат да посещават забранените пиеси в театъра, ще им е позволено да гледат всичко. Първоначално това любопитство несъмнено е насочено към половия живот, по-специално към този на родителите, а по-късно се превръща в силен мотив, подтикващ девойките към ранна женитба. Затова е логично заместването на женитбата с посещение на театъра. В сегашното си съжаление заради ранното омъжване пациентката си припомня времето, когато то е било осъществяване на нейно желание, защото е задоволило любопитството ѝ, и ръководена от старото желание, замества омъжването с отиване на театър.

Не може да се каже, че избрахме най-подходящия пример, за да докажем скрито осъществяването на желанието. По аналогичен начин би трябвало да подходим и към другите изопачени сънища. Аз нямам възможност да ви демонстрирам това и само ще изрека убеждението, че то навсякъде сполучва. Но ще се спра още малко на този въпрос от теорията. Опитът ме е научил, че от цялото учение за сънищата той е най-застрашеният и от него тръгват много противоречия и недоразумения. Освен това вие може би имате впечатлението, че съм отстъпил част от тезата си, понеже казах, че сънят е или осъществено желание, или неговата противоположност — осъществен страх или наказание. Може би смятате, че сега е моментът да ме принудите на още повече отстъпки. Чувал съм също и упрека, че представям твърде кратко и поради това неубедително нещата, които на самия мене ми се струват очевидни.

Често някой, който ни е следвал в сънотълкуването дотук и е приел всичките му досегашни резултати, се спира пред осъществяването на желанията и пита: Да приемем, че сънят винаги има смисъл и този смисъл може да се разкрие чрез психоаналитичната техника, но защо напук на всяка очевидност той винаги трябва да се напъхва във формулата за осъществяването на желание? Защо това

нощно мислене да не е така разнообразно, както мисленето ни през деня, и сънят да означава веднъж осъществено желание, друг път, както сам казахте, обратното — осъществено опасение, после намерение, предупреждение, колебание с претегляне на всички „за“ и „против“, упрек, угризение на съвестта, опит да се подготвим за нещо предстоящо и т.н.? Защо винаги трябва да е желание или най-много неговата противоположност?

Някой би могъл да помисли, че разногласието по този въпрос е маловажно, след като във всичко друго сме постигнали съгласие. Достатъчно е, че открихме смисъла на сънищата и пътищата за неговото разгадаване; не е от първостепенно значение, ако схващаме този смисъл твърде тясно. Но нещата не стоят така. Недоразумението в този пункт засяга същността на познанието ни за сънищата и неговата стойност за разбирането на неврозите. И после, онази отстъпчивост, която в търговските дела се цени като „кулантност“^[3], в научния живот е неуместна и дори вредна.

Първият ми отговор на въпроса, защо сънят не е така многозначен, гласи както обикновено в такива случаи: Не знам защо не е. Аз нямам нищо против да бъде. Само една подробност противоречи на това по-популярно и по-удобно разбиране за съня — че в действителност не е така. Вторият ми отговор ще наблегне на това, че на мен самия не е чуждо допускането за възможността сънят да съответства на многообразни мисловни форми и интелектуални операции. В описанието на един клиничен случай съобщавам за сън, сънуван през три последователни нощи, а после вече не, и обяснението ми е, че сънят съответстваше на *намерение* и нямаше нужда да се повтаря, след като то беше вече изпълнено. По-късно публикувах един сън, който отговаряше на признание. Тогава как мога да си противореча и да твърдя, че сънят винаги представлява изпълнено желание?

Правя го, защото не искам да допусна едно елементарно недоразумение, което може да унищожи всички плодове на усилията ни за разгадаване на съня — недоразумението да се смесва сънят с латентните негови мисли и да се твърди за него нещо, което важи единствено за тях. Съвсем вярно е, че сънят може да представлява и да замества всичко, изброено по-горе: намерение, предупреждение, размишление, подготовка, опит да се реши някакъв проблем и т.н. Но

ако се вгледате както трябва, ще видите, че всичко това важи само за латентните съновни мисли, които са преобразувани в съня. От сънотълкуването научаваме, че в несъзнаваното си мислене човек се занимава с такива намерения, подготовки, пресмятания и прочее, от които после съновната работа прави сънища. Ако в дадения момент не се интересувате от тази съновна работа, а се интересувате силно от несъзнаваната мисловна дейност на човека, тогава може да елиминирате съновната работа и да кажете за съня, на практика съвсем правилно, че съответства на предупреждение, намерение и т.н. В психоаналитичната дейност това се случва често: стремим се да разрушим формата на съня и да достигнем до латентните мисли, от които е произлязъл.

Така между другото, като обърнахме внимание на латентните съновни мисли, узнахме, че всички тези извънредно сложни душевни актове могат да протичат несъзнателно — колкото забележителен, толкова и смущаващ резултат!

Но — за да се върнем на въпроса — вие сте прави, стига да си дадете сметка, че сте си послужили със съкратена формулировка, и да не отнасяте разгледаното многообразно съдържание към същността на съня. Когато говорите за „сън“, трябва да разбирате под това или манифестирания сън, тоест продукта на съновната работа, или най-много самата съновна работа, тоест онзи психичен процес, който превръща латентните мисли в манифестиран сън. Всяка друга употреба на думата е объркване на понятията, което няма да донесе нищо добро. Ако твърденията ви се отнасят до стоящите зад съня латентни мисли, кажете го направо и не замъглявайте проблема за съня с небрежен начин на изразяване. Латентните мисли са материалът, от който съновната работа оформя манифестирания сън. Защо смесвате материала с работата по неговото оформяне? Тогава по какво ще се различавате от онези, които познават само продукта от работата и не могат да си обяснят от какво и как е направен?

Съновната работа, която въздейства върху мисловния материал, е единственото съществено нещо в съня. На теория нямаме право да я пренебрегваме, макар в някои практически ситуации да го правим. Аналитичните наблюдения показват, че тя никога не се ограничава с това да превежда мислите на познатия ви архаичен и регресивен език. Тя винаги добавя нещо, което не принадлежи към латентните мисли от

деня, но е същинският двигател на сънообразуването. Тази задължителна добавка е също така несъзнаваното желание, в чието осъществяване се преобразува съновното съдържание. Така че сънят може да бъде всичко — предупреждение, намерение, подготовка и т.н., доколкото имате предвид представяните от него мисли; в същото време той винаги е осъществяване на неосъзнато желание и е само това, ако го разглеждате като резултат от съновната работа. И, от друга страна, сънят никога не е просто намерение или предупреждение, а винаги намерение или нещо подобно, преведено на архаичния език с помощта на несъзнаваното желание и преобразувано в осъществяване на това желание. Едната характеристика — осъществяването на желанието, е постоянна; другата може да варира, може от своя страна да бъде желание, тоест сънят да изобразява осъществяването на едно несъзнавано желание посредством латентно желание от предния ден.

Аз разбирам всичко това много добре, но не знам дали успях да го направя разбираемо и за вас. Затруднявам се още да ви го докажа. От една страна, доказателството не е възможно без грижлив анализ на много сънища, а, от друга страна, този най-труден и най-важен момент от разбирането ни за сънуването не може да се изясни убедително извън връзката му с въпроси, които ще разгледаме по-късно. Мислите ли, че изобщо е възможно да се проникне много дълбоко в природата на едно явление, без да се разгледат други подобни явления, като се има предвид колко тясно всичко е свързано едно с друго? Тъй като още не знаем нищо за най-близкия родственик на съня — невротичния симптом, ще трябва и тук да се задоволим с постигнатото засега. Искам само да ви дам още един пример и едно ново разсъждение.

Да вземем пак онзи сън, към който вече многократно се връщахме, съня за трите театрални билета за 1,5 флорина. Уверявам ви, че отначало избрах този пример непреднамерено. Вие знаете какви са латентните му мисли. Яд, че е избързала толкова с омъжването си при новината за годежа на приятелката ѝ, недоволство от съпруга, щяла е да получи по-добър, ако е почакала. Познаваме и желанието, превърнало тези мисли в сън; това е желанието да може да посещава театъра, което по всяка вероятност произлиза от старото любопитство да разбере най-сетне какво е да си женен. Както е известно, при децата това любопитство винаги се насочва към сексуалния живот на родителите, тоест има инфантилен характер и доколкото по-късно

продължава да съществува, корените му са в детството. Ала новината от предния ден не е била повод за събуждането на това любопитство, а само за яд и съжаление. Това желание първоначално липсваше в латентните мисли на съня и ние можахме да вместим резултата от сънотълкуването в анализа, без да се съобразим с него. Сам по себе си ядът не може да се сънува; от мисълта „беше глупост да се омъжа толкова рано“ не би могъл да възникне сън, преди тя да е разбудила старото желание да се разбере най-сетне какво става в брака. Това желание оформя съдържанието на съня, като заменя женитбата с посещение в театъра и му придава формата на по-рано осъществено желание: „Сега вече мога да ходя на театър и да гледам всичко забранено, а ти не можеш; аз съм омъжена, а ти трябва да чакаш“. По такъв начин сегашната ситуация се превръща в нейната противоположност, на мястото на днешното поражение е поставен предишен триумф. Впрочем тук задоволяването на любопитството се преплита със задоволяването на егоистичното желание за победа в съперничеството. Това задоволяване определя манифестираното съдържание на съня, в който тя наистина седи в театъра, докато приятелката не е могла да влезе. Върху тази ситуация на удовлетворение се наслагват като неподходяща и неразбираема модификация онези елементи от съдържанието, зад които се крият латентните мисли. Сънотълкуването трябва да пренебрегне всичко, което изобразява осъществено желание, и да възстанови от останалите загатвания неприятните латентни мисли.

Разсъждението, което искам да изложа, трябва да фокусира вниманието ви върху изведените сега на преден план латентни мисли. Моля ви да не забравяте, че те са, първо, несъзнавани, второ, напълно разбираеми и свързани, така че изглеждат естествена реакция спрямо повода за съня, трето, че те могат да бъдат какво да е душевно вълнение или интелектуална операция. Сега още по-определено от преди ще нарека тези мисли „остатъци от деня“, все едно дали сънувалият ги признава, или не. После ще ги разгранича от латентните съновни мисли, като в съответствие с предишната словоупотреба ще наричам латентни мисли всичко, което научаваме от сънотълкуването, докато остатъците от деня са само част от тези латентни мисли. В такъв случай нашето гледище се свежда до това, че към остатъците се е прибавило нещо, което също е принадлежало към несъзнаваното,

някакво силно, но потиснато желание, и единствено на него се дължи възникването на съня. Въздействието на това желание върху остатъците създава другата част от латентните съновни мисли, която вече не изглежда задължително разумна и разбираема въз основа на будния живот.

За отношението между остатъците от деня и несъзнаваното желание си бях послужил с едно сравнение, което тук мога само да повторя. За да се създаде едно предприятие, е необходим капиталист, който да покрие разходите, и предприемач, който има идея и знае как да я разработи. Ролята на капиталиста при формирането на съня винаги се изпълнява от несъзнаваното желание; то дава психичната енергия за сънообразуването. Предприемачът е остатъкът от деня, който решава как да се използват средствата. Разбира се, капиталистът може сам да притежава идеи и компетентност, а предприемачът — капитал. Така се опростява ситуацията на практика, но се затруднява теоретичното ѝ разбиране. В икономиката това лице винаги ще бъде разделяно на двата му аспекта — капиталист и предприемач — и така ще се възстановява ситуацията, от която изходихме при сравнението. При сънообразуването се срещат същите варианти; предоставям на вас да ги формулирате.

Оттук не можем да продължим по-нататък, защото предполагам, че отдавна ви измъчва един въпрос, който заслужава да бъде чут. Наистина ли, питате вие, остатъците от деня са несъзнавани по същия начин, както и несъзнаваното желание, което трябва да се прибави към тях, за да ги направи годни за сънуване? Вярно сте предусетили. Това е решаващият момент в цялата работа. Те не са неосъзнати по същия начин. Съновното желание принадлежи към друг вид несъзнавано, към онзи, на когото приписахме инфантилен произход и специални механизми. Би било съвсем подходящо тези две форми на неосъзнаване да се разграничат чрез различни наименования. Но нека по-добре да почакаме, докато се запознаем с феномените на неврозата. И без това ни упрекуват, че първият вид несъзнавано бил фантасмагория; представете си какво ще кажат, когато признаем, че са ни нужни два вида.

Нека спрем дотук. Отново чухте нещо незавършено; но не е ли обнадеждаваща мисълта, че то има продължение, което ще бъде

разкрито или от нас, или от други след нас? И не научихме ли и така достатъчно нови и изненадващи неща?

[1] Ако и силите да не стигат, желанието все пак е похвално (лат). — Б.пр. ↑

[2] Тук не се спирам на друго близко до ума тълкуване на числото 3 при бездетната жена, защото в конкретния случай анализът не даде материал за него. ↑

[3] От френски: сговорчивост. — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ XV

СЪМНЕНИЯ И КРИТИКИ

Дами и господа! Нека не напускаме областта на сънищата, без да сме разгледали най-честите съмнения относно досегашните ни открития и схващания. Внимателните слушатели сред вас сигурно също са натрупали у себе си такъв материал.

1. Може би сте добили впечатлението, че въпреки коректното придържане към техниката резултатите от сънотълкуването са твърде неопределени и не е възможно манифестираният сън да се преведе еднозначно в латентни съновни мисли. Първият ви довод за това ще бъде, че никога не знаем дали даден елемент от съня трябва да се разбира буквално или символично, защото нещата, използвани като символи, продължават да представляват и самите себе си. Но ако не можем обективно да определим това, сънотълкуването в този пункт остава произволно. По-нататък поради съвпадането на противоположностите в съновната работа не може никога да се каже дали елементът трябва да се разбира в положителен или в отрицателен смисъл, като самия той или като неговата противоположност. Още една възможност за своеволие на тълкуващия. Трето, предвид честите и всевъзможни обръщания на смисъла в съня тълкувателят е свободен произволно да предполага такива на кое да е място. Накрая сигурно сте чули, че едно тълкуване рядко се приема за единствено възможното. Има опасност да се подмине друго, също напълно приемливо. При тези обстоятелства стигате до извода, че на тълкувателя е позволено едно своеволие, несъвместимо с обективната сигурност на резултатите. Можете също да решите, че вината не е в съня, а че нашето сънотълкуване е несъвършено поради неправилните ни възгледи и начални допускания.

Всичките ви разсъждения са безупречни, но мисля, че не оправдават заключенията ви и в двете посоки — че сънотълкуването ни е произволно и че недостатъците на резултатите поставят под въпрос основанията на метода. Ако заместите думите „своеволие на тълкуватели“ със „сръчност“, „опит“, „проникновение“, тогава ще се

съглася с вас. Този субективен момент наистина е неизбежен, поне що се отнася до трудните за тълкуване случаи. Но и при другите научни занимания не е по-различно. Няма как да се избегне обстоятелството, че една техника не се владее и използва еднакво добре от всички. Онова, което привидно изглежда произволно, например тълкуването на символите, се преодолява чрез анализа на взаимовръзките между отделните съновни мисли, между съня и живота на сънувалия го и на цялата психична ситуация. А изводът, който се прави от несъвършенствата на тълкуването за неправилността на схващанията ни, се обезсилва от наблюдението, че многозначността или неопределеността на съня е необходимо негово качество.

Нека си спомним, че съновната работа превежда латентните мисли на съня на примитивен, наподобяващ образното писмо език. Но на всички примитивни изразни системи са присъщи такива неопределеност и двусмислия, а нямаме основание да се съмняваме в годността им за употреба. Знаете, че съвпадането на противоположностите при съновната работа е аналогично на така наречения „противоположен смисъл на първичните думи“ в най-древните езици. Езиковедът К. Абел (1884), на когото дължим това наблюдение, ни предупреждава да не смятаме, че съобщенията, които хората са си правили с помощта на такива амбивалентни думи, са били двусмислени. Тонът и жестът са показвали съвсем ясно кой от двата смисъла има предвид говорещият. При писането жестът е бил заместван с допълнителен, неизговарящ се образен знак, например с рисунката на небрежно приклеknал или стегнато изправен мъж в зависимост от това, дали двусмисленият йероглиф *кен* е означавал „слаб“ или „силен“. Така въпреки многозначността на звуковете и знаците недоразуменията са били избягвани.

В старите изразни системи, например в писменостите на най-древните езици, се откриват редица неопределености, които ние днес не бихме търпели в езика си. Например в някои семитски езици са били изписвани само съгласните. Читателят е трябвало сам да се досети за пропуснатите гласни въз основа на познанията си и на контекста. Не съвсем същото, но подобно е положението при йероглифното писмо, поради което произношението на староегипетския език остава непознато за нас. Свещеното писмо на египтяните се отличава и с други неопределености. Пишещият е имал

например свободата да подреди йероглифите отдясно наляво или отляво надясно. При четенето човек трябва да се ориентира по посоката, в която са обърнати лицата на хората, птиците и т.н. Но пишещият е можел да подрежда йероглифите и вертикално, а при надписването на малки предмети — и още по-различно, от съображения за красота или по-добро използване на мястото. Но най-затруднителното в йероглифното писмо е, че то не познава отделянето на думите. Отделните йероглифи са еднакво раздалечени, така че не се знае дали знакът принадлежи към предишната дума, или е начало на нова. В персийското клинообразно писмо един полегат клин е служел за „отделител“ на думите.

Един истински древен език, с който обаче и до ден-днешен си служат 400 милиона души, е китайският. Да не помислите, че разбирам нещо от китайски; само съм се информирал за него с надеждата да открия аналогии с неопределеностите в съня. И очакването ми не беше излъгано. Китайският език е пълен с такива неопределености, от които могат да ти се изправят косите. Както е известно, той се състои от срички, изговаряни самостоятелно или в комбинация по две. Един от основните диалекти има около 400 такива срички. И тъй като речникът на този диалект се изчислява на близо 4000 думи, получава се, че всяка сричка има средно десет значения, някои по-малко, но затова пък други повече. Има редица начини да се избегне многозначността, тъй като само от контекста не може да се отгатне кое от десетте значения на сричката иска да изрази говорещият. Към тези начини спадат свързването на две срички в съставна дума и използването на четири различни „тона“ за изговарянето на една сричка. Още по-интересен за нашето сравнение е фактът, че в този език почти няма граматика. За никоя от едносричните думи не може да се каже дали е съществително, глагол или прилагателно, липсват всички изменения на думите, по които се разпознават родът, числото, падежът, времето или наклонението. Езикът се състои, така да се каже, само от суров материал, както съновната работа превръща езика на нашите мисли в суров материал, отказвайки се от изразяването на отношенията. В китайския при всички случаи на неопределеност решението е предоставено на слушателя, който се ориентира по контекста. Записал съм си като пример една китайска поговорка, която в буквален превод гласи:

„Малко което вижда много, което чудно.“

Не е трудно за разбиране. Може да означава: „Колкото по-малко е видял някой, на толкова повече неща се учудва“ или „Много неща са странни за оня, който малко е видял“. Няма значение кой от двата превода ще разберем, те се различават само граматично. Въпреки тези неопределености, уверяват ни, китайският език бил отлично средство за изразяване на мислите. Следователно неопределеността не води непременно до неяснота.

Трябва обаче да признаем, че при изразната система на съня положението е далеч по-неблагоприятно, отколкото при всички тези древни езици и писмености. Защото в крайна сметка тяхното предназначение е комуникацията, те са направени така, че да бъдат разбрани, все едно по какви пътища и с какви средства. Но тъкмо тази черта отсъства при съня. Сънят не се стреми да каже някому нещо, той не е средство за комуникация, напротив, целта му е да остане неразбран. Ето защо не бива да се учудваме и смущаваме, ако се окаже, че много от неговите неясноти и неопределености остават неразгадани. Безспорна печалба от нашето сравнение е изводът, че тази неопределеност, която се използва като аргумент срещу сънотълкуването, е закономерна черта на всички примитивни изразни системи.

Действителната разбираемост на съня може да се установи само с практикуване и опит. Аз мисля, че тя е значителна, и съпоставянето на резултатите, получени от различни квалифицирани аналитици, потвърждава впечатлението ми. Известно е, че некомпетентните среди, в това число и научните некомпетентни среди, обичат да парадират с високомерен скептицизъм, когато едно научно постижение се сблъска с трудности и неясноти. Мисля, че това е несправедливо. Може би не всички от вас са чували, че подобна ситуация се е получила при разчитането на вавилонско-асирийските надписи. Било е време, когато общественото мнение смятало хората, занимаващи се с разчитане на клинообразното писмо, за фантазьори, а цялото изследователско направление — за „шарлатанство“. Но през 1857 година Кралското дружество за изучаване на Азия направило решаващ експеримент. То поискало четирима от най-видните изследователи на клиновидното писмо, *Роулинсън*, *Хинкс*, *Фокс Толбът* и *Оперт*, да разчетат независимо един от друг новооткрит надпис и да изпратят резултатите

в запечатани пликове. След сравняването на четирите прочита било обявено, че съпадението им оправдава доверието в досегашните резултати и по-нататъшните проучвания. Така насмешките на образованите лаици постепенно стихнали и днес сигурността в разчитането на документите, написани на клиновидно писмо, е нараснала извънредно много.

2. Втора поредица от възражения е тясно свързана с впечатлението, споделяно навярно и от вас, че много от решенията, на които сме принудени да се спрем при сънотълкуването, изглеждат насилени, изкуствени, изсмукани от пръстите, дори комични. Тези твърдения са толкова чести, че аз вземам наслуки последното, което съм чул. Слушайте. В свободната Швейцария съвсем наскоро един директор на педагогическо училище е бил уволнен заради заниманията му с психоанализа. Той подал жалба и един бернски вестник публикува решението на училищните власти по неговия въпрос. Ще цитирам няколко изречения от този документ, които се отнасят до психоанализата: „Изненадва, освен това, че много от примерите, разглеждани в споменатата книга на д-р Пфистер от Цюрих, са нарочно търсени и изкуствени. Ето защо е учудващо, че един директор на педагогическо училище приема безкритично подобни твърдения и лъжливи доказателства“. Тези изречения се представят като „безстрастна преценка“. Но на мене ми се струва, че по-скоро тази безстрастност е „изкуствена“. Нека разгледаме твърденията по-отблизо, тъй като по всяка вероятност малко размисъл и познания няма да навредят и на една безпристрастна преценка.

Наистина е забавно да се гледа колко бързо и уверено някои хора могат да си съставят мнение за най-сложните въпроси на дълбинната психология въз основа само на първите си впечатления. Тълкуванията им се струват търсени и изкуствени, не им харесват, следователно са погрешни и цялата тази работа не струва нищо: и през ум не им минава другата възможност, че има специални причини, поради които тълкуванията изглеждат така, откъдето естествено следва въпросът, кои са тези причини.

Въпросното обстоятелство се дължи главно на изместването, което вие опознахте като най-силното средство на съновната цензура. С негова помощ тя създава заместители, които нарекохме загатвания. Но те не се разпознават лесно, трудно се намира обратният път от тях

към същественото, те са свързани с него чрез най-чудновати, необичайни, външни асоциации. Но в тези случаи се касае за неща, които трябва да бъдат скрити, да не се издадат; тъкмо това е целта на цензурата. А щом нещо е скрито, не можем да очакваме, че ще го намерим на предназначения за него място. В това отношение днешните гранични власти са по-хитри от швейцарските училищни власти. Когато търсят документи и записки, те не се задоволяват да гледат в папките и портфейлите, а допускат, че шпионите и контрабандистите могат да носят забранените неща в най-скритите гънки на облеклото си, където решително не им е мястото, например между двойните подметки на ботушите. Открият ли ги там, те наистина са били търсени, но и намерени.

Когато приемаме за възможни най-далечните, странни или комични връзки между латентния елемент на съня и манифестирания му заместител, се ръководим от богатия опит на много случаи, разрешението на които обикновено не сме намерили ние. Често е невъзможно да стигнем сами до тълкуването; никой човек с нормално мислене не може да се досети за такава връзка. Сънувалият ни дава превода — или отведнъж, с непосредствено хрумване (той го може, нали у него се е образувала тази заместителна връзка), или като ни предостави толкова материал, че решението да не изисква вече особена проницателност, да се натрапва от само себе си. Ако сънувалият не ни помогне по един от двата начина, даденият манифестиран елемент ще остане завинаги неразбираем. Позволете ми да добавя още един наскоро срещнат пример. Моя пациентка изгуби баща си по време на лечението. Оттогава тя използваше всеки повод да го съживи в съня си. В един от сънищата бащата се появява в определен контекст, който тук няма значение, и казва: *Единадесет и четвърт, единадесет и половина, дванадесет без петнадесет*. Пациентката има само едно хрумване във връзка с тази странност — че баща ѝ обичал децата да бъдат точни на масата за обед. Това несъмнено беше свързано със съновния елемент, но не говореше нищо за произхода му. Тогавашната ситуация в терапията даваше основания за подозрението, че в този сън има дял един грижливо потиснат бунт срещу обичания и уважаван баща. Проследявайки по-нататък хрумванията си, привидно без връзка със съня пациентката разказа, че предния ден в нейно присъствие били обсъждани много психологични въпроси и нейн роднина казал:

„Първобитният човек (нем. *Urmensch* — б.пр.) продължава да живее във всеки от нас“. И сега случаят като че ли се изясни. Това беше станало чудесна възможност да се съживи отново покойният баща. В съня си тя го превръща в *Urh Mensch* (от *Uhr* — часовник, *Mensch* — човек, б.пр.), като го кара да съобщава обедното време на всеки четвърт час.

Не може да се отрече, че този пример наподобява каламбур. Наистина много често шегата на съня се взема за шегата на тълкувателя. Има и други примери, при които не е лесно да се реши дали се касае за шегата или за сън. Спомняте си обаче, че подобно съмнение ни обземаше и при някои говорни грешки. Един пациент разказа свой сън, в който чичо му го целунал, докато седели в неговия авто(мобил). Той сам много бързо прибави тълкуването: *автоеротизъм* (термин от учението за либидото, който означава задоволяване без чужд обект). Дали този човек си позволи да се пошегува с нас, като представи хрумнал му каламбур за сън? Не вярвам, той наистина го е сънувал. Но откъде идва това удивително сходство? Навремето този въпрос ме отклони за малко от първоначалния път, като ми наложи да предприема задълбочено изследване на вица. От него излезе, че вицът възниква, когато една предсъзнавана мисъл за момент се предостави за несъзнавана преработка, откъдето тя се връща като виц. В несъзнаваното тя претърпява въздействието на властващите там механизми — съгъстването и изместването, тоест същите, които участват и в съновната работа, и на тази общност трябва да се отдаде срещаната прилика между вица и съня. Ала непреднамереният „съновен виц“ не носи нищо от удоволствието на истинския. Защо, ще научите, ако се задълбочите в изучаването на вицовете. „Съновният виц“ прилича на несполучлив виц, той не е смешен, оставя ни равнодушни.

Тук вървим по стъпките на древното съногадание, което ни е оставило наред с многото неизползваем материал и някои добре разтълкувани сънища, при които едва ли бихме го надминали. Ще ви разкажа един сън с историческо значение, сън на Александър Македонски, за който съобщават с известни несъвпадения *Плутарх* и *Артемидор Далдиански*. Докато обсаждал защитавания упорито град Тир (322 г. пр.н.е.), императорът сънувал една нощ танцуващ сатир. Съногадателят на войската *Аристандър* разтълкувал съня, като

разложил думата „сатир“ на $\sigma\zeta$ Tùρος („твой е Тир“) и обещал победа над града. Това тълкуване подтикнало Александър да продължи обсадата и накрая той превзел Тир. Макар да изглежда изкуствено, тълкуването безспорно е правилно.

3. Ще ви направи, предполагам, силно впечатление да чуете, че срещу нашето схващане за съня отправят възражения и хора, които като психоаналитици дълго време са се занимавали с тълкуването на сънища. Би било странно да останат неизползвани такива богати възможности за нови заблуждения, затова чрез смесване на понятията и неоснователно обобщаване се стигна до твърдения, които по своята несъстоятелност не отстъпват на медицинското разбиране за съня. Едното от тях вече познавате. Според него сънят се опитва да ни приспособи към действителността и да реши предстоящите ни задачи, тоест преследва „планираща тенденция“ (А. Медер). Вече казахме, че това твърдение смесва съня с латентните мисли, тоест пренебрегва съновната работа. От една страна, то не е нещо ново като характеристика на несъзнаваната душевна дейност, към която принадлежат съновните мисли, а, от друга страна, не я изчерпва, защото несъзнаваната душевна дейност се занимава с много други неща, освен с подготовка на бъдещето. Друго, още по-голямо заблуждение лежи в основата на твърдението, че зад всеки сън се открива „клаузата на смъртта“. Не знам какво точно означава тази формула, но предполагам, че зад нея се крие смесване на съня с цялостната личност на сънувалия го.

Едно неоправдано обобщение, направено въз основа на малък брой подходящи примери, е твърдението, че всеки сън допускал две тълкувания — едно като тези, които разглеждахме досега, така нареченото психоаналитично, и друго, наречено анагогично^[1], ориентирано не към нагоните, а към по-висшите прояви на душата (Х. Зилберер). Наистина има отделни такива сънища, но напразно бихте се опитвали да подчините на това схващане по-съществена част от сънищата. А след всичко, което чухте, ще ви се види съвсем непонятно твърдението, че всеки сън трябва да се тълкува като бисексуален, като съчетание на мъжка и женска тенденция (А. Адлер). Срещат се, разбира се, и такива сънища; по-късно ще научите, че те са построени по същия начин, както някои хистерични симптоми. Споменавам

всички тези открития на нови общи черти на съня, за да ви предупредя за тях или най-малкото да ви покажа ясно как ги преценявам.

4. Един ден обективността на изследванията върху съня беше поставена под въпрос от наблюдението, че подложените на аналитична терапия пациенти нагаждат съдържанието на своите сънища според предпочитаните от техните лекари теории — едни сънуват предимно сексуални желания, други — стремеж към надмощие, а някои дори прераждането (*В. Щекел*). Значението на това наблюдение намалява, като се вземе предвид, че хората са сънували далеч преди появата на психоаналитична терапия, която да насочва сънищата им и че сегашните пациенти са сънували и преди да започнат лечението си. Тази новост скоро се разкрива като нещо самопонятно и несъществено за теорията на сънищата. Подбуждащите съня дневни впечатления са остатъци от силните интереси в будно състояние. Ако думите и съветите на лекаря са придобили значение за пациента, те влизат в кръга на остатъците от деня, могат да станат психични стимули за сънообразуването, както другите емоционално наситени интереси от деня, и въздействието им наподобява това на соматичните дразнители по време на спане. Както другите подбудители на съня, и внушените от лекаря мисли могат да се явят в манифестираното съновно съдържание или да се открият в латентното. Знаем, че сънищата могат да се предизвикват и експериментално, по-точно — част от съновния материал да се въвежда отвън. Така че при тези въздействия ролята на аналитика не е по-различна от тази на експериментатора, например на *Мурли Вулд*, който разполагал по определен начин крайниците на опитните лица.

На сънуващия често може да се внуши *за какво* да сънува, но никога — *как* да го сънува. Механизмът на съновната работа и несъзнаваното желание не се поддават на никакво въздействие. Още когато разглеждахме сънищата, възникващи в ответ на соматичен дразнител, видяхме, че своеобразието и самостоятелността на съновния живот се проявяват в реакцията на съня спрямо телесните или душевните дразнители. Така че и това твърдение, поставящо под въпрос обективността в изучаването на сънищата, пак почива върху смесване на понятията — този път на съня и съновния материал.

Ето какво исках да ви кажа, дами и господа, за проблемите на съня. Вие се досещате, че пропуснах много неща, и сами видяхте, че

не успях да бъда изчерпателен по повечето въпроси. Причината е във връзката между феномените на съня и неврозите. Ние изучавахме съня като въведение към учението за неврозите и това несъмнено е по-правилно, отколкото ако бяхме тръгнали по обратния път. Но както сънят е подготовка за разбирането на неврозите, така, от друга страна, той може да се проумее истински едва след като се опознаят невротичните явления.

Не знам какво мислите вие, но аз трябва да ви кажа, че не съжалявам, задето отделих такава голяма част от вашето внимание и определеното ни време за проблемите на съня. Няма друг обект, с помощта на който можете така бързо да се убедите във верността на основните психоаналитични положения. Нужни са много месеци и дори години напрегната работа, за да се покаже, че симптомите на едно невротично заболяване имат смисъл, служат на определена цел и произтичат от жизнения път на страдащия човек. Докато, за да се демонстрира същото за един на пръв поглед неразбираем и объркан сън, са достатъчни няколко часа и с това се потвърждават всички основни допускания на психоанализата — несъзнаваните душевни процеси, особените механизми, на които те се подчиняват, и движещите сили, проявяващи се чрез тях. И ако към всестранната аналогия между съня и невротичния симптом отнесем и бързината, с която сънувалият се превръща в буден и разумен човек, добиваме увереността, че и неврозата се дължи само на променено съотношение между силите в душевния живот.

[1] От „анагогия“ — религиозно общуване с висшите небесни сили. — Б.пр. ↑

ЧАСТ ТРЕТА
ОБЩА ТЕОРИЯ ЗА НЕВРОЗИТЕ

ЛЕКЦИЯ XVI

ПСИХОАНАЛИЗА И ПСИХИАТРИЯ

Дами и господа! Радвам се, че след цяла година ви виждам отново, за да продължим разискванията си. Миналата година ви изложих психоаналитичното тълкуване на грешките и сънищата; тази година искам да ви въведа в разбирането за невротичните явления, които, както скоро ще видите, имат много общо с грешките и сънищата. Но ще ви кажа от самото начало, че този път отношението между мен и вас няма да бъде същото, както през миналата година. Тогава се стараех да не предприемам нито една стъпка без ваше съгласие, дискутирах много с вас, подчинявах се на възраженията ви, всъщност признавах вас и вашия „здрав разум“ за решаващата инстанция. Това вече не е възможно, и то по съвсем проста причина. Грешките и сънищата бяха за вас познати явления; може да се каже, че имавте с тях толкова опит, колкото и аз или поне не ви беше трудно да придобиете този опит. Областта на неврозите обаче ви е чужда; ако сами не сте лекари, вие нямате до нея друг достъп, освен моите сведения, а какво струва и най-добрата преценка, ако липсва основно познаване на преценявания материал.

Ала не схващайте изявлението ми в смисъл че ще държа пред вас догматични речи и ще изисквам да ми вярвате безусловно. Това би било грубо недоразумение. Аз не искам да създавам убеждения, а да дам подтик за размисъл и да разклатя някои предразсъдъци. Ако непознаването на материята не ви позволява да си съставите мнение, не бива нито да вярвате, нито да отричате. Трябва просто да изслушате това, което ще ви разкажа, и да го оставите да ви въздейства. Убежденията не се придобиват така лесно; ако сме стигнали до тях без усилие, те скоро се оказват безполезни и нетрайни. Право на убеждение има само онзи, който като мене дълги години е работил над една материя и е получил при това същите нови и изненадващи впечатления. Нужни ли са изобщо в интелектуалната сфера такива бързи убеждения, светкавични присъединявания, мигновени отричания? Не ви ли се струва, че „coup de fourire“, любовта от пръв

поглед, произхожда от съвсем различна област, от областта на чувствата? Дори от пациентите си ние не изискваме да са убедени привърженици на психоанализата. Такива пациенти за нас често са съмнителни. Най-желателното тяхно отношение към психоанализата е благосклонният скептицизъм. Затова опитайте се да позволите на психоаналитичното схващане спокойно да се развива у вас редом с популярното или психиатричното, докато стане възможно двете да си повлияят взаимно, да се съпоставят и да формират едно становище.

От друга страна обаче, не бива нито за момент да смятате, че психоаналитичното схващане, което ви излагам, е някаква спекулативна система. То е по-скоро практически опит — или пряк израз на наблюдения, или резултат от осмислянето на такива. Дали това осмисляне е правилно и изчерпателно, ще покаже по-нататъшното развитие на науката; все пак след близо две и половина десетилетия и в твърде напреднала възраст аз мога без самохвалство да кажа, че тези наблюдения са придобити с особено тежък, интензивен и задълбочен труд. Често имам впечатлението, че противниците ни изобщо не вземат под внимание този произход на нашите твърдения, а ги смятат сякаш за субективни приумици, на които всеки може да противопостави каквото си иска. Това поведение не ми е съвсем понятно. Може би то идва оттам, че обикновено лекарите твърде малко се занимават с невротично болните, твърде невнимателно ги изслушват, поради което не могат да извлекат същественото от оплакванията им, да добият по-задълбочени впечатления. По този повод ви обещавам, че рядко ще полемизирам в хода на лекциите, най-малкото пък с отделни хора. Не успях да се убедя в правотата на твърдението, че в спора се ражда истината. Мисля, че то произлиза от гръцката софистика и като нея надценява диалектиката. Напротив, имам чувството, че така наречената научна полемика е, общо взето, твърде безплодна, да не говорим, че почти винаги се изразжда в лична вражда. Допреди няколко години и аз можех да се похваля, че съм водил истински научен спор, макар с един-единствен учен (*Льовенфелд* от Мюнхен). Свърши се с това, че станавме приятели и останахме такива до ден-днешен. Но отдавна не съм повтарял опита, защото се съмнявам, че ще има същия резултат.

Сигурно ще кажете, че такова отхвърляне на литературната дискусия говори за крайна невъзприемчивост към критика, за

твърдоглавие или — както любезно се изразяват в научните среди — „кон с капацѝ“. Ще ви отговоря, че ако човек се е добрал толкова трудно до едно убеждение, има правото да го защитава с известно упорство. Освен това в хода на работата аз модифицирах, промених, заместих с нови някои съществени моменти от възгледите си, което, разбира се, всеки път обявявах публично. И какъв беше резултатът от тази откровеност? Едни изобщо не обърнаха внимание на автокорекциите ми и продължават до ден-дневен да ме критикуват за твърдения, които за мен самия отдавна вече нямат същото значение. Други пък ме упрекват тъкмо за тези промени и ме обявяват за непоследователен. Ами да, ако някой многократно е променял възгледите си, не заслужава да му се вярва, нали и последните му твърдения могат да се окажат погрешни! Но ако непоколебимо държи на вече казаното или не е склонен лесно да се откаже от него, тогава е твърдоглав и „кон с капацѝ“. Какво остава на човека при тази критика от две противоположни посоки, освен да бъде какъвто е и да се държи така, както повелява собственото му разбиране? Такова решение съм взел и аз, затова ще продължа да моделирам и дооформям учението си съобразно с трупация се опит. Но в основните си схващания досега не се е налагало да променя нещо и се надявам, че и в бъдеще ще бъде така.

И тъй предстои да ви изложа схващането на психоанализата за невротичните явления. Смятам да изходя от разгледаните вече феномени както заради аналогията, така и заради контраста. Вземам за пример едно симптоматично действие, което наблюдавам у мнозина от идващите в приемния ми час. Аналитикът се чуди какво да прави с хората, които влизат в лекарския му кабинет и за четвърт час изливат пред него мъките на целия си живот. Неговите по-дълбоки познания не му позволяват да отсъди като другите лекари: „Нищо ви няма“, и да посъветва: „Идете на минерални бани“. На въпроса как постъпва с амбулаторните си пациенти, наш колега сви рамене: налагал им глоба от еди-колко си крони. Затова сигурно няма да се учудите, че дори и при търсените психоаналитици приемният час не е много оживен. Аз съм сложил двойна врата между чакалнята и кабинета си и съм я тапицирал с филц. Целта на тази мярка е очевидна. Въпреки това непрекъснато се случва влизащите от чакалнята в кабинета да пропуснат да затворят почти винаги и двете врати. Забележа ли това,

настоявам с доста нелюбезен тон посетителят или посетителката да се върне и да ги затвори, дори да е някой елегантен господин или наконтена дама. Това изглежда неуместна педантичност. Случвало се е да се изложат с моето изискване, когато посетителят се е оказвал от онези, дето не могат да докоснат дръжка на врата и обичат придружаващите ги да им спестяват това. Но в повечето случаи съм имал право, защото човек, който се държи така и оставя вратата между чакалнята и кабинета на лекаря отворена, принадлежи към невъзпитаните и си заслужава нелюбезното отношение. Не бързайте да вземате страна, преди да сте ме изслушали докрай. Защото тази небрежност на пациента се наблюдава единствено в случаите, когато е бил сам в чакалнята и оставя зад гърба си празна стая, никога, когато е имало и други чакащи. Във втория случай той много добре разбира, че е в негов интерес да не го подслушват, и не пропуска да затвори грижливо и двете врати. Така детерминиран, пропускът на пациента не е нито случаен, нито безсмислен, нито дори маловажен, защото, както ще видим, той осветлява отношението му към лекаря. Такъв пациент спада към множеството на онези, които търсят обществения авторитет, искат да бъдат заслепени, респектирани. Той навярно е попитал по телефона по кое време има най-малко хора, очаквал е да види тълпа от търсещи помощ като пред филиал на Юлиус Майнл^[1]. А ето че влиза в празна, при това обзаведена с крайна скромност чакалня и остава поразен. Трябва да отмъсти на лекаря заради излишния предварителен респект и... забравя да затвори вратата между чакалнята и кабинета. С това иска да каже на лекаря: „О, няма никой и надали ще дойде някой, докато съм тук“. Сигурно би се държал нелюбезно и пренебрежително и по време на прегледа, ако високомерието му не се пресече още в началото с остра забележка.

В анализа на това дребно симптоматично действие няма нищо, което да не ви е вече познато — твърдението, че то не е случайно, а има мотив, смисъл и цел, че е във връзка с дадено душевно състояние и представлява дребен признак за по-важни душевни процеси! А най-важното — че то не се осъзнава от извършващия го, защото никой от пациентите, които оставят двете врати отворени, няма да признае, че с това е искал да изрази пренебрежението си към мен. Може би някои ще си дадат сметка, че са изпитали леко разочарование при вида на празната чакалня, но връзката между това впечатление и последвалото

го симптоматично действие положително ще остане недостъпна за съзнанието им.

Сега ще съпоставим този малък анализ на симптоматично действие с наблюдението над една болна. Избирам случай, който е пресен в паметта ми, а освен това може да се изложи сравнително кратко. Защото всяко такова изложение трябва да бъде подробно.

Млад офицер, върнал се за малко в отпуск, ме моли да се заема с лечението на неговата тъща, която, макар да живее в пълно благополучие, трови живота на себе си и на своите близки с една нелепа идея. Запознавам се с 53-годишна добре запазена жена, любезна, непринудена, която с готовност разказва следното: Живее в провинцията, в напълно щастлив брак с мъжа си, ръководещ голяма фабрика. Не може да се нахвали с милото му и загрижено отношение към нея. Тридесетгодишен брак по любов, непомрачаван никога от раздор или ревност. Двете им деца — добре задомени. Съпругът ѝ продължава да работи само от чувство за дълг. Преди една година се случило нещо невероятно, непонятно за самата нея — повярвала веднага на едно анонимно писмо, което обвинявало примерния ѝ съпруг в любовна връзка с младо момиче; оттогава щастието ѝ е помрачено. По-точно случката била следната: Тя имала камериерка, с която може би прекалено често обсъждала интимни въпроси. Тази камериерка преследвала с истинско ожесточение една друга девойка, постигнала много повече в живота, макар да била от същия произход. Вместо да постъпи на работа като прислужница, това момиче получило търговско образование, започнало работа във фабриката и поради недостига на персонал след мобилизирането на някои служители успяло да се издигне до хубава служба. Сега живеело в самата фабрика, общувало с всички високопоставени господа, които го наричали „госпожице“. Естествено, изостаналата в живота камериерка говорела най-ужасни неща за някогашната си съученичка. Веднъж нашата дама разговаряла с камериерката за един възрастен господин, който току-що бил на гости и за когото се знаело, че не живее със собствената си жена, а поддържа връзки с друга. Тя сама не знае какво я е накарало да каже: „За мене би било най-страшното нещо да разбера, че и моят мъж си има любовница“. На другия ден получила анонимно писмо, в което с преправен почерк ѝ съобщавали сякаш изпросената от съдбата новина. Тя решила — вероятно с право, — че

писмото е дело на злобната камериерка, защото като любовница на мъжа ѝ се сочала именно мразената от камериерката госпожица. Но макар че веднага прозряла интригата, макар че познавала от обкръжението си достатъчно примери за това, как не трябва да се обръща внимание на такива подли доноси, писмото я съкрушило: Изпаднала в ужасна възбуда и веднага пратила да повикат мъжа ѝ, когото обсипала с яростни упреци. Той със смях отхвърлил обвинението и направил възможно най-доброто в случая. Повикал домашния лекар, който положил всички усилия да успокои нещастната жена. По-нататъшните действия на двамата също били съвсем разумни. Камериерката била уволнена, мнимата съперница обаче — не. Оттогава, твърди болната, тя няколко пъти се успокоявала дотолкова, че да престане да вярва на писмото, но никога напълно и никога за дълго. Достатъчно било да чуе името на госпожицата или да я срещне на улицата, за да я връхлети нов пристъп от съмнения, болка и упреци.

Такава е историята на болестта на тази почтена жена. Не е нужен голям психиатричен опит, за да се разбере, че за разлика от много други душевноболни тя представя своя случай в по-скоро смекчена форма или — както казваме ние — дисимулира и че всъщност никога не е преставала да вярва в обвинението на анонимното писмо.

Какво отношение ще вземе психиатърът към такъв един случай? Вече знаем как би се отнесъл към симптоматичното действие на пациента, който не затваря вратата на чакалнята. Ще го обяви за случайност, която не представлява психологичен интерес и с която не си струва да се занимава. Но това отношение не може да се пренесе върху заболяването на ревнуващата жена. Симптоматичното действие изглежда без значение, но симптомът е нещо важно. Той е свързан със силно субективно страдание и обективно застрашава мирния живот на семейството. Следователно той е неоспорим психиатричен обект. Най-напред психиатърът се опитва да характеризира симптома чрез някакво съществено свойство. Мисълта, измъчваща жената, сама по себе си не е нелепа; случва се възрастни мъже да поддържат любовни връзки с млади момичета. Но едно нещо в нея е нелепо и неразбираемо. Пациентката няма никакво друго основание да смята, че нейният нежен и верен съпруг принадлежи към тази иначе нередка категория, освен твърдението на анонимното писмо. Тя знае, че то не е

доказателство, има задоволително обяснение за произхода му, следователно би трябвало да може да си каже, че няма причини за ревност; тя си го и казва, но въпреки това страда така, като че ли ревността ѝ е напълно оправдана. Прието е такъв тип идеи, които са неподатливи на логични и реалистични аргументи, да се наричат *налудни*. Тоест женцата страда от *налудна ревност*. Това е може би най-съществената характеристика на случая.

След тази първа констатация психиатричният ни интерес ще се засили още повече. Щом налудната идея не може да се отстрани чрез реалистични аргументи, тя може би не произхожда от реалността. Откъде тогава? Съдържанието на налудните идеи бива най-различно, защо в нашия случай то е именно ревност? У какви хора възникват налудни идеи и по-специално такива за изневяра? Ето тук бихме искали да чуем психиатъра, но тук той мълчи. Ще обърне внимание само на един от въпросите ни. Ще проучи историята на семейството, от което произхожда жената, и може би ще ни каже, че налудните идеи се срещат у лица, в чиито семейства има и други случаи на такива или подобни психични разстройства. С други думи, тази жена е развила налудна идея, защото е била наследствено предразположена. Това, разбира се, е нещо, но дали е всичко, което искаме да знаем? Изчерпвали ли то факторите за болестта? Трябва ли да приемем за маловажно, случайно и необяснимо, че се е развила налудност за изневяра, а не за нещо друго? И дали тезата за доминирането на наследствения фактор важи и в обратен смисъл — че няма значение с какви преживявания се е сблъскала психиката, тя все едно е била предопределена да развие някой ден налудност? Ще попитате защо научната психиатрия не иска да ни даде повече обяснения. Ще ви отговоря: тя е мошеник, който се прави на по-богат, отколкото е всъщност. Психиатърът не знае път за по-нататъшното изясняване на такъв случай. Той е принуден да се задоволи с диагнозата и с една въпреки богатия опит несигурна прогноза за по-нататъшния ход на болестта.

Може ли психоанализата да постигне тук повече? Да, надявам се да ви покажа, че дори при такъв труден случай тя е в състояние да разкрие нещо, позволяващо по-дълбоко разбиране. Най-напред ви моля да обърнете внимание на дребната подробност, че пациентката направо е предизвикала анонимното писмо, върху което се основава налудната ѝ идея, като ден преди това е казала пред камериерката интригантка, че

за нея би било най-голямото нещастие мъжът ѝ да има любовна връзка с младо момиче. С това е дала на камериерката идеята да изпрати писмото. Така се очертава известна независимост на налудната идея от това писмо; тя и преди това е съществувала у болната като опасение... или като желание? Прибавете към това дребните указания, които се получиха от продължилия само два часа анализ. Пациентката прояви силна съпротива, когато след разказа ѝ поисках да сподели други мисли, хрумвания, спомени. Твърдеше, че нищо не ѝ идва наум, че всичко е казала, и след два часа опитът действително трябваше да се прекрати, защото тя заяви, че вече се усеща здрава и е сигурна, че болезнената идея няма да се върне повече. Разбира се, това беше само съпротива и страх от продължаването на анализа. Но през тези два часа ѝ се изплъзнаха някои забележки, които позволяват, дори налагат определено тълкуване и то хвърля ярка светлина върху произхода на налудната ѝ ревност. Тя самата беше силно влюбена в един млад мъж, в същия този зет, по чието настояване се бе явила при мен като пациентка. За тази влюбеност тя не знаеше нищо или може би много малко; при дадената роднинска връзка беше лесно любовното чувство да се маскира като безобидна нежност. С опита, който имаме, не е трудно да вникнем в душевния живот на добродетелната 53-годишна съпруга и майка. Като нещо чудовищно и недопустимо тази влюбеност не може да се осъзнае. Но тя съществува и — несъзнавана — упражнява силен натиск. Трябвало е нещо да стане, да се намери някакъв отдушник и най-лесно е било облекчението чрез механизма на изместването, който редовно участва в пораждането на налудната ревност. Ако не само тя, старата жена, е влюбена в млад мъж, ако и старият ѝ съпруг има любов с младо момиче, това я освобождава от угризенията на съвестта. Така че въображаемата изневяра на мъжа ѝ е била като хладен компрес върху пареща рана. Собствената си влюбеност тя не е могла да осъзнае, затова пък огледалният ѝ образ, който ѝ носи толкова изгода, става натраплив, налуден, осъзнат. Естествено е всички аргументи да са безсилни, защото са насочени срещу отражението, а не срещу първообраза, придаващ му сила и скрит недосегаемо в несъзнаваното.

Нека обобщим какво даде за разбирането на това заболяване кратката и затруднена психоанализа. Естествено, при условие че изследването ни е извършено коректно, което тук не мога да

предоставя на вашата преценка. Първо. Налудната идея престана да бъде нещо безсмислено и неразбираемо, оказа се смислена, добре мотивирана, свързана със силно емоционално преживяване на болната. Второ. Тя е необходима реакция на несъзнаван душевен процес, който сме отгатнали по други признаци и тъкмо на тази връзка се дължи налудният ѝ характер, устойчивостта ѝ спрямо логични и реалистични доводи. Тя е нещо желано, един вид утеха. Трето. Преживяването, което стои зад нея, недвусмислено определя тя да бъде налудност за изневяра, а не за нещо друго. Нали си спомняте как предния ден жената каза на камериерката интригантка, че най-ужасното за нея би било мъжът ѝ да ѝ изневери. Навярно забелязвате и двете важни аналогии с анализираното от нас симптоматично действие — аналогията при разкриването на смисъла или намерението и аналогията във връзката с несъзнаван в дадената ситуация момент.

Разбира се, с това не отговорихме на всички поставени въпроси. Случаят се усложнява от други проблеми — такива, които поначало са още нерешими, и такива, които не можах да бъдат решени поради особено неблагоприятните обстоятелства. Например защо тази щастливо омъжена жена се влюбва в зет си и защо облекчението, което е възможно и по други начини, се извършва именно под формата на такова отражение, на такова проектиране на собственото ѝ състояние върху нейния съпруг? Не смятайте тези въпроси за излишни и несериозни. Вече разполагаме с материал за един възможен отговор. Пациентката се намира в критичната възраст, когато неочаквано и нежелателно се засилва половата потребност на жената; дори само това е може би достатъчно обяснение. Към него навярно се прибавя, че добрият ѝ и предан съпруг от известно време не притежава половата способност, необходима за задоволяването на добре запазената жена. Опитът показва, че тъкмо такива мъже, чиято вярънност става естествена, се отличават с особена нежност към жените си и с необикновена загриженост от невротичните им оплаквания. Не е без значение също, че именно младият съпруг на дъщерята е обект на патогенната влюбеност. Силната еротична свързаност с дъщерята, дължаща се на сексуалната конституция на майката, често претърпява такива метаморфози. Ще ви напомня в тази връзка, че отношенията между тъщата и зетя открай време се смятат за особено деликатен въпрос и у примитивните народи са породили много строги табути и

„отбягвания“^[2]. Тези отношения често прехвърлят желаната от културата мярка както в положителна, така и в отрицателна посока. Кой от тези три фактора е действал в нашия случай, дали два от тях или всички заедно, това наистина не мога да ви кажа, но само защото нямах възможност да продължа анализа повече от два часа.

Едва сега забелязвам, господа, че говоря все за неща, които не сте подготвени да разберете. Направих го, за да проведе докрай съпоставката между психиатрията и психоанализата. Но едно нещо мога сега да ви попитам: забелязахте ли някакво противоречие между тях? Психиатрията не използва техниките на психоанализата, отказва да се занимава със съдържанието на налудната идея, а с указанието си за ролята на наследствеността ни дава много обща и далечна етнология, вместо да разкрие най-напред по-непосредствените причинители. Но дали това е противоречие, противоположност? Не е ли по-скоро допълнение? Дали наследственият фактор отрича значението на преживяванията? Нямаме ли по-скоро ефективно взаимодействие между двата фактора? Ще се съгласите, че в същината на психиатричната работа няма нищо, което да противоречи на психоаналитичното изследване. Психиатрите са тези, които се противопоставят на психоанализата, не психиатрията сама по себе си. Отношението между психоанализата и психиатрията е като между хистологията и анатомията; едната изследва външните форми на органите, другата — тъканите и елементите, които изграждат същите тези органи. Няма място за противоречие между двата вида изследване, едното е продължение на другото. Знаете, че днес анатомията се счита за основа на научната медицина, но е имало време, когато да се аутопсират човешки трупове, за да се изучава вътрешното устройство на тялото, е било точно толкова забранено, колкото са осъдителни днес заниманията с психоанализа, изучаващи вътрешния механизъм на душевния живот. И навярно не е прекалено далеч времето, когато ще осъзнаем, че не може да има научно задълбочена психиатрия без добро познаване на дълбинните, несъзнавани процеси в душевния живот.

Може би така атакуваната психоанализа има между вас приятели, които биха искали тя да се оправдае и откъм другата, терапевтичната страна. Знаете, че досегашната ни психиатрична терапия не е в състояние да повлияе върху налудните идеи. Дали

психоанализата е в състояние, след като разбира механизма на тези симптоми? Не, господа, не е; засега поне тя е толкова безпомощна пред тези страдания, колкото и всяка друга терапия. Вярно е, че разбираме какво се е извършило с болния, но нямаме средство да накараме самия болен да го разбере. Видяхте, че в нашия случай анализът на налудната идея трябваше да спре в самото начало. Но ще се наемете ли да твърдите, че анализът на подобни случаи е осъдителен, защото от него няма полза. В края на краищата — не знаем къде и кога — всяко късче знание ще се превърне в можење, включително терапевтично можење. Дори ако пред всички други форми на нервни и психични заболявания психоанализата се окаже така безсилна, както пред налудните идеи, тя пак би имала своето оправдание като незаменим инструмент на научно изследване. Тогава обаче не ще имаме възможност да я упражняваме; човешкият материал, върху който се учим, който е жив, има собствена воля и трябва да бъде мотивиран да ни сътрудничи в работата, ще откаже да ни се предостави. Затова нека в заключение ви съобщя, че има големи групи нервни разстройства, при които по-доброто ни разбиране наистина се е превърнало в терапевтично умение и че в определени условия ние постигаме при тези инак трудно податливи заболявания успехи, които не отстъпват на никой от успехите в лекуването на вътрешните болести.

[1] Австрийска фирма за търговия с хранителни стоки, пред магазините на която през войната се събирали големи опашки. — Б.нем.изд. ↑

[2] Вж. „Тотем и табу“, 1913. ↑

ЛЕКЦИЯ XVII

СМИСЪЛЪТ НА СИМПТОМИТЕ

Дами и господа! В предишната лекция ви разясних, че клиничната психиатрия малко се интересува от формата и съдържанието на отделния симптом, психоанализата обаче тръгва тъкмо оттук и като начало установява, че симптомът има смисъл и е свързан с преживяванията на болния. Смисълът на невротичните симптоми е открит за първи път от *Й. Бройер* при изследването и щастливото излекуване на един прочул се оттогава насам случай на хистерия (1880–1882). Вярно е, че независимо от него същото разкрива и *П. Жане*; даже на френския учен принадлежи литературния приоритет, защото Бройер публикува наблюдението си едва десетилетие по-късно, по време на сътрудничеството си с мен (1893–1895). Впрочем не е много важно кой е авторът на откритието, защото знаете, че всяко откритие се прави многократно, никога отведнъж, а наградите рядко отговарят на заслугата. Америка не носи името на Колумб. Големият психиатър *Льоре* преди Бройер и Жане изказва мнението, че дори делирите на душевноболните биха се оказали смислени, ако знаехме как да ги разтълкуваме. Признавам, че дълго време бях склонен да оценявам много високо заслугата на П. Жане за изясняването на невротичните симптоми, защото той ги схващаше като проява на *idées inconscientes*^[1], завладели болните. Но сетне Жане започна да се изказва прекалено сдържано по този въпрос, сякаш иска да покаже, че несъзнаваното е било за него само начин да се изрази, помощно понятие, *une façon de parler*, под което не е разбирал нещо реално. Оттогава престанах да проумявам работите му, но мисля, че той излишно се отрече сам от голяма заслуга.

И така невротичните симптоми имат смисъл както грешките и сънищата и като тях са свързани с живота на хората, у които се проявяват. Бих искал да онагледя този важен извод с няколко примера. Че винаги и във всички случаи е така, това мога само да твърдя, но не и да го докажа. Който сам търси наблюдения, ще се убеди. По определени причини няма да взема примери от хистерията, а от друга,

извънредно забележителна и тясно свързана с нея невроза, за която трябва да ви дам някои начални пояснения. Тази така наречена натраплива невроза не е толкова популярна, колкото всеизвестната хистерия; тя, ако мога да се изразя така, не се натрапва толкова шумно, държи се по-скоро като лична работа на болния, отказва се почти напълно от телесни прояви и създава всичките си симптоми в душевната област. Натрапливата невроза и хистерията са двете форми на невротично заболяване, с чието изследване започна формирането на психоанализата и при чието лекуване тя жъне най-големите си победи. Но натрапливата невроза, при която липсва онзи загадъчен скок от душевното в телесното, ни стана всъщност по-ясна и по-достъпна чрез психоанализата от хистерията, а освен това установихме, че в нея много по-ярко се проявяват някои екстремни черти на невротичното страдание.

Натрапливата невроза се изразява в това, че болните са заети с мисли, които всъщност не ги интересуват, усещат в себе си импулси, струващи им се съвсем чужди, и извършват действия, които са им неприятни, но от които им е абсолютно невъзможно да се откажат. Мислите (натрапливите представи) могат да бъдат нелепи или просто безразлични за индивида, често съвсем глупави, но във всички случаи са резултат от напрегната мисловна дейност, която изтощава болния и той ѝ се отдава с голямо нежелание. Против волята си той е принуден да умува и мъдрува, сякаш се касае за най-важните въпроси на живота му. Импулсите, които болният усеща у себе си, също могат да бъдат детински и нелепи, но в повечето случаи съдържанието им е ужасяващо — например подтик към тежко престъпление, — тъй че той не само ги възприема като чужди, но бяга в ужас от тях и чрез забрани и ограничения на свободата си се пази от извършването им. При това те никога, наистина никога не стигат до осъществяване; бягството и предпазливостта винаги побеждават. Онова, което болният в действителност извършва, така наречените натрапливи действия са съвсем безобидни дреболии, най-често повторения и церемониални украсявания на действия от ежедневието, с което обаче такива необходими процедури като приготвяне за сън, миене, обличане, разходка се превръщат в мъчителни и трудно разрешими задачи. Болзените представи, импулси и действия нямат еднакъв дял в отделните форми и случаи на натраплива невроза; правилото по-скоро

е един или друг от тези моменти да доминира в картината и да дава името на болестта, но общото между различните форми е очевидно.

Това наистина е уникално страдание. Мисля, че и на най-разюзданата психиатрична фантазия не би се удало да съчини подобно нещо и човек трудно би го повярвал, ако не го виждаше всеки ден пред очите си. Не смятайте обаче, че помагате с нещо на болния, когато го убеждавате да отклони мислите си, да не се занимава с тези глупости и да свърши вместо тях нещо по-разумно. Той самият много би искал това, защото е съвсем наясно с всичко, споделя вашето мнение за натрапливите симптоми, дори сам го формулира преди вас. Само че не може другояче; действията, осъществявани при натрапливата невроза, притежават енергия, която сякаш не прилича на нищо от нормалния душевен живот. Болният може само едно: да измества, да заменя, вместо една глупава мисъл да възприема друга, малко по-умерена, да минава от една предпазливост към друга, от един ритуал към друг. Да измества натрапливостта, но не и да я премахне. Възможността всички симптоми да се изместват далеч от първоначалната си форма е основна черта на болестта му; освен това прави впечатление, че противоположностите (полярностите), от които е пронизан душевният живот, в неговото състояние изпъкват с особена острота. Освен натрапливостите с положително или отрицателно съдържание в интелектуалната област се явява съмнението, което постепенно разяжда увереността и в най-обикновените неща. Изострят се нерешителността, липсата на енергия, ограничаването на свободата. При това до заболяването си болният от натраплива невроза обикновено е бил много енергичен човек, често извънредно упорит, умствените му възможности по правило надхвърлят средното равнище. Нравственото му развитие най-често е на отрадната висота, той е крайно съвестен, необикновено коректен. Сами разбирате, че е нужна солидна работа, за да се ориентира човек поне донякъде в този противоречив ансамбъл от свойства на характера и болестни симптоми. Засега ние не се и стремим към нещо друго, освен да разберем някои от симптомите на тази болест, да ги изтълкуваме.

С оглед на вече обсъжданото може би ще поискате най-напред да узнаете как съвременната психиатрия се отнася към проблемите на натрапливата невроза. Това е тъжна история. Психиатрията само назовава различните натрапливостите с различни имена и не казва нищо

повече за тях. Затова пък подчертава, че носителите на тези симптоми са „дегенерати“. Това не може да ни задоволи, то всъщност е оценка, присъда, а не обяснение. Искат да ни внушат, че у хората, които се отклоняват от нормата, могат да се наблюдават всякакви странности. Ние също смятаме, че лицата, развиващи подобни симптоми, по природа навярно са по-различни от останалите хора. Но дали са повече „дегенерирани“ в сравнение с другите невротичи, например с хистеричите, или в сравнение с болните от психози? Явно, че тази характеристика пак е прекалено обща. Може да се усъмним дали поначало е основателна, като се има предвид, че такива симптоми се наблюдават и при изключителни хора с особено големи и ценни за обществото способности. Обикновено научаваме малко интимни неща за великите личности поради тяхната дискретност и неискреността на биографите им, но от време на време се срещат и фанатици на честността като *Емил Зола* — знаем колко много чудати натрапливости са го измъчвали през целия му живот^[2].

Психиатрията е намерила изход в понятието *Dégénéérés supérieurs*. Добре, но психоанализата ни показва, че странните натрапливи симптоми могат да бъдат трайно премахнати, както други страдания при други, не дегенерирани хора. На мен самия това ми се е удавало вече много пъти.

Сега ще ви дам два примера за анализа на натраплив симптом, един отдавнашен, който не мога да заменя с по-хубав, и един скорошен. Ограничавам се с толкова малко примери, защото изложението трябва да бъде обстойно, с всички подробности.

Една близо тридесетгодишна жена, която страдаше от извънредно тежки натрапливости и на която вероятно щях да помогна, ако коварна случайност не беше унищожила резултатите от работата ми — може би ще ви разкажа някой път за това, — та тази жена извършваше по няколко пъти на ден следното чудновато натрапливо действие: изтичваше от своята стая в съседната, заставаше на определено място до разположената по средата маса, извикваше със звънеца камериерката си, даваше ѝ някакво незначително нареждане, а понякога я отпращаше и без такова и се връщаше обратно в стаята си. Разбира се, този симптом не беше свързан с особено страдание, но все пак възбуждаше любопитството. Изясняването му се постигна по неочакван и безупречен начин, без никакво внушение от страна на

лекаря. Не знаей как сам бих могъл да стигна до някаква хипотеза за смисъла на тази натрапливост, до предложение за тълкуването ѝ. Винаги, когато питах болната: „Защо правите това? Какъв е смисълът му?“, тя отговаряше: „Не знам“. Но един ден, след като бях успял да се преборя с едно нейно силно, принципно съмнение, тя внезапно се досети и разказа с какво е свързано натрапливото действие. Преди повече от десет години тя се беше омъжила за значително по-възрастен от нея мъж, оказал се импотентен през брачната нощ. Безброй пъти тази нощ той притичвал от своята стая в нейната, за да повтори опита, но всеки път безуспешно. На сутринта ядосано казал: „Срамота е от камериерката, като оправя леглото“, взел едно шише с червено мастило, което случайно се намирало в стаята, и го излял върху чаршафа, но не съвсем на мястото, където би трябвало да се намира такова петно. Отначало не разбрах какво общо има този симптом с натрапливото действие, тъй като виждах съответствие само в притичването между двете стаи и може би още в появата на камериерката. Тогава пациентката ме заведе до масата във втората стая и ми показа едно голямо петно на покривката. Обясни още, че заставала до масата по такъв начин, щото повиканото момиче непременно да забележи петното. Сега вече пряката връзка между онази сцена след брачната нощ и днешното натрапливо действие беше несъмнена, а освен това и много поучителна.

Преди всичко става ясно, че пациентката се идентифицира с мъжа си; та нали играе неговата роля, имитирайки притичването му от едната стая в другата. За да запазим аналогията, трябва да приемем, че леглото и чаршафът са заместени от масата и покривката. Това изглежда произволно, но ние ненапразно сме изучавали съновната символика. И в съня масата много често трябва да се тълкува като легло, и масата, и леглото символизират брачния живот, така че е лесно да се замести едното с другото.

С това вече доказахме, че натрапливото действие е смислено; то явно изобразява, повтаря онази важна сцена. Но няма защо да спираме дотук; ако изследваме отношението между двете, ще открием може би нещо повече, нещо от целта на натрапливото действие. Явно, че неговата същина е в повикването на камериерката, пред която жената демонстрира петното в противовес на думите на мъжа ѝ „Срамота е от камериерката“. Така той, чиято роля тя изпълнява, не се срамува от

камериерката, следователно петното е там, където трябва. Виждаме, че жената не просто повтаря сцената, а я доразвива и при това коригира. Но така тя коригира и другия мъчителен момент от брачната нощ, който е създал нуждата от червеното петно — импотентността. Натрапливото действие казва: „Не, не е вярно, той нямаше защо да се срамува от камериерката, той не беше импотентен“. Чрез сегашното си действие пациентката представя това си желание за изпълнено, както в сънищата; неговата тенденция е да заличи някогашния неуспех на мъжа.

Тук се прибавя всичко, което бих могъл да ви разкажа за тази жена или — по-точно казано — всичко, което знаем за нея, ни насочва към това тълкуване на натрапливото действие. От години тя живее отделно от мъжа си и се бори с желанието да разтрогне официално брака си. Но не може да става и въпрос за освобождаване от съпруга; тя е принудена да му бъде вярна, оттеглила се е от света, за да не се поддаде на изкушение, във въображението си го извинява и възвеличава. И всъщност най-дълбоката тайна на болестта ѝ е, че с нейна помощ тя защитава мъжа си от злите езици, оправдава раздялата си с него и му дава възможност да живее в уютно усамотение.

Така анализът на едно безобидно натрапливо действие директно ни отвежда при ядрото на дадената болест, а заедно с това ни разкрива и значителна част от тайната на натрапливата невроза изобщо. Спирам се на този случай, защото в него се съчетават условия, които не се срещат всеки път. Тук тълкуването на симптома бе намерено изведнъж, от самата болна, без ръководството или вмешателството на аналитика и е свързано с преживяване, което не се отнася, както обикновено, към забравените години на детството, а се е случило с болната в зрялата ѝ възраст и е оставило незаличим спомен. Всички обичайни възражения срещу нашето тълкуване на симптомите в този случай са неуместни. Но, разбира се, положението не може винаги да е така благоприятно.

И още нещо! Не ви ли направи впечатление как безобидното натрапливо действие ни въведе в интимната сфера на пациентката? Едва ли има по-интимно нещо за жената от събитията през брачната ѝ нощ; и дали е случайно и без значение, че стигнахме тъкмо до интимните подробности на половия живот? Вярно, то би могло да се дължи на избора от мене пример. Нека да не съдим прибързано и да

се обърнем към втория пример, който е съвсем различен, образец на една често срещаща се разновидност — ритуал преди лягане за сън.

Една 19-годишна, женствена, надарена девойка, единствено дете на родителите си, които превъзхожда по образование и ум, като дете била много палава и необуздана, а в последните години без видими причини развила невроза. Особено раздразнителна е спрямо майка си, винаги е недоволна, потисната, склонна към нерешителност и колебание, а накрая признава, че вече не е в състояние да върви сама по площади и по-големи улици. Няма да се занимаваме подробно със сложното ѝ заболяване, изискващо най-малко две диагнози — агорафобия и натраплива невроза, — а ще се спрем само на ритуала преди лягане, с който тя тормозеше родителите си. Може да се каже, че в известен смисъл всеки нормален човек си има ритуал на лягане или държи на някои условия и му е трудно да заспи, ако не са изпълнени. Придал е определена форма на прехода от будност към сън и неизменно я повтаря всяка вечер. Но всичко, от което здравият човек се нуждае за заспиване, има разумно обяснение, а ако външните обстоятелства наложат промяна, той лесно и бързо се приспособява. Патологичният ритуал обаче не търпи компромиси, съумява да се наложи дори с най-големи жертви, също се прикрива зад разумна обосновка и на пръв поглед се отклонява от нормалния само по прекалената грижливост на изпълняването му. Но при по-внимателно вглеждане става ясно, че разумното прикритие е твърде несъвършено, че ритуалът включва елементи, които излизат извън него, а други направо му противоречат.

Нашата пациентка мотивира вземаните от нея предпазни мерки с това, че ѝ била нужна тишина и трябвало да отстрани всички източници на шум. За тази цел тя извършва две неща: големият часовник в стаята ѝ бива спрял, а всички други часовници се изнасят от стаята; дори мъничкото си ръчно часовниче тя не може да изтърпи върху нощното шкафче. Саксиите и вазите биват събрани в средата на писалището, така че да не могат през нощта да паднат, да се счупят и смутят съня ѝ. Тя самата разбира, че нуждата от тишина е само привидно оправдание за тези мерки; тиктакането на малкото часовниче не може да се чуе дори ако е на нощното шкафче, и всички знаем от опит, че махалото на часовника не пречи на съня, а по-скоро действа приспиващо. Признава също, че е много малко вероятно саксиите и

вазите, ако се оставят по местата им, да паднат през нощта от само себе си. Другите правила от ритуала не се оправдават с нуждата от тишина. А изискването вратата между нейната стая и спалнята на родителите ѝ да остане полуотворена, което тя осигурява, като я подпира с различни предмети, е направо в противоречие с тази нужда. Но най-важните правила се отнасят до самото легло. Дюшекът в горния му край не бива да опира дървената табла. Възглавницата непременно трябва да е поставена под формата на ромб и пациентката полага главата си точно върху надлъжния диагонал на ромба. Пухената завивка най-напред се тръсва така, че пухът да се събере в долния ѝ край, но след това тя не пропуска отново да го разпредели равномерно чрез потупване с ръце.

Позволете ми да пропусна останалите подробности от ритуала, някои от които са съвсем дребнави; от тях няма да научим нищо ново, само ще ни отклонят от целта ни. Но имайте предвид, че всичко това не се осъществява гладко. Всеки път я измъчва тревогата, че нещо не е свършено правилно; трябва да се провери, да се повтори, съмнението засяга ту една, ту друга от предпазните мерки и резултатът е, че минават един-два часа, през които момичето не може да заспи, а не оставя и наплашените си родители да заспят.

Анализът на тези изтезания не се осъществи така просто, както при натрапчивото действие на предишната пациентка. Аз подхвърлях на момичето различни идеи и предложения за тълкуване, но тя всеки път или ги отхвърляше решително, или ги приемаше с пренебрежителен скепсис. Ала след първата отрицателна реакция настъпи период, през който тя сама започна да размисля над предложените ѝ варианти, да събира хрумвания към тях, да възпроизвежда спомени, да възстановява връзки, докато накрая възприе всички тълкувания по собствен път. Паралелно с това тя постепенно изоставяше натрапливите действия и още преди да завърши терапията, вече се беше отказала от целия ритуал. Трябва да знаете, че аналитичната работа, така както я извършваме днес, направо изключва последователното обработване на всеки отделен симптом, докато се изясни напълно. Винаги се налага да изоставяме една тема, като сме сигурни обаче, че отново ще се върнем към нея в друга връзка. Така че тълкуването на симптомите, което сега ще ви изложа, е

синтез от резултати, получени в течение на седмици и месеци, като работата по тях се прекъсваше от други задачи.

Пациентката ни постепенно се убеди, че отстраняваният през нощта часовник е символ на женския полов орган. Часовникът, който иначе може да има и други значения, придобива тази роля благодарение на връзката си с периодичните явления и равните интервали. Понякога чуваме жена да се похвали, че менструацията ѝ е редовна като часовник. Но страхът на пациентката е насочен специално срещу събуждане от тиктакането. Тиктакането на часовника може да се сравни с тръпките на клитора при сексуална възбуда. Това именно неприятно за нея усещане многократно я било събуждало от сън и сега този страх от сексуалната възбуда е намерил израз в необходимостта да се отстранят за през нощта от обкръжението ѝ всички работещи часовници. Саксиите и вазите, както всички съдове, също са женски символи. Тъй че предпазната мярка срещу тяхното падане и счупване през нощта също не е без смисъл. Всички познаваме широко разпространения обичай да се строшава съд или чиния при годеж. Всеки от присъстващите си взема едно парче, което трябва да се схваща като обезщетение за неговите права върху годеницата от гледна точка на домоногамния морал. Във връзка с този елемент от ритуала момичето имаше един спомен и няколко асоциации. Веднъж като дете паднала с някакъв стъклен или фаянсов съд в ръце и си порязала пръстите, при което изтекла много кръв. Когато пораснала и се запознала с въпросите на сексуалните отношения, у нея се зародило опасението, че няма да кърви през първата си брачна нощ и не ще стане ясно, че е девствена. Следователно предпазните ѝ мерки срещу счупването на вазите означаваха отхвърляне на целия комплекс, свързан с девствеността и кървенето при първото сношение — отхвърляне както на страха от кървенето, така и на страха, че няма да кърви. С избягването на шума, за което уж беше предназначена, тази мярка имаше много малко общо.

Главния смисъл на своя ритуал тя отгатна един ден, когато изведнъж ѝ стана ясно правилото дюшекът да не докосва таблата на леглото. Дюшекът винаги е означавал жена, каза тя, а изправената табла — мъж. Тоест тя искаше — нека добавим: по магичен начин — да раздели мъжа и жената, което ще рече да раздели родителите, да не им позволи съпружески отношения. Преди години, когато още не

съществувал ритуалът, тя се опитвала да постигне това по пряк начин. Симулирала страх или може би използвала действителната си боязливост като претекст да се оставя отворена вратата между спалнята на родителите и детската стая. Това правило се запазило и в сегашния ѝ ритуал. Така тя си осигурила възможност да подслушва родителите и възползвайки се от нея, си навлякла много месеци безсъние. Недоволна и от това препятствие за родителите, за известно време тя си извоювала правото да спи между двамата в брачното легло. Така „дюшекът“ и „таблата“ действително не могли да влязат в допир. По-късно, когато пораснала толкова, че вече не се побирала между двамата, тя чрез съзнателното симулиране на страх заставила майка си да си смени мястото с нея и лягала до баща си. Тази ситуация несъмнено е резултат от фантазия, чиито следи се долавят в ритуала.

Щом като дюшекът означава жена, то тръскането на пухената завивка, докато всичкият пух се събере долу и се получи издутина, също има своя смисъл. Той е забременяването на жената; тя обаче не пропуска никога да заличи това забременяване, защото години наред я измъчвал страхът, че в резултат от половите отношения между родителите ще се появи ново дете, което ще ѝ бъде конкурент. От друга страна, ако дюшекът е жената, майката, то възглавницата може да означава само дъщерята. Защо възглавницата трябва да се постави като ромб, а главата — точно върху средната му линия? Тя лесно си спомня, че ромбът е срещаната върху всички развалини руна^[3] за отвореното женско влагалище. Самата тя в случая играе ролята на мъжа, на бащата, като главата ѝ замества мъжкия член (срв. обезглавяването като символ на кастрацията).

Какви развратни мисли витаят според вас в главата на тази девица — ще кажете навярно. Така е, признавам, но не забравяйте, че аз не съм вършил всички теза неща, а само съм ги разтълкувал. Такъв ритуал преди лягане също е нещо странно, а не можете да отречете съответствието между него и фантазиите, които ни разкрива тълкуването. Държа да обърнете внимание, че ритуалът не отразява една-единствена фантазия, а цяла поредица от такива, които някъде се сплитат в общ възел. Също и на това, че предписанията на ритуала отразяват сексуалните желания ту позитивно, ту негативно, отчасти им дават израз, отчасти ги отхвърлят.

От анализа на този ритуал може да се извлече повече, ако той се разгледа във връзка с другите симптоми на болната. Но нашият път не е натам. Задоволете се само с указанието, че девойката беше завладяна от еротични чувства към баща си, които водеха началото си от ранното ѝ детство. Може би затова се държеше така грубо с майка си. Не можем също да не забележим, че анализът на симптома пак ни отведе до сексуалния живот на болната. Може би това ще ни учудва все по-малко, колкото повече стават анализирани симптоми, в смисъла и целта на които сме вникнали.

И така с два подбрани примера ви показах, че невротичните симптоми имат смисъл, както грешките и сънищата, и са тясно свързани с преживяванията на пациента. Дали мога да очаквам, че ще се съгласите с това извънредно важно твърдение само въз основа на два примера? Не. Но ще поискате ли от мен да ви разказвам примери дотогава, докато решите, че сте убедени? Също не, защото при тази обстоятелственоост, с която разглеждам отделните случаи, би трябвало да посветя пет часа седмично в продължение на цял семестър на тази единствена точка от учението за неврозите. И тъй, задоволявам се да ви дам само една илюстрация на моето твърдение, а за останалото можете да се отнесете към литературата, към класическото тълкуване на симптомите в първия случай на *Бройер* (хистерия), към фрапантните разкрития за толкова тъмните симптоми при така наречената деменция прекокс на *К. Г. Юнг* от времето, когато този учен беше още само психоаналитик и не се стремеше да бъде пророк, и върху всички работи, които изпълват списанията ни. Тъкмо изследванията от този вид са предостатъчно. Анализът, тълкуването, превеждането на невротичните симптоми бяха толкова привлекателни за психоаналитиците, че отначало те занемариха заради тях другите проблеми на невротичните заболявания.

На онези от вас, които си дадат този труд, ще им направи силно впечатление изобилието от доказателствен материал. Но ще се натъкнат и на една трудност. Смисълът на симптома, както видяхме, е във връзката му с преживяванията на болния. Колкото по-индивидуален е симптомът, толкова по-лесно ще възстановим тази връзка. Задачата е да се открие онази ситуация от миналото, в която нелепата мисъл е била основателна, безсмисленото действие — целесъобразно. Натрапливото действие на пациентката, която

притичваше до масата и звънеше на камериерката, е истински образец на този вид симптоми. Но съществуват, и то много често, симптоми от съвсем друго естество. Трябва да ги наречем „типични за болестта“, защото те във всички случаи са почти еднакви, индивидуалните различия при тях изчезват или са толкова малки, че е трудно те да бъдат свързани с индивидуални преживявания на болните, с отделни ситуации. Нека се обърнем пак към натрапливата невроза. В ритуала преди лягане на втората ни пациентка вече има много типични черти, но заедно с това и достатъчно индивидуални, които позволяват *историческото му*, така да се каже, тълкуване. Но всички натрапливо болни имат склонността към повторения, към ритмизиране и изолиране на действията. Повечето от тях държат много на чистотата. Болните, страдащи от агорафобия (топофобия, страх от открити пространства), което страдание не отнасяме към натрапливата невроза, а наричаме страхова хистерия, често повтарят в болестните си картини с изумителна монотонност едни и същи черти — страхуват се от затворени помещения, от големи, открити площи, дълги улици и алеи. Чувстват се защитени, ако придружават познати или ако след тях върви кола и т.н. Но при все това на този еднакъв фон отделните болни си имат индивидуални условия, бих казал прищевки, които в отделни случаи могат да бъдат противоположни. Един се бои само от тесни улици, друг само от широки, един може да върви по улицата само ако хората на нея са малко, друг — само ако са много. Хистерията при цялото богатство на индивидуални черти също показва излишък от общи, типични симптоми, които на пръв поглед не позволяват лесно проследяване в миналото. Нека не забравяме, че тъкмо по тези типични симптоми се ориентираме при поставянето на диагнозата. Ако при даден случай на хистерия сме успели да установим връзката на типичен симптом с едно или няколко преживявания (например връзката на хистерично повръщане с многократно изпитано отвращение), ние се стъписваме, когато в друг случай анализът разкрие съвсем различна поредица от привидно патогенни преживявания. Като че ли това повръщане на хистеричите се дължи на неизвестни причини, а разкритите чрез анализа поводи от миналото само се използват от тази вътрешна необходимост като претекст, ако случайно ги има.

Така стигаме до нерадостния извод, че можем задоволително да обясняваме смисъла на индивидуалните невротични симптоми чрез връзката им с преживяното, но изкуството ни е безсилно пред много по-честите типични симптоми. А пък аз далеч не съм ви запознал с всички трудности, които възникват при последователното историческо тълкуване на симптомите. Няма и да го направя, защото, макар да имам намерение нищо да не разкроявам или крия пред вас, не бива да ви довеждам до пълно объркване още в самото начало на съвместната ни работа. Вярно е, че сме направили едва първата си крачка към разбирането на симптомите, но нека се придържаме към вече постигнатото и постепенно да вървим към преодоляване на още непонятното. Затова ще се опитам да ви успокоя с мисълта, че едва ли може да се очаква фундаментално различие между двата вида симптоми. Ако индивидуалните симптоми са така очевидно свързани с преживяванията на болния, то за типичните остава възможността да са свързани с типични преживявания, общи за всички хора. Други повтарящи се черти на неврозата може да са общи реакции, натрапващи се на болния поради самото естество на болезнените изменения, например повторенията или колебанията при натрапливата невроза. С една дума, няма причини да се отказваме преждевременно; ще видим как ще се развият нещата по-нататък.

С подобна трудност се сблъскваме и в учението за сънищата. В предишните ни беседи върху съня не се спрях на нея. Манифестираното съновно съдържание е изключително многолико и индивидуално своеобразно и ние подробно показахме какво може да извлече от него анализът. Но наред с това има сънища, които също са „типични“, еднакви при всички хора, с еднообразно съдържание, създаващо същите трудности пред тълкуването. Това са сънищата с падане, летене, висене, плуване, сковаване, голота и други някои страхове, които тълкуваме ту по един, ту по друг начин при отделните хора, без с това да обясняваме типичната им, еднообразна поява. Но и при тези сънища се наблюдава един общ фон, оживяван от индивидуално променливи добавки, и по всяка вероятност те също ще се вместят в разбирането за съня, което придобихме въз основа на другите сънища — без принуда, чрез разширяване на нашите схващания.

- [1] Несъзнавани мисли (фр.). — Б.пр. ↑
- [2] E. Toulouse. Emile Zola. Enquête medico-psychologique. Paris, 1896. ↑
- [3] Древногермански писмен знак, който същевременно имал и магическо значение. — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ XVIII

ФИКСИРАНЕ ВЪРХУ ТРАВМАТА. НЕСЪЗНАВАНОТО

Дами и господа! Последния път казах, че ще свържем продължението на нашата работа не със съмненията, а с откритията си. Досега изобщо не сме споменали два от най-интересните изводи, произтичащи от двата анализирани примера.

Първо. Двете пациентки създават впечатлението, че сякаш са *фиксиран*и върху определен момент от своето минало, не могат да се освободят от него, поради което са се отчуждили от настоящето и бъдещето си. Те са се скрили в болестта, както някога хората са се оттегляли в манастир, за да се защитят от тежка жизнена съдба. За първата пациентка съдбовен е станал разпадналият се фактически брак. Чрез симптомите си тя продължава съда над своя мъж; ние се научихме да разбираме гласовете, които пледират за него, които го оправдават, възвеличават, оплакват загубата му. Макар младата и привлекателна за мъжете, тя е взела всички реални и въображаеми (магически) предпазни мерки, за да му остане вярна. Не се показва пред чужди очи, занемарява външността си, а наред с това е неспособна да стане веднага от креслото, в което седи, да напише името си, да направи някому подарък, като се мотивира, че не бива никой да има нещо от нея.

Същото влияние върху живота на втората ни пациентка, младото момиче, имат еротичните чувства към бащата, възникнали преди пубертета. Тя също е решила, че не може да се омъжи, докато е толкова болна. Логично е да предположим, че се е разболяла така, за да не трябва да се омъжва и да остане при баща си.

Налагат се въпросите как, по какъв път и по силата на какви мотиви се стига до такова странно и неблагоприятно отношение към живота? При условие, разбира се, че това поведение е обща черта на неврозите, а не специфична особеност на тези две болни. Но то действително е обща и практически много важна черта на всяка невроза. Първата хистерична пациентка на *Бройер* по подобен начин е била фиксирана към времето, когато се е грижела за тежко болния си

баща. И въпреки излекуването си оттогава тя в известен смисъл е приключила с живота, отказала се е от обичайния за жената жизнен път, макар да е здрава и работоспособна. При всеки от нашите болни анализът показва, че в симптомите си и чрез последиците от тях той се връща в някакъв период от миналото си. А в повечето случаи дори си избира много ранна фаза от живота — от детството, даже, колкото и смешно да звучи, от кърмаческата възраст.

Най-близката аналогия с това поведение на нашите невротичи представляват така наречените травматични неврози, които тъкмо сега, през войната, се срещат особено често. Разбира се, такива случаи е имало и преди войната, при железопътни катастрофи и други опасни за живота сътресения. Всъщност травматичните неврози са нещо различно от спонтанните, които изследваме и лекуваме чрез психоанализата; тях още не сме успели да подчиним на нашата гледна точка и по-нататък се надявам да ви обясня на какво се дължи това ограничение. Но в един пункт наблюдаваме пълно съвпадение. Има явни признаци, че в основата на травматичните неврози лежи фиксация върху момента на нещастieto. В сънищата си тези болни редовно възпроизвеждат травматичната ситуация; в случаите с хистерични припадъци, които допускат психоанализа, откриваме, че припадъкът отговаря на пълно пренасяне в тази ситуация. Сякаш болните още не са преодолели травмата, сякаш тя все още стои пред тях като нерешена задача. Ние приемаме съвсем сериозно това схващане; то ни насочва към едно, нека го наречем *икономическо*, третиране на душевните процеси. Дори изразът „травматично“ няма друг смисъл, освен икономически. Така наричаме преживяване, което за кратко време довежда до толкова рязко увеличение на раздразите върху душевния живот, че преработването им по нормалния и обичаен начин става невъзможно и от това задължително произтичат трайни увреждания в движението на енергията.

Тази аналогия ни изкушава да наречем травматични и онези преживявания, върху които изглеждат фиксирани нашите невротичи. Така се очертава едно елементарно условие за възникването на невротичните заболявания. Неврозата може да се сравни с травматично заболяване, възникващо поради неспособност да се преработи някакво прекалено силно емоционално преживяване. И наистина първата формула, чрез която Бройер и аз осмислихме

теоретично новите си наблюдения през 1893–1895 година, гласеше точно така. Случай като този на първата ни пациентка, младата, разделена от мъжа си жена, пасва много добре на това гледище. Тя не се е примирила с неосъществимостта на брака си и се е фиксирала върху тази травма. Но още вторият ни случай, фиксираното върху баща си момиче показва, че формулата не е достатъчно обхватна. От една страна, подобна влюбеност на малкото момиче в бащата е нещо толкова обикновено и в толкова много случаи се преодолява, че определението „травматично“ губи тук всякакъв смисъл; от друга страна, историята на болната показва, че тази първа еротична фиксация най-напред като че ли е преминала без последствия и едва години по-късно се е появила отново в симптомите на натрапливата невроза. И така виждаме, че нещата се усложняват, че причините за заболяването вероятно ще са по-разнообразни, но можем да предвидим, че няма да ни се наложи да се откажем от концепцията за травмата; ще трябва само да ѝ намерим друго място.

Тук отново ще изоставим пътя, по който сме тръгнали. Засега той не води по-далеч и трябва да научим много други неща, преди да намерим вярното му продължение. Нека само отбележим още към темата за фиксацията върху определена фаза от миналото, че такава фиксация съвсем не се среща само при неврозите. Всяка невроза включва фиксация, но не всяка фиксация води до невроза, съчетава се с невроза или възниква от невроза. Най-характерен пример за емоционално фиксиране върху нещо минало е скръбта, при която изцяло се обръща гръб на настоящето и бъдещето. Но дори и за лаика е ясно, че скръбта рязко се отличава от неврозата. Има обаче неврози, които могат да се определят като патологична форма на скръб.

Случва се също хора да бъдат така парализирани от някакво травматично, разтърсило из основи досегашния им живот събитие, че да изгубят всякакъв интерес към настоящето и бъдещето и да бъдат напълно погълнати от мислите за миналото. Ала такива нещастници съвсем не развиват задължително невроза. Тъй че не бива да надценяваме тази особеност на неврозите, макар да се среща често и да има голямо значение.

Но нека преминем към втория резултат от нашите анализи, за който не ще има нужда да въвеждаме допълнително ограничения. При първата пациентка ние изложихме безсмисленото ѝ натрапливо

действие и интимните спомени, които тя разказа към него, след това разгледахме връзката между двете и чрез нея се досетихме за целта на натрапливото действие. Ала оставихме изцяло незасегнат един въпрос, който заслужава пълното ни внимание. Колкото и често да повтаряше пациентката действието, тя не знаеше нищо за връзката му с онова събитие. Тази връзка беше скрита за нея и отговорът ѝ, че не знае защо върши всичко това, напълно отговаряше на истината. После, под влияние на лечението, тя изведнъж откри връзката и можа да я сподели. Но продължаваше да не знае нищо за целта на действието — да коригира един неприятен момент от миналото, да представи в по-добра светлина обичания от нея мъж. Нужни бяха много време и труд, докато тя проумее и ми признае, че само този мотив би могъл да е движещата сила на натрапливото действие.

Връзката на действието със сцената след нещастната брачна нощ и нежният мотив на болната съставляват заедно онова, което наричаме „смисъл“ на действието. Но докато го извършваше, този смисъл беше непознат за нея и в двете посоки — „откъде“ и „за какво“. Следователно в нея са протичали душевни процеси, чийто ефект е натрапливото действие; в нормално душевно състояние тя възприемаше ефекта, но нищо от психичните му предпоставки не беше достигнало съзнанието ѝ. Тя се държеше също като един хипнотизиран, на когото *Бернхайм* възложи пет минути след събуждането си да разтвори в болничната стая един чадър и пациентът го направи, без да може да посочи мотив за действието си. Това имаме предвид, когато говорим за *несъзнавани душевни процеси*. Ако бъде намерена по-коректна научна формулировка за тези явления, ще се откажем на драго сърце от допускането на такива процеси. Но дотогава ще се придържаме към това допускане и унило ще вдигаме рамене пред непонятното твърдение, че несъзнаваното тук не е нещо реално в научен смисъл, а само помощно понятие, *une façon de parler*. Нереално нещо с толкова реални последствия като натрапливите действия!

На принципно същото се натъкваме и при втората пациентка. Тя си е изработила правилото, че дюшекът не бива да докосва таблата на леглото, и е принудена да го спазва, но не знае откъде се е взело то, какво означава и какви са мотивите му. Дали тя самата го приема с безразличие, или се бунтува срещу него и взема решения да го наруши

— все едно, то се изпълнява. То трябва да се изпълни и тя напразно се пита защо. Налага се да признаем, че тези симптоми на натрапливата невроза, тези представи и импулси, които се вземат неизвестно откъде, устойчиви са срещу всякакви влияния на иначе нормалния душевен живот, изглеждат на самия болен като всевластни пришълци от някакъв чужд свят, като безсмъртни, смесили се с тълпата на смъртните, че те може би най-ясно говорят за съществуването на специфична област в душевния живот, обособена от останалите. От тях до убеждението за несъзнаваното води пряк път и тъкмо затова клиничната психиатрия, за която има само психология на съзнанието, не знае какво друго да прави с тях, освен да ги обяви за признаци на особена дегенерация. Разбира се, самите натрапливи представи и импулси не са несъзнавани, така както и извършването на натрапливото действие не може да убегне на съзнателното възприятие. Ако не бяха проникнали до съзнанието, те не биха се превърнали в симптоми. Но техните психични предпоставки, които разкриваме чрез анализа, взаимовръзките, в които ги поставяме при тълкуването, са несъзнавани поне дотогава, докато с помощта на психоанализата не накараме болния да ги осъзнае.

Вземете сега под внимание, че това установено в нашите два случая обстоятелство се потвърждава при всички симптоми на всички невротични заболявания, че винаги и навсякъде смисълът на симптомите не е известен на болните, че анализът всеки път открива произхода на тези симптоми в несъзнавани процеси, които обаче могат да бъдат осъзнати при различни благоприятни условия, и ще разберете, че в психоанализата не можем да минем без несъзнаваното и сме свикнали да оперираме с него като с нещо реално и осезаемо. А освен това може би ще ви стане ясно колко малко са в състояние да дадат преценка по този въпрос всички онези, за които несъзнаваното е само едно понятие, които никога не са извършвали анализи, не са тълкували сънища, не са разкривали смисъла и намерението на невротичните симптоми. Нека го кажем още веднъж: откриването на смисъл в невротичните симптоми чрез аналитичното тълкуване е неоспоримо доказателство за съществуването или — ако предпочитате — за необходимостта да се приеме съществуването на несъзнавани душевни процеси.

Но това не е всичко. Чрез едно второ откритие на Бройер, което дори ми се струва по-същественото и което той направи съвсем сам, научаваме още повече за връзката между несъзнаваното и невротичните симптоми. Не само че смисълът на симптомите по правило е несъзнаван, но съществуването им е в пряка зависимост от тяхната неосъзнатост. Ще ме разберете веднага. В съгласие с Бройер аз твърдя следното: всеки път, когато се сблъскаме със симптом, трябва да приемем, че у болния съществуват определени несъзнавани процеси, в които именно се съдържа смисълът на симптома. Но освен това е необходимо този смисъл да бъде несъзнаван, за да се получи симптом. Съзнаваните процеси не формират симптоми, а когато въпросните несъзнавани процеси се осъзнаят, симптомът изчезва. Виждате, че тук изведнъж се разкрива терапевтична възможност, път за отстраняването на симптомите. И действително по този път Бройер излекува своята хистерична пациентка, тоест освободи я от симптомите ѝ. Той изнамери начин да доведе до съзнанието ѝ несъзнаваните процеси, в които се съдържаше смисълът на симптомите, и симптомите изчезнаха.

Откритието на Бройер не беше резултат от теоретични предположения, а щастлив случай, за който спомогна сътрудничеството на болната. Не се измъчвайте сега да го разберете чрез свеждане до нещо познато, а го приемете като нов фундаментален факт, с чиято помощ стават обясними много други неща. Затова ми позволете да го повтора под друга форма.

Симптомообразуването е заместител на нещо друго, неосъществено. Нормалното би било дадените душевни процеси да се развият до такава степен, че съзнанието да научи за тях. Това не е станало и от прекъснатите, смутени по някакъв начин процеси, останали неосъзнати, е произлязъл симптомът. Следователно получило се е нещо като замяна. Ако терапията успее да върне разменените неща по местата им, тя е изпълнила задачата си.

Откритието на Бройер и до днес е основата на психоаналитичната терапия. Тезата, че симптомите изчезват, когато се осъзнаят несъзнаваните им предпоставки, е потвърдена от всички по-нататъшни изследвания, макар да се срещат най-странни и неочаквани усложнения при опитите за практическото ѝ прилагане. Нашата терапия действа чрез превръщането на несъзнаваното в съзнавано и

има ефект само дотолкова, доколкото е в състояние да постигне това превръщане.

Сега нека се отклоним за малко, за да не би да си представите тази терапевтична работа като прекалено проста. Според казаното дотук неврозата е плод на нещо като невежество, непознаване на душевни процеси, за които би трябвало да знаем. Това силно се доближава до известното учение на *Сократ*, според което дори пороците са резултат на невежество. Опитният в психоанализата лекар по правило лесно отгатна какви душевни процеси са останали неосъзнати от един болен. Следователно би трябвало да може лесно да го излекува, като му съобщи своите констатации и с това го освободи от невежеството му. По този начин поне част от несъзнавания смисъл на симптомите ще бъде отстранена; за другата част, за връзката на симптомите с преживяванията на болния, лекарят трудно може да се досети, защото не познава тези преживявания и трябва да чака, докато болният си ги припомни и му ги разкаже. Възможно е да се разпитат близките за преживяванията на болния и те често са в състояние да разпознаят сред тях онези, които имат травматично действие, а понякога дори и да разкажат за преживявания, които самият болен не помни, защото са станали в най-ранната му възраст. И така чрез съчетаването на тези два метода ще бъде възможно в най-кратък срок и с малко усилия да се отстрани патогенното незнание на болния.

Де да беше така! Но тук се натъкнахме на неочаквани наблюдения. Има знание и знание; различните видове знание съвсем не са психологически равностойни. „Il y a fagots et fagots“^[1], казва на едно място *Молиер*. Знанията на лекаря се отличават от знанията на болния и не могат да имат същото въздействие. Когато лекарят просто съобщи своите знания на болния, това няма никакъв ефект. Не, би било неправилно да се каже така. То няма ефекта да отстрани симптомите, но има друг ефект — да задвижи анализа, признак за което често е несъгласието на болния. Сега болният знае нещо, което до момента не е знаел — смисъла на своя симптом, и при все това го знае толкова малко, колкото и преди. Така научаваме, че има и различни видове незнание. Ще трябва да задълбочим психологическите си познания, за да видим в какво се състоят различията. Но тезата, че симптомите изчезват с узнаването на смисъла им, си остава. Към нея трябва да добавим само, че е нужно знанието да се основава върху една

вътрешна промяна у болния, която може да се предизвика само чрез целенасочена психична работа. Тук се изправяме пред проблеми, които скоро ще можем да обобщим в понятието „динамика на симптомообразуването“.

Господа! Искам да ви попитам дали това, което казвам, не е прекалено сложно и неясно? Не ви ли обърквам, като толкова често се отказвам от идеите си или ги ограничавам, като развивам определен ход на мисли и после го изоставям? Ще съжалявам, ако е така. Но аз изпитвам силна неприязън към опростяването за сметка на истината, нямам нищо против да получите пълна представа за многообразието и заплетеността на предмета и си мисля, че не ще бъде във вреда, ако по всеки въпрос ви кажа повече, отколкото в момента можете да разберете. Знам, че слушателят или читателят подрежда в мислите си предложеното му, съкращава го, опростява го и извлича от него онова, което би искал да запомни. В известна степен е вярно, че колкото по-обширно е изложението, толкова повече остава от него. Позволете ми да се надявам, че въпреки казаните странични неща сте схванали ясно същественото от изложението ми — за смисъла на симптомите, за несъзнаването и за връзката между двете. Навярно сте разбрали също, че по-нататъшните ни усилия ще бъдат в две посоки: първо, да разберем как хората заболяват, как стигат до характерното за невротата отношение към живота, което е клиничен проблем, и, второ, как в условията на невротата се развиват болестните симптоми, което остава проблем на душевната динамика. Двата проблема би трябвало някъде да се срещат.

Днес няма да продължавам по-нататък, но понеже имаме още време, мисля да насоча вниманието ви към една друга особеност в нашите два анализа, която също ще можем да разберем истински едва по-късно — към амнезиите или празнините в спомените. Вече чухте, че задачата на психоаналитичната терапия е сводима до формулата: превръщане на всичко патогенно несъзнавано в съзнавано. Не знам ще се учудите ли, ако ви кажа, че тази формула може да се замени и с друга: запълване на всички празнини в спомените на болния, отстраняване на амнезиите му. Това в крайна сметка е едно и също. То ще рече, че на амнезиите на невротика се приписва важна връзка с възникването на симптомите. Но ако разгледате първия ни случай, тази преценка на амнезията ще ви се стори неоправдана. Болната не е

забравила сцената, свързана с натрапчивото ѝ действие, напротив, споменът за нея е много жив, а друго забравено нещо също не се открива при този симптом. Не така ясно, но, общо взето, аналогично е положението и при втората ни пациентка, момичето с натрапчивия ритуал. И тя всъщност не беше забравила поведението си през по-ранните години, това, че е настоявала вратата между спалнята на родителите и нейната стая да остане отворена и че е прогонила майка си от съпружеското легло. Тя си припомни всичко това много добре, макар колебливо и неохотно. Странно е само, че първата пациентка, извършвайки безброй пъти натрапчивото си действие, *никога* не забеляза сходството му с преживяването през брачната нощ и дори преките въпроси за мотивите на натрапчивото действие не я накараха да го забележи. Същото важи за момичето, при което освен това ритуалът и неговите поводи са свързани с една и съща, повтаряща се всяка вечер ситуация. И в двата случая нямаме същинска амнезия, заличаване на спомена, но е прекъсната някаква връзка, която би позволила възпроизвеждането му.

Такова разстройство на паметта е достатъчно за натрапчивата невроза, при хистерията положението е по-различно. Тази невроза обикновено се отличава с много тежки амнезии. По правило при анализа на всеки хистеричен симптом се стига до цяла верига преживявания, които след възпроизвеждането им пациентът категорично определя като забравени. От една страна, тази верига достига до най-ранните години от живота, така че хистеричната амнезия се оказва пряко продължение на инфантилната амнезия, която и за нас, нормалните хора, покрива началото на душевния живот. От друга страна, научаваме с удивление, че могат да бъдат забравяни и съвсем скорошни преживявания и че особено засегнати, ако не и напълно изличени от амнезията, са поводите за избухването или обострянето на болестта. От цялостната картина на един такъв скорошен спомен по правило изчезват или се заменят с неверни спомени важни подробности. И почти винаги едва преди края на анализа се появяват някои спомени за пресни преживявания, които чак до този момент са били затаени, оставяйки чувствителни празнини в общата картина.

Такова засягане на паметта е, както казахме, характерно за хистерията. Към нейните симптоми спадат и състояния (хистеричните

припадъци), които също могат да не оставят спомен. От факта, че при натрапливата невроза нещата са по-различни, бихте могли да заключите, че амнезиите са психологична особеност на хистеричната промяна, а не общо свойство на всички неврози. Следващото наблюдение показва, че тази разлика не е толкова съществена. В понятието „смисъл на симптома“ ние включихме две неща — неговото „откъде“ и неговото „накъде“ или „защо“, тоест впечатленията и преживяванията, от които той произлиза, и целите, на които служи. Така че „откъде“ се свежда до впечатления, дошли отвън, които непременно са били някога съзнавани и впоследствие забравата ги е направила несъзнавани. Но „накъде“, тенденцията на симптома, винаги е ендопсихичен процес, който може да е бил някога съзнаван, но не по-малко възможно е никога да не е бил, открай време да се таи в несъзнаваното. Следователно не е от особено значение дали амнезията е обхванала и „откъде“, преживяванията, върху които се опира симптомът, както е при хистерията; зависимостта на симптома от несъзнаваното се дължи на неговото „накъде“, на тенденцията му, която може да е била несъзнавана от самото начало. За натрапливата невроза това важи не по-малко, отколкото за хистерията.

Но такова изтъкване на несъзнаваното в душевния живот предизвиква най-ожесточени критики срещу психоанализата. Не им се учудвайте и не мислите, че съпротивата срещу нас се дължи само на обяснимата трудност да се разбере несъзнаваното или на сравнителната недостъпност на опита, в които то се разкрива. Мисля, че корените на тази съпротива са по-дълбоки. Наивното самолюбие на човечеството е претърпяло досега две големи оскърбления от страна на науката. Първото, когато узна, че нашата Земя не е център на Вселената, а нищожна частица от една невъобразима по размери система от светове. Ние го свързваме с името *Коперник*, макар че още александрийската наука е изказала такава догадка. Второто, когато биологията ликвидира заблудата за някакво предимство на човека при творението, доказвайки му неговия произход от животинския свят и неизкоренимата му животинска природа. Тази преоценка се извърши в наши дни под влиянието на *Ч. Дарвин*, *Уолъс* и техните предшественици не без яростна съпротива от страна на съвременниците. Ала третото и най-чувствително оскърбление човешката мания за величие ще претърпи от днешната психологическа

наука, която доказва на нашето „аз“, че не е господар дори в собствения си дом, а трябва да се задоволява с оскъдни сведения за онова, което несъзнавано се извършва в душата му. Това предупреждение за опомняне също не е изказано най-напред и единствено от нас, психоаналитиците, но изглежда, че на нас се пада ролята да го застъпваме най-настойчиво и да го потвърдим чрез емпиричен доказателствен материал, който е достъпен за всекиго. Оттук идва всеобщата съпротива срещу науката ни, отхвърляща всички правила на академичния спор и безпристрастната логика. А на това отгоре се наложи да смутим спокойствието на света и по друг един начин, за който скоро ще научите.

[1] Има различни хора (фр.). — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ XIX

СЪПРОТИВА И ИЗТЛАСКВАНЕ

Дами и господа! За да разберем по-добре неврозите, са ни нужни нови наблюдения. Ще се спрем на две такива наблюдения. И двете са много странни и навремето предизвикаха голяма изненада. Но благодарение на миналогодишните лекции вие сте подготвени и за двете.

Първо. Когато се заемем да лекуваме един болен, да го освободим от измъчващите го симптоми, той ни оказва силна, упорита съпротива, продължаваща през цялото време на лечението. Този факт е толкова необикновен, че е трудно да се повярва. На близките на болния предпочитаме да не казваме нищо за него, защото те винаги го приемат като оправдание за продължителността на лечението или за неуспеха му. Пациентът също проявява всички форми на тази съпротива, без да я осъзнава, и за нас е голям успех, ако успеем да го убедим в съществуването ѝ и го накараме да се съобразява с нея. Помислете само — болният, който така страда от симптомите си, кара и близките си да страдат, заплаща с толкова време, пари, усилия и самопреодоляване, за да бъде освободен от тях, да защитава своята болест и да се съпротивлява на хората, които искат да му помогнат. Колко неправдоподобно трябва да звучи такова твърдение! И все пак е така, а когато някой ни изтъква тази неправдоподобност, можем да му отговорим, че тя не е лишена от аналогии, че едва ли има човек, който, отишъл на зъболекар поради непоносими болки, да не е спирал ръката на зъболекаря, когато клещите са се приближавали към зъба му.

Съпротивата на болния е многообразна, извънредно ловка, често трудно се разпознава, променя формата си подобно на Протей^[1]. Затова лекарят трябва да е недоверчив и винаги нащрек. В психоаналитичната терапия прилагаме техниката, която ви е позната от сънотълкуването. Караме болния спокойно да се самонаблюдава, без да размисля много, и да ни съобщава всичките си вътрешни възприятия — чувства, мисли, спомени — в реда, в който се появяват. Изрично го предупреждаваме да не прави подбор на хрумванията си и

да не изключва нито едно от тях, каквито и съображения за това да се появят — че хрумването е *неприятно* или е *недискретно* да се каже, че е *маловажно*, че не му е тук мястото, че е *нелепо* и не си струва да се съобщава. Настояваме да се придържа о повърхността на съзнанието си, да изостави всякакво критично отношение към това, което открива там, и го уверяваме, че успехът на лечението и най-вече продължителността му зависят от добросъвестността, с която ще изпълнява това основно техническо правило на психоанализата. Защото от техниката на сънотълкуването знаем, че тъкмо хрумванията, срещу които възникват изброените съмнения и възражения, съдържат материала, водещ към несъзнаваното.

След като въведем това основно техническо правило, то най-напред става прицел на съпротивата. Болният се стреми да се отклони от него по всякакви начини. Ту твърди, че не му хрумва нищо, ту че му хрумват прекалено много неща наведнъж и му е трудно да ги опише. Сетне забелязваме, неприятно учудени, че се поддава ту на едно, ту на друго критично възражение; издават го дългите паузи в речта му. Той признава, че това наистина не може да го каже, срам го е и въпреки обещанието си се подчинява на този мотив. Или казва, че му е хрумнало нещо, което се отнася до друг човек и затова не е редно да бъде съобщено. Или че сега му е хрумнало нещо наистина съвсем маловажно, прекалено глупаво и нелепо; невъзможно е да искам от него да обръща внимание на такива мисли. И така нататък, с необозримо много варианти, поради което се налага да обясняваме, че да се казва всичко означава да се казва наистина всичко.

Почти не се среща болен, който да не се опитва да запази някаква сфера за себе си, да не допусне лечението до нея. Един, когото причислявах към най-интелигентните, седмици наред премълчаваше своя любовна връзка и когато му поисках обяснение за нарушаването на священото правило, започна да се оправдава с аргумента, че тази история била негова лична работа. Разбира се, аналитичното лечение е несъвместимо с такова право на неприкосновеност. Представете си, че в град като Виена се въведе закон на определени места, например Горния пазар или църквата „Свети Стефан“, да не могат да се извършват арести; опитайте се тогава да заловите някой престъпник. Та той няма да напуска тези места. Веднъж реших да допусна такова изключение за един човек, от чиято работоспособност обективно

зависеше много, защото беше обвързан със служебна клетва, забраняваща му да говори за определени лица с външни хора. Той беше доволен от успеха на лечението, но не и аз; реших да не повтарям подобен опит.

Болните от натраплива невроза отлично умеят да направят техническото правило почти негодно, приспособявайки към него своята свръхсъвестност и съмненията си. Болните от страхова хистерия понякога успяват да го доведат до абсурд, продуцирайки само хрумвания, които са толкова далеч от търсеното, че не носят никаква полза на психоанализата. Но аз нямам намерение да ви въвеждам в тези технически трудности. В края на краищата чрез решителност и настойчивост ни се удава да извоюваме известно съблюдаване на основното техническо правило. И тогава съпротивата се прехвърля върху друга област. Тя става интелектуална съпротива, бори се с аргументи, открива всички затруднения и неправдоподобности, които нормалният, но непосветен ум е намерил в аналитичното учение. Тогава чуваме от този единствен глас всички критики и възражения, които в научната литература ни се отправят хорово. Ето защо нищо от онова, което ни подвикват отвън, не ни звучи непознато. Това е истинска буря в чаша вода. Но с пациента може да се разговаря; той желае да го осведомим, поучим, оборим, да му препоръчаме литература, чрез която да се образува допълнително. Той е готов да стане привърженик на психоанализата, но при условие тя да не го засегне лично. Ала ние разпознаваме тази любознателност като съпротива, като отклоняване от специалните ни задачи и я отхвърляме. При болния от натраплива невроза трябва да се очаква особена тактика на съпротивата. Често той позволява на анализа да извърви своя път безпрепятствено, тъй че той все повече осветлява загадката на болестта му, но накрая с учудване констатираме, че това осветляване не е довело до практически напредък, до отслабване на симптомите. Тогава откриваме, че съпротивата се е оттеглила в недоверчивостта на натрапливата невроза и оттам ни се противопоставя успешно. Болният си казва приблизително: „Това е много хубаво, много интересно. Искам да видя как ще се развие понататък. Ако е истина, то ще промени много моята болест. Но не ми се вярва да е истина и докато не ми се вярва, то не засяга болестта ми“.

Така може да продължава дълго, докато най-сетне стигнем до тази защитна позиция и там започнем решителната борба.

Интелектуалната съпротива не е най-лошата, при нея винаги запазваме превъзходство. Но пациентът съумява, оставайки в рамките на анализа, да се съпротивлява по начини, чието преодоляване спада към най-трудните технически задачи. Вместо да си припомним, той възпроизвежда стари нагласи и чувства от своя живот, които посредством така нареченото „пренасяне“ могат да служат за съпротива срещу лекаря и лечението. Ако е мъж, той обикновено взема този материал от отношението си към бащата, когото сега замества с лекаря; така в съпротива се превръща стремежът му към лична и мисловна самостоятелност, честолубието му, чиято първа цел е била да подражава на бащата или да го надмине, нежеланието му да се натовари повторно с бремето на благодарността. От време на време лекарят има впечатлението, че желанието на пациента да го изкара неправ, да му покаже, че е безпомощен, да тържествува над него е изместило напълно желанието за оздравяване. Жените пък майсторски умеят да използват за целите на съпротивата пренасянето на нежни, еротични чувства върху лекаря. При определена сила на това влечение угасва всякакъв интерес към актуалната ситуация на терапията, изоставят се всички задължения, поети при започването ѝ, а неминуемата ревност, както и огорчението от неизбежния, макар и щадящо поднесен отказ развалят добрите отношения с лекаря и така изваждат от строя един от най-мощните двигатели на анализа.

Този вид съпротива не бива да се преценява едностранчиво. В нея се съдържа толкова много важен материал от миналото на болния и тя го демонстрира така убедително, че може да се превърне в една от най-надеждните опори на анализа, ако бъде насочена умело в правилната посока. Забележително е само, че в началото материалът винаги служи на съпротивата и изтъква на преден план своята враждебна на лечението фасада. Може да се каже също, че това са свойства на характера, нагласи на Аза, мобилизирани за борба с желанията от нас промени. При това се изяснява как тези свойства на характера са се формирали във връзка с условията на неврозата и като реакция на нейните претенции, разкриват се черти, които иначе не могат да се проявят, най-малкото не в тази степен, и които можем да наречем латентни. Не бива също да оставате с впечатлението, че ние

гледаме на тази съпротива като на непредвидена опасност за аналитичното въздействие. Не, ние знаем, че тя трябва да се появи, и сме недоволни само когато не можем да я предизвикаме в достатъчно отчетлива форма и да я разясним на болния. Най-сетне, ние разбираме, че нейното преодоляване е същинската задача на анализа, онази част от работата, която единствено ни гарантира, че сме постигнали нещо при дадения болен.

Вземете още предвид, че болният използва всички случайни пречки, възникващи по време на лечението, всяко отклоняващо събитие, всяко изказване на някой враждебно настроен към психоанализата авторитет от неговата среда, всяко случайно или явяващо се като усложнение на невротата органично заболяване, дори всяко подобрене на състоянието си като мотив да отслаби своите усилия, и ще добиете приблизителна, още не съвсем пълна представа за формите и средствата на съпротивата, в борбата с която протича всеки анализ. Разгледах този въпрос така подробно, защото искам да ви осведомя, че нашият опит със съпротивата на невротичите срещу отстраняването на техните симптоми стана основа на динамичното ни схващане за невротите. *Бройер*, а и аз самият първоначално извършвахме психотерапията с помощта на хипнозата; първата пациентка на Бройер беше лекувана изцяло чрез хипнотично въздействие и аз отначало следвах примера му. Признавам, че тогава работата вървеше по-леко и по-приятно, а също и по-бързо. Успехите обаче бяха променливи и нетрайни, затова накрая аз се отказах от хипнозата. И тогава ми стана ясно, че докато си служехме с хипнозата, нямаше как да прозрем в динамиката на тези отношения. Хипнотичното състояние не позволяваше на лекаря да види съпротивата. То я отблъскваше, освобождаваше известен терен за аналитичната работа, а съпротивата се окопаваше на границите му така, че ги правеше непреодолими, също както недоверчивостта при натрапливата невроза. Ето защо мога да кажа, че същинската психоанализа започна с отказа от хипнозата.

Но след като откриването на съпротивата се оказа от такова голямо значение, би трябвало да се запитаме предпазливо дали не сме твърде прибързани в приемането на нейното съществуване. Може би наистина има случаи на невроза, при която асоциациите секват по други причини, може би си заслужава да вникнем по-внимателно във

възраженията срещу нашите допускания, може би не е правилно да отхвърляме така удобно интелектуалната критика на анализирания, обявявайки я за съпротива. Но, господа, ние не сме стигнали лесно до това становище. Имахме възможност да наблюдаваме всеки един от тези критично настроени пациенти при възникването на съпротивата и след изчезването ѝ. В хода на терапията съпротивата постоянно изменя силата си — увеличава се винаги когато се приближаваме към нова тема, най-силна е по време на разработването ѝ и спада, след като приключим темата. Но при това никога не се сблъскваме с пълния размер на съпротивата, на която пациентът е способен, освен ако не сме проявили особена техническа несръчност. По този начин се убедихме, че един и същи човек безброй пъти в хода на анализа изоставя критичното си отношение и отново се залавя за него. Ако предстои да доведем до съзнанието му някаква нова и особено мъчителна част от несъзнавания материал, той става извънредно критичен; ако преди това е разбрал и приел вече много неща, сега тези постижения са като изтрети и в стремежа си да се съпротивлява на всяка цена той може да заприлича на афективно малоумен. Успеем ли да му помогнем да преодолее тази нова съпротива, той си възвръща способността за разбиране и онова, което вече е усвоил. Следователно неговата критика не е самостоятелна, заслужаваща уважение функция, а инструмент на ефективните му нагласи, управляван от съпротивата му. Когато нещо не му харесва, той може да му се противопоставя твърде остроумно и да бъде извънредно критичен; обратното, ако нещо му е по вкуса, той е в състояние да се покаже доста лековерен. Навярно с всички ни е така; при подложения на психоанализа човек тази зависимост на интелекта от емоциите е изразена толкова ясно, защото анализът го поставя в голямо затруднение.

Как реагираме на наблюдението, че болният се съпротивлява така енергично срещу усилията да се отстранят неговите симптоми и да се възстанови нормалното функциониране на душевните му процеси? Казваме си: тук се усещат мощни сили, съпротивляващи се на промяната на състоянието; по всяка вероятност същите те са предизвикали навремето това състояние. При образуването на симптомите трябва да е станало нещо, което сега чрез наблюденията при тяхното отстраняване ще можем да възстановим. От наблюдението на *Бройер* вече знаем, че предпоставка за съществуването на симптома

е недостигането на нормалния завършек на даден душевен процес, поради което този процес не е бил осъзнат. Симптомът замества нещо нереализирано. Сега вече знаем къде да търсим предполагаемата сила. Трябва да се е появила някаква мощна съпротива срещу осъзнаването на въпросния душевен процес, поради която той е останал неосъзнат. Несъзнаван, той е имал силата да формира симптом. Същата тази съпротива се явява отново по време на терапията, когато се стремим да превърнем несъзнаваното в съзнавано. Това е съпротивата, която ние усещаме. Патогенният процес, който тя изразява, ще наречем *изтласкване*.

Сега трябва да си създадем по-определена представа за този процес на изтласкване. Той е условието за възникването на симптоми, но наред с това представлява нещо, подобно на което досега не сме срещали. Да вземем за пример един импулс, един душевен процес, който се стреми да се превърне в действие. Знаем, че той може да се отхвърли, да не бъде одобрен. При това енергията, с която той разполага, му бива отнета, той става безсилен, но може да се съхрани като спомен. Решаването на съдбата му се извършва със знанието на Аза. Съвсем другояче изглеждат нещата, когато такъв импулс бъде подложен на изтласкване. Тогава той запазва енергията си, а спомен за него не остава; освен това процесът на изтласкване се извършва без знанието на Аза. Виждаме, че това сравнение не ни доближава до същността на изтласкването. Ще ви разясня кои теоретични представи се оказаха единствено подходящите за по-точното определяне на понятието „изтласкване“. За целта е нужно преди всичко да преминем от чисто описателната употреба на думата „несъзнавано“ към систематичния ѝ смисъл. Това означава да издигнем тезата, че съзнаването или несъзнаването на един психичен процес е само едно от неговите качества и то невинаги е еднозначно определено. Ако такъв процес е останал неосъзнат, това може би е само едно указание за съдбата, която е имал, а не самата съдба. За да онагледим тази съдба, ще приемем, че всеки душевен процес (тук трябва да допуснем едно изключение, за което ще стане дума по-късно) най-напред съществува в стадий или фаза на неосъзнатост и едва по-късно преминава във фазата на съзнаване, така както фотографската снимка отначало е негатив и едва по-късно чрез процеса на проявяване се превръща в истински образ. Но не от всеки негатив става позитив и по същия

начин не всеки несъзнаван душевен процес се превръща задължително в съзнаван. За удобство казваме, че отначало процесът принадлежи към психичната система на несъзнаваното, а по-късно при определени обстоятелства може да премине в системата на съзнаваното.

Най-грубото онагледяване на тези системи — пространственото — е най-удобното за нас. Системата на несъзнаваното ще оприличим на голямо преддверие, където душевните импулси се тълпят подобно на живи същества. В съседство с това преддверие се намира второ, потясно помещение, нещо като салон, където е разположено съзнанието. А на прага между двете помещения стои пазач, който оглежда отделните душевни импулси, преценява ги и не ги допуска в салона, ако не му се харесат. Веднага ще ви стане ясно, че няма голяма разлика дали пазачът ще прогони някой импулс още от прага или след като вече е влязъл в салона. Това зависи само от степента на неговата бдителност и навременното разпознаване на нежелателните импулси. Образното сравнение ни позволява да доразвием по-нататък нашата номенклатура. Импулсите от преддверието на несъзнаваното са скрити от погледа на съзнанието, тъй като то се намира в другото помещение; затова те отначало са несъзнавани. Ако вече са се опитвали да минат прага и са били върнати от пазача, те са недостъпни за съзнанието; наричаме ги *изтласкани*. Но и онези импулси, които пазачът е пуснал през прага, не стават непременно съзнавани; такива те могат да станат само ако им се удаде да привлекат върху себе си погледа на съзнанието. Затова имаме основание да наречем второто помещение система на *предсъзнаваното*. Така осъзнаването запазва чисто описателния си смисъл. За отделния душевен импулс изтласкването означава пазачът да не го допусне от системата на несъзнаваното в системата на предсъзнаваното. Този пазач е съпротивата, с която се сблъскваме, когато при аналитичната работа се опитваме да преодолеем изтласкването.

Ще кажете, че такива сравнения са колкото опростени, толкова и фантастични и нямат място в едно научно изложение. Съгласен съм, че са опростени; нещо повече, знаем, че не са и верни и ако не грешим много, то вече имаме готовност да ги заместим с нещо по-добро. Не знам дали и след това ще продължат да ви изглеждат така фантастични. Засега те са само помощни представи, както плуващото в електрическата верига човече на Ампер^[2], и няма защо да ги

презираме, тъй като могат да ни бъдат полезни за разбирането на наблюденията. Уверявам ви, че опростената картина на двете помещения с пазача на прага между тях и съзнанието като зрител в края на втората зала въпреки всичко е твърде близко до действителното положение на нещата. Бих искал също да се съгласите, че нашите термини *несъзнавано*, *предсъзнавано*, *съзнавано* формират много по-малки предубеждения и са по-добре защитими, отколкото други предлагани или употребявани, като *подсъзнавано*, *досъзнавано*, *вътрешносъзнавано* и подобни.

За мене ще бъде по-важно, ако изтъкнете, че такова душевно устройство, каквото приех тук за обяснение на невротичните симптоми, не може да не е общовалидно и следователно би трябвало да ни даде сведения и за нормалните функции. Тук, разбира се, имате право. Сега нямаме възможност да проследим нататък този извод, но интересът ни към психологията на симптомообразуването би трябвало извънредно много да се засили, след като има изгледи изучаването на патологичните състояния да ни разкрие нещо за така забулени в тайни нормален душевен живот.

Впрочем не забелязвате ли на какво се основават нашите виждания за двете системи, за техните връзки със съзнанието и помежду им? Пазачът между несъзнаваното и предсъзнаваното всъщност не е нищо друго, освен *цензурата*, която, както видяхме, оформя манифестирания сън. Остатъците от дневните впечатления, които разкрихме като подбудители на съня, бяха предсъзнаван материал, претърпял по време на спането въздействието на несъзнавани и изтласкани желания и формирал заедно с тях благодарение на тяхната енергия латентния сън. Във властта на несъзнаваната система този материал се подлага на преработка — съгъстяване и изместване, — която е непозната за нормалния душевен живот, тоест за предсъзнаваната система, или се допуска в нея само по изключение. Това различие в начините на функциониране стана за нас характерна черта на двете системи; отношението към съзнанието, което е придатък на предсъзнаваното, за нас беше само признак за принадлежност към едната от двете системи. Сънят вече не е патологичен феномен, той се явява при всички здрави хора в спящо състояние. Всяко допускане за структурата на душевния живот, което ни позволява да разберем едновременно формирането и на

симптомите, и на сънищата, има неоспоримо право да бъде взето предвид и при изучаването на нормалния душевен живот.

Толкова сега за изтласкването. То обаче е само предварително условие за симптомообразуването. Знаем, че симптомът замества нещо, което е било възпрепятствано от изтласкването. Но от изтласкването до разбирането на това заместване има дълъг път. От другата страна на проблема след констатирането на изтласкването се явяват въпросите: кои душевни импулси подлежат на изтласкване, какви сили го осъществяват, от какви подбуди? По тези въпроси засега знаем само едно. При изследването на съпротивата разбрахме, че тя изхожда от сили на Аза, от известни латентни характеристики. Пак те осъществяват изтласкването или най-малкото участват в него. Всичко останало ни е още неизвестно.

Тук ни идва на помощ второто наблюдение, за което вече споменах. Анализът ни позволява да кажем най-общо каква е целта на невротичните симптоми. Това също няма да е ново за вас. Вече ви го показах чрез двата случая на невроза. Но какво са наистина два случая? Имате право да изисквате да ви го демонстрирам двеста пъти, безброй пъти. Бедата е само в едно — че не съм в състояние да го направя. Ще трябва пак да го заместите със собствен опит или с вяра, която може да се опре на съгласието между всички психоаналитици.

Спомнете си, че при двата случая, чиито симптоми подложихме на задълбочено изследване, анализът ни въведе в най-интимното от сексуалния живот на тези болни. Освен това в първия случай разпознахме особено ясно целта или тенденцията на изследвания симптом; във втория тя бе може би малко прикрита от един момент, на който ще се спрем по-късно. Е, това, което видяхме при тези два примера, ще ни го покажат и всички други анализирани случаи. Всеки път анализът ще ни въвежда в сексуалните преживявания и желания на болния и всеки път ще констатираме, че симптомите служат на една и съща цел. Като такава цел ни се разкрива задоволяването на сексуалните желания; симптомите служат за сексуално задоволяване на болните, те са заместители на това задоволяване, от което болните са лишени в живота.

Спомнете си натрапливото действие на първата ни пациентка. На тази жена ѝ липсва силно обичаният съпруг, с когото не може да сподели живота поради неговите недостатъци и слабости. Тя трябва да

му остане вярна, не може да го замени с друг. Натрапливият симптом ѝ дава онова, за което копнее, възвишава мъжа ѝ, отрича, коригира слабостите му, на първо място неговата импотентност. По същество този симптом е осъществяване на желание, съвсем като сън, при това на еротично желание, което невинаги е валидно за съня. При втората ни пациентка можехте най-малкото да се уверите, че ритуалът ѝ цели да осуети половия живот на родителите ѝ, да не допусне от него да се роди ново дете. Навярно сте отгатнали също, че по същество той се стреми да постави пациентката на мястото на майка ѝ. Тоест пак имаме работа с отстраняването на смущения в сексуалното задоволяване и с реализацията на собствени сексуални желания. Скоро ще стане дума за споменатото усложнение.

Господа! За да не трябва по-късно да ограничавам валидността на тези твърдения, искам още тук да ви обърна внимание, че всичко казано за изтласкването, за възникването и значението на симптомите е установено при изучаването на три форми на невроза — страхова хистерия, конверсионна хистерия и натраплива невроза — и на първо време важи само за тези три форми. Тези три заболявания, които сме свикнали да обединяваме в една група, наречена „*преносни неврози*“, определят сферата на действие на психоаналитичната терапия. Останалите неврози са изучени от психоанализата далеч по-слабо; една група от тях бяха изоставени поради невъзможността да се повлияят терапевтично. Не забравяйте също, че психоанализата е още съвсем млада наука, че за овладяването ѝ са нужни много усилия и време и че до неотдавна тя се разработваше само от един човек. Но вече във всяко отношение сме се доближили до разбирането на останалите заболявания, които не са преносни неврози. Надявам се, че ще мога да ви демонстрирам как се обогатяват нашите предположения и резултати при нагаждането им към този вид материал и да ви покажа, че по-нататъшните изследвания не доведоха до противоречия, а до по-висше единство. И ако сега всичко казано важи за трите преносни неврози, то нека повиша още повече значението на симптомите с едно ново съобщение. Съпоставянето на поведението за заболяването налага извода, че тези хора се разболяват вследствие на някакво *лишение*, на това, че действителността не им позволява да удовлетворяват сексуалните си желания. Виждате как превъзходно се съгласуват двата

извода. Сега става още по-явно, че симптомите са ерзац на липсващото в живота.

Възможни са, разбира се, най-различни възражения срещу твърдението, че невротичните симптоми представляват ерзац на сексуално задоволяване. Две от тях ще разгледам още днес. Ако сами изследвате чрез психоанализа по-голям брой невротични, може би ще ми изтъкнете скептично, че в много случаи това съвсем не е така, а симптомите сякаш имат тъкмо обратната цел — да изключат или отрекат сексуалното задоволяване. Няма да оспорвам верността на вашето тълкуване. Психоаналитичните зависимости често са по-сложни, отколкото ни се иска. Ако бяха толкова елементарни, навярно нямаше да има нужда психоанализата да ги разкрива. Действително още в някои моменти от ритуала на втората ни пациентка проличава тази аскетична, враждебна на сексуалното задоволяване тенденция, например, когато отстранява часовниците, магическият смисъл на което е избягване на нощната полова възбуда, или мерките за предпазване на съдовете от падане и счупване, означаващи охраняване на девствеността ѝ. В други случаи на ритуал при лягане, които съм имал възможност да анализирам, този негативен характер е бил много по-силно изявен; понякога целият ритуал се състои от мерки срещу сексуални помисли и изкушения. Но в психоанализата ние толкова пъти вече се сблъскахме с положението, че противоположностите не означават противоречие. Можем да разширим нашата теза, като кажем, че целта на симптомите е или сексуалното задоволяване, или неговото предотвратяване, като при хистерията, общо взето, преобладава положителната тенденция за реализиране на желанието, а при натрапливата невроза — отрицателната, аскетичната. Това, че симптомите могат да служат както на сексуалното задоволяване, така и на неговата противоположност, тази двуликост или полярност много добре се обяснява с един момент от техния механизъм, за който още не сме имали възможност да споменем. Симптомите, както ще чуем по-нататък, са резултат от компромис, произлизат от интерференцията на две противоположни тенденции и са представители както на изтласканото, така и на изтласкващото, способствало за тяхното възникване. Това представителство може да бъде в полза на едната или на другата страна, само в редки случаи влиянието на една от тях е отстранено напълно. При хистерията двете тенденции обикновено се

съединяват в един и същи симптом. При натрапливата невроза те често са разделени; в тези случаи симптомът е двуфазов, състои се от две последователни действия, които се изключват взаимно.

Има едно второ възражение, с което няма да се справим така лесно. Ако разгледате по-голям брой тълкувания на симптоми, отначало може би ще ви се стори, че понятието „сексуално ерзац — удовлетворение“ е разширено при тях до крайност. Не ще пропуснете да изтъкнете, че тези симптоми не предлагат никакво реално задоволяване, че те много често се свеждат до съживяването на някакво усещане или изобразяването на фантазия от някакъв сексуален комплекс. И още, че това уж сексуално удовлетворение твърде често е детинско и недостойно, наподобява примерно мастурбацията или напомня на неприличните действия, които се забраняват и потискат още в детска възраст. А освен това ще се учудите, че представяме за сексуално удовлетворение неща, които по-скоро трябва да се определят като задоволяване на жестоки и грозни, дори противоестествени страсти. По тази точка, господа, няма да постигнем съгласие, преди да изследваме основно сексуалния живот на човека и да решим какво можем да наричаме „сексуално“.

[1] В древногръцката митология — морско божество, обладаващо способността да приема облика на различни същества. — Б.пр. ↑

[2] Андре Мари Ампер (1775–1836), един от основателите на теорията за електромагнетизма, използва в свой ранен експеримент човече от магнетично проводим метал, за да покаже връзката между електричеството и магнетизма. — Б.нем.изд. ↑

ЛЕКЦИЯ XX

СЕКСУАЛНИЯТ ЖИВОТ НА ЧОВЕКА

Дами и господа! На пръв поглед като че ли е съвсем ясно какво трябва да се разбира под понятието „сексуално“. Преди всичко сексуалното е неприлично, нещо, за което не бива да се говори. Разказвали са ми как учениците на един прочут психиатър се опитали веднъж да убедят професора си, че симптомите на хистерията много често изразяват сексуални неща. За целта го завели до леглото на една хистерично болна, чиито припадъци несъмнено представляли процеса на раждането. Но той поклатил глава: „Та раждането съвсем не е нещо сексуално“. Разбира се, раждането невинаги е неприлично.

Забелязвам, че ми се сърдите, задето се шегувам с толкова сериозни неща. Но това не беше съвсем шега. Напълно сериозно ви казвам, че не е лесно да се определи съдържанието на понятието „сексуално“. „Всичко, свързано с разликите между двата пола“, е може би най-точното определение, но вие ще го намерите безцветно и прекалено широко. Ако приемете половия акт за основното, може би ще кажете, че сексуалното са всички занимания с тялото, по-специално с половите органи на другия пол, които имат за цел получаването на наслада и в крайна сметка — съединяването на гениталиите и извършването на половия акт. Но в такъв случай наистина не сте много далеч от приравняването на сексуалното с неприличното и раждането наистина не спада към сексуалното. А ако приемете функцията на размножаването за ядро на сексуалността, рискувате да изключите ред неща, които нямат за цел тази функция и все пак са несъмнено сексуални, например мастурбацията или дори целуването. Но вече знаем, че опитите за дефиниране много често водят до затруднения; нека не мислим, че ще ги избегнем тъкмо в този случай. Можем да предположим, че при развитието на понятието „сексуално“ се е получило нещо, довело според удачния израз на Х. Зилберер до „грешка от припокриване“. Общо взето обаче, ние имаме някаква представа какво хората наричат „сексуално“.

Една представа, включваща противоположността на половете, насладата, функцията на размножаването и чертите на неприличното, премълчаваното, е напълно достатъчна за практическите нужди в живота. За науката обаче не е достатъчна. Защото щателни изследвания, извършени благодарение на пожертвувателно себенадмогване, ни запознават с групи от човешки индивиди, чийто „сексуален живот“ драстично се отклонява от обичайните представи. Част от тези „перверзни“ са зачеркнали, така да се каже, разликата между половете от програмата си. Само техният собствен пол може да събуди сексуалните им желания; другият, най-малкото половите му органи, изобщо не представлява сексуален обект за тях, а в крайни случаи дори буди отвращение. С това те естествено са се отказали и от всякакво участие в размножаването. Такива хора наричаме хомосексуални или инвертирани. Тези мъже и жени често (невинаги) са безупречно образовани, високо издигнати в интелектуално и нравствено отношение, обременени единствено от тази фатална абнормност. Чрез устата на своите научни защитници те се представят за особена разновидност на човечеството, за „трети пол“, равностоен на другите два. Може би ще имаме случай да преценим критично претенциите им. Разбира се, те не са „избрана категория хора“, както обичат да твърдят, сред тях има най-малкото толкова малоценни и негодни индивиди, колкото и сред нормалните в сексуално отношение.

Но тези перверзни поне вършат със своя сексуален обект приблизително същото, каквото и нормалните. След тях обаче идва цяла поредица от сексуално абнормни хора, чиято сексуална дейност все повече се отдалечава от онова, което изглежда желано за разумния човек. По своето многообразие и странност те могат да се сравнят само с гротескните образи, нарисувани от П. Брьогел като изкушение на Свети Антоний, или с изчезналите богове и вярващи, които Флобер е накарал да преминат в дълга процесия пред набожния покаяник. Гъмжилото им налага да поставим известен ред сред тях, ако не искаме да ни подлудят. Разделяме ги на такива, при които, както у хомосексуалистите, е изменен сексуалният обект, и на такива, при които е променена преди всичко сексуалната цел. Към първата група спадат онези, които са се отказали от съединяването на гениталиите и при сексуалния акт ги заменят с друга част или област от тялото на партньора; при това те пренебрегват както анатомичните

несъвършенства, така и възпиращото чувство на отвращение (ануса, устата като заместители на влагалището). Други пък държат на гениталиите, но не заради сексуалната, а заради други техни функции, в които те участват поради анатомичното си устройство или поради съседство. По тях виждаме, че отделителните функции, които при възпитанието на детето се изтихват на заден план като неприлични, са в състояние да обсебят изцяло сексуалния интерес. После идват други индивиди, които изцяло са изоставили гениталиите като обект и страстта им е насочена към друга част от тялото — женските гърди, крака, плитката. Следват онези, за които и частта от тялото не значи нищо, затова пък някоя част от облеклото, обувка, бельо, задоволява всичките им желания — фетишистите. Следващите в редицата са лицата, чиято страст е насочена към целия обект, но които имат спрямо него определени, странни и дори отвратителни изисквания, включително и това той да бъде безпомощен като труп и понякога с престъпно насилие го превръщат в такъв, за да могат да му се насладят. Но стига ужаси от тази група!

Другата група перверзни започва с онези, за които цел на сексуалното желание е нещо, което обикновено спада към въвеждащите и подготвящите половия акт действия. Това са хора, които се стремят да огледат или опипат другото лице, да го наблюдават при интимни действия, или такива, които откриват собствените си срамни части със смътното очакване, че ще бъдат наградени със същото ответно действие. Следват загадъчните садисти, чиято любовна страст не знае друга цел, освен да причинява болки и терзания на техния обект, като се започне от дребни унижения и се стигне до тежки телесни повреди, и сякаш за уравнивяване — техните антиподи, мазохистите, за които единствената наслада е да търпят унижения и мъки от любимия си обект както в символична, така и в реална форма. Има и други, у които се обединяват и преплитат няколко такива абнормни наклонности, а накрая научаваме, че всяка от тези групи съществува в две разновидности, че освен търсещите сексуално задоволяване в реалността има и такива, които се задоволяват с това само да си го представят, които изобщо не се нуждаят от действителен обект, а го заместват с помощта на фантазията си.

При това няма никакво съмнение, че описаните лудости, чудатости и гадости действително съставляват сексуалния живот на тези хора. Не само те самите го схващат така и усещат заместителната му роля, ние също трябва да признаем, че всичко това има в техния живот такова значение, каквото за нас — нормалното сексуално задоволяване, че те му принасят същите, често извънредно големи жертви. Възможно е да се проследи в цялост и в детайли къде тези абнормности имат допирни точки с нормалното и къде се отклоняват от него. Не може да не забележите също, че тук отново се натъкваме на неприличността, характерна за сексуалните занимания; в тези случаи обаче тя обикновено е засилена до степен на позорност.

Е, дами и господа, как ще се отнесем към тези необикновени начини на сексуално задоволяване? Възмущението, изразяването на личното ни отвращение и уверенията, че не споделяме тези страсти, очевидно не помагат с нищо. Не е там въпросът. В края на краищата това е една област от живота като всяка друга. Не можем да се измъкнем с твърдението, че това са рядкости и куриози, защото то лесно ще бъде оборено. Напротив, касае се за твърде чести, широко разпространени явления. Но ако ни кажат, че не бива да позволяваме те да разколебят схващанията ни за сексуалността, защото не са нищо друго, освен смущения и отклонения в сексуалния нагон, това заслужава сериозен отговор. Ако не разберем тези болезнени форми на сексуалност и не съумеем да намерим връзката им с нормалния сексуален живот, това ще означава, че не разбираме и нормалната сексуалност. Накратко, неотменна наша задача е да дадем изчерпателно теоретично обяснение на това, как е възможно да съществуват такива перверзни и каква е връзката им с така наречената нормална сексуалност.

За това ще ни помогнат едно схващане и две нови наблюдения. Схващането дължим на *Иван Блох*^[1]; то коригира твърдението, че всички тези перверзии са „признаци на дегенерация“, като доказва, че подобни отклонения от сексуалната цел, подобни разхлабвания на връзката със сексуалния обект са съществували открай време, през всички познати ни епохи, при най-примитивните и при най-цивилизованите народи, като понякога са успявали да си извоюват търпимост и всеобщо признание. Двете наблюдения са направени при психоаналитичното изследване на невротичите; те не могат да не

окажат решаващо влияние върху разбирането ни за сексуалните перверзии.

Казахме, че невротичните симптоми са заместители на сексуалното удовлетворение, а освен това ви споменах, че потвърждаването на тази теза при анализа на симптомите ще срещне някои трудности. Защото тя е правомерна само ако включим в понятието „сексуално задоволяване“ и задоволяването на така наречените перверзни сексуални потребности, тъй като такова тълкуване на симптомите ни се налага изненадващо често. Претенцията на хомосексуалистите или инвертираните за изключителност отпада веднага след като научим, че при всеки невротик без изключение се установяват хомосексуални импулси и че голям брой симптоми представляват израз на латентна инвертираност. При онези, които наричат себе си хомосексуалисти, тя само е съзнавана и манифестирана, а техният брой е нищожен в сравнение с броя на латентните хомосексуалисти. Принудени сме да разглеждаме избора на сексуален обект от собствения пол като почти закономерно отклонение в любовта и все повече се убеждаваме колко голямо е значението му. Разбира се, това не отменя различията между манифестираната хомосексуалност и нормалното поведение; практическата им важност си остава, ала теоретичната се понижава извънредно много. За едно заболяване, което не спада към преносните неврози — параноята, дори предполагахме, че закономерно произтича от опита да се потиснат свръхсилни хомосексуални пориви. Може би си спомняте, че едната от нашите пациентки в натрапчивото си действие играеше ролята на мъж, на своя собствен изоставен съпруг; подобно продуциране на симптоми в мъжка роля е нещо съвсем обичайно сред невротичните жени. И макар да не може да се причисли към самата хомосексуалност, то е тясно свързано с предпоставките ѝ.

Както навярно знаете, хистеричната невроза може да прояви симптомите си във всеки орган, поради което е в състояние да разстрои всяка функция. Анализът показва, че при това намират израз всички перверзни импулси, които са насочени към заместването на гениталиите с друг орган. Тези органи започват да функционират като заместители на гениталиите; тъкмо хистеричната симптоматика ни наведе на мнението, че освен функционалната, органите на тялото имат и сексуална (ерогенна) роля и че ако втората ги ангажира

прекалено много, от това се разстройва и първата. Безброй усещания и инервации, явяващи се като симптоми на хистерията при органи, които на пръв поглед нямат нищо общо със сексуалността, се разкриват по този начин като реализация на перверзни сексуални импулси, при които други органи са обсебили функцията на половите. В този случай виждаме също колко често носители на сексуалната възбуда стават органите на храненето и на отделителните процеси. Следователно тук имаме работа със същото, което установихме при перверзиите, но при тях то беше явно и недвусмислено, докато при хистерията достигахме до него по обиколния път през тълкуването на симптомите и приписваме перверзните сексуални импулси не на съзнанието на индивида, а на неговото несъзнавано.

От многото симптомни картини на натрапливата невроза най-важните се оказват предизвикани от напора на свръхсилни садистични, тоест перверзни по своята цел импулси; при това симптомите в съответствие със структурата на натрапливата невроза служат предимно на защитата срещу тези импулси или изразяват борбата между задоволяването и защитата. Но самото задоволяване не остава на заден план: то умее по обиколни пътища да си проправя път в поведението на болните и най-често се насочва срещу собствената им личност, кара ги да се самоизтезават. Други форми на невроза, тъй наречените неврози на мъдруването, отговарят на едно прекомерно сексуализиране на действия, които инак спадат към подготовката на нормалното сексуално задоволяване — гледането, докосването, изследването. Тук намира своето обяснение голямото значение на страха от докосване и на натрапливото миене. Неподозирано голям дял от натрапливите действия представляват замаскирани повторения и модификации на мастурбацията, която, както е известно, съпровожда като единствено еднообразно действие най-разнообразните форми на сексуално фантазиране.

Няма да е трудно да ви опиша още по-подробно връзките между перверзията и неврозата, но мисля, че и казаното дотук е достатъчно за нашата цел. Но след тези разкрития за значението на симптомите трябва да внимаваме да не надценим интензивността на перверзните склонности и честотата им сред хората. Вече казахме, че човек може да се разболее от невроза, когато е лишен от нормално сексуално задоволяване. Но при такова реално лишение потребността се насочва

по абнормни пътища на сексуална възбуда. По-късно ще разберете как става това. Във всеки случай сега виждате, че при такова „колатерално“ задръстване перверзните импулси по необходимост са по-силни, отколкото биха били, ако нямаше реална пречка пред нормалното сексуално задоволяване. Подобно влияние трябва да се признае и при манифестираните перверзии. В някои случаи те се провокират или активират от това, че нормалното задоволяване на сексуалния нагон среща прекалено големи трудности поради временни обстоятелства или трайни социални норми. Наистина в други случаи склонността към перверзии е съвършено независима от подобни благоприятстващи условия; за тези индивиди тя е, така да се каже, нормалният сексуален живот.

Може би в момента имате впечатлението, че по-скоро сме объркали, отколкото изяснили въпроса за отношението между нормалната и перверзната сексуалност. Помислете обаче следното: ако е вярно, че реалното затрудняване или осуетяване на нормалното сексуално удовлетворение предизвиква перверзни склонности у хора, които иначе не са проявявали такива, това значи, че у тях има нещо, което благоприятства перверзиите, или, с други думи — че перверзиите са съществували у тях в латентна форма. Така стигаме до втората новост, която ви обещах. Психоанализата е принудена да се занимава и със сексуалния живот на децата поради това, че спомените и хрумванията при анализирането на симптомите редовно ни отвеждат в годините на ранното детство. Онова, което разкрихме по този начин, впоследствие беше доказано точка по точка чрез непосредствени наблюдения над деца. Оказа се, че всички перверзни наклонности се коренят в детството, че децата притежават всички заложби за тях и ги практикуват в степен, съответстваща на детската незрелост. Накратко казано, перверзната сексуалност не е нищо друго, освен уголемената, разложена на отделни импулси инфантилна сексуалност.

Сега вече ще видите перверзните в друга светлина и няма да се съмнявате повече във връзката им с човешкия сексуален живот, но с цената на какви изненади, противоречащи на нравственото ви чувство! Отначало сигурно ще сте склонни да оспорите всичко — факта, че децата имат нещо, което може да се нарече сексуален живот, верността на наблюденията ни и възможността да се открие в детското поведение нещо сродно с онова, което в по-късна възраст осъждаме като

перверзия. Затова позволете ми най-напред да ви обясня мотивите на вашата съпротива, а после да ви изложи съвкупността на наблюденията ни. Да се твърди, че децата нямат сексуален живот — сексуална възбуда, потребности и нещо като задоволяване, — а изведнъж го получават между 12 и 14 години, това, дори да оставим настрана всички наблюдения, биологически е толкова невероятно, дори направо нелепо, колкото и да се твърди, че не се раждат с полови органи, а те им израстват чак през пубертета. Онова, което се събужда у тях по това време, е функцията на размножаването, която използва за своите цели вече готов телесен и душевен материал. Вие смесвате сексуалността и размножаването и така си затваряте пътя към разбирането на сексуалността, перверзиите и неврозите. Тази грешка обаче е тенденциозна. Забележителното е, че тя се корени във вашето собствено детство, през което сами сте били обект на педагогическо въздействие. Защото една от най-важните педагогически задачи на обществото е да възпира и ограничава сексуалния нагон, когато напират към размножаване, да го подчини на индивидуалната воля, която е идентична със социалната повеля. Освен това то е заинтересовано да отложи окончателното му развитие, докато детето достигне определена степен на интелектуална зрелост, защото пълното му разгръщане практически слага край на податливостта към възпитание. В противен случай този нагон би разрушил всички бентове и би помел съградената с толкова труд цивилизация. А задачата за обуздаването му не е никак лесна, разрешаването ѝ ту се удава слабо, ту прекалено добре. Мотивът, от който се ръководи при това обществото, в крайна сметка е икономически; тъй като няма достатъчно средства да издържа своите членове, без те да работят, то трябва да ограничава броя им и да пренасочва енергията им от сексуалните занимания към труда. С други думи — вечната, прастара и продължаваща до ден-днешен нужда.

Опитът трябва да е показал на възпитателите, че задачата да се направляват сексуалните желания на младото поколение може да се реши само ако се започне много отрано, ако не се изчаква бурята на пубертета, а се въздейства още върху сексуалния живот на детето, който я подготвя. За тази цел почти всички инфантилни сексуални действия се забраняват на детето или се правят неприятни за него; идеалът е животът му да бъде асексуален и в резултат наистина са започнали с времето да го смятат за такъв, като и науката е възприела

това убеждение. За да не влизат в противоречие със своите вярвания и цели, хората се правят, че не виждат сексуалните занимания на децата, нещо, което никак не е лесно, а пък науката се задоволява да им дава друго тълкуване. Детето се смята за чисто, за невинно, а който го описва другояче, бива обявяван за безбожен осквернител на нежни и свети човешки чувства.

Единствено децата не признават тези конвенции; със съвършена наивност те заявяват животинските си права и постоянно доказват, че тепърва им предстои да извървят пътя към чистотата. Но колкото и да е странно, това не кара отрицателите на детската сексуалност да отслабят възпитателните си усилия; напротив, те най-строго преследват тъкмо проявите на отричаното от тях явление, определяйки ги като „лоши детски привички“. От голям теоретичен интерес е фактът, че онзи период от живота, който най-ярко противоречи на предразсъдъка за асексуалното детство, периодът до 5-6-годишна възраст, впоследствие при повечето хора се забулва в амнезия и едва психоанализата е в състояние изцяло да разкъса булото ѝ, макар че то и преди това е било пропускливо за отделни сънища.

Сега искам да ви покажа кое в сексуалния живот на детето е най-очевидното. Позволете ми за целта да въведа понятието *либидо*. С него ще означаваме силата, с която се проявява сексуалният нагон, подобно на глада при нагона за хранене. Другите понятия, като сексуална възбуда и задоволяване, не се нуждаят от обяснение. Че при сексуалността на кърмачето тълкуването е най-трудно, това разбирате сами и може би ще го използвате като възражение. До това тълкуване достигахме чрез аналитичните изследвания, като проследяваме в обратна посока развитието на симптома. При кърмачето първите сексуални позиви се проявяват във връзка с други жизненоважни функции. Както е известно, главният му интерес е насочен към храненето; когато се засити и заспи на майчината гърд, лицето му изразява онова блаженство, което по-късно ще се повтаря при преживяването на сексуалния оргазъм. Това не е достатъчно като обосновка на извода ни. Наблюдаваме обаче, че кърмачето се стреми да повтори действието на храненето, без да иска нова храна, тоест без да го подтиква гладът. То само смуче и фактът, че при това пак заспива с блажено изражение, показва, че *смученето* само по себе си му е донесло задоволяване. Знаем, че то скоро се приучва да не заспива, без

да е смукало. Мисълта, че това действие е от сексуално естество, най-напред е изказана от един стар детски лекар в Будапеща, д-р *Линднер*. Хората, които се грижат за детето, изглежда, възприемат смученето по същия начин, без да защитават някаква теория. Те не се съмняват, че то служи само за удоволствие, отнасят го към лошите детски привички и принуждават детето да се откаже от него, като му причиняват неприятни усещания, ако то не е склонно да се откаже от само себе си. И така узнаваме, че кърмачето извършва действия, които нямат друг смисъл, освен получаването на удоволствие. Според нас то най-напред преживява удоволствието при хранене, но скоро се научава да го отделя от това условие. Удоволствието може да е свързано само с дразненето на устата и устните, затова наричаме тези части на тялото *ерогенни зони*, а постигнатата чрез смукането наслада определяме като *сексуална*. Но несъмнено предстои още да спорим за основанията на това определение.

Ако кърмачето можеше да говори, то сигурно би обявило сученето от майчината гърд за най-важното нещо в живота. За себе си то е право, защото чрез него задоволява наведнъж две важни жизнени потребности. От психоанализата научаваме не без удивление колко много от психичното значение на този акт се запазва за целия живот. Сученето от майчината гърд става изходна точка на целия сексуален живот, недостижим образец за всяко по-късно сексуално задоволяване, към който въображението често се връща през периоди на неблагополучие. Чрез сученето майчината гърд става първият обект на сексуалния нагон; трудно ми е да ви опиша колко голямо е значението на този първи обект за всяко по-късно намиране на сексуален обект, колко дълбоко въздейства той в своите преображения и замествания и върху най-отдалечените сфери на душевния ни живот. Но на първо време кърмачето се отказва от него и го замества с част от собственото си тяло. То смуче палеца или езика си. Така то постига независимост на своето удоволствие от съгласието на околния свят и освен това го усилва чрез дразненето на втора област от тялото. Различните ерогенни зони не предлагат еднакво по сила удоволствие; затова по думите на *Линднер* важно събитие за кърмачето е, когато при изследването на своето тяло то се натъкне на особено възбудимите места по гениталиите си и така намери пътя от смученето към онанирането.

Откривайки значението на сученето, ние вече се запознахме с две особено важни черти на инфантилната сексуалност. Тя се появява във връзка със задоволяването на основните органични потребности и е *автоеротична*, тоест търси и намира обектите си по собственото тяло. Онова, което най-ясно се разкрива при храненето, отчасти се повтаря при отделителните процеси. Стигаме до заключението, че кърмачето изпитва удоволствие при изпразването на пикочния мехур и червата си и че скоро започва да се стреми да извършва тези действия по такъв начин, че дразненето на ерогенните зони на лигавиците да му доставя възможно най-голяма наслада. Тук, както отбелязва наблюдателната Лу Андреас^[2], то за първи път се сблъсква с външния свят като с препятстваща, враждебна на стремежа му към удоволствие сила и започва да се догажда за бъдещите външни и вътрешни борби. Оказва се, че не бива да отделя изпражненията си кога да е, а когато решат други хора. За да го подтикнат да се откаже от този източник на удоволствие, му представят всичко отнасящо се до тези функции като нещо неприлично, което трябва да се скрива. Тук за първи път му се налага да замени насладата със социално достойнство. Неговото собствено отношение към изпражненията отначало е съвсем различно. Те не го отвращават, то ги смята за част от своето тяло, не се разделя лесно с тях и ги използва като „подарък“ за хора, които особено обича. Дори след като възпитанието е постигнало целта си да го отчужди от тези склонности, то продължава да цени изпражненията като „подарък“ и „пари“. А с особена гордост гледа на постиженията си при уринирането.

Знам, че отдавна искате да ме прекъснете, за да ми извикате: „Престанете с тези чудовищни неща! Ходенето по голяма нужда било извор на сексуална наслада, използван още от кърмачето! Изпражненията — ценност, анусът — нещо като полов орган! Това не го вярваме и сега разбираме защо детските лекари и педагозите не искат да чуят за психоанализата и нейните резултати“. Не, господа! Вие просто забравихте, че целта ми беше да разгледам пред вас фактите на инфантилния сексуален живот във връзка с фактите на сексуалните перверзии. Защо да не узнаете, че при много възрастни, както хомосексуални, така и хетеросексуални, анусът действително поема ролята на влагалището при сексуалните контакти? И че има много индивиди, които запазват за цял живот чувството на наслада при

ходенето по голяма нужда и го описват като доста силно. А що се отнася до интереса към акта на дефекацията и удоволствието от наблюдаването ѝ при друг човек, потвърждение за това можете да чуете от самите деца, когато станат на няколко години и вече могат да го споделят. Разбира се, ако тези деца не са били подложени преди това на систематично сплашване, защото в противен случай, сами разбирате, няма да ви кажат нищо. А за другите неща, които не искате да повярвате, ще ви отпратя към резултатите на анализа и към преките наблюдения върху деца и ще ви кажа, че се изисква голямо умение, за да не ги вижда човек или да ги вижда по друг начин. Нямам нищо против, ако при това сходството между детската сексуалност и сексуалните перверзии ви се стори очебийно. Всъщност това е съвсем естествено; ако детето изобщо има сексуален живот, той по необходимост трябва да е от перверзно естество, защото в тази възраст още липсва, с изключение на отделни зачатъци онова, което прави от сексуалността функция на размножаването. А, от друга страна, общото за всички перверзии е, че изоставят размножаването като цел. Защото ние наричаме едно сексуално занимание перверзно именно когато то се е отказало от размножаването и преследва удоволствието като самостоятелна цел. И така разбирате, че преломът и обратът в развитието на сексуалния живот е подчиняването му на размножителната функция. Всичко, което става преди този поврат, както и всичко, което му се е изплъзнало, което служи само на удоволствието, се нарича с не особено почтеното име „перверзно“ и е обект на презрение.

Затова позволете ми да продължа с краткото описание на инфантилната сексуалност. Бих могъл да допълня онова, което ви казах за две органни системи, като разгледам и останалите. Сексуалният живот на детето се изчерпва с функционирането на редица частични нагони, които се стремят към наслада независимо един от друг, отчасти чрез собственото тяло, отчасти чрез външен обект. Скоро гениталиите се открояват сред тези органи; има хора, при които получаването на наслада от собствените гениталии без помощта на чужди гениталии или обекти продължава без прекъсване от мастурбацията на кърмачето до принудителната мастурбация през пубертета, а се запазва и след това за неопределено време. Но с темата за мастурбацията няма да приключим скоро; тя изисква многостранно разглеждане.

Колкото и да ми се иска да съкратя темата, налага се да кажа още няколко думи за *изучаването на сексуалността* от децата. То е твърде характерно за детския сексуален живот и от твърде голямо значение за симптоматиката на неврозите. Инфантилното изучаване на сексуалността започва много рано, понякога преди третата година. То не тръгва от разликата между половете, която за детето не означава нищо, защото то — поне момчето — смята, че и двата пола притежават мъжкия орган. А когато по-късно открие у своя сестричка или другарка в игрите вагината, то най-напред се опитва да не вярва на очите си, защото не може да си представи себеподобно човешко същество без тази така ценна за него част от тялото. Сетне се изплашва от откритата му се възможност и евентуалните предишни заплахи заради интензивните му занимания с малкия член сега започват да му въздействат. То попада във властта на кастрационния комплекс и неговите особености имат голямо значение за формирането на характера му, ако остане здраво, на неврозата му, ако се разболе, и на съпротивата, която оказва при аналитичната терапия. За малкото момиче знаем, че то се смята силно онеправдано поради липсата на голям видим пенис, завижда на момчето заради него и главно по този мотив развива желанието да бъде мъж, което желание се възобновява по-късно в неврозата, възникнала поради неуспех в осъществяването на женската роля. Впрочем в детска възраст клиторът на момичето напълно замества ролята на пениса, той притежава особена възбудимост и става средство за автоеротично задоволяване. За превръщането на малкото момиченце в жена е особено важно клиторът своевременно и изцяло да отстъпи тази чувствителност на влагалищния вход. При така наречената сексуална анестезия у жените клиторът упорито задържа чувствителността за себе си.

Сексуалният интерес на детето най-напред се насочва към проблема откъде се вземат децата — същия, който стои зад въпросите на тиванския сфинкс — и обикновено се събужда от егоистичните опасения при появата на ново дете. Готовият отговор на педагогиката, че щъркелът донася децата, се посреща с недоверие много по-често, отколкото си мислим, дори от малки деца. Подозрението, че възрастните го лъжат, допринася много за появата на чувство за самотност у детето и за развитието на неговата самостоятелност. Но детето не може да разреши проблема само. Недоразвитата му

сексуална конституция поставя граници пред познавателната му способност. Отначало то мисли, че децата идват, когато човек поглъща нещо, особено с храната си, и не подозира, че само жените са способни да имат деца. По-късно научава за това ограничение и се отказва от обяснението с храната, като то се запазва само за приказките. По-голямото дете скоро започва да се досеща, че бащата има някаква роля за появата на децата, но не може да отгатне каква. Ако случайно стане свидетел на полов акт, то го приема като опит за поваляне, за преборване — погрешното садистично възприемане на коитуса. Но на първо време то не свързва този акт със създаването на децата. Когато открие в леглото и по бельото на майка си следи от кръв, то ги взема за доказателство, че бащата е наранил майката. В още по-късните детски години то, изглежда, започва да се досеща, че мъжкият член има съществена роля за създаването на децата, но не може да допусне, че този орган е способен на нещо друго, освен изхвърлянето на урината.

Отначало всички деца мислят, че детето се ражда през ануса, тоест — като изпражнение. Едва след обезценяването на интереса към всичко анално тази теория бива изоставена и заменена с предположението, че се отваря пътят или мястото между гърдите. По този начин изследващият живота дете се доближава до познанието за фактите на секса или се разминава с тях, заблудено от невежеството си, докато получи, най-често в годините преди пубертета, едно обикновено непълно и принизяващо ги обяснение, което нерядко го травмирира.

Сигурно сте чували, господа, че психоанализата неоправдано разширявала значението на понятието „сексуално“, за да защити тезите си за сексуалните корени на неврозите и сексуалното значение на симптомите. Сега вече сами можете да прецените дали наистина е неоправдано. Ние разширихме понятието само дотолкова, че да включи сексуалния живот на перверзиите и на децата. Кое то ще рече — възвърнахме му истинския обхват. Онова, което вън от психоанализата се нарича сексуалност, се отнася само за един ограничен сексуален живот, подчинен на размножаването и определян като „нормален“.

[1] Bloch, I. Beiträge zur Aetiologie der Psychopathia sexualis. Dresden, 1902–1903. — Б.нем.изд. ↑

[2] Andreas-Salomé, L. „Anal“ und „sexual“. Imago, Bd. 4, 1916. — Б.нем.изд. ↑

ЛЕКЦИЯ ХХІ

РАЗВИТИЕ НА ЛИБИДОТО И СЕКСУАЛНИ ОРГАНИЗАЦИИ

Дами и господа! Имам впечатлението, че не успях да ви изложа достатъчно убедително значението на перверзиите за нашето разбиране на сексуалността. Затова бих искал, доколкото ми е възможно, да уточня и допълня някои неща.

Не са единствено перверзиите, които ни накараха да изменим понятието „сексуалност“ по начина, предизвикал толкова бурна съпротива. Изучаването на инфантилната сексуалност допринесе още повече за това, а решаваща бе съгласуваността между двете. Но ако в късните години на детството проявите на инфантилната сексуалност са недвусмислени, то колкото повече отиваме към неговото начало, толкова по-смътни и неопределени стават те. И ако някой не взема предвид историята на развитието и аналитичния контекст, той ще отрече сексуалния им характер и ще им припише някакъв друг, недиференциран. Не забравяйте, че засега не разполагаме с общоприят критерий за сексуалната природа на едно явление, освен връзката му с функцията на размножаването, но този критерий е прекалено тесногърд. Биологичните критерии, като установените от *В. Флис* периоди от 23 и 28 дена, са още съвсем спорни; предполагаемите химични свойства на сексуалните процеси тепърва трябва да бъдат установени. Докато сексуалните перверзии у възрастните са нещо видимо и несъмнено. Както показва самото им общоприето наименование, те безспорно спадат към сексуалността. Все едно дали ще ги наричаме признаци на дегенерация или другояче, никой още не е имал куража да ги отнесе към друга област вместо към феномените на сексуалния живот. Само те вече ни дават право да твърдим, че сексуалността не съвпада с размножаването, тъй като при всички тях е очевидно изоставянето на целта за продължение на рода.

Тук виждам един небезинтересен паралел. Докато за повечето хора „съзнателно“ и „психично“ е едно и също, ние бяхме принудени да разширим понятието „психично“ и да признаем съществуването на

несъзнавана психика. Съвсем същото е, когато другите смятат „сексуално“ за равнозначно на „свързано с размножаването“ или ако искате по-кратко — на „генитално“, докато ние не можем да не приемем съществуването на „сексуално“, което не е „генитално“, което няма нищо общо с размножаването. Това е само формално сходство, нелишено обаче от по-дълбоко основание.

Но ако съществуването на сексуалните перверзии е толкова убедителен аргумент по този въпрос, защо той не е упражнил отдавна своето влияние и не е елиминирал въпроса? Наистина не знам. Причината според мен е, че тези сексуални перверзии са обект на особено презрение, което се прехвърля върху теорията за тях и пречи тя да бъде преценена научно. Сякаш никой не може да забрави, че те не само са нещо противно, но и нещо чудовищно, опасно, сякаш ги смятат за изкусителни и всъщност трябва да се преборват с тайна завист към хората, които им се наслаждават, подобно наказващия ландграф в прочутата пародия на „Танхойзер“:

*„Във царството Венераино забрави чест и срам!
— Я виж, защо туй нивга се не случва нам?“^[1]*

А всъщност перверзните са нещастни хора, които заплащат извънредно висока цена за трудно постигнатата си наслада.

Онова, което прави перверзните занимания несъмнено сексуални въпреки цялата странност на обекта и целта, е обстоятелството, че актът на перверзното задоволяване в повечето случаи завършва с пълен оргазъм и отделяне на генитални продукти. Естествено така е само при възрастните; при детето оргазмът и гениталната екскреция не са възможни, а само се загатват, което не се признава категорично за сексуално.

Към въпроса за сексуалните перверзии трябва да допълня още нещо. Колкото и да ги обявяват за позор, колкото и рязко да ги противопоставят на нормалния секс, при наблюдението лесно се установява, че в сексуалния живот на нормалните хора почти винаги се среща една или друга тяхна черта. Самата целувка може да се нарече перверзен акт, защото представлява съединяване на двете ерогенни области на устата вместо на гениталиите. Но нея никой не отхвърля

като перверзна, напротив, тя се допуска на сцената като смекчено загатване на половия акт. Тъкмо целувката обаче лесно може да се превърне в истинска перверзия, ако е така интензивна, че непосредствено води до изпразване на гениталиите и до оргазъм, нещо, което съвсем не е толкова рядко. Освен това научаваме, че опипването и оглеждането на обекта за някои хора е задължително условие за сексуалната наслада, че други щипят и хапят в кулминацията на възбудата, че най-силната възбуда невинаги идва от гениталиите, а често от друга част на тялото, и колкото щете подобни факти. Не си струва да изключваме от редовете на нормалните лица с подобни прояви и да ги причисляваме към перверзните; по-скоро от това става все по-ясно, че същественото при перверзните не е несъблюдаването на сексуалната цел, не е заместването на гениталиите, дори невинаги промяната на обекта, а единствено това, че тези отклонения обсебват целия сексуален живот и изместват служещия на размножението полов акт. А когато перверзните действия се съчетаят с нормалния акт, като го подготвят или усилват, те всъщност престават да бъдат перверзни. Разбира се, подобни факти правят много по-малка пропастта между нормалната и перверзната сексуалност. Непосредствено се налага изводът, че нормалната сексуалност произхожда от нещо, съществувало преди нея, като се отказва от отделни непотребни черти на този материал, а други обединява, за да ги подчини на нова цел — размножаването.

Преди да използваме наученото относно перверзиите за по-задълбочено изследване на инфантилната сексуалност от вече прояснени позиции, трябва да спра вниманието ви върху една много важна разлика между двете неща. Перверзната сексуалност по правило е свършено центрирана, всичко при нея е устремено към една — обикновено единствена — цел, един частичен нагон доминира, той или е единствен, или е подчинил останалите на себе си. В такъв смисъл между перверзната и нормалната сексуалност няма друга разлика, освен че са различни доминиращите частични нагони и с това — сексуалните цели. Може да се каже, че и тук, и там имаме добре организирана тирания, само че тук властта е обсебена от един, там — от друг клан. А при инфантилната сексуалност в общи линии липсва такова центриране и организиране, отделните ѝ частични нагони са равноправни, всеки самостоятелно търси удоволствието си. Естествено

наличието и отсъствието на центриране добре се съгласува с факта, че и перверзната, и нормалната сексуалност са произлезли от инфантилната. Впрочем има случаи на перверзна сексуалност, които много повече наподобяват инфантилните, тъй като множество частични нагони независимо един от друг са се наложили със своите цели или по-точно — продължили са да съществуват. В такива случаи е по-правилно да се говори за инфантилизъм на сексуалния живот вместо за перверзия.

Така подготвени, можем да преминем към обсъждането на едно предложение, което сигурно няма да ни бъде спестено. Ще ни кажат: Защо упорствате да наричате сексуалност онези и според вас самите неопределени прояви на детството, от които по-късно произлиза сексуалното? Защо не се задоволите с физиологичното описание и не кажете просто, че у кърмачето се наблюдават действия като смучене и задържане на изпражненията, които показват, че то се стреми към *физическа наслада*? Така бихте избягнали обиждащото всяко човешко чувство твърдение, че и най-малкото дете има сексуален живот. Да, господа, не мога да възразя нищо срещу физическата наслада; известно ми е, че върховната наслада от сексуалното общуване е само вид физическа наслада, свързана с функцията на гениталиите. Но можете ли да ми кажете в кой момент тази първоначално индиферентна физическа наслада придобива сексуалния характер, какъвто несъмнено има в по-късните фази на развитието? Нима знаем за „физическата наслада“ повече, отколкото за сексуалността? Ще отговорите, че сексуалният характер се прибавя, когато половите органи започнат да играят ролята си; сексуалното съвпада с гениталното. Ще отхвърлите дори възражението за перверзиите, като ми изтъкнете, че при повечето от тях целта все пак е генитален оргазъм, макар постигнат по друг начин, а не чрез съединяване на гениталиите. Наистина вие ще заемете по-добра позиция, ако зачеркнете от характеристиката на сексуалното връзката с размножаването, която е незащитима поради наличието на перверзиите, и изтъкнете на преден план дейността на гениталиите. Но тогава мненията ни вече не се различават много; само гениталните органи са противопоставени на другите органи. Но какво ще правите с многобройните наблюдения, показващи, че гениталиите могат да се заместват от други органи при постигането на насладата, както е при

нормалната целувка, както е при различните извратености, при хистеричната симптоматика? При тази невроза е нещо съвсем обичайно дразнения, усещания и инервации, дори процесите на ерекция, които са присъщи на гениталиите, да се преместват върху други части на тялото (например нагоре към главата или лицето). И така, след като ви доказах, че нямате аргументи за вашата характеристика на сексуалното, ще трябва да последвате примера ми и да пренесете понятието „сексуално“ и върху целящите физическа наслада занимания през ранното детство.

А сега ви моля да вземете предвид още две съображения в защита на моята позиция. Както знаете, съмнителните и неопределени действия за получаване на наслада през най-ранното детство ние наричаме сексуални, защото достигахме до тях чрез анализа, като тръгваме от симптомите и минаваме през несъмнено сексуален материал. Съгласен съм, това не означава непременно, че тези действия са сексуални. Но вземете един аналогичен случай. Представете си, че нямаме начин да наблюдаваме развитието на две двуседелни растения, ябълковото дърво и фасула, от семена, но и в двата случая имаме възможност да го проследим в обратна посока, от напълно развитото растение до първия зародиш с две листенца. Тези листенца и в двата случая изглеждат съвсем еднакво. Трябва ли да направим извода, че те действително са еднакви и че специфичната разлика между ябълката и фасула се явява едва по-късно в развитието? Не е ли биологически по-коректно да приемем, че тази разлика съществува още при зародишите, макар да не се забелязва? По същия начин постъпваме, когато наричаме насладата на кърмачето от неговите действия сексуална. Дали всяка една физическа наслада може да се нарече сексуална, или наред със сексуалната има и друга, за която не подхожда това име, този въпрос сега не мога да обсъждам. Знам прекалено малко за физическата наслада и нейните условия, а тъй като анализът върви в обратна посока, нямам право да се учудвам, че в крайна сметка стигам до неизяснени засега неща.

И още нещо! Дори да ме убедите, че е по-добре да не определяме действията на кърмачето като сексуални, от това много малко ще спечели вашата теза за сексуалната чистота на детето. Защото още от третата година нататък сексуалният живот на детето вече не подлежи на никакво съмнение; по това време гениталиите се събуждат и може

би закономерно настъпва период на инфантилна мастурбация, тоест — генитално задоволяване. Душевните и социалните прояви на сексуалния живот вече са налице; изборът на обект, нежната привързаност към отделни хора, дори изборът между двата пола, ревността са установени при безпристрастни наблюдения независимо и преди психоанализата и всеки, който иска да ги види, ще потвърди съществуването им. Ще възразите, че не сте се съмнявали в ранното събуждане на нежността, а само в това, че тя има „сексуален“ характер. Вярно, децата между три и осем години вече се научават да скриват този ѝ характер, но ако сте наблюдателни, ще успеете все пак да съберете достатъчно доказателства за „чувствените“ цели на тази нежност, а онова, което ви убегне, с лекота ще бъде извадено на бял свят от аналитичните проучвания. През този период сексуалните цели са най-тясно свързани с едновременно протичащото изучаване на сексуалността, за което говорихме. Перверзният характер на някои от тях се определя, разбира се, от конституционалната незрелост на детето, още неоткрило като цел съвкуплението.

Приблизително между шестата и осмата година се забелязва застой и регрес в сексуалното развитие, който в благоприятните от гледна точка на обществото случаи може да се нарече латентен период. Латентният период понякога отпада, не е задължително също през него напълно да прекъснат сексуалните занимания и сексуалният интерес. По това време по-голямата част от предишните преживявания и душевни импулси стават жертва на инфантилната амнезия, на споменатата вече забрава, която забулва и отчуждава от нас първите години на живота ни. Всяка психоанализа се изправя пред задачата да възвърне спомена за този забравен период от живота; трудно е да се отхвърли предположението, че характерните за него зачатъци на сексуален живот са мотивът за забраната, тоест че тя е резултат от изтласкването.

След третата година сексуалният живот на детето в много отношения е сходен с този на възрастните; различава се от него, както вече знаем, по липсата на здрава организация с доминиране на гениталиите, по неизбежните черти на перверзност и, разбира се, по далеч по-слабата интензивност на желанието. Но най-интересните фази на сексуалното развитие или — както казваме — на развитието на либидото предшестват този момент. Това развитие протича така бързо,

че прякото наблюдение навярно никога не би успяло да съзре краткотрайните му картини. Едва чрез психоаналитичното изследване на неврозите стана възможно да се отгатнат по-далечните фази от развитието на либидото. Естествено те са само теоретични построения, но ако се занимавате практически с психоанализа, ще видите, че са необходими и полезни. Как става така, че патологията ни разкрива неща, които не можем да забележим върху нормалния обект, това скоро ще разберете.

И така сега можем да кажем какво представлява сексуалният живот на детето, преди да се установи доминантността на гениталиите, която се подготвя през първата инфантилна фаза преди латентния период и получава трайната си организация през пубертета. През тази предварителна фаза е налице една по-слаба организация, която ще наречем *прегенитална*. Измежду частичните нагони на преден план тук не са гениталните, а *садистичните* и *аналните*. Полярността „мъжко — женско“ още не играе роля. Тя е заменена от полярността „активно — пасивно“; можем да я наречем предшественик на сексуалната полярност, с която тя по-късно се слива. Действията, които през тази фаза ни изглеждат като мъжки от гледна точка на гениталната фаза, са израз на един нагон към завладяване, достигащ лесно до жестокост. Сексуалните желания с пасивна цел са свързани с много важната през този период ерогенна зона на ануса. Силно се проявяват нагоните към гледане и опознаване; всъщност половият орган участва в сексуалния живот само като орган за изхвърляне на урината. Частичните нагони в тази фаза не са лишени от обекти, но те невинаги се съединяват в един обект. Садистично — аналната организация е най-близкото стъпало към фазата на гениталния примат. По-задълбоченото ѝ изследване показва колко много от нея се запазва в по-късната окончателна организация и по какви начини частичните ѝ нагони се вграждат в тази организация^[2].

Отвъд садистично-аналната фаза ми се разкрива едно по-ранно, още по-примитивно равнище на организация, при което главната роля играе ерогенната зона на устата. Ще се досетите, че към нея спада смукането като сексуално занимание, и ще се удивите от прозрението на древните египтяни, в чието изкуство детето, също и божественият Хор^[3], се изобразява с пръст в устата. Съвсем наскоро Абрахам

публикува съобщения за следите, които тази примитивна орална фаза оставя в по-късния сексуален живот.

Господа! Предполагам, че последното изложение, посветено на сексуалната организация, повече ви е обременило, отколкото да ви изясни нещата. Може би пак навлязох в излишни подробности. Но имайте търпение; по-нататък ще можете по-добре да използвате чутото сега. На първо време запомнете, че сексуалният живот — или както ние казваме: функцията на либидото — не се появява като нещо готово, не се и развива като едно и също нещо, а преминава през поредица от много различни фази, тоест това е едно многоетапно развитие, както развитието от гъсеницата до пеперудата. Повратен момент в него е подчиняването на всички частични сексуални нагони на примата на гениталиите, с което сексуалността бива подчинена на размножителната функция. А преди това имаме един, така да се каже, разпилян сексуален живот, самостоятелно функциониране на отделните, устремени към физическа наслада частични нагони. Тази анархия се смекчава от някои наченки на „прегенитална“ организация, на първо място садистично-аналната фаза, а преди нея оралната, може би най-примитивната. Тук се прибавят различни, още недобре изучени процеси, чрез които се осъществява преминаването от едно равнище на организация в следващото, по-висшето. Какво значение за разбирането на неврозите има обстоятелството, че либидото изминава толкова дълъг и многоетапен път на развитие, това ще узнаем по-късно.

Днес ще проследим и още една страна от това развитие, а именно — връзката на частичните нагони с обекта. По-точно, ще направим бегъл обзор на развитието, за да се спрем по-подробно на един от неговите късни резултати. И така някои компоненти на сексуалния нагон от самото начало си имат обект и се придържат твърдо към него, например нагонът към покоряване (садизмът), нагонът към гледане и опознаване. Други, които имат по-ясна връзка с определени ерогенни зони на тялото, притежават обект само в началото, докато още се придържат към несексуални функции, и се отказват от него, щом се откъснат от тези функции. Така например за оралния компонент на сексуалния нагон първи обект е майчината гърд, която задоволява потребността на кърмачето от храна. Задоволяваният заедно с това еротичен компонент получава самостоятелност в акта на

смученето, отказва се от чуждия обект и го замества с част от собственото си тяло. Оралният нагон става *автоеротичен*, каквито са поначало аналният и другите ерогенни нагони. По-нататъшното развитие има, най-кратко казано, две цели: първо, да се освободи от автоеротизма, отново да замени собственото тяло с външен обект и, второ, да унифицира различните обекти на отделните нагони, да ги замени с един-единствен обект. Разбира се, това може да стане само ако обектът е също цялостен, подобно на собственото тяло. Също така този процес не може да се осъществи, ако не бъдат изоставени като непотребни редица автоеротични импулси.

Процесите, свързани с намирането на обекта, са твърде заплетени и още не са описани достатъчно ясно. Нека изтъкнем за целите на нашето изложение, че когато процесът достигне известен завършек в годините преди латентния период, намереният обект се оказва почти идентичен с първоначалния, придобит по анаклитичен^[4] път обект на оралната наслада. Това е не майчината гръд, а майката. Според нас майката е първият *любовен* обект. Защото ние говорим за любов, когато изтъкваме на преден план духовната страна на сексуалните желания и се абстрахираме от лежащите в основата ѝ телесни, „чувствени“ нагони или ги забравим за момент. По времето, когато майката става любовен обект, у детето вече е започнала психичната работа по изтласкването, която прави неизвестни за него част от сексуалните му цели. С този именно избор на майката за любовен обект е свързано всичко онова, което под името „едипов комплекс“ има такова важно значение за психоаналитичното изясняване на неврозите и навярно в немалка степен е причина за съпротивата срещу психоанализата.

Чуйте едно дребно произшествие, случило се през тази война. Един от непоколебимите привърженици на психоанализата служи като лекар на немския фронт, някъде из Полша, и привлича вниманието на колегите си с това, че от време на време неочаквано му се удава да повлияе състоянието на някой болен. На въпросите той признава, че работи със средствата на психоанализата, и е принуден да обещае, че ще сподели с колегите си своите знания. И така лекарите от частта, колеги и началници, започват да се събират всяка вечер, за да слушат за тайнственото учение на психоанализата. Известно време нещата вървят добре, но когато се стига до едиповия комплекс, един от

началниците се изправя и заявява, че не вярва в това, че е подлост от страна на лекаря да говори такива неща на тях, честните защитници на отечеството и бащи на семейства, и че той забранява по-нататъшните лекции. С това работата приключва. Аналитикът помолва да го преместят в друга част. Аз обаче мисля, че ни е лоша работата, ако за победата на Германия е нужна такава „организация“ на науката и че немската наука няма да спечели от тази организация.

Сигурно вече сте много нетърпеливи да научите какво е съдържанието на този ужасен едипов комплекс. Името ви го казва. Всички знаете гръцката легенда за *цар Едип*, който е предопределен от съдбата да убие баща си и да вземе майка си за жена, прави всичко възможно да избегне сбъдването на това предсказание, а сетне, когато разбира, че без да знае, е извършил и двете престъпления, се наказва, като сам си избожда очите. Надявам се, че много от вас сами са изпитвали разтърсващото въздействие на трагедията, която *Софокъл* е създал по тази легенда. Творбата на атинския поет изобразява постепенното разкриване на отдавна извършеното от Едип престъпление чрез изкусно забавяно и наново подтиквано от нови улики разследване; в този смисъл тя наподобява протичането на една психоанализа. Неведнъж в диалога заслепената майка съпруга *Йокаста* се противопоставя на разследването. Тя се позовава на това, че много хора сънуват как обладават майка си и че на сънища не бива да се обръща много внимание. Но ние обръщаме особено внимание на сънищата, най-вече на типичните, които спохождат много хора, и не се съмняваме, че споменатият от Йокаста сън е тясно свързан с необикновената и страшна легенда.

Странно е, че трагедията на *Софокъл* не предизвиква възмущение у зрителите, каквото заслужава много повече от лекцията на нашия обикновен военен лекар. Защото в същността си тя е неморално произведение, тя отрича моралната отговорност на човека, показва как престъплението се извършва по повелята на божествени сили и нравствените пориви на човека са безсилни да ѝ се противопоставят. Лесно може да се помисли, че легендата представлява обвинение срещу боговете и съдбата, и в ръцете на критичния, скаран с боговете *Еврипид* навярно би се получило тъкмо това. Но при вярващия *Софокъл* не може да става и дума за такова използване на легендата; той преодолява проблема с помощта на

изобретателно благочестивата идея, че най-висшата нравственост е да се покориш на волята на боговете дори когато те тласкат към престъпление. Не мисля, че тази поука спада към достойнствата на произведението, но за въздействието му тя няма никакво значение. Зрителят реагира не на нея, а на скрития смисъл на легендата. Реагира така, сякаш чрез самоанализ е открил у себе си едиповия комплекс, а божията воля и оракула е разобличил като възвисяващи маски на неговото собствено несъзнавано. Сякаш си припомня желанието да отстрани баща си и да стане вместо него мъж на майка си и се ужасява от това желание. Сякаш гласът на поета му казва: „Напразно отричаш своята отговорност и изтъкваш какво си предприел срещу тези престъпни намерения. Ти въпреки всичко си виновен, защото не съумя да ги унищожиш; те все още съществуват у теб несъзнавани“. И в това има психологическа истина. Дори когато човек е изтласкал злите импулси в несъзнаваното и си казва, че не е виновен за тях, той все пак усеща тази отговорност под формата на необяснимо чувство за вина.

Няма никакво съмнение, че едиповият комплекс е един от главните източници на съзнанието за вина, така често измъчващо невротичите. Нещо повече: в една студия върху зараждането на човешката религия и нравственост, която публикувах през 1913 година под заглавие „Тотем и табу“, стигнах до предположението, че може би човечеството като цяло е придобило чувството си за вина, първия източник на религията и нравствеността, в началото на своята история чрез едиповия комплекс. Много ми се иска да ви разкажа повече за това, но по-добре да не го правя. Веднъж започната, тази тема трудно се прекъсва, а ние трябва да се върнем към индивидуалната психология.

Какво научаваме за едиповия комплекс от прякото наблюдение над детето по време на избора на обект преди латентния период? Лесно се вижда, че малкият мъж иска да има майката само за себе си, че присъствието на бащата го смущава, че проявява раздразнение, когато бащата си позволи нежности с майката, и е доволен, ако той замине или отсъства от къщи. Често изразява чувствата си пряко, обещава на майка си, че ще се ожени за нея. Може би някой ще каже, че това е твърде малко в сравнение с делата на Едип, но в действителност то е достатъчно, то е същото нещо в зародиш. Наблюденията често се замъгляват от обстоятелството, че от време на

време детето проявява голяма нежност към бащата; но такива противоположни, по-точно казано, *амбивалентни* чувства, които при възрастния биха довели до конфликт, при детето могат дълго време да съществуват безпроблемно, така както по-късно трайно се установяват в съзнаваното едно до друго. Ще възразят също, че поведението на малкото момче произлиза от егоистични мотиви и не дава основание да се постулира еротичен комплекс. Майката задоволява всички потребности на детето и затова то има интерес тя да не се грижи за никого друго. Това също е вярно, но скоро става ясно, че в тази, както и в подобни ситуации егоистичният интерес е само опора на еротичното привличане. Когато малкият проявява най-неприкрито сексуално любопитство към майка си, иска да спи при нея, стреми се да присъства на тоалета ѝ и дори предприема опити за прелъстяване, каквито майките често забелязват и разказват със смях, еротичната природа на връзката му с майката вече е извън всяко съмнение. Не бива да се забравя също, че майката полага същите грижи и за дъщеричката си, без да постига такъв ефект, а бащата често се състезава с нея в грижите за момчето, но не успява да си извоюва същата роля. Накратко: никаква критика не може да отрече факта на половото предпочитание. От гледна точка на егоистичния интерес би било неразумно малкият мъж да предпочита грижите само на един човек вместо на двама.

Както забелязвате, аз описях само отношението на момчето към бащата и майката. При малкото момиче нещата са аналогични^[5]. Нежната привързаност към бащата, желанието да отстрани майката като излишна и да заеме нейното място, кокетството, служещо си вече със средствата на по-късната женственост, придават на момиченцето едно очарование, което ни кара да забравяме сериозността на тази инфантилна ситуация и възможните ѝ тежки последици. Нека не пропуснем да добавим, че често самите родители играят решаваща роля за събуждането на едиповата нагласа у детето, като сами се поддават на половото привличане и в семействата с повече деца бащата най-явно предпочита дъщеричката, а майката — сина. Но спонтанната природа на детския едипов комплекс не може да се разтърси сериозно дори от този фактор. Когато децата станат повече, едиповият комплекс се разширява до семеен комплекс. Опирайки се отново на егоистичните подбуди, той води до това, че новите братя и

сестри се посрещат с враждебност и с безогледно желание да бъдат отстранени. На тези чувства на омраза децата дори по-често дават словесен израз, отколкото на другите, които произтичат от комплекса спрямо родителите. Когато такова желание се сбъдне и смъртта скоро отстрани нежелания съперник, анализът в по-късни години разкрива колко важно преживяване е била тази смърт за детето, без да е задължително тя да се е запечатала в паметта му. Изместено на втори план след появата на новороденото и на първо време почти изолирано от майката, детето трудно ѝ прощава това; у него се зараждат чувства, които при възрастния бихме нарекли тежко озлобление и които често довеждат до трайно отчуждение. Вече споменахме, че проучването на сексуалните въпроси от децата с всичките му последици обикновено тръгва от това тяхно преживяване. С порастването на братята и сестрите отношението към тях претърпява много важни промени. Момчето може да избере сестра си за любовен обект на мястото на невярната майка; между няколко братя, състезаващи се за по-малката сестричка, още в детството се поражда онова съперничество, което има толкова голямо значение в по-късния живот. За малкото момиче по-големият брат може да замести бащата, ако последният вече не се грижи за него с такава нежност, както през първите години, а по-малката сестричка — детето, което момичето напразно е желало да има от бащата.

Такива и много други подобни неща ще ви покажат прякото наблюдение над децата и преценката на техните ясно запазени, неповлияни от анализа спомени от детските години. От това можете наред с другото да направите извода, че мястото на детето сред другите деца в семейството е извънредно важно за бъдещия му живот и би трябвало да се взема предвид при всяко биографично описание. Но по-важното е, че пред лицето на тези леснодостъпни разкрития не ще можете да си спомните без усмивка обясненията на науката за забраната на инцеста. Какво ли не е измислено тук! Че съжителството от ранно детство убивало половото влечение към членовете на семейството или пък че вроденото отвращение от инцеста било психична репрезентация на биологична тенденция за неговото избягване! При което напълно се забравя, че не би имало нужда от такава неумолима забрана чрез закон и нрави, ако съществуваше някаква надеждна естествена преграда срещу изкушението на инцеста.

Тъкмо обратното е истината. Първият любовен обект на човека по правило е инцестен, при мъжа — майката и сестрата, и са необходими най-строги забрани, за да не се осъществи тази устойчива инфантилна склонност. У живеещите днес първобитни племена забраната на инцеста е много по-строга, отколкото при нас, а неотдавна Т. Райк показва в един блестящ труд^[6], че пубертетните ритуали на първобитните народи, изобразяващи ново раждане, имат за смисъл откъсването на момчето от инцестната връзка с майката и сдобряването му с бащата.

Митологията ще ви разкрие, че инцестът, към който хората уж изпитвали такова отвращение, без колебание се разрешава на боговете, а от историята на древността ще научите, че инцестният брак със сестрата е бил свещен закон за владетеля (у древните фараони, у инките в Перу). Тоест касае се за привилегия, от която простолудиято е било лишено.

Инцистът с майката е едното престъпление на Едип, убийството на бащата — другото. Впрочем това са двете големи престъпления, осъдени от първата социално-религиозна институция на човечеството — тотемизма. Сега нека насочим вниманието си от прякото наблюдение над детето към аналитичното изследване на болните от невроза възрастни. Какво ново ни разкрива то за едиповия комплекс? Това може да се каже кратко. То го разкрива такъв, какъвто и легендата; то показва, че всеки невротик е бил Едип или, което е същото, в реакцията си спрямо комплекса се е превърнал в Хамлет. Разбира се, анализът разкрива инфантилния едипов комплекс в уголемен и огрубен вид. Омразата към бащата, желанието той да умре вече не са плахо загатнати, нежността към майката признава за своя цел завладяването ѝ като жена. Наистина ли са възможни такива крайни и драстични чувства през крехкото детство, или анализът ни заблуждава, примесвайки някакъв нов момент? Не е трудно да се намери такъв. Винаги когато човек разказва за миналото, дори да е историк, трябва да имаме предвид, че той неволно привнеса в него неща от настоящето или изминалото оттогава време и по такъв начин изопачава картината. В случая с невротично болните дори е съмнително дали това става съвсем неволно; по-късно ние ще се запознаем с мотивите му и ще трябва да се съобразяваме с факта на „съчиняване на миналото“. Лесно откриваме също, че омразата към

бащата е засилена от редица мотиви, появили се по-късно, че сексуалните желания към майката са приели форми, непознати за детето. Но напразно бихме опитвали да обясним целия едипов комплекс с това съчиняване на миналото и да го отнесем към по-късен период. Инфантилното му ядро, а също повече или по-малко от прибавките към него си остават, както показват преките наблюдения над детето.

Клиничният факт, който се открива пред нас отвъд аналитично установената форма на едиповия комплекс, е от извънредно голямо практическо значение. Научаваме, че през пубертета, когато сексуалният нагон за пръв път заявява с пълна сила своите претенции, отношението към някогашните инцестни обекти от семейството се възражда и отново се изпълва с либидинозна енергия. Инфантилният избор на обект е слаба, но насочваща прелюдия към избора на обект през пубертета. Тук се развиват много интензивни емоции по посока на едиповия комплекс или като реакция на него, които обаче до голяма степен не достигат съзнанието, защото основанията им са станали недопустими. От този момент нататък човешкият индивид трябва да се заеме с важната задача да се откъсне от родителите и едва след като я разреши, ще престане да бъде дете и ще стане член на обществото. За сина задачата се състои в това да откъсне либидните си желания от майката и да ги използва за избор на друг, реален любовен обект, да се сдобри с бащата, ако е съхранил враждебност към него, или пък се освободи от властта му, ако като реакция на инфантилния бунт е изпаднал в зависимост от него. С тези задачи се сблъсква всеки човек и трябва да се има предвид, че много рядко им се намира идеално, психологически и социално коректно решение. На невротичите обаче тяхното разрешаване изобщо не се удава, синът за цял живот остава подчинен на бащиния авторитет и не е в състояние да пренесе своето либидо върху друг сексуален обект. Същата със съответни изменения в отношенията може да бъде и съдбата на дъщерята. В този смисъл едиповият комплекс с право се смята за ядрото на неврозите.

Навярно се досещате, господа, че съвсем бегло засягам редица важни от теоретично и практическо гледище въпроси на едиповия комплекс. Не се спирам също на неговите варианти и възможни превращения. От по-далечните му въздействия ще спомена само, че той играе много важна роля в литературното творчество. В един ценен

труд^[7] *Ото Ранк* показва, че драматурзите от всички епохи са черпили материал главно от едиповия и инцестния комплекс, от неговите вариации и маски. Трябва също да споменем, че двете престъпни желания на едиповия комплекс далеч преди психоанализата са разпознати като истинските представители на необуздания нагонен живот. Сред творчеството на енциклопедиста Дидро ще откриете един прочут диалог, „Le nouveau de Rameau“^[8], преведен на немски не от друг, а от самия Гьоте. Там можете да прочетете забележителното твърдение: „Ако малкият дивак беше предоставен изцяло на себе си, тъй че да запази цялата си първобитност, като съчетае малкото разум на детето в люлката с необузданите страсти на тридесетгодишния, той щеше да извие врата на баща си и да обладае майка си“.

Но не мога да отмина едно друго нещо. Майката съпруга на Едип ненапразно ни подсеща за съня. Спомняте ли си нашите сънотълкувания, които показваха, че формиращите съня желания често са от перверзно, инцестно естество или разкриват неподозирана враждебност спрямо най-близки и обичани хора? Тогава не обяснихме откъде произлизат тези зли чувства. Сега вече сами можете да си отговорите. Това са ранноинфантилни, отдавна отхвърлени от съзнателния живот фиксации на либидото и обектни катексиси^[9], които нощем издават, че все още са налице и в известен смисъл продължават да функционират. Но тъй като всички хора имат такива перверзни, инцестни и зложелателни сънища, не само невротичите, можем да направим извода, че и нормалните днес хора са минали в развитието си през перверзните и обектните катексиси на едиповия комплекс, че това е нормалният път на развитие, че невротичите само ни показват в уголемен и огрубен вид онова, което анализът на сънищата издава и у здравите. И това е една от причините да разгледаме сънищата преди невротичните симптоми.

[1] Пародията е от Йохан Нестрой (1801–1867) — австрийски комедиограф и актьор. — Б.нем.изд. ↑

[2] По-късно Фройд въвежда още една, „фалическа“ фаза между садистично-аналната и гениталната, през която пенисът става най-важният източник на сексуална наслада (вж. лекция XXXII). — Б.пр. ↑

[3] Древноегипетски бог, изобразяван като дете. — Б.пр. ↑

[4] Виж по-долу. ↑

[5] Вж. в лекция XXIII по-късното схващане на Фройд по този въпрос. — Б.пр. ↑

[6] Reik, Th. Die Pubertätsriten der Wilden. Imago. Bd. 4. 1915–1916. — Б.нем.изд. ↑

[7] Rank. O. Das Inzestmotiv in Dichtung und Sage. Leipzig. 1912. — Б.нем.изд. ↑

[8] Племенникът на Рамо (фр.). — Б.пр. ↑

[9] Под понятието „обектен катексис“ (нем. „Objektbesetzung“) Фройд разбира насочване на либидото към външни обекти. В българската литература наред с „катексис“ се среща и понятието „пълнеж“. — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ XXII

АСПЕКТИ НА РАЗВИТИЕТО И РЕГРЕСИЯТА. ЕТИОЛОГИЯ

Дами и господа! Казахме, че функцията на либидото преминава дълъг път на развитие, докато започне да служи на размножаването по начина, който се смята за нормален. Сега искам да ви разкрия значението на този факт за възникването на неврозите.

Мисля, че ще бъде в съгласие с постановките на общата патология, ако приемем, че подобно развитие крие две опасности — *задръжка* и *регресия*. Това ще рече, че при всеобщата склонност на биологичните процеси към вариация е неизбежно понякога да не бъдат изминати благополучно и преодолені напълно всички подготвителни фази; някои компоненти на функцията остават трайно на по-ранни стадии и това придава известна непълнота на цялостното развитие.

Нека потърсим аналогии на тези явления от други области. Когато цял един народ напусне местожителството си, за да си потърси ново, както често е ставало в ранните периоди от историята на човечеството, той несъмнено няма да пристигне на новото място в пълен състав. Дори да оставим настрана другите видове загуби, неизбежно ще е малки групи от преселниците да спират по пътя и да се задържат на тези места, докато основната маса продължава пътя си. Или да потърсим по-близки сравнения. Знаете, че при най-висшите бозайници мъжките полови жлези, които първоначално се намират дълбоко в коремната кухина, в определен момент от вътрематочното развитие започват да се придвижват и достигат почти непосредствено под кожата в долния край на таза. В резултат от това при редица мъжки индивиди наблюдаваме, че единият от тези два органа е останал в кухината на таза или е заседнал трайно в така наречения ингвинален канал, през който трябва да преминат и двата, или най-малкото, че този канал е останал отворен, докато по правило той трябва да зарасне, след като приключи придвижването на половите жлези.

Когато като млад студент извършвах първата си научна работа под ръководството на *фон Брюке*, аз се занимавах с произхода на

задните нервни корени в гръбначния мозък на една малка риба с много архаично устройство. Установих, че нервните влакна на тези корени произлизат от големи клетки в задния рог на сивото вещество, нещо, което вече не се среща при други гръбначни животни. Но скоро след това открих, че такива нервни клетки има и извън сивото вещество, по цялото протежение до така наречения спинален ганглий на задния корен, от което направих заключението, че клетките на тези ганглии са се придвижили от гръбначния мозък към корените на нервите. Същото разкрива и филогенезата; но при въпросната малка риба целият път на придвижването беше означен чрез остатъчни клетки. Ако се замислите повече, няма да ви е трудно да откриете слабите точки на тези сравнения. Затова ще кажем направо, че за всеки отделен сексуален нагон допускаме възможността негови компоненти да останат на по-ранен стадий на развитието, въпреки че други достигат крайната цел. Разбирате, че ние си представяме всеки такъв нагон като започваща от раждането и несекваща линия, която в известен смисъл изкуствено разлагаме на отделни отсечки. Прави сте, тази представа се нуждае от по-нататъшно изясняване, но това прекалено много ще ни отклони. Нека се уговорим още, че такова изоставане на един частичен нагон на по-ранен стадий от развитието ще наричаме *фиксация* на нагона.

Втората опасност от подобно стъпалообразно развитие е в това, че и по-напредналите компоненти могат лесно да се върнат на по-ранни стадии, което наричаме *регресия*. Такава регресия нагонът претърпява, ако осъществяването на функцията му, тоест постигането на сексуалната цел в по-късната и по-висша форма, се сблъска със силни външни препятствия. Логично е да приемем, че фиксацията и регресията не са независими една от друга. Колкото по-силни са фиксациите по пътя на развитието, толкова по-вероятно ще е функцията да избегне външните трудности чрез регресия до равнището на тези фиксации, толкова по-малка ще е нейната устойчивост спрямо външните препятствия. Когато преселващият се народ изостави по пътя си големи групи хора, за продължаващите по-нататък ще бъде естествено да се върнат до техните селища, ако бъдат разбити или се натъкнат на прекалено силен противник. А, от друга страна, опасността да бъдат победени е толкова по-голяма, колкото повече хора са изоставили по пътя.

За разбирането на неврозите е важно да не забравите това отношение между фиксацията и регресията. То е сигурна опора в търсенето на причините за възникването на неврозите, тоест в изясняването на тяхната етиология, с което скоро ще се заемем.

Но нека най-напред се занимаем още малко с регресията. След всичко, което научихте за развитието на либидната функция, би трябвало да очаквате два вида регресия — възвръщане към първите обекти на либидото, които, както знаем, са инцестни, и възвръщане към цялостната сексуална организация на по-ранните стадии. И двата вида се срещат при неврозите на пренасяне и играят важна роля в техния механизъм. Особено връщането към първите инцестни обекти на либидото е черта, която се среща с почти досадна редовност у невротичните. Много повече може да се каже за регресията на либидото, ако се разгледа друга група неврози, така наречените нарцистични неврози, което засега не влиза в плана ни. Тези заболявания ни разкриват други, неспоменати още процеси на развитие на либидната функция, при което съответно ни показват и нови видове регресия. Но мисля, че сега трябва преди всичко да ви предупредя да не смесвате *регресията* и *изтласкването* и да ви помогна да си изясните връзката между двата процеса. Както си спомняте, изтласкването е онзи процес, чрез който един достъпен за съзнанието акт, тоест такъв, който принадлежи към системата на предсъзнаването, става несъзнаван, с други думи — измества се в системата на несъзнаването. За изтласкване говорим също, когато несъзнаваният душевен акт изобщо не бива допуснат до системата на предсъзнаването, а още на прага бива върнат обратно от цензурата. Следователно понятието „изтласкване“ не е свързано задължително със сексуалността; моля ви да обърнете внимание на това. С него се означава един чисто психологичен процес, който ще характеризираме още по-добре, ако го наречем *топичен*. С това искаме да кажем, че той се отнася до предполагаемите психични вместилища или — ако искаме да се откажем от тази груба помощна представа — до обособените психични системи, изграждащи душевния апарат.

Едва горното сравнение ни кара да забележим, че досега сме използвали думата „регресия“ не в широкото ѝ значение, а в едно съвсем специално. Ако ѝ придадем широкото значение на връщане от по-висше към по-низше стъпало на развитието, тогава и изтласкването

може да се отнесе към регресията, защото също може да се разглежда като връщане към по-ранно и по-ниско стъпало в развитието на психичния акт. Само че при изтласкването това движение в обратна посока не е определящо за нас, защото в *динамичен смисъл* говорим за изтласкване и когато един психичен акт бива задържан на по-ниското равнище на несъзнаваното. Изтласкването е тонично — динамично понятие, а регресията — чисто описателно. Но понятието за регресия, което използвахме досега и чиято връзка с фиксацията разгледахме, се отнася само до връщането на либидото към по-ранните стадии на неговото развитие, тоест това понятие е принципно различно и напълно независимо от изтласкването. Също така не можем да наречем регресията на либидото чисто психичен процес и не знаем къде в душевния апарат да я локализираме. Макар да упражнява извънредно силно влияние върху душевния живот, органичният фактор при нея е все пак най-изявеният.

Подобни разяснения, господа, неизбежно излизат малко суховати. Нека се обърнем към клиниката, за да ги приложим по-нагледно. Знаете, че хистерията и натрапливата невроза са двете главни заболявания от групата на преносните неврози. При хистерията се наблюдава регресия на либидото към първичните инцестни сексуални обекти, и то съвсем редовно, но почти не се наблюдава регресия към по-ниско равнище на сексуална организация. Затова пък изтласкването има решаваща роля в механизма на хистерията. Ако позволите да допълня досегашните ни сигурни знания за тази невроза с една теоретична конструкция, то аз бих описал явлението по следния начин: Обединяването на частичните нагони под първенството на гениталиите е завършено, но резултатите му срещат съпротивата на свързаната със съзнанието система на предсъзнаваното. Тоест гениталната организация важи за несъзнаваното, но не и за предсъзнаваното и отхвърлянето ѝ от страна на предсъзнаваното води до състояние, сходно донякъде с това преди установяването на гениталния примат. Но в същността си то е съвсем различно. От двата вида регресия на либидото тази към по-ранна фаза на сексуална организация е много по-очевидната. Тъй като при хистерията тя липсва, а нашето цялостно разбиране за неврозите все още е твърде много повлияно от изследването на хистерията, с което започна неговото развитие, значението на либидната регресия ни стана ясно

много по-късно от значението на изтласкването. Нека сме готови за нови разширения и изменения на възгледите си, когато включим в нашите разсъждения, освен хистерията и натрапливата невроза и другите, нарцистичните неврози.

Обратно, при натрапливата невроза регресията на либидото към стадия на садистично — анална организация е най-очевидният и определящ симптомообразуването факт. Любовният импулс в този случай се маскира като садистичен. Натрапливата представа „Искам да те убия“, освободена от някои не случайни, а неизбежни добавки, всъщност означава не нещо друго, а „Искам да получа от теб любовна наслада“. Прибавете към това, че в същото време се е извършила и регресия на обекта, така че импулсите се отнасят до най-близките и най-любими хора, и ще можете да си представите какъв ужас будят тези натрапливи представи у болния и колко странни изглеждат на съзнателното му възприятие. Изтласкването също има голям дял за възникването на този вид неврози, ала в такова кратко въведение като нашето е трудно той да бъде изяснен. Без изтласкване регресията на либидото никога не би довела до невроза, а би завършила с перверзии. Виждате, че изтласкването е процесът, който е най-типичен за неврозата и най-добре я характеризира. По-късно може би ще се удаде случай да ви изложа какво знаем за механизма на перверзиите и тогава ще видите, че и тук нещата не са така прости, както би ни се искало.

Господа! Мисля, че най-лесно ще приемете току-що чуто за фиксацията и регресията на либидото, ако го разглеждате като подготовка към изучаването на етиологията на неврозите. По този въпрос досега съм ви казвал само едно — че хората се разболяват от невроза, когато им е отнета възможността да задоволяват своето либидо, тоест поради „лишение“, както се изразих и че симптомите заместват отказаното им удовлетворение. Разбира се, това не означава, че всеки, лишен от либидно задоволяване, непременно се превръща в невротик, а означава само, че при всички изследвани случаи на невроза се открива моментът на лишението. Тоест твърдението не е обратимо. Надявам се, разбирате също, че то не претендира да разкрива цялата тайна на етиологията на неврозите, а изтъква само едно важно и задължително условие.

Сега се питам дали при по-нататъшното обсъждане на това твърдение да се съсредоточим върху естеството на лишението или

върху особеностите на засегнатия от него човек. Защото лишението много рядко е всестранно и абсолютно; за да стане патогенно, то трябва да се отнася до онази форма на задоволяване, която е единствено желана от личността, на която тя единствено е способна. Общо взето, има много начини да се понася лишението от либидно задоволяване, без да се стигне до заболяване. Преди всичко познаваме хора, които са способни да поемат такова лишение без вреда за себе си; те не са щастливи, измъчват се от копнеж, но не се разболяват. Освен това трябва да имаме предвид, че сексуалните нагони са извънредно *пластични*, ако мога така да се изразя. Те се заместват взаимно, единият поема интензивността на другия; когато действителността не позволява да се задоволи един от тях, задоволяването на друг може да предложи пълна компенсация. Те са свързани помежду си подобно мрежа от пълни с течност канали въпреки подчинението им на гениталния примат, което малко трудно се обединява в цялостна представа. Освен това частичните сексуални нагони, също както и съставеното от тях сексуално желание, проявяват голяма способност да променят обекта си, да го заменят с друг, по-достъпен; тази възможност за изместване, тази готовност да се приемат сурогати са мощни противодействия срещу патогенността на лишението. Сред тези процеси на защита срещу заболяването поради лишение един е добил особено обществено значение. Той се състои в това, че сексуалният нагон се отказва от своята насоченост към физическа наслада или размножаване и приема друга цел, която генетично е свързана с предишната, но вече не може да се нарече сексуална, а трябва да се определи като социална. Този процес наричаме *сублимация*, като възприемаме всеобщата преценка, че социалните цели са по-висши от сексуалните, които по същество са егоистични. Впрочем сублимацията е само частен случай на прикрепяне на сексуалните нагони към други, несексуални. По-нататък отново ще говорим за това.

Сега може би сте останали с впечатлението, че всички тези средства за понасяне на лишението го превръщат в нещо незначително. Ала не, то запазва патогенната си сила. Противодействията по принцип не са достатъчни. Общо взето, размерът на незадоволеното либидо, който хората могат да поемат върху себе си, е ограничен. Пластичността или свободната подвижност

на либидото не е дадена на всички в цялата ѝ пълнота, сублимирането винаги поема малка част от либидото, да не говорим, че у много хора способността да сублимират е съвсем слабо развита. Най-важно от тези ограничения е очевидно ограничението в подвижността на либидото, защото то поставя задоволяването на индивида в зависимост от много малък брой цели и обекти. Спомнете си само, че непълното развитие на либидото има за последица изобилни, понякога многократни негови фиксации върху ранни фази от организацията и намирането на обекта, които най-често не могат да бъдат задоволени в реалността, и ще се убедите, че фиксацията на либидото е вторият мощен фактор, водещ заедно с лишението до заболяване. Схематично и съкратено може да се каже, че фиксацията на либидото е предразполагащият, вътрешен фактор в етиологията на неврозите, а лишението — случайният, външен фактор.

Тук ще използвам случая да ви предупредя да не вземате участие в един съвсем излишен спор. В областта на науката е много популярно да се взема част от истината, да се поставя на мястото на цялото и в нейна полза да се атакува останалото, което не е по-малко истина. По този начин от психоаналитичното движение вече се отцепиха няколко направления, от които едно признава само егоистичните нагони и отрича сексуалните, друго отдава значение само на влиянието на актуалните житейски проблеми и отрича ролята на индивидуалното минало и т.н.^[1] На това място от нашето изложение възниква повод за подобно противопоставяне, за спор дали неврозите са *екзогенни* или *ендогенни* заболявания, неизбежна последица от определена конституция на индивида или продукт на някои вредни (травматични) преживявания, по-специално: дали се предизвикват от фиксацията на либидото (и от останалите черти на сексуалната конституция) или от тежестта на лишението? Този въпрос не ми се вижда по-разумен от въпроса: дали детето се създава чрез оплождането от бащата или чрез зачеването от майката? Двете условия са еднакво задължителни, ще ми отговорите с право. При възникването на неврозите положението е ако не същото, то поне много подобно. От гледна точка на етиологията случаите на невротично заболяване образуват континуум, по протежението на който двата момента — сексуалната конституция и преживяването, или — ако предпочитате — фиксацията на либидото и лишението, се изменят така, че когато

единият нараства, другият намалява. В единия край са екстремните случаи, за които убедено можете да кажете: при тези хора развитието на либидото е толкова ненормално, че те щяха да се разболеят при всички случаи, каквото и да бяха преживели, колкото и животът да би ги щадил. На другия край са случаите, за които преценката ви ще бъде обратната — че те сигурно биха избегнали болестта, ако животът не ги беше поставил в това или онова положение. При случаите от средата на континуума двата фактора се съчетават в едно или друго съотношение. Сексуалната конституция на тези хора не би ги довела до невроза, ако не бяха преживели определени неща, а тези преживявания не биха ги травмирали, ако либидото им бе по-другояче развито. Бих могъл да призная известен превес на предразположението, но правомерността на признанието зависи от това, колко широко ще схващаме понятието „невротичност“.

Господа! Предлагам ви да наричаме подобни континууми *взаимодопълващи* се и ви предупреждавам, че и по-нататък ще имаме основание да постулираме такива.

Упоритостта, с която либидото се придържа към определени насоки и обекти, неговата, така да се каже, *лепливост* ни се струва самостоятелен, индивидуално променлив фактор, за който не знаем от какво зависи, но чието значение за възникването на неврозите вече няма да подценяваме. По неизвестни причини същата „лепливост“ на либидото се среща често и при нормални хора, а при перверзните, които в известен смисъл са противоположност на невротичните, тя е определящ момент. Още преди психоанализата, при анамнезата на страдащите от перверзии е било твърде често установявано (*Бине*), че либидото е фиксирано върху някакво много ранно впечатление, свързано с абнормна насоченост на нагона или абнормен избор на обект. Често не може да се каже с какво това впечатление е привлякло толкова силно либидото. Ще ви разкажа такъв случай, наблюдаван от самия мен. Един мъж, за когото днес половите органи и другите прелести на жената нямат никаква стойност, който изпада в непреодолима сексуална възбуда само при вида на обут в обувка крак с определена форма, си спомня свое преживяване на шестгодишна възраст, оказало се решаващо за фиксацията на либидото му. Седял на малко столче до гувернантката, с която учел английски. Този ден тя, мършава, некрасива стара мома с воднистосини очи и чип нос, имала

болки в крака и затова го била повдигнала върху възглавница, обут в плюшен пантоф; прасецът ѝ бил най-порядъчно покрит. Такова мършаво, жилесто ходило като видяното тогава у гувернантката се превръща — след един плах опит за нормален полов живот през пубертета — в единствен сексуален обект за този мъж. Ако към него се прибавят някои черти, напомнящи тила на английската гувернантка, той вече изпитва неудържимо влечение. Ето как чрез тази фиксация на либидото мъжът е станал не невротик, а перверзен, фетишист, както наричаме тази перверзия. Виждате, че макар прекомерното и при това преждевременно фиксиране на либидото да е задължителен момент при възникването на неврозите, кръгът на въздействието му далеч надхвърля тяхната сфера. Само по себе си то не е решаващо, също както споменатото вече лишение.

И така проблемът за етиологията на неврозите като че ли става по-сложен. Действително психоаналитичното изследване ни запознава с един нов момент, който досега не сме взели предвид в етиологичната последователност и който най-лесно се забелязва в случаите, когато психичното благополучие на личността изведнъж се нарушава от невротичното заболяване. При тези хора редовно се откриват признаци на стълкновение между противоположни желания или, както сме свикнали да казваме, на психичен *конфликт*. Част от личността застъпва определени желания, а друга част им се противопоставя и ги отблъсква. Без такъв конфликт не може да има невроза. В това сякаш няма нищо особено. Знаете, че душевният ни живот е движен непрестанно от конфликти, на които трябва да търсим разрешение. Така че би трябвало да са налице специални условия, за да стане един такъв конфликт патогенен. Налагат се въпросите, кои са тези условия, между какви душевни сили се разиграват патогенните конфликти, каква е връзката на конфликта с другите етиологични моменти.

Надявам се да ви дам задоволителен отговор на тези въпроси, макар и схематично съкратен. Конфликтът се поражда от лишението, при което ощетеното в своето задоволяване либидо е принудено да си търси други обекти и пътища. Условие за конфликта е тези пътища и обекти да срещат неодобрението на част от личността, така че да последва вето, което на първо време прави невъзможно задоволяването по този нов начин. Оттук тръгва пътят към симптомообразуването, който ще проследим по-късно. Отхвърлените либидни желания

съумяват да се наложат по някои обиколни пътища, като донякъде се променят и смекчават, съобразявайки се със срещнатия протест. Тези обиколни пътища са пътищата на симптомообразуването, симптомите са новото, компенсаторно задоволяване, наложено от лишението.

Значението на психичния конфликт може да се формулира и така: за да стане *външното* лишение патогенно, към него трябва да се прибави *вътрешно*. Естествено външното и вътрешното лишение се отнасят до различни обекти и средства за задоволяване. Външното отнема една възможност за задоволяване, вътрешното се стреми да отстрани друга, във връзка с която избухва конфликтът. Аз предпочитам този начин на описание, защото в него се съдържа скрит смисъл. Той загатва за вероятността вътрешните задръжки да са произлезли от реални външни препятствия през ранните периоди на човешкото развитие.

Но кои са силите, противопоставящи се на либидното желание — другата страна в патогенния конфликт? Това са, най-общо казано, несексуалните подбуди. Обобщаваме ги в понятието „нагони на Аза“; психоанализата на преносните неврози не предлага добра възможност за тяхното диференциране, опознаваме ги донякъде посредством съпротивата, която те й оказват.

Така че патогенният конфликт е конфликт между азовите и сексуалните нагони. В ред случаи той като че ли може да бъде и конфликт между различни, чисто сексуални нагони; но това е по същество едно и също, защото от двата конфликтующи сексуални нагона единият винаги е, така да се каже, угоден на Аза, докато другият предизвиква съпротивата му. Тъй че конфликтът си остава конфликт между Аза и сексуалността.

Господа! Когато психоанализата разглежда дадено душевно явление като продукт на сексуалните нагони, тя много често среща гневния упрек, че човекът не се състоял само от сексуалност, че в душевния живот имало и други подбуди и интереси, освен сексуалните, че не бивало всичко да се обяснява със секса и т.н. Радостно е да можеш веднъж да се съгласиш с противниците си. Психоанализата никога не е забравяла, че има и несексуални нагони, тя се изгражда върху строгото разграничаване на сексуалните нагони от азовите и далеч преди да чуе тези възражения, твърдеше, че неврозите произлизат не от сексуалността, а от нейния конфликт с Аза.

Изследвайки ролята на сексуалните нагони в болестта и в живота, тя няма никакви причини да отрича съществуването или значението на азовите нагони. Но участва й е да се занимава преди всичко със сексуалните, тъй като те се оказали най-достъпни за разбиране благодарение на преносните неврози и тъй като тя поема задачата да изучава онова, което другите пренебрегват.

Не е вярно също, че психоанализата не обръща никакво внимание на несексуалното в личността. Тъкмо разграничаването на Аза и сексуалността ни разкри особено ясно, че и азовите нагони претърпяват значително развитие — развитие, което не е нито съвсем независимо от либидото, нито без влияние върху него. Но ние познаваме развитието на Аза много по-слабо от това на либидото, защото едва изучаването на нарцистичните неврози обещава да ни разкри строежа на Аза. Ала вече разполагаме с един ценен опит на Ференци^[2] за теория на стадите в развитието на Аза, който предлага най-малко две опорни точки за анализ на това развитие. Ние не смятаме, че либидните интереси на личността от самото начало се намират в противоречие с интересите й за самосъхранение; по-скоро Азът се стреми на всеки етап да бъде в съгласие с дадената сексуална организация и да се вгради в нея. Смяната на отделните фази в развитието на либидото вероятно се извършва по предначертана програма; но не може да се отхвърли възможността за влияние на Аза върху този процес и също така трябва да се допусне известен паралелизъм, определено съответствие между фазите в развитието на Аза и на либидото; нарушаването на това съответствие дори би могло да бъде патогенен момент. Важен за нас е въпросът, как реагира Азът, когато либидото претърпи силна фиксация върху даден момент от развитието. Той би могъл да я допусне, ставайки в същата степен перверзен или което е същото, инфантилен. Би могъл обаче и да не я приеме и тогава на мястото на фиксацията в Аза съответства *изтласкване*.

Така стигаме до заключението, че третият фактор в етиологията на неврозите, *склонността към конфликт*, зависи от Аза толкова, колкото и от либидото. С това се допълва нашето виждане за възникването на неврозите. Първото, най-общо условие за тях е лишението, после идва фиксацията на либидото, която го тласка в определени посоки, и на трето място — *склонността към конфликт*,

произтичаща от развитието на Аза, отхвърлящ тези либидни импулси. Тъй че явлението не е така объркано и трудно за разбиране, както може би ви се е струвало в хода на изложението ми. Ала ще видим, че още не сме готови. Налага се да добавим нещо ново и да анализираме по-нататък нещо вече познато.

За да ви демонстрирам какво влияние има развитието на Аза върху възникването на конфликта и с това — на неврозата, ще приведа един пример, който е изцяло съчинен, но напълно правдоподобен. Ще го нарека „Приземният и първият етаж“ по аналогия с един фарс на *Нестрой*. В приземието живее портиерът, а на първия етаж — собственикът на къщата, богат и знатен човек. И двамата имат деца и нека допуснем, че на дъщеричката на собственика е разрешено без надзор да играе с пролетарското дете. Така децата лесно могат да стигнат до неприлични, тоест сексуални игри, до играта на „баща и майка“, да се наблюдават взаимно при интимни действия и да дразнят половите си органи. Момиченцето на портиера, което въпреки своите пет или шест години вече е имало възможност да наблюдава нещо от сексуалния живот на възрастните, би могло да изиграе ролята на съблазнителката. Тези преживявания, дори да не траят дълго, са достатъчни, за да активизират у децата известни сексуални импулси, които няколко години след прекратяването на игрите се проявяват под формата на мастурбация. Дотук е общото; крайният резултат ще бъде много различен при двете деца. Дъщерята на портиера ще продължи да мастурбира приблизително до появата на менструацията, после с лекота ще преустанови, няколко години по-късно ще си намери приятел, ще роди евентуално дете, ще поеме един или друг жизнен път, може би ще стане популярна артистка и ще завърши като аристократка. Възможно е съдбата ѝ и да не е чак толкова блестяща, но при всички случаи преждевременните сексуални занимания няма да навредят на живота ѝ, няма да я доведат до невроза. Другояче стоят нещата при господарската дъщеричка. Скоро още като дете, тя ще започне да подозира, че е вършила нещо нередно, ще се откаже от задоволяването чрез мастурбация по-рано, но може би след тежка вътрешна борба и въпреки това у нея ще остане известна потиснатост. Когато през девическите години получи възможността да узнае нещо за човешката сексуалност, тя ще се отвърне от него с необяснимо отвращение и ще поиска да си остане невежа. Може би сега ще я

покори нова, непреодолима потребност от мастурбация, от която няма да смее да се оплаче никому. През годините, когато ще трябва да се хареса като жена на някой мъж, у нея ще се разрази неврозата, която ще осуети брака и всичките ѝ надежди в живота. Когато успеем чрез психоанализа да разкрием причините на тази невроза, се оказва, че това добре възпитано, интелигентно и амбициозно момиче напълно е изтласкало сексуалните си желания, но те, несъзнавано от нея, са останали фиксирани върху незначителните преживявания с приятелката от детинството.

Разликата в двете съдби въпреки еднаквото преживяване идва от това, че Азът на едното момиче е претърпял развитие, каквото липсва у другото. За дъщерята на портiera по-късните сексуални занимания са били също така естествени и безпроблемни, както и в детството. Дъщерята на господаря е претърпяла въздействието на възпитанието и е възприела неговите норми. Азът ѝ е формирал от тях идеали за чистота и липса на полово желание у жената, които не се съгласуват със сексуалните занимания, а интелектуалното образование е понижило интереса ѝ към отредената ѝ женска роля. В резултат от повисокото морално и интелектуално развитие на Аза тя е влязла в конфликт с изискванията на своята сексуалност.

Ще се спра днес и на един втори момент от развитието на Аза както поради това, че ни открива нови неща, така и защото особено добре обосновава строгото разграничаване на азовите нагони от сексуалните, на което ние държим, но което не е самопонятно. Разглеждайки развитието на Аза и либидото, трябва да изтъкнем един аспект, на който досега не е обръщано достатъчно внимание. И двете са по същество унаследени, те повтарят в съкратен вид развитието, което човечеството като цяло е изминало за дълъг период от своята предистория. Струва ми се, че при развитието на либидото този *филогенетичен* произход се забелязва съвсем лесно. Припомнете си как у някои животински класове гениталният апарат е най-тясно свързан с устата, при други не може да се разграничи от отделителната система, при трети е свързан с двигателните органи — неща, които ще намерите занимателно описани в ценната книга на В. Бьолише^[3]. При животните се откриват, така да се каже, закрепени като сексуална организация всички видове перверзии. Но при човека филогенетичният аспект е отчасти забулен от обстоятелството, че

онова, което всъщност е унаследено, трябва наново да се усвои в индивидуалното развитие, може би защото условията, довели навремето до него, продължават да съществуват и да въздействат върху всеки индивид. Искам да кажа, че някога те са били съзидателни, а сега служат като провокиращ момент. Освен това е несъмнено, че при всеки човек ходът на предначертаното развитие може да се наруши и измени от актуални въздействия. А властта, която е наложила на човечеството такова развитие и го поддържа до ден-днешен, ние познаваме; това отново е лишението в реалността или ако я назовем с истинското ѝ велико име: жизнената необходимост, *ананке*^[4]. Тя е била строга възпитателка и много е направила от нас. Невротичите принадлежат към децата, при които строгостта е дала неблагоприятни резултати, но такъв риск крие всяко възпитание. Впрочем това разглеждане на жизнената необходимост като двигател на развитието не бива да създава у нас предубеждение срещу значението на „вътрешните тенденции на развитие“, ако съществуването на такива се докаже.

Много важно е да се отбележи, че сексуалните и самосъхранителните нагони не реагират по един и същи начин на нуждите на действителността. Самосъхранителните нагони и всичко, свързано с тях, по-лесно се поддават на възпитание; те отрано свикват да се подчиняват на необходимостта и да се развиват съобразно реалностите. Това е разбираемо, защото те не могат да си осигурят по друг начин обектите, от които се нуждаят, а без тези обекти индивидът ще загине. Сексуалните нагони по-трудно се поддават на възпитание, защото първоначално не познават липсата на обект. Понеже се опират подобно паразити на други телесни функции и се задоволяват автоеротично чрез собственото тяло, те първоначално се изплъзват от възпитателното въздействие и у повечето хора в определено отношение запазват тази си своенравност, неподатливост на влияние, „неразумност“ през целия живот. Освен това възпитаемостта на младия човек обикновено приключва с пълното разбуждане на сексуалните му потребности. Педагозите знаят това и се съобразяват с него; но може би данните на психоанализата ще ги подтикнат да съсредоточат възпитателните си усилия в първите години на детството, като се започне от кърмаческа възраст. На четири или пет години

малкият човек често е завършен и оттам нататък само постепенно проявява онова, което вече се съдържа у него.

За да осъзнаем цялото значение на посочените различия между двете групи нагони, ще трябва да започнем отдалеч и да приложим един от онези подходи, които могат да се нарекат *икономически*. С това навлизаме в една от най-важните, но за съжаление и една от най-тъмните области на психоанализата. Задаваме си въпроса, дали в работата на душевния ни апарат се открива някаква главна цел, и засега си отговаряме, че такава цел е получаването на удоволствие. Изглежда, че цялата ни душевна дейност е насочена към постигането на удоволствие и отбягването на неудоволствието, че се регулира автоматично от *принципа на удоволствието*. Разбира се, страшно много ни се иска да знаем какви са условията за възникването на удоволствие или неудоволствие, но тъкмо това не ни е дадено. Ще се осмелим само да кажем, че удоволствието *по някакъв начин* е свързано с намаляването, отслабването или изчезването на въздействащите върху душевния апарат дразнители, а неудоволствието — с тяхното увеличаване. Изследването на най-силното достъпно за човека удоволствие, удоволствието от половия акт, не оставя никакво съмнение по въпроса. Тъй като при такива преживявания на удоволствие се касае за съдбата на *количества* душевна възбуда или енергия, ние наричаме този вид разсъждения *икономически*. Даваме си сметка, че можем да опишем задачите и функциите на душевния апарат и по друг начин, по-общо, отколкото чрез акцентуването върху удоволствието. Можем да кажем, че целта на душевния апарат е да се справи с връхлитащите го отвън и отвътре дразнители, с поражданата от тях възбуда. За сексуалните нагони е съвсем очевидно, че работят от начало до край за получаването на наслада; те запазват тази си първоначална функция без изменения. Другите, азовите нагони в началото също са насочени към това. Но под влияние на учителката Нужда те скоро се научават да заместват принципа на удоволствието с негова модификация. Задачата да се избягва неудоволствието става за тях почти равностойна на задачата да се получава удоволствие; Азът разбира, че неизбежно трябва да се отказва от непосредствено задоволяване, да отлага удоволствието, да понася известно неудоволствие и да изостави напълно някои източници на наслада. Така възпитаният Аз става „разумен“, не се подчинява напълно на

принципа на удоволствието, а следва *принципа на реалността*, който в основата си също се стреми към удоволствие, но удоволствие, което, макар отложено и по-слабо, е подсигурено чрез съобразяването му с реалността.

Преходът от принципа на удоволствието към принципа на реалността е една от най-важните стъпки в развитието на Аза. Знаем вече, че сексуалните нагони извървяват тази част от развитието на Аза със закъснение и неохота, а по-нататък ще чуем какви са последиците за човека от това, че сексуалността му се задоволява да има толкова хлабава връзка с външната реалност. А сега в заключение — още една необходима тук забележка. След като човешкият Аз има свое развитие, така както и либидото, не ще се изненадате да чуете, че съществуват и „регресии на Аза“, и ще искате да узнаете каква роля може да изиграе такова завръщане на Аза към по-ранни фази на развитието при невротичните заболявания.

[1] Става дума за „индивидуалната психология“ на Алфред Адлер и „аналитичната психология“ на Карл Густав Юнг — първоначално сътрудници на Фройд, които по-късно създават собствени теории. — Б.пр. ↑

[2] Ferenczi. S. Entwicklungsstufen des Wirklichkeitssinnes. Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse. 1913, Bd. 1. — Б.нем.изд. ↑

[3] Bölsche. W. Das Liebesleben in der Natur. Jena, 1911–1913. — Б.нем.изд. ↑

[4] В старогръцката митология — съдбовна сила, на която се подчиняват дори боговете. — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ XXIII

ПЪТИЩА НА СИМПТОМООБРАЗУВАНЕТО

Дами и господа! За неспециалиста същината на болестта са симптомите и под лечение той разбира тяхното отстраняване. Лекарят държи на разграничаването между симптоми и болест и твърди, че ликвидирането на симптомите още не е излекуване. Но онова, което остава от болестта след ликвидирането им, е само способността за образуване на нови симптоми. Затова сега ще приемем гледната точка на лаика и ще смятаме, че ако сме разбрали симптомите, сме разбрали и болестта.

Симптомите — тук, разбира се, говорим за психични или психогенни симптоми и психично заболяване — са вредни или най-малкото безполезни за живота актове; хората често се оплакват от тях като от нещо нежелано, свързано с неудоволствие или страдание. Главната вреда от симптомите е в разхода на душевна енергия, който изисква самото им формиране, а впоследствие и борбата с тях. При многобройни и силни симптоми тези разходи могат да доведат до извънредно обедняване на личността откъм душевна енергия и да я направят неспособна за всички важни житейски задачи. Тъй като този резултат зависи главно от *количеството* на изразходваната енергия, няма да ви е трудно да разберете, че „боледуването“ е по същество едно практическо понятие. Но ако подходите към въпроса теоретично и се абстрахирате от количествените отношения, лесно ще стигнете до извода, че *всички* сме болни, тоест невротични, защото условията за симптомообразуването са налице и при нормалните хора.

Вече знаем, че невротичните симптоми са резултат от конфликт, възникнал във връзка с нов начин за задоволяване на либидото. В симптома двете конкуриращи сили се срещат отново и, така да се каже, се помиряват чрез компромиса на симптомообразуването. Затова именно симптомът е толкова устойчив — той се поддържа от две страни. Знаем още, че едната от двете страни в конфликта е незадоволеното, отхвърлено от реалността либидо, принудено да си търси нови пътища за задоволяване. Ако реалността остане неумолима

дори когато либидото е готово да приеме друг обект на мястото на отказания, то в края на краищата ще бъде принудено да поеме пътя на регресията и ще се опита да постигне задоволяване на някое от вече преодолените равнища на организация или чрез някой от по-рано изоставените обекти. По пътя на регресията либидото бива привличано от фиксациите, формирали се при развитието му.

Тук пътят към перверзията рязко се отделя от пътя към невротата. Ако регресиите не предизвикат протеста на Аза, до невроза не се стига и либидото получава реално, макар и ненормално задоволяване. Но ако Азът, който се разпорежда не само със съзнанието, а и с подстъпите към двигателната инервация и по такъв начин — с реализацията на душевните стремежи, не е съгласен с тези регресии, тогава конфликтът е налице. Пътят на либидото е отрязан и то трябва да се насочи в друга посока, в която енергията му ще може да се оттече съгласно принципа на удоволствието. То трябва да се изплъзне от Аза. И такова изплъзване му позволяват фиксациите по регресивно изминавания сега път на развитие, срещу които навремето Азът се е защитил чрез изтласкване. Заемайки в обратния си път тези изтласкани позиции, либидото се освобождава от Аза и неговите закони, с което обаче се отказва и от цялото придобито под влияние на Аза възпитание. Либидото се е поддавало на ръководство, докато е имало изгледи за задоволяване; под двойния натиск на външното и вътрешното лишение то става непокорно и си спомня за миналите подобри времена. Такъв е неговият в основата си неподдаващ се на промени характер. Представите, върху които то пренася сега своята енергия, принадлежат към системата на несъзнаваното и са подвластни на характерните за нея процеси, по-специално на съгъстяването и изместването. По този начин се създават условия, напълно еднакви с тези при сънообразуването. Както на формирания в несъзнаваното същински сън, представляващ осъществяване на несъзнавано желание, се противопоставя частица (пред)съзнавана дейност, която упражнява върху него цензура и позволява като компромис да се формира манифестираният сън, така и репрезентацията на либидото в несъзнаваното трябва да се съобразява с властта на предсъзнавания Аз. Надигналият се срещу нея протест на Аза я следва като „контракатексис“^[1] и я принуждава да избере такъв начин на изразяване, който да може да стане и негов собствен. Така възниква

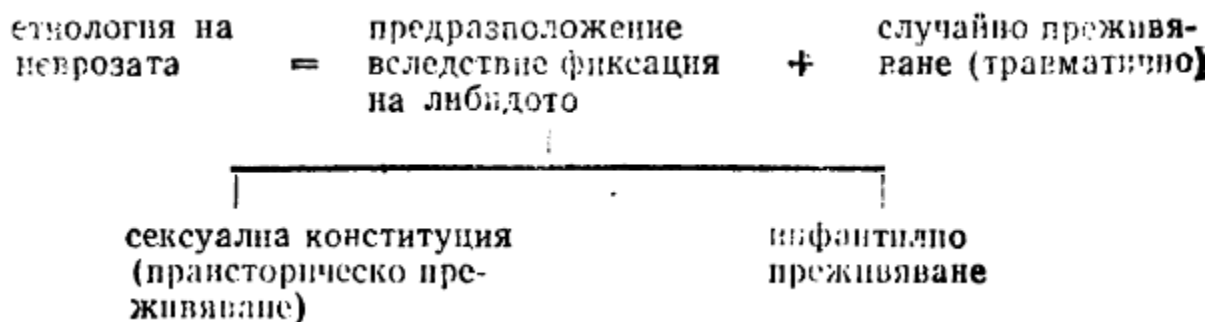
симптомът като многократно изопачен дериват на несъзнателно реализираното либидно желание, една изкусно намерена двусмислица с две напълно противоположни значения. Само в този последен пункт се наблюдава различие между формирането на съня и на симптома, защото при сънообразуването предсъзнаваната тенденция цели само да запази спането, да не допусне до съзнанието нищо, което би могло да го наруши, но не се стреми да се противопоставя на несъзнаваното желание с рязко „Не, напротив!“. Тя си позволява да бъде по-толерантна, защото ситуацията на спането е по-малко опасна. Изходът към реалността е препречен от самото състояние на сън.

Виждате, че изплъзването на либидото от конфликта става възможно благодарение на фиксацията. Чрез регресивното им изпълване с либидна енергия се заобикаля изтласкването и се постига оттичане (или удовлетворяване) на либидото при спазване условията на компромиса. По обиколния път през несъзнаваното и старите фиксации либидото най-сетне успява да получи реално задоволяване, макар в силно ограничен и неузнаваем вид. Нека отбележа още две неща във връзка с този изход. Първо, обърнете внимание колко тясно свързани се оказват тук либидото и несъзнаваното, от една страна, и Азът, съзнанието и реалността, от друга, макар че отначало няма никаква връзка помежду им. И, второ, имайте предвид, че всичко, казано дотук, както и следващото по-нататък, се отнася само до симптомообразуването при хистеричната невроза.

Къде намира либидото фиксации, нужни му, за да пробие изтласкването? В инфантилните сексуални занимания и преживявания, в изоставените частични нагони и обекти от детството. Либидото се връща към тях. Значението на детството е двояко. От една страна, тогава за пръв път се проявяват вродените нагони, а, от друга страна, чрез външни въздействия, чрез случайни преживелици за пръв път се разбуждат и активират други нагони. Струва ми се, че имаме безспорно право за такова разграничение. Проявата на вродените заложби не подлежи на съмнение, но аналитичният опит направо ни принуждава да приемем, че и съвсем случайни преживявания през детството могат да оставят след себе си фиксации на либидото. Не виждам тук теоретични проблеми. По всяка вероятност вродените заложби също са резултат от преживяванията на минали поколения, също са придобити; без такова придобиване не би имало

наследственост. А мислимо ли е това водещо до унаследяване придобиване да спре точно при разглежданото от нас поколение? Но значението на детските преживявания не бива да се пренебрегва напълно, както често става, и да се вземат под внимание само преживяванията на предците и на зрялата възраст; напротив, преживяванията от детството са много важни. Те имат особено тежки последствия, защото се случват през периода на незавършено развитие, което именно ги прави травматични. Трудовете на Ру^[2] и други автори върху механизма на развитието ни показаха, че едно убождане с игла на зародиш, намиращ се в процес на клетъчно делене, довежда до тежко разстройство на развитието му. Същото нараняване се понася без всякаква вреда от ларвата или от завършилото развитието си животно.

И така либидната фиксация на възрастния, която въведохме като репрезентация на наследствения фактор в етиологичното уравнение на неврозите, сега се разпада за нас на два нови момента — наследствената заложба и придобитото в ранното детство предразположение. Знае се, че учащите се обичат схемите, затова нека обобщим тези отношения схематично:

Унаследената сексуална конституция ни предлага голямо разнообразие от заложки в зависимост от това, дали даден частичен нагон е изявен особено силно сам или в комбинация с други. Заедно с фактора „инфантилно преживяване“ сексуалната конституция образува „континуум на взаимодопълване“, съвсем сходен с континуума на взаимоотношението между предразположение и преживяване при възрастния, с който вече се запознахме. И тук, и там се откриват същите екстремни случаи и отношения на взаимозаместване. Налага се въпросът, дали най-забележителната от регресиите на либидото,

тази към ранни нива на сексуална организация, не е обусловена предимно от момента на наследствената конституция; но най-добре е да отложим отговора на този въпрос за по-късно, когато ще познаваме повече форми на невротични заболявания.

Засега нека останем при констатацията на аналитичното изследване, че либидото на невротичите е свързано с инфантилните им сексуални преживявания. Поради това те изглеждат извънредно важни за живота и болестта на човека. И що се отнася до терапевтичната работа, тя потвърждава това значение. Но ако се абстрахираме от тази задача, лесно ще видим, че тук има опасност от недоразумение, което би могло да ни подведе да разглеждаме живота прекалено едностранчиво, от гледна точка само на невротичната ситуация. Значението на инфантилните преживявания намалява, когато се вземе предвид, че либидото се възвръща към тях *регресивно*, след като е било прогонено от заетите по-късно позиции. Оттук естествено се налага обратният извод — че тези преживявания не са имали никакво значение в своето време, а са го придобили чрез регресията. Спомнете си, че вече обсъждахме една такава алтернатива, когато разглеждахме едиповия комплекс.

И този път решението няма да ни затрудни. Забележката, че либидният катексис и с това патогенното значение на инфантилните преживявания се усилват до голяма степен от регресията на либидото, е несъмнено правилна, но ще ни доведе до заблуда, ако не вземем предвид и други съображения. На първо място, наблюденията не оставят никакво съмнение, че инфантилните преживявания имат самостоятелно значение, проявяващо се още в детските години. Съществуват и детски неврози, при които факторът „връщане назад във времето“ естествено е много по-незначителен или отпада напълно, когато заболяването настъпва непосредствено след травматичното преживяване. Изучаването на инфантилните неврози ни предпазва от някои опасни заблуждения относно неврозите при възрастните, също както детските сънища ни дадоха ключ за разбиране на сънищата на възрастните. Неврозите при децата се срещат често, доста по-често, отколкото се предполага. В много случаи те остават незабелязани. Възприемат се като лош характер или непослушание, нерядко се потискат от възпитателите, но обърнатият назад поглед в по-късен момент от живота лесно ги разпознава. Най-често те се явяват под

формата на страхова хистерия. По-нататък ще разберем какво означава това. Избухналата в по-късна възраст невроза редовно се разкрива при анализа като пряко продължение на някогашното може би прикрито, може би само загатнато инфантилно заболяване. Но, както казах, има случаи, при които детската невроза без всякакво прекъсване преминава в доживотна болест. Отделни примери на детска невроза можахме да анализираме в актуално състояние още у самото дете; но много често бяхме принудени да се задоволяваме с това възрастният болен да ни разкрива детската си невроза, към които разкрития трябваше да се отнасяме с известна предпазливост и в някои отношения да ги коригираме.

На второ място, трябва да кажем, че би било непонятно либидото да се връща така закономерно към времето на детството, ако там нямаше нещо, което да го привлича. Предполаганата от нас фиксация върху определени моменти от развитието има смисъл само ако приемем, че с нея се закрепва определена доза либидна енергия. И накрая трябва да ви предупредя, че тук между интензивността и патогенната роля на инфантилните и на по-късните преживявания се наблюдава същото отношение на взаимно допълване, както при разгледаните вече континууми. В някои случаи цялата тежест пада върху сексуалните преживявания от детството, травматичното въздействие на тези преживявания е несъмнено и не се нуждае от друг подкрепящ фактор, освен нормалната незавършеност на сексуалната конституция. Редом с тях има други случаи, при които акцентът пада изцяло върху по-късните конфликти и наблягането върху детските преживявания се разкрива в анализа единствено като продукт на регресията; това са крайните форми на „задръжка в развитието“ и на „регресия“, а между тях се срещат всякакви варианти на съотношение между двата момента.

Тези положения представляват известен интерес за педагогиката, която се стреми към профилактика на неврозите чрез ранно въздействие върху сексуалното развитие на детето. Докато вниманието ни е насочено предимно към инфантилните сексуални преживявания, ние сме склонни да смятаме, че сме направили всичко за предотвратяване на невротичните заболявания, ако сме се постарали да забавим това развитие и да спестим на детето подобни преживявания. Но вече знаем, че условията за възникването на неврозите са по-

сложни и не се изчерпват с един-единствен фактор. Строгото надзираване на детството губи от значението си поради това, че е безсилно срещу конституционния фактор; освен това е по-трудно осъществимо, отколкото си представят педагозите, и крие две други опасности, които не са за пренебрегване — постига прекалено много, тоест благоприятства прекомерното изтласкване на сексуалността, което е вредно за по-късното развитие и оставя детето беззащитно срещу напора на сексуалните изисквания, които ще го връхлетят през пубертета. Така че е много съмнително дали профилактиката в детството може да постигне нещо и дали една по-друга нагласа към актуалните преживявания не ще се окаже по-полезна за предотвратяването на неврозите.

Да се върнем сега при симптомите. И така те създават ерзац на отказаното задоволяване посредством регресия на либидото към по-ранни моменти, неразделно свързана с връщането към по-низши равнища на обективен избор или организация. Още в началото казахме, че невротикът е фиксиран върху някакъв момент от миналото си; сега знаем, че това е период, през който либидото му не е било лишено от задоволяване, през който е бил щастлив. Той търси в историята на живота си такъв период дотогава, докато го намери, дори ако трябва да се върне в кърмаческата си възраст, така както я помни или си я представя според по-късни сведения. Симптомът повтаря по някакъв начин онзи ранноинфантилен способ на задоволяване, изопачен от породената от конфликта цензура, по правило преобразен в усещането за страдание и смесен с елементи от провокиралото заболяване преживяване. В осъщественото от симптома задоволяване има много странни неща. Да оставим настрана, че личността не го разпознава като задоволяване, а го приема като страдание. Това преображение е характерно за конфликта, под чийто натиск се е образувал симптомът. Онова, което някога е било за индивида задоволяване, днес по необходимост трябва да предизвика неговата съпротива или отвращението му. Съществува един дребен, но поучителен пример за такава промяна в усещанията. Същото дете, което алчно е сукало мляко от майчината гърд, няколко години по-късно обикновено развива силно и много трудно преодолимо отвращение към вкуса на млякото. Това отвращение стига до неудържима погнуса, когато чашата с мляко или друга съдържаща

мляко напитка е покрита с кожичка каймак. Може би тази кожичка събужда спомена за така желаната някога майчина гръд. Но този спомен сега е препречен от травматичното въздействие на отбиването.

Има още нещо, което кара симптомите да изглеждат странни и непонятни като средство за либидно задоволяване. Те са така различни от всичко онова, с което сме свикнали да свързваме задоволяването. Обикновено не притежават обект, поради което нямат връзка с външната реалност. За нас това е плод на отвръщането от нея и връщането към принципа на удоволствието. Но това е също и връщане към един вид разширен автоеротизъм, който първоначално е предлагал задоволяване на сексуалния нагон. Симптомите заместват изменението на външния свят с изменение на тялото, тоест външното действие — с вътрешно, активността — с приспособяване, което от филогенетична гледна точка е много съществена регресия. Това ще ни стане ясно едва по-късно благодарение на едно ново откритие, постигнато чрез аналитичното изучаване на симптомообразуването. Освен това си спомняме, че при симптомообразуването действат същите несъзнавани процеси, както и при сънообразуването — сгъстяването и изместването. И симптомът подобно на съня представлява осъществяване на някакво желание, задоволяване от инфантилен тип, но при извънредно силно сгъстяване това задоволяване може да се сведе до едно-единствено усещане или инервация, а при крайно изместване — да се ограничи до един-единствен дребен елемент на целия либиден комплекс. Нищо чудно, че често и за нас самите е трудно да разпознаем в симптома предполагащото и винаги потвърждаващо се либидно задоволяване.

Обещах ви, че предстои да узнаем още една новост; тя наистина е изненадваща и объркваща. Известно ви е, че посредством анализа на симптомите се запознаваме с инфантилните преживявания, върху които е фиксирано либидото и от които симптомите се създават. Изненадата се състои в това, че тези инфантилни сцени невинаги са истина. Дори по-често те не са действителни, а в отделни случаи направо противоречат на историческата правда. Разбирате, че това откритие като никое друго е в състояние или да дискредитира психоанализата, довела до такъв резултат, или болните, върху чиито сведения се изгражда тя, както и цялото схващане за неврозите. Но има и още едно извънредно смущаващо нещо. Ако инфантилните

преживявания, които анализът изважда наяве, бяха винаги действителни, щяхме да имаме чувството, че сме стъпили на сигурна почва, а ако бяха винаги фалшиви, ако редовно се разкриваха като измислици, като фантазии на болните, бихме се принудили да напуснем този несигурен терен и да си потърсим по-стабилен. Но нито едното, нито другото е вярно; истинското положение е такова, че в едни случаи конструираните или припомнени по време на анализа детски преживявания са несъмнено фалшиви, в други обаче — също толкова неоспоримо верни, а най-често представляват смесица от истина и лъжа. Така че симптомите ту изразяват действителни преживявания, на които може да се припише влияние върху фиксациите на либидото, ту фантазии на болните, от които не може да се очаква да играят етиологична роля. Трудно е да се ориентира човек в това положение. Първата опора ще намерим може би в аналогичното откритие, че отделните спомени от детството, които хората открай време, преди каквато и да било психоанализа са носили в съзнанието си, също могат да бъдат неверни или най-малкото щедро смесват истината с измислицата. Тук неистинността обикновено лесно се доказва и така можем да се успокоим, че не психоанализата е виновна за това неочаквано разочарование, а самите болни по някакъв начин.

Като поразмислим малко, лесно ще разберем какво ни смущава в даденото положение. Това е пренебрежителното отношение към реалността, заличаването на разликата между нея и фантазията. Склонни сме да се почувстваме обидени, задето болният ни е занимавал с измислени истории. За нас действителността е толкова далеч от измислицата, колкото небето от земята и ние ѝ придаваме съвсем друго значение. Впрочем в обикновените си разсъждения болният също е на това мнение. Но когато ни излага материала, който води отвъд симптомите, към желаните ситуации, наподобяващи детските преживявания, ние отначало не знаем дали се касае за реалност или за фантазия. По-късно някои признаци ни позволяват да си отговорим на този въпрос и ние се изправяме пред задачата да осведомим за това болния. Но тази задача съвсем не е лесна. Ако още в началото му открием, че сега ни излага фантазиите, с които е забулил историята на детството си, така както всеки народ създава легенди на мястото на забравеното си минало, ще забележим внезапен нежелателен спад на интереса му към дадената тема. Защото той също

иска да научи истината и презира всякакви „фантасмагории“. Ако обаче му оставим вярата, че се занимаваме с реални случки от детството му, докато приключим с този етап от работата, рискуваме той по-късно да ни упрекне за заблуждението и да ни се присмее заради привидното ни лековерие. А предложението да приравни фантазията и действителността и на първо време да не го е грижа дали разглежданите детски преживявания представляват едното или другото, дълго време остава непонятно за него. И все пак това очевидно е единствено правилният подход към тези душевни продукти. Те притежават свой вид реалност; факт е, че болният си е създал такива фантазии, и този факт има за неврозата му не по-малко значение, отколкото ако действително беше преживял съдържанието на фантазиите. Тези фантазии притежават *психична* реалност, за разлика от *материалната* и постепенно ние започваме да разбираме, че *в света на неврозите психичната реалност е решаващата*.

Сред случките, които постоянно се повтарят в детските спомени на невротичите, които почти никога не липсват, има няколко особено важни и затова ще се спра специално на тях. Типични примери за такива случки са: наблюдаването на полово сношение между родителите, прелъстяването от възрастен и заплашването с кастрация. Би било голяма заблуда да сметнем, че те никога не са реални; напротив, разговорите с по-възрастни близки на болния често доказват по безспорен начин реалността им. Съвсем не е рядкост например малкото момче, което невъзпитано играе с члена си и още не знае, че това занимание трябва да се скрива от околните, да бъде заплашено от родителите или възпитателите, че ще му отрежат члена или грешната ръка. При запитване те често признават, че са смятали това сплашване за целесъобразна мярка; някои хора имат точен съзнателен спомен за тази заплахата, особено ако им е била отправена в по-късна възраст. Когато я изрича майката или друго лице от женски пол, то обикновено отрежда изпълнението ѝ на бащата или на лекаря. В прочутата книжка „Чорлав Петър“ на франкфуртския детски лекар *Хофман*, която дължи популярността си тъкмо на разбирането за сексуалните и други комплекси на детската възраст, ще откриете кастрацията в смекчена форма, заместена с отрязване на палеца като наказание за упоритото му смучене. Съвсем невероятно е обаче заплахата за кастриране да се отправя към децата толкова често, колкото излиза според

психоанализите на невротичите. И ние приемаме обяснението, че детето създава тази заплаха във въображението си, въз основа на недомлъвки, поради знанието, че автоеротичното задоволяване е нещо забранено и под впечатлението от женския полов орган. Също така съвсем не е изключено по времето, когато се смята, че малкото дете не разбира и няма памет, то да стане свидетел на половите отношения между родителите или други възрастни, и това не само в пролетарските семейства, впоследствие да разбере това впечатление и да реагира на него. Но когато тези контакти се описват с най-големи подробности, каквито е трудно да бъдат наблюдавани, или сношението се описва като извършвано изотзад, *more ferarum*^[3], няма съмнение, че това е фантазия, родена от наблюдаването на сношения между животни (кучета) и мотивирана от незадоволеното любопитство на детето през годините на пубертета. Върховно постижение от този вид е фантазията за наблюдаван коитус между родителите още преди раждането, от майчината утроба.

Специален интерес представлява въображаемото прелъстяване, защото твърде често не е въображаемо, а реален спомен. Но за щастие не чак толкова често, колкото показват на пръв поглед данните от анализа. Съблъзняването по-често се извършва от по-големи деца или връстници, отколкото от възрастни, а когато при момичетата, съобщаващи такава случка от детството си, прелъстителят твърде често се оказва бащата, то не подлежи на съмнение нито фантастичният характер на обвинението, нито предизвикалият го мотив. С въображаемото прелъстяване детето обикновено прикрива автоеротичния период от сексуалните си занимания. То си спестява срама от мастурбацията, като пренася в тази най-ранна фаза един желан обект. Впрочем недейте да мислите, че сексуалната злоупотреба с детето от страна на най-близки роднини от мъжки пол винаги е от сферата на фантазията. Навярно повечето аналитици са имали случаи, при които тези отношения са били реални, безспорно установени; само че те се осъществяват през по-късни години от детството, а болният ги пренася в по-ранните.

Единственото налагащо се впечатление, е, че съществува някаква нужда от такива детски спомени, че те са неотменна съставна част от неврозата. Ако са реални, тогава добре; ако не, те се конструират от отделни намеци и се допълват от въображението. Резултатът е един и

същ и до ден-днешен не сме успели да открием разлика в последиците в зависимост от това, дали по-голям дял се пада на реалността или на фантазията. И тук имаме още един случай от така често споменаваното отношение на взаимодопълване; вярно, най-странното от всички, с които се запознахме досега. Кое поражда нуждата от тези фантазии и откъде се взема материалът за тях? Нагонният им произход не подлежи на съмнение, но защо всеки път се създават едни и същи фантазии с едно и също съдържание? Аз имам един отговор на този въпрос, но знам, че ще ви се види твърде смел. Мисля, че тези *пра фантазии* (така бих искал да ги нарека, като включвам тук и някои други) са филогенетично наследство. Там, където собственото му преживяване е прекалено закърняло, индивидът излиза чрез тях извън рамките му и се пренася в праисторическите преживявания. Струва ми се напълно възможно всичко, което днес ни се разказва при анализа — прелъстяването в детска възраст, възпламеняването на сексуалността от наблюдаването на сношения между родителите, заплашването с кастриране, — да е било реалност в праисторията на човешкия род и фантазиращото дете просто да запълва празнините в индивидуалната истина с праисторическа истина. Често ми се струва, че психологията на неврозите е запазила много повече данни за древното човешко развитие, отколкото всички други източници.

Господа! Последните разгледани от нас въпроси ни принуждават да се спрем по-подробно върху възникването и значението на душевната дейност, която наричаме „фантазия“. Известно е, че тя се радва на всеобщо уважение, въпреки че не съществува яснота относно мястото ѝ в душевния живот. Аз мога да ви кажа за нея следното. Както знаете, под въздействието на външната необходимост човешкият Аз постепенно се приучва да зачита реалността и да следва нейния принцип, при което трябва временно или завинаги да се откаже от различни обекти и цели на стремежа си към удоволствие (не само сексуални). Но отказването от удоволствие винаги е било трудно за човека; той успява да го осъществи само в случай че получи някаква компенсация. Затова си е запазил възможността за такава душевна дейност, в която всички изоставени източници на удоволствие и пътища към него продължават да съществуват във вид, в който не са подвластни на изискванията на действителността и на онова, което наричаме „принцип на реалността“. Всеки стремеж бързо приема

формата на въображаемо осъществяване; няма съмнение, че осъществяването на желанията във фантазията носи удовлетворение, макар човек напълно ясно да съзнава неговата нереалност. Чрез дейността на фантазията той продължава да се радва на свободата от външна принуда, която в действителността отдавна е изгубил. Намерил е начин да бъде едновременно и наслаждаващо се животно, и разумно същество. Защото не е в състояние да преживее с оскъдното задоволяване, което успява да си извоюва от действителността. „Без помощни конструкции изобщо не върви“, казва на едно място *Т. Фонтане*^[4]. Творенията от духовното царство на фантазията напълно съответстват на създаването на резервати и природни паркове там, където изискванията на земеделието, транспорта и индустрията заплашват да изменят до неузнаваемост лицето на земята. Природният парк запазва онова предишно състояние, което иначе навсякъде е принесено със съжаление в жертва на необходимостта. В него всичко може да расте и избуява както си иска, дори безползното, дори вредното. Такъв ограден от принципа на реалността резерват е и царството на фантазията.

Най-разпространените продукти на фантазията са познатите ни вече сънища наяве — въображаемо задоволяване на амбициозни, славолюбиви, еротични желания, които цъфтят толкова по-изобилно, колкото повече лишения и търпение изисква реалността. В тях съвсем ясно се разкрива същината на щастието от фантазирането, възстановената независимост на удоволствието от благоволенieto на реалността. Знаем, че тези сънища наяве са ядрото и образецът на нощните сънища. По същество нощният сън не е нищо друго, освен сън наяве, който нощната свобода на нагоните е направила използваем, а нощната форма на душевна дейност е изопачила. Вече се запознахме с идеята, че дневното мечтание не е непременно съзнавано, че има и неосъзнавани сънища наяве. Те са източник както на нощните сънища, така и на невротичните симптоми.

Значението на фантазията за симптомообразуването ще ви стане ясно от следното сведение. Казахме, че при лишение либидото заема регресивно изоставените от него позиции, на които все пак са останали известни количества от енергията му. Не се отказваме от това твърдение, нито го коригираме, но трябва да вмъкнем едно междинно звено. Как либидото намира пътя към местата на тази фиксация?

Благодарение на това че не всички изоставени от него обекти и посоки от миналото са напълно изоставени. Те или техните издънки остават включени с известна интензивност във фантазните представи. Тъй че за либидото е достатъчно да се обърне към тях, за да намери открит пътя към всички изтласкани фиксации. Тези фантазии се радват на известна търпимост, не се стига до конфликт между тях и Аза, колкото и да са остри противоречията им, докато е изпълнено едно условие. Условие от *количествено* естество, което се нарушава при нахлуването на либидото в тях. Тогава техният енергиен пълнеж се повишава дотолкова, че те започват да предявяват изисквания, устремяват се към реализация. С това обаче конфликтът им с Аза става неизбежен. Все едно дали по-рано са били предсъзнавани или съзнавани, сега те претърпяват изтласкване от страна на Аза и биват изложени на притегателната сила на несъзнаваното. От тези вече несъзнавани фантазии либидото преминава към техните корени в несъзнаваното, към собствените си фиксации.

Връщането на либидото към фантазията е междинен етап по пътя към симптомообразуването, който заслужава да му се намери специално наименование. К. Г. Юнг въведе за него много подходящото понятие *интроверсия*, но го натовари нецелесъобразно и с други значения. Ние ще наречем интроверсия отвърщането на либидото от възможностите за реално задоволяване и претоварването с либидна енергия на безобидните и толерирани до този момент фантазии. Интровертираният още не е невротик, но се намира в лабилна ситуация; ако не намери отходни пътища за натрупаното либидо, той ще развие симптоми при следващото разместване на силите. Нереалният характер на невротичното задоволяване и пренебрегването на разликата между фантазия и действителност вече са дадени с настъпването на интроверсията.

Сигурно сте забелязали, че в хода на последните разсъждения въведох един нов фактор в етиологичната верига, а именно — количеството, размера на свързаната с тези процеси енергия; ще трябва навсякъде да включим този фактор в сметката. Чисто качественият анализ на етиологичните условия не е достатъчен. Или да го кажем по друг начин — не е достатъчно чисто *динамичното* разглеждане на тези душевни процеси, те трябва да се погледнат и в *икономически* аспект. Конфликт между две тенденции не избухва,

преди да е достигнато определено равнище на енергиен пълнеж, дори съдържателните условия да са отдавна налице. По същия начин и патогенното значение на конституционалните фактори зависи от това, доколко един частичен нагон е застъпен в наследствените заложи повече от друг. Можем дори да си представим, че заложиите на хората са качествено еднакви и се различават само по количествените съотношения. Не по-малко решаващ е количественият фактор за устойчивостта срещу невротично заболяване. Въпросът тук е *какво количество* неизразходвано либидо може да понася един човек и *каква част* от либидото си може да отклони към целите на сублимацията. Крайната цел на душевната дейност, която качествено може да се опише като получаване на удоволствие и отбягване на неудоволствието, в икономически аспект ни се представя като преодоляване на действащата в душевния апарат възбуда и предотвратяване на неудоволствието, пораждащо се от нейното натрупване.

Това исках да ви кажа за симптомообразуването при неврозите. Но нека още веднъж подчертая изрично: всичко казано дотук се отнася само за симптомите на хистерията. При натрапливата невроза много неща са вече по-различни, макар основното да си остава същото. Тук контракатексисите на нагонните изисквания, за които говорихме и при хистерията, излизат на преден план и завладяват клиничната картина чрез така наречените „реактивни образувания“. Подобни и още по-значителни отклонения откриваме при другите неврози, при които изследванията върху механизмите на симптомообразуването са още съвсем незавършени.

Преди да ви освободя за днес, искам да спра още малко вниманието ви върху една страна от фантазияния живот, която заслужава всеобщ интерес. Съществува обратен път от фантазията към реалността и този път е... изкуството. Човекът на изкуството е в основата си интровертиран и не е далеч от неврозата. Той е измъчван от извънредно силни нагонни потребности, иска да постигне почит, власт, богатство, слава и любовта на жените; липсват му обаче средствата да задоволи тези си стремежи. Затова той, както всеки незадоволен човек, се отвръща от действителността и съсредоточава целия си интерес, както и своето либидо, върху фантазните отражения на желанията си, по който път би могъл да стигне до неврозата.

Необходимо е да се съчетаят много условия, за да не се дойде до такъв край; известно е, че тъкмо хората на изкуството много често страдат от частично понижена дееспособност вследствие на неврози. Вероятно за тяхната конституция е характерна голяма способност за сублимация и известна нестабилност на изтласкванията, които са решаващи за възникването на конфликт. А обратния път към реалността човекът на изкуството намира по следния начин. Той не е единственият, който води фантазен живот. Междинното царство на фантазията е общопризнато от хората и всеки страдащ от лишения очаква от него облекчение и утеха. Но за хората, които нямат склонност към изкуство, възможността да черпят наслада от изворите на фантазията е много ограничена. Неумолимостта на техните изтласквания ги принуждава да се задоволяват с оскъдните сънища наяве, на които е разрешен достъп до съзнанието. Истинският човек на изкуството разполага с повече. Първо, той умее да преработи дневните си фантазии по такъв начин, че от тях да изчезнат прекалено личните моменти, които отблъскват другите хора и те също да могат да им се наслаждават. Освен това той успява да ги смекчи дотолкова, че да не издават лесно произхода си от забранените източници. И още, той притежава загадъчната способност да оформи даден материал така, че да стане вярно отражение на фантазиите му, и да извлича от това изображение наслада, която поне временно да надмогне и отстрани изтласкванията. Ако е способен на всичко това, той създава за другите възможност да почерпят утеха и облекчение от недостъпните за тях самите източници на наслада в несъзнаваното, спечелва благодарността и възхищението им и така чрез въображението си постига онова, което първоначално е постигнал само във въображението си — почит, власт и любовта на жените.

[1] Енергията, насочена срещу първичната енергия на нагоните. — Б.пр. ↑

[2] Вилхелм Ру (1850–1924) — един от основателите на експерименталната ембриология. — Б.пр. ↑

[3] Като у животните (лат.). — Б.пр. ↑

[4] Теодор Фонтане (1819–1898) — немски писател. — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ XXIV

ОБИКНОВЕНАТА НЕВРОТИЧНОСТ

Дами и господа! В последните лекции свършихме трудна работа, затова сега ще изоставя за малко темата и ще се обърна към вас.

Знам, че не сте доволни. Другояче сте си представяли едно „Въведение в психоанализата“. Очаквали сте да чуете живи примери, а не теория. Навярно ще ми кажете, че от разказа „Приземният и първият етаж“ например сте разбрали донякъде етиологията на неврозите, но бихте предпочели това да бяха действителни наблюдения, а не съчинени истории. Или когато в началото описах два симптома (дано не са измислени и те, ще възкликнете), демонстрирах ви техния анализ и отношението им към живота на болните, тогава „смисълът“ на симптомите ви стана понятен. И се надявахте, че ще продължа по този начин. А вместо това аз ви занимавах с дълги и сложни теории, винаги непълни, все имах да добавя към тях нещо ново, боравех с понятия, които още не ви бях изяснил, преминавах от описателното към динамичното гледище, а от него пък към така нареченото „икономическо“, създавах ви трудности да разбирате кои от употребяваните новосъздадени понятия означават едно и също и се сменят само за благозвучие, бегло засегнах такива важни въпроси като принципите на реалността и удоволствието или придобитите във филогенезата заложи и вместо да ви въведа в нещо, ви показвах само за миг различни неща, кое от кое по-чужди за вас.

Защо не започнах въведението в теорията за неврозите с онова, което сами знаете за тях и което отдавна е събудило интереса ви? Със странностите на невротичните, с непонятните им реакции при общуването с другите и спрямо външните въздействия, с тяхната раздражителност, непредвидими постъпки, неприспособеност? Защо не ви поведох стъпка по стъпка от разбирането на по-простите, всекидневно срещани форми на невротичността към проблемите на загадъчните й екстремни прояви?

Така е, господа, трудно ми е да не се съглася с вас. Не съм дотолкова запален от собственото са разказваческо изкуство, че да

виждам в дребните му недостатъци особен чар. И според мен материалът можеше да се изложи по друг, по-удобен за вас начин; такава беше и намерението ми. Но човек невинаги съумява да осъществи разумните си намерения. Често в самия материал има нещо, което го ръководи и променя първоначалните му планове. Дори такава незначителна работа като систематизирането на добре позната материя не се покорява напълно на авторовата воля, а излиза както си ще и чак след това можеш да се запиташ защо се е получила така, а не иначе.

Една от причините навярно е, че заглавието „Въведение в психоанализата“ не отговаря на раздела, посветен на неврозите. Въведение в психоанализата е изучаването на грешките и сънищата, а учението за неврозите е вече самата психоанализа. Не мисля, че за толкова кратко време можех да ви запозная с нея по друг начин, освен в тази концентрирана форма. Трябваше в свързан вид да изложа смисъла и значението на симптомите, външните и вътрешните условия и механизми на симптомообразуването. Това се опитах да направя и то е в общи линии същината на днешното психоаналитично учение. Доста неща трябваше да се кажат за либидото и неговото развитие, а също и за развитието на Аза. Уводът вече ви беше подготвил да разберете предпоставките на нашата техника, важните проблеми на несъзнаваното и изтласкването (съпротивата). В една от следващите лекции ще узнаете къде психоаналитичната работа намира органичното си продължение. Засега аз не скрих от вас, че всичките ни данни са резултат от изследването на една-единствена група невротични заболявания — така наречените неврози на пренасяне. А механизма на симптомообразуването дори проследих само при истеричната невроза. Даже да не сте придобили солидни знания и да не сте запомнили всяка подробност, все пак се надявам, че сте си създали приблизителна представа за средствата, с които работи психоанализата, за въпросите, които я занимават, и постигнатите от нея резултати.

Предположих, че сте искали да започна изложението си за неврозите с поведението на невротичните, с описание на техните страдания, на начините, по които им се съпротивляват или се примиряват с тях. Това несъмнено е интересна и важна материя, а и немного трудна за разглеждане, но ред съображения не позволяват да се започне с нея. Съществува опасността да не открием несъзнаваното,

да не видим голямото значение на либидото, да възприемаме всичко така, както то изглежда за Аза на невротика. А няма спор, че този Аз не е надеждна и безпристрастна инстанция. Та нали тъкмо той е силата, която отрича несъзнаваното и го свежда до положението на изтласкано; може ли да се очаква от него справедливо отношение към това несъзнавано? На първо място в съдържанието на изтласканото са отхвърлените искания на сексуалността; естествено, че от схващанията на Аза никога няма да разберем истинската им сила и важност. От момента, в който започнахме да се догаждаме за съществуването на изтласкването, ни стана ясно, че не бива да приемаме за съдник в този двубой едната от двете враждуващи страни, при това — победителката. Даваме си сметка, че твърденията на Аза ще ни заблудят. Ако трябва да му вярваме, то цялата инициатива принадлежи на него, той сам е пожелал и създал симптомите си. Но ние знаем, че той е бил до голяма степен пасивен и сега се мъчи да скрие пасивността си или да я представи в по-добра светлина. Впрочем той невинаги се решава на такъв опит; при симптомите на натрапливата невроза е принуден да признае, че нещо чуждо му се противопоставя и той с мъка успява да го отблъсне.

Който не се съобрази с тези предупреждения и приеме фалшификациите на Аза за чиста монета, на него, разбира се, ще му бъде лесно. Той ще избегне цялата съпротива, с която се посрещат психоаналитичните твърдения за несъзнаваното, сексуалността и пасивността на Аза. Ще може подобно на Алфред Адлер да твърди, че „невротичният характер“ е причина за неврозата, а не нейна последица, но не ще бъде в състояние да обясни нито един детайл от симптомообразуването, нито едно съновидение.

Ще попитате: Нима не е възможно да се отчете по достойнство ролята на Аза за невротичността и симптомообразуването, без да се пренебрегват грубо откритите от психоанализата моменти? Ще отговоря: Сигурно е възможно и някой ден ще бъде направено; но не е в насоката на психоаналитичната работа да започне тъкмо оттам. Може, струва ми се, да се предскаже кога психоанализата ще се сблъска с тази задача. Има неврози с много по-голямо участие на Аза, отколкото разгледаните от нас дотук; наричаме ги „нарцистични“. Аналитичното третиране на тези заболявания ще ни позволи да

оценим безпристрастно и надеждно ролята на Аза за възникването на неврозите.

Но една от връзките на Аза с неврозата е толкова очебийна, че може да се посочи още в началото. Тя, изглежда, никога не липсва; най-лесно обаче се разпознава при едно заболяване, което още не сме си изяснили напълно — *травматичната невроза*. Трябва да знаете, че в етиологията и механизма на всички видове неврози действат винаги едни и същи фактори, но в отделните случаи ту един, ту друг от тях добива решаващо значение за симптомообразуването. Така в театралната трупа отделният актьор във всички пиеси изпълнява определен тип роли (герой, довереник, интригант и пр.), но една пиеса ще избере за своя бенефис. Например фантазиите, които се превръщат в симптоми, не са никъде така добре уловими, както при хистерията; противоположните и реактивните образувания на Аза доминират в картината на натрапливата невроза; онова, което при съня нарекохме *вторична преработка*, при параноята има водещо място под формата на налудна идея и т.н.

При травматичните неврози, особено породените от ужасите на войната, се набива в очи един егоистичен азов мотив, устремен към сигурност и изгода, който сам не може да предизвика болестта, но я поощрява и поддържа, след като веднъж вече се е появила. Този мотив цели да защити Аза от опасностите, заплахата от които е била повод за заболяването, и няма да допусне оздравяване, преди те да са отстранени напълно или преди да е получил обезщетение за преживения страх.

Но подобна заинтересованост от възникването и поддържането на неврозата Азът проявява и във всички останали случаи. Вече казахме, че симптомът се поддържа и от него, защото в определено отношение задоволява изтласкващата му тенденция. Освен това разрешаването на конфликта чрез симптомообразуване е най-удобният, най-желан от принципа на удоволствието изход; той несъмнено спестява на Аза голяма и мъчителна за него вътрешна работа. Има дори случаи, когато сам лекарят е принуден да признае неврозата за най-безобидното и най-приемливо за обществото разрешение на конфликта. Тъй че не се изненадвайте, ако чуете, че понякога лекарят взема страната на болестта, с която би трябвало да се бори. Той не бива да бъде фанатичен поборник за здраве във всички житейски

ситуации, той знае, че на света има не само невротично, а и реално, неизбежно страдание, че понякога нуждата налага на човека да принесе в жертва здравето си и често такава жертва на отделен човек предотвратява неизмеримо нещастие за много други. Ако неврозата винаги е *бягство от конфликта в болестта*, налага се да признаем, че в някои случаи такова бягство е напълно оправдано и осъзналият това лекар трябва мълчаливо и деликатно да се оттегли.

Но нека оставим настрана тези изключения. В обичайния случай се убеждаваме, че избягвайки в неврозата, Азът получава известна *печалба от болестта*. В някои житейски ситуации към нея се прибавя и чувствителна външна изгода; повече или по-малко високо оценявана в реалността. Вземете най-честия случай от този вид. Жена, с която мъжът ѝ се отнася грубо и я експлоатира безогледно, доста често намира изход в неврозата, ако вродената ѝ конституция благоприятства това, ако е прекалено страхлива или добродетелна, за да се утешава тайно с друг, ако не ѝ достигат сили да преодолее всички външни препятствия и се разведе, ако няма изгледи да се издържа сама или да намери по-добър съпруг и ако въпреки всичко сексуално е все още свързана с бруталния си мъж. Болестта става нейното оръжие в борбата срещу съпруга потисник, оръжие, с което тя се защитава, а понякога и отмъстително злоупотребява. Сега тя може да се оплаква от болестта си, докато от брака си навярно не е смеела. Намира подкрепа в лицето на лекаря, принуждава безогледния иначе съпруг да я щади, вкарва го в разходи, сдобива се с правото да отсъства за известно време от къщи и така да се изплъзва от семейния гнет. Когато тази външна печалба от болестта е значителна и не може да ѝ се намери реален заместител, възможността за терапевтично повлияване на неврозата не е особено голяма.

Ще ми възразите, че казаното за печалбата от болестта е изцяло в подкрепа на отхвърленото от мен схващане за Аза, който сам желае и си създава неврозата. Спокойно, господа, може би това означава само, че Азът търпи неврозата, която е безсилен да отстрани, и я използва по възможно най-добрия начин. Но то е само едната, приятната страна на въпроса. Доколкото неврозата носи изгода, Азът е съгласен с нея, но тя не носи само изгода. По правило скоро се оказва, че Азът е направил лоша сделка, съюзявайки се с нея. Платил е прекалено скъпо за облекчението на конфликта, но страданието, свързано със симптомите,

е може би равно на терзанията от конфликта, а може би дори и по-голямо. Азът иска да се освободи от неудоволствието, което причиняват симптомите, без обаче да се откаже от печалбата на болестта, ала тъкмо това не е възможно. Оказва се, че ролята му съвсем не е била толкова активна, колкото си е мислил; нека запомним добре това.

Ако се заемете с лечение на невротизи, господа, скоро ще се отучите да очаквате, че хората, които най-много се оплакват от болестта си, ще приемат с най-голяма готовност помощта ви и ще ѝ оказват най-малко съпротива. По-скоро е обратното. Сами разбирате, че всичко, което допринася за печалба от болестта, засилва съпротивата на изтласкването и затруднява лечението. А към онази печалба, която, така да се каже, се ражда със симптома, трябва да добавим и още една, появяваща се по-късно. Когато такава психична организация като болестта просъществува по-дълго време, започва да се държи като самостоятелно същество — проявява нещо като инстинкт за самосъхранение, формира своего рода модус вивенди^[1] с останалите компоненти на душевния живот, включително и с тези, които поначало са ѝ враждебни, и така естествено се стига до положения, при които се оказва полезна, получава, тъй да се каже, *вторична функция*, даваща ѝ нови сили. Вместо пример от патологията вземете един ярък случай от ежедневието. Старателен работник, прехранващ се от своя труд, е осакатен при злополука във фабриката; с работата му е свършено, но скоро започва да получава малка инвалидна пенсия и същевременно се научава да си изкарва допълнително пари с просия. Новото му, без съмнение влошено съществуване се основава сега тъкмо върху онова, което го е лишило от предишното. Ако премахнете недъга му, ще го лишите на първо време от средства за съществуване; съмнително е дали той все още е способен да поеме предишната си работа. Сходното вторично използване на болестта при неврозата можем да добавим като вторична печалба от нея към първичната.

По принцип обаче бих искал да ви кажа: Не подценявайте практическото значение на печалбата от болестта и не се оставяйте да ви импонира в теоретично отношение. Като оставим настрана посочените изключения, тя винаги напомня примерите за „мъдростта на животните“, илюстрирани от Оберлендер във „Флигенде блетер“.

Арабин язди върху камила си по тясна пътека, врязана в стръмен планински склон. На един завой той неочаквано се озовава срещу лъв, който се приготвя за скок. Арабинът не вижда изход — от едната страна — отвесна скала, от другата — пропаст, да побегне назад е невъзможно; той решава, че е изгубен. Но не и камилата. Тя скача заедно с ездача си в пропастта, а лъвът остава да преглъща слюнката си. И помощта на невротата обикновено не дава по-добър резултат за болния. Причината вероятно е, че разрешаването на конфликта чрез симптом е все пак автоматичен процес, който не може да отговори на изискванията на живота и кара човека да се откаже от използването на най-добрите си способности. Ако можехме да избираме, би трябвало да предпочетем поражението в честна борба със съдбата.

Господа! Трябва да посоча и другите причини, поради които не започнах изложението на учението за невротите с обикновената невротичност. Може би си мислите, че съм постъпил така, защото в противен случай бих се затруднил да докажа сексуалния произход на невротичните заболявания. Но това би било заблуждение. Тъкмо при невротите на пренасяне е необходимо задълбочено тълкуване на симптомите, за да се стигне до това прозрение. При обикновените форми на така наречените актуални неврози^[2] етиологичната роля на сексуалния живот е груб, набиващ се в очите на наблюдателя факт. Аз се сблъсках с него преди повече от двадесет години, когато един ден се запитах защо при изследването на невротичните никога не се обръща внимание на сексуалния им живот. Заради такива изследвания навремето пожертвах популярността си сред болните, но затова пък скоро вече бях в състояние да издигна тезата, че при нормален *vita sexualis*^[3] не може да има невроза, имам предвид актуална невроза. Вярно, тази теза с лека ръка пренебрегва индивидуалните различия между хората, страда също и от неопределеността на понятието „нормален“, но е запазила и до днес стойността си за най-обща ориентация. По онова време аз успях дори да установя специфични съответствия между определени форми на невроза и определени сексуални разстройства и не се съмнявам, че днес бих могъл да повторя същите наблюдения, ако разполагах с подобни клинични случаи. Много често наблюдавах как мъж, задоволяващ се сексуално по някакъв непълноценен начин, например с мануална мастурбация, заболяваше от определена форма на актуална невроза и тя веднага се

заменяше с друга форма, когато предишните сексуални занимания се заместваха с други, също толкова нередни. От промяната в състоянието на болния можех да отгатна какво се е променило в сексуалния му живот. Научих се също да държа упорито на подозренията си, докато преодолееа неискреността на пациента и го принудя да ги потвърди. Вярно, че тогава болните предпочитаха да отидат при друг лекар, който да не ги разпитва така настойчиво за сексуалния им живот.

Още тогава не можа да убегне от вниманието ми, че възникването на болестта невиннаги насочваше към сексуалния живот. Някои бяха заболели непосредствено във връзка със сексуално разстройство, други обаче — поради финансов крах или изтощителна органична болест. Обяснението на тези различия дойде по-късно, когато прозряхме предполагащите взаимовръзки между Аза и либидото, и ставаше все по-убедително, колкото повече се задълбочаваха разкритията ни. Човек се разболява от невроза само когато Азът му е изгубил способността си да се справя по някакъв начин с либидото. Колкото по-силен е Азът, толкова по-лесно решава тази задача; всяко негово отслабване по каквато и да било причина има същия ефект, какъвто и прекомерното повишаване на изискванията на либидото — благоприятстване на невротичното заболяване. Има и други, по-интимни връзки между Аза и либидото, които обаче още не са влезли в ползрението ни и затова не ги привличам тук като обяснение. Същественото и поучителното за нас е, че във всички случаи независимо как се е породило заболяването невротичните симптоми се поддържат от либидото, с което свидетелстват за абнормното му използване.

Сега обаче трябва да ви обърна внимание върху решаващото различие между симптомите на актуалните неврози и тези на психоневрозите, първата група от които, неврозите на пренасяне, така много ни занимаваше досега. И в двата случая симптомите произлизат от либидото, тоест представляват абнормно негово изразходване, ерзац — задоволяване. Но симптомите на актуалната невроза — тежест в главата, болка, изострена чувствителност на някой орган, отслабване или потискане на някаква функция — нямат „смисъл“, нямат психично значение. Те не само се изразяват предимно телесно, както например и хистеричните симптоми, но сами по себе си са соматични процеси, при

възникването на които отсъстват всички онези сложни душевни механизми, с които се запознахме. Тоест те действително са онова, за което така дълго бяха смятани психоневротичните симптоми. Но как тогава могат да бъдат продукти на либидото, за което знаем, че е сила от сферата на психичното? О, господа, това е съвсем просто. Нека ви припомним едно от първите възражения срещу психоанализата. Навремето ни упрекваха, че търсим психологична теория за невротичните явления, а това е съвсем безнадеждна работа, защото болестта не може да се обясни с психологични теории. Бяха благоволили да забравят, че сексуалната функция не е нещо чисто душевно, както не е и чисто соматична. Тя влияе както върху тялото, така и върху душата. Ако в психоневротичните симптоми откриваме психичните прояви на нейното разстройване, не бива да ни учудва, че в актуалните неврози се проявяват преките му соматични последствия.

За тяхното разбиране медицинската клиника ни дава ценно указание, на което много изследователи обръщат внимание. С подробностите на своята симптоматика и със свойството си да засягат всички системи и функции на организма актуалните неврози проявяват очевидно сходство с онези болестни състояния, които възникват при хронично въздействие на чужди отровни вещества или при рязко лишаване от такива, тоест със състоянията на интоксикация и абстиненция. Още по-тясно се сближават двете групи заболявания чрез посредничеството на състоянията, които също свързваме с действието на отрови, като например базедовата болест, но не чужди, вкарвани в тялото отвън, а възникващи при собствената му обмяна на веществата. Струва ми се, че след тези аналогии няма как да не разглеждаме неврозите като резултат от разстройства в една сексуална обмяна на веществата — или продуциране на повече сексуални токсини, отколкото лицето може да понесе, или осуetyаване на правилното им използване по вътрешни, дори психични причини. Народът открай време питае подобни възгледи за природата на сексуалната страст, нарича любовта „опиянение“, служи си с еликсири за влюбване, пренасяйки по този начин причината ѝ вън от човека. За нас това е повод да си припомним ерогенните зони и твърдението, че сексуалната възбуда възниква в най-различни органи. Но иначе понятия като „сексуална обмяна на веществата“ или „химизъм на сексуалността“ според нас не са запълнени със съдържание; не знаем нищо за тези

явления и дори не можем да решим дали да приемем съществуването на две сексуални вещества — „мъжко“ и „женско“^[4], или да се задоволим само с едно, което да разглеждаме като носител на всички либидни дразнения. Създадената психоаналитична теория представлява всъщност надстройка, която някой ден ще бъде поставена на органична основа; за нас обаче тази основа все още е неизвестна.

Психоанализата се определя като наука не чрез материята, която разработва, а чрез използваната техника. Тази техника може да се приложи както към неврозите, така и към историята на културата, религиоведението и митологията, без да се изнасили същността ѝ. Тя цели и постига само едно — разкриване на несъзнаваното в душевния живот. Проблемите на актуалните неврози, чиито симптоми навярно се пораждат от пряко токсично въздействие, не са подходящ обект за психоанализата; тя малко може да допринесе за изясняването им и е по-добре да предостави тази задача на биолого-медицинската наука. Сега навярно ви стана още по-ясно защо не построих лекциите си по друг начин. Ако ви бях обещал „въведение в учението за неврозите“, то несъмнено правилният път би бил от елементарните форми на актуална невроза към по-сложните психични заболявания, причинени от либидни разстройства. В такъв случай най-напред трябваше да сумирам всичко, което сме научили (или си мислим, че знаем) за актуалните неврози от различни източници, а психоанализата щеше да се появи едва при психоневрозите като най-важното техническо средство за изясняване на тези състояния. Но аз целях „въведение в психоанализата“, както и беше обявено. За мен бе по-важно да получите представа за психоанализата, отколкото знания за неврозите и при това положение не биваше да изведа на първо място актуалните неврози, от които не може да се научи много за нея. Смятам, че съм направил по-сполучливия от ваша гледна точка избор, защото психоанализата поради дълбочината на своите допускания и широкото си значение заслужава интереса на всеки образован човек, докато учението за неврозите е просто един от разделите на медицината.

Все пак вие с право ще кажете, че и актуалните неврози заслужават известно внимание. Дори само тясната им клинична връзка с психоневрозите вече налага това. И така ще ви кажа, че различаваме три чисти форми на актуална невроза: *неврастения*, *страхове невроза*

и хипохондрия. Тази систематизация също среща възражения. Всички изброени понятия се употребяват, но значението им е неопределено и колебливо. Има дори лекари, които протестират срещу всякакви разграничения в хаоса на невротичните явления, срещу всяко обособяване на клинични единици и отделни болести, дори срещу различаването на актуални и психоневрози. Мисля, че те изпадат в крайност и не следват пътя, който води към напредък. Споменатите форми на актуалната невроза се срещат понякога в чист вид, по-често обаче са смесени една с друга и с някакво психоневротично страдание. Но това не е основание да се откажем от разграничаването им. Спомнете си разликата между учението за минералите и учението за скалите в минералогията. Минералите се описват поотделно, несъмнено поради обстоятелството, че често се срещат във вид на кристали, рязко обособени от средата си. Скалите са смески от минерали, съчетали се сигурно неслучайно, а поради определени условия при възникването им. В учението за неврозите ние все още знаем твърде малко за хода на развитието, за да създадем нещо подобно на учението за скалите. Безспорно обаче постъпваме правилно, като най-напред отделяме от масата различимите клинични единици, които могат да се сравнят с минералите.

Една важна връзка между симптомите на актуалните неврози и на психоневрозите допринася съществено за опознаването на симптомообразуването при вторите; а именно — симптомът на актуалната невроза често представлява зародиш и първи стадий на психоневротичния симптом. Най-ясно това отношение се наблюдава между неврастенията и преносната невроза, наречена „конверсионна хистерия“, между страховата невроза и страховата хистерия, но също и между хипохондрията и парафренията (деменция прекокс и параноя), за които ще говорим по-късно. Да вземем за пример хистеричната болка в главата или кръста. Анализът показва, че посредством съгъстяване и изместване тази болка се е превърнала в ерзац — задоволяване на цяла редица либидни фантазии или спомени. Но някога тя е била реална и тогава е представлявала пряк сексуалнотоксичен симптом, телесен израз на либидната възбуда. Съвсем не твърдим, че всички хистерични симптоми се зараждат по този начин, но факт е, че много често е така и че всички въздействия на либидната възбуда върху тялото — нормални или патологични — с

предпочитание се използват в симптомообразуването на хистерията. Те играят ролята на зрънцето пясък, което мидата обгръща с пластовете перлена субстанция. По същия начин временните признаци на сексуалната възбуда, съпровождащи половия акт, се използват от психоневрозата като най-удобен и най-подходящ за симптомообразуването материал.

Съществува едно аналогично явление, особено интересно за диагностиката и терапията. При хора, предразположени към невроза, но нестрадащи в момента от такава, нерядко се случва някаква болестна телесна промяна — например възпаление или нараняване — да подтикне симптомообразуването; в този случай то мигновено превръща предложения му от действителността симптом в представител на всички несъзнавани фантазии, които само са чакали изразно средство. При това положение лекарят може да тръгне или по единия, или по другия път на лечение — или да се стреми към отстраняване на органичната основа, без да го е грижа за шумното ѝ невротично преработване, или да се бори с възникналата невроза, без да обръща внимание на органичния ѝ повод. Резултатът ще дава право ту на единия, ту на другия вид лечение; при такива смесени случаи е трудно да се дадат общовалидни предписания.

[1] Начин на съвместно съществуване (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Фройд нарича тези неврози „актуални“, защото причините им са в настоящето, а не в миналото на пациента, както при психоневрозата. — Б.нем.изд. ↑

[3] Сексуален живот (лат.). — Б.пр. ↑

[4] По-късно Фройд категорично отхвърля това виждане. — Б.нем.изд. ↑

ЛЕКЦИЯ XXV

СТРАХЪТ

Дами и господа! Сигурно ви е направило впечатление, че последната ми лекция за обикновената невротичност е най-непълното и незадоволително мое изложение. Давам си сметка за това и си представям също колко сте се учудили, че не стана въпрос за страха, от който се оплакват повечето нервнболни, определяйки го сами като най-ужасното от всичките си страдания, който действително може да достигне при тях невероятна интензивност и да има за последствие най-нелепи предпазни мерки. Но поне по този въпрос нямам намерение да ви ощета, напротив, решил съм особено ярко да осветя проблема за страха при невротичите и подробно да го разгледам пред вас.

Няма защо да ви обяснявам какво е страх; всеки от нас е имал случай да опознае по себе си това усещане или по-скоро — емоционално състояние. Но, струва ми се, никога не е поставян достатъчно сериозно въпросът, защо тъкмо у невротичите страхът е толкова по-чест и по-силен, отколкото у другите хора. Може би това се е смятало за естествено; думите „нервен“ и „боязлив“ обикновено се използват като равнозначни. А всъщност то е неправилно; има боязливи хора, които иначе съвсем не са нервни, а също и невротичи, страдащи от много симптоми, сред които обаче не фигурира склонността към страх.

Както и да е, едно е ясно — проблемът за страха е възлов проблем, в него се преплитат най-различни и най-важни въпроси, той е загадка, чието разрешаване би трябвало да хвърли обилна светлина върху целия ни душевен живот. Не твърдя, че мога да ви дам окончателното му решение, но вие положително очаквате, че и към тази тема психоанализата ще подходи съвсем различно от школната медицина. Там като че ли се интересуват най-вече по какви анатомични пътища се осъществява страховото състояние. Твърди се, че се раздразва *Medulla oblongata* и болният узнава, че страда от невроза на *nervus vagus*. *Medulla oblongata* е сериозен и красив обект.

Аз добре си спомням колко време и сили посветих преди години на изучаването ѝ. Но днес трябва да кажа, че не познавам нещо по-маловажно за психологическото разбиране на страха от въпроса за нервните пътища, по които се осъществява страховата възбуда.

Първо, за страха може да се говори дълго, без изобщо да се засяга въпросът за невротичността. Лесно ще разберете защо наричам този страх реален, за разлика от невротичния. Реалният страх е нещо напълно разумно и разбираемо. За него можем да кажем, че е реакция спрямо възприятието на някаква външна опасност, тоест на очаквана, предвиждана вреда; той е свързан с рефлекс за бягство и се разглежда като проява на инстинкта за себесъхранение. При какви обстоятелства, тоест спрямо какви обекти и при какви ситуации възниква страхът, това, разбира се, зависи до голяма степен от равнището на знанията ни и от властта ни над външния свят. Съвсем естествено е дивакът да се бои от оръдието и от слънчевото затъмнение, докато белият човек, който може да борава с оръдието и да предсказва събитието, не изпитва страх при тези обстоятелства. В други случаи тъкмо по-големите познания допринасят за страха, защото позволяват опасността да се разпознае от рано. Така например дивакът ще се изплаши от някаква следа в гората, която за непосветения не означава нищо, но за него издава близостта на хищно животно, а опитният моряк с ужас ще наблюдава малкото облаче на небето, което на пасажера се вижда нищожно, но за него е знак за приближаващ ураган.

По-нататъшните размишления ни довеждат до заключението, че определянето на реалния страх като разумен и целесъобразен се нуждае от основно преразглеждане. Защото единственото целесъобразно поведение при приближаваща опасност е трезвата съпоставка на собствените сили с размера на заплахата и вземането на решение кое има най-големи изгледи за успех — бягството, отбраната или може би дори нападението. Но тук страхът не играе никаква роля; всичко казано би се осъществило по същия начин, дори вероятно по-добре, без възникването на страх. Знаете също, че прекалено силният страх е крайно нецелесъобразен, парализира всякакво действие, включително и бягството. Обикновено в реакцията спрямо опасността се съчетават чувство на страх и отбранително действие. Изплашеното животно бяга, но целесъобразното тук е бягството, а не уплахата.

Ето защо се изкушаваме да кажем, че страхът никога не е целесъобразен. Може би ще разберем това по-добре, ако анализираме внимателно страховата ситуация. Първата ѝ черта е възприемането на опасността и възникването на готовност за действие, изразяваща се в повишено сензорно внимание и двигателно напрежение. Тази готовност несъмнено трябва да се признае за благоприятна, отпадането ѝ може да има сериозни последствия. От нея произтичат, от една страна, двигателното действие, на първо място бягството, а на едно по-висше равнище — активната защита, от друга страна — преживяването на страх. Колкото повече страхът се ограничава до зачатъчна форма, до прост сигнал, толкова по-гладко страховата готовност преминава в действие, а действието е толкова по-целесъобразно. Така че повишената готовност за действие ми се струва целесъобразната, а развитието на страхово чувство — нецелесъобразната страна на явлението, което наричаме страх.

Няма да се спирам обстойно на въпроса, дали понятия като уплаха, ужас означават в нашия език едно и също, или между тях има явни различия. Струва ми се само, че „страх“ се отнася до състоянието и се абстрахира от обекта, докато уплахата насочва вниманието тъкмо към обекта. А „ужас“ като че ли има особен смисъл, изтъква въздействието на опасност, която не се посреща в състояние на страхова готовност. Може да се каже, че посредством страха човек се предпазва от ужаса.

Сигурно не ви е убягнала тази многозначност и неопределеност в употребата на думата „страх“. Обикновено с нея се означава субективното състояние, в което човек попада, възприемайки „развитието на страха“, и това състояние се нарича афект. Но какво представлява афектът в динамичен смисъл? При всички случаи нещо твърде сложно. Афектът включва, първо, определени двигателни инервации или оттичания на енергия, второ, определени усещания, и то от два вида — възприятия за осъществените двигателни актове и преки усещания за удоволствие или неудоволствие, които придават, както се казва, основния тон на афекта. Не мисля обаче, че изброените характеристики описват същността на афекта. При някои афекти като че ли успяваме да надникнем по-дълбоко и да видим, че ядрото, около което се обединяват споменатите явления, е повторението на някакво важно преживяване. То може да бъде много ранно впечатление от

много общ характер, отнасящо се не към ранната история на индивида, а на човешкия род. Или за да стане по-ясно — състоянието на афект е устроено по същия начин, както хистеричния пристъп, то също отразява някаква реминисценция. Така че хистеричният пристъп може да се сравни с нововъзникнал индивидуален афект, а нормалният афект — с генерализирана, придобила наследствен характер хистерия.

Недейте да мислите, че това, което ви казах за афекта, са всепризнати положения на обикновената психология. Напротив, тези схващания са възникнали на почвата на психоанализата и виреят само там. Онова, което можете да научите за афектите от психологията, например теорията на Джеймс-Ланге, за нас, психоаналитиците, е просто неразбираемо и неподдаващо се на обсъждане. Но собствените си познания за афектите ние също не смятаме за особено добре потвърдени; това е първи опит за ориентиране в тази тъмна област.

Продължавам. Смятаме, че сме разбрали кое е ранното впечатление, повтаряно от страховия афект. Според нас това е *раждането*, при него възниква тази комбинация от неудовлетворени изживявания и телесни усещания, станали образец за въздействието на жизнена опасност и повтаряща се от този момент нататък като страхово състояние. Причина за тогавашното преживяване на страх е изключително силната раздраза от преустановяването на кръвообновлението (на вътрешното дишане), тоест първият страх е от токсично естество. Наименованието страх — *angustiae*, теснота (нем. *Angst*. — Б.пр.) — подчертава затрудняването на дишането, възникнало тогава вследствие на реалната ситуация и повтарящо се днес почти винаги при афекта. Трябва да признаем за много съществено, че първото страхово състояние възниква при откъсването от майката. Според твърдото ни убеждение склонността към повтаряне на първото страхово състояние така дълбоко се е вкоренила в организма през поредицата от безброй поколения, че нито един индивид не може да го избегне дори ако е „изрязан от майчината утроба“ като легендарния Макдъф^[1], тоест сам не е преживял родилния акт. Какво служи за обект на страховото състояние при животните, които не са бозайници, не можем да кажем. Но не знаем също какъв комплекс от усещания при тези същества съответства на нашия страх.

Сигурно ще ви е интересно да чуete как сме стигнали до идеята, че родилният акт е източникът и образецът на страховия афект. Най-малък дял тук има теоретичното спекулиране; използвал съм по-скоро заемки от наивното мислене на народа. Преди много години няколко млади болнични лекари се бяхме събрали за обяд в гостилницата и един асистент от родилната клиника разказа весела случка от последния изпит за акушерки. Попитали една кандидатка какво означава наличието на детски изпражнения в околоплодната вода и тя без колебание отговорила: „Че детето го е било страх“. Присмели й се и я скъсали на изпита. Но в себе си аз взех нейната страна и започнах да подозирам, че с верния си усет бедната жена от народа бе разкрила една важна закономерност.

Нека сега се обърнем към невротичния страх: какви нови прояви и взаимовръзки ни разкрива той? Тук има много за разказване. Най-напред се натъкваме на едно общо безпокойство, така да се каже — свободно плаваща тревога, готова да се прилепи към всяко що-годе подходящо мисловно съдържание, която влияе върху преценките, създава очаквания, дебне всяка възможност да потвърди своята основателност. Това състояние наричаме „тревожно очакване“. Хората, измъчвани от този вид тревога, винаги очакват да се случи най-лошото, тълкуват всяка случайност като знак за предстоящо нещастие, всяка неопределеност — в лош смисъл. Мнозина притежават тази склонност към мрачни очаквания като черта на характера, без да можем да ги наречем болни; упрекваме ги за прекалена боязливост и песимизъм. Но необикновено високата степен на тревожно очакване винаги е характерна за едно заболяване, което аз наричам *страхова невроза* и отнасям към актуалните неврози.

Друга форма на страх, за разлика от току-що описаната е по-скоро психично обусловена и свързана с определени обекти или ситуации. Това са извънредно многообразните и често твърде странни *фобии*. Видният американски психолог *Стенли Хол* неотдавна си направи труда да ни изложи цялата поредица на тези фобии с внушителни гръцки имена. Това звучи като изобразяването на десетте египетски мъки, само дето броят на фобиите е значително по-голям^[2]. Чуйте само какви неща могат да станат обект или съдържание на една фобия: тъмнина, открито пространство, площади, котки, паяци, гъсеници, змии, мишки, гръмотевици, остри предмети, кръв, затворени

помещения, тълпи от хора, самота, преминаване през мостове, пътуване по море или с железница и т.н. При първия опит за ориентиране в тази бъркотия най-близо до ума е да разграничим три групи. Някои от бъдещите страх обекти и ситуации плашат и нас, нормалните хора, те са свързани с опасност, затова съответните фобии ни се виждат разбираеми, макар неадекватно пресилени. Например повечето от нас изпитват отвращение при вида на змия. Фобията от змии може да се нарече общочовешка; Ч. Дарвин е описал много впечатляващо как не е могъл да потисне страха си от връхлитаща върху него змия, макар че е бил защитен от дебело стъкло^[3]. Във втора група можем да обединим случаите, при които все още има връзка с опасност, но сме свикнали да не ѝ придаваме голямо значение, да не ѝ обръщаме внимание. Тук спадат повечето фобии спрямо ситуации. Знаем, че при пътуване с влак има по-голяма вероятност от злополука, отколкото ако си стоим вкъщи, защото се случва влакове да се сблъскат, знаем също, че корабът може да потъне, при което хората обикновено се удавят, но не мислим за тези опасности и без страх пътуваме с влак или кораб. Не може да се отрече също, че ще паднем в реката, ако мостът се срути в момента, в който минаваме по него, но това става толкова рядко, че не може да се смята за опасност. Самотата също крие рискове и при определени обстоятелства я избягваме, но няма такова положение, при което да не можем да я изтърпим дори за момент. Същото важи за тълпата хора, за затвореното помещение, за бурята и т.н. Странното при невротичите е не толкова съдържанието на тези фобии, колкото интензивността им. При фобиите страхът е направо неудържим! А понякога имаме впечатлението, че невротичите сякаш се боят не от същите неща и ситуации, които понякога плашат и нас, макар да ги наричат със същите имена.

Остава третата група фобии, които вече са съвършено непонятни. Когато як възрастен мъж се страхува да пресече улица или площад в така познатия му роден град, когато здрава, нормална жена изпада в безпаметен ужас, защото котка се е отъркала в полата ѝ или мишле е притичало през стаята, къде е тук опасността, очевидно съществуваща за страдащите от фобия? Фобиите спрямо тези животни не представляват засилени общочовешки антипатии, защото има, сякаш за демонстрация на противоположното, безброй хора, които не са в състояние да минат покрай котка, без да я примамят и погалят.

Мишлето, от което така се боят жените, в същото време е едно от най-предпочитаните гальовни обръщения; много момичета обичат любимия им да ги нарича така, а когато съзрат миловидното животинче със същото име, крещят от уплаха. За мъжа, който се бои от улици и площади, единственото обяснение е, че се държи като малко дете. Детето специално го предупреждават да избягва такива ситуации като опасни, а нашият болен от агорафобия действително не изпитва страх, когато някой го съпровожда през площада.

Двете описани тук форми на страх — свободно плаващото тревожно очакване и фобиите, са независими една от друга. Едната не е по-висше равнище на другата, двете се явяват заедно само по изключение и сякаш случайно. Дори и най-силната обща тревожност не се изразява непременно във фобии; хора, потискани цял живот от агорафобия, могат да са напълно свободни от песимистични очаквания. Някои фобии, като клаустрофобията или страха от пътуване с влак, се появяват в по-зряла възраст, други, като страха от тъмнина, буря, животни, изглежда, са налице от самото начало. Първите са тежки болести, вторите по-скоро имат вид на странности, на капризи. Който притежава една от втория вид фобии, у него по правило трябва да се предполагат и други подобни. Ще добавя, че ние отнасяме всички тези фобии към *страховата хистерия*, тоест разглеждаме ги като заболявания, сродни с известната конверсионна хистерия.

Третата форма невротичен страх ни изправя пред загадка — тук страхът изобщо не е свързан с някаква заплаха. Този страх се среща например при хистерията, като съпровожда хистеричните симптоми, при всякакви състояния на възбуда, когато наистина очакваме проявата на афект, но най-малко на страхов афект, а също и като съвсем самостоятелен пристъп, неразбираем за нас и за болния. В тези случаи не може и дума да става за някаква опасност или за какъвто и да е повод, който чрез преувеличение би могъл да се възприеме като заплаха. От спонтанните пристъпи научаваме, че комплексът, наричан страхово състояние, а разложим на отделни съставни части. Цялостният пристъп може да бъде заместен от отделен, интензивно проявяващ се симптом, например треперене, замайване, сърцебиене, задушаване, а общото чувство, по което разпознаваме страха, да липсва или да е неясно изразено. И все пак тези състояния, описвани

като „страхови еквиваленти“, трябва да се приравнят към страха във всяко клинично и етиологично отношение.

Тук възникват два въпроса. Може ли невротичният страх, при който опасността не играе никаква или играе съвсем малка роля, да се разглежда във връзка с реалния страх, представляват изцяло реакция на опасност? И как трябва да се разбира невротичният страх? Нека най-напред се придържаме към очакването, че където има страх, трябва да има и нещо плашещо.

Клиничните наблюдения дават редица указания за разбирането на невротичния страх, чието значение искам да разгледам пред вас.

а) Не е трудно да се установи, че тревожното очакване или общата тревожност е в тясна зависимост от определени явления в сексуалния живот, по-точно — от някои начини на изразходване на либидото. Най-простият и най-поучителен такъв случай са лицата, подложени на така наречената фрустрирана възбуда, тоест силна сексуална възбуда, която не се оттича в достатъчна степен, не постига задоволяване. Например мъже по време на годеничеството или жени, чиито съпрузи не са достатъчно потентни или заради предпазване от бременност извършват съкратен и непълноценен полов акт. При такива обстоятелства либидната възбуда изчезва и на нейно място се явява тревога както под формата на тревожно очакване, така и във вид на страхови пристъпи и страхови еквиваленти. Редовното прекъсване на половия акт от предпазливост така често е причина за страхова невроза у мъжете и особено у жените, че в лекарската практика се препоръчва при подобни случаи най-напред да се търси тази етиология. Безброй пъти е наблюдавано, че страховата невроза изчезва с прекратяването на вредната сексуална практика.

Доколкото ми е известно, връзката между сексуалното въздържание и страховете състояния вече не отричат и лекари, които не са привърженици на психоанализата. Но предполагам, че някои ще се опитат да обърнат наопаки тази връзка, твърдейки, че тук става въпрос за хора, които са поначало тревожни, поради което проявяват предпазливост и в сексуалната сфера. Но на това решително противоречи поведението на жените, чиято сексуалност е предимно пасивна и се определя от действията на мъжа. Колкото по-темпераментна е една жена, тоест колкото повече търси сексуалното общуване и е способна да получава задоволяване, толкова по-сигурно

е, че ще реагира със страхови преживявания на импотентността на съпруга си или на *coitus interruptus*^[4], докато на нечувствителните жени или на тези със слабо либидо подобно третиране ще се отрази в много по-малка степен.

Разбира се, сексуалното въздържание, така горещо препоръчвано сега от лекарите, играе тази роля за възникването на страхови състояния само в случаите, когато лишеното от задоволяващо оттичане либидо притежава съответната сила, а не е изразходвано в по-голямата си част чрез сублимация. Дали ще се стигне до заболяване, или не, винаги се определя от количествените фактори. Дори когато не се касае за болест, а за особености на характера, лесно се вижда, че ограничаването в секса се съпровожда с боязливост и нерешителност, а безстрашието и дръзката самоувереност — с неограничено задоволяване на сексуалните потребности. Колкото и да се модифицира и усложнява тази взаимовръзка от различни социални фактори, за по-голямата част от хората си остава валидно, че страхът е свързан със сексуалното ограничаване.

Аз далеч не съм ви съобщил всички наблюдения, които свидетелстват за такава генетична връзка между либидото и страха. Тук спада например влиянието на някои жизнени периоди върху страховите заболявания, като пубертета и менопаузата, през които се предполага значително увеличено производство на либидо. При някои състояния на възбуда непосредствено може да се наблюдава смесването на либидото със страх и окончателното му заместване от страха. Всички тези факти създават впечатление за две неща: първо, че се касае за натрупване на либидо, което не може да се употреби по нормален начин, и, второ, че тук се намираме изцяло в областта на соматичните явления. Как либидото се преобразува в страх, на първо време не е ясно; констатираме само, че то изчезва и на негово място се проявява страхът.

б) Второ указание получаваме от анализа на психоневрозите, по-специално на хистерията. Казахме, че симптомите на заболяването често се придружават от страх, а освен това се наблюдава и самостоятелен страх, който може да има формата на пристъпи или на трайно състояние. Болните не могат да кажат от какво се страхуват и чрез очевидна вторична преработка свързват чувството си с най-близки до ума опасения — от смърт, полудяване, мозъчен удар. Ако подложим

на анализ ситуацията, породила страха или свързаните със страх симптоми, обикновено успяваме да установим кой е нормалният процес, останал неосъществен и заместен от страховите феномени. Или казано по друг начин: ние конструираме несъзнавания процес в такъв вид, сякаш не е претърпял изтласкване и безпрепятствено е достигнал съзнанието. Този процес би бил съпроводен от определен афект и за своя изненада установяваме, че след изтласкването този афект във всички случаи се замества от страх, независимо от какво качество. Така че когато имаме пред себе си хистерично страхово състояние, несъзнаваният му корелат може да бъде чувство от подобен вид — страх, срам, смущение, но също и положителна либидна възбуда или пък враждебна, агресивна, като гняв или раздразнение. Страхът е общовалидната монета, срещу която се разменят или могат да се разменят всички афекти, ако свързаното с тях представно съдържание претърпи изтласкване.

в) Третото наблюдение е направено при болни с натрапливости, които на пръв поглед сякаш са предпазени от страха по забележителен начин. Но ако се опитаме да им попречим при изпълнението на натрапливото действие — миене или друг ритуал — или самите те опитат да се откажат от някоя своя натрапливост, безмерен страх ги кара да ѝ се подчинят отново. Ясно е, че страхът е бил прикрит зад натрапливото действие и то се извършва само за да им спести този страх. Следователно при натрапливата невроза страхът, който би възникнал иначе, се замества от симптомообразуване, а ако се обърнем към хистерията, ще открием подобна взаимовръзка — резултатът от изтласкването е или възникване на чист страх, или на страх със симптоми, или на симптоми без страх. Така че в един абстрактен смисъл не е неправомерно да се каже, че симптомите се формират само за да се избегне неминуемия иначе страх. Това разбиране поставя страха в центъра на проблема за неврозите.

От наблюденията върху страховата невроза направихме извода, че отклоняването на либидото от нормалната му употреба, в резултат на което възниква страхът, се осъществява на почвата на соматичните явления. Анализът на хистерията и натрапливата невроза налага допълнението, че същото отклонение със същия резултат може да се дължи и на отказ на психичните инстанции. Това е, което знаем за възникването на невротичния страх; звучи все още твърде

неопределено. Но засега не виждам път, който да ни отведе по-нататък. Втората задача, която си поставихме — да намерим връзка между невротичния страх, представляващ аномално изразходвано либидо, и реалния страх, отговарящ на реакция спрямо заплаха, — изглежда още по-трудно решима. Човек би казал, че това са свършено различни неща, и все пак в усещането си ние не можем да отличим реалния страх от невротичния.

Търсената връзка най-сетне се открива, когато изходим от често подчертаваното противопоставяне между Аза и либидото. Както знаем, страхът е реакция на Аза спрямо опасност и сигнал за бягство; близко до ума е, че и при невротичния страх Азът предприема опит да избяга от изискванията на либидото, отнася се към тази вътрешна опасност като към външна. С това се оправдава очакването, че има ли страх, има и някаква заплаха. Но аналогията може да се развие по-нататък. Както опитът да се избяга от външната опасност се заменя със съпротива и защитни мерки, така и невротичният страх отстъпва място на симптомообразуването, което води до неговото потискане.

Трудността на обяснението е другаде. Излиза, че страхът, който представлява бягство на Аза от неговото либидо, е произлязъл от самото това либидо. Това е мъгляво и съдържа предупреждението да не забравяме, че все пак либидото принадлежи към личността и не може да ѝ се противопоставя като нещо външно. Неизяснена остава топичната динамика в развитието на страха, какви душевни енергии се изразходват при него и от кои психични системи произхождат. Не мога да ви обещавам, че ще отговоря и на този въпрос, но трябва непременно да видим накъде водят други две следи, като отново подпомогнем разсъжденията си с пряко наблюдение и аналитично проучване. Ще се обърнем към възникването на страха при децата и към произхода на невротичния страх, свързан с фобии.

Страхливостта у децата е нещо съвсем обикновено и е доста трудно да се определи кога се касае за невротичен и кога за реален страх. Нещо повече, поведението на децата поставя под съмнение важността на това разграничение. Защото, от една страна, ние не се учудваме, когато детето се бои от всякакви чужди хора, нови ситуации и предмети, и лесно си обясняваме неговата реакция с това, че е слабо и неразбиращо. Ние предполагахме у него силна склонност към реален страх и бихме сметнали за съвсем целесъобразно тя да е унаследена. В

такъв случай детето само би повтаряло поведението на първобитните хора и на днешните диваци, страхуващи се поради невежество и безпомощност от всичко ново, а и от много познати неща, от които ние отдавна не се боим. И би било съвсем в унисон с очакванията ни детските фобии поне отчасти да са същите като предполагаемите в праисторическата епоха.

От друга страна, не можем да не забележим, че не всички деца са еднакво плашливи и че тъкмо онези, които проявяват особена боязън от всевъзможни обекти и ситуации, по-късно се оказват невротичи. Така че предразположението към невроза се разкрива и чрез изразената склонност към реален страх, тревожността се оказва първичното и така стигаме до заключението, че детето, а по-късно и юношата се боят от силата на своето либидо просто защото са склонни да се боят от всичко. С това се отхвърли схващането, че страхът възниква от либидото, а ако изследваме условията за реалния страх, логично ще стигнем до възгледа, че съзнанието за собствената слабост и безпомощност — чувството за малоценност в терминологията на А. Адлер — е изначалната причина за неврозата, когато бъде пренесено от детството в зрялата възраст.

Това звучи така просто и подкупващо, че сме длъжни да му обърнем внимание. Но то би означавало да се измести загадката на неврозата. Устойчивостта на чувството за малоценност — тоест на условието за страха и симптомообразуването — изглежда така несъмнена, че би трябвало да търсим обяснение на онова, което познаваме като здраве. А какво показват задълбочените наблюдения върху тревожността при децата? Малкото дете се страхува най-напред от непознати хора; ситуацияите имат значение дотолкова, доколкото в тях са включени чужди лица, а страхът от предмети се появява значително по-късно. Но детето не се бои от непознатите, защото предполага у тях лоши намерения и съпоставя своята слабост с тяхната сила, тоест приема ги като заплаха за своето сигурно и безболезнено съществуване. Такова подозрително, изплашено от вездесъщия нагон към агресия дете е твърде несполучлива теоретична конструкция. Детето се стряска от чуждото лице, защото е настроено да очаква появата на добре познат и любим му човек, най-вече на майката. В страх се превръщат разочарованието и копнежът му, тоест неизползваното либидо, което не може да стои така, а трябва да се

оттече под формата на страх. Едва ли е случайно, че в тази типична за детския страх ситуация се повтаря причината за първото страхово състояние по време на раждането — отделянето от майката.

Първите ситуационни фобии на децата са от тъмнина и самота; първата често се запазва през целия живот, а общо и за двете е отсъствието на обичан, закрилящ човек, тоест на майката. Веднъж чух едно изплашено от тъмнината дете да се провиква от съседната стая: „Лельо, говори ми нещо, страх ме е“. „Но какво ще ти помогне това? Ти не ме виждаш!“, а детето: „Когато някой говори, става по-светло“. Така копнежът в тъмнината се превръща в страх от тъмнината. Далеч сме от мисълта да виждаме в невротичния страх вторична, специална форма на реалния; при малкото дете по-скоро виждаме как нещо, възникващо подобно на невротичния страх от неизразходвано либидо, приема маската на реалния страх. Истинският реален страх не изглежда характерен за детето. Във всички онези ситуации, които по-късно могат да създадат условия за фобии — височини, тесни мостове над водата, влакове и параходи, — детето не проявява страх, дори толкова по-малко, колкото по-незнаещо е. Щеше да е много хубаво, ако то притежаваше повече такива унаследени защитни инстинкти; това много би облекчило задачата на контрола, който трябва да го предпази да се излага на различни опасности. В действителност обаче детето първоначално надценява силите си и не се страхува, защото не познава опасностите. То тича съвсем близо до водата, качва се на перваза на прозореца, играе с остри предмети и с огън, с една дума, върши всевъзможни опасни неща и създава грижи на възпитателите си. Когато най-сетне у него се пробуди реалният страх, това е изцяло заслуга на възпитанието, защото не може да му се позволи само да натрупа нужния за това поучителен опит. А че има деца, които твърде лесно се поддават на възпитаването в страх и впоследствие сами откриват нови опасности — това може задоволително да се обясни с по-силната либидна потребност на тяхната конституция или с ранното им разглеждане чрез либидно задоволяване. Не е учудващо, че сред тези деца са и бъдещите невротичи; знаем, че за възникването на една невроза най-много способства неумението да се изтърпи по-продължително натрупването на либидна енергия. Забелязвате, че тук се съобразяваме и с конституционния фактор, който никога не бива да пренебрегваме. Възражяваме само когато някой пренебрегва заради

този фактор всички останали или го въвежда и там, където според данните на наблюдението, според изводите на анализа не му е мястото или пък значението му е минимално.

Нека обобщим наблюденията върху боязливостта на децата: инфантилният страх има много малко общо с реалния, но е в близко родство с невротичния страх у възрастните. Като него той възниква от неизразходвано либидо и замества липсващия любовен обект с външен предмет или ситуация.

Ще бъдете доволни да чуете, че анализът на *фобиите* не разкрива много нови неща. При тях става същото, каквото и при детския страх; неизразходваното либидо постоянно се превръща в привиден реален страх, а изискванията на либидото са представени от някаква съвсем дребна външна опасност. В това съвпадение няма нищо странно, защото инфантилните фобии не само са образец за по-късните, които отнасяме към „страховата хистерия“, а тяхно пряко условие и начало. Всяка хистерична фобия произлиза от някакъв страх в детството и представлява негово продължение дори когато има друго съдържание и трябва да бъде наречена с друго име. Разликата между двете страдания е в техния механизъм. При възрастния за превръщането на либидото в страх вече не е достатъчна невъзможността то да бъде изразходвано в дадения момент. Той отдавна се е научил да изтърпява наличието на свободно либидо или да го употребява по друг начин. Но когато либидото е свързано с изтласкана психична тенденция, ситуацията наподобява тази при детето, при което сферите на съзнаването и несъзнаването още не са обособени, и чрез регресията към инфантилната фобия сякаш се отваря пътът за удобно преобразуване на либидото в страх. Ние, както си спомняте, много говорихме за изтласкването, но при това проследявахме само съдбата на изтласкваната представа, разбира се, защото тя по-лесно можеше да се разпознае и опише. Но какво става с афекта, който я съпровожда — този въпрос винаги го отминавахме и едва сега научаваме, че този афект неминуемо се превръща в страх, независимо от какъв вид би бил при нормалното положение. Това преобразуване на афекта е далеч по-важният елемент от процеса на изтласкване. Не е така лесно да се говори за него, защото не можем да твърдим, че съществуват несъзнавани афекти в същия смисъл, в какъвто несъзнаваните представи. С изключение на една-единствена

разлика представата си остава същата, все едно дали е съзнавана или несъзнавана; можем да кажем какво съответства на несъзнаваната представа. Афектът обаче е процес на оттичане, съвсем различен от представата; без задълбочен анализ и изясняване на предпоставките за психичните процеси не може да се каже какво му съответства в несъзнаваното. Тук не можем да се занимаваме с това. Нека запомним обаче, че формирането на страха е тясно свързано със системата на несъзнаваното.

Казах, че преобразуването в страх или по-точно оттичането под формата на страх е най-честата съдба на засегнатото от изтласкване либидо. Трябва да добавя, че тя не е единствена, нито окончателна. При неврозата се развиват процеси, противодействащи на формирането на страха, и по различни начини те успяват да постигнат целта си. При фобиите например ясно се разграничават две фази на невротичния процес. В първата се осъществява изтласкването и трансформирането на либидото в страх, свързан с външна опасност. През втората възникват всички онези начини на подсигуряване срещу досег с тази третирана като нещо външно опасност. Изтласкването представлява опит за бягство на Аза от възприеманото като заплахата либидо. Фобията може да се сравни с укрепление срещу външната опасност, която е заместител на всяващото страх либидо. Слабостта на защитната система при фобиите е, разбира се, в това, че така добре защитената отвън крепост остава уязвима отвътре. Проецирането на заплахата от либидото навън никога не може да сполучи добре. Затова при останалите неврози се използват други системи за защита срещу формирането на страх. Това е много интересен раздел от психологията на неврозите, но за съжаление разглеждането му ще ни отведе твърде далеч и освен това предполага по-задълбочени специални знания. Ще добавя само още едно. Вече ви говорих за „контракатексиса“, който Азът трябва да осъществи при изтласкването и да го поддържа постоянно, за да бъде изтласкването трайно. На този контракатексис се пада задачата да провежда различните форми на защита срещу възникването на страх, след като се е извършило изтласкването.

Да се върнем при фобиите. Смятам, че сега сте разбрали колко недостатъчно е да се обяснява единствено съдържанието им, да се интересуваме само как даден обект или ситуация са станали предмет на фобия. Съдържанието на фобията има за нея горе-долу същото

значение, каквото фасадата на манифестирания сън — за сънуването. Трябва да признаем с необходимите уговорки, че сред предметите на фобиите има някои, които, както подчертава *Стенли Хол*, са филогенетично унаследени страхови обекти. В съгласие с това е фактът, че много от източниците на страх имат само символична връзка с някаква опасност.

Убедихме се какво централно място заема страхът сред проблемите на психологията на неврозите. Добихме ярко впечатление за връзката на неговото възникване със съдбата на либидото и системата на несъзнаването. Само един момент остана без връзка, остана като празнина в нашето гледище — трудно оспоримият факт, че реалният страх трябва да се приеме за проява на себесъхранителните нагони на Аза.

[1] Герой от драмата „Макбет“ на У. Шекспир. — Б.пр. ↑

[2] Стенли Хол изброява 132 фобии. — Б.нем.изд. ↑

[3] Darwin, Ch. The Expression of Emotions in Man and Animals. London, 1889. — Б.нем.изд. ↑

[4] Прекъснат коитус. — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ XXVI

ТЕОРИЯТА ЗА ЛИБИДОТО И НАРЦИСИЗМА

Дами и господа! Много пъти вече и съвсем наскоро пак се занимавахме с обособяването на сексуалните нагони от нагоните на Аза. Най-напред изтласкването ни показва, че между тях може да настъпи конфликт, че сексуалните нагони в този случай формално отстъпват и се принуждават да търсят задоволяването си по регресивни обиколни пътища, при което, непобедими, те получават обезщетение за поражението си. След това научихме, че двата вида нагони имат различно отношение към възпитателната нужда, поради което не извървяват един и същи път на развитие и се оказват в нееднакво положение спрямо принципа на реалността. И накрая сексуалните нагони ни изглеждат много по-тясно свързани с афективното състояние на страх от азовите — резултат, който в един-единствен важен пункт не е още завършен. За да го подкрепим допълнително, ще изтъкнем забележителния факт, че незадоволяването на глада и жаждата, двата най-първични себесъхранителни нагона, никога не води до страх, докато превръщането на незадоволеното либидо в страх спада, както казахме, към най-известните и най-често наблюдавани феномени.

Неоспорими са основанията ни да разграничим азовите от сексуалните нагони. Те произтичат от самото съществуване на сексуалния живот като специфична дейност на индивида. Може да се постави единствено въпросът, каква важност и дълбочина ще приписваме на това разграничение. Но отговорът на този въпрос ще зависи от това, доколко сексуалните нагони се отличават в своите соматични и душевни прояви от другите нагони, които им противопоставяме, и какво е значението на последствията от тези различия. Защото, разбира се, нямаме никакви причини да твърдим, че между двете групи нагони има същностно различие, ако то не може да бъде уловено. Това са само две наименования за енергийни източници на индивида, а спорът дали те в същината си са едно и също нещо, или изначално се различават, а пък ако са били едно, кога са се разделили,

не може да се води въз основа на самите понятия, а трябва да се придържа към стоящите зад тях биологични факти. За тях засега знаем твърде малко, а дори и да знаехме повече, това не би имало значение за психоаналитичната ни задача.

Очевидно малка е също така ползата да изтъкваме подобно на Юнг първоначалното единство на всички нагони и да наричаме „либидо“ всяка проява на енергия. Тъй като сексуалната функция не може чрез никакви трикове да се елиминира от душевния живот, ще бъдем принудени в такъв случай да говорим за сексуално и несексуално либидо. Трябва да използваме „либидо“ само като наименование за движещите сили на сексуалния живот, както правихме досега.

Така че според мен въпросът, докъде трябва да стигне несъмнено основателното разграничаване между сексуалните и себесъхранителните нагони, не е от съществено значение за психоанализата; той не е в нейната компетентност. От гледна точка на биологията обаче има ред основания да се смята, че той е важен. Та нали сексуалността е единствената функция на живия организъм, която излиза извън индивида и го свързва с рода. Очевидно е, че упражняването ѝ невинаги носи полза на индивида, както другите функции, а отплащайки му се с неимоверна наслада, го излага на жизнени опасности и нерядко води до смъртта му. Навярно са нужни особени обменни процеси, различни от всички останали, за да се съхрани част от индивидуалния живот като диспозиция за бащиците поколения. И накрая отделното живо същество, което гледа на самото себе си като на най-висша цел, а на сексуалността — като на едно от многото средства за получаване на наслада, от биологична гледка точка е само епизод в поредицата поколения, краткотраен придатък на една може би безсмъртна зародишна плазма, нещо като временен притежател на надживяваща го фамилна собственост.

Но за психоаналитичното обяснение на неврозите не е необходимо да отиваме толкова далеч. Проследявайки поотделно сексуалните и азовите нагони, ние се сдобихме с ключ за разбирането на преносните неврози. Можяхме да ги сведем до основното положение, че сексуалните нагони влизат в конфликт със себесъхранителните или от биологична гледна точка, макар формулирано по-неточно, че едната позиция на Аза — като

самостоятелно живо същество — влиза в конфликт с другата му позиция на брънка от веригата на поколенията. Такова раздвояване се получава може би само при човека и навярно затова неврозата, най-общо казано, е негова привилегия пред животните. Условието за възникването на този конфликт като че ли са се създали от свръхразвитието на неговото либидо и богатия му, диференциран душевен живот, възникнал вероятно тъкмо поради това свръхразвитие. Не е трудно да се види, че това са условията и за големия напредък на човека в сравнение с животното, тъй че способността му да страда от невроза е обратната страна на неговата надареност. Но и това са само умопостроения, които ни отклоняват от предстоящата задача.

Предпоставка за досегашната ни работа беше възможността да разграничаваме азовите нагони от сексуалните по техните проявления. При преносните неврози това ни се удаде без трудности. Енергията, с която Азът се насочва към обектите на сексуалните си желания, нарекохме „либидо“, а другата, която изхожда от себесъхранителните нагони — „интерес“, и проследявайки либидните катексиси, техните превръщания и крайната им съдба, успяхме да си съставим първоначална представа за механиката на душевните сили. Преносните неврози ни дадоха най-подходящия за това материал. Но Азът, различните съставлящи го организации, техният строеж и функциите им си останаха скрити за нас и ние предположихме, че едва чрез анализирането на други невротични разстройства ще можем да вникнем в тях.

Ние отрано започнахме да пренасяме психоаналитичните разбирания върху другите заболявания. Още през 1908 г., след размяна на мисли с мен, К. Абрахам изказа идеята, че основната черта на причисляваната към психозите деменция прекокс е *липсата на либиден обектен катексис* („Психосексуалните различия между хистерията и деменция прекокс“). Но тук възникна въпросът, какво става с отвърналото се от обектите либидо на дементно болните? Абрахам не се поколеба да отговори, че то се насочва обратно към Аза и *този рефлексивен обрат поражда манията за величие* при деменция прекокс. Манията за величие напълно може да се сравни със сексуалното надценяване на обекта в любовта. Така за първи път ни се удаде да обясним една черта на психотично заболяване чрез съпоставка с нормалния любовен живот.

Веднага ще ви кажа, че тези първи гледища на Абрахам се затвърдиха в психоанализата и станаха основа на разбирането ни за психозите. Постепенно беше възприета представата, че фиксираното върху обекти либидо, изразяващо стремежа да се постигне задоволяване чрез тези обекти, може да се отвърне от тях и да ги замести с Аза; лека-полека тази представа се доразвиваше и ставаше все по-цялостна. Наименованието за този вид използване на либидото — нарцисизъм, взехме от една перверзия, описана от П. Неке, при която възрастният индивид обсипва собственото си тяло с всички онези нежности, с които човек обикновено дарява външен сексуален обект.

В този случай скоро възниква мисълта, че такава фиксация на либидото върху собственото тяло и собствената личност вместо върху външен обект не може да бъде случайно и незначително явление. По-вероятно е този нарцисизъм да представлява всеобщото първично състояние, от което едва по-късно е произлязла обектната любов, без да е било нужно нарцисизмът да изчезне напълно. Развитието на обектното либидо ни напомни, че много сексуални нагони отначало се задоволяват върху собственото тяло, или — както казваме — *автоеротично*, и че на тази способност за автоеротизъм почива потискането на сексуалността при възпитаването в принципа на реалността. Тъй че автоеротизмът се разкри като форма на сексуална дейност през нарцисистичния стадий на либидното развитие.

Казано накратко, за връзката между азово и обектно либидо у нас се създаде представа, която мога да ви онагледя чрез едно сравнение от областта на зоологията. Спомнете си за онези най-прости живи същества, които се състоят от къс слабо диференцирана протоплазма. Те образуват лъжекращка, наречени псевдоподи, в които се прелива телесната им субстанция. Могат обаче и да ги приберат и отново да се свият на кълбо. Образоването на тези временни израстъци можем да сравним с отпращането на либидото към обекти, докато по-големият дял от него остава в Аза; приемаме, че при нормални условия азовото либидо безпрепятствено може да се превръща в обектно, а то пък от своя страна — да се възвръща в Аза.

С помощта на тези представи можем да обясним голям брой душевни състояния или, казано по-скромно, да ги опишем с езика на либидната теория — състояния, които отнасяме към нормалния живот,

например психичното поведение при влюбеност, при органично заболяване, в съня. Приехме, че състоянието на сън почива върху откъсване от външния свят и пълно отдаване на желанието за спане. Открихме, че нощната душевна дейност, проявяваща се в сънищата, служи на желанието за спане и освен това се определя изцяло от егоистични мотиви. В понятията на либидната теория можем да кажем, че спането е състояние, в което се изоставят всички обектни катексиси, както либидните, така и егоистичните, и се връщат обратно в Аза. Дали това не хвърля нова светлина върху въпроса за почивката чрез спането и за естеството на умората изобщо? Картината на блажената изолация в майчината утроба, която спящият всяка нощ възкресява, по този начин се допълва и откъм психичната ѝ страна. У спящия се възстановява първичното разпределение на либидото, пълният нарцисизъм, при който либидото и азовият интерес са още обединени и живеят неразграничени в самозадоволяващия се Аз.

Тук е мястото за две забележки. Първо, каква е разликата между понятията нарцисизъм и егоизъм? Според мен нарцисизмът е либидното допълнение на егоизма. Когато говорим за егоизъм, имаме предвид само ползата за индивида; кажем ли нарцисизъм, включваме и либидното му задоволяване. Като практически мотиви нарцисизмът и егоизмът се различават до голяма степен. Човек може да е абсолютно егоистичен и въпреки това да поддържа силни обектни катексиси, тъй като либидното задоволяване чрез обекти спада към потребностите на Аза. В този случай егоизмът ще има грижата стремежът към обекта да не нанесе някаква вреда на Аза. Човек може да бъде егоистичен и в същото време силно нарцисистичен, тоест да има съвсем слаба потребност от обект, а тази потребност може да се изразява или в пряко сексуално задоволяване, или в онези по-висши чувства, производни на сексуалната потребност, които понякога наричаме „любов“ в противоположност на „чувствеността“. Във всички тези отношения егоизмът е самопонятното, постоянното, а нарцисизмът — променливият елемент. Обратното на егоизма, *алтруизмът*, не се покрива като понятие с либиден обектен катексис, а се разграничава от него по липсата на стремеж към сексуално удовлетворяване. В истинската влюбеност обаче алтруизмът съвпада с либидния обектен пълнеж. Сексуалният обект привлича върху себе си част от нарцисизма на Аза, което се проявява в така нареченото „сексуално надценяване“

на обекта. Ако към това се прибави и алтруистичното прехвърляне на егоизъм върху сексуалния обект, то този обект става всемогъщ; той сякаш е всмукал в себе си Аза.

Мисля, че за вас ще бъде отдих да ви предложи след, общо взето, суховатата фантастика на науката едно поетично описание на икономическата противоположност между нарцисизма и влюбеността. Вземам го от „Западно — източен диван“ на Гьоте:

Зюлейка:

*Роб е той и победител,
всепризнатият народ;
и щастлив с всеки жител,
щом е личност, а не скот.
Всеки сам се управлява,
може да пилей безброй,
ако след това остава
туй, което си е той.*

Хатем:

*И така да е! Така е,
но си мисля друго аз:
всяко щастие, се знае,
е в Зюлейка в този час.
Докато за мене прави
всичко, аз съм възвисен;
но ако ме изостави,
свършено ще бъде с мен.
С Хатем свършено ще бъде,
но съдбата си решил,
в нов избраник ще пребъде
на любимата си мил^[1].*

Втората забележка е допълнение към теорията на сънищата. Не можем да си обясним възникването на съня, ако не приемем, че изтласканото несъзнавано е добило известна независимост от Аза, така че не се подчинява на желанието за спане и запазва своите катексиси дори когато всички зависими от Аза обектни пълнежи са оттеглени в

полза на спането. Едва тогава става разбираемо, че това несъзнавано съумява да се възползва от нощното премахване или отслабване на цензурата и да овладее дневните впечатления, за да ги използва за формирането на забранено съновно желание. От друга страна, може би самите дневни впечатления дължат устойчивостта си спрямо оттеглянето на либидото при желание за спане отчасти на вече съществуващата връзка с изтласканото несъзнавано. Тъй че нека добавим към нашето разбиране за сънообразуването този важен в динамично отношение момент.

Органичното заболяване, болезненото дразнение, възпалението на вътрешни органи поражда състояние, чиято явна последица е откъсването на либидото от неговите обекти. Оттеглянето в Аза либидо образува засилен катексис със заболялата част от тялото. Дори не е пресилено да се каже, че при тези условия по-ярко се проявява откъсването на либидото от неговите обекти, отколкото отвърщането на егоистичния интерес от външния свят. Тук като че ли се открива път към обяснението на хипохондрията, при която даден орган по същия начин занимава Аза, без да можем да открием в него заболяване. Но аз няма да се поддавам на изкушението да продължа тези разсъждения и да анализирам други ситуации, поддаващи се на обяснение или описание чрез допускането за преминаване на обектното либидо в Аза, защото бързам да отговоря на две възражения, за които знам, че са се породили в момента у вас. Първо, ще ми поискате обяснение защо при съня, болестта и други подобни ситуации правя разлика между либидо и интерес, сексуални и азови нагони, след като наблюденията напълно могат да се обяснят с приемането на една-единствена, цялостна енергия, която се движи свободно и изпълва ту обекта, ту Аза, служи ту на единия, ту на другия нагон. И, второ — кое ми дава основание да разглеждам откъсването на либидото от обекта като източник на патологично състояние, след като превръщането на обектното либидо в азово — или по-общо казано: в енергия на Аза — спада към нормалните, повтарящи се ежедневно и еженощно процеси на душевната динамика.

Отговарям: Първото ви възражение звучи добре. Сам по себе си анализът на съня, болестта или влюбеността навярно никога не би ни довел до разграничаването на азово и обектно либидо, на либидо и интерес. Но забравяте проучванията, от които изходихме и в чиято

светлина сега разглеждаме въпросните душевни състояния. Разграничението между либидо и интерес, тоест между сексуални и себесъхранителни нагони, ни се наложи, когато прозряхме конфликта, пораждащ неврозите на пренасяне. От този момент нататък не можехме да се откажем от него. Допускането, че обектното либидо е способно да се превръща в азово, че трябва да се съобразяваме със съществуването на азово либидо, ни се струваше единствената възможност за разгадаване на така наречените нарцистични неврози, например деменция прекокс, за обяснение на техните сходства и различия с хистерията и натрапливата невроза. Сега ние само прилагаме върху болестта, съня и влюбеността онова, което на друго място получи пълно потвърждение. Можем да продължим тези опити за приложение и да видим докъде ще ни доведат. Единственото твърдение, което не е пряко следствие от аналитичния ни опит, се състои в това, че либидото си остава либидо, все едно дали се насочва към обекти или към собствения Аз, че никога не се превръща в егоистичен интерес, както и обратното. Това твърдение обаче е равностойно на разграничаването между сексуални и азови нагони, което вече бе подложено на критична преценка и към което ще се придържаме по евристични мотиви до евентуалното му опровергаване.

Второто ви възражение също повдига основателен въпрос, но е насочено в погрешна посока. Разбира се, оттеглянето на обектното либидо в Аза не е пряко патогенно; виждаме, че то се извършва преди всяко заспиване, а след събуждане либидото отново се връща на старото си място. Протоплазменото животинче прибира своите лъжекрачка, за да ги протегне пак, щом стане нужда. Съвсем друго е обаче, когато оттеглянето на либидото от обектите се предизвика от определен, много енергичен процес. Тогава станалото нарцистично либидо не може да намери обратния път към обектите и това ограничаване на неговата подвижност вече е патогенно. Изглежда, че натрупването на нарцистично либидо над определена мярка става непоносимо. Може да се помисли, че тъкмо това е причината за обектните катексиси, че Азът трябва да разпраца навън либидото си, за да не се разболее от натрупването му. Ако в плановите ни влизаше подробно разглеждане на деменция прекокс, щях да ви покажа, че процесът, който откъсва либидото от обектите и му препречва обратния път, е сроден с процеса на изтласкване и трябва да се схваща

като негова разновидност. И най-вече вие бихте почувствали позната почва под краката си, като узнаете, че условията за този процес — доколкото сме ги опознали — са почти идентични с условията за изтласкването. Изглежда, че тук се разиграва същият конфликт между същите сили. Ако изходът му е толкова различен, например от този при хистерията, причината може да бъде само различната диспозиция. При тези болни слабото място в развитието на либидото е локализирано в друга фаза; най-важната фиксация, от която, спомняте си, тръгва симптомообразуването, е другаде, навярно в стадия на примитивния нарцисизъм, към който в крайна сметка се връща деменция прекокс. Трябва да подчертаем, че при всички нарцисистични неврози се налага предположението за много по-ранна фиксация на либидото в сравнение с хистерията или натрапливата невроза. Казахме обаче, че понятията, които усвоихме при изучаването на преносните неврози, успешно ни ориентират и в практически толкова по-тежките нарцисистични неврози. Общите черти са много, по същество това е една и съща феноменална сфера. Можете обаче да си представите колко безперспективно ще изглежда изясняването на тези вече психиатрични заболявания за човек, който не е подготвен за тази задача от аналитичното разбиране на преносните неврози.

Симптомната картина на деменция прекокс, впрочем много променлива, не се определя изцяло от симптомите, които поражда отдръпването на либидото от обектите и натрупването му в Аза под формата на нарцисистично либидо. Тук важно значение имат други феномени, произхождащи от стремежа на либидото да се върне при обектите, тоест съответстващи на опит за възстановяване или лечение. Тези симптоми са дори по-очевидните, по-шумните; те имат несъмнено сходство със симптомите на хистерията или, по-рядко, на натрапливата невроза, но въпреки това се отличават от тях във всеки пункт. В стремежа си да се върне към обектите, тоест към представите за обектите, либидото при деменция прекокс наистина улавя нещо от тях, но като че ли само сенките им, имам предвид — съответстващите им словесни представи. Тук не мога да говоря повече по този въпрос, но мисля, че това поведение на устременото обратно либидо ни позволи да разберем истинската разлика между съзнаваната и несъзнаваната представа.

С това ви въведох в онази област, в която се очаква бъдещият напредък на психоаналитичната работа. Откакто се решихме да използваме понятното азово либидо, нарцистичните неврози станаха достъпни за нас; възникна задачата да се намери динамично обяснение на тези заболявания и същевременно да запълнят знанията ни за душевния живот чрез вникване в природата на Аза. Тази психология на Аза, към която се стремим, трябва да се основава не върху данните от себенаблюдението ни, а — както при либидото — върху анализа на смущенията и разстройствата на Аза. След като бъде извършена тази по-мощна работа, досегашните ни познания за съдбините на либидото, които почерпихме от изучаването на преносните неврози, вероятно ще ни се видят незначителни. Ала още не сме напреднали много в тази посока. Нарцистичните неврози не се поддават на техниката, с която си служехме при преносните. Скоро ще разберете защо. При тях положението е такова, че след кратко придвижване напред се изправяме пред стена, която ни принуждава да спрем. Знаете, че и при преносните неврози се сблъскахме с подобни препятствия, но съумяхме малко по малко да ги отстраним. При нарцистичните неврози съпротивата е непреодолима; най-много, което ни е позволено, е да хвърлим любопитен поглед отвъд стената, за да зърнем какво става там. Тъй че техническите ни методи трябва да бъдат заменени с други; още не знаем дали това заместване ще ни се удаде. Но и при тези болни не ни липсва материал. Те ни казват много неща, макар да не отговарят на въпросите ни, и засега можем да анализираме изказванията им от гледна точка на схващанията, придобити от симптомите на преносните неврози. Сходството е достатъчно голямо, за да ни осигури първоначален успех. Друг е въпросът, докъде се простира приложението на тази техника.

Има и други трудности, които задържат напредъка ни. Нарцистичните заболявания и произлизащите от тях психози могат да бъдат разгадани само от наблюдатели, школувани в психоаналитичното изучаване на преносните неврози. Но нашите психиатри не изучават психоанализа, а ние, психоаналитиците, виждаме твърде малко психиатрични случаи. Трябва да израсне поколение психиатри, което да е преминало през школата на психоанализата като подготвителна наука. Началото на това се слага понастоящем в Америка, където много преподаващи психиатри

излагат пред студентите психоаналитичното учение, а собствениците на клиники и директорите на лудниците се стараят да наблюдават своите болни от гледна точка на това учение. Но все пак и ние тук успяхме на няколко пъти да хвърлим поглед отвъд нарцистичната стена и сега ще ви разкажа някои неща, които смятаме, че сме узнали.

Болестта параноя, хроничната систематизирана лудост, няма точно установено място в класификационните опити на днешната психиатрия. Не подлежи на съмнение обаче близкото ѝ родство с деменция прекокс. Веднъж си позволих да предложа за двете заболявания общото наименование *парафрения*. Според съдържанието им се описват следните форми на параноя: налудност за величие, налудност за преследване, любовна налудност (еротомания), налудна ревност и т.н. От психиатрията не можем да очакваме опити за обяснение. Като пример за подобно обяснение, макар остарял и не съвсем представителен, ще ви посоча опита да се извежда един симптом от друг посредством интелектуална рационализация. Болният, който се смята за преследван поради изначална склонност към това, прави от преследването извода, че навярно е особено важна личност, и така развива налудност за величие. Според нашето аналитично разбиране налудността за величие е пряко следствие от уголемяването на Аза при вливането на либидните обектни катексиси в него, един вторичен нарцисизъм като връщане към първоначалния ранноинфантилен. При налудността за преследване обаче наблюдавахме някои неща, които ни карат да тръгнем по определена следа. Най-напред ни направи впечатление, че в повечето случаи преследвачът и преследваният са от еднакъв пол. Дотук това все още би могло да има безобидно обяснение, но в някои подробно анализирани случаи се разкри, че в преследвач се е превърнал най-любимият преди заболяването човек от същия пол. Възможно е по-нататъшно развитие, при което любимото лице според познати сходства се замества с друго, например бащата — с учителя или началника. От подобни, все повече умножаващи се наблюдения направихме извода, че *paranoia persecutoria*^[2] е формата, в която индивидът се съпротивлява на силно хомосексуално влечение. Превръщането на нежността и омраза, която, както е известно, може да стане сериозна заплаха за живота на едновременно обичания и мразен

обект, представлява превръщане на либидни влечения в страх — редовен резултат от процеса на изтласкване.

Чуйте например последното ми такова наблюдение. Млад лекар трябвало да бъде изселен от родното си място, защото заплашвал да убие сина на един тамошен университетски професор, който син доскоро бил най-добрият му приятел. Болният действително приписваше на някогашния си приятел сатанински замисли и демонична сила. Той беше виновен за всички нещастия, сполетели семейството на болния през последните години, за всички беди в семейството и обществото. Нещо повече, злият приятел и неговият баща, професорът, предизвикали и войната, довели в страната руснаците. Хиляди пъти злодеят съсипвал живота му и болният беше убеден, че смъртта му ще сложи край на всички злини. И все пак някогашната му обич към него била още толкова силна, че парализирала ръката му, когато веднъж имал възможността да застреля врага съвсем отблизо. От кратките ми разговори с болния стана ясно, че дружбата им датира от ранните гимназиални години. Най-малкото в един случай те преминали границата на приятелството — при една съвместна нощувка достигнали до пълен сексуален контакт. Нашият пациент никога не почувствал онова влечение към жените, което би било естествено за неговата възраст и привлекателната му личност. Веднъж бил сгоден за красива девойка от благородно потекло, но тя разтрогнала годежа, защото не чувствала нежност у годеника си. Години по-късно болестта му избухнала тъкмо в момента, когато за първи път успял напълно да задоволи жена. Когато тя го прегърнала благодарно и всеотдадено, той изведнъж почувствал странна болка, сякаш разрязваща черепа му. По-късно си обяснил това усещане като черепна секция за откриване на мозъка и тъй като приятелят му бил станал патологоанатом, постепенно се досетил, че само той може да му е изпратил тази жена, с цел да го изкуси. От този момент се отворили очите му и за другите преследвания от страна на бившия приятел.

Как стои обаче въпросът в случаите, в които преследвачът и преследваният не са от един и същи пол, тоест които противоречат на нашето обяснение чрез защитата срещу хомосексуалното либидо? Преди известно време имах възможност да изследвам един такъв случай и успех от привидното противоречие да извлека потвърждение. Младото момиче се смяташе за преследвано от мъжа, с когото бе

имало две любовни срещи; но всъщност то най-напред бе насочило налудната си идея срещу една жена, която може да се разглежда като заместваща майка му. Едва след втората среща с мъжа налудната мисъл се бе откъснала от жената и прехвърлила върху него. Тъй че и в този случай условието за еднакъв пол с преследвача първоначално беше налице. В оплакването си пред адвоката и лекаря пациентката не бе казала нищо за този първи стадий на своята налудност и така бе създавала привидно впечатление за противоречие с нашето разбиране за параноята.

Хомосексуалният избор на обект първоначално е по-близо до нарцисизма от хетеросексуалния. Когато по-късно се наложи да бъде отхвърлено едно силно, нежелано хомосексуално влечение, връщането към нарцисизма е особено улеснено. Досега имах много малко възможност да ви говоря за основите на любовния живот, доколкото сме ги прозрели, а и сега не мога да наваксам това. Ще посоча само, че изборът на обект — следващата крачка в развитието на либидото след нарцисистичния стадий — се осъществява по два различни типа. Или по *нарцисистичния тип*, при който мястото на собствения Аз се заема от възможно най-сходно с него лице, или по *опорния тип*^[3], при който либидото си избира за обекти хора, добили ценност във връзка със задоволяването на други жизнени нужди. Според нас силната либидна фиксация към нарцисистичния тип на обектен избор спада към предпоставките за манифестна хомосексуалност.

Спомнете си, че при първата ни среща през този семестър ви разказах случай на налудна ревност у една жена. Сега, когато се приближаваме към края, сигурно ще искате да чуете как обясняваме психоаналитично налудната идея. Но по този въпрос имам да ви кажа по-малко, отколкото очаквате. Непоклатимостта на налудната идея пред аргументите на логиката и реалния опит се обяснява, също както при натрапливостта, чрез връзката с несъзнаваното, което се представлява и потиска от налудната или от натрапливата идея. Разликата между двете заболявания се дължи на различната им топка и динамика.

Освен при параноята ние открихме и при меланхолията — от която впрочем се описват много различни клинични форми — едно място, от което може да се надзърне във вътрешната структура на заболяването. Установихме, че самообвиненията, с които

меланхолиците се измъчват по най-безмилостен начин, всъщност се отнасят до друго лице, до сексуалния обект, изгубен или обезценен в техните очи поради вината си. От това направихме извода, че меланхоликът е оттеглил наистина своето либидо от обекта, но чрез един процес, който трябва да се нарече „нарцистична идентификация“, обектът се премества в самия Аз, проецира се сякаш върху него. Тук мога да ви дам само образно, а не систематизирано тонично — динамично описание. Сега собственият Аз се третира като изоставения обект и трябва да изтърпи всички агресии и прояви на мъст, предназначени за обекта. Склонността на меланхолиците към самоубийство също става по-разбираема, като се има предвид, че ожесточението на болния с един удар улучва и собствения Аз, и обекта на любов и омраза. При меланхолията, както и при други нарцистични заболявания, силно е изразена една черта на емоционалния живот, която в съгласие с *Блойлер* сме свикнали да наричаме амбивалентност. Под това разбираме насочването на противоположни, нежни и враждебни чувства към едно и също лице. За жалост в хода на моето изложение няха възможност да ви разкажа повече за емоционалната амбивалентност.

Освен нарцистичната идентификация съществува и хистерична, която ни е позната много по-отдавна. Ще ми се да беше вече възможно да ви изясня разликите между двете чрез няколко точни определения. За периодичните и цикличните форми на меланхолията мога да ви кажа неща, които сигурно ще се зарадвате да чуете. При благоприятни обстоятелства — вече два пъти установявам това — е възможно да се предотврати възвръщането на болестното състояние в същата или в противоположната емоционална форма чрез аналитична терапия по време на светлите периоди. От терапията става ясно, че при меланхолията и манията също се касае за разрешаване на конфликт, чиито условия напълно съвпадат с тези при другите неврози. Можете да си представите колко много още има да разкрива психоанализата в тази област.

Казах ви също, че посредством анализа на нарцистичните заболявания се надяваме да узнаем нещо за строежа на нашия Аз, за инстанциите, които го изграждат. На едно място вече направихме първата стъпка в тази посока. От анализа на налудността за наблюдение направихме извода, че в Аза наистина съществува

инстанция, която постоянно наблюдава, критикува и сравнява и по този начин противостои на другата част от Аза. Тоест ние смятаме, че болният ни разкрива една още неоценена достатъчно истина, когато се оплаква, че всяка негова крачка се дебне, всяка негова мисъл се наблюдава и критикува. Той се заблуждава само в това, че приема тази притесняваща сила за нещо чуждо, външно. Долавя, че в неговия Аз се разпорежда някаква инстанция, съпоставяща актуалния му Аз и всяко негово действие с един *идеален* Аз, който той си е създал в хода на развитието си. Според нас този идеален Аз бива сътворен, за да се възстанови онова доволство от себе си, което е присъщо на първичния инфантилен нарцисизъм, а по-късно бива толкова много смущавано и ранявано. Себенаблюдаващата инстанция ни е позната като азов цензор, като съвест; това е същата инстанция, от която изхожда изтласкването на неприемливите желания. Разрушавайки се при налудността за наблюдение, тя ни разкрива произхода си от влиянието на родителите, възпитателите и социалната среда, от идентификацията с някои от тези служещи за образец лица.

Това са някои от резултатите, които сме получили досега от приложението на психоанализата към нарцистичните заболявания. Не ще и дума, че те са още твърде малко и често им липсва онази определеност, която се постига едва след надеждното опознаване на новата област. Всичките са получени благодарение употребата на понятието азово или нарцистично либидо, с чиято помощ пренесохме разбиранията, оказали се валидни при преносните неврози, върху нарцистичните. Но сега навярно ще попитате: възможно ли е да подведем всички нарцистични и психотични разстройства под теорията за либидото, навсякъде да виждаме причината за заболяването в лабилния фактор на душевния живот и да не я търсим в измененото функциониране на себесъхранителните нагони? Струва ми се, дами и господа, че отговорът на този въпрос не е спешен, а най-вече — не е още готов. Спокойно можем да го оставим на по-нататъшния напредък в научната работа. Не бих се учудил, ако способността за патогенно действие наистина се окаже привилегия на либидните нагони и либидната теория възтържествува по целия фронт — от най-простите актуални неврози до най-тежкото психотично отчуждение на индивида. Знаем, че характерна черта на либидото е отказът да се подчинява на реалността, на ананке. Но смятам за

напълно вероятно патогенните въздействия на либидото вторично да засягат азовите нагони и да ги превръщат в разстройващ функциите фактор. И също така не бих сметнал за провал на нашия подход, ако се установи, че при тежките психози е налице дори първично разстройство на азовите нагони. Бъдещето ще покаже, поне на вас. Нека обаче се върнем за малко при страха и хвърлим светлина върху един последен пункт, който оставихме в мрак. Казахме, че не е в съгласие с инак така добре познатата ни връзка между страха и либидото, дето реалният страх пред някаква опасност трябва да се приеме за проява на себесъхранителните нагони; това обаче е вън от съмнение. Но дали не е възможно страховият афект да произлиза не от егоистичните нагони на Аза, а от азовото либидо? Страховото състояние при всички положения е нецелесъобразно; тази нецелесъобразност става очебийна, когато то достигне по-силна степен. Тогава то смущава действието, все едно бягство или защита, което единствено е целесъобразно и служи на себесъхранението. Така че ако припишем афективния компонент на реалния страх на азовото либидо, а действието — на нагона за себесъхранение, ще отстраним всички теоретични трудности. Нали не мислите сериозно, че човек бяга, защото се страхува? Не, и страхът, и бягството имат един общ мотив, породен от възприеманата опасност. Хора, преживели големи опасности, разказват, че изобщо не са изпитали страх, а просто са действали, насочили са например пушката срещу хищното животно и това без съмнение е било най-целесъобразното.

[1] Превод Федя Филкова и Николай Кънчев. — Б.пр. ↑

[2] Параноя, включваща манията за преследване. — Б.пр. ↑

[3] В психоаналитичната литература се нарича още „анаклитичен тип“. — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ XXVII

ПРЕНАСЯНЕТО

Дами и господа! Тъй като се приближаваме към края на нашите беседи, у вас навярно се поражда едно очакване, което не бива да ви подвежда. Сигурно смятате, че едва ли съм ви превел през целия материал на психоанализата, за да се разделя накрая с вас, без да ви кажа нещо за терапията, която прави изобщо възможно заниманието с психоанализа. И наистина не мога да спестя тази тема, защото чрез нея ще се запознаете нагледно с един нов факт, без който в разбирането ви за изследваните от нас заболявания биха останали чувствителни непълноти.

Знам, че не очаквате да ви дам ръководство за терапевтичното използване на психоанализата. Искате да получите само най-обща представа как действа психоаналитичната терапия и какво горе-долу постига. И имате неоспоримо право да узнаете това. Аз обаче няма да ви го кажа, защото държа сами да се досетите.

Помислете! Познавате всички съществени условия на заболяването и всички фактори, които са от значение за болната личност. Къде би могло да се насочи терапевтичното въздействие? На първо място имаме наследствено предразположение; не говорим често за него, защото други го подчертават много енергично и ние няма какво ново да добавим. Но не мислете, че го подценяваме; тъкмо като терапевти чувстваме твърде осезателно силата му. Но така или иначе тук нищо не можем да изменим; и за нас наследственото предразположение е даденост, ограничаваща усилията ни. После идва влиянието на ранните детски преживявания, с които сме свикнали да започваме терапията; те са нещо свършено, не можем да ги заличим. После всичко онова, което обединихме в понятието „реално лишение“, житейското нещастие, включващо липсата на любов, бедността, семейното неразбирателство, несполучливия избор на съпруг, неблагоприятните социални условия и строгите морални норми, тегнещи върху личността. Тук, разбира се, има колкото щете възможности за извънредно ефективна терапия, но тя би трябвало да е

като терапията, провеждана според виенската мълга от император Йосиф — благотворителна дейност на облечен с власт човек, пред чиято воля хората се прекланят и трудностите изчезват. А кои сме ние, че да включим в нашата терапия подобна благотворителност? Сами бедни и обществено безсилни, принудени да изкарваме прехраната си чрез нашата лекарска дейност, ние дори не сме в състояние да насочим усилията си и към лишението от средства хора, каквато възможност имат други лекари при други лечебни методи. Нашата терапия е прекалено дълга и трудна за това. Но може би ще се хванете за един от изброените моменти и ще решите, че именно върху него може да се упражни въздействие. Ако за тегнещото върху болния лишението имат вина и моралните ограничения, налагани от обществото, терапията би могла да му вдъхне кураж или направо да му препоръча да ги пренебрегне, да постигне удовлетвореност и здраве, като се откаже от идеала, на който обществото толкова държи, но така често го нарушава. Тоест да оздравее, като си „отживее“ сексуално. Ала аналитичната терапия си навлича по този начин упрека, че не служи на всеобщата нравственост. Това, което дава на индивида, тя отнема от общността.

Но, дами и господа, кой ви е осведомил толкова погрешно? В психоаналитичната терапия няма и следа от такъв съвет за сексуална разпуснатост. Дори само заради това, че, както самите ние констатирахме, у болния е налице упорит конфликт между либидните желания и изтласкването на сексуалното, между чувственото и аскетичното направление. Този конфликт няма да се преодолее като се помогне на едното от тези направления да победи другото. Виждаме, че при невротично болните аскетичността запазва надмощие. Именно по тази причина потиснатото сексуално желание izbива в симптоми. Ако направим обратното — осигурим победа на чувствеността, — то отстраненото изтласкване на сексуалността би трябвало да се замести от симптоми. Нито едно от двете решения не може да сложи край на вътрешния конфликт, всеки път единият компонент ще остава незадоволен. Много малко са случаите, в които конфликтът е толкова лабилен, че становището на лекаря да се окаже решаващо, и тези случаи всъщност не се нуждаят от аналитично лечение. Хора, върху които лекарят може да има такова влияние, биха намерили същия път и без него. Знаете, че когато страдащият от въздържанието млад човек се

реши на извънбрачен полов живот или незадоволената съпруга потърси компенсация при друг мъж, те обикновено не чакат разрешение от лекаря, най-малко пък от психоаналитика.

В тази картина често не се взема предвид същественото обстоятелство, че патогенният конфликт при невротичите не е обикновена борба между две желания, намиращи се на едно и също психологично равнище. Това е борба между сили, едната от които е достигнала равнището на предсъзнаването и съзнаването, а другата е задържана на равнището на несъзнаването. Затова конфликтът не може да се разреши; противоборстващите сили не могат да установят контакт, както бялата мечка и китът от известния пример. Истинско разрешение може да се постигне само ако се срещнат на един и същи терен. Мисля, че единствената задача на терапията е да създаде такава възможност.

А освен това мога да ви уверя, че сте осведомени неправилно, ако смятате ръководството и напътствието в житейските работи за основен елемент на психоаналитичното въздействие. Напротив, ние отхвърляме, доколкото е възможно, подобно наставничество; най-желателното за нас е болният да взема самостоятелно решенията си. За тази цел изискваме от него да отложи за след терапията всички жизненоважни решения, като избор на професия, предприемачески стъпки, сключване и разтрогване на брак. Признайте, че сте си представяли всичко друго, но не и това. Само при отделни много млади, съвсем безпомощни или крайно безразсъдни лица не можем да осъществим това. При тях се налага да комбинираме ролята на лекаря и възпитателя; в този случай ние много добре съзнаваме отговорността си и действаме с нужната предпазливост.

Но от горещите ми възражения срещу упрека, че при аналитичната терапия нервноболният бива напътстван да си „отживее“, не бива да заключаваме, че ние му въздействаме в духа на общественото благонравие. Тази мисъл ни е не по-малко чужда. Вярно, ние не сме реформатори, а само наблюдатели, но неизбежно наблюдаваме с критично око, поради което не ни е възможно да вземем страната на общоприетия сексуален морал, да оценим високо начина, по който обществото се опитва да реши на практика проблемите на сексуалния живот. Бихме могли черно на бяло да докажем на обществото, че неговата нравственост струва повече жертви, отколкото

е собствената ѝ цена, че в методите му няма нито реализъм, нито разум. На нашите пациенти ние не спестяваме тази критика, приучваме ги да обсъждат без предразсъдъци въпросите на сексуалността, както и всички останали въпроси, и ако те, добили самостоятелност след приключването на лечението, по собствена преценка заемат някаква средна позиция между пълната свобода и безусловния аскетизъм, тяхното решение ни най-малко не безпокои съвестта ни. Казваме си, че който е преминал успешно възпитанието в правдивост, преодолявайки себе си, той е трайно защитен от опасността да изпадне в безнравственост дори ако личният му критерий за нравственост се отклонява по някакъв начин от приетия в обществото. Впрочем ние се пазим да не надценяваме значението на фактора лишение за повлияването на неврозите. В много малко случаи патогенната ситуация на лишението с произтичащото от него натрупване на либидо може да бъде отстранена чрез нов начин на полово общуване, който се постига без особени усилия.

И така, не можете да обясните терапевтичния ефект на психоанализата чрез отстраняването на сексуалната незадоволеност. Потърсете друго обяснение. Мисля, че една моя забележка, докато отхвърлях предишното ви предположение, ви е навела на вярната следа. Предполагате, че това, чрез което оказваме помощ, е заместването на несъзнаваното със съзнавано, трансформирането на несъзнаваното в съзнавано. Да, точно това е. Като пренасяме несъзнаваното в съзнаваното, ние отстраняваме изтласкванията, условията за симптомообразуването, превръщаме патогенния конфликт в нормален, който може да се разреши по някакъв начин. Нищо друго не предизвикваме у болния, освен тази единствена психична промяна; докдето стига тя, дотам стига и помощта ни. Където липсва изтласкване или друг аналогичен нему психичен процес, който трябва да се премахне, там нашата терапия няма никаква работа.

Целта на усилията ни може да се изрази чрез различни формули: осъзнаване на несъзнаваното, отстраняване на изтласкванията, запълване на амнестичните празноти — всичко това означава едно и също. Но вие може би ще останете недоволни от това разкритие. Навярно сте си представяли нещо друго под оздравяване на невротично болен — че след като се подложи на трудната

психоаналитична работа, той става друг човек, — а сега се оказва, че целият резултат се свежда до наличието на малко по-малко несъзнавано и малко повече съзнавано отпреди. Струва ми се, че подценявате значението на такава вътрешна промяна. Излекуваният невротик наистина се превръща в друг човек, но в основата си, разбира се, си е същият или с други думи — става такъв, какъвто би бил, ако се беше развивал при възможно най-благоприятните условия. Но това вече е много. По-късно, когато узнаете колко труд и усилия са нужни, за да се осъществи привидно незначителната промяна в душевния живот, ще се убедите в голямото значение на тази разлика в психичното равнище.

Ще се отклоня за момент, за да ви попитам дали знаете какво е каузална терапия. Така се нарича методът, който атакува не проявите на болестта, а нейните причини. Каузална ли е нашата психоаналитична терапия? Отговорът не е лесен, но може би ще ни даде възможност да се убедим в ненужността на такъв въпрос. Доколкото аналитичната терапия не си поставя за първостепенна задача отстраняването на симптомите, тя изглежда каузална. Но от друга гледна точка можете да кажете, че не е. Защото ние отдавна познаваме каузалната верига от изтласкванията чак до нагонните диспозиции, до относителната им конституционална интензивност и отклоненията в хода на развитието им. Представете си, че имаме възможност по някакъв химичен способ да се намесим в тези механизми, да повишаваме или понижаваме количеството либидо в даден момент, да усилваме един нагон за сметка на друг; това би било истинска каузална терапия, а нашата психоанализа — неин задължителен стадий на предварително проучване. Но, както знаете, в момента не може да става и дума за подобно въздействие върху либидните процеси; психичната ни терапия атакува друго място в каузалната верига, не точно откритите от нас корени на феномените, но все пак твърде далечно от симптомите място, което ни стана достъпно благодарение на твърде забележителни обстоятелства.

И така, какво трябва да направим, за да заместим у нашия пациент несъзнаваното със съзнавано? Беше време, когато мислехме, че това е съвсем просто, че трябва само да разгадаем съдържанието на несъзнаваното и да му го съобщим. Но сега вече знаем, че това бе късогледа заблуда. Нашето знание за несъзнаваното не е равностойно

на неговото; когато му съобщим нашето знание, то не *заема мястото* на неговото несъзнавано, а остава *редом с несъзнаваното*, което твърде малко променя нещата. Трябва да си представим несъзнаваното *топически*, да го потърсим в паметта на пациента там, където го е поставило изтласкването. Отстрани ли се това изтласкване, несъзнаваното безпрепятствено ще се замести от съзнавано. Но как да се извърши отстраняването? Тук задачата ни преминава във втора фаза. Най-напред намираме изтласкването, а след това отстраняваме съпротивата, която го поддържа.

Как става ликвидирането на съпротивата? По същия начин — като я открием и разясним на пациента. Нали съпротивата също произлиза от изтласкване — или от това, което се мъчим да отстраним, или от някое предишно. Създава се от противокатексиса, формирал се, за да изтласка недопустимото желание. Тъй че тук извършваме онова, с което искахме да започнем — тълкуване, разгадаване и съобщаване, — но сега го правим на нужното място. Противокатексисът или съпротивата, дори да са несъзнавани, не принадлежат на несъзнаваното, а на Аза, който е наш помощник. Знаем, че тук става въпрос за двойния смисъл на понятието „несъзнавано“ — веднъж като феномен и веднъж като система. Това изглежда много сложно и неясно, но нали е само повторение? Отдавна сме подготвени за него.

Ние очакваме, че съпротивата ще се прекрати, че противокатексисът ще се оттегли, когато нашето тълкуване помогне на Аза да ги осъзнае. Кои са факторите, с които работим в този случай? Първо, желанието на пациента да оздравее, подтикнало го към работа с нас, и, второ, разумът му, който ние подпомагаме чрез интерпретациите си. Няма съмнение, че разумът на пациента по-лесно осъзнава съпротивата и намира обратен път за изтласканото, когато му дадем съответните предварителни представи. Ако ви кажа: „Погледнете към небето, там лети балон“, ще го откриете много по-лесно, отколкото ако само поискам от вас да погледнете нагоре и да ми кажете дали виждате нещо. Така и студентът, който за пръв път поглежда през микроскопа, получава от преподавателя указание какво трябва да види, иначе изобщо няма да го забележи, макар че е там и ясно се вижда.

А сега — новият факт. При редица форми на невротично заболяване — хистерия, страхови състояния, натрапливи неврози —

предположението ни се потвърждава. Чрез откриването на изтласкването, изясняването на съпротивата, загатването на изтласканото съдържание наистина успяваме да изпълним задачата, сиреч да преодолеем съпротивата, да отстраним изтласкването и да превърнем несъзнаваното в съзнавано. При това съвсем ясно се вижда, че преодоляването на всяка една съпротива се извършва при остра душевна борба у пациента, обикновена борба на едно и също психологично равнище между мотивите, поддържащи противоположността, и онези, които са готови да го отстъпят. Първите са старите мотиви, осъществили някога изтласкването; сред вторите има нови и ние се надяваме, че те ще разрешат конфликта в наша полза. Успели сме да съживим стария конфликт, породил изтласкването, да предизвикаме ревизия на осъществения по онова време процес. Към това се прибавят, първо, обяснението ни, че предишното решение е довело до болестта, и обещанието, че друго решение би могло да открие път към оздравяването, и, второ, колосалната промяна, извършила се във всяко отношение от момента на първото изтласкване насам. Тогава Азът е бил слаб, инфантилен и може би с основание е възприемал изискванията на либидото като опасност. Днес той е силен и опитен, а освен това има за свой помощник-лекаря. Това позволява да очакваме, че съживеният конфликт ще получи по-добро разрешение, отколкото първоначалното при изтласкването и, както казахме, успехът ни при хистерии, страховете и натрапливите неврози ни дава принципно право.

Съществуват обаче други видове заболявания, при които въпреки еднаквите условия терапията ни никога не постига успех. И при тях първоначално е имало конфликт между Аза и либидото, довел до изтласкване (макар топически по-различно), и тук се откриват онези моменти от живота на болния, в които се е извършило изтласкването, използваме същата техника, даваме същите обещания, оказваме същата помощ чрез създаването на предварителни представи и времето, изтекло от момента на изтласкването до настоящия момент, също благоприятства по-друго разрешение на конфликта. И въпреки всичко не успяваме да преодолеем съпротивата и отстраним изтласкването. Тези пациенти, болни от параноя, меланхолия, деменция прекокс, като цяло си остават непроменени, неподдаващи се на психоаналитична терапия. На какво може да се дължи това? Не на

недостатъчна интелигентност; безспорно, известни умствени способности са необходими на нашите пациенти, но те съвсем не липсват например при параноиците, които сътворяват такива остроумни комбинации. Другите движещи сили на терапията също са налице. Например съзнанието, че са болни и тежко страдащи, което отсъства у параноиците, съществува във висока степен у меланхолиците, но това не ги прави по-достъпни. Тук се изправяме пред неразбираем факт, който ни кара да се съмняваме дали и при другите неврози наистина сме разбирали напълно всички условия за успех.

Ако продължим заниманията с болните от хистерия и натраплива невроза, скоро се натъкваме на един нов факт, за който изобщо не сме подготвени. След известно време неминуемо забелязваме, че тези болни се държат с нас по много особен начин. Мислехме, че сме взели предвид всички фактори, имащи значение за терапията, че сме изяснили напълно отношенията си с пациента и сме го направили прегледно като математическа задача, а изведнъж се сблъскваме с нещо, непредвидено в сметките ни. От своя страна това неочаквано явление е многообразно, аз ще опиша най-напред по-честите и по-разбираеми негови форми.

И така забелязваме, че пациентът, който би трябвало да се вълнува само от измъчващите го конфликти, развива особен интерес към личността на лекаря. Всичко, свързано с тази личност, му се струва по-важно от неговите собствени проблеми и го отвлеча от болестта му. По тази причина контактът с него за известно време е много приятен; той е особено любезен, търси всевъзможни начини да изрази благодарността си, проявява финес и достойнства, каквито често не сме очаквали. В резултат и лекарят си създава ласкаво мнение за него и благославя случая, предоставил му възможността да окаже помощ на един толкова ценен човек. От разговорите с близки на пациента той с удоволствие узнава, че симпатиите са взаимни. Вкъщи пациентът не се уморява да хвали лекаря, да изтъква нови и нови негови достойнства. „Той е във възторг от вас, доверява ви се напълно; всичко, което казвате, е за него откровение“ — споделят близките. От време на време сред този хор се оказва някой по-наблюдателен, който заявява: „Вече става досадно, той не говори за нищо друго, освен за вас, все вие сте му на устата“.

Нека се надяваме, че лекарят е достатъчно скромен да си обясни тази почит на пациента към него с надеждите, които той му дава, с разширяването на интелектуалния му хоризонт чрез изненадващите и освобождаващи разкрития, до които води терапията. В такъв случай психоанализата напредва прекрасно, пациентът разбира всичко, което му се загатва, задълбочава се в поставяните от терапията задачи, спомените и асоциациите текат изобилно, лекарят се изненадва от уверените му и сполучливи тълкувания и доволен констатира с каква готовност един болен може да възприема всички онези психологични новости, предизвикващи ожесточен отпор у здравите навън. На доброто разбирателство при аналитичната работа съответства и обективно, признавано от всички подобрене на болестното състояние.

Но такова хубаво време не може да продължи вечно. Един ден небето помрачнява. Възникват трудности при лечението. Пациентът започва да твърди, че не се сеца нищо повече. Ясно се вижда, че интересът му към работата е отслабнал, че с лека ръка пренебрегва правилото да съобщава всичко, което му идва наум, без да го подлага на критична преценка. Държи се като че ли не е на лечение, като че ли не е сключвал никакво споразумение с лекаря; очевидно е, че го занимава нещо, което не желае да сподели. Тази ситуация е опасна за терапията. Съвсем явно е, че сме изправени пред огромна съпротива. Но какво се е случило?

Когато си изясним ситуацията, откриваме причината за смущението в това, че пациентът е пренесъл върху лекаря силни нежни чувства, за които не е получил основание нито от поведението на лекаря, нито от създалите се по време на лечението отношения. В каква форма ще се изрази тази нежност и какви ще бъдат целите ѝ, това, разбира се, зависи от личните отношения между двамата. Ако се касае за младо момиче и млад мъж, у нас ще се създаде впечатлението за нормална влюбеност, ще ни се види разбираемо младото момиче да се влюби в мъж, с когото се усамотява често и обсъжда интимни неща, който заема спрямо него благоприятното положение на превъзхождащ помощник, и вероятно ще убегне от вниманието ни, че при едно невротично момиче по-скоро трябва да се очаква разстройство на способността за влюбване. Колкото по-различна е връзката между лекаря и пациента от този вариант, толкова по-странно ще ни се вижда, че въпреки всичко откриваме едно и също чувство. Обяснимо е все

още млада, нещастна в брака си жена да се увлече сериозно по своя нежен лекар и да вземе решение да се разведе, за да му принадлежи, или ако има обществени пречки, да е готова дори на тайна любовна връзка. Подобни неща се случват и извън психоанализата. Но при дадените обстоятелства от жените и момичетата се чуват изненадващи твърдения, които съвсем определено разкриват отношение към терапевтичния проблем: те си знаели, че само любовта ще им възвърне здравето, от самото начало на лечението очаквали, че тази връзка най-сетне ще ги дари с онова, от което животът досега ги е лишавал. Единствено тази надежда ги подтиква да проявяват толкова старание в лечението и да преодолеят всички трудности на споделянето. От себе си ще добавим: и така лесно да схващат всичко, което иначе се приема толкова трудно. Но подобно признание ни изненадва; то обърква всичките ни сметки. Възможно ли е да сме изпуснали в съображенията си най-важния фактор?

И наистина колкото повече опит натрупвахме, толкова по-неизбежна ставаше тази посрамваща нашата ученост поправка. При първите случаи си мислехме, че терапията се сблъсква с едно събитие, което не се е предвиждало в нейните планове и не е предизвикано от нея. Но след като нежните чувства на пациента към лекаря закономерно възникваха при всеки нов случай, дори при най-неблагоприятните условия, при гротескни несъответствия между лекаря и пациента, при стари жени към белобради лекари, дори там, където според нас не бе възможно никакво привличане, бяхме принудени да изоставим предположението за случайно смущение и да осъзнаем, че се касае за феномен, свързан най-тясно със същността на болестното състояние.

Този нов факт, признат от нас с нежелание, наричаме *пренасяне*. Разглеждаме го като пренасяне на чувства върху личността на лекаря, защото не вярваме ситуацията на лечението да създава условия за възникването на подобни чувства. По-скоро предполагахме, че готовността за тях има изцяло друг произход, че те са се таели у болния и терапията само е създала възможността да бъдат пренесени върху лекаря. Пренасянето може да се изрази в бурно искане на любов или в по-умерени форми; при младо момиче и възрастен мъж тя би могла вместо любовница да поиска да му бъде любима дъщеря, либидната страст да се смекчи до предложение за неразделна

платонична дружба. Някои жени умеят да сублимират пренасянето и да го моделират, докато добие приемлив вид; други са принудени да го изразят в суровата му, първична, често недопустима форма. Но всъщност се касае за едно и също, общият източник е очевиден.

Преди да потърсим мястото на този нов факт в нашите виждания, нека завършим описанието му. Как изглежда той при пациентите мъже? Тук би трябвало да се надяваме, че ще избегнем досадното вмешателство на различието и привличането между половете. Отговорът обаче гласи, че положението не е много по-различно от това при жените. Същата привързаност към лекаря, същото надценяване на качествата му, същото болеене за неговите интереси, същата ревност спрямо всичките му близки. Сублимираните форми на пренасянето между мъж и мъж са толкова по-чести и прекият сексуален интерес — толкова по-рядък, колкото повече манифестираната хомосексуалност отстъпва пред другите приложения на този нагонен компонент. Освен това при пациентите мъже лекарят много по-често, отколкото при жените, наблюдава онази форма на пренасяне, която на пръв поглед противоречи на всичко, описано досега — враждебното или *негативно* пренасяне.

Нека преди всичко изясним, че пренасянето възниква у пациента още в началото на лечението и известно време представлява главната движеща сила на работата. То не се чувства и докато действа в полза на съвместно провеждания анализ, можем да не му обръщаме внимание. Но превърне ли се в съпротива, налага се да се заемем с него и тогава забелязваме, че то променя отношението към терапията при две противоположни условия — първо, когато любовното чувство е станало толкова силно, така ясно издава произхода си от сексуалната потребност, че събужда вътрешна съпротива срещу себе си; второ, когато произлиза не от нежни, а от враждебни чувства. По правило враждебните чувства се проявяват по-късно от нежните, като известно време се прикриват зад тях; едновременно им съществуване добре отразява емоционалната амбивалентност, която доминира в повечето ни интимни отношения с други хора. Враждебните чувства означават същата емоционална обвързаност, както и нежните, така както упорството и подчинението представляват еднаква зависимост, само че с различен знак. Не подлежи на съмнение, че враждебните чувства към лекаря също заслужават името „пренасяне“, защото ситуацията на

лечението не може да бъде достатъчен повод за възникването им. Необходимостта да схващаме негативното пренасяне по същия начин показва, че не сме се заблудили и в преценката на положителното или любовното.

Как се поражда пренасянето, какви трудности ни създава, как го преодоляваме и най-сетне каква полза извличаме от него — всичко това подлежи на основно разглеждане в едно техническо ръководство по психоанализа, а днес аз само ще го скицирам. Изключено е да отстъпим пред произтичащите от пренасянето искания на пациента, нелепо е да ги отхвърляме нелюбезно или дори с възмущение. Пренасянето ще преодолеем, като убедим пациента, че чувствата му не произлизат от сегашната ситуация и не се отнасят до лекаря, а повтарят нещо предишно. По този начин ще го заставим да превърне повторението в спомен. Така пренасянето, което, все едно любовно или враждебно, отначало изглежда най-голямата заплаха за терапията, се превръща в нейния най-добър инструмент, с чиято помощ могат да се отключат най-недостъпните тайници на душевния живот. Искам обаче да кажа няколко думи, с които да премахна неприятното ви учудване от това неочаквано явление. Нека не забравяме, че болестта на пациента, когото приемаме за психоанализа, не е нещо завършено, застинало, а продължава да се разраства и развива като живо същество. Това развитие не прекъсва при започването на лечението, но когато терапията овладее болния, цялата нова продукция на болестта се концентрира в едно-единствено място — в отношението към лекаря. Затова пренасянето може да се сравни с камбийния слой между дървесината с кората на дървото, от който се образува нова тъкан и стволът надебелява. Когато пренасянето придобие това значение, работата върху спомените на болния отстъпва на съвсем заден план. Не е погрешно да се каже, че вече не се касае за предишната болест, а за новосъздадена и трансформирана невроза, заместила първата. Лекарят проследява това ново издание на старото заболяване от самото начало, вижда го как възникна и се разраства и особено добре се ориентира в него, защото сам е централният му обект. Всички симптоми на болния са изоставили първоначалното си значение и са се пренасочили към нов смисъл, свързан с пренасянето. Или са останали само онези симптоми, на които се е удала тази трансформация. Но преодоляването на новата изкуствена невроза съвпада с ликвидирането

на първоначалното заболяване, с изпълнението на терапевтичната ни задача. Човекът, който в отношенията си с лекаря е станал нормален и свободен от действието на изтласкани нагони, ще остане такъв и в собствения си живот, след като лекарят се отстрани.

Такова извънредно, почти централно за терапията значение пренасянето има при хистерии, страховите хистерии и натрапливите неврози, които поради това основателно се наричат *преносни неврози*. Който придобие в аналитичната работа пълно впечатление за пренасянето, той вече не може да се съмнява от какъв вид са потиснатите желания, намиращи израз в симптомите, и не изисква по-силно доказателство за либидния им характер. Можем да кажем, че убеждението ни в ролята на симптомите като либидно ерзац — задоволяване окончателно се затвърди едва след осмислянето на пренасянето.

Сега имаме всички основания да коригираме предишното си динамично разбиране за лечебния процес, като го съгласуваме с новото откритие. Когато болният трябва да преодолее нормалния конфликт със съпротивите, които сме му разкрили в анализи, той се нуждае от мощен подтик, за да вземе желаното от нас и водещо до оздравяване решение. Инак може да се случи да повтори предишния вариант и онова, което е достигнало до съзнанието му, отново да бъде изтласкано. Решаващ за изхода на тази борба не е разумът му (той не е нито достатъчно силен, нито достатъчно свободен за тази цел), а единствено отношението към лекаря. Ако пренасянето му е с положителен знак, то облича лекаря с авторитет, превръща се във вяра в неговите разкрития и възгледи. Ако липсва пренасяне или то е отрицателно, той изобщо няма да се вслуша в аргументите на лекаря. Тук вярата повтаря историята на собствения си произход; тя е произлязла от любовта и отначало не са й били нужни аргументи. Едва по-късно започва да отделя дотолкова внимание, че да ги подлага на критична преценка, когато идват от обичан човек. Без тази поддръжка аргументите никога не са означавали нещо, за повечето хора това е така през целия им живот. Тъй че и откъм страната на разума човек е достъпен само дотолкова, доколкото е способен на либидни обектни катексиси, и ние имаме пълно основание да виждаме в размера на неговия нарцисизъм преграда и за най-добрата аналитична техника.

Способността да се насочват либидни обектни катексиси и върху други хора трябва да се предполага у всеки нормален човек. Склонността към пренасяне при изброените невротични заболявания е само свръхразвитие на това всеобщо свойство. Би било обаче много странно една толкова разпространена и важна човешка черта да не се забележи и оцени. И това действително е направено. *Бернхайм* проникателно поставя в основата на учението за хипнотичните явления твърдението, че всички хора са по някакъв начин „сугестивни“, поддаващи се на внушение. Неговото понятие за сугестивност не е нищо друго, освен склонността към пренасяне, но схваната малко по-тясно, така че не остава място за негативното пренасяне. Но *Бернхайм* никога не успя да определи какво всъщност е сугестията и как се постига. Той не схвана зависимостта на „suggestibilité“ от сексуалността, от дейността на либидото. И ние трябва да си признаем, че се отказахме в нашата техника от хипнозата, за да срещнем отново сугестията под формата на пренасянето.

Сега обаче спирам и ви давам думата. Забелязвам как у вас се надига едно възражение, толкова мощно, че ще ви отнеме способността да слушате, ако не ви позволи да го изкажете: „Най-сетне си признахте, че работите с помощта на внушението, както хипнотизаторите. Ние отдавна го подозирахме. Но за какво е тогава целият обиколен път през спомените от миналото, разкриването на несъзнаваното, тълкуването на изопаченията, за какво е огромният разход на сили, време и пари, след като въздействието все пак се дължи единствено на внушението? Защо не извършвате преки внушения срещу симптомите, както другите, честните хипнотизатори? А ако оправдавате обиколния път с това, че сте открили по него голям брой важни психологически факти, които при прякото внушение остават скрити, то кой гарантира сигурността на тези открития? Не са ли и те резултат на внушение, само че непреднамерено; няма ли опасност и тук да сте втъпчили на болните онова, което на вас ви се иска и ви изглежда правилно?“.

Възражението ви е крайно интересно и изисква отговор. Но днес вече нямаме време за това. Следващия път. Ще видите, че ще ви дам обяснение. Днес обаче трябва да приключа със започнатото. Обещах да ви изясня с помощта на пренасянето защо терапевтичните ни усилия нямат успех при нарцистичните неврози.

Мога да го направя с няколко думи и ще видите колко лесно се отгатва загатката и колко добре се съгласува всичко. Наблюденията показват, че болните от нарцистични неврози не притежават способност за пренасяне или имат само недостатъчни останки от нея. Те отхвърлят контакта с лекаря, но не поради враждебността, а поради безразличие. Затова той не може да им повлияе; думите му ги оставят хладни, не им правят впечатление, затова лечебният механизъм, който успяваме да осъществим при другите болни — възобновяването на патогенния конфликт и преодоляването на изтласкването, — при тях не се получава. Те остават, каквито са. Често вече са предприемали самостоятелни опити за възстановяване, довели до патологични резултати; тук ние не можем да променим нищо.

Въз основа на клиничните си впечатления от тези болни ние формулирахме твърдението, че при тях обектните пълнежи би трябвало да са изоставени и обектното либидо да се е превърнало в азово. По тази характеристика ги разграничихме от първата група невротично болни от хистерия, страхова и натраплива невроза. Поведението им при опит за лечение потвърждава това допускане. Те не проявяват пренасяне и поради това са недостъпни за нашите усилия, не могат да бъдат излекувани от нас.

ЛЕКЦИЯ XXVIII

АНАЛИТИЧНА ТЕРАПИЯ

Дами и господа! Знаете за какво ще говорим днес. Попитахте ме защо в психоаналитичната терапия не си служим с прякото внушение, след като признаваме, че въздействието ни се дължи главно на пренасянето, тоест на внушение, и във връзка с това изразихте съмнение дали при такова преобладаване на внушението можем да гарантираме обективността на нашите психологични открития. Аз обещах да ви дам подробен отговор.

Прякото внушение е насочено срещу симптомите, то е борба между вашия авторитет и мотивите на болестта. При това вие не се интересувате от тези мотиви, само искате от болния да потисне тяхната проява в симптомите. Няма принципна разлика дали хипнотизирате болния, или не. *Бернхайм* с присъщата си проникателност твърдеше, че внушението е най-същественото в хипнотичните явления, но че самата хипноза е вече резултат от него, внушено състояние, и предпочиташе да упражнява внушението в състояние на будност, тъй като резултатите са същите, както при внушение в хипноза.

Кое искате да чуете най-напред по този въпрос — наблюденията или теоретичните разсъждения?

Да започнем с наблюденията. Аз съм ученик на *Бернхайм*, през 1889 година отидох при него в Нанси, превел съм на немски книгата му за внушението. Години наред практикувах хипнотичното лечение, отначало като внушение на забрани, а по-късно — в комбинация с *Бройеровото* разпитване на пациента. Така че мога да говоря за резултатите на хипнотичната, или сугестивна, терапия от доста голям опит. Ако според една стара медицинска максима идеалното лечение трябва да бъде бързо, надеждно и да не е неприятно за болния, то методът на *Бернхайм* изпълняваше две от тези изисквания. Той бе многократно, несравнимо по-бърз от аналитичния и за болния не бе свързан нито с усилия, нито с неприятни усещания. За лекаря той с времето ставаше монотонен — при всеки случай да забраняваш с един и същи ритуал съществуването на най-различни симптоми, без да

можеш да схванеш нещо от смисъла и значението им. Беше рутинна работа, а не научна дейност и напомняше магия, заклинание или фокусничество; но в името на болния ние не обръщаме внимание на това. Третото изискване не бе изпълнено; методът изобщо не беше надежден. При едного бе приложим, при друго не; при едного постигахме много, при друго — много малко, защо, не беше ясно. По-неприятна от тази капризност на метода бе липсата на траен успех. След известно време страданието се възвръщаше или се заместваше от ново. Можехме наново да започнем хипнотизирането. Но съществуваше изрично предупреждение на опитни специалисти да не се отнема самостоятелността на болния чрез прекалено често хипнотизиране, да не привиква той към терапията като към наркотик. Наистина понякога всичко ставаше точно както го желаехме — с малко работа се постигаше пълен и траен успех. Но условията за този благоприятен изход оставаха неизвестни. Веднъж ми се случи едно тежко състояние, което бях отстранил изцяло чрез кратко хипнотично лечение, да се възвърне непроменено, след като болната ме намрази, без да съм й дал повод за това; щом се сдобрихме, успях отново и много по-пълно да отстраня състоянието, но когато тя за втори път се отчужди от мен, то се появи пак. Друг път една болна, на която няколкократно бях облекчавал чрез хипноза невротичните състояния, се хвърли внезапно на шията ми, докато се занимавахме с лечението на един особено упорит пристъп. При такова положение, иска или не, човек започва да се пита откъде идва сугестивният му авторитет и каква е неговата природа.

Това са наблюденията. Те ни показват, че отказвайки се от прякото внушение, не сме се лишили от нещо незаменимо. Нека сега добавим в тази връзка някои разсъждения. Хипнотичната терапия предявява малко изисквания както към пациента, така и към лекаря. Тя отлично се съгласува с едно виждане за неврозите, споделяно все още от повечето лекари. Такъв лекар казва на нервнболния: „Няма ви нищо, това са само нерви, затова с няколко думи за няколко минути ще премахна оплакванията ви“. Но това противоречи на енергетичните ни разбирания — да се отмести голяма тежест с нищожно усилие, с голи ръце, без подходящи приспособления. Доколкото може да се направи съпоставка, опитът показва, че такъв фокус не се получава и при

неврозите. Знам обаче, че този аргумент не е безспорен; има и „отприщвания“.

В светлината на получените от психоанализата познания можем да опишем разликата между хипнотичното и психоаналитичното внушение по следния начин: хипнотичната терапия се стреми да прикрие и замаже нещо в душевния живот, а аналитичната — да оголи и отстрани нещо. Първата работи като козметика, втората — като хирургия. Първата използва внушението, за да забрани симптомите, тя усилва изтласкванията, но оставя непроменени всички явления, довели до симптомообразуването. Аналитичната терапия се насочва по-надолу, към корените, към конфликтите, породили симптомите, и си служи с внушението, за да постигне ново разрешение на тези конфликти. Хипнотичната терапия оставя пациента пасивен и непроменен и с това — беззащитен спрямо всеки нов повод за заболяване. Аналитичното лечение изисква и от лекаря, и от пациента усилената работа за преодоляване на вътрешна съпротива. С преодоляването ѝ душевният живот на болния се променя трайно, издига се на по-високо равнище и вече е защитен от нови възможности за заболяване. Това преодоляване е основното постижение на аналитичната терапия, то трябва да се извърши от болния, а лекарят му помага чрез внушение, действащо като *възпитание*. Затова с право наричат психоаналитичното лечение *вторично възпитание*.

Надявам се, че успех да ви изясня по какво се различава нашето терапевтично използване на внушението от онова, което единствено е възможно при хипнотичната терапия. Познавайки пренасянето, вие ще разберете и капризността на хипнотичната терапия, докато аналитичната, като оставим настрана ограниченията ѝ, има предвидими резултати. Прилагайки хипнозата, ние сме зависими от способността на болния за пренасяне, без да можем да окажем влияние върху нея. Може пренасянето на хипнотизирания да е негативно или, както бива най-често, амбивалентно, може той да се защитава от него чрез особени нагласи — ние не узнаваме нищо за това. В психоанализата работим върху самото пренасяне, отстраняваме онова, което му пречи, подготвяме си инструмент за въздействие. Така съумяваме да извлечем съвсем различна полза от силата на внушението; ние го овладяваме, болният не си внушава сам

произволни неща, а ние направляваме внушението, доколкото той е изобщо податлив към него.

Ще кажете обаче, че независимо дали движещата сила на анализа е пренасянето или внушението все пак има опасност повлияването на пациента да накърнява обективността на данните ни. Онова, което е полезно за терапията, е вредно за научното изследване. Това е най-честото възражение срещу психоанализата и трябва да признаем, че макар да не е вярно, в него има логика. Ако беше основателно, психоанализата не би била нищо друго, освен особено добре прикрито, особено действено сугестивно лечение и не бива да се гледа много сериозно на твърденията ѝ за влиянието на жизнените обстоятелства, за психичната динамика, за несъзнаваното. Точно така мислят противниците ни; според тях ние сме „втълпили“ на болния най-вече значението на сексуалните преживявания, ако не и самите преживявания, след като в извратената ни фантазия са се зародили съответните идеи. Тези упреци можем по-лесно да оборим, като се позоваваме на опита, отколкото с помощта на теорията. Който сам се е занимавал с психоанализа, е имал безброй пъти случай да се убеди, че е невъзможно да се внушат на болния подобни неща. Разбира се, не е трудно да го спечелим за някоя теория, така че да сподели евентуално заблуждение на лекаря. Тогава той се държи по друг начин, като ученик, но с това ние сме повлияли само разума му, не и болестта. Разрешение на конфликтите и преодоляване на съпротивите му може да се постигне само ако у него се създадат такива представи, които да съответстват на вътрешната му реалност. Невярното в предположенията на лекаря отпада в хода на анализа, то трябва да се оттегли и замени с нещо по-правилно. Съществува грижливо разработен способ за предотвратяване на преждевременни ефекти от внушението; но възникването им не е много опасно, защото ние не се задоволяваме с първия успех. Анализът не се смята за завършен, преди да са изяснени тъмните петна в случая, преди да са запълнени празнините в спомените, преди да са открити поводите за изтласкванията. На преждевременните резултати ние гледаме по-скоро като на пречки в аналитичната работа и ги отстраняваме, като разрушаваме пренасянето, върху което се основават. Тази последна особеност разграничава всъщност аналитичното лечение от чисто сугестивното и освобождава аналитичните резултати от подозрението,

че са ефекти на внушение. При всяко друго сугестивно лечение пренасянето се пази грижливо, непокътнато; при анализа то самото е обект на манипулиране и подлежи на разрушаване независимо в каква форма се проявява. В края на аналитичната терапия то трябва да изчезне и тогава постигнатият успех вече не се основава на внушение, а на осъщественото с помощта на внушението преодоляване на вътрешните съпротиви, на вътрешната промяна у болния.

На появата на частични внушения противодейства това, че по време на терапията непрекъснато се борим срещу съпротиви, съумяващи да се превърнат в негативни (враждебни) пренасяния. Нека не пропуснем да изтъкнем също, че много отделни резултати на анализа, които биха могли да изглеждат като плод на внушение, получават неоспоримо потвърждение от друга посока. Наши гаранتي в този случай са болните от деменция и параноя, които, разбира се, са извън всяко подозрение за сугестивно въздействие. Символните значения и фантазиите, разказвани от тези болни, които са достигнали у тях нивото на съзнанието, съвсем точно съвпадат с резултатите от нашите изследвания върху несъзнаваното у болните от преносни неврози и по този начин потвърждават обективната правилност на така често оспорваните ни тълкувания. Мисля, че няма да сбъркате, ако се доверите тук на психоанализата.

Сега нека допълним описанието на лечебния механизъм, като го облечем във формулите на либидната теория. Невротикът е неспособен за наслада и труд, първо, защото либидото му не е насочено към реален обект и, второ, защото използва голяма част от енергията си, за да поддържа либидото изтласкано и да отбива атаките му. Той би оздравял, ако се прекрати конфликтът между неговия Аз и либидото му, ако Азът отново добие власт над либидото. Следователно терапевтичната задача се състои в това да се освободи либидото от сегашните му, недостъпни за Аза връзки и да се постави отново в служба на Аза. Къде се крие либидото на невротика? Не е трудно да се намери: то е свързано със симптомите, които в момента му позволяват единствено възможното ерзац — задоволяване. Значи трябва да овладеем симптомите, да ги отстраним — тъкмо това, което болният иска от нас. За целта е необходимо да се проследят симптомите до момента на възникването им, да се възобнови породилият ги конфликт и да се насочи към друго разрешение с помощта на фактори, които в

миналото не са били на разположение. Такова ревизиране на изтласкването само отчасти може да се осъществи по паметовите следи на явленията, довели до това изтласкване. Решаващата част от работата се извършва, като в отношението към лекаря, в „пренасянето“ се създават нови варианти на старите конфликти, в които болният иска да се държи така, както навремето, но ние го принуждаваме към друго решение, мобилизирайки цялата му душевна сила. Така че пренасянето става бойното поле, където се срещат всички противоборстващи сили.

Цялото либидо, както и цялата съпротива срещу него се концентрират върху връзката с лекаря; при това либидото неизбежно изоставя симптомите. Болестта на пациента се замества от изкуствено създаденото болестно пренасяне, различните нереални обекти на либидото — от единствения, също толкова фантастичен обект на лекарската личност. Но с помощта на внушението от страна на лекаря новата борба за този обект се издига на най-високото психично равнище, протича като нормален душевен конфликт. Чрез избягване на повторното изтласкване се слага край на отчуждението между Аза и либидото, възстановява се душевното единство на личността. Когато либидото се освободи от временния обект на лекарската личност, то вече не може да се върне при предишните си обекти, а остава на разположение на Аза. По време на тази терапевтична работа се води борба, от една страна, с отрицателното отношение на Аза към някои ориентации на либидото, проявяващо се като склонност към изтласкване, а от друга — с упорството или лепливостта на либидото, което трудно изоставя веднъж заетите обекти.

И така терапевтичната работа се състои от две фази: в първата цялото либидо се измества от симптомите към пренасянето и се концентрира там; втората представлява борба за този нов обект и освобождаване на либидото от него. Решаващата за благоприятния изход на терапията промяна е отстраняването на изтласкването от възобновения конфликт, така че либидото да не може отново да се изплъзне от Аза, като избяга в несъзнаваното. Тази промяна е възможна благодарение на измененията в Аза, постигнати чрез терапевтичното внушение. Посредством тълкувателната работа, превръщаща несъзнаваното в съзнавано, Азът нараства за сметка на несъзнаваното; напътствията го правят по-благоразположен към либидото и склонен да му позволи някакъв вид задоволяване, а

неговата боязън от претенциите на либидото намалява благодарение на възможността част от либидото да се ликвидира чрез сублимация. Колкото по-добре се покриват терапевтичните процеси с това идеално описание, толкова по-успешна е психоаналитичната терапия. Успехът ѝ се ограничава от недостатъчната подвижност на либидото, което може да се съпротивлява на опитите да бъде откъснато от обектите си, и от упорството на нарцисизма, непозволяващ на обектното пренасяне да премине определена граница. Може би ще хвърлим повече светлина върху динамиката на лечебния процес, като поясним, че привличайки чрез пренасянето част от либидото върху себе си, ние впоследствие прехващаме цялото изплъзнало се от властта на Аза либидо.

Не е излишно също да напомним, че от разпределението на либидото, което се създава по време на терапията и в резултат от нея, не бива да съдим непосредствено за неговото разпределение по време на болестта. Ако например сме успели да се справим благополучно с даден случай, като сме създали и преодолели силно пренасяне от бащата върху лекаря, би било погрешно да заключим, че болният преди това е страдал от такава несъзнателна фиксация на либидото върху бащата. Поемането на бащината роля от лекаря е само бойното поле, на което можем да завладеем либидото; но либидото на болния се насочва към него от други позиции. Не е задължително това бойно поле да съвпада с някоя от важните крепости на врага. Отбраната на вражеската столица не е разположена непременно пред градските порти. Разпределението на либидото по време на болестта може да се реконструира мислено едва след преодоляването на пренасянето.

От гледна точка на либидната теория можем да формулираме и едно последно твърдение за сънуването. Сънищата на невротичите, също както грешките и свободните им асоциации, ни помагат да отгатнем смисъла на техните симптоми и фиксациите на либидото им. Чрез осъщественото насън желание те ни показват какви са желанията, претърпели изтласкване, и с какви обекти се е свързало изплъзналото се от Аза либидо. Затова сънотълкуването играе важна роля в психоаналитичното лечение, а в някои случаи за дълги периоди се оказва най-важният инструмент на работата. Вече знаем, че заспиването само по себе си води до известно отслабване на изтласкванията. В резултат от това облекчаване на натиска изтласкваното желание успява да получи чрез съня много по-ясен

израз, отколкото денем — чрез симптомите. Това прави изследването на съня най-удобния подстъп към опознаването на изтласканото несъзнавано, към което принадлежи изплъзналото се от Аза либидо.

Но сънищата на невротичите с нищо съществено не се отличават от тези на здравите хора, дори може би е невъзможно да се разграничат. Би било нелепо да се придава на сънищата на невротичите някакво по-особено значение. Това ще рече, че неврозата и здравето се различават само през деня, не и по време на сън. Налага се да пренесем и върху здравите хора много от допусканията за невротичите, произтичащи от връзката между техните сънища и симптомите им. Не можем да отречем, че и душевният живот на здравия човек съдържа онова, което единствено прави възможно формирането на сънищата и симптомите; налага се заключението, че и здравият осъществява изтласквания, изразходва определени усилия за поддържането им, че и неговата система на несъзнаваното крие изтласкани, все още съдържащи енергия желания и че *част от либидото му се е изплъзнала от властта на Аза*. Тъй че здравият е потенциален невротик, но съновидението сякаш е единственият симптом, който той може да формира. Това обаче се оказва привидно, ако се изследва по-отблизо животът му в будно състояние. Тогава се разкрива, че този уж здрав живот е изпълнен с безброй дребни, симптомообразувания, нямащи практическо значение.

Следователно разликата между душевното здраве и неврозата е само практическа и се определя от това, дали личността притежава достатъчна дееспособност и способност за преживяване на удоволствие. Тя навярно се дължи на съотношението между свободната и изтласканата енергия и е от количествено, а не от качествено естество. Излишно е да ви казвам, че това разбиране е теоретичната основа на убеждението ни в принципната лечимост на неврозите, въпреки връзката им с конституционалната предразположеност.

Това ни разкрива за характеристиката на здравето идентичността на сънищата при здрави и невротичи. За самия сън обаче оттук произтича изводът, че не бива да го откъсваме от връзките му с невротичните симптоми, че не бива да смятаме формулата „предаване на мисли чрез архаична изразна форма“ за изчерпваща същността му, а

трябва да приемем, че той издава действителни либидни фиксации и обектни катексиси.

Отиваме към края. Може би сте разочаровани, че в главата за психоаналитичната терапия ви изложих само теория, а не ви казах нищо за условията, при които започва лечението, и за неговите успехи. Отказвам се обаче и от двете неща. От първото, защото не ви предлагам практическо ръководство за упражняване на психоанализата, а от второто — поради редица съображения. Когато започнахме разговора на тази тема, подчертах, че при благоприятни обстоятелства ние постигаме успехи, които не отстъпват на най-красивите резултати на вътрешната терапия. Ще добавя, че тези успехи не могат да бъдат постигнати чрез никакъв друг метод. Ако говоря повече по този въпрос, могат да заподозрат, че искам да заглуша с реклама гласовете на критиката. Психоаналитиците са били многократно заплашвани от „колеги“ лекари, включително и на публични конгреси, че несполуките на психоанализата и нанесените от нея вреди ще бъдат събрани и изложени пред потърпевщата публика, за да ѝ се отворят очите за негодността на това лечение. Дори да оставим настрана злостния и доноснически характер на подобна мярка, такава сбирка не може да даде вярна представа за терапевтичната ефективност на анализа. Както знаете, аналитичната терапия е млада; трябваше да мине много време, докато се определи техниката ѝ, и това можеше да се извърши само в процеса на работата, с натрупването на опит. Поради трудността на обучението в психоанализа начинаещият аналитик е принуден в по-голяма степен от другите специалисти да се самообразова, поради което резултатите от първите години на практиката му в никакъв случай не са показателни за възможностите на аналитичната терапия.

В ранния период на психоанализата много опити за лекуване се проваляха поради това, че бяха предприемани със случаи, за които методът изобщо не е подходящ и които днес изключваме от индикациите му. Но тези индикации можеха да бъдат установени само по пътя на опита. Ние не знаехме предварително, че изразените форми на параноя и деменция прекокс не са достъпни за метода, и имавме правото да го изпробваме върху всякакви заболявания. Но повечето несполуки от онези първи години не бяха по вина на лекаря или неподходящия избор на обекта, а се дължаха на неблагоприятни

външни обстоятелства. Досега ние говорихме само за вътрешните съпротиви у пациента, които са необходими и преодолими. Външните препятствия пред анализа, създавани от средата и жизнените условия на болния, не представляват голям теоретичен интерес, но за практиката са много важни. Психоаналитичното лечение може да се сравни с хирургическа интервенция и подобно на нея изисква максимално добри външни условия. Знаете какви мерки взема хирургът: подходящо помещение, добро осветление, асистиране, отстраняване на близките и т.н. Помислете сами колко от операциите биха били успешни, ако трябваше да се извършват в присъствието на всички членове на семейството, които да се надвесват над операционната маса и да крещат при всеки разрез. За психоаналитичното лечение вмешателството на близките е направо опасност, и то такава, с която не знаем как да се справим. Ние сме въоръжени срещу вътрешните съпротиви на пациента, които смятаме за необходими, но как да се отбраняваме срещу тези външни съпротиви? Не можем да убедим близките да стоят настрана, а и не бива да заговорничим с тях, защото рискуваме да изгубим доверието на пациента, с право изискващ човекът, комуто се е доверил, да държи неговата страна. Който знае какви раздори могат да се срещнат в едно семейство, като аналитик няма да се изненада, че понякога най-близките хора на болния не са заинтересовани от оздравяването му, а предпочитат да си остане, какъвто е. При така честите случаи на невроза, свързана със семейни конфликти, здравият човек не се колебае дълго, ако трябва да избира между собствения си интерес и оздравяването на болния. Няма нищо чудно в това, че един съпруг не гледа с добро око на лечение, в което, както основателно подозира, ще се разкрият всичките му прегрешения; и ние не се учудваме, но не можем и да се упрекнем, ако усилията ни останат напразни и бъдат прекратени преждевременно, защото към съпротивата на болната жена се е прибавила и тази на съпруга ѝ. Предприели сме нещо, което при дадените обстоятелства не е осъществимо.

Вместо много случаи ще ви разкажа един-единствен, при който скрупулите ми на лекар ме обрекоха на неизгодна роля. Преди много години приех за лечение младо момиче, което от дълго време се страхуваше да излиза на улицата и да остава само вкъщи. Лека-полека болната призна, че въображението ѝ е погълнато от нежностите, които

случайно видяла да си разменят майка ѝ и един богат приятел на семейството. Но момичето имаше непредпазливостта (или хитростта) да издаде на майка си какво обсъждаме в аналитичните сеанси, като промени държането си спрямо нея, настояваше единствено тя да облекчава страха ѝ от самотата и препречваше вратата, когато майката искаше да излезе. Преди време майката сама бе страдала силно от нерви, но се бе излекувала в един балнеокурорт. Това ще рече, че там се бе запознала с въпросния мъж и бе създала с него удовлетворяваща я във всяко отношение връзка. Смаяна от настойчивите искания на момичето, майката *изведнъж* прозря какво означаваше страхът на дъщеря ѝ. Тя се бе разболяла, за да превърне майка си в своя пленница, да ѝ отнеме свободата, необходима за връзката ѝ с любовника. Тогава майката рязко и решително прекрати вредното лечение. Момичето бе изпратено в болница и години наред демонстрирано като „нешастна жертва на психоанализата“. И също години наред ме следваше мълвата за този мой неуспех. Аз мълчах, защото смятах, че лекарската дискретност го изисква. Много по-късно узнах от един колега, посетил онази болница и видял там страдащото от агорафобия момиче, че връзката на майка ѝ с богатия домашен приятел била известна на целия град и вероятно приемана от съпруга и бащата. Ето заради каква „тайна“ беше пожертвано лечението.

През годините преди войната, когато притокът на много хора от различни страни ме направи независим от благоволенieto на родния ми град, аз имах за правило да не приемам на лечение болен, който не е *suījuris*^[1], напълно независим във важните житейски отношения от други хора. Но не всеки психоаналитик може да си позволи това. От тези мои предупреждения относно близките може би ще си направите извода, че за целите на психоанализата болните трябва да бъдат отделяни от семействата им, тоест терапията да се провежда само в болниците. Но тук не мога да се съглася с вас; много по-благоприятно е болният — стига да не е във фаза на тежко изтощение — да остане по време на лечението в условията, в които трябва да се справя със своите задачи. Но близките не бива да обезсилват с поведението си това предимство и да се противопоставят на усилията на лекаря. Ала как ще повлияете върху тези недостъпни фактори! Освен това навярно се досещате колко много зависи успехът на лечението от социалната среда и културното равнище на семейството.

Съгласете се, че всичко това очертава мрачни изгледи за ефективността на психоанализата като терапия дори ако сме в състояние да обясним по-голямата част от неуспехите си чрез смущаващите външни моменти! Приятели на психоанализата ни посъветваха да отговорим на изброяването на неуспехите със статистика на успехите си. Но аз не се съгласих и с това. Отговорих, че статистиката е безсмислена, когато включените в нея бройки са прекалено разнородни, а третираните от нас невротични заболявания действително бяха неравностойни в най-различни отношения. Освен това изтеклото време бе твърде малко, за да преценим трайността на успехите, а за много случаи изобщо не можехме да дадем сведения. Става въпрос за хора, които държаха в тайна както болестта, така и лечението си, така че не биваше да говорим и за оздравяването им. Но най-силната ми задръжка беше съзнанието, че по отношение на терапията хората се държат крайно ирационално, така че няма изгледи да се постигне нещо със средствата на разума. Терапевтичната новост се възприема или с възторжено опиянение, както например първият туберкулин, който Кох предложи срещу туберкулозата^[2], или с дълбоко недоверие, както действително благодатната имунизация на Дженър^[3], която до ден-днешен има непримирими противници. Срещу психоанализата имаше очевидно предубеждение. Удадеше ли ни се да се справим с тежък случай, чувахме: „Това не е доказателство, за същото време той щеше сам да оздравее“. А когато една болна, прекарала вече четири цикъла на депресия и мания, дойде при мен на лечение в паузата след меланхолен пристъп и три седмици по-късно отново влезе в маниакална фаза, всички членове на семейството ѝ, а също и потърсеният за съвет високоавторитетен лекар бяха убедени, че новият пристъп може да бъде само последица от извършения с нея опит за психоанализа. Срещу предубежденията не може да се направи нищо; виждате го сега по предубежденията, които всяка група воюващи народи развива срещу другата. Най-разумното е да изчакаме, като ги оставим да се изтъркат с времето. Един ден същите хора започват да мислят за същите неща по съвсем друг начин; защо не са мислели така и по-рано, си остава дълбока тайна.

Предубеждението спрямо аналитичната терапия може би вече е започнало да намалява. За това като че ли говорят все по-широкото разпространение на аналитичното учение, растящият брой занимаващи

се с анализ лекари в някои страни. Като млад лекар попаднах в същата буря от лекарско негодувание срещу терапията чрез хипнотично внушение, която днес „трезвомислещите“ противопоставят на психоанализата. Но като терапевтично средство хипнотизмът не изпълни своите обещания; ние, психоаналитиците, с право се смятаме за негови законни наследници и не забравяме колко много кураж и теоретично просветление сме получили от него. Вредите, приписвани на психоанализата, се свеждат до преходно изостряне на конфликтите, когато тя се извършва несръчно или се прекъсне по средата. Вие чухте какво предприемаме с болните и можете сами да прецените дали има опасност то да нанесе някаква трайна вреда. Възможни са различни злоупотреби с анализа; особено пренасянето би се оказало опасно средство в ръцете на някой безсъвестен лекар. Но от злоупотреби не е защитено нито едно средство на медицината; ако ножът не реже, той не ще послужи и за лечение.

Аз свършвам, дами и господа. Като ви признавам, че многото недостатъци на лекциите ми гнетят самия мен, това не е само обичайната за такива случаи фраза. Преди всичко съжалявам, че така често обещавах да се върна на друго място към някоя бегло засегната тема, а после ходът на изложението не позволяваше да изпълня обещанието си. Аз се заех да ви запозная с нещо още неготово, развиващо се и обобщеното ми изложение също се получи непълно. На някои места дадох материал за определени изводи, а след това не ги формулирах. Но целта ми не беше да ви направя специалисти по психоанализа, а само да ви изясня какво представлява тя и да събудя интереса ви към нея.

[1] Пълноправен гражданин (лат.). — Б.пр. ↑

[2] През 1890 г. възлаганите на туберкулина надежди не се оправдават. — Б.нем.изд. ↑

[3] Едуард Дженър (1749–1823) — английски лекар, създал през 1796 г. ваксината против вариолата. — Б.пр. ↑

**ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ЛЕКЦИИТЕ ЗА
ВЪВЕДЕНИЕ В ПСИХОАНАЛИЗАТА — 1932
Г.**

ЛЕКЦИЯ XXXI

РАЗЧЛЕНЕНИЕ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА ЛИЧНОСТ

Дами и господа! Знам, че от вашия собствен опит — все едно с хора или предмети — ви е познато значението на началото. Така бе и с психоанализата: за нейното развитие, за приема, който срещна, не беше без значение това, че тя започна работата си от симптома, от най-чуждото на Аза душевно съдържание. Симптомът произхожда от изтласканото, той е нещо като негов представител пред Аза, а изтласканото е за Аза чужда територия, вътрешна чужда територия, така както действителността за него е — позволете ми този необичаен израз — външна чужда територия. От симптома пътят на психоанализата я отведе към несъзнаваното, към живота на нагоните, към сексуалността и оттук вече тя започна да чува дълбокомислените възражения, че човек не бил само сексуално същество, че той обладал и по-благородни, по-висши подбуди. Бихме могли да добавим, че окрилен от съзнанието за тези по-висши подбуди, той често си позволява да мисли глупаво и да пренебрегва фактите.

Вие помните как от самото начало твърдахме, че човек бива разболяван от конфликта между изискванията на нагоните и съпротивата, която се поражда у него срещу тези изисквания. Ние нито за миг не забравихме тази съпротивляваща се, отхвърляща, изтласкваща инстанция, за която смятахме, че притежава свои собствени сили, нагоните на Аза, и която съвпада с понятието за „аз“ на популярната психология. Но при трудния напредък на научната работа и за психоанализата не бе възможно да изучи всички области наведнъж и на един дъх да се изкаже по всички проблеми. Най-сетне стигнахме до момента, в който можехме да прехвърлим вниманието си от изтласканото към изтласкващото, и ние се изправихме пред този Аз, който изглеждаше така самопонятен, очаквайки със сигурност, че и тук ще открием нещо, за които не можем да сме подготвени. Не беше лесно да се намери първият подстъп към Аза. Тъкмо за него искам да ви разкажа днес!

Налага се обаче да предупредя, че това мое изложение на психологията на Аза вероятно ще се приеме по-другояче, отколкото предхождащото го въведение в дълбините на психиката. Не мога да кажа със сигурност защо смятам така. На първо място, предполагам, ще забележите, че по-рано ви говорех главно за факти, макар непознати и странни, докато сега ще чуете предимно възгледи, тоест теоретизиране. Но това не е вярно — разглеждайки по-точно нещата, трябва да кажа, че в нашата психология на Аза делът на мисловната преработка на фактически материал не е много по-голям, отколкото беше в психологията на неврозите. Трябваше да отхвърля и други основания за моето предположение. Сега смятам, че причината е в характера на нашата материя и в това, че не сме свикнали да боравим с нея. Тъй или иначе, няма да се учудя, ако този път вашата преценка бъде още по-сдържана и по-предпазлива, отколкото досега.

Самата ситуация в началото на нашето изследване ще ни посочи пътя. Ние искаме да изучим Аза, нашето най-съкровено „аз“. Но възможно ли е такова нещо? Та това е самият субект, как така ще го превърнем в обект? Без съмнение — възможно е. Азът може да вземе сам себе си за обект и да се отнася към себе си, както към другите обекти, да се наблюдава, да се критикува и да върши със себе си какво ли не още. В този случай една част от него се противопоставя на другите му части. Тоест Азът може да се раздвоява, поне временно, докато изпълнява някои свои функции. След това частите отново се обединяват. Казаното не е кой знае каква новост, а може би само едно необичайно акцентуване на всеизвестни неща. От друга страна, ние сме добре запознати със схващането, че патологията със своите увеличения и огрубявания може да насочи вниманието ни към някои нормални явления, които иначе биха ни убягнали. Там, където тя ни показва разрив или пропаст, в нормалния случай може да е налице разчленение. Ако хвърлим на пода един кристал, той ще се разчупи, но не произволно; той ще се разпадне на парчета, чието разчленение, макар и невидимо, е било определено предварително от структурата му. Подобни напукани и разкъсани структури са и душевните болести. И за нас не е чуждо нещо от онова страхопочитание, с което древните народи са се отнасяли към лудите. Тези хора са отвърнали лице от външната реалност, но тъкмо поради това те знаят повече за вътрешната, психичната реалност и могат да ни разкрият неща, които

иначе биха били за нас недостъпни. За една група от тези болни казваме, че страдат от налудни идеи за следене. Те се оплакват, че са измъчвани от непрестанно, стигащо до най-интимните им действия наблюдение от страна на неизвестни сили, все пак най-често — хора.

И те чуват халюцинаторно как тези хора обявяват резултатите от наблюдението си: сега ще каже еди-какво си, сега се облича, за да излезе, и т.н. Това наблюдение все още не е равно на преследване, но не е далеч от него, тъй като предполага, че спрямо тези хора се проявява недоверие, че наблюдаващите сили очакват да ги хванат в забранени действия, които заслужават наказание. Ами ако тези люди имат право, ако у всички нас съществува подобна наблюдаваща и заплашваща ни с наказание инстанция в Аза, само че при тях тя рязко се е обособила от него и бива погрешно локализирана във външната реалност?

Не знам дали и с вас ще е така, както с мен. Откакто под силното впечатление на тази болестна картина ми хрумна идеята, че обособяването на наблюдаваща инстанция в Аза е закономерно свойство на неговата структура, тя вече не ме напуска и ме подтикваше да търся други характеристики и отношения на тази инстанция. Скоро направих следващата крачка. Съдържанието на налудността за наблюдение вече ни показва, че това наблюдение е само подготовка за съденето и наказанието, и така отгатваме, че една друга функция на тази инстанция ще да е онова, което наричаме съвест.

Надали има в нас нещо друго, което така редовно да отделяме от своя Аз и така лесно да му го противопоставяме, както съвестта. Аз чувствам желание да направя нещо, което ми обещава удоволствие, но се отказвам с мотивировката: съвестта не ми позволява. Или пък очакването на извънредно голяма наслада ме е накарало да извърша нещо, срещу което гласът на съвестта е възразявал, а после съвестта ми ме наказва с болезнени упреци, кара ме да изпитвам разкаяние за извършеното. Бих могъл да кажа по-просто, че особената инстанция, която започвам да различавам в Аза, е съвестта, но по-предпазливо е да приемем тази инстанция за самостоятелна, съвестта — за една от нейните функции, а самонаблюдението като задължителна предпоставка за съдийската дейност на съвестта — за друга нейна функция. И тъй като, признавайки обособеното съществуване на едно

явление, сме длъжни да му дадем име, отсега нататък аз ще наричам тази инстанция в Аза Свръхаз.

Сега очаквам да ме попитате подигравателно дали цялата наша психология на Аза не се свежда до буквалното схващане и огрубяването на популярни абстракции, до превръщането им от понятия в материални неща, с което не се печели кой знае колко. Отговорът ми е, че в психологията на Аза ще бъде трудно да избегнем общоизвестното, че тук ще е става дума повече за нови възгледи и систематизации, отколкото за нови открития. Тъй че запазете засега критичното си отношение и изчакайте следващите обяснения. Данните на патологията създават за нашите усилия основа, каквато напразно ще търсите в популярната психология.

Продължавам. Едва-що сме възприели идеята за един такъв Свръхаз, който притежава известна самостоятелност, собствени цели и независима от Аза енергия, а на вниманието ни се натрапва една болестна картина, която ясно показва строгостта, дори жестокостта на тази инстанция и преobraженията на нейното отношение към Аза. Имам предвид състоянието на меланхолия, по-точно меланхолния пристъп, за който и вие достатъчно сте слушали, макар да не сте психиатри. В това страдание, за пораждането и механизма на което знаем твърде малко, най-силно впечатление прави начинът, по който Свръхазът (кажете си наум: съвестта) се отнася към Аза. Докато през периодите на здраве меланхоликът може да бъде повече или по-малко строг към себе си, както всеки друг човек, при меланхолния пристъп Свръхазът става свръхстрог, хули, унижава, малтретира нещастния Аз, заплашва го с най-тежки наказания, укорява го за действия, лежащи далеч в миналото, които тогава са били приети лесно, сякаш през целия период на затишие е трупал обвинения и само е чакал да укрепне, за да излезе на преден план и да произнесе въз основа на тях присъдата си. Свръхазът прилага най-строгата морална мярка спрямо безпомощния Аз, той поначало застъпва изискванията на нравствеността и ние от пръв поглед схващаме, че нравственото ни чувство за вина е израз на конфликта между Аза и Свръхаза. Забележително е да открием, че моралността, която уж ни е дадена от бога и е така дълбоко вкоренена в нас, всъщност е периодично явление. Защото след няколко месеца моралните призрaци изчезнат без остатък, критиката на Свръхаза замлъква. Азът е реабилитиран и

отново се радва на всички човешки права до следващия пристъп. Даже при някои форми на това заболяване през промеждутъчните периоди става нещо противоположно: Азът е в състояние на блажено опиянение, той тържествува, сякаш Свръхазът е загубил напълно силите си или пък се е слял с него, и този освободен, маниакален Аз наистина задоволява всичките си страсти. Явления, пълни с нерешени загадки!

Вие несъмнено ще очаквате нещо повече от обикновена илюстрация, когато ви кажа, че сме научили някои неща за формирането на Свръхаза, тоест за възникването на съвестта. Ако се ръководи от едно известно изказване на *Кант*, в което съвестта се свързва със звездното небе, религиозният човек би бил склонен да се прекланя и пред двете като пред шедеври на творението. Звездите несъмнено са изумителни, но що се отнася до съвестта, то тук бог е свършил работата си неравномерно и небрежно, тъй като голям брой хора са получили от нея съвсем скромен дял или дори толкова малък, че за него не си струва да се говори. Не отричам късчето психологическа истина, съдържащо се в твърдението, че съвестта е от божествен произход, но то трябва да бъде разтълкувано. Ако и съвестта да е „нещо в нас“, тя не е изначално дадена. Тя е до голяма степен противоположност на сексуалния живот, който наистина е налице от самото начало на живота, а не се прибавя впоследствие. Но малкото дете е, както знаем, аморално, то няма вътрешни задръжки срещу своите устремени към удоволствието импулси. Ролята, която по-късно поема Свръхазът, в началото се изпълнява от една външна сила от родителския авторитет. Родителите ръководят детето, като му дават доказателства за своята любов или го заплашват с наказания, които са доказателство за загубване на любовта и от които то се бои. Този реален страх е предшественик на по-късния страх от съвестта; докато действа той, нямаме нужда от Свръхаз и от съвест. Едва впоследствие се създава вторичната ситуация, прекалено лесно приемана от нас за нормалната, в която външните задръжки стават вътрешни, на мястото на родителската инстанция идва Свръхазът, който сега наблюдава, ръководи и заплашва Аза по същия начин, както по-рано родителите — детето.

Но Свръхазът, който по този начин поема властта, функциите и дори методите на родителската инстанция, е не само юридически, а

истински кръвен неин наследник. Той пряко произлиза от нея, скоро ще научим по какъв начин. Преди това обаче трябва да посочим едно несъответствие между двете инстанции. Свърхазът като че ли е наследил едностранчиво само суровостта и строгостта на родителите, тяхната функция да забраняват и наказват, докато изпълнените им с обич грижи не намират продължение. Ако родителите наистина са били строги, то за нас ще е естествено, ако у детето се развие строг Свърхаз, но опитът показва, че противно на очакванията ни Свърхазът може да придобие същата неумолима строгост и при меко и благо възпитание, което е избягвало заплахите и наказанията. Ще се върнем към това противоречие по-късно, когато разглеждаме нагонните превръщания при формирането на Свърхаза.

За трансформацията на родителското отношение в Свърхаза не мога да ви кажа толкова, колкото ми се иска, отчасти защото това явление е така заплетено, че описанието му не се побира в рамките на едно въведение като настоящото, и отчасти защото самите ние не смятаме, че напълно сме го разгадали. Така че задоволете се със следващото скициране на явлението. Основата му е една така наречена идентификация, тоест процес, при който собственият Аз се уподобява на един чужд Аз, вследствие на което първият Аз в определени отношения се държи като втория, подражава му, приема го, така да се каже, в себе си. Сравнявали са идентификацията — не без основание — с оралното, канибалско поглъщане на чуждата личност. Идентификацията е много важен вид връзка с другия човек, вероятно първична, и тя се различава от обектния избор. Разликата може да се изрази приблизително така: когато момчето се идентифицира с баща си, то иска да *бъде* като него; когато го избира като обект, то желае да го *има*, да го притежава; в първия случай Азът на момчето се изменя по примера на бащата; във втория случай това не е необходимо. Идентификацията и обектният избор са до голяма степен независими един от друг; но човек може да се идентифицира и с личност, която е избрал като обект, например като сексуален обект, да измени своя Аз по подобие на нея. Казват, че повлияването на Аза от сексуалния обект се среща особено често при жени и е характерен белег на женствеността. За най-поучителната връзка между идентификацията и обектния избор би трябвало да съм ви споменавал в предишните лекции. Тя така лесно се наблюдава при деца и възрастни, при здрави и

болни! Когато човек е изгубил някакъв обект или е трябвало да се откаже от него, той често се самообезщетява за тази загуба, като се идентифицира с обекта, като отново го съживява в своя Аз, тъй че в случая обектният избор като че ли се слива с идентификацията.

Аз самият съвсем не съм доволен от тези обяснения на идентификацията, но достатъчно ще е, ако се съгласите с мен, че възникването на Свръхаза може да се разглежда като успешен случай на идентификация с родителската инстанция. Определящ за това становище е фактът, че създаването на такава висша инстанция с Аза е най-тясно свързано със съдбата на едиповия комплекс, тъй че Свръхазът се явява наследник на тази толкова важна за детството емоционална връзка. Разбираме, че с изоставянето на едиповия комплекс детето трябва да се откаже от обектни катексиси, които е свързало с родителите, и за компенсация на тази загуба съществуващите вероятно от дълго време идентификации с родителите в неговия Аз укрепват така силно. Подобни идентификации като отражения на изоставени обектни катексиси по-късно доста често ще се повтарят в живота на детето, но резултатът от този първи случай на подобна трансформация, както подобава на емоционалната му стойност, придобива особено положение в Аза. Внимателното изследване показва също, че формирането и укрепването на Свръхаза се потискат, ако едиповият комплекс не е преодолян напълно. В хода на развитието Свръхазът търпи въздействия и от онези лица, които заемат мястото на родителите — възпитатели, учители, образци на подражание. Обикновено той все повече се отдалечава от индивидуалността на родителите, става, така да се каже, по-безличен. Не бива да забравяме също, че през различните периоди от живота си детето различно преценява своите родители. По времето, когато едиповият комплекс отстъпва място на Свръхаза, те са за него нещо изключително, а по-късно изгубват много от достойнствата си. Идентификации се извършват и с тези по-късни родители, те дори имат закономерен и съществен принос за развитието на характера, но те повлияват само Аза и не засягат Свръхаза, който се определя от най-ранните родителски образи.

Надявам се вече да сте добили впечатление, че с въвеждането на понятието Свръхаз действително се описва структурно отношение, а не се извършва просто персонификация на една абстракция, каквато е

например съвестта. Трябва да споменем и още една важна функция на Свръхаза. Той е носител на идеалния Аз, с който Азът се съизмерва, към който се стреми, на чието изискване за постоянно усъвършенстване се старее да отговори. Без съмнение този идеален Аз е отражение на старата представа за родителите, израз на възхищението от съвършенството, което детето им е приписвало по онова време.

Знам, че сте слушали много за чувството за малоценност, което било присъщо именно на невротика. То се мярка особено често в художествената литература. След като е употребил думата „комплекс за малоценност“, писателят смята, че е отговорил на всички изисквания на психоанализата и е издигнал съчинението си на високо психологическо равнище. В действителност тази изкуствено създадена дума почти не се използва в психоанализата. За нас тя не е нещо просто или дори елементарно. Да се свежда тя до възприемането на някакви свои телесни несъвършенства, както прави това школата на така наречената индивидуална психология, ни се струва късогледо заблуждение. Чувството за малоценност има дълбоко еротични корени. Детето се чувства малоценно, когато забележи, че не е обичано — така както и възрастният. Единственият орган, който наистина се възприема като малоценен, е закърнелият пенис — клиторът на момичето. Но най-големият дял от чувството за малоценност произлиза от отношението на Аза към неговия Свръхаз, представлява, както и чувството за вина, израз на конфликта между тях. Изобщо чувството за малоценност и чувството за вина трудно се разграничават. Може би ще е добре първото да се разглежда като еротично допълнение към моралното чувство за малоценност. На това разграничаване на понятията в психоанализата досега сме обръщали малко внимание.

Тъкмо защото комплексът за малоценност е станал толкова популярен, тук аз ще си позволя да ви позабавлявам с едно малко отклонение. Една историческа личност от наше време, която е още жива, но в момента е изместена на заден план, има поради увреждане по време на раждането леко недоразвит крайник. Един много известен писател от наши дни, който от всичко най-много обича да пише биографии на изтъкнати личности, се е занимавал и с живота на този човек^[1]. Сигурно е трудно да се потисне стремежът към психологична дълбочина при писането на биография. Затова нашият автор се е

решил да опита да положи в основата на целия характер на героя чувството за малоценност, което би трябвало да се поражда от физическия му недъг. При това той е пропуснал дребен, но немаловажен факт. Естествено е майките, които съдбата е дарила с болно или по някакъв друг начин онеправдано дете, да се стремят да компенсират тази негова онеправданост с необикновено силна любов. В този случай обаче гордата майка се държала по съвсем друг начин, тя отказвала на детето любовта си заради недостатъка му. Когато детето станало силен и властен мъж, той с всичките си действия недвусмислено показвал, че не е простил на майка си. Ако си припомним какво е значението на майчината любов за детския душевен живот, вие ще коригирате мислено теорията на малоценността на този биограф.

Да се върнем при Свръхаза. Приписахме му функциите на себенаблюдението, на съвестта и на идеала. От изложението ни относно неговото възникване се вижда, че той има за предпоставка един изключително важен биологичен и един съдбоносен психологичен факт, а именно: продължителната зависимост на човешкото дете от родителите и едиповия комплекс, като двете неща от своя страна са тясно свързани. Свръхазът е за нас представител на всички морални ограничения, застъпник на стремежа към усъвършенстване, накратко казано — онази част от така нареченото „по-висше“ в човешкия живот, до която сме успели да се доближим чрез психологията. Тъй като самият той е резултат от влиянието на родители, възпитатели и подобни лица, ние ще научим още повече за значението му, ако се обърнем към тези негови източници. По правило родителите и подобните им авторитети следват при възпитанието на детето предписанията на своя собствен Свръхаз. Каквито и да са отношенията между Аза и Свръхаза у самите тях, при възпитанието на детето те са строги и взискателни. Те са забравили трудностите на собственото си детство, доволни са, че сега могат да се идентифицират напълно със своите родители, които навремето са им налагали тежки ограничения. Така Свръхазът на детето всъщност се изгражда не по образец на родителите, а по образец на родителския Свръхаз; той се изпълва със същото съдържание, става носител на традицията, на всички трайни ценности, които по този начин се пренасят от поколение на поколение.

Вие лесно ще се досетите колко много съобразяването със Свръхаза ни помага да разберем социалното поведение на човека, например проблемите на педагогическото занемаряване, а може би и какви практически указания за възпитанието произтичат от него. Навярно грешката на така наречените материалистически схващания за историята е, че подценяват този фактор. Те го отхвърлят със забележката, че човешките „идеологии“ не са нищо друго, освен резултат и надстройка на дадените икономически отношения. Това е истина, но по всяка вероятност не цялата истина. Човечеството никога не живее само в съвременността, в идеологиите на Свръхаза е живо миналото, жива е традицията на расата и народа, която бавно отстъпва пред влиянието на съвременността, пред новите изменения, и докато действа чрез Свръхаза, играе мощна, независима от икономическите отношения роля в човешкия живот.

През 1921 година се опитах да използвам разграничението между Аз и Свръхаз при изучаването на психологията на масите. Стигнах до следната формула: психологичната маса е съвкупност от индивиди, които са въвели в своя Свръхаз една и съща личност и въз основа на тази общност са се идентифицирали един друг в своя Аз. Разбира се, тази формула важи само за масите, които имат водач. Ако разполагахме с повече приложения от такъв характер, то допускането за съществуването на Свръхаза щеше да изгуби за нас и последния остатък от своята странност и ние бихме се освободили напълно от онова смущение, обземащо ни все още, когато, свикнали с атмосферата на дълбинния психичен свят, започнем да се движим в повърхностните, по-високи слоеве на душевния апарат. Разбира се, ние не смятаме, че с обособяването на Свръхаза сме завършили психологията на Аза. Това е по-скоро началото, но в този случай не само началото е трудно.

А сега ни очаква друга задача, така да се каже, в противоположния край на Аза. Тя възниква от едно наблюдение при аналитичната работа, наблюдение, което всъщност е много старо. Както понякога се случва, трябваше да мине много време, преди да се решим да му отдадем дължимото.

Знаете, че цялата психоаналитична теория всъщност е изградена върху наблюдението на съпротивата, която ни оказва пациентът при опита да го накараме да осъзнае своето несъзнавано. Обективният

признак на съпротивата е, че неговите хрумвания секват или се отдалечават силно от обсъжданата тема. Той може и субективно да установи съпротивата си по това, че има неприятни усещания, когато се доближава до темата. Но последният признак не е задължителен. Тогава казваме на пациента: от вашето поведение заключаваме, че се намирате в стадия на съпротивата, а той ни отговаря, че не знае нищо за това, забелязвал само липсата на хрумвания. Оказва се, че сме имали право, но това значи, че неговата съпротива е била несъзнавана, така както и онова изтласкано съдържание, което сме се стремили да извадим наяве.

Отдавна би трябвало да поставим въпроса: От коя част на неговия душевен живот изхожда тази несъзнавана съпротива? Новакът в психоанализата бързо ще намери отговор: Това е съпротивата на несъзнаваното. Двусмислен, негоден отговор! Ако с него се има предвид, че съпротивата изхожда от изтласканото, то трябва да кажем: категорично не! На изтласканото трябва по-скоро да припишем голяма подемна сила, един порив за достигане до съзнанието. Съпротивата може да бъде само проява на Аза, който навремето е осъществил изтласкването и сега иска да го запази. Така сме схващали това и по-рано. А откакто приехме, че в Аза съществува особената инстанция Свръхаз, можем да кажем, че изтласкването е дело на този Свръхаз, като или той го извършва сам, или Азът го извършва по негова повеля. Когато съпротивата при анализа не се съзнава от пациента, това ще рече, че или Свръхазът и Азът могат да работят несъзнавано в особено важни ситуации, или, което би било още по-важно, части от самите тях, от Аза и Свръхаза, са несъзнавани. И в двата случая се сблъскваме с нерадостното обстоятелство, че Азът и Свръхазът не съвпадат със съзнаваното, както и изтласканото не съвпада с несъзнаваното.

Дами и господа! Чувствам нужда да направя малка почивка, на която сигурно и вие ще се зарадвате, и преди да продължа, да се извиня пред вас. Искам да ви дам допълнения към един увод в психоанализата, който започнах преди петнадесет години, а съм принуден да се държа така като че ли и вие през изтеклото оттогава време не сте се занимавали с нищо друго, освен с психоанализа. Знам, че това е неуместна претенция, но съм безпомощен, не мога друго. Причината вероятно е в това, че поначало е трудно да се направи психоанализата разбираема за човек, който сам не е психоаналитик.

Можете да ми вярвате, ние не обичаме да си даваме вид, че сме съзаклятници, занимаващи се с някаква тайнствена наука. И все пак бяхме принудени да осъзнаем и да заявим като наше убеждение, че в психоанализата никой няма думата, ако не е придобил определен опит, какъвто може да получи единствено като се подложи сам на анализ. Когато преди петнадесет години ви четох моите лекции, аз се помъчих да ви спестя някои спекулативни моменти от нашата теория, но тъкмо от тях тръгват новите придобивки, за които днес искам да говоря.

Връщам се към темата. Питайки се дали Азът и Свръхазът сами са несъзнавани, или имат само несъзнавани въздействия, ние със сериозно основание приехме първата възможност. Да, големи дялове от Аза и Свръхаза могат да бъдат несъзнавани, по правило са несъзнавани. Това ще рече, че личността не знае нищо за тяхното съдържание и са нужни много усилия, за да я накараме да го осъзнае. Вярно е, че Аз и съзнавано, изтласкано и несъзнавано не се покриват. За това ние чувстваме нужда да коригираме из основи отношението си към проблема „съзнавано и несъзнавано“. Като начало сме склонни силно да снижим значението на критерия „съзнателност“, тъй като той се оказва много ненадежден. Но това би било неправилно. С него положението е като с нашия живот — той не струва много, но е единственото, което имаме. Без светлината на съзнанието бихме се изгубили в мрака на дълбинната психология; и все пак трябва да направим опит да се преориентираме.

Излишно е да обсъждаме какво ще наричаме съзнавано, тук няма никакво място за колебание. Най-старото и най-добро значение на думата „несъзнавано“ е описателното; несъзнаван ние наричаме онзи психичен процес, чието съществуване трябва да допуснем, например защото го предполагаме вследствие на неговите ефекти, но не знаем нищо за него. Ние имаме към него същото отношение, каквото и към психичните процеси на друг човек, само че в случая това е процес у самите нас. Ако искаме да бъдем още по-прецизни, ще модифицираме определението така, че ще наричаме един процес несъзнаван, когато трябва да допуснем, че той в момента е активиран, макар в момента да не знаем нищо за него. Това прецизиране ни кара да си спомним, че повечето съзнавани явления се съзнават само за кратко; много скоро те се превръщат в латентни, но с лекота могат да бъдат отново осъзнати. Бихме могли да кажем, че са станали несъзнавани, ако изобщо е

сигурно, че в латентно състояние те все още представляват нещо психично.

Дотук не бихме научили нищо ново и не бихме се сдобили с правото да въвеждаме в психологията понятието „несъзнавано“. Тук обаче се прибавя новият опит, който получихме още когато разглеждахме феномена на грешките. За обяснение на някоя „грешка на езика“ например ние сме принудени да приемем, че у дадения човек се е формирало намерението да каже нещо определено. Ние със сигурност го отгатваме по направената грешка, но то не е успяло да си пробие път, тоест било е несъзнавано. Ако след това посочим на човека неговото намерение, той може да го признае за свое и това ще покаже, че то само временно е било несъзнавано, но може и да го отрече, което значи, че то е трайно несъзнавано. От това наблюдение черпим правото да наречем и латентното съдържание „несъзнавано“.

Тези динамични отношения ни позволяват да разграничим два вида несъзнавано: едно, което често и лесно се превръща в съзнавано, и друго, при което това превръщане е трудно, възможно е само с много усилия, което може би никога до момента не е било осъзнавано. За да избегнем двусмислието, за да е ясно дали употребяваме думата в описателен или в динамичен смисъл, ще използваме едно лесно и позволено средство. Онова несъзнавано, което само латентно е такова и лесно се осъзнава, ще наречем „предсъзнавано“, а термина „несъзнавано“ ще запазим за втория вид. Така че сега разполагаме с три термина — съзнавано, предсъзнавано, несъзнавано, — които ще ни бъдат достатъчни за описанието на душевните явления. Още веднъж: в чисто описателен аспект и предсъзнаваното е несъзнавано, но ние не го наричаме така, освен когато не държим на прецизността или когато трябва да защитаваме тезата, че в душевния живот поначало съществуват несъзнавани процеси.

Надявам се, ще се съгласите, че това не е чак такава беда и представлява удобство. Да, но за съжаление в психоаналитичната работа се наложи да употребяваме думата „несъзнавано“ и в още един, трети смисъл, а това вече може да е създало объркване. Под новото и силно впечатление, че една голяма и важна област от душевния живот обикновено е недостъпна за Аза, тъй че процесите в нея трябва да се признаят за несъзнавани в истинския, динамичен смисъл, ние схващаме термина „несъзнавано“ и в един топичен или систематичен

аспект, говорехме за система на предсъзнаваното и несъзнаваното, за конфликт на Аза със системата „несъзнавано“ и все повече придавахме на тази дума по-скоро значението на една провинция в душата, отколкото на качество на душевните явления. Неприятното всъщност откритие, че и дяловете на Аза и Свръхаза могат да бъдат несъзнавани в динамичен смисъл, тук го чувстваме като облекчение, защото то ни позволява да се освободим от едно усложнение. Виждаме, че нямаме право да наричаме лежащата извън Аза душевна област „система на несъзнаваното“, тъй като несъзнателността не е само нейно качество. Добре, тогава повече няма да използваме несъзнавано в систематичен смисъл, а на онова, което досега сме наричали така, ще дадем по-добро наименование, изключващо недоразуменията. Като се опираме на терминологията на Ницше и като следваме една идея на Г. Гродек, ще го наричаме оттук нататък „То“. Местоимението от среден род изглежда особено подходящо да изрази основната черта на тази душевна провинция — нейната отчужденост от Аза. И така Аз, Свръхаз и То са трите страни, области, провинции, които съставляват душевния апарат на човека и с чиито отношения една към друга ще се занимаем по-нататък.

Преди това една кратка забележка. Предполагам, че сте недоволни, загдето трите качества на съзнанието и трите провинции на душевния апарат не се съчетаха в три послушни двойки, и виждате в това замъгляване на нашите резултати. Но аз мисля, че не бива да съжаляваме, и трябва да си кажем, че не сме имали право да очакваме такава идеална подредба. Позволете ми да направя едно сравнение; вярно, сравненията не доказват нищо, но могат да ни вдъхнат по-голяма увереност. Представете си една страна с разнообразен релеф — хълмисти области, равнини и езера, със смесено население — в нея живеят немци, унгарци и словаци, които имат различен поминък. Разпределението им би могло да бъде такова, че в хълмистата област да живеят немците, които са скотовъди, в равнинната — унгарците, които отглеждат пшеница и лозя, а край езерата — словациите, които се занимават с риболов и плетат изделия от тръстика. Ако това разпределение бе гладко и чисто, един Уилсън^[2] би му се радвал много; би било извънредно удобно и за уроците по география. По всяка вероятност обаче, пътувайки из страната, вие не ще откриете такъв ред, а по-скоро смешение. Немци, унгарци и словаци живеят

навсякъде, в хълмистата област има и нивя, в равнината се отглежда и добитък. Някои неща, разбира се, са така, както сте ги очаквали, защото в планините не може да се развива риболов, а във водата не растат лозя. Вашата предварителна представа за тази страна може дори да е вярна в най-общи линии; в отделни неща обаче ще трябва да се примирите с несъответствието.

Сигурно не очаквате, че ще ви кажа за То нещо кой знае колко ново, освен новото име. Това е тъмната, недостъпна част от нашата личност; малкото, което знаем за нея, сме го узнали от изучаването на съновната дейност и на невротичното симптомообразуване и по-голямата част от него има отрицателен характер, може да се характеризира само като противоположност на Аза. Към То ние се доближаваме чрез сравнения, наричаме го хаос, котел, пълнен с кипяща възбуда. Представяме си, че по периферията си то е открито към телесното, включва в себе си нагонните потребности, които в него намират своя психичен израз, но не можем да кажем в какъв субстрат. Нагоните изпълват То с енергия, ала то не е организирано, няма цялостна воля, а само стремеж да удовлетвори нагонните потребности съобразно принципа на удоволствието. За процесите в То не са валидни законите на логичното мислене, преди всичко не важи законът за противоречието. Там съжителстват един до друг противоположни пориви, без да се отричат или да си отнемат взаимно енергия, най-много принудата към икономичност да ги накара да се обединят в компромисно образуване. В То няма нищо, което да прилича на отрицание, освен това установяваме с удивление, че то прави изключение от философската теза, според която времето и пространството са необходими форми на душевните ни актове. В То няма нищо, което да съответства на представата ни за време, то не признава хода на времето, а — което е най-странно и очаква своето философско обяснение — душевните явления в То не се менят във времето. Желанията, които никога не са прехвърляли границите на То, а също и впечатленията, потопени в него посредством изтласкване, са фактически безсмъртни, тяхното поведение и след десетилетия е такова, като че ли току-що са възникнали. Те могат да бъдат разпознати като минало, да бъдат обезценени и лишени от енергетичния си пълнеж едва тогава, когато се осъзнаят в резултат от

аналитичната работа и върху това именно се основава в немалка степен терапевтичният ефект на аналитичното лечение.

Постоянно имам чувството, че твърде малко сме използвали за нашата теория този несъмнен факт — неизменността на изтласканото съдържание във времето. Тук, струва ми се, се открива път към дълбоки прозрения. За съжаление и аз не съм отишъл далеч по този път.

От само себе си се разбира, че То не познава оценки, добро и зло, не знае що е морал. Икономическият или ако искате, количественият момент, който е тясно свързан с принципа на удоволствието, властва над всички процеси. Нагонни катексиси, които се стремят към оттичане — с това според нас се изчерпва съдържанието на То. Изглежда дори че енергията на тези нагони се намира в състояние, различно от това и другите дялове на душата — тя е много по-подвижна и теклива, защото иначе не биха се наблюдавали тези измествания и сгъстявания, които са характерни за То и са така напълно независими от качеството на катексиса — в Аза бихме го нарекли представа. Какво не бих дал да разбере повече за тези неща! Впрочем вие виждате, че сме в състояние да посочим и други свойства на То, не само това, че е несъзнавано, и разбирате, че части от Аза и Свъръхаза могат да бъдат несъзнавани, без да имат този примитивен и ирационален характер.

До характеристиката на същинския Аз, доколкото той е обособим от То и Свъръхаз, можем да стигнем най-лесно, ако разгледаме отношението му към най-външната, повърхностна част на душевния апарат, която обозначаваме като система „възприятие — съзнание“. Тази система е обърната към външния свят, чрез нея се осъществява възприемането му, в нея — чрез нейното функциониране възниква феноменът на съзнанието. Тя е активният орган на целия апарат, като въпреки това възприема не само външни дразнения, а и тези от вътрешния душевен живот. Излишно е да обосновавам твърдението си, че Аз е онази част от То, която е модифицирана от близостта и влиянието на външния свят, пригодена е за възприемане на дразнители и за защита от тях подобно на обвивката, с която се обгръща всяко късче жива материя. Отношението към външния свят е станало определящо за Аза, той е поел задачата да го представя пред То, за негово добро, тъй като, ако не се съобразяваше с тази могъща външна

сила, То едва ли би избягнало гибелта в своя сляп стремеж към задоволяване на нагоните. Изпълнявайки тази функция, Азът трябва да наблюдава външния свят, да съхрани в паметовите следи на своите възприятия верен негов образ, да отстранява чрез проверка в реалността онова, което вътрешни източници на възбуда добавят към този образ. По поръчка на То Азът владее подстъпите към движението, но той е вмъкнал между потребността и действието работата на мисълта, при която преработва натрупания опит. По този начин Азът е детронирал принципа на удоволствието, владеещ неограничаван от нищо процесите в То, и го е заместил с принципа на реалността, който обещава повече сигурност и по-голям успех.

Също и отношението на Аза към времето, което така трудно се поддава на описание, се осъществява посредством системата на възприятието; почти няма съмнение, че от работата на тази система произлиза представата за времето. Но онова, което особено силно отличава Аза от То, е стремежът към синтезиране на неговото съдържание, към обобщаване и обединяване на душевните процеси, който стремеж е напълно чужд на То. Когато по-нататък се занимаем с нагоните и душевния живот, ще успеем, надявам се, да открием източника на тази същностна черта на Аза. Тя единствено осигурява високата степен на организация, от която Азът се нуждае за най-добрите си постижения. От възприемането на нагоните той стига до тяхното овладяване, но това е възможно само чрез включване на нагонното представителство в една по-голяма общност, в някаква взаимовръзка. Ако се пригодим към популярните начини на изразяване, можем да кажем, че Азът представлява в душевния живот разумът и трезвостта, а То — необузданите страсти.

Дотук се удивлявахме от възможностите и предимствата на Аза; време е да помислим и за обратната страна. Азът е все пак част от То, една част, изменена за определени цели от близостта на заплашителния външен свят. В динамично отношение той е слаб, своята енергия той заема от То и ние донякъде сме прозрели методите, бихме могли да кажем — триковете, чрез които той изтръгва от То допълнителна енергия. Такъв метод е например идентификацията със запазени или отхвърлени обекти. Обектните катексиси произхождат от изискванията на нагоните в То. Азът има преди всичко задачата да ги регистрира. Но

като се идентифицира с обекта, той се представя пред То вместо него, отклонява неговото либидо върху себе си.

Говорихме вече за това, че в течение на живота Азът приема в себе си много такива отражения на някогашни обектни катексиси. По принцип той трябва да осъществява желанията на То и изпълнява задачата си, като открива обстоятелства, при които тези желания най-лесно могат да се постигнат. Отношението между Аз и То може да се сравни с това между ездача и коня. Конят дава енергията за придвижването, ездачът има привилегията да определя целта, да направлява движенията на силното животно. Но при Аз и То твърде често се наблюдава нежелателният случай, когато ездачът е принуден да заведе животното там, където то самото иска.

Азът се е отделил от една част на То чрез съпротивата на изтласкването. Но изтласкването не продължава в рамките на То. Там изтласканото съдържание се слива с останалото съдържание на То.

Една пословица предупреждава да не служим едновременно на двама господари. Бедният Аз има още по-тежка задача, той служи на трима строги господари, стреми се да приведе в съгласие техните претенции и изисквания. Тези изисквания винаги се разминават, често изглеждат несъвместими; не е чудно, че Азът много пъти не се справя със задачата си. Тримата тирани са външният свят, Свръхазът и То. Когато наблюдаваме усилията на Аза да задоволи едновременно и тримата или — по-точно — да се подчинява едновременно и на тримата, не съжаляваме, че сме персонифицирали този Аз, че сме го представили като особено същество. Той се чувства притиснат от три страни, заплашен от три страни и когато е особено притеснен, реагира със страх. Произлизайки от опита на възприятийната система, той е определен да представлява изискванията на външния свят, но заедно с това иска да бъде и верен слуга на То, да остане в съгласие с него, да му се препоръча като обект, да привлече неговото либидо върху себе си. В своите опити за посредничество между То и реалността той често е принуден да облича несъзнаваните повели на То със своите предсъзнавани рационализации, да тушира конфликтите между То и реалността, с дипломатична неискреност да имитира съобразяване с реалността дори когато То е останало упорито и непреклонно. От друга страна, той на всяка крачка е наблюдаван от строгия Свръхаз, който му поставя определени норми на поведение, без да се съобразява

с трудностите, идващи от външната среда и от То, и при неспазване на тези норми го наказва с чувствата за малоценност и вина. Така, пришпорван от То, ограничаван от Свръхаза, отблъскван от реалността, Азът се бори да приведе в хармония силите и въздействията в него и върху него. И ние разбираме защо така често не можем да потиснем възклицанието: „Труден е животът!“. Когато Азът е принуден да види своята слабост, обзема го страх — реален страх от външния свят, страх от съвестта пред лицето на Свръхаза, невротичен страх от силните страсти на То.

Виждате, че Свръхазът е потопен в То; като наследник на едиповия комплекс той е интимно свързан с него; той е по-отдалечен от възприятийната система, отколкото Азът. „То“ се свързва с външния свят само през Аза. Разбира се, днес е трудно да се каже колко е вярна тази представа — в един пункт тя несъмнено не е. Пространството, заемано от несъзнаваното То, би трябвало да е далеч по-голямо, отколкото това на Аза или на предсъзнаваното. Моля, поправете това във вашите представи.

И в края на това несъмнено трудно и може би не съвсем понятно изложение — едно предупреждение! Вие положително не си представяте при това разделение на личността на Аз, Свръхаз и То никакви строго определени граници, каквито се прокарват изкуствено в политическата география. Не можем да предадем своеобразието на психиката с линейни контури, както в рисунките или примитивната живопис, а по-скоро с преливащи се цветни полета като при модерните живописци. След като сме направили разграничението, трябва да оставим разграничените сфери отново да се прелеят една в друга. Не съдете прекалено строго този първи опит за онагледяване на така трудно уловимата психика. Много вероятно е тези сфери да са различно оформени у отделните хора, възможно е при функционирането си те да се изменят и временно да закърняват. Това изглежда особено вероятно за филогенетично последното и най-проблематично разграничение между Аза и Свръхаза. Няма съмнение, че то се предизвиква и от психични заболявания. Можем лесно да си представим също, че някои мистични техники успяват да разрушат нормалните отношения между отделните душевни сфери, така че например възприятието да обхване явления от дълбинните дялове на Аза и от То, които иначе са били недостъпни. Дали този е пътът към

най-висшата мъдрост, от която очакваме пълното избавление — в това можем смело да се съмняваме.

Все пак ще признаем, че терапевтичните усилия на психоанализата имат сходна приложна точка. Тяхната цел е да укрепят Аза, да го направят по-независим от Свръхаза, да разширят полето на неговите възприятия и да изградят организацията му така, че той да може да завоюва нови дялове от То. Там, където е било То, трябва да стане Аз.

Това е цивилизаторска дейност, както например пресушаването на Цуйдерското езеро.

[1] Емил Лудвиг, „Вилхелм II“, 1926. — Б.нем.изд. ↑

[2] Има се предвид президентът на САЩ Уидроу Уилсън (1913–1921). — Б.нем.изд. ↑

ЛЕКЦИЯ XXXII

СТРАХЪТ И ЖИВОТЪТ НА НАГОНИТЕ

Дами и господа! Сигурно няма да се изненадате, че имам да добавя някои нови неща към нашето разбиране за страха и основните нагони в душевния живот, както и че никое от тях не претендира да бъде окончателно решение на висящите проблеми. Нарочно говоря тук за разбирания. Става въпрос за най-сложните наши задачи, като трудността се състои не в недостатъци на наблюденията, напротив — тъкмо най-честите и най-добре познати феномени ни изправят пред тези загадки; трудността не е и в отвлечеността на разсъжденията, които те подбуждат — в тази област няма много място за абстрактни умопостроения. Касае се действително за разбирания, тоест за въвеждане на верни абстрактни представи, чието прилагане към суровия материал на наблюденията ще внесе в него ред и яснота.

На страха вече посветих една лекция от предишната поредица, лекция двадесет и пета. Ще трябва да повторя накратко съдържанието ѝ. Казахме, че страхът е афективно състояние, сиреч съчетание на определени усещания от диапазона „удоволствие — неудоволствие“ и съответните им инервации с тяхното възприемане, но че по всяка вероятност представлява отражение на някакво значително събитие и е унаследена реакция, тоест може да се сравни с индивидуално придобития хистеричен пристъп. Приехме, че събитието, оставило такава афективна следа, е раждането, тъй като при него присъщите на страха промени в сърдечната дейност и дишането са целесъобразни. Тъй че първият страх е бил от токсично естество. По-нататък тръгнахме от разграничението между реален и невротичен страх, първият — разбираема реакция на опасност, тоест на очаквана вреда отвън, вторият — загадъчен, на пръв поглед безсмислен. Анализирайки реалния страх, го определихме като състояние на повишено сензорно внимание и двигателна напрегнатост, което нарекохме страхова готовност. От нея се развива страховата реакция. Тя може да завърши по два начина. Развитието на страха, тоест повторението на старото травматично преживяване, или се ограничава

само до сигнал и тогава остатъкът от реакцията е приспособяване към новата опасност под формата на бягство или защита, или старото преживяване остава преобладаващо, цялата реакция се изчерпва с развитието на страх и тогава афективното състояние е парализиращо и нецелесъобразно в актуалната ситуация.

След това се обърнахме към невротичния страх и казахме, че го наблюдаваме в три варианта. Първо, като свободно плаваща, обща тревога, готова да се свърже временно с всяко новопоявило се обстоятелство — така нареченото тревожно очакване, характерно например за типичната страхова невроза. Второ, под формата на така наречените фобии, тясно свързани с определени представи, където все още има видима връзка с външна опасност, но страхът от нея е несъразмерно преувеличен. И на трето място — страхът при хистерията и други форми на тежка невроза, който съпровожда симптоми или се явява самостоятелно като пристъп или продължително състояние, но при всички случаи без видима обусловеност от външна опасност. Тук си зададохме два въпроса: от какво е породен невротичният страх и каква е връзката му с реалния страх от външни опасности?

Изследванията ни съвсем не бяха безрезултатни, добрахме се до някои важни изводи. Клиничните наблюдения ни показаха закономерна връзка между тревожното очакване и изразходването на либидото в сексуалния живот. Най-честата причина за страховата невроза е фрустрираната възбуда. Възникналата либидна възбуда не се задоволява, либидото не се изразходва; в такъв случай на мястото на отклоненото от целта либидо се получава тревога. Дори се осмелих да твърдя, че незадоволеното либидо непосредствено се превръща в страх. Това виждане намери потвърждение в някои много чести фобии у малките деца. Много от техните фобии са направо загадъчни, но за други, като страха от самота или непознати хора, има сигурно обяснение. Самотата и непознатото лице събуждат копнеж по добре познатата майка; детето не може да овладее тази либидна възбуда, не може да я изтърпи в свободно състояние и затова я превръща в страх. Следователно този детски страх трябва да се отнесе не към реалния, а към невротичния. Детските фобии и тревожното очакване при страховата невроза са два примера за начина, по който възниква невротичният страх — чрез пряка трансформация на либидото.

Веднага ще се запознаем и с един втори механизъм; ще видите, че той не се отличава много от първия.

Ние смятаме, че страхът при хистерията и другите неврози се дължи на изтласкването. Струва ми се, че сега можем да го опишем по-цялостно от преди, като отделим съдбата на изтласкваната представа от съдбата на свързаното с нея либидо. Представата е, която претърпява изтласкване, която може да бъде изопачена до неузнаваемост; афективният ѝ компонент обаче закономерно се превръща в страх, независимо от какъв вид е, дали агресия или любов. Няма съществено значение по каква причина дадено количество либидо е останало неизползвано — поради инфантилна слабост на Аза, както при детските фобии, в резултат от соматични процеси в сексуалния живот, както при страховата невроза, или вследствие на изтласкване, както при хистерията. Двата механизма на възникване на невротичния страх всъщност съвпадат.

По време на тези изследвания забелязахме една извънредно важна връзка между възникването на страха и симптомообразуването, а именно че те се заместват взаимно. При страдащия от агорафобия например болестта започва със страхов пристъп на улицата. Той би се повторил при всяко излизане на улицата. Развивайки симптома на страх от излизане, който може да се определи и като задръжка, като смущение във функционирането на Аза, болният предотвратява страховия пристъп. Обратното можем да наблюдаваме, ако се намесим в проявата на симптомите, което позволяват например натрапливите действия. Попречим ли на болния да изпълни своя ритуал на измиване, той изпада в тежко страхово състояние, от което очевидно го е защитавал симптомът му. Изглежда, че предхождащото е възникването на страха, а симптомът се формира след това, за да се избегне настъпването на страхово състояние. Това се съгласува с обстоятелството, че първите неврози на детската възраст са фобии, състояния, при които така ясно се вижда как първоначалният страх по-късно се замества от симптом; създава се впечатлението, че тези взаимоотношения най-добре позволяват да се разбере невротичният страх. Същевременно успяхме да отговорим на въпроса, от какво се бои човек при невротичния страх, и така да свържем този страх с реалния. Бои се очевидно от собственото си либидо. Две са отликите

от ситуацията на реалния страх — че опасността е вътрешна, а не външна и че не се осъзнава.

При фобиите много ясно се вижда как вътрешната опасност се трансформира във външна, тоест невротичният страх се превръща в привидно реален. Нека приемем, опростявайки едно често твърде сложно явление, че болният от агорафобия по правило се бои от изкушенията, които събуждат у него срещите с хора на улицата. В своята фобия той осъществява изместване и започва да се страхува от външната ситуация. Печалбата му от това очевидно е, че се смята по-добре защитен. От външната опасност можеш да се спасиш с бягство, докато при вътрешната това би било трудна задача.

В края на предишната си лекция за страха аз сам дадох израз на впечатлението, че различните резултати на нашето изследване, макар да не си противоречат, все пак някак си не се съгласуват. Страхът като афективно състояние възпроизвежда минало, свързано със заплахата събитие, страхът служи на себесъхранението и е сигнал за нова опасност, възниква от неизразходвано по никакви причини либидо, а също и в процеса на изтласкването, формирането на симптом го измества, слага му сякаш психична преграда — чувства се, че тук липсва нещо, което да свърже всички тези късове в едно цяло.

Дами и господа! Разчленението на психологическата личност на Свръхаз, Аз и То, което ви изложих в предишната лекция, ни наложи нова ориентация и в проблема за страха. С твърдението, че Азът е единственото място на страха, че само той може да произвежда и преживява страх, ние заехме нова, стабилна позиция, от която някои неща изглеждат по-различно. Наистина какъв смисъл би имало да се говори за „страх на То“ или да се приписва на Свръхаз способността да преживява тревога. Затова пък приехме като желано съответствие, че трите главни вида страх — реалният, невротичният и страхът от съвестта — така естествено се свързват с трите зависимости на Аза — от външния свят, от То и от Свръхаз. В това ново виждане функцията на страха като сигнал за опасност, на която и преди обръщахме внимание, излиза на преден план, въпросът, от какъв материал се създава страхът, губи значение, а връзките между реалния и невротичния страх изненадващо се проясняват и опростяват. Забележително е впрочем, че сега разбираме по-добре сложните случаи на страх, отколкото онези, които смятахме за елементарни.

А именно, напоследък анализирахме възникването на страха при някои фобии, причислявани към страховата хистерия, като избрахме случаи с типично изтласкване на породени от едиповия комплекс желания. Очакването ни беше, че либидният катексис спрямо майката е този, който вследствие на изтласкването се превръща в страх, а в симптома се явява свързан с бащиния ерзац. Не мога да ви изложа отделните етапи на подобно изследване, достатъчно е да ви кажа, че бяхме изненадани тъкмо от обратния резултат. Не изтласкването поражда страха, а страхът е предхождащото, страхът предизвиква изтласкването! Но какъв може да е този страх? Само страх от външна заплаха, тоест реален страх. Така е, момчето се бои от свое либидно желание, в случая — от любовта си към майката. Тъй че в действителност се касае за невротичен страх. Но тази влюбеност му изглежда като вътрешна опасност, която трябва да избегне чрез отказване от обекта само защото тя поражда външна опасност. Във всички изследвани случаи получаваме един и същ резултат. Нека си признаем, че не очаквахме вътрешната нагонна опасност да се окаже условие и подготвителен момент за външна, реална опасност.

Но ние още съвсем не сме казали от каква реална опасност се страхува детето вследствие на своята влюбеност в майката. Това е наказанието чрез кастрация, загубата на половия член. Ще възразите, разбира се, че това не е реална опасност. Ние не кастрираме момчетата, задето във фазата на едиповия комплекс са влюбени в майките си. Но нещата съвсем не са така прости. Преди всичко не е съществено дали кастрацията се извършва наистина; главното е, че се касае за външна опасност и че детето вярва в нея. То има известно основание за това, тъй като по време на фаличната фаза, на ранната мастурбация, често го заплашват с отрязване на члена и тези заплахи по всяка вероятност намират у него филогенетична подкрепа. Ние предполагаме, че в първобитните времена на човешкия род ревнивият и жесток баща действително е кастрирал поотрасналите момчета и явен остатък от това е обрязването, което така често влиза в ритуала, ознаменуващ възмъжаването у примитивните племена. Знаем колко много се отдалечаваме с това от общоприетите разбирания, но сме убедени, че страхът от кастрация е един от най-честите и най-силни двигатели на изтласкването и по този начин — на неврозата. Това убеждение се потвърди окончателно от анализите на случаи, в които

мастурбацията е била лекувана или наказвана не чрез кастрация, а чрез обрязване, нещо далеч не толкова рядко в англо-американското общество. Голямо е изкушението да се спрем тук по-подробно на кастрационния комплекс, но нека се придържаме към нашата тема.

Разбира се, страхът от кастрация не е единственият мотив за изтласкването, дори само защото няма място при жените, които имат кастрационен комплекс, но не могат да се страхуват от кастрация. Вместо това те се страхуват от загубата на любов — видимо продължение на страха, който изпитва кърмачето в отсъствие на майката. Разбирате за каква реална опасност сигнализира този страх. Когато майката отсъства или лишава детето от любовта си, то вече не е сигурно, че потребностите му ще бъдат задоволени, преживява може би извънредно мъчителни чувства на тревога. Недейте да отхвърляте идеята, че тези пораждащи страх условия по същество повтарят ситуацията на първичния страх при раждането, което също представлява отделяне от майката. Следвайки една мисъл на *Ференци*, бихте могли да причислите тук и страха от кастрация, защото загубата на мъжкия член прави невъзможно повторното сливане с майката или с нейния ерзац в половия акт. Между другото така честото въображаемо връщане в майчината утроба е заместител на желанието за този коитус. Тук могат да се разкажат много интересни и удивителни неща, но не бива да излизам извън рамките на едно въведение в психоанализата и само още ще ви покажа как психологичните изследвания достигат тук до биологични факти.

Ото Ранк, комуто принадлежат много ценни приноси към психоанализата, има също и заслугата, че обърна особено внимание върху голямото значение на родилния акт и отделянето от майката. Но никой от нас не може да приеме крайните изводи, които той направи оттук за теорията на неврозите и дори за аналитичната терапия. Ядрото на учението си — че страховото преживяване при раждането е първообразът на всички по-късни застрашаващи ситуации — той намери готово. Ако останем при това ядро, ще можем да кажем, че всъщност за всеки етап от развитието на човека е присъща определена страхова ситуация. Заплахата от психична безпомощност съответства на стадия на ранна азова незрялост, заплахата от загуба на обекта (любовта) — на несамостоятелността през първите години на детството, заплахата от кастрация — на фаличната фаза и най-сетне

страхът от Свръхаза, който заема особено място — на латентния период. В хода на развитието старите пораждащи страх условия отпадат, обезсилени от укрепването на Аза. Но това се извършва твърде непълно. Много хора не могат да преодолеят страха от загубата на любов, никога не стават напълно независими от любовта на другите, продължавайки да се държат по инфантилен начин в това отношение. Страхът от Свръхаза по правило не бива да изчезва, защото под формата на страх от съвестта той е необходим в социалните отношения, а индивидът в много редки случаи може да бъде независим от човешкото общество. Някои от миналите страхови ситуации съумяват да се пренесат в по-късните етапи, модифицирайки условията си. Например страхът от кастрация се запазва под маската на сифилофобия. Възрастният знае, че задоволяването на похотта вече не се наказва с кастрация, но е научил също, че подобно освобождаване на нагоните може да доведе до тежки заболявания. Няма съмнение, че хората, които наричаме невротичи, остават инфантилни в поведението си спрямо заплахата и не съумяват да преодолеят остарелите причини за страх. Нека приемем това като фактическо допълнение към характеристиката на невротичите; защо е така, не може да се каже веднага.

Надявам се, не сте загубили общия поглед върху изложението и помните, че в момента изследваме връзката между страха и изтласкването. При това научихме две нови неща, първо, че страхът поражда изтласкването, а не обратното, както си мислехме, и, второ, че бъдещата страх нагонна ситуация по същество произтича от ситуация на външна заплаха. Следващият въпрос ще бъде: как си представяме процеса на изтласкване, извършващ се под влияние на страха? Според мен така: Азът забелязва, че задоволяването на появило се нагонно желание ще възобнови някои от добре познатите му опасни ситуации. Следователно този изгонен катексис трябва някак да бъде потиснат, отстранен, обезоръжен. Знаем, че Азът успява да направи това, когато е силен и е включил дадения нагонен импулс в организацията си. Изтласкване настъпва, когато нагонният импулс все още принадлежи към То, а Азът се чувства слаб. Тогава той си помага с един похват, идентичен по същество с този на нормалното мислене. Мисленето е пробно действие с малка енергия, наподобяващо местенето на фигурките по картата, преди пълководецът да поведе войската си в

настъпление. Така Азът се съгласява със задоволяването на съмнителния нагонен импулс и му дава възможност да репродуцира неприятните усещания в началото на опасната ситуация. С това се задейства автоматизмът на принципа на удоволствието и неудоволствието, който осъществява изтласкването на опасния нагонен импулс.

„Стоп! — ще извикате. — Това не го разбираме!“ Прави сте, налага се да добавя някои неща, за да го направя приемливо за вас. Първо — да ви призная, че се опитах да превода на езика на нормалното ни мислене нещо, което в действителност трябва да е неосъзнаван или предсъзнаван процес, извършващ се с определени количества енергия върху една трудно представима материя. Но това не е сериозно възражение, защото по друг начин не може да се постъпи. По-важното е ясно да разграничаваме какво се извършва при изтласкването в Аза и какво — в То. Току-що казахме какво прави Азът. Той прилага пробен катексис и чрез страха като сигнал събужда автоматизма на удоволствието и неудоволствието. Тогава са възможни множество реакции или комбинации от тях с различни съставки. Или страховият пристъп се развива напълно и Азът окончателно се отдръпва от неприемливото възбуждане, или Азът противопоставя на това възбуждане вместо пробен катексис противокатексис, който заедно с енергията на изтласкания импулс формира симптом или пък се включва в Аза под формата на реактивно образуване, на подкрепа за определени диспозиции, на устойчива промяна. Колкото повече страхът се свежда до прост сигнал, толкова повече усилия хвърля Азът във формирането на защитни реакции, представляващи психично организиране на изтласканото съдържание, толкова повече процесът се доближава до нормалната преработка, но, разбира се, не я достига. Впрочем нека спрем тук за малко. Сигурно сами сте предположили, че онова трудно за дефиниране явление, което наричаме характер, принадлежи изцяло на Аза. Вече доловихме някои от нещата, които създават характера. Преди всичко интериоризирането на родителската инстанция под формата на Свръхаз, може би най-важният, решаващ компонент, след това по-късните идентификации с двамата родители и други влиятелни лица и същите идентификации като отражения на изоставени обектни отношения. Сега ще добавя реактивните образувания, нелипсващи никога фактори за формирането на

характера, с които Азът се сдобива най-напред в изтласкванията си, а по-късно, при отхвърлянето на нежелани нагонни импулси — чрез по-нормални средства.

Сега нека се върнем обратно и се заемем с То. Какво става с отхвърления нагонен импулс при изтласкването, това вече не е така лесно да се отгатне. Нас ни интересува главно какво става с енергията, с лабилния заряд на възбуждението, как се употребява тя? Нали помните, предишното ни допускане беше, че тъкмо тя се превръща чрез изтласкването в страх. Вече не се решаваме да твърдим това; предпазливият отговор е: може би съдбата ѝ не е всеки път една и съща. Вероятно съществува интимно съответствие между извършилия се процес в Аза и съдбата на изтласкания импулс в То, което би трябвало да опознаем. Защото, откакто решихме, че активираният от страховия сигнал принцип на удоволствието и неудоволствието участва в изтласкването, можем да изменим предположенията си. Този принцип има неограничена власт върху процесите в То. Можем да очакваме, че той ще предизвика дълбоки изменения в дадения нагонен импулс. Ние предполагахме, че изтласкването ще има най-различни последици, повече или по-малко значителни. В някои случаи изтласканият импулс може да запази либидния си пълнеж, да продължи непроменен съществуването си в То, макар и под постоянния натиск на Аза. В други той като че ли се разрушава напълно и либидото му изцяло се пренасочва по нови пътища. Аз смятах, че това става при нормалното преодоляване на едиповия комплекс, който в този желателен случай не просто се изтласква, а се разрушава в То. Освен това клиничният опит показва, че много често вместо обичайния резултат от изтласкването се получава регресия на либидната организация към по-ранен стадий. Това, разбира се, може да се извърши само в То под влияние на същия конфликт, чието начало се поставя от страховия сигнал. Най-ярък пример за това е натрапливата невроза, при която либидната регресия и изтласкването си взаимодействат.

Дами и господа! Безпокоя се, че ви е трудно да възприемете тези обяснения и се досещате, че не са изложени изчерпателно. Съжалявам, задето трябва да събудя недоволството ви. Но не мога да имам друга цел, освен да създам у вас впечатление за естеството на нашите резултати и трудностите на получаването им. Колкото повече се

задълбочаваме в изследването на душевните явления, толкова повече осъзнаваме тяхното богатство и заплетеност. Не една проста формула, която отначало ни се струваше подходяща, по-късно се оказва незадоволителна. Не ще се уморим да ги променяме и подобряваме. С лекциите за теорията на сънищата ви въведох в една област, в която от петнадесет години не беше открито почти нищо ново; а тук, в обсъждането на страха, виждате как всичко тече и се променя. Новите неща още не са задълбочено осмислени и може би затова излагането им е свързано с трудности. Потърпете, скоро ще можем да приключим темата за страха; но не твърдя, че ще сме доволни от този завършек. Надявам се, че сме се придвижили малко по-напред. И пътьом придобихме множество нови познания. Така и сега изследването на страха ни кара да прибавим още една черта към представата за Аза. Казахме, че Азът е слаб спрямо То, че е негов верен слуга, стараещ се да изпълнява заповедите му, да удовлетворява изискванията му. Нямаме намерение да се отказваме от това твърдение. Но, от друга страна, този Аз е по-добре организираната, обърната към реалността част на То. Не бива да ги разграничаваме прекалено строго, нито пък да се учудваме, че Азът от своя страна може да влияе върху процесите в То. Мисля, че Азът упражнява това влияние, като задейства посредством страховия сигнал почти всемогъщия принцип на удоволствието и неудоволствието. Но непосредствено след това той отново проявява слабостта си, защото чрез акта на изтласкването изоставя част от своята организация, допуска изтласкания нагонен импулс трайно да се изплъзне от влиянието му.

А сега още само една забележка към проблема за страха! В ръцете ни невротичният страх се превърна в реален, в страх от определени ситуации на външна заплаха. Но не можем да спрем дотук, трябва да направим крачка по-нататък, която обаче ще е крачка назад. Питаме се кое е всъщност опасното, заплашителното в такава ситуация? Очевидно не обективната вреда за личността, нямаща никакво психологическо значение, а онова, което тя предизвиква в душевния живот. Например раждането, първообразът на страховото състояние, само по себе си не може да се разглежда като вреда, макар да е свързано с опасност от увреждания. Същественото в него, както и във всяка опасна ситуация, е, че то предизвиква състояние на силна психична възбуда, преживявано като неудоволствие и неподлежащо на

отреагиране. Ако наречем подобно състояние, с което принципът на удоволствието не се справя, травматичен момент, то през поредицата „невротичен страх — реален страх — ситуация на опасност“ стигнахме до простата формулировка: източник на страха винаги е възможността да се появи травматичен момент, който не може да бъде преодолян според принципа на удоволствието. Веднага става ясно, че този принцип не ни защитава от обективни вреди, а само от определено нарушаване на психичната ни икономия. От него до нагона към себесъхраняване има дълъг път, много неща не позволяват на двете цели да съвпадат от самото начало. Виждаме обаче още нещо, което може би е търсеното решение. А именно че тук всичко опира до въпроса за относителните количества. Само величината на сумарната възбуда ни тласка към травматичния момент, парализира принципа на удоволствието, придава значение на застрашаващата ситуация. И ако е така, ако тези загадки имат толкова прозаичен отговор, защо да не е възможно подобни травматични моменти да настъпват в душевния живот без връзка с предполагаемите опасни ситуации, тоест страхът при тях да не е сигнал, а да е нововъзникнал с непосредствено основание? Клиничният опит недвусмислено показва, че наистина е така. Само по-късните изтласквания имат описания механизъм, при който страхът сигнализира предишна ситуация на опасност; първоначалните изтласквания възникват непосредствено при сблъсъка на Аза с някакво прекомерно изискване на либидото, изхождащо от травматични моменти; те формират нов страх, но по образа на раждането. Същото би могло да важи за възникването на страха при страховата невроза, дължащо се на соматична увреда на сексуалната функция. Вече не твърдим, че в случая самото либидо се превръща в страх. Но не виждам възражение срещу допускането за двоен произход на страха — веднъж като пряка последица от травматичния момент и втори път като сигнал за повторението на такъв момент.

Дами и господа! Сигурно се радвате, че няма повече да слушате за страха. Но нищо не печелите с това, защото следващото изложение не е по-добро. Имам намерение още днес да ви въведа в либидната теория, или учението за нагоните, където също има нови моменти. Не твърдя, че сме постигнали голям напредък в тази област, с който трябва да се запознаете на всяка цена. Не, ние мъчително търсим ориентация и прояснение в нея; от вас искам само да станете

свидетели на усилията ни. Тук също трябва да се върна към някои неща, за които ви говорих по-рано.

Учението за нагоните е, така да се каже, нашата митология. Нагоните са митични същества, величествени в своята неопределеност. В работата си нито за миг не можем да ги пренебрегнем, а същевременно никога не сме сигурни, че ги виждаме достатъчно ясно. Знаете какво е популярното схващане за тях. Приема се съществуването на толкова нагони, колкото е нужно — нагон към себеутвърждаване, към подражание, към игра, към общуване и много други такива. Те сякаш биват наемани да свършат определена работа, след което отново ги освобождават. Винаги ме е вълнувала догадката, че зад това множество от дребни, взети назаем нагони се крие нещо сериозно и могъщо, до което трябва предпазливо да се доближим. Първата ни крачка беше доста скромна. Казахме си, че навярно няма да сбъркаме, ако на първо място разграничим два главни нагона, два вида или две групи нагони в съответствие с двете главни потребности — глада и любовта. Колкото и ревниво да браним иначе независимостта на психологията от всяка друга наука, тук попадаме в сянката на непоклатимия биологичен факт, че живото същество има две цели, себесъхраняване и съхраняване на вида, които изглеждат взаимно независими; още никой, доколкото ни е известно, не е успял да намери връзка между тях, а в животинския свят те често се оказват в конфликт. Тук всъщност развиваме биологична психология, изследваме психичните явления, съпровождащи биологични процеси. В психоанализата това схващане е представено от „азовите“ и „сексуалните“ нагони. Към първите отнасяхме всичко, свързано със съхраняването, утвърждаването и усъвършенстването на личността. На вторите трябваше да припишем многообразието, характерно за инфантилния и перверзния сексуален живот. Тъй като при изследването на неврозите опознахме Аза като ограничаващата, изтласкваща сила, а сексуалните желания — като ограничаваното, изтласкваното, смятахме, че сме овладели не само разликата, а и конфликта между двете групи нагони. Предмет на изследването ни първоначално бяха само сексуалните нагони, чиято енергия нарекохме „либидо“. Чрез тях се опитахме да изясним представите си за това, що е нагон и какви са неговите свойства. Това е предметът на либидната теория.

И така нагонът се различава от дразнителя по това, че произхожда от вътрешнотелесни източници, действа като постоянна сила и човек не може да се изплъзне от него с бягство, както при външен дразнител. Разграничаваме източник, обект и цел на нагона. Източникът е възбудено състояние в организма, целта — премахването на тази възбуда, психичното действие на нагона се разгръща по пътя на източника към целта. Представяме си го като известно количество енергия, устремено в определена посока. Оттук идва името му „нагон“. Говори се за активни и пасивни нагони, но по-правилно е да се каже активни и пасивни нагонни цели; за достигането на пасивна цел също е необходима активност. Целта може да се реализира върху собственото тяло, но по правило е налице външен обект, върху който нагонът постига външната си цел; вътрешната си остава винаги телесна промяна, преживявана като задоволяване. Не ни е ясно дали връзката със соматичния източник придава на нагона някаква специфика и каква. Аналитичният опит недвусмислено свидетелства, че нагонните импулси от един източник могат да се присъединяват към такива от други източници и да споделят по-нататъшната им съдба, че по принцип едно нагонно задоволяване може да се замества от друго. Но нека признаем, че не разбираме особено добре тези факти. Връзката на нагона с целта и обекта също допуска промени, и двете могат да се заменят от други, като връзката с обекта все пак по-лесно се разхлабва. Един конкретен вид модификация на целта и промяна на обекта, свързан с определена социална оценка, наричаме сублимация. Имаме още основание да разграничаваме и нагони с потисната цел, които притежават добре познат източник и ясна цел, но са се спрели по пътя към задоволяването; резултатът е устойчив обектен катексис и траен стремеж. От този вид е например нежното отношение, произхождащо несъмнено от сексуалната потребност, но по правило отказващо се от задоволяването ѝ. Виждате колко много от свойствата и участието на нагоните все още не разбираме; тук трябва да си спомним и за едно различие, проявяващо се между сексуалните и себесъхранителните нагони, което би било от извънредна теоретична важност, ако се окаже валидно за цялата група. Сексуалните нагони правят впечатление със своята пластичност, със способността да сменят целите си, със заменяемостта на едно нагонно задоволяване с друго и с възможността задоволяването им да се отлага за по-късен

момент, пример за което са току-що споменатите нагони с потисната цел. Според нас себесъхранителните нагони не притежават тези качества, те са непластични, неподлежащи на отлагане, императивни по съвсем друг начин и имат коренно различно отношение към изтласкването и страха. Но при по-нататъшните разсъждения забелязваме, че не всички азови нагони заемат такова изключително положение, а само гладът и жаждата, което очевидно се дължи на някаква особеност в техните източници. Объркващото впечатление идва до голяма степен оттам, че не сме разгледали специално промените, които нагонните импулси, принадлежащи първоначално към То, претърпяват под влияние на организирания Аз.

Върху по-твърда почва стъпваме при изследването на начина, по който нагонният живот служи на сексуалната функция. Тук достигнахме до много важни гледища, които вече не са нови и за вас. Не съществува полов нагон, който от самото начало да има за цел сексуалната функция, съединяването на двете полови клетки. Вместо това виждаме голям брой частични нагони, различни области по тялото, които се стремят към задоволяване до голяма степен самостоятелно и го намират в нещо, което можем да наречем органична наслада. Сред тези ерогенни зони гениталните са най-късната, тяхната органична наслада няма как да не се определи като сексуална. Не всички от тези устремени към наслада импулси се включват в окончателната организация на сексуалната функция. Някои се отстраняват като непотребни, чрез изтласкване или другояче, някои биват отклонени от целта им по споменатия странен начин и използвани за подсилване на други импулси, трети остават с второстепенна роля, служат за встъпителни действия, за предварителна наслада. Чухте вече, че в това продължително развитие се наблюдават няколко фази на предварителна организация, а също и как отклоненията и малформациите на сексуалната функция се обясняват чрез нейната история. Първата от тези прегенитални фази наричаме орална, защото в съответствие с начина, по който кърмачето се храни, ерогенната зона на устата доминира в онова, което през този период може да се нарече сексуална дейност. На един втори стадий на преден план излизат садистичните и аналните импулси, несъмнено във връзка с появата на зъбите, с укрепването на мускулатурата и овладяването на функциите на сфинктера. Съвсем наскоро научихме много интересни подробности

за този забележителен стадий. Трета е фаличната фаза, в която и при двата пола се набива на очи значението на мъжкия член и на съответстващия му орган у момичето. Наименованието „генитална фаза“ сме запазили за окончателната сексуална организация, възникваща след пубертета; едва в нея женският полов орган получава онова признание, което мъжкят отдавна е добил.

Казаното дотук е избледняло повторение. И не мислете, че всичко, което този път не споменах, е отхвърлено. Повторението беше нужно, за да свържем с него разказа за прогреса във възгледите ни. Можем да се похвалим, че сме научили много нови неща тъкмо за ранните организации на либидото и сме разбрали по-добре значението на старото; ще ви демонстрирам това поне с няколко примера. През 1924 година *Абрахам* показва, че в садистично-аналната фаза могат да се разграничат два етапа. През по-ранния господстват деструктивните тенденции към унищожаване и загубване, през по-късния — тенденциите към запазване и притежаване на обекта. Тъй че вниманието към обекта като предшественик на по-късния любовен катексис се появява по средата на тази фаза. Със същото основание може да се приеме такова подразделение и на първата, оралната фаза. През първия ѝ етап е налице само орално поглъщане, липсва всякаква амбивалентност в обектното отношение към майчината гърд. Вторият етап, характеризиращ се с появата на хапането, може да се нарече орално — садистичен; през него за първи път се наблюдават проявите на амбивалентността, толкова по-ясни през следващата, садистично — анална фаза. Значението на тези разграничения става особено ясно, когато започнем да търсим диспозиционните точки^[1] в либидното развитие при определени неврози — натрапливата невроза, меланхолията. Припомнете си какво узнахме за връзката между фиксирането на либидото, диспозицията и регресията.

Изобщо гледната ни точка върху фазите на лабилна организация малко се измести. Ако преди наблягахме на това, как по-ранната отстъпва място на по-късната, то сега вниманието ни е насочено към фактите, показващи колко много от по-ранната фаза се запазва редом с по-късните образувания и зад тях, превръщайки се в трайно свойство на либидната организация и характера на личността. Още по-голямо значение придобиха изследвания, разкриващи колко често при патологични условия се извършват регресии към по-ранните фази и че

определили регресии са характерни за определени болестни форми. Но тук не мога да се спирам на това, неговото място е в една специална психология на неврозите.

Нагонни превръщания и други подобни процеси имахме възможност да изучим по-специално в областта на аналната еротика, тоест на възбужданията от ерогенната анална зона, и бяхме изненадани колко разнообразни приложения имат тези нагонни импулси. Може би не е лесно да се освободим от пренебрежението, създало се в хода на развитието спрямо тази тъкмо зона. Но *Абрахам* ни припомня, че ембриологично анусът съответства на първичната уста, придвижила се надолу до края на червото. Сетне научаваме, че с обезценяването на собствените екскременти, на изпражненията, нагонният интерес от аналния източник се прехвърля върху обекти, давани като подарък. И с основание, защото изпражненията са първият подарък, който може да направи кърмачето, които то отдава от любов към грижещата се за него жена. По-нататък аналогично на промените в значенията при развитието на езика интересът към изпражненията се превъплъщава в ценене на златото и парите, но има своя дял и в афективния заряд на представите за детето и пениса. Децата, които дълго време се придържат към теорията за клоаката, смятат, че детето се ражда от червото като изпражнение; дефекацията е прототип на раждането. Но и пенисът има за предшественик стълбчето изпражнения, което изпълва червото и дразни лигавицата. Когато детето узнае с твърде голямо неудоволствие, че има човешки същества, лишени от пенис, той започва да му се струва нещо отделимо от тялото, явно аналогично на изпражненията, първата телесна част, с която е трябвало да се раздели. По такъв начин голям дял от аналната еротика се преобразува в катексис на пениса, но интересът към тази част от тялото има може би освен анално — еротичните и силни орални корени, защото след прекратяването на кърменето пенисът става отчасти приемник и на гърдното зърно.

Невъзможно е да се ориентираме във фантазиите, в повлияните от несъзнаваното хрумвания и в езика на симптомите, ако не познаваме тези дълбоки връзки. Тук изпражнение — пари — подарък — дете — пенис са равнозначни и се представят от общи символи. Не забравяйте също, че изложението ми беше много непълно. Мога например да добавя мимоходом, че и събуждащият се по-късно интерес към

вагината има главно анално-еротичен произход. Това не е учудващо, защото по сполучливия израз на *Лу Андреас-Саломе* самата вагина е „дадена под наем“ от дебелото черво; у хомосексуалистите, пропуснали част от сексуалното развитие, тя се представя именно от него. Чест елемент на сънищата е помещение, което първоначално е било едно цяло, а впоследствие е разделено на две от преграда или обратното. Това винаги изобразява отношението между вагината и дебелото черво. Ясно може да се проследи как при момичето напълно неженското желание да притежава пенис по правило се трансформира в желание за дете, а по-късно — за мъж като носител на пениса и дарител на детето, така че и тук се наблюдава включването на част от първоначалния анално-еротичен интерес в по-късната генитална организация.

Тези изследвания върху прегениталните фази на либидото ни разкриха и някои нови неща за формирането на характера. Вниманието ни беше привлечено от три свойства, срещани твърде често в комбинация; любов към реда, пестеливост и упоритост, и от анализите на такива хора заключихме, че тези свойства са произлезли от изчерпването и изразходването по друг начин на тяхната анална еротика. Така че при това забележително съчетание ние говорим за анален характер, като го противопоставяме на непреработената анална еротика. Подобна, още по-здрава връзка открихме между честолюбието и уретралната еротика. Забележителна илюзия за тази взаимовръзка намираме в легендата, че Александър Македонски е роден в същата нощ, през която някой си Херострат от чисто тщеславие подпалил прочутия храм на Артемида в Ефес. Като че ли за древните тази връзка не е била непозната! Знаете колко свързано е уринирането с огъня и гасенето му. Разбира се, ние очакваме, че и други черти на характера ще се окажат отражение или плод на определени прегенитални либидни формации, но още не можем да го докажем.

Ала вече е време да се върна назад и в историята, и в темата и да се заема отново с най-общите проблеми на нагонния живот. Нашата либидна теория първоначално се основаваше на противопоставянето между азови и сексуални нагони. Когато по-късно започнахме да изследваме по-отблизо самия Аз и възприехме идеята за нарцисизма, разграничението загуби почва. В някои редки случаи се наблюдава как

Азът става обект сам на себе си, държи се като влюбен в себе си. Оттам наименованието нарцисизъм, заето от древногръцката легенда. Но това е само крайната проява на едно нормално явление. Започваме да разбираме, че Азът винаги е главният резервоар на либидото, откъдето лабилните катексиси тръгват към обектите и където се връщат, докато по-голямата част от либидото постоянно се намира в Аза. Тоест азовото либидо непрекъснато се превръща в обектно, а обектното — в азово. Но тогава те не могат да бъдат различни по природата си и няма смисъл да се разграничава енергията на едното от енергията на другото, можем да се откажем от понятието „либидо“ или да го приравним към „психична енергия“.

Не се задържахме дълго на тази гледна точка. Предположението за конфликтност в нагонния живот скоро намери друг, още по-ярък израз. Но няма да демонстрирам пред вас как стигнахме до тази новост в учението за нагоните; тя също се основава главно на биологични съображения; ще ви я представя като завършен продукт. Приемаме, че съществуват два коренно различни вида нагони — сексуални в най-широкия смисъл, или Ерос, ако предпочитате това наименование, и агресивни, чиято цел е разрушението. Така както го чувате, едва ли ще ви се види новост; изглежда като опит за теоретично преображение на баналното противопоставяне между любов и омраза, съвпадащо може би с полярността „привличане — отблъскване“, които физиката приписва на неорганичния свят. Но странното е, че въпреки това твърдението се възприема от много хора като новост, и то крайно нежелателна, която възможно най-бързо трябва да се отхвърли. Мисля, че в това отрицание намира израз силен афективен момент. Защо на нас самите ни трябваше толкова време, за да се решим да приемем нагона към агресия, защо не използвахме без колебание за теорията си очевидни и всеизвестни факти? Ако припишехме на животните такъв нагон, това навярно би се натъкнало на по-малко съпротива. Но включването му в човешката конституция изглежда кошунство; то противоречи на прекалено много религиозни постулати и социални конвенции. Не, човекът трябва да е по природа добър или поне добродушен. Ако понякога действа брутално, насилнически, жестоко, това е временно помрачение на чувствата му, най-често провокирано, а може би просто следствие от неподходящите обществени порядки, които си е създал досега.

За съжаление нищо от онова, което ни разказва историята и което сами сме преживели, не подкрепя тази мисъл, а по-скоро говори, че вярата в „добротата“ на човешката природа е една от онези големи илюзии, от които хората очакват разкрасяване и облекчаване на живота си, докато в действителност те носят само вреда. Няма защо да продължаваме тази полемика, тъй като не се застъпваме за приемането на особен нагон към агресия и разрушение у човека поради поуците от историята и жизнения опит, а в резултат от общи съображения, до които ни доведе анализът на феномените садизъм и мазохизъм. Знаете, че говорим за садизъм, когато условието за сексуалното задоволяване е сексуалният обект да търпи болки, малтретиране и унижение, а за мазохизъм — когато е налице потребността сам да бъдеш този малтретиран обект. Знаете също, че в нормалните сексуални отношения се съдържа нещо от тези две потребности, а за перверзии говорим, когато те изместят на заден план другите сексуални цели и заемат тяхното място. Сигурно не ви е убягнало, че садизмът е повече свързан с мъжествеността, а мазохизмът — с женствеността, сякаш тук има някакво тайно сродство; но веднага трябва да ви кажа, че тази следа не ни доведе доникъде. И садизмът, и мазохизмът са твърде загадъчни за либидната теория феномени, особено мазохизмът, и съвсем нормално е нещо, което в едната теория е било препятствие, в заместилата я теория да стане крайтъгълен камък.

И така ние смятаме, че садизмът и мазохизмът са отлични примери за смесването на двата вида нагони, на Ероса с агресията, и предполагаме, че тази връзка е прототипична, че всички достъпни за нас нагонни импулси представляват такава смесица или спойка от двата вида нагони. Разбира се, в най-различни съотношения. При това еротичните нагони внасят в тази смес многообразието на сексуалните си цели, докато другите допускат само смекчаване и степенуване на еднообразната си тенденция. От това предположение произтича перспективата за изследвания, които биха могли да се окажат от голямо значение за разбирането на патологичните явления. Защото смесите могат и да се разлагат на съставните си части, а при нагоните това би могло да има най-тежки последици. Но тези съображения са прекалено нови; никой още не се е опитал да ги приложи на практика.

Нека сега се върнем към специалния проблем за мазохизма. Ако оставим за малко настрана еротичния му компонент, той свидетелства

за съществуването на стремеж към саморазрушение. Ако и по отношение на деструктивния нагон е вярно, че Азът — или по-скоро То, цялата личност — първоначално съдържа в себе си всички нагонни импулси, то следва, че мазохизмът предшества садизма и че садизмът е насоченият навън деструктивен нагон, който по този начин добива характера на агресия. Някаква част от първоначалния деструктивен нагон навярно остава вътре; изглежда, че ние можем да го възприемем само при тези две условия — когато се свърже с еротични нагони и формира мазохизъм или когато се насочи към външния свят под формата на агресия с по-голяма или по-малка еротична съставка. Тук осъзнаваме значението на възможността агресията да не намери задоволяване във външния свят поради сблъсък с реални препятствия. В такъв случай тя може би ще се оттегли, увеличавайки размера на вътрешното саморазрушение. Ще видим, че наистина става така и че това явление е много важно. Потискането на агресията изглежда изключително вредно; сякаш наистина трябва да разрушаваме други хора и неща, за да не разрушим себе си, за да се опазим от тенденцията към саморазрушение. Без съмнение тъжно откритие за етиката!

Но етиката още дълго ще може да се утешава с неправдоподобността на нашите теоретизации. Странен нагон, разрушаващ собствения си телесен дом! Вярно, поетите говорят за такива неща, но от тях не може да се търси отговорност, те имат привилегията на творческата свобода. Ала подобни представи не са чужди и на физиологията, например самоизяждащата се стомашна лигавица. Трябва да признаем обаче, че нашият нагон към саморазрушение се нуждае от по-широка подкрепа. Не е редно да се формулира допускане с такова голямо значение само защото при отделни нещастници сексуалното задоволяване е свързано с едно необичайно условие. Мисля, че задълбоченото изучаване на нагоните ще ни даде онова, от което се нуждаем. Нагоните управляват не само душевния, а и органичния живот и тези органични нагони притежават едно свойство, заслужаващо най-голям интерес от наша страна. Дали то е всеобщо свойство на нагоните, това ще можем да преценим по-късно. А именно те се разкриват като стремеж към възстановяване на предишно състояние. Можем да приемем, че в момента, когато едно вече достигнато състояние се разруши, възниква нагон към неговото възстановяване, порождащ феномени, които можем да наречем

принуда към повторение. Ембриологията например е чиста проява на тази принуда; способността да се образуват наново загубени органи се простира до високо ниво в животинската йерархия, а нагонът към зарастване и оздравяване, на който наред с терапевтичната помощ дължим възможността за излекуване, навярно е остатък от тази така високоразвита при низшите животни способност. Миграциите на рибите за хвърлянето на хайвера, също и на птиците, може би всичко у животните, което определяме като проява на инстинкти, е резултат от принудата към повторение, изразяваща консервативната природа на нагоните. Не е трудно да се открият нейните прояви и в душевната област. Забелязахме, че забравените и изтласкани преживявания от ранното детство по време на психоанализата се репродуцират в сънищата и в някои реакции, особено тези на пренасянето, макар това да нарушава принципа на удоволствието, и ние си дадохме обяснението, че в тези случаи принудата към повторение надделява дори над принципа на удоволствието. Извън психоанализата също могат да се направят аналогични наблюдения. Има хора, които без всякакви корекции повтарят в живота си едни и същи навреждащи им реакции или дори изглеждат преследвани от жестока съдба, докато внимателното изследване показва, че те самите несъзнателно подготвят тази съдба. В тези случаи приписваме на принудата към повторение демоничен характер.

Но какво ни дава този консервативен характер на нагоните за разбирането на саморазрушението? Кое е предишното състояние, което такъв нагон би искал да възстанови? Отговорът е близък до ума и разкрива широки перспективи. Ако е вярно, че неизвестно кога и как животът е произлязъл от неживата материя, то според нашето виждане тогава трябва да е съществувал нагон към отстраняване на живота и връщане в неорганичното състояние. Ако разглеждаме този нагон като проява на приетото от нас саморазрушение, то можем да определим последното като нагон към смъртта, присъщ на всеки жизнен процес. И сега приетите от нас нагони се разделят на следните две групи — еротични, стремящи се да формират все по-големи съвкупности от жива субстанция, и нагони към смъртта, които се противопоставят на този стремеж и искат да върнат тази субстанция към неорганичното ѝ състояние. От взаимодействието и противодействието на двата нагона се раждат явленията на живота, намиращи своя край в смъртта.

Може би ще свиете рамене и ще кажете: „Това не е природознание, а шопенхауерска философия“. Но защо, дами и господа, не допускате, че един дързък мислител може да се е догадил за нещо, потвърдено по-късно от трезвото и усърдно изучаване на детайлите? Нещо повече, всичко вече е казано, а преди Шопенхауер много хора са изrekli подобни мисли. А това, което ние твърдим, дори не е напълно Шопенхауер. Ние не смятаме, че смъртта е единствената цел на живота, не пренебрегваме живота заради смъртта. Приемаме два основни нагона и признаваме на всеки негова собствена цел. Как се съчетават те в процеса на живота, как нагонът към смъртта се поставя в служба на Ероса, особено чрез насочването си навън под формата на агресия, всичко това са въпроси за бъдещи изследвания. Ние достигаме само до мястото, от което се открива тази перспектива. Ще оставим без отговор и въпроса, дали консервативният характер е присъщ на всички нагони без изключение, дали и еротичните нагони не се стремят да възстановят предишно състояние, когато се стараят да синтезират живата материя в по-големи цялости.

Поотдалечихме се от изходната си позиция. Ще ви припомня откъде тръгнаха тези разсъждения за нагоните. Оттам, откъдето и ревизирането на връзката между Аза и несъзнаваното, от придобитото в аналитичната работа впечатление, че пациентът, оказващ съпротива, много често не съзнава това. Не осъзнава не само факта на съпротивата, а и мотивите за нея. Трябваше да предприемем проучвания, за да разкрием тези мотиви или този мотив, и за своя изненада го открихме в една силна потребност от наказание, която можехме да отнесем само към мазохистичните желания. Практическото значение на това откритие не отстъпва на теоретичното, защото тази потребност от наказание е най-големият враг на терапевтичните ни усилия. Тя намира удовлетворение в свързаното с невротата страдание и затова желае болестта. Изглежда, че този момент, неосъзнатата потребност от наказание, играе роля при всяко невротично заболяване. Много убедителни за това са случаите, при които невротичното страдание се заменя с друго. Ще ви разкажа за едно такова наблюдение. Веднъж ми се удаде да освободя една позастаряла мома от симптомокомплекса, който близо петнадесет години я обричаше на мъчително съществуване и я изолираше от живота. Тя се почувства здрава и се впусна в енергична дейност, за да

развие немалките си дарби и да получи известно признание, радост и успехи. Но всеки опит завършваше с това, че ѝ даваха да разбере или самата тя осъзнаваше, че е прекалено стара, за да постигне нещо в съответната област. След всеки такъв завършек най-естественото би било рецидивирането на болестта, но това вече не беше възможно за нея; вместо това всеки път ѝ се случваха злополуки, които за известно време не ѝ позволяваха да се занимава с нищо и я караха да страда. Ту падаше и си изкълчваше глезена или коляното, ту си нараняваше ръката при някаква работа. Когато ѝ обърнах внимание колко голяма е собствената ѝ роля в тези привидни случайности, тя, така да се каже, смени хватките си. Вместо злополуки при същите поводи започнаха леки заболявания — катарии, ангини, грипоподобни състояния, ревматични отоци; най-сетне се отказа от всичките си усилия и с това дойде краят на цялата магия.

Относно произхода на неосъзнатата потребност от наказание според нас не може да има спор. Тя е сякаш част от съвестта, нейно продължение в несъзнаваното, следователно трябва да има същия произход, да съответства на агресивност, възприета и усвоена от Свръхаза. Ако двете думи се съчетаваха по-добре, от практическа гледна точка би било съвсем подходящо да я наречем „неосъзнато чувство за вина“. От теоретична гледна точка всъщност се съмняваме дали трябва да приемем, че цялата оттеглила се от външния свят агресивност се окупира от Свръхаза и по този начин се използва срещу Аза или част от нея скрито и безшумно действа в Аза и в То като свободен деструктивен нагон. Подобно разпределение е по-вероятно, но по този въпрос не знаем нищо повече. Несъмнено при първото влизане в действие на Свръхаза се използва част от агресивността спрямо родителите, която детето не е могло да отреагира навън поради любовните си фиксации и външни трудности, и поради това строгостта на Свръхаза може да не съответства на строгостта на възпитанието. Напълно допустимо е при по-късни поводи потискането на агресивността да става, като нагонът поема същия път, който му се е открил в онзи решителен момент.

Хората, у които неосъзнатото чувство за вина е взело връх, при аналитичното лечение се издават чрез така неблагоприятната прогностично негативна терапевтична реакция. Съобщи ли им се причината за даден симптом, което по правило води до поне

временното му изчезване, при тях се получава обратното — незабавно засилване на симптома и страданието. Често е достатъчно да ги похвалим за поведението им в терапията, да произнесем няколко обнадеждаващи думи за напредъка на анализа, за да предизвикаме очебийно влошаване на състоянието им. Неаналитикът би казал, че тук липсва „волята за оздравяване“; психоанализата вижда в това поведение проява на неосъзнатото чувство за вина, за което болестта с нейните страдания и пречки е нещо желано. Проблемите, поставени от неосъзнатото чувство за вина, неговата връзка с морала, педагогиката, престъпността и социалната деградация понастоящем са предпочитано от психоаналитиците поле за работа. Тук най-неочаквано излизаме от дълбините на психиката на публичния форум. Не мога да ви водя по-нататък, но ще ви занимаю с още една мисъл, преди да ви освободя за днес. Свикнахме да твърдим, че цивилизацията ни е създадена за сметка на сексуалните потребности, които се потискат от обществото, отчасти се изтласкват, отчасти се използват за други цели. При цялата си гордост от постиженията на културата ние признаваме, че не ни е лесно да отговаряме на нейните изисквания, да се чувстваме добре в нея, защото наложените ни ограничения на нагоните са тежко психично натоварване. А това, което установихме за сексуалните нагони, и същата, дори може би в по-голяма степен важи за другите, за нагоните към агресия. Те са, които най-вече затрудняват и застрашават човешкото общежитие; потискането на агресивността е първата и може би най-голяма жертва, която обществото изисква от отделния човек. Видяхме колко ловко се извършва това укротяване на опърничавото. Задействането на Свръхаза, който привлича в себе си опасните агресивни импулси, представлява нещо като окупация на склонен към бунтуване град. Но, от друга страна, погледнато чисто психологически, трябва да признаем, че Азът не се чувства добре, когато го принасят в жертва на обществените потребности, когато трябва да се покори на деструктивните тенденции на агресията, която сам би желал да излее върху други обекти. Това е като пренасяне на дилемата на органичния свят — да изядеш или да бъдеш изяден — в психичната сфера. За щастие агресивните нагони никога не действат самостоятелно, винаги са споени с еротичните. В условията на създадената от човека цивилизация последните имат задачата да смекчават и предотвратяват много неща.

[1] Онези точки в развитието на либидото, в които чрез фиксация се създава предразположение към определена форма на невроза. — Б.нем.изд. ↑

ЛЕКЦИЯ XXXIII

ЖЕНСКАТА ПРИРОДА

Дами и господа! Подготвяйки се за поредния разговор с вас, през цялото време се боря с една вътрешна трудност. Чувствам се несигурен в правото си да ви занимавам с всичко това. Вярно е, че за петнадесет години работа психоанализата се измени и обогати, но въпреки това въведението в нея би могло да остане без промени и допълнения. Все ми се струва, че тези лекции нямат достатъчно основание. На аналитиците казвам твърде малко и нищо ново, на вас обаче — прекалено много и все неща, които не сте подготвени да разберете, които не са подходящи за вас. Търсех извинения, искаше ми се да оправдая всяка отделна лекция с различни аргументи. Първата — за теорията на сънищата, трябваше с един замах да ви потопи отново в аналитичната атмосфера и да ви покаже колко верни се оказаха възгледите ни. Във втората, която проследява пътищата от съня към така наречения окултизъм, ме привлече възможността да се изкажа свободно за една област на работа, където днес предубедени очаквания се сблъскват с разгорещена съпротива; надявах се, че разумът ви, възпитан от психоанализата в толерантност, не ще откаже да ме последва в тази разходка. Третата лекция — за разчленението на личността, несъмнено бе най-трудната за вас, толкова странно бе съдържанието ѝ, ала не можех да не ви представя този първи опит за психология на Аза; ако го имахме преди петнадесет години, щях още тогава да го спомена. И накрая последната лекция, която навярно сте проследили с огромно усилие, внесе някои необходими корекции, нови опити за решение на най-важните загадки. Тъй че моето въведение в психоанализата щеше да е заблуждаващо, ако ги бях премълчал. Както виждате, реши ли човек да се оправдава, накрая ще стигне до извода, че всичко е било неизбежност, съдба. Аз ѝ се покорявам и ви моля да направите същото.

Днешната лекция също не би следвало да бъде включвана в едно въведение, но тя може да послужи като пример за детайлна аналитична работа и ви я препоръчвам по две причини. Тя съдържа само

наблюдавани факти и почти никакви спекулации и е посветена на тема, която би трябвало да ви интересува като никоя друга. Откакто свят светува, хората са разсъждавали над загадката на женската природа:

*... глави с йероглифни калпаци,
глави с чалми и черни барети,
глави с перуки и хиляди други
нещастни, потни човешки глави.*

Хайне, „Северното море“^[1]

Предполагам, че на мъжете сред вас също не са чужди тези размишления; от жените това не може да се очаква — самите те са загадката. „Мъж“ или „жена“ е първата констатация, която правите при среща с друго човешко същество, и сте свикнали да я правите с непоколебима увереност. Науката анатомия споделя вашата увереност само в един пункт. На мъжкия пол принадлежат мъжкия полов продукт — сперматозоидът — и неговият носител, на женския — яйцеклетката и организъмът, в който тя се намира. И при двата пола са се образували вероятно от един и същи изходен материал органи, които служат единствено на половите функции. И при двата останалите органи, телесните форми и тъканите са повлияни от пола, но това влияние е непостоянно и различно изразено — така наречените вторични полови белези. А оттук нататък науката ще ви каже неочаквани неща, които навярно ще породят у вас смущение. Ще узнаете, че някои части от мъжкия полов апарат са налице и в женското тяло, макар в закърнял вид; същото важи и обратно. За науката това явление е признак на известна двуполовост, *бисексуалност*; сякаш индивидът не е мъж или жена, а винаги и двете, само че малко повече едното или другото. По-нататък ще трябва да възприемете мисълта, че съотношението между мъжкото и женското в отделния организъм се колебае в твърде широки граници. А фактът, че у всеки човек (с много редки изключения) се наблюдава само един вид полови продукти, яйцеклетки или сперматозоиди, ще ви накара да се усъмните в решаващото значение на тези елементи и да заключите, че същността на мъжката и женската природа е непозната, че анатомията не може да я открие.

Дали психологията може? Свикнали сме да употребяваме понятията „мъжко“ и „женско“ и за душевните черти, пренесли сме върху душевния живот виждането за бисексуалността. Казваме, че даден човек, все едно мъж или жена, в едно отношение се държи по мъжки, а в друго — по женски. Но скоро ще се убедите, че това е само покорство спрямо анатомията и господстващите представи. Не можете да внесете *никакво* ново съдържание в понятията „мъжко“ и „женско“. Това разграничение не е психологическо; под „мъжко“ обикновено разбирате „активно“, а под „женско“ — „пасивно“. Наистина такава връзка съществува. Мъжката полова клетка е активно подвижна, тя търси женската, която неподвижно, пасивно я очаква. Това поведение на елементарните полови организми дори е образец за поведението на индивидите при половото общуване. Мъжкият индивид преследва женския, за да се съвкупят с него, атакува го, прониква в него. Но в психологически план това свежда мъжкото начало до агресивността. Ще се усъзнат, че тя е съществено, ако вземете предвид, че при някои животински видове женските индивиди са по-силните и по-агресивните, а мъжките са активни само по време на половия акт. Така е например при паяците. Отглеждането на малките, което за нас е типично женска функция, при животните също невинаги е отредено на женския пол. Има твърде високоразвити видове, при които двата пола си поделят тази задача или дори мъжкият индивид поема изцяло. Даже в областта на човешкия полов живот лесно ще забележите, че „мъжко“ и „активно“, „женско“ и „пасивно“ не се покриват напълно. Майката е изцяло активна спрямо детето. Колкото повече се отдалечавате от тясно сексуалната сфера, толкова по-явна става тази „грешка от припокриване“. Жените могат да разгръщат голяма активност в различни насоки, мъжете не могат да съжителстват със себеподобните си, ако не развият значителна доза пасивна покорност. Ако сега заявите, че тези факти доказват тъкмо психологическата бисексуалност както на мъжете, така и на жените, значи сте решили в себе си да идентифицирате „активно“ с „мъжко“ и „пасивно“ с „женско“. Но не ви съветвам да го правите. Струва ми се нецелесъобразно и неказващо нищо ново.

Женската природа би могла да се характеризира с предпочитането на пасивни цели. Това, разбира се, не е равнозначно на пасивното; за постигането на една пасивна цел понякога е нужна

голяма доза активност. Може би предпочитането на пасивни цели и пасивно поведение се пренася у жената от сексуалната ѝ функция върху останалите сфери на живота, в по-голяма или по-малка степен. Не бива обаче да подценяваме влиянието на обществените отношения, които също я тласкат към пасивно положение. Всичко това е още много неясно. Не бива да пренебрегваме особено устойчивата връзка между женската природа и живота на нагоните. Потискането на агресивността у жената, едновременно природно зададено и налагано ѝ от обществото, способства за формирането на силни мазохистични импулси, които успяват да придадат еротичен характер на отправените навътре деструктивни тенденции. Тъй че мазохизмът е, както се казва, нещо чисто женско. Но след като го срещаме така често и у мъже, какво друго ви остава, освен да кажете, че тези мъже показват силно изразени женски черти?

Сега вече сте подготвени да приемете, че и психологията няма да разреши загадката на женската природа. Разрешението трябва да дойде от другаде и не ще дойде, преди да сме разбрали как изобщо се е стигнало до диференцирането на два пола при живите организми. Ние не знаем нищо за това, а двуполовостта е толкова очебийна характеристика на органичния живот, рязко отделяща го от неживата природа. Междувременно имаме достатъчно материал за изучаване у онези човешки индивиди, които притежаването на женски гениталии определя като манифестирано или преобладаващо женски. Характерно за същността на психоанализата е, че тя не се опитва да опише какво представлява жената — това би било непосилна за нея задача, — а изследва нейното формиране, развитието на бисексуалното дете в жена. В последно време понаучихме нещичко за това благодарение на обстоятелството, че много от чудесните ни колежки психоаналитички започнаха да разработват този въпрос. Разликата между половете придаваше особен чар на обсъждането му, защото всеки път, когато дадена съпоставка изглеждаше неблагоприятна за техния пол, дамите имаха възможност да изкажат подозрение, че ние, мъжете аналитици, не сме преодолели някои дълбоко вкоренени предразсъдъци спрямо женската природа, което прави изследванията ни пристрастни. А за нас пък беше лесно да избягваме всякаква нелюбезност, позовавайки се на бисексуалността. Достатъчно беше да кажем: „Това не важи за вас. Вие сте изключение, в този пункт сте повече мъж, отколкото жена“.

Към изучаването на женското полово развитие също пристъпваме с две очаквания. Първото е, че и тук телесното устройство не се подчинява на функцията без съпротива. А второто — че решаващите изменения ще се начеват или осъществяват още преди пубертета. И двете очаквания скоро се потвърждават. Освен това съпоставката с момчето показва, че развитието на малкото момиче в нормална жена е по-трудното и по-сложното, тъй като включва две задачи повече, които нямат съответствие в развитието на мъжа. Нека проведем сравнението от самото начало. Несъмнено самият материал при момчето и при момичето е различен; няма нужда от психоанализа, за да се установи това. Разликата във формирането на гениталиите се съпътства от други телесни различия, прекалено известни, за да е нужно да ги споменавам. В предпоставките на нагонното развитие също се проявяват различия, загатващи за по-късните особености на жената. По правило момиченцето не е така агресивно, упорито и самолюбиво, има като че ли по-голяма нужда от нежност, която трябва да се задоволява, а в замяна пък е по-несамостоятелно и по-послушно. Фактът, че по-лесно и по-бързо се научава да владее отделителните си функции, по всяка вероятност се дължи на тази му покорност; нали урината и изпражненията са първите подаръци, които детето прави на грижещите се за него хора, а овладяването им — първият компромис, отвоюван от детския нагонен живот. Прави впечатление също, че малкото момиче е по-интелигентно, по-будно от момчето на същата възраст, повече е обърнато към света и създава по-силни обектни катексиси. Не знам дали тази преднина в развитието е потвърдена от строги проучвания, но при всички случаи е ясно, че момиченцето не може да се нарече интелектуално изоставащо. Ала тези различия между половете не са от особена важност, те могат да бъдат заличени от индивидуални различия. За нашите задачи в момента те нямат значение.

Ранните фази на либидното развитие като че ли протичат еднакво при двата пола. Би могло да се очаква, че при момичето още през садистично-аналната фаза ще се прояви изоставане на агресивността, но това не е така. Анализирайки детската игра, нашите колежки установиха, че агресивните импулси на момиченцето са не по-малко силни и разнообразни. С настъпването на фалическата фаза различията между половете изцяло отстъпват пред сходствата.

Принудени сме да признаем, че малкото момиче е един малък мъж. Както е известно, при момчето тази фаза се характеризира с това, че то съумява да извлича удоволствени усещания от малкия си пенис и свързва възбуденото му състояние с представите си за сексуално общуване. Същото прави момиченцето със своя още по-малък клитор. Изглежда, че при него всички мастурбационни действия се разиграват с този еквивалент на пениса, че същинският женски орган — влагалището — и за двата пола е още непознат. Отделни гласове съобщават и за ранни вагинални усещания, но те трудно биха могли да се разграничават от аналните или тези от преддверието и в никакъв случай нямат голямо значение. Със сигурност можем да кажем, че през фалическата фаза у момичето клиторът е водещата ерогенна зона. Но това не може да продължи дълго, с развитието на момичето в жена клиторът трябва частично или изцяло да отстъпи чувствителността си и с това своето значение на влагалището; тази е едната от двете задачи на женското развитие, докато мъжът в своето по-изгодно положение просто трябва да продължи през половата зрелост онова, което вече е упражнявал в периода на ранния сексуален разцвет.

По-късно ще се върнем към ролята на клитора, а сега нека се обърнем към втората задача, с която е натоварено развитието на момичето. За момчето първият любовен обект е майката, тя остава такъв и при формирането на едиповия комплекс, всъщност — през целия му живот. За момичето майката (и сливащите се с нея фигури на дойката или бавачката) също трябва да е първият обект, тъй като първите обектни катексиси се създават при задоволяването на основните жизнени потребности, а условията на отглеждането са еднакви при двата пола. В едиповата ситуация обаче бащата става любовен обект на момичето и ние очакваме, че при нормално развитие то ще намери пътя от бащата към окончателния обектен избор. Тъй че с времето момичето трябва да промени ерогенната си зона и обекта, докато момчето запазва и двете. Възниква въпросът как става това точно: как момичето преминава от майката към свързаност с бащата или, с други думи — от своята мъжка фаза към биологически определената му женска фаза?

Е, идеално по простотата си разрешение на въпроса би било да приемем, че от определена възраст нататък се проявява стихийната сила на привличането между половете и тласка малката женичка към

мъжа; същият закон позволява на момчето да остане при майката. Бихме могли още да прибавим, че децата следват знака на родителското предпочитание. Но няма да ни е толкова лесно, тъй като изобщо не знаем дали трябва сериозно да вярваме в онази тайнствена, неразложима по-нататък сила, която поетите толкова много възпяват. Усилени проучвания, при които поне материалът бе леснодостъпен, ни дадоха сведения от съвсем друг вид. Трябва да знаете, че броят на жените, които до късна възраст остават привързани с нежно чувство към обект от бащин тип, дори към реалния си баща, е много голям. При жени с такава продължителна и интензивна привързаност към бащата направихме изненадваща констатация. Разбира се, ние знаехме, че е имало стадии на свързаност с майката, но не подозирахме, че той може да бъде толкова съдържателен, продължителен, да даде толкова поводи за фиксации и диспозиции. През този период бащата е само досаден съперник. В някои случаи привързаността към майката продължава до четвъртата година и съдържа всичко, което по-късно се прехвърля върху отношението към бащата. Накратко, убеждаваме се, че не можем да разберем жената, ако не отдадем дължимото внимание на тази фаза на *доедипова привързаност към майката*.

Сега ни се иска да разберем какви са либидните отношения на момчето към майката. Отговорът е: много разнообразни. Тъй като продължават през всичките три фази на детската сексуалност, те приемат техния характер и намират израз в орални, садистично — анални и фалически желания. Тези желания представляват както активни, така и пасивни импулси; ако ги отнесем към по-късната диференциация на половете, което обаче по възможност трябва да избягваме, можем да ги наречем мъжки и женски. Освен това те са изцяло амбивалентни, колкото нежни, толкова и враждебно — агресивни. Последните често се проявяват едва след като са се трансформирали в страхови представи. Невинаги е лесно да се открие формата на тези ранни сексуални желания; най-ясно се проявява желанието на малкото момиче да направи на майка си дете, както и съответстващото му желание да ѝ роди дете, и двете спадащи към фалическата фаза, много странни и смущаващи, но напълно потвърдени от аналитичните наблюдения. Привлекателността на такива изследвания е в отделните изненадващи открития, които носят. Например страхът от убийство или отравяне, който по-късно може да

стане ядро на параноидно заболяване, се открива още в този доедипов период, отнесен към майката. Или друг случай. Спомнете си един интересен епизод от историята на психоанализата, който ми донесе много мъчителни часове. По времето, когато главният ми интерес беше насочен към откриването на сексуални травми от детството, почти всички пациентки ми разказваха, че са били прелъстени от бащите си. Най-сетне трябваше да осъзная, че тези разкази не са верни, и така разбрах, че симптомите на хистерията се развиват от фантазии, а не от реални случки. Едва по-късно можах да видя в това въображаемо прелъстяване от бащата израз на типичния едипов комплекс. А в доедиповото развитие на момичето въображаемото прелъстяване се открива отново, но прелъстителката по правило е майката. Тук обаче фантазията се докосва до реалността, защото при манипулациите, свързани с телесната хигиена, майката наистина предизвиква удоволствени усещания от гениталиите, може би дори ги събужда за първи път.

Допускам, че сте склонни да сметнете описанието на тези богати и интензивни сексуални чувства на малкото момиче към майката като силно преувеличени. Имаме достатъчно възможност да наблюдаваме малки момиченца и не забелязваме нищо подобно. Но това възражение не е състоятелно. Ако умеем да наблюдаваме децата, ще забележим достатъчно, а освен това трябва да имате предвид колко малко от сексуалните си желания детето може да изрази предсъзнателно, камо ли пък да ги съобщи. Затова имаме пълното право да изучаваме остатъците и последствията от тези чувства у хора, при които те са се развили особено ярко или дори в прекомерна степен. Патологията винаги ни е оказвала услугата чрез изолиране и преувеличение да прави видими неща, които в нормалния случай остават скрити. И тъй като изследванията ни съвсем не са проведени върху хора с тежки отклонения от нормата, смятам, че резултатите им трябва да се приемат за достоверни.

Сега ще насочим интереса си към един-единствен въпрос: кое предизвиква гибелта на тази могъща връзка между малкото момиче и майката? Знаем, че това е обичайната ѝ съдба; тя е предопределена да отстъпи мястото си на връзката с бащата. Тук се натъкваме на един факт, който ни сочи по-нататъшния път. Тази крачка в развитието не е обикновена смяна на обекта. Откъсването от майката се извършва под

знака на враждебността, привързаността към нея завършва с омраза. Тази омраза може да бъде много явна и да продължи през целия живот, може грижливо да бъде компенсирана, но по правило една част от нея се преодолява, а друга се запазва. Това, разбира се, силно зависи от жизнените обстоятелства през по-късните години. Ние обаче се задоволяваме да изследваме тази омраза по времето на преориентацията към бащата и търсим мотивировката ѝ. В отговор трябва да изслушваме дълъг списък от обвинения срещу майката и оплаквания от нея, целящи да оправдаят враждебните чувства на детето и най-различни по вид, които не бива да пренебрегваме. Някои са очевидни рационализации и пред нас възниква задачата да открием същинските източници на омразата. Мисля, че ще проявите интерес, ако сега ви превода през всички детайли на едно психоаналитично изследване.

Упрекът към майката, който отива най-далеч в миналото, гласи, че тя не е давала достатъчно мляко на детето, което се тълкува като липса на любов. В нашите семейства този упрек има известно основание. Често майките нямат достатъчно мляко и се задоволяват да кърмят детето няколко месеца, половин или три четвърти година. При първобитните племена децата се хранят от майчината гърд до две или три години. Обикновено образът на дойката се слива с този на майката; когато това не се е получило, упрекът са променя: дойката, която така е обичала да храни детето, била отпратена прекалено рано. Но каквито и да са действителните обстоятелства, не е възможно този упрек на детето да е основателен толкова често, колкото го срещаме. По-скоро изглежда, че жаждата на детето по първата му храна е по принцип неутолима, че то никога не успява да прежали загубата на майчината гърд. Никак не ще се изненадам, ако психоанализата на някой представител на примитивните народи, който е сукал, когато вече е можел да ходи и говори, извади наяве същия упрек. С лишаването от гърдата вероятно е свързан и страхът от отравяне. Отровата е храна, която разболява човека. Може би детето свързва ранните си заболявания с това лишаване. Вярата в случайността изисква значителна интелектуална школовка; примитивният човек, необразованият, както и детето намират причина за всичко ставащо. Може би първоначално това е било анимистичен мотив. Сред някои слоеве на нашия народ и днес още всеки умира по вина на някого, най-

често на лекаря. А закономерната невротична реакция спрямо смъртта на близък човек е самообвинението, че ти самият си причинил смъртта му.

Следващото обвинение срещу майката избухва с появата на следващото дете. Ако е възможно, то се свързва с оралното лишение. Майката вече не е можела или не е искала да дава мляко на детето, защото е трябвало да го пази за новопоявилото се бебе. В случаите, когато разликата между двете деца е толкова малка, че лактацията действително е била нарушена от втората бременност, упрекът добива реално основание; забележително е, че дори при разлика от 11 месеца детето е достатъчно голямо, за да схване това обстоятелство. Но на него му се зловиди не само млякото за нежелания натрапник и съперник, а и всички други прояви на майчината грижа. То се чувства детронирано, ограбено, оцетено в правата си, развива ревнива омраза към по-малкото дете и озлобление към невярната майка, което много често се изразява в неприятна промяна на поведението му. То става „лошо“, раздразнително, непослушно, а постиженията в овладяването на отделителните функции изчезват. Всичко това е отдавна известно и се приема за нормално, но ние рядко имаме истинска представа за силата на тази ревност, за нейната упоритост, както и за размера на въздействието ѝ върху по-късното развитие. Особено като се има предвид, че през следващите години на детството тя получава и нова храна и че цялото сътресение се повтаря с раждането на всяко следващо братче или сестриче. Нещата не се променят особено, ако първото дете остане любимецът на майката; неговата жажда за любов е безмерна, тя иска всичко, не допуска подялба.

Богат източник на враждебност спрямо майката за детето са многообразните му сексуални желания, променящи се в зависимост от либидната фаза, които най-често не могат да бъдат задоволени. Най-силно е лишението през фалическата фаза, когато майката забранява, често със строги заплахи и с всички признаци на гняв, сладостните манипулации с половите органи, към които сама е подтикнала детето. Човек би казал, че тези мотиви са достатъчно обяснение за откъсване на момичето от майката. В такъв случай бихме казали, че то е неизбежна последица от естеството на детската сексуалност, от прекомерната жажда за любов и неизпълнимостта на сексуалните желания. Би могло да се помисли, че това първо любовно чувство на

детето е обречено да загине тъкмо защото е първото, тъй като ранните обектни катексиси по правило са силно амбивалентни, редом с бурната любов винаги е налице голяма склонност към агресия и колкото по-страстно детето обича обекта, толкова по-чувствително е спрямо разочарованията и отказите от негова страна. В крайна сметка любовта загива под натрупалата се враждебност. Но някой би могъл и да отрече тази първоначална амбивалентност на любовните катексиси, като посочи, че особеното естество на връзката между майката и детето със същата неизбежност води до разрушаване на детската любов, защото и най-мекото възпитание не може да не упражнява принуда и да не въвежда ограничения, а всяко накърняване на свободата му предизвиква у детето склонност към бунт и агресия. Мисля, че обсъждането на тези варианти би могло да бъде много интересно, но тук изведнъж възниква едно възражение, което тласка интереса ни в друга посока. Всички тези моменти — детронирането, любовното разочарование, ревността, прелъстяването и следващата го забрана — действат и в отношението на момчето към майката, но не са в състояние да го отчуждят от нея. Ако не открием нещо, което е специфично за момичето, а при момчето липсва или се проявява по друг начин, не ще можем да обясним защо привързаността на момичето към майката завършва така.

Мисля, че сме открили този специфичен момент, и то на място, където го очаквахме, макар и в изненадваща форма. Казвам на очаквано място, защото това е кастрационният комплекс. Анатомичното различие не може да няма психически последствия. Изненадани бяхме обаче, когато узнахме от анализите, че момичето обвинява майка си за липсата на пенис и не може да ѝ прости това ощетяване.

Виждате, че ние приписваме и на жената кастрационен комплекс. Със сериозно основание; съдържанието му обаче не би могло да е същото, както при момчето. При момчето то възниква, когато видът на женската полова област му покаже, че членът, който то така високо цени, невинаги е налице. Тогава то си спомня заплахите, които си е навлякло при манипулациите с члена, започва да им вярва и така изпада под въздействието на *страха от кастрация*, който става най-мощният двигател на по-нататъшното му развитие. Кастрационният комплекс на момичето също води началото си от момента, в който то

види гениталиите на другия пол. То веднага забелязва разликата, а трябва да признаем — и значението ѝ. Чувства се дълбоко оцетено, често казва, че и то иска да има „такова нещо“, и бива обзето от *завист към пениса*, която оставя незаличими следи в развитието и формирането на характера му и дори в най-благоприятния случай не може да се преодолее без големи психически усилия. Това, че момичето осъзнава липсата на пенис, не значи, че лесно се примирява с нея. Напротив, то дълго още иска да получи такова нещо, вярва в тази възможност до невероятно късна възраст и дори по времето, когато познаването на реалността отдавна е отстранило това желание като неосъществимо, анализът може да открие, че то продължава да съществува в несъзнаваното, притежавайки значителна енергия. Желанието да се сдобие най-сетне с жадувания пенис може да бъде един от мотивите, които тласкат зрялата жена към психоанализата, а разумните ѝ очаквания от нея, например способността да упражнява интелектуална професия, често се разкриват като сублимация на това изтласкано желание.

Значението на завистта към пениса е вън от съмнение. Вземете като пример за мъжка несправедливост твърдението, че завистта и ревността играят по-голяма роля в живота на жените, отколкото на мъжете. Не твърдим, че при мъжете тези черти липсват или че при жените те не могат да имат и други източници, освен завистта към пениса, но сме склонни да отдадем това „в повече“ у жените на този фактор. Някои аналитици обаче са склонни да омаловажават първото избухване на завистта през фалическата фаза. Според тях тази наблюдавана у жената нагласа е предимно вторично образуване, възникнало при по-късни конфликти чрез регресия към ранно инфантилното чувство. Това обаче е общ проблем на дълбинната психология. При много патологични или дори само необикновени нагонни констелации, например при всички сексуални перверзии, възниква въпросът, каква част от тяхната сила идва от ранноинфантилни фиксации и каква — от въздействието на по-късни преживявания и развития. Тук почти винаги се касае за допълващи се редове, каквито приехме, когато разглеждахме етнологията на неврозите. Двата момента имат променлив дял във възникването, по-малко от едната страна се компенсират с повече от другата. Инфантилното във всички случаи определя посоката, невинаги, но

често е решаващото. В конкретния случай със завистта към пениса аз решително смятам, че преобладаващ е инфантилният момент.

Откриването на кастрацията е повратен момент в развитието на момичето. От него тръгват три възможни насоки на развитие; първата води към потискане на сексуалността или към невроза, втората — към промяна на характера в смисъла на комплекс за мъжественост и третата — към нормалната женственост. И за трите сме научили доста, ако не и всичко. Главно съдържание на първото развитие е, че момиченцето, което досега е живяло като мъж, създавало си е удоволствие чрез възбуждане на клитора и е свързвало тези занимания с често активните си сексуални желания, насочени към майката, под въздействието на завистта към пениса престава да изпитва наслада от фалическата сексуалност. Оскърбено в самолюбието си от сравнението с по-добре развитото момче, то се отказва от мастурбационното задоволяване чрез клитора, отхвърля любовта си към майката и при това нерядко изтласква значителна част от сексуалните си желания изобщо. Отвъръщането от майката не става изведнъж, защото отначало момичето смята кастрацията за единствено свое нещастие, постепенно я отнася и към другите женски същества и най-сетне към майката. Любовта му се е отнасяла до фалическата майка; с откритието, че майката е кастрирана, става възможно тя да се изостави като сексуален обект и дълго натрупвалите се враждебни чувства да получат надмощие. И така откритата липса на пенис у жената я обезценява в очите на момичето, също както на момчето и по-късно може би на мъжа.

Всички знаете какво голямо етиологично значение приписват нашите невротичи на мастурбацията. Те я винят за всичките си оплаквания и трябва да положим много усилия, за да ги убедим, че грешат. Но всъщност би трябвало да признаем, че имат право, защото мастурбацията господства в детската сексуалност, а те страдат от нейното погрешно развитие. Само че невротичите обикновено обвиняват мастурбацията от периода на пубертета; раннодетската, която е действително важната, те най-често са забравили. Ще ми се да имам някога възможност обстойно да ви обясня колко важни са всички подробности на ранната мастурбация за бъдещата невроза или за характера на човека — дали е била открита, или не, дали родителите са се борили с нея, или са я допускали, дали човекът сам е успял да я

потисне. Всичко това оставя неизтриваеми следи в развитието му. Но всъщност съм по-скоро доволен, че не трябва да го правя; това би било тежка, продължителна работа, а накрая ще ме поставите в затруднение, защото със сигурност ще искате да ви дам практически съвети как родителите или възпитателите да реагират на детската мастурбация. В този вариант на развитие при момичето, който ви описах, видяхте пример за това, как детето само се освобождава от нея. Но това невинаги му се удава. Когато завистта към пениса е породила силен импулс срещу клиторната мастурбация, а тя въпреки всичко не изчезва, се разгръща ожесточена борба за освобождение, в която момичето сякаш поема ролята на отстранената майка и дава израз на цялото си недоволство от малоценния клитор в съпротивата срещу задоволяването чрез него. Години по-късно, когато мастурбацията отдавна е преодоляна, се запазва един интерес, който трябва да схващаме като защита срещу вдъхващото все още боязън изкушение. Той се изразява в симпатия към хора, за които се подозира, че имат подобни трудности, представлява един от мотивите за сключването на брак, дори може да определи избора на брачния или любовния партньор. Преодоляването на раннодетската мастурбация наистина не е лека или маловажна работа.

С отказа от клиторната мастурбация се изоставя определен дял активност. Сега пасивността става преобладаваща, преориентацията към бащата се извършва предимно с помощта на пасивни нагонни импулси. Виждате, че този тласък в развитието, който отстранява фалическата активност, проправя пътя на женското развитие. Ако при това не се изгуби прекалено много чрез изтласкването, развитието може да протече нормално. Желанието, с което момичето се обръща към бащата, първоначално е желанието за пенис, който майката е отказала и който то сега очаква да получи от бащата. Но женската ситуация се постига едва когато желанието за пенис се замени с желанието за дете, когато детето според древното символно съответствие заеме мястото на пениса. Не можем да не отбележим, че момичето е желало да има дете и по-рано, през ненарушената още фалическа фаза; това е смисълът на играта му с кукли. Но тази игра всъщност не е била израз на женственост, а е служила на идентификацията с майката в стремежа към заместване на пасивността с активност. Момичето е играело майката, а куклата е било самото то;

сега е можело да върши с детето си всичко онова, което майката е вършела с него. Едва с появата на желанието за пенис куклата дете се превръща в дете от бащата и от този момент нататък — в най-силното женско желание. Голямо е щастието, ако по-късно това детско желание получи реално осъществяване, особено ако детето е момченце, притежаващо така жадувания пенис. В съчетанието „дете от бащата“ акцентът често е върху детето, а бащата остава на заден план. Така старото мъжко желание за притежаване на пенис прозира дори през съвършената женственост. Но може би трябва да определим това желание за пенис като типично женско.

С пренасянето на желанието за дете (пенис) върху бащата момичето влиза в ситуацията на едиповия комплекс. Враждебността спрямо майката, съществувала и преди това, сега рязко се засилва, тъй като майката се превръща в съперница, получаваща от бащата всичко онова, за което копнее момичето. Едиповият комплекс на момичето дълго време не ни позволяваше да забележим доедиповата му свързаност с майката, така важна и оставяща толкова трайни фиксации. За момичето едиповата ситуация е край на едно дълго и трудно развитие, своеобразно временно разрешение на проблемите, момент на покой, който не се изоставя така скоро, още повече че началото на латентния период не е далеч. И тук забелязваме едно различие между половете в отношението на едиповия към кастрационния комплекс, което вероятно има сериозни последици. Едиповият комплекс на момчето, в който то изпитва страст към майка си и желание да отстрани баща си като съперник, естествено се развива от фазата на фалическата сексуалност. Заплахата от кастрация обаче принуждава момчето да се откаже от тези нагласи. Под впечатлението за опасността от загуба на пениса едиповият комплекс бива изоставен, изтласкан, в най-нормалния случай — разрушен из основи, а на неговото място идва един строг Свръхаз. При момичето става почти обратното. Кастрационният комплекс подготвя едиповия, вместо да го разруши. Завистта към пениса прогонва момичето от свързаността му с майката и то намира пристанище в едиповата ситуация. С изчезването на страха от кастрация отпада главният мотив, тласнал момчето към преодоляване на едиповия комплекс. Момичето остава в него за неопределено време, преодолява го късно и непълно. Тези обстоятелства се отразяват неблагоприятно върху развитието на

Свърхаза, той не може да достигне силата и независимостта, които му придават културно значение и... феминистите недоволстват, когато посочваме отражението на този момент върху типичния женски характер.

Да се върнем назад: споменахме като втора възможна реакция спрямо откриването на женската кастрация развитието на силен комплекс за мъжественост. Под това разбираме, че момичето сякаш отказва да признае неприятния факт, преувеличава в упоритата си съпротива своята досегашна мъжественост, продължава да упражнява клиторната мастурбация в и търси спасение в идентификацията с фалическата майка или с бащата. Какво определя това развитие? Не можем да си представим нищо друго, освен конституционен фактор, една по-голяма доза активност, характерна иначе за мъжа. Защото същественото тук е, че се избягва преминаването към пасивност, което дава тласък на развитието към женственост. Крайната проява на този комплекс за мъжественост е повлияването на обектния избор в смисъл на манифестирана хомосексуалност. Наистина аналитичният опит сочи, че женската хомосексуалност рядко или почти никога не е пряко продължение на инфантилната мъжественост. Изглежда, че и такива момичета за известно време приемат бащата като обект и се озовават в едиповата ситуация. Сетне обаче неизбежните разочарования от бащата довеждат до регресия към ранния им комплекс за мъжественост. Значението на тези разочарования не бива да се надценява; и на предопределеното да се развие към женственост момиче те не остават спестени, но нямат същия ефект. Доминирането на конституционалния момент изглежда неоспоримо, но двете фази в развитието на женската сексуалност много добре се отразяват в практиката на хомосексуалистите, които играят на майка и дете толкова често и явно, колкото и на жена и мъж.

Това, което ви разказах, е, така да се каже, предисторията на жената. То е съвсем ново достижение и може би ви е заинтересувало като пример за детайлно аналитично проучване. Тъй като жената тук е самата тема, ще си позволя този път да спомена имената на някои жени, които имат важен принос в него. Д-р *Рут Мак Брънсуик* за първи път описа случай на невроза, свързана с фиксация върху доедиповия стадий, като едиповата ситуация изобщо не беше достигната. Случаят имаше формата на параноидна ревност и се оказа податлив на терапия.

Д-р Жана Лампл де Гроот потвърди чрез достоверни наблюдения така невероятната фалическа активност на момичето спрямо майката, д-р Хелене Дойч показва, че любовната игра на хомосексуалните жени възпроизвежда отношенията „майка — дете“.

Нямам намерение да разглеждам по-нататъшното развитие на жената през пубертета до зрелостта. А и познанията ни за него са недостатъчни. По-долу ще обобща някои черти на това развитие. Тук искам да посоча във връзка с предисторията, че женското развитие си остава изложено на смущаващото влияние на остатъчните явления от периода на мъжествеността. Много чести са регресиите към фиксациите от доедиповите фази; при някои жени жизненият път се характеризира с многократна смяна на периоди, през които мъжкото или женското начало взема връх. Може би онова, което ние, мъжете, наричаме „женска загадъчност“, отчасти се дължи на тази бисексуалност в живота на жената.

Но друг един въпрос като че ли навяр по време на тези изследвания. Ние нарекохме движещата сила на сексуалния живот „либидо“. Този живот се определя от полярността „мъжко — женско“; близо до ума е следователно да разгледаме връзката на либидото с тази полярност. Нямаше да е изненада, ако се оказеше, че всяка сексуалност си има свое либидо, тъй че един вид либидо реализира целите на мъжкия, а друг — на женския сексуален живот. Но нищо подобно. Има само едно либидо, служещо и на женската, и на мъжката полова функция. Не можем да му припишем пол; ако го наречем „мъжко“ съгласно популярното отъждествяване на активността с мъжественост, не бива да забравяме, че то застъпва и импулси с пасивна цел. Понятието „женско либидо“ обаче във всички случаи е напълно лишено от основание. Впечатлението ни е, че либидото търпи по-голямо насилие, когато е поставено в служба на женската функция, и че в този случай, казано телеологично, природата по-малко се съобразява с неговите нужди, отколкото при мъжкия пол. А причината, ако отново разсъждаваме телеологично, е може би в това, че осъществяването на биологичната цел е поверено на мъжката агресивност и е сравнително независимо от съгласието на жената.

Сексуалната фригидност на жената, чиято честота сякаш потвърждава тази онеправданост, засега е недостатъчно изяснено явление. Психогенна и поддаваща се на въздействие в някои случаи, в

други тя навежда на мисълта за конституционална обусловеност, дори за участието на анатомичен фактор.

Обещах да ви посоча някои психични особености на зрялата женственост, така както ги срещаме в аналитичната практика. Не претендираме за повече от приблизителна достоверност на тези наблюдения; а и невинаги е лесно да се отдели влиянието на сексуалната функция от това на социалната среда. И така ние приписваме на жената по-висока степен нарцисизъм, което повлиява нейния обектен избор, така че потребността ѝ да бъде обичана е по-силна от потребността да обича. За физическата суетност на жената допринася и завистта към пениса, която я кара да цени по-високо своите прелести като късно обезщетение за първоначалната сексуална малоценност. Свенливостта, срамежливостта, която се смята за типично женско качество, но е много повече обусловена от социалните конвенции, отколкото се предполага, ние свързваме с първоначалното намерение да се прикрие дефектът на гениталиите. Не сме забравили, че по-късно тя поема други функции. Смята се, че жените малко са допринесли за откритията и изобретенията в историята на цивилизацията, но една технология е може би тяхно изобретение — плетенето и тъкането. Ако наистина е така, това ни изкушава да гадаем за несъзнавания мотив на въпросното постижение. Самата природа е предложила тук образец за подражание с окосмяването, което покрива гениталиите при достигането на полова зрялост. Следващата крачка е само да се закрепят един за друг сплъстените косми. Ако отхвърлите това хрумване като фантастично и сметнете влиянието на завистта към пениса върху формирането на женската природа за моя фиксидея, аз, разбира се, няма как да се защита.

Обществените обстоятелства много често пречат да се разпознаят факторите на обектния избор при жената. Когато изборът е свободен, той често следва нарцисистичния идеал за мъж, какъвто момичето е желало да стане. Ако момичето е фиксирано върху свързаността с бащата, тоест — върху едиповия комплекс, то си избира мъж от същия тип. Тъй като при преориентацията от майката към бащата враждебният компонент на амбивалентното чувство остава при майката, такъв избор би трябвало да гарантира щастливия брак. Но много често нещата се развиват така, че поставят под заплаха подобно преодоляване на амбивалентността. Изоставената враждебност

допълнително се премества върху положителната връзка и оттам се прехвърля върху новия обект. Съпругът, приел отначало бащиното наследство, с времето трябва да поеме и майчиното. По този начин втората половина от живота на жената лесно се оказва запълнена от борбата срещу мъжа и, така както първата за по-кратко време — от бунта срещу майката. Когато тази реакция се изживее, евентуалният втори брак лесно се развива по много по-задоволителен начин. Друга промяна в характера на жената, за която влюбените съпрузи не са подготвени, може да настъпи след раждането на първото дете. Под впечатлението на собственото майчинство може да се съживи идентификацията с майката, срещу която жената се е съпротивлявала до брака си, и да обсеби цялото налично либидо, тъй че в натрапливо повторение да се възпроизведе нещастният брак на родителите. Че старият проблем на липсващия пенис не е загубил силата си, проличава от различните реакции на майката при раждането на син или дъщеря. Само връзката със сина носи на майката пълно удовлетворение; тя изобщо е най-съвършената, най-лишената от амбивалентност междучовешка връзка. Върху сина майката може да пренесе амбицията, която е трябвало да потисне у себе си, от него да очаква задоволяване на всичко, останало у нея от комплекса ѝ за мъжественост. Самият брак също не е сигурен, преди жената да е успяла да превърне и мъжа си в свое дете и да изпълнява спрямо него ролята на майката.

Идентификацията на жената с майката има два пласта — доедипов, който се основава на нежно отношение към майката и я приема за образец, и по-късен, по времето на едиповия комплекс, определен от стремежа майката да се отстрани и да бъде заместена с бащата. И от двата се запазва много за в бъдеще, с основание можем да кажем, че нито един не се преодолява задоволително в хода на развитието. Но фазата на нежната доедипова свързаност е решаващата за бъдещето на жената; през нея се създават условията за придобиването на онези качества, чрез които по-късно жената ще изпълнява своята сексуална функция и неоценимата си роля в обществото. Чрез тази идентификация тя придобива и привлекателността си за мъжа, разпалваща едиповата му свързаност с майката до степен на влюбеност. Само че много често синът получава това, за което се е борил бащата. Създава се впечатлението, че любовта

на мъжа и любовта на жената се разминават на разстояние една психологична фаза.

По-слабото чувство за справедливост у жената вероятно е свързано с преобладаването на завистта в душевния ѝ живот, защото стремежът към справедливост представлява преработване на завистта, определя условията за нейното преодоляване. За жените казваме още, че социалните им интереси са по-слаби и способността им за нагонна сублимация — по-малка от тази на мъжете. Първото навярно произтича от дисоциалния характер, присъщ несъмнено на всички сексуални отношения. Влюбените са си достатъчни един за друг, а дори семейството се съпротивлява на включването му в по-големи общности. Способността за сублимиране е много различна у отделните хора. Но не мога да не спомена едно впечатление, което многократно се получава в аналитичната дейност. Тридесетгодишният мъж ни се вижда млад, по-скоро неоформен индивид и ние очакваме от него да използва отлично възможностите за развитие, които му открива психоанализата. Жената на същата възраст често ни плаши с психичната си закостенялост и неподатливост на промяна. Либидото ѝ е заело окончателни позиции и изглежда неспособно да ги замени с други. Не се откриват пътища за по-нататъшно развитие; сякаш целият процес е вече завършил и оттук нататък не подлежи на въздействие, сякаш мъчителното формиране на женската природа е изчерпало възможностите на личността. Като терапевти ние съжаляваме за това дори когато успеем да сложим край на страданието, преодолявайки невротичния конфликт.

Това е всичко, което имах да ви кажа за женската природа. Безспорно то е непълно и фрагментарно, и невинаги звучи любезно. Но не забравяйте, че ние описахме жената само дотолкова, доколкото природата ѝ се определя от сексуалната ѝ функция. Влиянието на тази функция е наистина много голямо, но трябва също да имаме предвид, че и в останалото жената си е нормално човешко същество. Искате ли да научите повече за нейната природа, изследвайте собствения си жизнен опит, обърнете се към поетите или изчакайте, докато науката бъде в състояние да ви даде по-задълбочени и по-добре съгласуващи се сведения.

[1] Превод Димитър Стоевски. — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ XXXIV

РАЗЯСНЕНИЯ, ПРИЛОЖЕНИЯ, НАСОКИ

Дами и господа! Ще ми позволите ли, уморен от тъй да се каже, сухия тон, да ви поговоря за някои неща, които нямат голямо теоретично значение, но са доста важни за вас, стига да сте положително настроени към психоанализата? Да си представим, че в свободното си време разгърнете някой немски, английски или американски роман, очаквайки да намерите в него изображение на днешните хора и днешното общество. След няколко страници ще се натъкнете на първото изказване за психоанализата, а скоро след това и на други, дори без да имат някаква връзка със съдържанието. Не мислете, че тук дълбинната психология се прилага за по-доброто разбиране на действащите лица и техните постъпки, макар да има по-сериозни художествени произведения, в които действително се правят такива опити. Не, това обикновено са иронични забележки, с които авторът на романа иска да демонстрира своята начетеност или интелектуалното си превъзходство. Невинаги ще имате впечатлението, че той наистина познава това, за което говори. Или отивате за развлечение в светска компания, може и да не е във Виена. Скоро разговорът се прехвърля върху психоанализата, чувате най-различни хора да изказват мненията си за нея, най-често с непоколебима увереност. Мненията обикновено са пренебрежителни, често хули или най-малкото подигравки. Ако имате непредпазливостта да издадете, че разбирате нещо от материята, всички ще се нахвърлят върху вас, ще искат сведения и обяснения и скоро ще се убедите, че строгите им оценки са сформирани, преди те да са имали някаква информация, че почти никой от тези противници на психоанализата не се е докосвал до психоаналитична книга, а ако е, то не е отишъл по-далеч от първата съпротива при сблъсъка с новата материя.

От едно въведение в психоанализата очаквате може би да ви даде указание какви аргументи да използвате за коригирането на явните заблуждения относно нея, кои книги да препоръчате за по-добра информация или даже какви примери от прочетеното или

наблюдаваното да включите в дискусиите, за да промените отношението на обществото. Моля ви, не правете нищо от това. Няма да има полза; най-добре ще е изобщо да скриете знанията си. Ако това не е възможно, задоволете се да кажете само, че доколкото сте запознати, психоанализата е особен дял от науката, твърде труден за разбиране и преценяване, че се занимава с много сериозни неща и човек не може да се доближи до същността ѝ с няколко шеги и че е по-добре да се потърси друга играчка за светските забавления. Естествено ще се въздържите и от опити за тълкуване, ако непредпазливи хора разказват сънищата си, а така също ще устоявате на изкушението да рекламирате анализа чрез разкази за излекувани болни.

Бихте могли да запитате защо тези хора, както пишещите книги, така и участващите в светски разговори, се държат толкова некоректно и да предположите, че причината не е само в тях, а и в самата психоанализа. И аз мисля така; предразсъдъците, с които се сблъскват в литературата и в обществото, са отражение на по-раншна присъда — присъдата, която представителите на официалната наука произнесоха срещу младата психоанализа. Веднъж вече се оплаках от това в едно историческо изложение и повече няма да го правя (може би и този единствен път беше излишен), но наистина нямаше нито едно нарушение както на логиката, така и на приличието и добрия вкус, което научните противници на психоанализата да не си позволиха навремето. Положението наподобяваше средновековните порядки, когато един злодей или дори само политически противник е бил прикован към позорния стълб и предоставян на произвола на вулгарната тълпа. А вие може би не си представяте напълно колко нависоко в нашата обществена йерархия се простира вулгарността, какви безобразия си позволяват хората, когато се почувстват част от масата, освободени от лична отговорност. Когато започна това, аз бях, общо взето, сам; скоро осъзнах, че е безсмислено да се спори, че също толкова безсмислено е да се оплаквам и да призовавам по-големи авторитети, тъй като няма инстанции, към които да се отправи такава жалба. Затова тръгнах по друг път; осъществих първото приложение на психоанализата, обяснявайки си поведението на масите като проява на същата съпротива, с която трябваше да се боря при отделните пациенти, отказах се самият аз от полемизирането и се постарях да насоча появяващите се лека-полека привърженици в същата посока.

Подходът беше правилен; анатемата, провъзгласена навремето над психоанализата, вече е отменена, но както изоставената религия продължава съществуването си във вид на суеверие, отхвърлената от науката теория — във вид на популярен възглед, така днес някогашното презрение към психоанализата от страна на научните среди се е превъплътило в подигравателното отношение на лаиците, които пишат романи или водят светски разговори. Тъй че нека това не ви учудва повече.

Но не очаквайте да чуете радостната вест, че борбата за психоанализата е приключила с нейното признаване, с разрешението да се преподава в университета. За това не може да става и дума, борбата продължава, но в по-благоприлични форми. Ново е също, че в научните среди се създаде нещо като буфер между анализа и противниците му — хора, които приемат някои неща в психоанализата, признавайки това и публично, с възхитителни уговорки, но други пък отричат колкото могат по-гръмко. Не е лесно да се отгатне какво определя избора им. Изглежда, че личните симпатии. Един възразява срещу сексуалността, друг — срещу несъзнаваното; особено непопулярна е като че ли символиката. За тези еkleктици явно е без значение, че постройката на психоанализата, макар още неготова, вече представлява цялост и не може всеки по собствено усмотрение да изважда от нея отделни елементи. При никой от тези наполовина или на четвъртина привърженици не можах да добия впечатлението, че отрицателното му отношение се основава на проучване. Към тази категория се числят и някои изтъкнати личности. Но тях ги оправдава фактът, че времето и интересите им са отдадени на други сфери — на онези, където са постигнали толкова значителните си успехи. Но не би ли трябвало в такъв случай да се въздържат от мнение, вместо така решително да вземат страна? Веднъж успях много бързо да спечеля за привърженик един от тези именити мъже. Това беше литературен критик със световна известност, следил с доброжелателно разбиране и пророческа далновидност духовните течения на епохата. Запознах се с него едва когато бе прехвърлил осемдесет години, но той все още беше омайващ събеседник. Лесно ще се досетите за кого говоря^[1]. При това не аз заговорих за психоанализата. Той го направи, започвайки с мен спор по най-скромния начин. „Аз съм само литератор, а вие сте естествоизпитател и откривател. Но едно нещо трябва да ви кажа:

никога не съм изпитвал сексуално влечение към майка си.“ „Но вие може да не сте знаели това — отвърнах аз. — Възрастният човек не осъзнава тези явления.“ „О, така ли го разбирате?“ — рече той облекчено и ми стисна ръката. Поприказвахме още няколко часа в отлично разбирателство. След това чувах, че през краткия остатък от живота, който му бе отреден, той многократно се изказвал благосклонно за анализа и често употребявал новата за него дума „изтласкване“.

Една известна пословица ни препоръчва да се учим от враговете си. Признавам, че това никога не ми се удаде, но си помислих, че за вас може би ще е поучително да разгледаме всички упреци и възражения, отправени срещу психоанализата от нейните противници, и да ви покажа така лесно откриващите се несправедливости и нарушения на логиката. Но „on second thoughts“^[2], си казах, че това не ще бъде интересно, а уморително и тягостно и тъкмо онова, което през всичките тези години грижливо избягвах. Така че извинете ме, задето няма да продължа по този път и ще ви спестя мненията на нашите така наречени научни противници. Още повече че почти всички те са хора, чиято компетентност се доказва единствено чрез свободата на разсъжденията, идваща от непознаването на психоаналитичните наблюдения. Знам обаче, че в други случаи няма да се отърва така лесно. Ще ми кажете: Има толкова хора, за които последното ви твърдение не е валидно. Те не са пренебрегнали опита на психоанализата, а са анализирали пациенти, може би сами са се подложили на анализ, известно време са били дори ваши сътрудници и все пак са стигнали до други възгледи и теории, поради което са се разделили с вас и са основали самостоятелни психоаналитични школи. Би трябвало да ни поясните защо в историята на анализа толкова често се наблюдават подобни отклонения и какво е значението им.

Да, ще се опитам да го направя, но накратко, защото то няма да допринесе за вашето разбиране на психоанализата толкова, колкото очаквате. Знам, че на първо място имате предвид индивидуалната психология на Адлер, която в Америка например се разглежда като равноправен клон на нашата психоанализа и винаги се споменава заедно с нея. В действителност двете имат много малко общо, но индивидуалната психология поради известни исторически обстоятелства води своего рода паразитно съществуване за сметка на

психоанализата. Онова, което казахме за този тип противници на психоанализата, само в малка степен важи за основателя на индивидуалната психология. Самото й име е неподходящо, изглежда плод на объркване; не можем да се откажем от правомерната му употреба като антипод на масовата психология, а онова, с което ние се занимаваме, също е преди всичко психология на човешкия индивид. Днес няма да се впускам в обективна критика на Адлеровата индивидуална психология, това не се предвижда в плана на настоящото въведение, а и веднъж вече направих такъв опит и нямам какво особено да променя в него. Но бих искал да илюстрирам впечатлението, което индивидуалната психология създава, чрез една дребна случка от годините преди психоанализата.

Близо до малкия моравски град, в който съм роден и който съм напуснал като тригодишно дете, се намира скромн курорт, красиво разположен сред природата. През гимназиалните години често прекарвах там ваканциите си. Близо две десетилетия по-късно заболяването на една близка роднина стана повод да видя отново това място. В разговор с лекаря на курорта, който се грижеше за моята роднина, го попитах за отношението му към, струва ми се, словашките селяни, които през зимата бяха единствената му клиентела. Той разказа, че лекарската му работа протича по следния начин. В приемния му час пациентите влизат в стаята и се нареждат в редица. После един по един излизат напред и съобщават оплакванията си. Болки в кръста, спазми в стомаха, слабост в краката и т.н. Лекарят ги преглежда и след като се ориентира, произнася диагнозата, за всекиго една и съща. Той ми преведе думата, нещо като „урочасан“. Учудено попитах дали селяните не се сърдят, задето всекиму казва едно и също. „О, не, отвърна той, те са много доволни, тъкмо това очакват“. Като се връща в редицата, всеки сякаш казва на другите с мимика или жест: „Този си разбира от работата“. Тогава не подозирах при какви обстоятелства ще се срещна с аналогична ситуация.

Защото независимо дали някой е хомосексуалист или некрофил, дали го измъчва страхова невроза, дали натрапливости го изолират от света, или пък е буйстваш луд, Адлеровата индивидуална психология винаги определя като движещ мотив на състоянието желанието му да се изтъкне, да постигне свръхкомпенсация на чувството си за малоценност, да остане отгоре, да премине от женската към мъжката

линия. Нещо много сходно чухме веднъж като млади студенти в клиниката, когато се представяше случай на хистерия. Хистеричите развивали симптомите си, за да се правят на интересни, да привличат вниманието върху себе си. Как се срещахме отново и отново със старите мъдрости! Но това късче психология още тогава не ни се виждаше да разрешава загадката на хистерията, то не обясняваше например защо болните не се опитват да постигнат тези цели с друго средство.

Разбира се, в учението на индивидуалната психология трябва да има нещо вярно, някаква частица от цялото. Нагонът към себесъхранение ще се опита да извлече полза от всяка ситуация, Азът ще търси изгода и в болестта. В психоанализата това се нарича „вторична печалба от болестта“. Но като си спомним мазохизма, неосъзнатата потребност от наказание и невротичното самоувреждане, каращи ни да допуснем съществуването на нагони, противоположни на себесъхранението, се усъмняваме в общовалидността на баналната истина, върху която се гради учението на индивидуалната психология. Ала мнозинството хора ще приемат много радушно учение, което не признава усложнения, не въвежда нови, трудни за разбиране понятия, не знае нищо за несъзнаваното, с един замах отстранява тегнещия върху всички проблем на сексуалността и се задоволява с разкриването на триковете, чрез които животът може да се направи по-удобен. Защото мнозинството обича удобствата, не изисква за обяснение повече от една причина, не ще каже „благодаря“ на науката за сложни теории, желае прости решения и ликвидиране на проблемите. Давайки си сметка колко добре индивидуалната психология отговаря на тези изисквания, не можем да не си припомним една мисъл от „Валенщайн“:

*Ако не бе проклето хитроумно
измисленото, бих се изкусил
да кажа: то е връх на глупостта^[3].*

Критиката на професионалните среди, така ожесточена срещу психоанализата, общо взето, пипа индивидуалната психология с кадифени ръкавици. Вярно, в Америка един виден психиатър

публикува статия срещу Адлер, озаглавена „Enough“^[4], в която решително изразява досадата си от „натрапливото повторение“ в индивидуалната психология. А за по-снизходителното отношение на останалите навярно доста допринася нейната враждебност към психоанализата.

За другите школи, обособили се от психоанализата, няма нужда да говоря много. Тяхното съществуване не свидетелства нито за, нито против психоанализата. Помислете за силните афективни моменти, които за много хора правят трудно вграждането в една система или подчинението, а също и за още по-голямата трудност, основателно изтъквана от сентенцията „quot capita tot sensus“^[5]. Когато разликите в мненията надхвърлиха известна мярка, най-подходящото беше да се разделим и да тръгнем по различни пътища, особено след като теоретичните несъгласия започнаха да изискват промяна в практическите действия. Представете си например че един аналитик^[6] отдава много малко значение на личното минало и търси причините за неврозите само в настоящи мотиви и очаквания за бъдещето. В такъв случай той ще изостави анализа на детството, ще трябва да възприеме съвсем нова техника и да компенсира липсващия ефект от анализирането на детските години със засилване на собствените си поучения и пряко насочване на пациента към определени жизнени цели. Ние, останалите, ще кажем: това може да е школа на мъдростта, но не е вече психоанализа.

Друг пък може да е стигнал до идеята, че страховото преживяване при раждането е зародишът на всички по-късни невротични разстройства^[7]; тогава ще му се струва правомерно да ограничи анализа върху въздействието на това единствено впечатление и да обещава терапевтичен успех след три-четиримесечно лечение. Виждате, че избрах два примера, изхождащи от диаметрално противоположни предпоставки. Обща черта за почти всички тези „разклонения“ е, че всяко от тях взема отделен елемент от богатството на мотивите, които разглежда психоанализата, и се обособява на тази основа — например нагона към власт, нравствения конфликт, майката, гениалността и т.н. Ако ви се струва, че в историята на психоанализата днес вече има повече такива отцепвания, отколкото при други духовни течения, то аз не знам дали трябва да се съглася с вас. Ако е така, причината трябва да се търси в тесните връзки между теоретичните

възгледи и практиката на психоанализата. Чисто теоретични несъгласия могат да се изтърпят много по-дълго време. Често упрекват нас, психоаналитиците, в нетолерантност. Единствената проява на това грозно качество беше отделянето от инакомислещите. Нищо друго не сме им направили; напротив, на тях се падна по-добрият дял, сега им е по-добре отпреди, защото при отцепването си те обикновено сваляха от плещите си някоя от тегобите, под които пъшкаме ние — например петното на детската сексуалност или нелепостта на символиката, — и сега са поне донякъде почитени пред лицето на света, каквито ние, останалите при психоанализата, все още не сме. При това — с едно-единствено забележително изключение^[8] — те сами се откъснаха от нея.

Имате ли още претенции в името на толерантността? Че когато някой изкаже напълно погрешно според нас мнение, трябва да му отвърнем: „Много ви благодарим, че дадохте израз на това несъгласие. Предпазвате ни от самодоволство и ни давате възможност да докажем на американците, че действително сме така «broadminded»^[9]», както те винаги са искали. Ние не вярваме нито дума на казаното от вас, но това няма значение. Може би имате толкова право, колкото и ние. Може ли изобщо някой да каже кой е прав? Позволете ни да застъпваме вашето гледище в литературата, макар да сме негови противници. Надяваме се, че вие от своя страна ще сте така любезни да защитавате нашето, въпреки че го отричате“. Такива ще са явно бъдещите обноси в научните среди, ако злоупотребата с относителността на Айнщайн напълно се наложи. Вярно, засега още не сме стигнали дотам. Задоволяваме се по стар обичай да застъпваме само собствените си убеждения, излагаме се на опасността от заблуда, защото от нея човек не може да се защити, и отхвърляме онова, което ни противоречи. А от правото да променяме становището си, когато мислим, че сме стигнали до нещо по-добро, ние, психоаналитиците, широко се възползвахме.

Едно от първите приложения на психоанализата беше, че тя ни научи да разбираме съпротивата на околния свят срещу заниманията ни с нея. Други приложения, от обективен характер, заслужават по-широко внимание. Първата ни цел беше да разберем разстройствата на човешкия душевен живот, защото бяхме направили забележителното наблюдение, че тук разбирането почти съвпада с изцелението, че има пряк път от едното към другото^[10]. Дълго време това си оставаше

единствената ни цел. Но след това осъзнахме тесните връзки, дори вътрешната идентичност между патологичните и така наречените нормални явления, психоанализата се превърна в дълбинна психология и тъй като нищо от човешките постъпки и дела не може да се обясни без помощта на психологията, от това естествено произтекоха възможности за приложение на психоанализата в много области на знанието, особено в хуманитарните, които се наложиха от само себе си и изискваха разработване. За съжаление тези задачи се сблъскаха с пречки, които, породени от самото естество на проблемите, и до днес не са преодолені. Подобно приложение изисква специални познания, каквито аналитикът не притежава, а онези, които ги притежават, специалистите, не знаят нищо за психоанализата и като че ли не искат да знаят. Така се стигна дотам аналитиците като дилетанти с що-годе задоволително, често събрано на бърза ръка въоръжение да предприемат набези в такива области на знанието като митологията, културологията, етнологията, религиоведението и т.н. Тамошните учени се отнесоха към тях така, както изобщо се постъпва с натрапниците, и отначало отхвърлиха методите и резултатите им, доколкото изобщо им обърнаха внимание. Но това положение непрекъснато се подобрява, навсякъде расте броят на хората, които изучават психоанализата, за да я използват в своята специалност, да заменят като колонисти пионерите. Тук можем да очакваме богата реколта от нови открития. Освен това приложенията на анализа винаги са негови потвърждения. Там, където научната работа е далеч от практиката, неизбежната борба на мнения навярно не е толкова ожесточена.

Силно се изкушавам да ви превода през всички тези приложения на психоанализата в хуманитарните науки. Това са неща, важни за всеки човек с духовни интереси, а би било и заслужена почивка известно време да не слушаме за абнормност и болести. Но трябва да се откажа, защото това пак би ни отвело извън рамките на тези лекции, а и, честно казано, задачата не е по силите ми. В някои от тези области аз направих първата крачка, но днес вече нямам поглед върху цялото разнообразие на онова, което е дошло след мен, и ще трябва много да работя, за да го овладее. Онези от вас, които са разочаровани от отказа ми, спокойно могат да се обърнат към нашето списание „Имаго“, посветено на немедицинските приложения на анализа.

Само една тема обаче не мога да отмина така лесно не защото я разбирам кой знае колко или сам имам някакви особени приноси. Тъкмо напротив, почти никога не съм се занимавал с нея. Но тя е така значителна, така перспективна, може би най-важното, с което се занимава психоанализата! Имам предвид приложението ѝ в педагогиката, във възпитанието на младото поколение. Но поне съм радостен да кажа, че дъщеря ми *Ана Фройд* е приела тази работа за своя задача в живота и с това компенсира моя пропуск. Пътят към това приложение е лесно видим. Когато търсехме произхода на симптомите у възрастен невротик, винаги стигахме до ранното му детство. Познаването само на по-късните етиологии не беше достатъчно нито за разбирането на болестта, нито за лечението ѝ. Така бяхме заставени да се запознаем с психичните особености на детската възраст и научихме много неща, до които не бихме достигнали без помощта на психоанализата, можахме също да коригираме много общоприети разбирания за детството. Установихме, че първите години на детството (до към петата) по редица причини са от особено голямо значение. Първо, защото съдържат ранния разцвет на сексуалността, определящ в решаваща степен сексуалния живот в зряла възраст. Второ, защото впечатленията от този период попадат върху неоформен и слаб Аз и му действат като травми. От афективните бури, които те предизвикват, той не може да се защити по друг начин, освен чрез изтласкване и така се сдобива още в детска възраст с всички предпоставки за по-късните заболявания и функционални разстройства. Разбрахме, че трудността на детството е детето да усвои за късо време резултатите от хилядолетното развитие на цивилизацията — овладяването на нагоните и социалното приспособяване, поне в началните им форми. Със собственото си развитие то може да постигне само част от това изменение, много неща трябва да му бъдат наложени чрез възпитанието. Не е учудващо, че детето често не се справя напълно с тази задача. Много деца прекарват през този ранен период състояния, подобни на неврозите, без съмнение всички, които по-късно се разболяват истински. При някои невротичното заболяване не дочаква зрелостта, а избухва още в детството, създавайки грижи на родители и лекари.

Ние не се колебаехме да прилагаме психоаналитичната терапия при деца с несъмнени невротични симптоми или неблагоприятно

развитие на характера. Загрижеността на някои противници на анализа, че той може да навреди на детето, се оказа неоснователна. Нашата печалба от това беше, че можахме да потвърдим върху жив обект нещата, които при възрастните бяхме разкрили, така да се каже, от исторически документи. Но и за децата печалбата беше твърде радваща. Оказа се, че детето е много благодарен обект за аналитичната терапия; резултатите са дълбоки и трайни. Естествено разработената за възрастните терапевтична техника при децата трябваше да претърпи значителни изменения. Психологически детето е по-различен обект от възрастния, то още не притежава Свърхаз, методът на свободните асоциации не може да даде много, друга е ролята на пренасянето, тъй като истинските родители все още са налице. Вътрешната съпротива, с която се борим при възрастните, при детето обикновено е заменена от външни трудности. Ако родителите станат носители на съпротивата, това често застрашава резултата от анализа, а и самото му провеждане, поради което се налага работата с детето да се съчетае с известно аналитично въздействие върху родителите. От друга страна, неизбежните различия между детския анализ и този на възрастните намаляват поради обстоятелството, че някои от пациентите са съхранили толкова много инфантилни характерови черти, та аналитикът, отново приспособявайки се към обекта, няма как да не си послужи с някои техники от детския анализ. От само себе си се получи, че в работата с деца преобладават жените аналитички и така навярно ще бъде и в бъдеще.

Прозрението, че повечето от нашите деца преминават в развитието си през невротична фаза, съдържа зародиша на едно хигиенно изискване. Може да се постави въпросът, дали не е целесъобразно да се подпомагат децата чрез анализа, дори ако не показват признаци на разстройство, като профилактична мярка, така както сега ги имунизират срещу дифтерит, без да чакат да се разболеят от него. Днес този въпрос има смисъл да се обсъжда само от академичен интерес; аз мога да си позволя да го разгледам пред вас. Повечето наши съвременници ще приемат самия замисъл като светотатство, а предвид отношението на мнозинството родители към анализа засега трябва да се изостави всяка такава надежда. Подобна профилактика на невротичността, която навярно би била много ефективна, предполага и съвсем друго обществено устройство.

Ключът за приложението на психоанализата във възпитанието днес е друг. Нека си дадем сметка коя е най-важната педагогическа задача. Детето трябва да се научи да владее нагоните си. Невъзможно е да му се даде свободата да следва неограничено всичките си импулси. Това би било много поучителен експеримент за детските психолози, но родителите не биха го понесли, а и на самите деца той би нанесъл голяма вреда, която ще се прояви отчасти веднага, отчасти след години. Така че педагогиката трябва да възпира, да забранява, да потиска, което щедро е вършила откакто свят светува. Но анализът ни показва, че тъкмо това потискане на нагоните носи опасността от невротично заболяване. Спомнете си, че изследвахме задълбочено пътищата, по които става това. Тъй че педагогиката трябва да търси пътя си между Сцилата на позволяването и Харибдата на забраняването. Ако задачата не е изобщо неразрешима, би трябвало да може да се намери някакъв оптимум, при който педагогиката ще постига най-много и ще вреди най-малко. Ще трябва да се определи колко да се забранява, кога и с какви средства. И още трябва да се вземе предвид, че обектите на възпитателното въздействие имат най-различна конституционна предразположеност и не е възможно една и съща стратегия на възпитателя да бъде еднакво добра за всички деца.

По-нататъшният анализ показва, че досега педагогиката е изпълнявала много лошо задачата си и е нанасяла голяма вреда на децата. Ако намери оптимума и постигне идеалното решение на задачата си, тя може да се надява, че ще отстрани единия фактор в етиологията на заболяването — въздействието на случайните травми през детството. Другият, силата на непокорната нагонна конституция, тя по никакъв начин не може да премахне. Ако разгледаме трудните задачи, пред които е изправен възпитателят — да разпознае конституционалното своеобразие на детето, да отгатне по дребни признаци какво се разиграва в неоформения му душевен живот, да му отдели необходимата обич и заедно с това да си запази действителен авторитет, — ще си кажем, че единствената подходяща подготовка за тази професия е основната психоаналитична школовка. Най-добре е самият бъдещ възпитател да се подложи на анализ, защото той не може да се усвои, без човек да го изпита върху себе си. Анализирането на учителите и възпитателите ми се струва по-ефективна профилактична

мярка, отколкото анализирането на децата, а освен това би срещнало и по-малко трудности.

Само мимоходом ще споменем един непряк начин за усъвършенстване на детското възпитание чрез анализа, който с времето би могъл да добие по-голямо значение. Родители, които сами са преминали през анализа и са получили много от него, в това число и прозрение за грешките в собственото им възпитание, ще се отнасят с повече разбиране към децата си и ще им спестят много от онова, което на тях самите не е било спестено.

Паралелно с усилията на аналитиците за повлияване на възпитанието се извършват изследвания върху възникването и предотвратяването на педагогичната занемареност и криминалността. Тук също ще ви отворя вратата и ще ви покажа интериора, без да ви въвеждам вътре. Знам, че ако запазите интереса си към психоанализата, ще можете да научите много нови и ценни неща по тези въпроси. Не искам обаче да приключа темата за възпитанието, без да засегна още една нейна страна. Твърди се, и несъмнено с право, че всяка педагогика е партийна, че се стреми да приспособи детето към съществуващия обществен строй без оглед на неговата ценност и състоятелност. И ако сме убедени в несъвършенството на днешното ни социално устройство, нямаме право да поставяме психоаналитично ориентираната педагогика в негова служба. Трябва да намерим друга, по-висша цел, независима от господстващите социални изисквания. Смятам обаче, че този аргумент тук е неуместен. Такова изискване надхвърля правомощията на анализа. Лекарят, повикан да лекува една пневмония, също няма право да се интересува дали болният е почтен човек, самоубиец или престъпник, дали заслужава да остане жив и трябва ли да му го желаем. Новата цел, която искат да поставят пред възпитанието, също ще бъде партийна, а не е работа на аналитика да става съдник между партиите. Да не говорим, че на психоанализата ще бъде отказан всякакъв достъп до педагогиката, постави ли си цели, несъвместими със съществуващия обществен ред. Ако психоаналитичната педагогика реши да прави от възпитаниците си бунтари, тя ще се нагърби с отговорност, която никой не ѝ е възлагал. Тя ще е изпълнила задачата си, ако ги пусне в живота колкото е възможно по-здрави и дееспособни. В самата нея се съдържат достатъчно революционни моменти, гарантиращи, че в по-късния си

живот те няма да застанат на страната на регреса и потисничеството. Струва ми се дори, че децата революционери са от всяка гледна точка нежелателни.

Дами и господа! Предстои още да ви кажа няколко думи за психоанализата като терапия. Теоретичната основа за това разгледах още преди 15 години и днес не бих могъл да я формулирам по друг начин; сега ще добавя опита, натрупан през изминалото време. Знаете, че психоанализата се зароди като терапия, разрасна се далеч извън тези рамки, но не се откъсна от корена си, по-нататъшното ѝ развитие и задълбочаване все още е свързано с работата над болните. Множеството наблюдения, от които развиваме теориите си, не могат да се получат по друг начин. Неуспехите, които претърпяваме като терапевти, ни изправят пред нови задачи, изискванията на реалния живот са надеждна защита срещу прекомерните теоретични спекулации, от които, от друга страна, не можем напълно да се лишим в работата си. С какви средства психоанализата помага на болния, когато помага, и по какви пътища — това отдавна сме разгледали. Днес ще се спрем на въпроса, какво постига тя.

Може би знаете, че никога не съм бил ентусиаст на терапията; и няма опасност да използвам тази лекция за нейна възхвала. Предпочитам да кажа по-малко, отколкото прекалено много. По времето, когато още бях единственият аналитик, често чувах от хора, които уж имаха положително отношение към работата ми: „Всичко това е много хубаво и остроумно, но покажете ми един случай, който сте излекували чрез анализа“. Това бе една от многото фрази, които в хода на времето се сменяха една с друга в задачата да отхвърлят неудобната новост. Днес тя е остаряла, както и много други — аналитикът също може да се похвали с купчина благодарствени писма от излекувани пациенти. Но аналогията не свършва с това. Психоанализата действително е терапия като всяка друга. Тя има своите триумфи и поражения, трудности, ограничения, индикации. Известно време срещу нея се отправяше упрекът, че не бива да се приема сериозно като терапия, защото няма куража да публикува статистика на успехите си. Междувременно основаният от д-р *Макс Айтингон* психоаналитичен институт в Берлин публикува отчет за първото си десетилетие. Терапевтичните успехи не дават основание нито да се хвалим, нито да се срамуваме. Поначало такива статистики

не са информативни, преработеният материал е толкова хетерогенен, че само много големи числа биха означавали нещо. По-добре е човек да се ръководи от собствените си наблюдения. В това отношение искам да кажа, че нашите лечебни успехи не могат да се сравняват с тези на Лурд^[11]. Много повече са хората, които вярват в чудесата на света Богородица, отколкото вярващите в съществуването на несъзнаваното. А що се отнася до земната конкуренция, психоаналитичната терапия трябва да се сравнява с другите методи на психотерапия. За органичното, физиологично третиране на невротичните състояния днес почти не си струва да се говори. Като психотерапевтичен метод анализата не се противопоставя на другите методи от този дял на медицината, не ги обезценява, не ги изключва. Би било напълно в съгласие с теорията, ако един лекар, който иска да се нарича психотерапевт, прилага анализата наред с всички останали лечебни методи в зависимост от особеностите на случая и на външните обстоятелства. На практика техниката е тази, която налага специализацията на лекарската дейност. Така ортопедията трябваше да се отдели от хирургията. Психоаналитичната техника е трудна, с високи изисквания; с нея не се манипулира така лесно, както с очилата, които слагаме при четене и сваляме, излизайки на разходка. Обикновено лекарят или принадлежи изцяло на психоанализата, или изобщо не ѝ принадлежи. Психотерапевтите, които си служат с нея от време на време, според моите впечатления не стоят твърдо на аналитична почва; те не приемат изцяло психоанализата, а я разводняват, може би „пречистват“; не би трябвало да ги причисляваме към аналитиците.

Сравнена с другите психотерапевтични методи, психоанализата без съмнение е най-мощният. Това е естествено, тя е и най-трудният метод, изискващ най-много време; не се прилага при леки случаи, но в случаите, подходящи за нея, е в състояние да отстрани такива разстройства, да предизвика такива изменения, за каквито в доаналитичните времена лекарите не са смеели да мечтаят. Ала тя има и своите чувствителни ограничения. В терапевтичните си амбиции някои мои последователи положиха неимоверни усилия да ги преодолеят, тъй че всички невротични разстройства да станат лечими чрез психоанализа. Опитаха се да вместят аналитичната работа в съкратени срокове, да засилят пренасянето така, че то да надмогне

цялата съпротива, да го съчетаят с други начини на въздействие, само и само да постигнат излекуване. Тези усилия са безспорно похвални, но според мен напразни. Освен това крият опасността човек да излезе от рамките на анализата и да се впусне в нескончаеми експерименти. Очакването, че всички неврози могат да се лекуват, според мен произлиза от лаическото разбиране, че те са нещо излишно, нямащо никакво право на съществуване. В действителност те са тежки, конституционално фиксирани заболявания, които рядко се свеждат до няколко пристъпа, а обикновено траят дълго, понякога дори цял живот. Аналитичното наблюдение, че може в значителна степен да им се повлияе, ако се овладеят историческите поводи за заболяването и инцидентните благоприятстващи го моменти, стана причина да пренебрегнем конституционалния фактор в терапевтичната практика; ние не сме и в състояние да му въздействаме, но теоретично трябва винаги да го имаме предвид. Дори само пълната недостъпност на психозите за аналитичната терапия би трябвало, като се има предвид близкото им родство с неврозите, да снижи амбициите ни по отношение на последните. Терапевтичната действеност на психоанализата се ограничава от редица значителни и почти неуязвими моменти. При детето, където би трябвало да се очакват най-големи успехи, това са външните трудности на родителската ситуация, които обаче са неотменен атрибут на детството. При възрастния това са на първо място два момента — степента на психична инертност и формата на болестта с всички по-дълбоки детерминанти, които стоят зад нея. Първият момент често се пренебрегва неоснователно. Колкото и голяма да е пластичността на душевния живот, възможността за възстановяване на минали състояния, не всичко се поддава на повторно съживяване. Някои изменения изглеждат окончателни подобно на белези от зараснали рани. В други случаи оставаме с впечатлението за цялостно закоснявяване на душевния живот; психични процеси, които биха могли да се насочат по нов път, изглеждат неспособни да изоставят старите си пътища. А може би тези случаи са като първите, само че погледнати от друг ъгъл. Твърде често имаме усещането, че на терапията ѝ липсва само необходимата движеща сила, за да наложи изменението. Определена зависимост, определен нагонен компонент се оказват прекалено мощни в сравнение с противоположните сили, които сме в състояние да мобилизираме.

Такова е по принцип положението при психозите. Вече сме ги разбрали дотолкова, че знаем в кои точки би трябвало да се задействат лостовете, ала те няма да успеят да повдигнат тежестта. В това отношение имаме една надежда за бъдещето: че опознаването на хормоналните въздействия — знаете какво е това — ще ни даде средства да се борим успешно с количествените фактори на заболяването, но днес сме още много далеч от това. Разбирам, че несигурността по всички тези въпроси дава постоянен подтик да се усъвършенства техниката на анализа и особено пренасянето. Поспециално начинаещият аналитик при неуспех няма да знае дали вината е в особеностите на случая или в несръчното прилагане на терапевтичната техника от негова страна. Но вече казах, че според мен усилията в тази посока не са особено плодотворни.

Другото ограничаване на аналитичния успех идва от формата на болестта. Знаете вече, че приложната област на аналитичната терапия са преносните неврози, фобииите, хистерииите, натрапливите неврози, а освен това характерови отклонения, развили се на мястото на подобни заболявания. Всичко по-различно — нарцистични, психотични състояния — е повече или по-малко неподходящо. Би било напълно в реда на нещата да се предпазваме от неуспехи, като грижливо изключваме подобни случаи. При такава предпазна мярка статистическите данни на психоанализата силно ще се подобрят. Да, но за това има една пречка. Ние често поставяме диагнозата си впоследствие, както шотландският крал определя дали дадена жена е вещица, за което четох у Виктор Юго. Този крал твърдял, че владее непогрешим метод за разпознаване на вещиците. Нареждал да я сварят в казан с вода и след това опитвал отварата. Тогава можел да каже: да, това беше вещица, или: не, не беше. При нас положението е подобно, само че потърпевшите сме ние. Не можем да преценим какъв е пациентът, идващ за лечение, нито кандидатът, който идва да се обучава, преди да сме ги изследвали аналитично няколко седмици или дори месеци. Ние действително купуваме котка в чувал. Пациентът идва с неопределени, общи оплаквания, непозволяващи сигурна диагноза. След пробния период може да се окаже, че случаят е неподходящ. Тогава отправяме кандидата, а с пациента се мъчим още известно време, стараяйки се да го видим в по-благоприятна светлина. Пациентът си отмъщава, като увеличава списъка на несполуките ни, а

отхвърленият кандидат, ако е параноик — като сам пише психоаналитични книги. Виждате, че предпазливостта не ни носи никаква полза.

Опасявам се, че тези подробни обяснения са извън рамките на интереса ви. Но още повече ще съжалявам, ако сте решили, че целта ми е да снижа уважението ви към психоанализата като терапия. Може би наистина подхванах работата несръчно, защото всъщност исках тъкмо обратното — да извиня терапевтичната ограниченост на анализа, като покажа, че е неизбежна. Със същото намерение преминавам към друг пункт — към упрека, че психоаналитичната терапия траела прекалено дълго. Отговорът е, че психичните изменения се осъществяват бавно; ако настъпят бързо, внезапно, това е лош признак. Наистина лечението на една по-тежка невроза лесно може да продължи няколко години, но запитайте се в случай на успех колко щеше да продължи страданието. Можете да приемете по едно десетилетие за всяка година лечение, тоест болестта никога нямаше да изчезне, както често наблюдаваме при нелекувани болки. Понякога се налага след много години да предприемем повторен анализ, тъй като животът е породил нови болестни реакции спрямо нови поводи, докато в промеждутъка пациентът е бил здрав. Просто първият анализ не е извадил наяве всичките му патологични диспозиции, а след постигането на успех той естествено е бил преустановен. Има и хора в тежко положение, които държим под аналитичен надзор през целия им живот, подлагайки ги от време на време на анализ, но в противен случай те изобщо не биха били жизнеспособни и трябва да сме доволни, че можем да ги поддържаме с това лечение на интервали. Анализът на характеровите разстройства също изисква много време, но често има успех, а познавате ли друга терапия, която би могла изобщо да се заеме с тази задача? Тези данни навярно не задоволяват честолюбивия терапевт, но примерът на туберкулозата и лупуса показва, че успех може да се постигне само когато терапията се приспособи към характера на страданието.

Казах, че психоанализата започна като терапия, но не като терапия я предлагам на вниманието ви, а заради истината, която съдържа, заради изводите, които прави по най-важния за човека проблем — собствената му природа, — и заради връзките, които открива между най-различните негови прояви. Като терапия тя е само

една от многото, вярно — *prima inter pares*^[12]. Ако не притежаваше терапевтичната стойност, нямаше да се зароди при работата с болните и да се развива в течение на повече от тридесет години.

[1] Става дума за Георг Брандес, прославения датски учен (1842–1927), пред когото Фройд цял живот се прекланял. — Б.нем.изд. ↑

[2] „Като поразмислих“ (англ.). — Б.пр. ↑

[3] Превод Димитър Стоевски. — Б.пр. ↑

[4] Стига (англ.). — Б.пр. ↑

[5] Колкото глави, толкова мнения (лат.). — Б.пр. ↑

[6] Има се предвид К. Г. Юнг. — Б.нем.изд. ↑

[7] Това се отнася за О. Ранк. — Б.нем.изд. ↑

[8] Това може да се обясни за Щекел. — Б.нем.изд. ↑

[9] С широки възгледи (англ.). — Б.пр. ↑

[10] Това се отнася за първата пациентка на Бройер. — Б.нем.изд.

↑

[11] Град във Франция, място за поклонение на Дева Мария. — Б.пр. ↑

[12] Първа сред равни (лат.). — Б.пр. ↑

ЛЕКЦИЯ XXXV ЗА СВЕТОГЛЕДА

Дами и господа! При последната ни среща се занимавахме с дребни делнични грижи, подреждахме, тъй да се каже, собствения си скромнен дом. Сега ще предприемем дръзко настъпление и ще се опитаме да отговорим на един въпрос, който многократно ни бе задаван — води ли психоанализата до определен светоглед и до какъв именно.

Опасявам се, че „светоглед“ е специфично немско понятие и преводът му на други езици вероятно създава трудности. Ако се опитам да му дам определение, то сигурно ще ви се види неумело. И така според мен светогледът е интелектуална конструкция, която предлага решение на всички проблеми на битието ни, изхождайки от едно най-общо допускане, като по този начин не оставя открит нито един въпрос и намира място на всичко интересуващо ни. Понятно е, че притежаването на такъв светоглед спада към съкровените желания на хората. С вярата в него човек може да се чувства по-сигурен в живота, да знае към какво да се стреми, накъде да насочва чувствата и интересите си.

Ако такова е естеството на светогледа, отговорът на въпроса относно психоанализата е лесен. Като частна наука, като клон на психологията — дълбинна психология или психология на несъзнаваното — тя е свършено неспособна да формира собствен светоглед, а трябва да възприема светогледа на науката. Но научният светоглед чувствително се отклонява от нашата дефиниция. Той също приема цялостното обяснение на света, но само като програма, чието осъществяване е предоставено на бъдещето. Иначе се характеризира чрез негативни определения, чрез ограничаване върху онова, което се знае в момента, и рязко отхвърляне на някои чужди елементи. Твърди, че не съществува друг източник за опознаване на света, освен интелектуалното осмисляне на грижливо проверени факти, тоест онова, което наричаме научно изследване, и отрича познанието, придобито чрез откровение, интуиция или пророческа дарба. През

последните векове това схващане бе като че ли почти общоприето. На нашия век се падна честта да изнамери високомерното възражение, че подобен светоглед е ограничен и угнетяващ, не отговаря на стремежите на човешкия ум и на потребностите на човешката душа.

Този довод трябва решително да се отхвърли. Той е напълно безпочвен, защото умът и душата са точно такива обекти на научното изследване, както, които да е други, несвързани с човека неща. Психоанализата има особено право да защитава в този пункт научния светоглед, тъй като не може да ѝ се отправи упрекът, че пренебрегва духовното. Нейният принос към науката е тъкмо в пренасянето на научното изследване върху духовната сфера. Без такава психология науката би била много непълна. А когато в нея се включи изследването на интелектуалните и емоционалните функции на човека (и на животните), става ясно, че не е нужно да се изменя нищо в общия ѝ подход, че не се налагат нови източници на познание и нови методи на изследване. Интуицията и ясновидството биха могли да бъдат такива, ако съществуваха, ала тях с чиста съвест можем да отнесем към илюзиите, към измамното осъществяване на възжелания. Лесно се вижда също, че тези изисквания към светогледа имат единствено емоционални източници. Науката констатира, че човешката душа има такива потребности, готова е да изучава техния произход, но няма никакво основание да им даде право. Напротив, тя смята за необходимо грижливо да разграничава от знанието всичко, което представлява илюзия, плод на емоционални потребности.

Това съвсем не значи, че тези желания трябва презрително да се отхвърлят или да се подценява значението им за човешкия живот. Готови сме да проследим тяхната реализация в произведенията на изкуството, в религиозните системи и философията, но не можем да не признаем колко неоснователно и нецелесъобразно е пренасянето на подобни претенции в областта на познанието. Защото с това се отваря път към психозата, било то индивидуална или масова, и се отнема ценна енергия от усилията за реално задоволяване на желания и потребности.

Тук критиката и отрицанието от гледна точка на науката са неизбежни. Недопустимо е да се твърди, че науката е само една от областите на човешката духовна дейност, а религията и философията са други области, най-малкото равностойни на нея, и тя няма право да

се намесва в тях, че всички те могат да бъдат еднакво правдиви и всеки човек е в правото си да избере откъде да черпи убежденията си и в какво да вярва. Подобно разбиране се смята за особено благородно, толерантно, лишено от ограничения и тесногърди предразсъдъци. За жалост то е несъстоятелно, носи вина за всички вреди, нанасяни от изцяло ненаучния светоглед, и практически се равнява на него. Истината просто не може да бъде толерантна, но допуска компромиси и ограничения, науката смята всички сфери на човешката дейност за своя територия и е принудена да бъде неумолимо критична, когато друга сила се опитва да си присвои част от тази територия.

От трите сили, които могат да оспорват територията на науката, единствено религията е сериозен враг. Изкуството почти винаги е безобидно и благотворно, то не се стреми да бъде нещо друго, освен илюзия. Като се изключат отделни хора, които са, както се казва, погълнати от изкуството, то не си позволява да навлиза в царството на реалността. Философията не противостои на науката, а сама си придава вид на наука, работи отчасти със същите методи, но се отдалечава от нея поради робуването на илюзията, че може да създаде пълна и непротиворечива картина на света, докато ние знаем, че тази картина ще се разрушава при всеки напредък на познанието. Методическото заблуждение на философията е, че надценява познавателната стойност на нашите логически операции, а също и това, че признава и други източници на познание, като например интуицията. И твърде често ни се струва, че е основателна иронията на поета (Х. Хайне), когато казва за философа:

*Със своите нощни шапчици и парцаливи ризи
то пълни дупките в световната постройка.*

Но философията няма непосредствено влияние върху мнозинството от хората, дори сред малочисления слой на интелектуалците не е голям броят на интересуващите се от нея, а за всички останали тя е почти непонятна. За разлика от нея религията е огромна сила, която има власт върху най-силните чувства на хората. Известно е, че в миналото тя е обхващала цялата духовност на човешкия живот, заемала е мястото на науката, когато още не е имало

наука, и е създала изключително последователен и цялостен светоглед, който, макар и разклатен, продължава да съществува до днес.

Ако искаме да осъзнаем огромното значение на религията, трябва да си дадем сметка какво тя се стреми да даде на хората. Предлага им разбиране за произхода и развитието на света, гарантира им закрила и безгранично щастие сред превратностите на живота и ръководи убежденията и действията им чрез правила, които застъпва с целия си авторитет. Следователно тя изпълнява три функции. Първата е, че задоволява човешката любознателност, същото, което и науката се опитва да прави със своите средства, тъй че тук двете встъпват в конкуренция. На втората ѝ функция вероятно в най-голяма степен се дължи нейното влияние. Когато премахва страха на хората пред опасностите и житейските обрати, уверява ги в благополучния край на всичко, дарява им утешение в нещастieto, науката не може да съперничи с нея. Науката ни учи как да избягваме някои опасности, как да се борим с някои страдания; би било голяма неправда да се отрече, че тя е могъщ помощник на човека, ала в много случаи тя го оставя на страданието му и може само да го посъветва да се примири. В третата си функция — да налага правила, забрани и ограничения — религията най-много се отдалечава от науката. Защото науката се задоволява с изследване и констатиране. Но от приложенията ѝ произтичат определени правила и съвети за поведението в живота. Понякога те са същите, каквито повелява и религията, само че имат друга обосновка.

Съчетанието между трите функции на религията не е напълно понятно. Каква връзка има обяснението за произхода на света с вътълпяването на определени етични правила? Етичните изисквания са по-тясно свързани с обещанията за закрила и щастие. Това е наградата за спазването на повелите; само който им се подчинява, може да разчита на тези блага, а непокорните ги чакат наказания. Впрочем и в науката има нещо подобно. Който пренебрегва предписанията ѝ, си навлича вреда.

Забележителното съчетание между поучение, утеха и повеля в религията може да се разбере едва когато тя бъде подложена на генетичен анализ. Той би трябвало да започне с най-странния елемент от комбинацията, с обяснението за възникването на света, тъй като не е ясно защо космогонията е задължителна съставка на религиозната

система. И така религията учи, че светът е създаден от човекоподобно, но във всяко отношение — сила, мъдрост, страст — превъзхождащо човека същество, от идеализиран свръхчовек. Животните като създатели на света показват влиянието на тотемизма, който ще засегнем по-късно най-малкото с една забележка. Интересно е, че творецът на света винаги е един, дори там, където се вярва в повече богове. Също и това, че най-често е мъж, макар да не липсват загатвания за женски божества и в някои митологии сътворяването на света да започва тъкмо с това, как един мъжки бог отстранява женско божество, окачествено като чудовище. Тук има отделни изключително интересни проблеми, но ние трябва да побързаме. Лесно ще намерим по-нататъшния път, защото този бог творец направо се назовава баща. Според психоанализата това наистина е бащата, толкова велик, колкото изглежда в началото за малкото дете. Религиозният човек си представя сътворяването на света като своето собствено.

Така става лесно обяснимо съчетаването на утешението и строгите морални изисквания с космогонията. Защото същият човек, на когото детето дължи съществуването си, бащата (или по-точно родителската инстанция, съставена от бащата и майката), е надзиравал и закрилял слабото, безпомощно, изложено на всички дебнещи в света опасности дете; под неговата опека то се е чувствало сигурно. Възрастният човек има повече сили, но познава и повече опасности, поради което с право заключава, че е все така безпомощен и незащитен, както в детството, че спрямо света си е останал дете. Затова и сега не иска да се откаже от закрилата, на която се е радвал в детските години. Но отдавна е разбрал, че собственият му баща също е с ограничена власт, не е свършено създание. Ето защо прибегва до детския си спомен за така високо ценения баща, въздига го в божество и го пренася в настоящата действителност. Вярата в бога почива върху емоционалната сила на този спомен и продължаващата необходимост от закрила.

Третият основен момент от религиозната програма, етичното изискване, също се вместила непринудено в тази детска ситуация. Спомнете си прочутото изискване на *Кант*, което поставя един до друг звездния небосвод и нравствения закон в душата ни. Колкото и странно да звучи това — какво общо имат небесните тела с въпроса, дали едно човешко същество ще обича, или ще убие друго, — то опира до голяма

психологическа истина. Същият баща (родителската инстанция), който е дарил живота на детето и го е закрилял от опасностите на този живот, го е напътствал какво може да прави и какво не, учел го е да приема някои ограничения на нагонните си желания, обяснявал му е как трябва да се отнася с родителите, с братята и сестрите си, ако иска да бъде търпиво и обичано в семейството, а сетне и в по-големи човешки общности. Чрез система от награждаване с любов и наказания детето усвоява социалните си задължения, научава, че сигурността му в живота зависи от това, дали родителите, а по-късно и другите хора го обичат и вярват в неговата любов към тях. Цялата тази ситуация човек внася в религията непроменена. Забраните и изискванията на родителите продължават да живеят в душата му като морална съвест; господ управлява човешкия свят чрез същата система от награди и наказания, от спазването на моралните закони зависят сигурността и щастието на индивида; любовта към бога и съзнанието, че е обичан от него, вдъхват на човека онази сигурност, която му служи за защита срещу опасностите, идващи от външния свят и от човешкото обкръжение. И накрая чрез молитвата той си е осигурил пряко влияние върху божията воля и с това — дял в божие то всемогъщество.

Знам, че докато ме слушахте, у вас са се породили много въпроси, на които ви се иска да получите отговор. Не мога да се заема с това тук и днес, но съм убеден, че никакво навлизане в детайлите няма да разклати тезата ни за произхода на религиозния светоглед от ситуацията на детството. Толкова по-забележително е, че въпреки инфантилния си характер този светоглед има предшественик. Съществувала е без съмнение епоха без религия, без богове. Нарича се анимизъм. Светът и тогава е бил пълен с човекоподобни одушевени създания, казваме им демони; всички обекти от външния свят са били тяхно седалище или може би идентични с тях, но не е имало върховна сила, сътворила и владееща всичко, към която човек да може да се обърне за защита и помощ. Демоните на анимизма обикновено са били враждебно настроени към хората, но като че ли тогава човекът е имал повече кураж, отколкото по-късно. Разбира се, той постоянно е изпитвал силен страх от злите духове, но се бранел от тях чрез определени действия, които според него имали силата да ги прогонват. А и иначе той не се смятал безсилен. Когато искал нещо от природата, например дъжд, не отправял молитва към бога на времето, а правел

магия, от която очаквал директно да повлияе на природата, извършвал сам нещо, наподобяващо дъжда. Магията била първото му оръжие в борбата със силите на околния свят, предшественичката на днешната наша техника. Според нас вярата в магията произтича от надценяването на собствените интелектуални операции, от упованието във „всемогъществото на мисълта“, което впрочем се открива у болните от натраплива невроза. Навярно хората от онази епоха са били особено горди с придобивките на езика, донесли голямо улеснение на мисленето. Те приписвали на думата магическа сила. Този елемент по-късно бива възприет от религията. „И рече бог: Да бъде светлина! — и настана светлина.“ Впрочем съществуването на магическите действия показва, че човекът от епохата на анимизма не е разчитал само на силата на своите желания. По-скоро е очаквал резултат от извършването на действие, което трябвало да подтикне природата към подражание. Когато искал дъжд, сам изливал вода; когато искал земята да роди, разигравал пред нея полов акт.

Знаете колко трудно отмира нещо, което веднъж вече се е запечатало в психиката. Затова няма да се учудите, че много прояви на анимизма са се запазили до ден-днешен, обикновено под формата на така наречените суеверия, редом с религията и зад гърба ѝ. Нещо повече, трудно ще отречете, че философията ни е съхранила съществени черти на анимистичното мислене — надценяване силата на словото, вярата, че реалните процеси в света могат да тръгнат по пътищата, които нашето мислене им сочи. Разбира се, това е анимизъм без магически действия. От друга страна, трябва да се предположи, че в онази епоха вече е съществувала някакъв вид етика, съществували са правила на общуването между хората, но нищо не говори за по-ясната им връзка с анимистичните вярвания. Вероятно те непосредствено са отразявали отношенията на власт и практическите потребности.

Би било много ценно да узнаем какво е наложило прехода от анимизма към религията, но вие си представяте какъв мрак обгръща все още ранната история на човешкия дух. Изглежда, че първата форма на религията е бил странният тотемизъм, обожествяването на животни, резултат от които са и първите морални повели, табутата. Навремето в книгата си „Тотем и табу“ развих хипотезата, че тази промяна се дължи на преврат в семейните отношения. Главното постижение на религията в сравнение с анимизма е психичното обуздаване на страха от

демоните. Но злият дух си е запазил място в системата на религията като остатък от доисторическата епоха.

Ако дотук говорихме за предисторията на религиозния светоглед, то нека сега се обърнем към онова, което е станало оттогава насам и все още става пред очите ни. Научната мисъл, укрепнала от наблюдението на природните явления, с течение на времето започва да гледа на религията като на човешко творение и да я подлага на критична преценка. Религията не издържа такава преценка. Удивление и недоверие събудиха най-напред разказваните от нея чудеса, тъй като противоречаха на всичко, на което ни е научило трезвото наблюдение, и прекалено ясно издаваха намесата на човешката фантазия. След това трябваше да бъдат отхвърлени обясненията ѝ за съществуващия свят, защото свидетелстваха за невежество, носещо печата на древните времена и превъзможното от порасналото доверие в природните закони. Възникването на света от един сътворителен акт, аналогично на създаването на отделния човек, вече не беше най-близкото до ума, самопонятно допускане, откакто мисълта се бе сблъскала с разликата между одушевените същества и неодушевената природа, правеща невъзможно придържането към първоначалния анимизъм. Не бива да се пренебрегва и сравнителното изучаване на различните религиозни системи, впечатлението за тяхното взаимноизключване и нетолерантност една към друга.

Добила увереност от тези предварителни опити, научната мисъл най-сетне се осмели да се заеме с изучаването на най-важните и най-наситени емоционални елементи на религиозния светоглед. Хората винаги са виждали, но едва по-късно са дръзнали да изрекат на глас, че и онези твърдения на религията, които обещават на човека закрила и щастие, ако спазва определени нравствени изисквания, също са неправдоподобни. Не изглежда да има световна сила, която с родителска загриженост бди над благополучието на индивида и довежда всичките му дела до щастлив край. Човешките съдбини не са съвместими нито с вярата в добротата на света, нито с отчасти противоречащата ѝ вяра в неговата справедливост. Земетресенията, наводненията, пожарите не правят разлика между добрия и набожния и злия или неверника. Също и там, където неодушевената природа няма влияние и съдбата на отделния човек зависи от отношенията му с другите хора, далеч не винаги се награждава добродетелта и наказва

злото; много често бруталният, лукавият, безогледният заграбва за себе си жадуваните блага, а благочестивият остава с празни ръце. Човешката съдба се определя от тъмни, безчувствени и враждебни сили; системата от награди и наказания, която според религията господства над света, изглежда несъществуваща. Това е още един повод да се откажем от одушевяването на природата, пренесено от анимизма в религията.

Последният принос към критиката на религиозния светоглед даде психоанализата, като посочи произхода на религията от детската безпомощност и изведе съдържанието ѝ от запазващите се и в зрелостта детски желания и потребности. Това не е още оборване на религията, но необходимо допълнение към знанията ни за нея и оспорва поне един неин съществен пункт, тъй като тя претендира да има божествен произход. Тук тя всъщност има право, стига да се приеме нашето тълкуване за същността на бога.

И така обобщената преценка на науката за религиозния светоглед гласи: докато отделните религии се карат коя от тях е постигнала истината, ние смятаме, че религията изобщо не съдържа съществена истина. Тя е опит да се овладее възприемания свят, в който сме поставени, чрез света на желанията, развили се у нас по силата на биологични и психологични необходимости. Но тя не може да постигне това. Ученията ѝ носят чертите на епохите, в които са възникнали, на невежото детство на човечеството. Утешенията ѝ не заслужават доверие. Опитът ни учи, че светът не е детска стая. Нравствените изисквания, на които набляга религията, се нуждаят от друга обосновка, защото са задължителни за човешкото общество и е опасно спазването им да бъде свързано с религиозната вяра. Ако се опитаме да определим мястото на религията в развитието на човечеството, тя не изглежда трайна придобивка, а съответства на невротата, през която отделният цивилизован човек трябва да премине по пътя си от детството към зрелостта.

Вие, разбира се, сте в правото си да критикувате това мое изложение; аз сам ще ви подпомогна. Това, което ви казах за постепенното разпадане на религиозния светоглед, без съмнение бе съкратено и непълно; последователността на отделните събития не беше съвсем вярна, не проследихме взаимодействието на различни сили при събуждането на научната мисъл. Не засегнах също и

промените, извършили се в самия религиозен светоглед по време на неоспорваното му господство и по-късно, под влияние на зараждащата се критика. И накрая, ограничих изложението си само върху един-единствен вид религия — тази на народите от Стария свят. Създадох, така да се каже, един фантом за целите на бързата и възможно по-впечатляваща демонстрация. Да оставим настрана въпроса, дали изобщо притежавам знанията, необходими за по-добро и по-цялостно изложение. Знам, че всичко, което ви казах, можете да го намерите и на друго място, в по-добър вид, нищо от него не е ново. Позволете ми да изразя убеждението, че и най-задълбоченият анализ на материята, свързана с проблемите на религията, няма да постави под съмнение нашия извод.

Знаете, че борбата на научната мисъл с религиозния светоглед не е завършила, тя продължава и днес пред очите ни. Психоанализата по правило малко използва оръжието на полемиката, но тук няма да се откажем от участие в спора. По този начин отношението ни към светогледа ще стане може би още по-ясно. Ще видите колко лесно оборими са някои от аргументите, които изтъкват привържениците на религията; други обаче може би не ще успеем да отхвърлим.

Първото възражение гласи, че от страна на науката било самонадеяност да превръща религията в свой предмет на изследване, защото религията била нещо по-висше, недостъпно за човешкия разум, за мъдруваща критика. С други думи, науката не била компетентна да дава оценки на религията. Била много полезна и ценна, когато се ограничава в своята сфера, но религията не спадала към тази сфера, там науката нямала никаква работа. Ако това грубо отблъскване не ни възпре и попитаме какви са основанията на религията да претендира за такова изключително положение сред всички други човешки въпроси, то, бъдем ли изобщо удостоени с отговор, той ще гласи, че религията не бива да се мери с човешки мерки, защото има божествен произход, получили сме я чрез откровение от един дух, непонятен за човешкия. Човек би помислил, че няма нищо по-лесно от отхвърлянето на този аргумент, тъй като той очевидно е *petitio principii*^[1], *begging the question*^[2], не се сещам за сполучлив немски израз. Защото под въпрос се поставя именно съществуването на божествен дух и божествено откровение и отговорът не може да бъде, че за това не бива да се пита, божествеността не бива да се поставя под въпрос. Подобно нещо се

среща понякога в аналитичната работа. Когато разумен иначе пациент отхвърли дадено предположение с особено нелепа аргументация, тази слабост на логиката разкрива особено силен мотив за отрицанието, който може да бъде само от афективно, емоционално естество.

Можем да чуем и друг извод, в който такъв мотив се признава откровено. Религията не бивало да се подлага на критична преоценка, защото била най-висшето, най-ценното, най-величавото, което е създал човешкият дух, защото изразявала най-съкровени чувства, защото единствена можела да направи света поносим и живота хуманен. В отговора си няма защо да оспорваме оценката на религията, а трябва да изтъкнем друго обстоятелство — че се касае не за навлизане на науката в сферата на религията, а, обратно, за навлизане на религията в сферата на научното мислене. Каквито и да са ценността и значението на религията, тя няма право да налага никакви ограничения на мисленето, в това число и да изключва себе си от сферата на неговото приложение.

По своята същност научното мислене не е по-различно от обикновеното, с което всички ние, вярващи и атеисти, си служим във всекидневните житейски дела. То има само някои по-особени черти — интересува се и от неща, от които няма пряка, видима полза, старее се да се освободи от влиянието на индивидуални фактори и чувства, по-строго проверява надеждността на сетивните възприятия, върху които строи заключенията си, създава си нови възприятия, непостижими с обикновени средства, изолира и варира експериментално условията за тези нови наблюдения. Стремехът му е да постигне съответствие с реалността, тоест с онова, което съществува вън и независимо от нас и, както ни учи опитът, е решаващо за осъществяването или осуетяването на желанията ни. Това съответствие с реалния външен свят наричаме истина. Истината си остава цел на научната работа дори когато не се вижда практическата ѝ ценност. Тъй че когато религията твърди, че може да замени науката, то това наистина е вмешателство, което трябва да бъде отблъснато в интерес на всички. Не може да се иска от човека, свикнал да върши ежедневните си работи, като се съобразява с опита и реалността, да предостави тъкмо най-съкровениите си интереси на една инстанция, която претендира за привилегиите да бъде освободена от нормите на рационалното мислене. А що се отнася до закрилата, обещавана от религията на вярващите, мисля, че никой от

нас не би се качил в кола, шофьорът на която заявява, че не кара според правилата на движението, а според идващо свише вдъхновение.

Забраната върху мисленето, която религията налага в стремежа си към себесъхранение, съвсем не е безопасна както за отделния човек, така и за обществото. Аналитичният опит ни учи, че подобна забрана дори ако първоначално е ограничена върху определена сфера, има свойството да се разпространява и става причина за тежки задръжки в жизнената адаптация на личността. Подобен ефект се наблюдава у жените като резултат от забраната да се занимават дори в мислите си със своята сексуалност. Вредата от религиозното потискане на мисълта се доказва от биографиите на почти всички изтъкнати личности от миналото. От друга страна, интелектът — или да го наречем с по-познатото му име: разумът — е една от силите, изглеждащи най-способни да обединяват хората — хората, които толкова трудно се обединяват и поради това са почти неуправляеми. Представете си колко немислимо би било човешкото общество дори само ако всеки имаше своята си таблица за умножение, свои си единици за дължина и тегло. Най-голямата ни надежда за бъдещето е, че интелектът — научната мисъл, разумът — с времето ще си извоюва господството над човешкия душевен живот. Същината на разума гарантира, че тогава той няма да пропусне да отреди подобаващото място на човешките емоции и на онова, което се определя от тях. А всеобщността на подобно господство на разума ще бъде най-силната обединяваща връзка между хората и ще породи и други такива връзки. И всичко, което подобно на религиозната забрана върху мисленето се противопоставя на такова развитие, представлява заплаха за бъдещето на човечеството.

Възниква въпросът: защо религията не сложи край на този безнадежден за нея спор, като заяви открито: „Вярно е, че не мога да ви дам онова, което обикновено се нарича истина; за него ще трябва да се обърнете към науката. Но това, което ви предлагам, е несравнимо по-красиво, по-утешително и възвисяващо от всичко, което ще получите от науката. Затова ви казвам, че то е истинно в един друг, по-висш смисъл“. Не е трудно да си дадем отговор. Религията не може да направи такова признание, защото ще загуби всякакво влияние върху масите. За обикновения човек има само една истина в обикновения смисъл на думата. Той не може да си представи по-висша или най-

висша истина. Истината му се струва така неподдаваща се на степенуване, както смъртта; не е способен също да направи връзката между красивото и истинното. И може би ще се съгласите с мен, че има право.

И така борбата не е завършила. Привържениците на религиозния светоглед действат според старата максима: „Най-добрата защита е нападението“. Те питат: Какво представлява тази наука, поставяща под въпрос ценността на нашата религия, която хилядолетия наред е вдъхвала утеха на милиони хора? Какво е постигнала тя самата? Какво ще ни предложи в бъдеще? Да утешава и възвисява тя по собствено признание не е способна. Тъй че, нека оставим това, макар лишението да не е малко. Но как стои въпросът с нейните знания? Може ли да ни каже откъде се е взел светът и към каква съдба отива? Може ли да ни нарисува, що-годе цялостна картина на света, да ни посочи мястото на необяснените явления в живота, да ни покаже как духовните сили въздействат върху инертната материя? Ако го можеше, не бихме могли да не я уважаваме. Ала нищо подобно, тя не е решила нито един такъв проблем. Тя ни предлага откъслеци от привидно познание, които не се снаждат помежду си, събира повтарящи се наблюдения, които назовава закони и подлага на несигурни тълкувания. И колко малко гаранции дава за своите резултати! Нито едно от твърденията ѝ не е окончателно; онова, което днес възхвалява като най-висша мъдрост, утре ще отхвърли, за да го замени с друго, също така пробно. Истина при нея е последната заблуда. И заради такава истина трябвало да се откажем от най-скъпото си!

Дами и господа! Ако самите вие сте привърженици на атакувания тук научен светоглед, мисля, че тази критика няма много сериозно да ви разколебае. В императорска Австрия веднъж бяха произнесени думи, които тук бих искал да припомня. Старият господар^[3] се провикна срещу депутатите на една неудобна за него партия: „Това вече не е обикновена опозиция, това е враждебна опозиция“. Така и упреците срещу науката, че не е разрешила още световните загадки, са несправедливо и злобно преувеличени; времето ѝ досега е било наистина прекалено малко за такива големи постижения. Науката е съвсем млада, късно развила се човешка дейност. Нека посочим само някои дати: минали са около 300 години, откакто Кеплер откри законите на движение на планетите, *Нютон*,

който разложи светлината на съставлящите я цветове и създаде учението за гравитацията, завърши живота си през 1727 година, преди малко повече от 200 години. *Лавоазие* откри кислорода непосредствено преди Френската революция. Човешкият живот е много кратък в сравнение с историята на човечеството; аз може да съм много стар човек днес, но все пак бях вече роден, когато *Ч. Дарвин* поднесе на обществото своята книга върху възникването на видовете. През същата 1859 година е роден откривателят на радия *Пиер Кюри*. И дори да се върнете още по-назад, в зората на точните природни науки при гърците, при *Архимед*, при *Аристарх от Самос* (250 г. пр.н.е.), предшественика на *Коперник*, и даже при началата на астрономията у вавилонците, с това ще изминете само малка частица от времето, което е било нужно на антропологията за развитието на човека от първоначалната му, маймуноподобна форма; то несъмнено обхваща не едно хилядолетие. И нека не забравяме; последното столетие донесе такова изобилие от открития, такова ускорение на научния прогрес, че имаме всички основания да гледаме с вяра в бъдещето на науката.

На останалата част от критиката сме принудени да дадем известно право. Такова е движението на науката — бавно, опипващо, мъчително. Това не може да се отрече, нито да се промени. Нищо чудно, че господата насреща ни са недоволни; те са разглезени, с откровението им е било по-лесно. Научната работа напредва по същия начин, както една психоанализа. Човек я започва с определени очаквания, но трябва да ги изтласка на заден план. Наблюдението му разкрива ту тук, ту там нещо ново, отделните частици отначало не искат да се съединят. Той формулира хипотези, помощни конструкции, от които се отказва, ако не се потвърдят, трябва да е много търпелив, готов за всичко, да потиска предишните си убеждения, за да не пропусне под тяхно влияние нещо ново и неочаквано, но накрая цялото усилие се възнаграждава, разпръснатите находки биват сглобени, получава се картината на цялостен момент от душевния процес, задачата е решена и човек е свободен да поеме следващата. В психоанализата сме лишени само от помощта, която експериментът оказва на науката.

Но и в тази критика на науката също има голяма доза преувеличение. Не е вярно, че тя сякаш се мота от един опит към друг, че заменя една заблуда със следващата. Обикновено тя работи, както

скулпторът върху глинения модел неуморно променя първоначалната форма, добавя и отнема, докато постигне задоволителна прилика с обекта, който вижда или си представя. А дори и днес вече, поне в по-старите и по-зрели науки, има солидна основа, която само се модифицира и доизгражда, но не се разрушава. Положението в науката не е толкова мрачно.

И накрая какво целят тези яростни обвинения срещу науката? Въпреки днешното ѝ несъвършенство и свойствените ѝ трудности ние не можем да се лишим от нея, няма с какво да я заменим. Тя има неподозирани възможности за развитие, а религиозният светоглед ги няма. По същество той е завършен; ако е погрешен, ще си остане такъв завинаги. И никакви критики срещу науката няма да променят факта, че тя се опитва вярно да отрази зависимостта ни от реалния външен свят, докато религията е илюзия и силата ѝ идва от отзивчивостта ѝ към нашите нагони.

Задължен съм да се спра и на други видове светоглед, които са противоположни на научния, но го правя с нежелание, защото знам, че ми липсва нужната компетентност. Имайте предвид това мое признание, когато осмисляте по-нататъшното ми изложение, и ако у вас се пробуди интерес, потърсете си другаде по-добър учител.

На първо място трябва да се посочат различните философски системи, дръзнали да нарисуват картината на света такава, каквато се отразява в ума на обикновено откъснатия от живота мислител. Но аз вече се опитах да дам обща характеристика на философията и нейните методи, а за преценяването на отделните системи едва ли има по-неподходящ човек от мене. Затова нека се обърнем заедно към други две явления, които тъкмо в днешно време не могат да бъдат пренебрегнати.

Единият от тези светогледи е аналог на политическия анархизъм, може би плод на неговото влияние. Подобни интелектуални нихилисти е имало, разбира се, и преди, но днес теорията за относителността на съвременната физика като че ли им е завъртяла главата. Вярно, те изхождат от науката, но съумяват да я доведат до самоотричане, до самоубийство, възлагат ѝ задачата да се елиминира сама, отхвърляйки собствените си претенции. Често добиваме впечатлението, че такъв нихилизъм е само временна нагласа, която ще се изповядва, докато бъде изпълнена тази задача. Елиминира ли се веднъж науката, на

освободеното пространство ще може да се разпространява някакъв мистицизъм или дори старият религиозен светоглед. Според анархистичния възглед няма истина, няма сигурно познание за външния свят. Онова, което представяме за научна истина, е само продукт на собствените ни потребности, така както се проявяват при променящите се външни условия — тоест пак илюзия. По същество ние откриваме само това, което ни е нужно, виждаме само това, което искаме да видим. Не можем иначе. Щом като съвпадението с външния свят вече не е критерий за истината, става твърде безразлично към какви мнения ще се придържаме. Всички са еднакво верни или еднакво погрешни. И никой няма право да обвинява друго в заблуждение.

За един заинтересуван от теорията на познанието ум е може би примамливо да проследи по какви пътища, чрез какви софизми анархистите успяват да изтръгнат от науката подобни крайни резултати. Тук навярно ще се сблъскаме със ситуации, аналогични на известния пример: един критянин казва, че всички критяни са лъжци... Но нямам нито желание, нито възможност да се задълбочавам в този въпрос. Мога да кажа само, че анархистичното учение звучи така превъзхождащо, докато се отнася до възгледите за абстрактни неща; при първата крачка в практическия живот то се оказва непригодно. Защото действията на хората се определят от техните възгледи и познания; същата научна мисъл, която разсъждава върху строежа на атома или произхода на човека, има задачата да конструира здрави мостове. Ако наистина беше безразлично какво мислим, не би имало знания, които да се отличават от останалите ни мнения по съответствието си с действителността, а бихме могли да строим мостовете както от камък, така и от картон, да инжектираме на болния дециграм морфин вместо сантиграм, да използваме за наркоза сълзотворен газ вместо етер. Но дори интелектуалните анархисти ще отхвърлят решително подобни практически приложения на тяхната теория.

Другият противник е много по-сериозен и в този случай най-силно съжалявам, че не съм достатъчно ориентиран. Предполагам, че по този въпрос знаете повече от мен и отдавна сте застанали на позиция „за“ или „против“ марксизма. Изследванията на *К. Маркс* върху икономическата структура на обществото и въздействието на

различните стопански форми върху всички области на човешкия живот добиха в наше време неоспорим авторитет. Доколко са верни или погрешни в подробностите си, това, разбира се, не мога да кажа. Чувам, че не било лесно и за по-компетентни от мен хора. В теорията на Маркс ме смущават твърдения като това, че развитието на обществените формации било естественоисторически процес или че социалната структура се изменяла по силата на диалектичен процес. Не съм никак сигурен, че разбирам правилно тези твърдения, те не звучат и „материалистично“, а по-скоро като отражение на онази тъмна *Хегелова* философия, през чиято школа е преминал и Маркс. Не знам как да се освободя от лаическото си разбиране, свикано да обяснява формирането на класите в обществото с борбите, които още от началото на историята са се водили между незначително различаващите се едно от друго човешки племена.

Смятах, че социалните различия са били различия между племена или раси. Победата се е решавала от психологически фактори като размера на вродената агресивност, но също и равнището на организация в племето, както и от материални, например притежаването на по-добри оръжия. Когато враждуващите страни живеели на една и съща територия, победителите ставали господари, а победените — роби. Тук не се открива нищо подобно на природен закон или промяна на разбиранията, но затова пък е очевидно влиянието, което нарастващото овладяване на природните сили упражнява върху социалните отношения между хората. Те винаги поставят новопридобитите средства за власт в служба на своята агресивност, използвайки ги срещу себеподобните. Въвеждането в употреба на метала — на бронза, на желязото, е ликвидирало цели културни епохи с техните социални институции. Аз действително смятам, че барутът, огнестрелното оръжие, слага край на рицарството и на господството на аристокрацията и че руският деспотизъм още преди да загуби войната, е бил обречен, защото както и да се бяха сродявали властващите над Европа династии, те не можеха да създадат царски род, способен да устои на силата на динамита.

А може би днешната икономическа криза, последвала световната война, е просто цената, която плащаме за последната голяма победа над природата — овладяването на въздушното пространство. Това не звучи съвсем понятно, но поне първите звена от причинната верига са

ясно видими. Политиката на Англия почиваше на сигурността, създавана от заобикалящата бреговете ѝ водна шир. В мига, в който *Блерио* прелетя канала с аероплан, закрилящата изолация бе нарушена, а в нощта, през която — в мирно време и с изпитателни цели — един немски цепелин закръжи над Лондон, войната срещу Германия беше решена^[4]. Не бива да се забравя и заплахата с подводницата.

Почти се срамувам, че толкова повърхностно разглеждам пред вас една тема от извънредна важност и сложност, съзнавам също, че не съм ви казал нищо ново. Искях само да ви обърна внимание, че отношението на човека към овладяването на природата, от която той взема оръжията за борба със себеподобните, не може да не влияе върху икономическите му институции. Като че ли доста се отдалечихме от проблемите на светогледа, но скоро пак ще се върнем при тях. Силата на марксизма очевидно не е в схващането му за историята и основащото се на това предвиждане за бъдещето, а в проникновеното доказване неотменното влияние, което имат икономическите отношения върху интелектуалните, нравствените и естетическите разбирания на хората. С това се разкриха редица взаимовръзки и зависимости, които дотогава бяха схващани съвсем погрешно. Но не можем да приемем, че единствено икономическите мотиви определят поведението на хората в обществото. Дори само неоспоримият факт, че различни лица, раси, народи имат различно поведение при едни и същи икономически условия, вече изключва единовластието на икономическия фактор. Непонятно е как може да не се обръща внимание на психологическите фактори, когато става въпрос за реакциите на живи човешки същества; не само че тези фактори са участвали в създаването на икономическите отношения, но и при господството на тези отношения хората не могат да не проявяват първичните си нагони — нагона към себесъхранение, склонността към агресия, потребността от любов, стремежа към получаване на удоволствие и избягване на неудоволствието. В едно от предишните си изследвания посочихме значението на изискванията на Свръхаза, който представлява традициите и идеалите на миналото и известно време се съпротивлява на подбудите, идващи от една нова икономическа ситуация. И накрая нека не забравяме, че човешките маси, подвластни на икономическата необходимост, претърпяват и процес на културно развитие — на цивилизация, както казват някои, —

който несъмнено търпи влиянието на всички други фактори, но положително е независим в произхода си подобно на органичен процес и е напълно в състояние да въздейства от своя страна върху другите моменти. Той измества нагонните цели и кара хората да се съпротивляват срещу това, което доскоро са търпели; засилването на научната мисъл също изглежда важна съставна част от него. Ако някой съумее да покаже какви конкретни форми приемат тези различни моменти — нагонното предразположение на човека, неговите расови варианти и културни превращения — в зависимост от общественото положение, професията и възможностите за изкарване на прехраната, как се потискат и стимулират взаимно, ако някой направи това, той ще развие марксизма до истинска наука за обществото. Защото и социологията, която се занимава с поведението на човека в обществото, не може да бъде друго, освен приложна психология. Строго погледнато, има само две науки — психология, чиста и приложна, и естествознание.

С новопридобитото разбиране за огромното значение на икономическите отношения дойде и изкушението да не оставяме тяхната промяна на историческото развитие, а да я извършим сами чрез революционна намеса. С реализацията си в руския болшеvizъм теоретичният марксизъм доби енергията, целостта и затвореността на светоглед, но същевременно и плашеща прилика с онова, срещу което се бори. Първоначално част от науката, осъществена на базата на науката и техниката, той започна да забранява мисленето така неумолимо, както навремето религията. Критично изучаване на марксистката теория не се разрешава, съмненията в нейната правота се преследват така, както някога ересите от католическата църква. Произведенията на Маркс, подобно източници на откровение, заеха мястото на Библията и Корана, макар че, както казват, противоречията и неяснотите в тях не били по-малко, отколкото в тези древни свещени книги.

И макар че практическят марксизъм безмилостно премахна всички идеалистични системи и илюзии, той сам създаде илюзии, не по-малко съмнителни и недоказуеми от предишните. Той се надява да промени за няколко поколения човешката природа така, че да се получи почти безконфликтно съжителство на хората в новия обществен строй и те без принуда да поемат върху себе си трудовете

задачи. Междувременно той измества задължителните за обществото ограничения на нагоните и насочва навън агресивните склонности, които заплашват всяка човешка общност — той разчита на враждебността на бедните срещу богатите, на досега безвластните срещу бившите господари. Но подобно преобразяване на човешката природа е съвсем невероятно. Ентусиазмът, с който тълпите следват болшевишките идеи сега, докато новият строй е още неготов и заплашван отвън, не е гаранция за бъдещето, когато той ще бъде построен и нищо няма да го застрашава. Съвсем като религията и болшевизмът трябва да обезщети вярващите в него за настоящите страдания и лишения с обещанието за по-добър отвъден живот, където няма да има незадоволени нужди. Този рай обаче трябва да е отсамен, земен и да бъде създаден в недалечно бъдеще. Но спомнете си, че и евреите, чиято религия не познава отвъдния живот, са очаквали появата на Месия на земята, а християнското средновековие многократно е вярвало в скорошното настъпване на царството божие.

Няма съмнение как ще отговори болшевизмът на тези възражения. Ще каже: „Докато човешката природа още не се е променила, трябва да си служим със средствата, които днес са в състояние да й въздействат. Не можем да се откажем от принудата при възпитанието на хората, от забраната на мисленето, от употребата на насилие, стигаща до кръвопролитие, а ако не създаваме у човека въпросните илюзии, няма как да го накараме да се подчини на тази принуда“. И навярно любезно ще помоли да му кажем по какъв друг начин може да се постъпи. С това ще бъдем сразени. Аз не бих могъл да дам никакъв съвет. Ще призная, че условията на този експеримент биха накарали мен и подобните ми да се въздържим от извършването му, но не сме само ние на този свят. Има и хора на действието, непоколебими в убежденията си, недостъпни за съмнение, безчувствени към страданията на другите, ако тези други са пречка по пътя към целта им. Благодарение на такива хора грандиозният опит за създаване на подобен нов строй сега действително се провежда в Русия. В епоха, в която велики нации обявяват, че очакват своето добруване единствено от верността към християнското благочестие, революцията в Русия въпреки всичките й отблъскващи черти все пак изглежда послание за по-добро бъдеще. За жалост нито нашето съмнение, нито фанатичната вяра на другите подсказват как ще

завърши експериментът. Бъдещето ще ни научи, ще покаже може би, че опитът е бил преждевременен, че социалният строй не подлежи на основна промяна, докато нови открития не ни помогнат да овладеем още по-пълно природните сили и не улеснят задоволяването на потребностите ни. Навярно чак тогава ще стане възможно новият обществен строй не само да ликвидира материалната бедност на масите, но и да задоволи културните потребности на отделния човек. Но с трудностите, които непокорната човешка природа създава на всяка социална общност, ще трябва да се борим и тогава и краят на тази борба не се вижда.

Дами и господа! Позволете ми накрая да обобща това, което исках да ви кажа за отношението на психоанализата към въпроса за светогледа. Според мен психоанализата не може да създаде собствен светоглед. Тя няма и нужда от него, тя е част от науката и може да се присъедини към научния светоглед. Той обаче едва ли заслужава това гръмко име, защото не обхваща всичко, прекалено е незавършен, не претендира за цялостност и системност. Научното мислене е още твърде ново за хората, твърде много важни проблеми не е успяло още да реши. Като се изключи утвърждаването на външната реалност, построеният върху науката светоглед има предимно негативни определения, като ограничаването с истината, отричането на илюзиите. Който от нас не се задоволява с такова положение на нещата, който има нужда от нещо повече за успокоението си в настоящия момент, трябва да го потърси другаде. Ние няма да му се сърдим, но и не можем заради него да мислим по друг начин.

[1] „Оспорване на принципа“ (лат.) — наименование на логическа грешка, състояща се в извод от недоказана предпоставка. — Б.пр. ↑

[2] „Извъртане на въпроса“ (англ.). — Б.пр. ↑

[3] Така народът наричал император Франц Йосиф. — Б.нем.изд.

↑

[4] Това чух през първата военна година от достоверен източник.

↑

Издание:

Автор: Зигмунд Фройд

Заглавие: Въведение в психоанализата

Преводач: Маргарита Дилова

Година на превод: 1990

Език, от който е преведено: немски

Издание: първо

Издател: Наука и изкуство

Град на издателя: София

Година на издаване: 1990

Тип: Научен текст

Националност: австрийска

Печатница: ДПК „Димитър Благоев“

Излязла от печат: Септември 1990

Редактор: Никола Атанасов

Художествен редактор: Цвятко Остоич

Технически редактор: Василка Стефанова-Стойнова

Рецензент: Георги Йолов; Лиляна Димкова

Художник: Божидар Икономов

Коректор: Милка Белчева

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/159>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.